

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663–6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 2 (56)

До 80-річчя кафедри української літератури

Ужгород – 2026

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради, відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, декан філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Заступник головного редактора

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редакційної колегії:

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)

Аніко Берегсасі, доктор філософії з галузі мовознавства, доцент, професор кафедри філології, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (м. Берегово, Україна)

Міхал Вашичек, PhD, науковий співробітник, Слов'янський інститут Академії наук Чеської Республіки (м. Прага, Чеська Республіка)

Тетяна Вільчинська, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та славістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

Яна Кесселова, PhD, доцент, професорка Інституту словакістики та медійних студій, Філософський факультет, Пряшівський університет (м. Пряшів, Словацька Республіка)

Лариса Кравець, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (м. Берегово, Україна)

Дарія Павлешен, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури, філософський факультет, Загребський університет (м. Загреб, Республіка Хорватія)

Андреа Параматич, доктор габілітований, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Університет Паннонії (м. Веспрем, Угорщина)

Мацей Рак, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри полоністики, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща)

Олеся Телєжкіна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та славістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)

Василь Шаркань, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)

Внесено до Ресстру суб'єктів у сфері медіа рішенням №2178 Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення від 27.06.2024, протокол № 19. Присвоєно ідентифікатор R30-04775.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4. Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <https://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017
Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663–6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 28.05.2026 р., протокол № 8

© Ужгородський національний університет, 2026
© Автори статей, 2026

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663–6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 2 (56)

In Honor of the 80th Anniversary of the Department
of Ukrainian Literature

Uzhhorod – 2026

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"

Chairman of the Editorial Board, Editor-in-Chief

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Professor, Dean of the Philology Faculty, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"

Deputy Editor-in-Chief

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Deputy Dean for Scientific Work and International Relations of the State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"

Editorial Board Members:

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University" (Uzhhorod, Ukraine)

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor, Professor of the Department of Philology, Transcarpathian Hungarian Ferenc Rákóczi II University (Berehovo, Ukraine)

Michal Vashychek, PhD, Research Fellow, Slavic Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic (Prague, Czech Republic)

Tetiana Vilchynska, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)

Jana Kesselova, PhD, Associate Professor, Professor, Institute of Slovak Studies and Media Studies, Faculty of Philosophy, University of Preshov (Preshov, Slovak Republic)

Larysa Kravets, Doctor of Philology, Professor, Professor, Department of Philology, Transcarpathian Hungarian Ferenc Rákóczi II University (Berehovo, Ukraine)

Daria Pavlesen, Doctor of Philology, Associate Professor, Associate Professor, Department of Ukrainian Language and Literature, Faculty of Philosophy, University of Zagreb (Zagreb, Republic of Croatia)

Andrea Parapatics, Doctor Habilitated, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics at University of Pannonia (Veszprém, Hungary)

Maciej Rak, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Polish Studies, Jagiellonian University (Krakow, Republic of Poland)

Olesya Telezhkina, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University" (Uzhhorod, Ukraine)

Vasyl Sharkan, Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Journalism, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University" (Uzhhorod, Ukraine)

Included in the Register of Media Entities by Decision No. 2178 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 27.06.2024, Minutes No. 19. Identifier R30-04775 was assigned.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4.

The journal is included in the International scientific and metric base IndexCopernicus International (Republic of Poland). All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017
Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» Minutes № 8 by 28.05.2026

POSTKOLONIÁLNE ČÍTANIE BODNAROVEJ PRÓZY *HORAL/* *БЕРХОВИНЕЦЬ*: STEREOTYPY, TRIEDNY BOJ A KONŠTRUKCIA „INÉHO“

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2-3.09(437)Боднар

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).5-10](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).5-10)

Amir A. Postkoloniálne čítanie Bodnarovej Prózy *Horal/Берховинець*: Stereotypy, Triedny Boj a Konštrukcia „Iného“; počet bibliografických prameňov – 13; jazyk slovenský.

Abstrakt. Predkladaný vedecký príspevok sa zameriava na analýzu a interpretáciu zobrazovania židovských postáv v špecifickom stredoeurópskom priestore, s primárnym zreteľom na ukrajinskú literatúru karpatského regiónu. Ústredným objektom výskumu je krátka próza *Horal/Берховинець* autora Il'ka Bodnara, ktorý pochádza z územia Zakarpatskej Ukrajiny a neskôr žil v Československu. Dielo reflektuje sociokultúrnu realitu obdobia pred prvou svetovou vojnou, ale aj medzivojnové obdobie 20. a 30. rokov 20. storočia, kedy boli tieto oblasti súčasťou Československa. Hlavným cieľom štúdie je prostredníctvom detailnej analýzy tohto vybraného literárneho textu identifikovať mechanizmy literárnej stereotypizácie židovskej identity a preskúmať, ako konkrétne naratívne stratégie prispievali k formovaniu negatívnych obrazov minority v kontraste k ukrajinskej väčšine. Metodologický rámec výskumu je postavený na interdisciplinárnom základe, ktorý prepája literárnu vedu, históriu a sociológiu. Kľúčovú úlohu zohráva komparatistická imagológia, zameraná na štúdium obrazov „vlastného“ (autoimage) a „cudzieho“ (heteroimage), a koncept kultúrnej pamäte Jana a Aleidy Assmannovcov. Práca reflektuje aj politické determinanty výskumu pred rokom 1989, kedy bola židovská tematika v československom literárnom kontexte tabuizovaná alebo ideologicky deformovaná. Význam príspevku spočíva v saturácii existujúceho vaku v recepcii židovských postáv v tzv. areálovej literatúre. Analýzou mechanizmov šírenia predsudkov a stereotypu „Žida ako vykorisťovateľa“ štúdia prispieva k hlbšiemu pochopeniu historického kontextu medzikultúrnych vzťahov a k procesu dekonštrukcie negatívnych literárnych obrazov, ktoré v regióne pretrvávajú.

Bodnárov text tak ostáva trpkým svedectvom o tom, nakoľko hlboko boli antisemitské kliše zakotvené v kultúrnej pamäti regiónu a ako pružne sa vedeli prispôbiť novým politickým režimom, pričom sa pritom prehliadala nedávna historická skúsenosť s tragickým osudom židovskej komunity.

Kľúčové slová: židovská identita, ukrajinská literatúra, karpatský región, Il'ko Bodnar, imagológia, kultúrna pamäť, stereotyp, medzivojnové obdobie, oral history, literatúra karpatského areálu.

Formulácia problému. Príspevok sa zameriava na analýzu a interpretáciu zobrazovania židovských postáv v špecifickom stredoeurópskom priestore, s primárnym zreteľom na ukrajinskú literatúru karpatského regiónu. Ústredným bodom výskumu je krátka próza *Horal/Берховинець* autora Il'ka Bodnara, ktorá reflektuje sociokultúrnu realitu územia dnešného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny v medzivojnovom období 20. a 30. rokov 20. storočia. Problémom zostáva dlhodobá marginalizácia tejto témy, ktorá bola v minulosti ovplyvnená nielen politickou situáciou a cenzúrou, ale aj vedomou tabuizáciou židovskej témy. Literárna produkcia tohto areálu zostávala dlhodobo v úzkom okruhu bádateľov, čo obmedzilo jej širšie poznanie. Výskum reaguje na potrebu identifikovať, ako literárni tvorcovia formovali obrazy židovskej identity v kontraste k ukrajinskej majorite, kde sa často uplatňoval stereotyp „ťažko pracujúceho sedliaka“ voči „obohacujúcemu sa židovskému obchodníkovi“. Štúdia tak vyplňa existujúce vákuum v recepcii židovských postáv v ukrajinskom literárnom kontexte.

Analýza doterajšieho výskumu. Vedecký záujem o židovskú problematiku v slovenskom a ukrajinskom prostredí bol dlhodobo determinovaný politickým režimom. Pred rokom 1989 bol výskum takmer nemožný z dôvodu ideologických prekážok a hrozby perzekúcie zo strany Štátnej bezpečnosti, pričom téma holokaustu bola v 70. a 80. rokoch prakticky umlčaná [Salner 2018, s. 8–9]. Ivan Šuša definuje štyri základné príčiny tejto nevhodnosti: vytratenie sa Židov z oficiálnych štatistík, stereotypné vnímanie Židov ako kapitalistov, politiku fiktívnej rovnosti a negatívny postoj režimu k štátu Izrael [Šuša 2015]. V slovenskom kontexte sa výskumu reprezentácií Židov v literatúre v súčasnosti venujú najmä odborníci z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (Ján Gallik, Zuzana Vargová, Monika Adamická, Miloš Zelenka), ale aj Miloslav Szabó z Univerzity Komenského, židovské postavy v slovenskej literatúre spracoval aj Henrich Jakubík [Jakubík 2012]. V Ukrajine a v diaspóre tvoria nosnú platformu bádatelia ako Nataliia Horbač [Горбач 2019], Yohanan Petrovsky-Stern [Magocsi –

Petrovsky-Shtern 2018], Myroslav Shkandrij či George Grabowicz.

Literárna produkcia ukrajinskej minority na východnom Slovensku a Zakarpatsku, ktorá reflektuje židovskú komunitu, ostáva v oboch národných historiografiách doposiaľ nedostatočne preskúmaná.

Cieľ článku a úlohy výskumu. Hlavným cieľom predkladaného článku je doplniť chýbajúce časti mozaiky o medzikultúrnych vzťahoch a historickej pamäti v kontexte literárnej tvorby karpatského regiónu. Ambíciou výskumu je na príklade vybraného literárneho diela analyzovať spôsoby, akými text prispieva k formovaniu negatívnych stereotypov o židovskej komunite, a poukázať na ich prítomnosť v dobovom spoločenskom diskurze. K čiastkovým úlohám patrí mapovanie obrazov Židov z historického hľadiska, komparácia literárnych obrazov s historickými faktami a hľadanie príčin, prečo niektorí autori deformovali historickú realitu v neprospech Židov. Výskum sa snaží zodpovedať otázku, prečo v literatúre pretrvával sarkazmus či komický tón pri zobrazovaní židovských postáv aj po tragických udalostiach šoa. Cieľom je prispieť k lepšiemu pochopeniu mechanizmov šírenia predsudkov a predchádzaniu opakovania podobných vzorcov v budúcnosti.

Metódy a metodika výskumu. Metodologický rámec výskumu je postavený na interdisciplinárnom základe, ktorý prepája literárnu vedu, históriu a sociológiu. Kľúčovou metódou je komparatistická imagológia, ktorá skúma verbalizované obrazy „vlastného“ (autoimage) a „cudzieho“ (heteroimage) v literárnych textoch [Zelenka 2018, s. 8; Beller – Leerssen 2007, s. 4]. Teoretickú bázu dopĺňa koncept kultúrnej a kolektívnej pamäte Jana a Aleidy Assmannovcov, ktorý rozlišuje medzi komunikatívnou pamäťou založenou na svedectvách a trvácnu kultúrnou pamäťou uchovávanou v textoch [Ассман 2012, c. 13].

Výskum ďalej využíva: Fenomenologicko-hermeneutické a semiotické prístupy k interpretácii textu.

Metódu oral history, prostredníctvom ktorej boli získané autentické svedectvá pamätníkov o koexistencii Židov a Rusínov-Ukrajincov¹.

Postkoloniálne štúdiá (E. Said), ktoré pomáhajú interpretovať binárnu kategóriu „svoje – cudzie“.

Nový historizmus, v rámci ktorého je umelecký text interpretovaný ako súčasť širšieho dobového dis-

kurzu, pričom sa rešpektuje jeho spätosť so sociálnou praxou [Nekula 2014, s. 464–465].

Výklad hlavného materiálu. Il'ko Bodnar pochádzal z Luty v Zakarpatskej oblasti (*1921, zomrel v roku 1994 v meste Děčín v Československu). Študoval na meštianskej škole vo Veľkom Bereznom. Neskôr ilegálne prešiel do ZSSR, bol odsúdený a deportovaný do Vorkuty, ktorý bol jedným z najväčších a najkrutejších gulagov v rámci sovietskeho systému. Zachránila ho možnosť vstúpiť do československého armádneho zboru, na strane ktorého bojoval až do roku 1945. Po skončení vojny pracoval ako železničiar v Prahe a Děčíne. Písal eseje a poviedky, ktoré publikoval v ukrajinských periodikách na Slovensku, v Kanade a bývalej Juhoslávii. Jeho texty boli uverejnené aj v antológiách *Zelený venček – červené kvietky*/Зелений віночок, червоні квіточки (1965) a *Karpaty očarené piesňou/Karpaty піснями вчаровані* (1974).

Poviedka *Horál/Верховинець*, ktorá je predmetom nasledujúcej interpretácie, vyšla v zbierke *Zelený venček – červené kvietky* (1965). Podľa verbalizovaných spomienok hlavnej postavy príbehu, Mykytu Smereku sa jej dej odohráva deväť rokov po bitke na Piave², ide teda o medzivojnové spomienky (približne rok 1927) veterána prvej svetovej vojny a váženého obyvateľa dediny.

V prozaickom texte postava židovského obchodníka Šajka reprezentuje dobový literárny konštrukt, modelovaný v intenciách tradičných antisemitských stereotypov. Šajko je prezentovaný ako bohatý muž, keď však prichádza na návštevu k Mykytovi, deti sa utekajú ako na povel ukryť. Interakcia detských postáv, ktoré pred Židom hľadajú úkryt, ilustruje zakorenenú sociokultúrnu bariéru a indoktrináciu mladšej generácie. Tento naratívny motív reflektuje historickú realitu vidieckeho prostredia, v ktorom bol obraz židovskej minority v procese socializácie detí cielené demonizovaný, čím sa upevňovala ich pozícia „cudzieho“ elementu v rámci majoritnej spoločnosti [Hermann 1998, s. 88]. Strašenie detí Židmi, najmä na vidieku, bolo veľmi rozšírené a zmienky o ňom sú aj v národnom folklóre.

Bodnar stvárnjuje situácie, keď domáci pán s nasrdeným pohľadom pozoruje prichádzajúceho host'a, upozorňuje na to, že ten si neráči dať dole klobúk pri zvitani, ako iní sedliaci. Jeho biela a mäkká ruka, porovnaná k cestu sa načahuje za možoľnatou, tvrdou rukou Mykytu. Navyše jeho pohľad je nepokojný a poskakuje z predmetu na predmet a je ostrý ako špendlíky³ [Bodnar 1967, s. 344]. Tento opis možno interpretovať

¹ Obyvatelia Karpát, ako autochtónne obyvateľstvo v danom regióne sa v minulosti nazývali rôzne. K najrozšírenejším historickým pomenovaniam patria: uhorskí Rusíni, Ruténi, Rusnáci, podkarpatskí Rusi, karpatskí Ukrajinci, zakarpatskí Ukrajinci a iné. Istá časť tejto menšiny (Rusíni-Ukrajinci) sa hlási k literárnemu odkazu Alexandra Duchnoviča, Alexandra Pavloviča, Anatolija Kralického (prvý v literatúre použil na označenie svojej národnosti pomlčkovú formu Rusin-Ukrajinec), Julija Stavrovského-Popradova, Alexandra Mytraka, Ivana Syl'vaja, ktorí písali na dialekte, ale aj takzvaným „jazyčijem“, čo je zmes elementov národného jazyka, cirkevnej slovančiny, karpatského variantu ruštiny a maďarčiny [Babotová 2009, s. 14]. Neskôr pribudli autori, ktorí používali ukrajinský jazyk ako prostriedok svojho umeleckého vyjadrenia: Štefan Sabol – Zoreslav, Iryna Nevycská, Vasyľ Grendža-Donskyj, Vasiľ Zozul'ak, Ivan Hryc-Duda, Eva Bissová, Il'ko Bodnar, Jurko Borolyč, Michal Šmajda a mnohí iní. Od 90. rokov 20. storočia sa obyvatelia Slovenska (vtedy ČSFR) môžu hlásiť osobitne k rusínskej a ukrajinskej národnosti.

² Bitka na Piave (tal. Battaglia del Piave), ktorá sa odohrala počas prvej svetovej vojny v severnom Taliansku, v júni 1918, keď talianska armáda zastavila rakúsko-uhorskú ofenzívu, čo viedlo k oslabeniu Rakúsko-Uhorska.

³ Микита [...] сердито глянувши у той бік, звідки приходив Шайко. Перестрашений Андрійко кинувся у хату і сховався під лавою. [...] не знімаючи з голови капелюха, як інші селяни звикли робити вітаючись, він простяг білу і м'яку, мов з тіста, руку до Микити [...] панє Шайку, - подав тверду, мов камінь від мозолів, руку Микити. [...] Шайкові очі швидко бігали і кололи, як шпильки [Боднар 1967, с. 344]. Preklad z ukrajinského jazyka do slovenčiny je dielom autorky štúdie. V ďalších citáciách odkazujeme už len na príslušnú stranu predmetného vydania.

ako kontrastnú charakteristiku postáv, postavenú na princípe sociálnej a psychologickej antitézy. Autor tu nevyužíva len vizuálne rozdiely, ale prostredníctvom detailov buduje hlboký konflikt medzi dvoma odlišnými svetmi. Kým Mykyta reprezentuje archetyp pracovitého človeka (mozoľnatá ruka), host' je nositeľom atribútov panskej vrstvy, čo signalizuje jeho telesnú krehkosť (mäkká ruka) a absencia elementárnych pravidiel vidieckej etikety.

Autor podáva príbeh z perspektívy rozprávača Mykytu, ten sa ukazuje ako človek, ktorý dobre pozná miestne pomery a vie, že obchodník potrebuje doviezť tovar, inak [...] *Šajko k dedinčanom zriedka prichádza. Iba ak by u nejakého chudáka spolu s exekútorom zaberol spoločnú kravku*⁴ (s. 344). Hoci Bodnarove stvárnenie vykresľuje interakcie medzi kresťanským a židovským obyvateľstvom ako prísne pragmatické a motivované ziskom – čo ilustruje najmä účasť židovských veriteľov na exekúciách –, ústna tradícia ponúka podstatne plastickejší obraz. Svedectvá pamätníkov ukazujú, že vzťahy mali aj hlboký humánny a susedský rozmer. Bežnou praxou bola susedská výpomoc či požičiavanie vecí dennej potreby, čo svedčí o vysokej miere koexistencie. Židovská komunita v tomto regióne vynikala gramotnosťou a vzdelanosťou, prenajímala si krčmy a obchody, ktoré boli ich hlavným zdrojom obživy, ale často pracovali jej členovia aj v poľnohospodárstve. Ich ekonomický status sa často dramaticky nelíšil od postavenia miestnych roľníkov.

Čitateľ sa ďalej dozvedá, že Žid Šajko využíval furmanské služby viacerých dedinčanov, niektorým aj nezaplatil, keď mu tovar prevrátili do rieky. Na dovezenie zásob z Užhorodu oslovil Mykytu, pričom je zdôraznené, že o pláci sa vopred dohadovať odmietol. Autor opätovne hovorí o „vlčom pohľade“ obchodníka⁵, keď sa ho Mykyta snažil odohnať. Po súhlase už prechádza na „medový tón“ a oslovuje ho „Mykytyk“. Manželka mu však pripomína, že Šajko neplatí peniazmi, ale klame starými kosami, sekerami, motykami, ktoré nikto nekupuje či hodí hrst' múky a navyše preťažuje voz aj úbohým kone [Bodnar 1967, s. 347]. Šajkova postava je v úvode podrobená výraznej animalizácii. Autor využíva metaforu „vlčieho pohľadu“, čím ho zbavuje ľudských čŕt a vníma ho ako dravca, ktorý fixuje svoju korisť. Tento prenikavý, takmer agresívny pohľad signalizuje neúprosnosť a absenciu súcitu. Jeho charakter však postráda akúkoľvek integritu – je to postava vnútorne nepevná a vypočítavá. Keď narazí na odpor, jeho dravosť sa okamžite mení na slizkú servilnosť. Prudký prechod z vlčej hrozby do „medového tónu“ a familiárneho oslovovania („Mykytyk“) nie je prejavom náhleho náklonnosti, ale strategickým nástrojom manipulácie. Jeho nekorektnosť v obchodnom styku a absencia cti, ktorú postrehla aj obyčajná žena, ako uvádza autor, sa prejavuje v troch rovinách:

Materiálna devalvácia: Namiesto férovej mzdy v peniazoch ponúka bezcenný, nepredajný tovar – opot-

rebované hospodárske náradie (tupé kosy, sekery) či symbolickú hrst' múky.

Fyzické vykorisťovanie: Bezohľadne preťažuje voz a zneužíva silu „úbohých koní“, čím opäť potvrdzuje svoju bezcitnosť nielen k ľuďom, ale aj k živým tvorom.

Absencia etického kódexu: Šajko stelesňuje typ obchodníka, pre ktorého je zisk nadradený akejkoľvek forme ľudskej dôstojnosti či čestného slova.

Furman si to všetko u uvedomuje a zastrája sa: [...] *otravný hlupák, naučí ťa Mykyta Smereka, ako sa ľuďom krv pije*⁶ [Bodnar 1967, s. 347]. V texte sa opäť objavuje výrazný latentný motív animalizácie, ktorý dehonestuje postavu obchodníka a jeho aktivity. Šajko nie je len „vlkom“ s dravým pohľadom, ale jeho parazitický spôsob obživy autor implicitne pripodobňuje k pijaviciam. Napriek vedomiu, že Šajko je amorálny manipulátor, Mykyta na dohodu pristupuje – pravdepodobne v tiesni, ktorú Bodnar explicitne nespomína, no vyplýva z kontextu. Autor tu podčiarkuje kontrast medzi vonkajšou pasivitou postavy, ktorá pod tlakom ekonomickej núdze kývne na nevýhodný obchod, a jej vnútorným hnevom. Mykytovo zastrájanie sa, že tohto „otravného hlupáka“ naučí príručke, odhaľuje hlbokú sociálnu frustráciu a túžbu po vyrovnaní účtov s vykorisťovateľom.

Po naložení tovaru v Užhorode je zdôraznené, že kým sa „tlstý červenolící“ pán – švagor Šajka rozpráva so svojim príbuzným, Mykyta obzerá plne naložený voz, ktorý je prirovnávaný k bruchu obchodníka. Spokojný Šajko dokonca ušetril a nesie si domov desať stoviek a nasledujúci náklad, ktorý opäť „jeho prenikavé oči prebehli po voze“: dva sudy vína, plné vrecia bielej múky, kukuricu, cukor, pálenku, plechy, kosy, lopaty, motyky, nitky zelené, červené, modré, belasé, komu sa aká farba zažiada, železné obruče, dokonca jedna železná tyč, všetko, čo potrebujú sedliaci, a za čo drahšie zaplatia alebo čo ešte drahšie odpracujú [Bodnar 1967, s. 349]. Scéna nakladania tovaru v Užhorode posúva autorovu kritiku od individuálnych charakterových chýb k systémovému vykorisťovaniu. Bodnar využíva naturalistickú metaforu, keď naložený voz prirovnáva k nenasýtnemu „bruchu obchodníka“, čím vizualizuje akumuláciu kapitálu na úkor cudzej driny. Kým sedliak voz obzerá ako bremeno, ktoré budú musieť odtiahnuť jeho kone, pre obchodníka je ten istý voz stelesnením jeho vlastného fyzického a materiálneho rozmachu. Zoznam tovaru ukazuje, že obchodník má pod kontrolou celé spektrum potrieb vidieka. Od základných potravín až po drobnosti pre radosť (farebné nitky). Autorov záver je neúprosný: poukazuje na mechanizmus dlhovej pasce, v ktorej sedliaci za nevyhnutné potreby platia nielen vysokými cenami, ale ešte drahšie svojou vlastnou, podhodnotenou prácou, čím sa ich ekonomická závislosť stáva definitívnou. Rozprávač príbehu vedome upozorňuje na také detaily, ako chudobné občerstvenie Mykytu a jeho koní, pre ktoré už nemá seno a na jedlo Šajka, ktorý: [...] *nedojedol slaninu a biely chlieb, zabalil*

⁴ [...] *Шайко до селян мгло коли приходив. Тільки як дець у бідняка з езекутором спілну коровицю відбирає* [с. 344].

⁵ *Шайко, мов той вовк, вперся очима у Микиту і був ладен його просвердити* [с. 346].

⁶ [...] *мерзенний дурисвіте, навчить тебе Микита Серєка, як в людей кров пити* [с. 347].

zvyšky do utierky a schoval ich⁷ [Bodnar 1967, s. 351]. Bodnar využíva motív jedla na ilustráciu hlbokjej sociálnej nerovnosti. Kým Mykyta a jeho kone trpia hladom a nedostatkom základného krmiva (seno), Šajko si dopraje biely chlieb a slaninu – symboly relatívneho blahobytu. Fakt, že Šajko zvyšky nedoje, ale starostlivo si ich odkladá, podčiarkuje jeho hospodárnosť hraničiacu s lakomstvom, zatiaľ čo furman nemá čo odložiť. Zmienka o slanine u židovského obchodníka je mimoriadne dôležitá. Ak Šajko konzumuje slaninu (nekóšer potravinu), autor ho vykresľuje ako človeka, ktorý stratil aj posledné zvyšky náboženskej a morálnej integrity. Pre súdobého čitateľa to bol jasný signál úplného morálneho úpadku – Šajko porušuje zákony vlastnej viery pre vlastné pohodlie či „asimiláciu“ do sveta zisku. Autori tendenčných príbehov radi využívali takéto „poklesky“, aby postavu Žida v očiach čitateľa ešte viac diskreditovali a zbavili ju akejkoľvek duchovnej hĺbky. Šajko v príbehu vystupuje ako karikovaná postava, už to nie je len tvrdý obchodník; je to postava, ktorá si vyberá z oboch svetov len to, čo mu prináša úžitok či pôžitok.

Počas cesty temným lesom v poľskom pohraničí Mykytu a Šajka napadnú zbojníci, furman sa im odvážne postaví na odpor, čo na chvíľu ocení jeho pasažier a takmer mu vytiahne stovku, ale: [...] *lakomosť aj tentoraz zvíťazila. Zelená stovka zostala v Šajkovom vrecku*⁸ [Bodnar 1967, s. 351]. Keď sa blížili do cieľa, Mykyta sa snažil vypýtať si odmenu, na čo sa Žid oboril: *Ty si sa zbláznil, či čo? Vieš, ako dlho musím obchodovať, aby som zarobil 50 korún? Nie, nie! 50 korún je nemožná suma, kričal, zúrivo prskajúc ako kocúr, čo prišľachol ku koreniu. Tu máš 20 korún!*⁹ [Bodnar 1967, s. 353]. Keď však furman začne nadávať a vypriahať kone, Šajko sa spamätá a podáva mu zväzok bankoviek. Ten si nechá päť stoviek – za všetky predošlé fúry, ktoré mu nezaplatil. Potom si uvedomí, že mu zachránil život a podá mu ešte zvyšné peniaze, tie Mykyta odnesie furmanom, ktorí od Šajka nedostali zaplatené v minulosti.

Scéna prepadnutia v pohraničnom lese slúži ako posledný test Šajkovho charakteru, v ktorom opätovne fatálne zlyhá. Hoci mu Mykyta odvážnym odporom zachráni život aj majetok, Šajkova vďačnosť má len krátko trvanie a je limitovaná jeho chorobnou lakomosťou. Autor zachytáva príznačný moment: obchodníková ruka síce siahne po bankovke, no neschopnosť prekonať vlastnú chamtivosť („zelená stovka zostala vo vrecku“) víťazí nad elementárnym uznaním hodnoty ľudského života. Akonáhle bezprostredné nebezpečenstvo pominie, Žid sa okamžite vracia k svojej predátorskej povahe. Jeho cynizmus vrcholí v celi cesty, kde nielenže odmieta odmenu za záchranu, ale spochybňuje aj dohodnutú platbu za samotnú prepravu. Argument, že päťdesiat korún zarába pridlho,

pôsobí v kontexte predošlého opisu jeho naloženého voza a úspešného obchodu v Užhorode ako vrcholná bezočivosť.

Zlom nastáva až vo chvíli, keď Mykyta prechádza od pasívnej frustrácie k aktívnemu odporu (vypriahanie koní). Šajkova náhla poddajnosť pri pohľade na stratu kontroly odhaľuje jeho zbabelosť. Záverečný akt, kedy si Mykyta násilím berie päť stoviek ako kompenzáciu za predošlé dlhy a zvyšok peňazí rozdáva ostatným oklamánym furmanom, vnáša do príbehu prvok sociálnej spravodlivosti.

Záver príbehu sa nesie v pozitívnom a idealistickom duchu. Spravodlivosť je nastolená, peniaze sú Mykytom použité nielen na zaplatenie vzdelania synovi, ale aj na vyrovnanie dlhov ďalších furmanov. Mykyta je vyobrazený ako mužný hrdina, ktorý sa nielen vyznamenal vo vojne, ale dokázal si poradiť so ľstivým Židom. V závere príbehu sa stáva vykonávateľom kolektívnej odplaty, čím Bodnar podčiarkuje silu sedliackej súdržnosti proti cudziemu elementu.

Záver. Postava obchodníka Šajka v Bodnárovom diele nie je len literárnym typom, ale koncentráciou klasických antisemitských literárnych stereotypov, ktoré v európskej literatúre prežívali po stáročia. Autor cielene buduje obraz nepriateľa cez vizuálne a behaviorálne atribúty: fyzická máklosť a „tučnota“ kontrastujú s mozoľnatou rukou pracujúceho roľníka, čím sa vytvára ostrá metaforická hranica medzi „parazitujúcim“ obchodníkom a vykorisťovaným ľudom. Pri hodnotení tohto diela je však nevyhnutné vziať do úvahy širší politický rámec.

Zbierka vyšla v období vrcholiaceho socialistického realizmu, ktorý vyžadoval jasné triedne rozdelenie postáv. Židovský obchodník tu nefiguruje len ako náboženský „iný“, ale predovšetkým ako triedny nepriateľ – zosobnenie bezcitného kapitalizmu a akumulácie majetku. Táto ideologická objednávka umožnila autorovi legitimizovať staré predsudky pod rúskom boja proti útlaku ľudu.

Zarážajúcim faktom zostáva, že takéto hrubo tendenčné dielo, pracujúce s dehumanizujúcim prirovnávaním k „pijaviciam“ či „vlkom“, vyšlo v roku 1967. Je paradoxné, že len dve desaťročia po tragédii holokaustu a v čase, keď sa moderná spoločnosť pokúšala o reflexiu šoa, oficiálna literárna produkcia v socialistickom Československu stále legitimizovala naratívy, ktoré v 30. a 40. rokoch slúžili ako predohra ku genocíde.

Hoci Šajko v príbehu nakoniec podlieha tlaku a vypláca dlžnú sumu, tento akt nie je prejavom jeho vnútornej premeny, ale skôr ilustráciou dobovej mocenskej hierarchie. Ukazuje, že aj v literárnej fikcii musel byť „stereotypný Žid“ v záujme triedneho zmieru a víťazstva pracujúceho ľudu donútený k poslušnosti voči normám dominantnej väčšiny.

Bodnarov text tak zostáva smutným svedectvom o tom, ako hlboko boli antisemitské klíšé zakorenené v kultúrnej pamäti regiónu a ako ohybne dokázali slúžiť novým politickým režimom, ignorujúc pritom čerstvú historickú skúsenosť s tragickým osudom židovskej komunity.

7 [...] не доївши солонину і білий хліб, завернув недоїдки в рушник і сховав їх [с. 351].

8 [...] скупість і на цей раз перемогла. Зелена сотня залишилась в кишені Шайка [с. 351].

9 Ти здурів, чи що? Знаєш, як довго треба мені торгувати на 50 крон? Ні, ні! 50 крон – неможлива річ, - кричав, несамовито порскаючи, мов кіт, перцю понюхавши. Тут маєш 20 крон! [с. 353].

Literatúra

1. Babotová Ľ. Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009.
2. Beller M., Leerssen J.T. Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. Amsterdam – New York: Rodopi, 2007
3. Hermann I. Psychológia antisemitizmu. Nové Zámky: Psychoproof Artus, 1998.
4. Jakubík H. My & Oni: fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2012.
5. Nekula M. „Za vlasy přitažený...“. Česká literatura. 2014. № 3. S. 464–465. URL: <http://www.jstor.org/stable/43322109> (datum citovania: 22.03.2026).
6. Said E. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978.
7. Salner P. Židia na Slovensku po roku 1989. (Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou). Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV, 2018.
8. Šuša I. Život za ostnatými drôtni. (K slovenskej memoárovej literatúre z obdobia holokaustu). Nový život: mesačník pre literatúru a kultúru. – Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum. Roč. 67, №. 7. 2015. № 7. S. 40–45.
9. Zelenka M. K teórii komparatistickej imagológie. Imagológia ako výskum obrazov kultúry (K reflexii etnických stereotypov krajín V4) / M. Zelenka et al. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2018.
10. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
11. Боднар І. Верховинець. Зелений віночок – червоні квіточки / упоряд. О. Рудловчак. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1965.
12. Горбач Н. Голокост: художні виміри української прози / за заг. ред. І.Я. Павленко. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2019. 160 с.
13. Магочі П.Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. 2-ге вид., переробл. Торонто: Університет Торонто, 2018. 337 с.

References

1. Babotová Ľ. (2009) Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia [Selected Chapters from Ukrainian Literature. Literature of Rusyns-Ukrainians since the 19th Century]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove [in Slovak].
2. Beller M., Leerssen J.T. (2007) Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. Amsterdam – New York: Rodopi [in English].
3. Hermann I. (1998) Psychológia antisemitizmu [Psychology of Antisemitism]. Nové Zámky: Psychoproof Artus [in Slovak].
4. Jakubík H. (2012) My & Oni: fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia [Us & Them: the Phenomenon of Jewry in Slovak Literature of the 19th and Early 20th Centuries]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela [in Slovak].
5. Nekula M. (2014) „Za vlasy přitažený...“ [“Far-fetched...”]. Česká literatura. No. 3. S. 464–465. Available at: <http://www.jstor.org/stable/43322109> (accessed: 22.03.2026) [in Czech].
6. Said E. (1978) Orientalism. New York: Pantheon Books [in English].
7. Salner P. (2018) Židia na Slovensku po roku 1989. (Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou) [Jews in Slovakia after 1989. (A Community between the Future and the Past)]. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA SAV [in Slovak].
8. Šuša I. (2015) Život za ostnatými drôtni. (K slovenskej memoárovej literatúre z obdobia holokaustu) [Life Behind Barbed Wire. (On Slovak Memoir Literature from the Holocaust Period)]. Nový život. Báčsky Petrovec. Vol. 67, No. 7. S. 40–45 [in Slovak].
9. Zelenka M. et al. (2018) K teórii komparatistickej imagológie. Imagológia ako výskum obrazov kultúry [On the Theory of Comparative Imagology. Imagology as Research of Cultural Images]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa [in Slovak].
10. Assman A. (2012) Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty [Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory]. Kyiv: Nika-Tsentr. 440 s. [in Ukrainian].
11. Bodnar I. (1965) Verkhovynets. Zelenyi vinochok – chervoni kvitochky [Highlander. Green Wreath – Red Flowers]. Ed. O. Rudlovchak. Priashiv: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo [in Ukrainian].
12. Horbach N. (2019) Holokost: khudozhni vymiry ukrainskoi prozy [The Holocaust: Artistic Dimensions of Ukrainian Prose]. Ed. I. Ya. Pavlenko. Dnipro: Ukrainskiy instytut vyvchennia Holokostu «Tkuma». 160 s. [in Ukrainian].
13. Magocsi P.R., Petrovsky-Shtern Yo. (2018) Yevreii ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia [Jews and Ukrainians: A Millennium of Coexistence]. 2nd ed. Toronto: Universytet Toronto. 337 s. [in Ukrainian].

A POSTCOLONIAL READING OF BODNAR'S THE HIGHLANDER: STEREOTYPES, CLASS STRUGGLE, AND THE CONSTRUCTION OF THE „OTHER“

Abstract. The submitted scientific paper focuses on the analysis and interpretation of the representation of Jewish characters within a specific Central European space, with primary attention to the Ukrainian literature of the Carpathian region. The central object of the research is the short prose *The Mountaineer / Verkhovynets* (Верховинець) by Il'ko Bodnar, an author originally from Zakarpattia Ukraine who later lived in Czechoslovakia. The work reflects the socio-cultural reality of the period preceding World War I as well as the interwar period of the 1920s and 1930s, when these territories were part of Czechoslovakia. The main objective of the study is to identify the mechanisms of literary stereotyping of Jewish identity through a detailed analysis of this selected literary text and to examine how specific narrative strategies contributed to the formation of negative images of the minority in contrast to the majority. The methodological framework of the research is built on an interdisciplinary foundation that bridges literary studies, history, and sociology. A key role is played by comparative imagology, focused on the study of the «self-image» (autoimage) and the «other-image» (heteroimage), and the concept of cultural memory developed by Jan and Aleida Assmann. The paper also reflects on the political determinants of research prior to 1989, a time when Jewish themes in the Czechoslovak literary context were tabooed or ideologically distorted. The significance of the contribution lies in saturating the existing vacuum in the reception of Jewish characters within so-called «areal literature.» By analyzing the mechanisms behind the spread of prejudices and the stereotype of the «Jew as an exploiter,» the study contributes to a deeper understanding of the historical context of intercultural relations and to the process of deconstructing negative literary images that continue to resonate in the region today.

Bodnár's text thus remains a bitter testimony to how deeply antisemitic clichés were embedded in the cultural memory of the region and how flexibly they were able to adapt to new political regimes, while at the same time ignoring the recent historical experience of the tragic fate of the Jewish community.

Keywords: Jewish identity, Ukrainian literature, Carpathian region, Il'ko Bodnar, imagology, cultural memory, stereotype, interwar period, areal literature, historical context.

ПОСТКОЛОНІАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ ПРОЗИ ІЛЬКА БОДНАРА «ГОРЯНИН/ ВЕРХОВИНЕЦЬ»: СТЕРЕОТИПИ, КЛАСОВА БОРОТЬБА ТА КОНСТРУЮВАННЯ «ІНШОГО»

Анотація. Пропоноване наукове дослідження зосереджується на аналізі та інтерпретації зображення єврейських персонажів у специфічному центральноєвропейському просторі з основним акцентом на українську літературу карпатського регіону. Центральним об'єктом дослідження є коротка проза «Верховинець» автора Ілька Боднара, який походив із території Закарпатської України, а згодом жив у Чехословаччині. Твір відображає соціокультурну реальність періоду перед Першою світовою війною, а також міжвоєнного часу 20–30-х років XX століття, коли ці території входили до складу Чехословаччини. Головною метою дослідження є за допомогою детального аналізу цього вибраного літературного тексту ідентифікувати механізми літературної стереотипізації єврейської ідентичності та з'ясувати, яким чином конкретні наративні стратегії сприяли формуванню негативних образів меншини в контрасті до української більшості. Методологічна рамка дослідження побудована на міждисциплінарній основі, що поєднує літературознавство, історію та соціологію. Ключову роль відіграє компаративна імагологія, зосереджена на вивченні образів «власного» (autoimage) і «чужого» (heteroimage), а також концепт культурної пам'яті Яна та Алеїди Ассманів.

Наукова робота також рефлексує політичні детермінанти дослідження до 1989 року, коли єврейська тематика в чехословацькому літературному контексті була табуована або ідеологічно деформована. Значення цієї статті полягає в заповненні наявної прогалини в рецепції єврейських персонажів у літературі карпатського ареалу. Через аналіз механізмів поширення упереджень і стереотипу «жида як визискувача» це дослідження сприяє глибшому розумінню історичного контексту міжкультурних взаємин і процесу деконструкції негативних літературних образів, що зберігаються в регіоні.

Текст Боднара залишається гріким свідченням того, наскільки глибоко антисемітські кліше були вкорінені в культурній пам'яті регіону і як гнучко вони вміли пристосовуватися до нових політичних режимів, водночас ігноруючи недавній історичний досвід із трагічною долею єврейської громади.

Ключові слова: єврейська ідентичність, українська література, карпатський регіон, Ілько Боднар, імагологія, культурна пам'ять, стереотип, міжвоєнний період, усна історія, література карпатського ареалу.

© Amir A., 2026 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Адріана Амір – кандидат філологічних наук, доцентка Інституту україністики Пряшівського університету, Пряшів, Словаччина; adriana.amir@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

Adriana Amir – Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, University of Prešov, Prešov, Slovakia; adriana.amir@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5922-6803>

УГОРСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД НОВЕЛИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «ПІЗНЄ ПРОЗРІННЯ»: КОНТЕКСТУАЛЬНІ ТА ІДІОСТИЛЬОВІ АСПЕКТИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 81'255.4(811.161.2:811.511.141)Гончар

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).11-18](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).11-18)

Балла Е., Барань Є. Угорський переклад новели Олеся Гончара «Пізнє прозріння»: контекстуальні та ідіостильові аспекти; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Метою дослідження є аналіз угорського перекладу новели «Пізнє прозріння» Олеся Гончара з огляду на контекстуальні та ідіостильові особливості, виявлення ступеня збереження авторської наративної та стилістичної специфіки, розкриття ролі перекладу у формуванні угорської рецепції твору та представлення особи перекладача Пала Мішлєї. Для досягнення мети поставлено такі завдання: окреслити ідіостильові та наративні характеристики оригіналу, порівняти їх із угорським перекладом, виявити перекладацькі стратегії та трансформації художнього змісту, а також проаналізувати рецепцію Олеся Гончара в Угорщині та роль Пала Мішлєї в цьому процесі.

У матеріалі проаналізовано особливості угорськомовної репрезентації творчості Олеся Гончара, яка розпочалася вже в середині ХХ століття й відзначалася системністю та інтенсивністю. Простежено основні етапи входження творів письменника в угорський культурний простір: від публікацій у періодиці до антологічних і окремих книжкових видань. З'ясовано, що значну роль у популяризації доробку митця відігравали як перекладацька діяльність, так і численні матеріали в угорській пресі, які формували сталий інтерес до його постаті та діяльності. Окрему увагу зосереджено на новелі «Пізнє прозріння», що належить до періоду творчої зрілості автора, та її угорському перекладі, здійсненому Палом Мішлєї. Зазначено, що перекладач належить до чільних угорських українців, який займався не лише перекладацькою, а й видавничою, упорядничею та науковою діяльністю. У процесі аналізу перекладу новели О. Гончара «Пізнє прозріння» встановлено, що П. Мішлєї вдалося адекватно передати як змістово-ідейні доміанти твору, так і його поетикальні особливості, зокрема лірико-емоційний колорит, ритміко-синтаксичну організацію й наративну специфіку. Наголошено на високому рівні перекладацької майстерності та продуктивності українсько-угорської літературної взаємодії другої половини ХХ століття. Водночас акцентовано на необхідності подальшого вивчення перекладної спадщини та актуалізації імен перекладачів, що сприяли поширенню українсько-художнього слова в іншомовному культурному середовищі.

Ключові слова: Оесь Гончар, Пал Мішлєї, українсько-угорські літературні контакти, художній переклад, ідіостиль.

Формулювання проблеми. Особистість Олеся Гончара та його творча спадщина репрезентують складний період розвитку національного письменства й оприявнюють різні вектори творення дискурсу літератури в радянську добу. Водночас склалося так, що завдяки непересічному таланту й авторитету в тогочасних письменницьких колах митцю судилося стати людиною-медіумом на українсько-угорському інтеркультурному перехресті.

З Угорщиною Олеся Гончара пов'язують як перипетії його життєвої долі та численні особисті знайомства з представниками угорської мистецької еліти, так і «комунікація» через художні тексти, уписаність його творчої спадщини шляхом майстерних перекладів у літературний простір сусіднього народу. Десятки різножанрових художніх творів автора було «пересаджено» на угорський ґрунт і опубліковано в періодиці, антологіях, окремими виданнями. Ці тексти становлять собою цінне джерело дослідження напрямів міжлітературних взаємин та перекладацької практики другої половини ХХ століття, а розгляд конкретних творів у контексті рецепції авторського доробку виокремлює функціонування тексту на іномовній периферії та його входження в нове культурне середовище. Не менш вагомою є й увага до постаті

перекладача, який виступає рушієм і водночас своєрідною призмою цього процесу.

Аналіз досліджень. Вивченням творчості Олеся Гончара на тлі літературних контактів України та Угорщини учені активно цікавилися ще за життя письменника. Ґрунтовну дисертаційну роботу на цю тему виконала дослідниця Ангеліна Гедеш. Вона простежила шляхи становлення українсько-угорських літературних зв'язків, детально проаналізувала твори О. Гончара, у яких наявні угорські мотиви, вказала на їх концептуальне ідейно-естетичне значення. Окремий розділ праці науковиці присвятила дослідженню перекладів художніх текстів українського автора угорською мовою та рецепції його творчості угорськими критиками. У численних статтях, що друкувалися українською та угорською мовами, вона представила різні прояви інтеграції доробку О. Гончара в угорський культурно-інтелектуальний простір.

А. Гедеш, зокрема, спостерегла, що особливо пильною була увага перекладачів до зразків малої прози О. Гончара, і зазначила: «Їх переклади на угорську мову виявляють водночас інтерес до важливої проблематики та суттєвих стильових особливостей української новелістики в цілому. Крім того, в значній мірі прояснюються й характерні риси

угорських перекладів з української, їх позитивні якості і прорахунки» [Гедеш 1970, с. 42–43].

На матеріалі творчості О. Гончара А. Гедеш розкрила також теоретичні та практичні аспекти перекладу з української на угорську мову. Цьому питанню присвячена стаття, написана угорською мовою й опублікована в збірнику «*Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*», де авторка, підсумовуючи аналіз перекладів творів О. Гончара, здійснених у різні роки й опублікованих у 34 виданнях, узагальнює: «...порівняно з п'ятдесятима роками принципи художнього перекладу істотно змінилися. В останні десятиліття перекладацька практика прагне на вищому рівні передати сутність оригінальних творів» (пер. з угор. – наш) [Гедеш 1993, с. 73].

Послідовно цікавився українсько-угорськими літературними контактами й дослідник Іван Мегела. В огляді української літератури в Угорщині він сфокусував увагу й на доробку О. Гончара, зазначивши: «Напружені роздуми про пройдене і прийдешнє, висока громадянська відповідальність, турбота про мирне завтра, сміливість у вирішенні актуальних проблем сьогодення робить його ім'я одним з найпопулярніших в Угорщині» [Мегела 1981, с. 114].

Варто водночас додати, що постать О. Гончара широко репрезентувалася в Угорщині не лише шляхом художніх перекладів, а й через публікацію науково-критичних матеріалів про розвиток української прози та твори митця. В угорських перекладах на сторінках періодики друкувалися статті авторитетних учених того часу – Л. Новиченка, В. Фащенко, М. Нервлого. У журналі «*Szovjet Irodalom*» було опубліковано матеріал В. Ковалю «*Olesz Honcsar Magyarországon*» («Олесь Гончар в Угорщині») у перекладі Юдіт Авар, у якому дослідник коротко представив вектори наближення автора «Прапороносців» до угорського читача, зачитував критичні замітки, що друкувалися в угорських джерелах, а також уривки зі спогадів та художніх творів О. Гончара, що стосуються Угорщини [Koval 1986, с. 145–149].

Як голова Спілки письменників України (1959–1971) О. Гончар регулярно відвідував різні культурні заходи, що проводилися в Угорщині, спілкувався з колегами по перу та перекладачами, виступав на численних мистецьких форумах. Ця частина його діяльності активно висвітлювалася в тогочасній угорській пресі, друкувалися інтерв'ю з українським автором, у яких він висловлював слушні спостереження про різні аспекти культурного діалогу між сусідніми народами (особисті контакти між митцями, перекладацька та видавнича діяльність, обговорення важливих питань, пов'язаних з літературною творчістю, популяризація доробку українських письменників тощо). Загалом же, понад п'ять десятків різнопланових публікацій, у яких йшлося про дотичність особистості та творчості О. Гончара до угорського культурного простору, з'явилося друком на сторінках різних періодичних видань Угорщини – «*Nagyvilág*», «*Szovjet Irodalom*», «*Élet és Irodalom*», «*Magyar Nemzet*», «*Új Szó*», «*Ország-*

Világ», «*Népszava*» та багатьох інших.

Інформацію про О. Гончара містить і багатомне видання Енциклопедії світової літератури (*Világirodalmi Lexikon*). Словникові статті про митця підготували авторитетні угорські вчені-україністи – Ендре Бойтар та Іштван Удварі. Е. Бойтар слушно охарактеризував О. Гончара як «представника поетичної прози, для якого взірцем для наслідування є О. Довженко та А. де Сент-Екзюпері» [Bojtár 1975, с. 588].

Звісно ж, переважна частина зацитованих вище матеріалів, що стосуються теми пропонованого дослідження, була опублікована в радянський час, тому не позбавлена ідеологічного нальоту та односторонності у висвітленні питань міжкультурної комунікації. Це стосується й корпусу опублікованих у 50–80-х роках ХХ століття художніх текстів українських авторів, зокрема й творів О. Гончара.

З огляду на це інтерес до окресленої проблематики останнім часом помітно знизився, хоча чимало аспектів залишаються невисвітленими та зберігають наукову релевантність. Доцільним видається актуалізувати питання взаємин митця з угорськими колегами, інтеграції його художньої спадщини в тогочасний угорський літературний універсум, залучивши неопрацьовані матеріали та здійснивши дослідження перекладів його творів угорською мовою, які досі не були предметом ґрунтовного розгляду.

Мета статті, завдання. Метою розвідки є комплексний аналіз угорського перекладу новели «Пізнє прозріння» Олеся Гончара крізь призму контекстуальних та ідіостильових аспектів, з'ясування ступеня збереження авторської наративної та стилістичної специфіки, розкриття ролі перекладу в українсько-угорських літературних контактах і рецепції творчості Гончара в Угорщині, а також представлення особи перекладача Пала Мішлєї та його внеску у формування угорського читачького сприйняття твору. Ставимо перед собою такі наукові завдання: окреслити угорський дискурс життя і творчості О. Гончара; простежити художні особливості новели «Пізнє прозріння» як репрезентативні щодо поетики митця; здійснити порівняльний аналіз оригіналу та угорського перекладу; дослідити перекладацькі стратегії у відтворенні мовних, наративних та стильових особливостей тексту; представити особистість Пала Мішлєї як перекладача, окреслити його роль і вплив на угорську рецепцію творчості О. Гончара.

Методи та методика дослідження. У процесі досягнення наукової мети послуговуватимемося літературознавчими та перекладознавчими методами аналізу художніх текстів: культурно-історичним та біографічним – для з'ясування передумов та фактів взаємодії О. Гончара з Угорщиною; естетичним – для виявлення художніх особливостей твору та їх відображення в угорському перекладі; порівняльно-типологічним – для зіставлення оригіналу новели та її угорської версії; а також наратологічним та герменевтичним підходами.

Виклад основного матеріалу. Постать Олеся Гончара в сучасному літературному дискурсі

зберігає свою актуальність, не втрачає смислової та естетичної ваги й надалі перебуває в полі активної наукової та читачької уваги. Спостерігаємо полярне сприйняття особистості цього митця та його спадщини – від різко негативних, демістифікаційних оцінок до апологетичних і захоплених прочитань. В. Абліцов з цього приводу зауважив: «Історія батьківщини, її трагічність, не могли не вплинути на творчість і суспільну поведінку Олеся Гончара. Тому закономірно, що ситуація, що виникла після відходу письменника в інший світ, примусила і його прихильників, й опонентів знову звернутися до його визначальних художніх творів та публіцистики» [Абліцов 2018, с. 26]. І справді, в останні два десятиліття інтерес до його спадщини не згасає, з'являються ґрунтовні монографічні дослідження, тематичні збірники, біобібліографічні покажчики, проводяться наукові конференції різного рівня, присвячені ювілейним датам від дня народження автора. Незаперечним залишається й той факт, що, займаючи ключову позицію в українській літературі другої половини ХХ століття, творчість О. Гончара долала межі союзних державних кордонів, через переклади інтегрувалася в культурне поле інших народів і, таким чином, функціонувала як репрезентант радянської літератури високої проби. Такою постає його творча фігура і в угорському мистецькому середовищі.

Топос Угорщини – його людський вимір, краєвидні домінанти, інфраструктурні та соціально-історичні реалії – відкривається перед Олесем Гончаром у 1945 році, коли він опиняється на території цієї держави в складі Червоної армії й бере участь у визволенні Будапешта від фашистів. У такому історико-культурному контексті формуються перші безпосередні враження письменника від угорського простору, що поєднує досвід воєнної дійсності з відкриттям іншонаціонального середовища. Показово, що своє 27-ліття митець відзначив саме тут, і це надає цьому періодові додаткового біографічного й символічного значення, закріплюючи його як важливий етап особистісної та творчої еволюції автора. Пережитий трагічно-героїчний воєнний досвід художньо оприявнився незабаром у його епопеї «Прапорonoсці», друга частина якої («Голубий Дунай») яскраво віддзеркалює події, що розгорталися на угорській землі. Саме звернення до угорської тематики стало основою для блискавичного входження Гончарового імені та творчості в угорську літературу. Уже в 1947–1948 роках в угорській періодиці друкуються частини «Голубого Дунаю» в перекладі Еміла Мадараса (Madarász Emil), а в 1949 році в Ужгороді «Прапорonoсці» («Zászlóvivők») угорською мовою виходять окремою книгою. Наступного року з'являються друком ще два переклади цього твору, здійснені Ласло Шандором (Sándor László) та Жужою Раб (Rab Zsuzsa). Як пише А. Гедеш, «у 1951 році “Прапорonoсці” витримують три будапештських перевидання, що засвідчує дальше зростання читачького інтересу» [Гедеш 1975, с. 77]. Дослідниця цитує також написаного їй листа, в якому О. Гончар висловлюється про те, як ставиться

до Угорщини та її народу: «...А взагалі країну цю і людей її щиро люблю, під час війни відкрилась вона мені як “друга Україна...”» [Цит. за: Гедеш 1975, с. 77]. Симпатію до угорців підкреслено і в сучасних публікаціях про творчість О. Гончара: «Теплі спогади про Угорщину, угорців, з якими митець зустрічався на дорогах війни, враження від їхньої доброзичливості, схожості їхнього життя, звичаїв до українських були живі в пам'яті письменника впродовж життя» [Приліпко 2019, с. 40].

Угорські мотиви залишили слід і в поезії О. Гончара. Так, у 1988 році вийшла невелика збірка «Frontversek» («Фронтові поезії»), до якої увійшли вірші, написані автором у 1940-х роках, переважно під час перебування на території Угорщини. Це двомовне видання містить оригінальні тексти 22 поезій та їхні угорські переклади, здійснені Ю. Шкробинцем і Л. Шимоном.

Щодо великих епічних творів О. Гончара, то угорською мовою було перекладено не лише згадану трилогію, а й інші романи, зокрема «Тронка» («Kolomp») (1968, перекладач – Ласло Могош (Magos László)) та «Людина і зброя» («Emberek és fegyverek») (1974, перекладач – Ержибет Бродські (Erzsébet Brodszky)); крім того, на сторінках журналу «Szovjet Irodalom» публікувався з певними купюрами роман «Твоя зоря» («A te hajnalod») (1982, переклад Йожефа Ш. Ньїре (S. Nyirő József)).

Починаючи з 1950-х років, об'єктом угорськомовної рецепції стає і мала проза О. Гончара. Його оповідання систематично друкувалися на сторінках угорських періодичних видань. У фокусі інтерпретаторських зацікавлень перебували насамперед твори, тематично пов'язані з угорським контекстом, – «На Балатоні» («A Balatonon»), «Ілонка» («Ilonka»), «Весна за Моравою» («Tavaszi a folyón túl»), «Артеменко з плацдарму» («Artemenko a hídfőállásról») та ін. Паралельно друкувалися й інші зразки новелістики О. Гончара на різні теми: «Пороги» («A zuhogók»), «Модри Камень» («A Modri-szikla»), «Сусіди» («Szomszédok»), «Соняшники» («Napraforgók»), «Жайворонок» («Pacsirta»), «Дорога за хмари» («Út a felhők fölé»), «Микита Братусь» («Mikita Bratusz»), «Гори співають» («Dalolnak a hegyek»), «Маша з Верховини» («A verhovinai lány»), «Птахи над Бродщиною» («Madarak Brodscsina fölött»), «Жінка в сірому» («A szürke köpenyes nő») тощо. Загалом угорською мовою було перекладено близько 25 оповідань та новел письменника, які побачили світ у понад 30 різних виданнях. Більш ніж два десятки перекладачів долучилися до відтворення художнього слова Олеся Гончара угорською мовою. Усе це засвідчує не лише інтенсивність, а й сталість інтересу до творчого доробку письменника в угорському культурному просторі. І така рецепція зумовлена не лише кон'юнктурними чинниками доби, а й естетичною цінністю його прози та її спрямованістю на осмислення універсальних, загальнолюдських проблем. Як пише М. Наєнко, «орієнтація Олеся Гончара на світло в людях була невід'ємною рисою його естетики, і це в багатьох випадках ставало притягаль-

ною силою для перекладачів усіх пізніших (після творів воєнної тематики) романів, новел і повістей письменника» [Наєнко 2018, с. 185]. Порушувана автором проблематика має надчасовий і надпросторовий характер, що зумовлює її актуальність у різних культурно-історичних контекстах. До творів такого плану належить і обрана для дослідження новела «Пізнє прозріння», написана автором у 1974 році та вперше опублікована в 1975-му в журналі «Жовтень» та збірці новел «Чари-Комиші».

Фабульним ядром цього твору є приїзд відомого полярника Івана Оskarовича на відкриття пам'ятника молодому поетові – авторові «Полярної поеми», у якій оспівано їхню спільну експедицію. Його запрошено на церемонію як людину, котра добре знала покійного митця, товаришувала з ним, а також стала прообразом героя поеми, що виявилася лебединою піснею талановитого хлопця. А оскільки під час експедиції Іван Оskarович упереджено, грубо, навіть жорстоко ставився до юнака, непристосованого до арктичних умов, то він, «спогадуючи стосунки з ним, відчуває почуття провини, щему, каяття, катувань совісті» [Зобенко 2003, с. 158]. Саме тому перебування на цьому заході викликає в героя психологічний дискомфорт і врешті перетворюється на акт переосмислення та самокартання.

«Пізнє прозріння» – це психологічна новела, яка добре ілюструє виділену М. Кодаком особливість індивідуального почерку письменника: «Психологія внутрішніх станів належить до найрозвинутіших компонент психологічного мистецтва О. Гончара» [Кодек 2012, с. 194]. У цій новелі фокус авторського художнього віддзеркалення спрямований не на зовнішньоподієвий ряд, а на психолого-аналітичне дослідження емоційного та ментального стану головного персонажа, що ґрунтується на контрастних переживаннях. Слушно про це пише М. Зобенко: «“Арктичний холод” і добрі флюїди палкої душі – на цих психологічних “регістрах” побудовано оповідання» [Зобенко 2003, с. 158]. Твір «Пізнє прозріння», таким чином, відображає типові риси ідіостилу О. Гончара-прозаїка – тонкий психологізм, емоційну наснаженість, лірико-романтичний характер оповіді, цікаві наративні стратегії, що репрезентують психологічний і моральний портрет персонажа. Сукупність цих прикмет зумовлює актуальність звернення до художньої спадщини класика української прози як у другій половині ХХ століття, так і нині – з метою естетичного та морального збагачення.

Новела «Пізнє прозріння», що досі не була предметом пильної уваги перекладознавців та дослідників українсько-угорських міждисциплінарних взаємин, в угорському перекладі була опублікована в журналі «Új Tükör» («Нове дзеркало») за 1980 рік. І хоча переклад тексту цього твору угорською мовою було оприлюднено з певними купюрами, зумовленими журнальним форматом видання, однак це не призвело до спотворення ні змістової цілісності, ні поезики твору: ключові змістово-поетикальні характеристики оригіналу залишилися загалом добре збереженими.

Це зумовлено передусім тим, що автором

угорської версії новели «Пізнє прозріння» є відомий україніст, упорядник та перекладач Пал Мішлеї (1942–2018), особистість якого «займає особливе й дуже вагоме місце в процесі ретрансляції українського художнього дискурсу на культурних теренах Угорщини» [Balla 2022, с. 175] і якого А. Гедеш небезпідставно зараховує до «когорти щирих друзів української літератури в Угорщині» [Гедеш 1986, с. 162]. Секрет управності П. Мішлеї, за свідченням дослідниці, полягає в тому, що він добре володів українською мовою – «на рівні рідної» [Гедеш 1986, с. 163], а «ще обізнаність і зацікавлене розуміння усього доробку автора, над твором якого працює перекладач» [Гедеш 1986, с. 163]. Це характерно і для його роботи над текстами О. Гончара.

Важливо, що з Олесем Гончаром вони були особисто знайомі, нерідко зустрічалися на різних письменницьких з'їздах та конференціях, тепло відгукувалися один про одного. Сам Мішлеї як колишній студент Київського університету послідовно цікавився українським літературним життям і відтворив угорською мовою твори П. Загребельного, Гр. Тютюнника, Вал. Шевчука, В. Дрозда, Ю. Щербака та ін.

Крім новели «Пізнє прозріння», у перекладі Пала Мішлеї до угорського читача дійшло оповідання О. Гончара «Артеменко з плацдарму» («Artemenko a hídállásról»), що друкувалося в журналі «Szovjet Irodalom» та газеті «Új Szó» за 1988 рік, а також літературно-критична стаття про Гр. Тютюнника – «Живописець правди» («Az igazság festője») в журналі «Szovjet irodalom» за 1986 рік.

Намагаючись тримати руку на пульсі тогочасного літературного життя та будувати інтеркультурні мости, Пал Мішлеї стежив за літературним поступом свого українського колеги й обрав для інтерпретації ліричні й морально повчальні зразки його прози. Такі твори, як «Пізнє прозріння», підтверджують висновки дослідниці Л. Тарнашинської: «Одухотвореність трудових буднів, опоетизована краса звичайних людських стосунків, внутрішня краса людини – те, що О. Гончар ніс у народ і за що дістав нині характеристику апологета соцреалізму, насправді було не тільки даниною тогочасній ідеології, а й інтуїтивним відчуттям письменницької місії як своєрідного цілительства людських душ, відповіддю на соціальний запит масової свідомості. І з погляду соціальної психології така проза була цілком умотивована й відігравала також певну позитивну роль. Адже те, що маркується лише апологетикою соцреалізму, насправді виходить за межі власне ідеології й сягає законів психології» [Тарнашинська 2013, с. 50–51].

Тому відтворити психологічний та лірико-романтичний ареал новели стало пріоритетним завданням інтерпретатора, з яким Пал Мішлеї успішно впорався.

Першим сигналом, що будить увагу реципієнта, є заголовок художнього твору. Його відображення в перекладі є дуже відповідальною, а часом непростю справою, що потребує застосування

різнопланових перекладацьких стратегій. Що стосується аналізованого твору, то його заголовковий компонент передано угорською мовою практично тотожно до оригінальної версії: «Пізнє прозріння» – «Kései felismerés». Слово «felismerés» дослідно перекладається як усвідомлення, у поєднанні з прикметником «kései» – пізнє, запізніле, цей еквівалент вдало відтворює зміст художнього тексту, адже ідеться не про містичне «просвітлення», а про запізніле розуміння, моральне осягнення. Прорахунком перекладача є, на наш погляд, лише те, що в угорському варіанті твору пропущено фрагмент, у якому розкривається поетика заголовка: «Згадай, як твої ж товариші полярники мовби й жартома, та все ж з відтінком ніжності, називали його “людиною сніжної чистоти”. Раніше про це й не думалось, а зараз чув, як щемливо наростає почуття втрати і каяття: пізній жаль, пізнє прозріння!» [Гончар 1979, с. 517].

Новела розпочинається ліризованою, заснованою на контрасті пейзажною картиною, переданою майже ідентично з оригіналом: «*Alacsony, szürke égbolt. Dűnék, vándorkövek. Valahol délen, a szubtrópusi tájakon aranyrögöt terem a föld, de itt csak követ [...]* Az öböl mentén halászfaluk, itt-ott néhány fenyőfa. Fukar természet, zord vidék. De ez a szigorú, egykor jégtakaróval borított táj is képes költői adni a világnak! Finom érzelmeket ébreszt, megihleti a műsák kegyeljeit» [Honcsar 1980, с. 14] («*Cipe* небо низьке. Дюни, валуни. Деся у субтропіках земля родить чудернацькі плоди золоті, а тут вона родить каміння [...] Понад затокою – рибальські селища та сосни де-не-де. Скупа природа, суворий край. Однаке й він, цей суворий колись льодовиковий край, здатен народжувати поетів! Здатен дарувати улюбленим муз ніжність, натхнення...» [Гончар 1979, с. 509]). У зацитованому фрагменті помітними є незначні лексико-синтаксичні трансформації, зокрема, у першому реченні, котре з двоскладного в угорському варіанті перетворюється на номінативне і дослівно перекладається як «низький, сірий небосхил». У цілому, зацитований уривок, як і переважна частина художнього полотна твору, засвідчує домінування в перекладацькій тактиці П. Мішлеї таких стратегій, як смислова (семантична) еквівалентність, орієнтація на точне відтворення змісту й художнього підтексту твору, а також функціонально-стилістична відповідність, що передбачає збереження стилю, тональності та жанрових ознак першоджерела.

Важливим у відображенні психологічної та художньої специфіки аналізованої новели є адекватне віддзеркалення її оповідної структури. З цієї точки зору «Пізнє прозріння» є оригінальним зразком малої прози з варіативною наративною організацією. Автор здійснює перемикання наративного режиму: третя особа поступається місцем другоособовій формі викладу, що створює ефект внутрішнього самозвернення персонажа й наближає оповідь до першоособового переживання. У «Пізнньому прозрінні» такий прийом виконує важливу психологічну функцію: він маркує момент морального перелому, загострює самосуд героя й підсилює ефект вну-

трішнього викриття. Тобто «ти» тут не апелятивне (не звернене до читача), а інтроспективне, спрямоване всередину свідомості персонажа. Формально оповідь залишається третьоособовою, але через «ти» наближається до внутрішнього мовлення героя. Пал Мішлеї послідовно тримає в полі зору цю особливість першотвору й майже синхронно з оригінальним текстом відображає зміну наративного фокусу, втілюючи через форму «ти» процес внутрішньої комунікації героя із самим собою й фіксуючи перехід від зовнішньої до внутрішньої фокалізації при збереженні гетеродієгетичного статусу наратора. Перекладачу вдається вправно передати цей своєрідний зсув наративної перспективи, зокрема процес психологічної інтеріоризації нарації, коли Іван Оскарович ніби переконує сам себе: «*Furcsa lenne, ha most éppen te rontanád el a barátságokról kialakult képet. Ha már a pártfogó szerepét kaptad, csak egyet tehetsz, el kell fogadnod, és aszerint kell cselekedned...*» [Honcsar 1980, с. 14] («*Дико, звичайно, було б іти насупроти уявлень, які тут склались. Якщо відводять тобі саме таку роль – нічого не лишається, як тільки взяти її на себе й виступати в ній*» [Гончар 1979, с. 509]). Автоадресацію збережено практично у всіх подібних фрагментах, і це свідчить про здатність автора перекладу передати викладову специфіку твору, що відіграє важливу психолого-стилістичну роль у новелі О. Гончара.

Уміло відтворено в перекладі й іронічний тон оповіді. Наприклад, в експозиції, де читач знайомиться з головним персонажем твору, що прибув на батьківщину автора «Полярної поеми»: «*Talán nem is a költő személye, mint inkább a hírneve vonzotta ide Ivan Oszkarovicsot, aki egyébként nagyon elfoglalt ember, s munkájának, hétköznapi veszélyeinek nincs sok közük a fennkölt műsákhoz*» [Honcsar 1980, с. 14] («*Власне, поет чи, певніше, наростаюча слава його й покликала сюди Івана Оскаровича, людину по горло зайняту, перевантажену безліччю обов'язків, буденних клопітних справ, які, зрештою, до інших муз не мають аніякого стосунку*» [Гончар 1979, с. 509]). Рефлексіям героя властива самоіронія, що підкреслює процес усвідомлення ним хибних переконань та вчинків.

У контексті перекладознавчого аналізу особливу увагу привертає й відображення сталих мовних конструкцій та специфічних культурних реалій. Пал Мішлеї застосовує в процесі їх угорської адаптації як прийом форенізації – збереження національно-культурної специфіки оригіналу, так і доместифікації – наближення українського тексту до угорського читача. Звернемо увагу на особливості використання фразеологічних одиниць, що нерідко стають маркером професійності перекладача. «*Пів-Арктики на тобі. Кожна секунда на обліку. А втім, кинув усе, приїхав*» [Гончар 1979, с. 509] – «*A fél sarkvidék minden gondja-baja az ő vállát nyomja. Nincs egy szabad perce, s lám, most mégis mindent otthagytott, hogy idejöhesse*» [Honcsar 1980, с. 14]. У поданих реченнях з метою надати їм природнішого угорського звучання перекладач використовує місцевий фразеологізм – «*minden gondja-baja az ő vállát*

пують», хоча в оригіналі маємо стенографічний варіант з використанням гіперболи – «пів-Арктики на тобі», що також вказує на перевантаженість обов'язками. Трапляються в тексті й фразеологізми, що мають конкретні відповідники в угорській мові, як наприклад: «...стала для її автора лебединим **снівом**» [Гончар 1979, с. 511] – «*a költő hatványdala lett*» [Honcsar 1980, с. 14]. У передачі окремих сталих висловів автор використовує прийом калькування зі вказівкою на національну природу ідіоми («...тут, як кажуть, **слова з нісні не викинеш**» [Гончар 1979, с. 514] – «...*ahogy erre felé mondják, a dalból egy szót sem lehet kihagyni*» [Honcsar 1980, с. 14]), а також фразеологічну заміну з елементами національно-культурної адаптації («...ганяв ти, всемогутній, його, **мов солонного зайця**» [Гончар 1979, с. 514] – «...*te, a mindenható parancsnok alaposan megugráltattad őt...*» [Honcsar 1980, с. 14], що буквально означає «змусив його добре побігати / поганяв» і має відтінок розмовності) й дефразеологізацію («...не вмюючи доладу зліпити навіть те, що **має за душею**» [Гончар 1979, с. 509] – «...*nem tudja érthetően elmondani, amit szeretne*» [Honcsar 1980, с. 14], український фразеологізм замінено нейтральним словом зі значенням «те, що хоче»).

Угорська версія новели досить точно передає синтаксичний візерунок першотвору, а разом з ним його ритмічний лад, що відображає внутрішні психологічні та аналітичні імпульси персонажа. Це виявилось передусім у використанні питально-риторичних та окличних речень, певних незавершених синтаксичних фрагментів та вставних конструкцій: «*Ezt jól megszínálta! Tetejébe még azt sem tudta pontosan, mi volt a kudarc oka, hol vétette el a lépést. Talán túlságosan előtérbe került a tulajdon személyed, a te mindenhatóságod*» [Honcsar 1980, с. 15] («*Оце вступ! І навіть причину невдачі не міг собі пояснити: на чому спіткнувся? Можливо, аж надто випирала наперед твоя власна персона, оте твоє полярне всемогуття?*» [Гончар 1979, с. 516]).

Ознакою авторського стилю О. Гончара є ліризм художнього вислову. Ліричний струмний властивий і новелі «Пізнє прозріння», що проглядається в метафоричності художнього мовлення, відображенні емоційних порухів у душі персонажа, суб'єктивно насаджених коментарях оповідача, лірично забарвлених пейзажних описах. Ось кілька прикладів, що засвідчують настанову угорського інтерпретатора на збереження цієї складової індивідуального почерку О. Гончара: «*Egyenletesen, álettelenül ég a gyertya a friss fenyőágak között. Sziromformájú láng az ember helyett*» [Honcsar 1980, с. 14] («*Рівно й безжиттєво горять свічки серед купи свіжої хвої. Пелюстинка полум'я замість людини*» [Гончар 1979, с. 512]); «*Őszineséggel akaratlanul is megmásítottad a költőről kialakult képet; elvesztél a részletekben, s nem láttál meg a költő alakjában valami olyat, valami sokkal lényegesebbet, ami elevenen él a helybeliek emlékeiben, szigorú, csöndes érzéseiben*» [Honcsar 1980, с. 15] («*Мабуть, своєю відвертою розповіддю ти мимоволі порушив уже усталений образ поета,*

за дрібницями не розгледів у ньому щось важливіше, оте, чим живе він в їхній уяві, в їхній строгій мовчазній любові» [Гончар 1979, с. 515]); «*Öböl, alacsony égbolt, vándorkövek. Ez volt a költő világa, erről a tájról írta legtöbb versét*» [Honcsar 1980, с. 15] («*Затока, небо низьке, валуни. Це те, що було поетовим світом, те, що він оспівав*» [Гончар 1979, с. 518]). Останній із зацитованих уривків становить собою своєрідну психологічну рамку, в яку опрацьовано суперечливий психоемоційний стан головного персонажа. А кінцівка твору підсумовує процес трансформації в його душі, окреслюючи вияв «пізннього прозріння». Як і початок, так і щемливі заключні рядки перекладач передає дуже близько до оригінального тексту: «*Ivan Oszkaravics észre sem vette, hogy nagy pelyhekben szálángozni kezdett a hó. Állt az emlékmű előtt, egyre csak a kőbe vésett fiatalos arcot nézte, s már-már úgy rémlett neki, hogy a költőt az életben is ilyen könnyed, lendületes, bátor embernek látta*» [Honcsar 1980, с. 15] («*Мокрий сніг пролітав, але Іван Оskarович цього навіть не помітив. Стояв перед брилою, невідривно вивчаючи викарбований на ній розгонистий профіль молодої людини, і тоскне почуття втрати не покидало його, і дедалі більше здавалось, що саме таким, летючим, безстрашним, поривним, він уже колись бачив поета в житті*» [Гончар 1979, с. 518]).

Висновки. Творчість Олеся Гончара стала об'єктом угорськомовної репрезентації уже в середині ХХ століття. Спочатку роман «Прапороносці», далі десятки зразків малої прози, згодом інші великі епічні твори («Людина і зброя», «Тронка», «Твоя зоря») та деякі поезії (збірка «Фронтові поезії») стали доступними угорському читачеві через газетно-журнальні публікації, антології та окремі книжкові видання. Постать українського автора, тісно пов'язаного з угорським топом та активною в галузі міжкультурної співпраці, активно популяризувалася шляхом численних матеріалів в угорській періодиці. Інтерес до його особистості та літературної продукції був тривалим і стабільним, про що свідчить масив джерельної бази та увага науковців.

Новела «Пізнє прозріння» належить до періоду творчої зрілості О. Гончара – на той час уже визнаного класика української прози й автора, добре відомого зарубіжному читачеві. Угорський переклад твору здійснив відомий перекладач і літературознавець Пал Мішлєї, який створив версію, близьку до оригіналу. Йому вдалося майстерно віддзеркалити як проблемно-змістовий та ідейний пласт новели, так і її поетикальні прикмети: лірико-емоційний колорит, ритміко-синтаксичний лад, наративну специфіку. Аналіз перекладу цього твору засвідчує продуктивність українсько-угорської міжкультурної комунікації другої половини ХХ століття та високий рівень перекладацької праці. Чимало вдалих перекладів та їх творців досі залишаються на периферії наукових досліджень, що зумовлює потребу актуалізації цього питання й подальших студій з оприявнення літературних контактів у сфері художнього перекладу.

Література

1. Абліцов В. Олесь Гончар ілюзія і дійсність: публіцистично-документальне видання з нагоди 100-річчя Олесь Гончара. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 308 с.
2. Гедеш А. Оповідання О. Гончара угорською мовою. *Слов'янсько-угорські міжмовні та літературні зв'язки*. Науково-тематичний збірник. Ужгород, 1970. С. 41–50.
3. Гедеш А. Твори Олесь Гончара угорською мовою. *Радянське літературознавство*. 1975. №8. С. 77–81.
4. Гедеш А. Україніст з-над Дунаю. *Всесвіт*. 1986. №4. С. 162–164.
5. Гончар О. Пізнє прозріння. *Твори в шести томах*. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1979. С. 509–518.
6. Зобенко М. Українське небо Олесь Гончара. Есеї, студії, полеміка. Львів: Видавництво М. Коць, 2003. 170 с.
7. Кодак М. Поетика Олесь Гончара-романіста: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. 272 с.
8. Мегела І. Українська література в Угорщині. *Взаємозв'язки літератур країн соціалістичної співдружності* / Під редакцією Г.Д. Вервеса. Київ: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1981. С. 99–123.
9. Наєнко М. Олесь Гончар і літературне зарубіжжя. *Рідний край*. 2018. №1 (38). С. 184–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2018_1_42 (дата звернення: 08.04.2026).
10. Приліпко І. Репрезентація образу іншого в художньому й публіцистичному дискурсі Олесь Гончара. *Слово і Час*. 2019. №1. С. 38–51. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/428/767> (дата звернення: 08.04.2026).
11. Тарнашинська Л. Художнє слово між ненавистю і любов'ю: аспект психологічної археології. *Таїни художнього тексту*: [Зб. наук. пр.] / Ред. кол.: Н.І. Заверталюк (наук. ред.) та ін. Дніпропетровськ: Пороги, 2013. Вип. 16. С. 42–55.
12. Balla E. Повість Валерія Шевчука «Крик півня на світанку» в перекладі Пала Мішлеї. *Elmélet – módszer – gyakorlat*. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2022. 16–26 old.
13. Bojtár E. Honcsar, Olesz. *Világirodalmi Lexikon*. Negyedik kötet. Grog – Ilv. Budapest: Akadémiai Kiado, 1975. 588 old.
14. Hegyes A. Az ukrán szépirodalom magyarra fordításának alapelvei. Olesz Honcsár művei alapján. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. Budapest – Szeged, 1993. 70–73 old. URL: https://adt.arcanum.com/en/view/HungarologiaiKongresszus_03_peregrinacio_1/?query=olesz%20honcsar&pg=87&layout=s (дата звернення 16.02.2026).
15. Honcsar Olesz. Kései felismerés. *Új Tükör*. 1980. December 7. 49 szám. 14–15 old. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tukor_1980_10-12/?query=Honcsar+Olesz.+K%C3%A9sei+felismer%C3%A9s.&pg=432&layout=s (дата звернення 16.02.2026).
16. Koval V. Olesz Honcsar Magyarországon. *Szovjet irodalom*. 1986. 4 szám. 145–149 old.

References

1. Ablitsov V. (2018) Oles Honchar iliuziia i diisnist [Oles Honchar: Illusion and Reality]: publitsystichno-dokumentalne vydannia z nahody 100-richchia Olesia Honchara. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. 308 s. [in Ukrainian].
2. Hadiesh A. (1970) Opovidannia O. Honchara uhorskoiu movoiu [Short Stories by O. Honchar in Hungarian]. *Sloviansko-uhorski mizhmovni ta literaturni zviazky*. Naukovo-tematychnyi zbirnyk. Uzhhorod. S. 41–50 [in Ukrainian].
3. Hadiesh A. (1975) Tvory Olesia Honchara uhorskoiu movoiu [Works by Oles Honchar in Hungarian]. *Radianske literaturoznavstvo*. №8. S. 77–81 [in Ukrainian].
4. Hadiesh A. (1986) Ukrainist z-nad Dunaiu [A Ukrainianist from the Danube Region]. *Vsesvit*. №4. S. 162–164 [in Ukrainian].
5. Honchar O. (1979) Piznie prozrinna [Late Insight]. *Tvory v shesty tomakh*. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhnoi literatury «Dnipro». S. 509–518 [in Ukrainian].
6. Zobenko M. (2003) Ukrainske nebo Olesia Honchara [The Ukrainian Sky of Oles Honchar]: esei, studii, polemika. Lviv: Vydavnytstvo M. Kots. 170 s. [in Ukrainian].
7. Kodak M. (2012) Poetyka Olesia Honchara-romanista [The Poetics of Oles Honchar as a Novelist]: monohrafiia. Lutsk: PVD «Tverdynia». 272 s. [in Ukrainian].
8. Mehela I. (1981) Ukrainska literatura v Uhorskhyni [Ukrainian Literature in Hungary]. *Vzaiemozviazky literatur krain sotsialistychnoi spivdruzhnosti* / Pid redaktsiieiu H.D. Vervesa. Kyiv: Vydavnytstvo pry Kyivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho obiednannia «Vyscha shkola». S. 99–123 [in Ukrainian].
9. Naienko M. (2018) Oles Honchar i literaturne zarubizhzhia [Oles Honchar and Foreign Literary Contexts]. *Ridnyi krai*. №1 (38). S. 184–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2018_1_42 (data zvernennia: 08.04.2026) [in Ukrainian].
10. Prylipko I. (2019) Reprezentatsiia obrazu inshoho v khudozhnomu y publitsystychnomu dyskursi Olesia

Honchara [The Representation of the Other in the Fictional and Publicistic Discourse of Oles Honchar]. *Slovo i Chas*. №1. S. 38–51. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/428/767> (data zvernennia: 08.04.2026) [in Ukrainian].

11. Tarnashynska L. (2013) Khudozhnie slovo mizh nenavystiu y liuboviu: aspekt psykholohichnoi arkhoeologii [The Literary Word between Hatred and Love: An Aspect of Psychological Archaeology]. *Tainy khudozhnoho tekstu: [Zb. nauk. pr.] / Red. kol.: N.I. Zavertaliuk (nauk. red.) ta in. Dnipropetrovsk: Porohy. Vyp. 16. S. 42–55* [in Ukrainian].

12. Balla E. (2022) Povist Valerii Shevchuka «Kryk pivnia na svitanku» v perekladi Pala Mishlei [Valerii Shevchuk's Novella "The Rooster's Crow at Dawn" in Pál Mishlei's Translation]. *Elmélet – módszer – gyakorlat. Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. 16–26 old.* [in Ukrainian].

13. Bojtár E. (1975) Honcsar, Olesz. *Világirodalmi Lexikon*. Negyedik kötet. Grog – Ilv. Budapest: Akadémiai Kiado. 588 old. [in Hungarian].

14. Hegyes A. (1993) Az ukrán szépirodalom magyarra fordításának alapelvei. Olesz Honcsár művei alapján. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. Budapest – Szeged. 70–73 old. URL: https://adt.arcanum.com/en/view/Hungarologiai-Kongresszus_03_peregrinacio_1/?query=olesz%20honcsar&pg=87&layout=s (data zvernennia: 16.02.2026) [in Hungarian].

15. Honcsar Olesz. (1980) Kései felismerés. *Új Tükör*. December 7. 49 szám. 14–15 old. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Tukor_1980_10-12/?query=Honcsar+Olesz.+K%C3%A9sei+felismer%C3%A9s.&pg=432&layout=s (data zvernennia: 16.02.2026) [in Hungarian].

16. Koval V. (1986) Olesz Honcsar Magyarországon. *Szovjet irodalom*. 1986. 4 szám. 145–149 old. [in Hungarian].

HUNGARIAN TRANSLATION OF OLES HONCHAR'S SHORT STORY "LATE INSIGHT": CONTEXTUAL AND IDIOSTYLISTIC ASPECTS

Abstract. The aim of this study is to analyze the Hungarian translation of Oles Honchar's short story "Late Insight" from the perspective of contextual and idiolectal features. It seeks to determine the extent to which the author's narrative and stylistic specificity is preserved, to reveal the role of translation in shaping the Hungarian reception of the work, and to highlight the contribution of the translator Pál Mishlei. To achieve this aim, the study outlines the idiolectal and narrative characteristics of the original text, compares them with the Hungarian translation, identifies translation strategies and transformations of artistic meaning, and examines Oles Honchar's reception in Hungary alongside Mishlei's role in this process. The paper explores the features of the Hungarian reception of Honchar's oeuvre, which began in the mid-twentieth century and was marked by both consistency and intensity. It traces the main stages of the writer's integration into the Hungarian cultural space—from periodical publications to anthologies and standalone editions. It is demonstrated that both translation activity and extensive coverage in the Hungarian press played a crucial role in popularizing Honchar's work, fostering sustained interest in his personality and literary output. Particular attention is devoted to the short story "Late Insight", written during the author's mature creative period, and to its Hungarian translation by Pál Mishlei. The translator is presented as one of the leading Hungarian Ukrainianists, active not only in translation but also in publishing, editorial, and scholarly work. The analysis shows that Mishlei successfully conveys the semantic and ideological dominants of the original text, as well as its poetic features, including lyrical-emotional colouring, rhythmic-syntactic organization, and narrative specificity. The study highlights the high level of translation mastery and the productivity of Ukrainian–Hungarian literary interaction in the second half of the twentieth century. It also underscores the need for further research into translation heritage and for greater scholarly recognition of translators who have contributed to the dissemination of Ukrainian literature in foreign-language cultural contexts.

Keywords: Oles Honchar, Pál Mishlei, Ukrainian–Hungarian literary contacts, literary translation, idiolect.

© Балла Е. 2026 р.; © Барань Є., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Евеліна Балла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету, Ніредьгаза, Угорщина; доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна; evelina.balla76@gmail.com; orcid.org/0000-0001-9460-331X

Evelina Balla – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Nyíregyháza, Nyíregyháza, Hungary; Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; evelina.balla76@gmail.com; orcid.org/0000-0001-9460-331X

Єлизавета Барань – доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського університету ім. Ференца Ракоці II; доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету, Ніредьгаза, Угорщина; barany.erszsebet75@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8395-5475

Yelyzaveta Baran – PhD in Linguistics, Associate Professor of the Department of Philology at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University; Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Nyíregyháza, Nyíregyháza; barany.erszsebet75@gmail.com; orcid.org/0000-0001-8395-5475

ВОЛОДИМИР БИРЧАК У СВІТЛІ СТУДІЙ ЗАКАРПАТСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2.09.„1920/1939” Бирчак: 070(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).19–27](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).19–27)

Барчан В. Володимир Бирчак у світлі студій закарпатських дослідників; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. Дослідження подає аналіз бірчезнавчого дискурсу, представленого працями закарпатських дослідників. Важливість вивчення цих студій полягає в тому, що вони не лише актуалізують загальновідому інформацію, зафіксовану в енциклопедичних виданнях чи в автобіографічних матеріалах, а й розкривають різновекторну діяльність В. Бирчака-емігранта на Закарпатті упродовж двадцяти років (1920–1939). Активізація уваги дослідників до постаті відомого громадського й культурно-освітнього діяча 20–30 років ХХ століття, репресованого радянськими органами, зумовлена його реабілітацією в 1990 році, доступом до архівів, вивченням особової справи та можливістю об’єктивного аналізу й оцінки його діяльності. За змістовми акцентами в дослідженнях виділяються дві протилежні оцінки. У працях радянських часів Бирчака розглядали в контексті літературного процесу краю. Домінував вульгарно-соціологічний підхід, Бирчака таврували як буржуазного націоналіста. Дослідження постреабілітаційного періоду репрезентують Бирчака як провідного діяча часів національного самоусвідомлення русинів-українців Підкарпатської Русі, активного учасника громадського, культурно-освітнього життя, визначного педагога, літературознавця, письменника. Ці студії розкрили маловивчені сторінки життєтворчості Бирчака закарпатського періоду. Більшості публікацій початку 90-х років, розміщених у періодичній пресі краю, притаманний науково-популярний характер. Вони привертали увагу широкої аудиторії читачів своїм конкретним фактажем та доступністю стилю. Науковий підхід до осмислення здобутків праці незаперечного авторитету серед українських емігрантів на Закарпатті та в колі місцевої інтелігенції започаткували праці О. Мишанича та Р. Офіцинського, які підкреслили значення його праці «Літературні стремління Підкарпатської Русі», підручників для гімназій та рівень літературознавчого хисту автора, а також наукові дослідження, присвячені аналізу педагогічної діяльності (В. Гомоннай, В. Росул, П. Ходанич та ін.). Поаналізований дослідницький доробок засвідчив значне зростання уваги краєзнавців, науковців до постаті В. Бирчака, він оприядив особливості його діяльності закарпатського періоду, а разом із тим дав можливість виявити не вивчені досі важливі аспекти журналістської практики, мистецтва публіцистичної та художньої творчості. Важливим для науковців та широкого кола читачів стало перевидання у 2007 році праці В. Бирчака «Карпатська Україна. Спогади й переживання», яка відкрила нові смисли в сприйнятті її автора й тогочасних подій.

Ключові слова: Володимир Бирчак, науковий дискурс, педагог, культурно-освітній діяч, закарпатський період.

Формулювання проблеми. Закарпатський період життя В. Бирчака-емігранта (1920–1939) – значна й досить насичена сторінка. Він збігався з процесами відродження українства, пробудження національної свідомості русинів-українців Підкарпатської Русі, із зростанням їхньої політичної, культурної свідомості, активізацією національно спрямованого життя в різних сферах. В. Бирчак, збагачений попереднім досвідом громадсько-політичної, освітньої, культурної діяльності, став активним учасником українського літературного, просвітницького, театрального, медійного, пластового розвитку в краї, а в час Карпатської України брав активну участь у роботі уряду. Арешт у 1945 році, звинувачення в українському буржуазному націоналізмі, ув’язнення і смерть на заслання не давали можливості науковцям висвітлювати інформацію про Бирчака. Публікації закарпатських дослідників 90-х – 2000-х років відкрили завісу над життєписом цієї постаті. Аналіз аспектів науково-дослідницьких студій, повноти висвітлення в цьому дискурсі життєтворчості Бирчака є актуальним завданням, оскільки спрямує увагу науковців на важливі смисли його життєдіяльності й приверне увагу до маловивчених сторінок закарпатського періоду цього діяча.

Аналіз досліджень. Ім’я В. Бирчака з часу його арешту та заслання підпадало під табу як

українського буржуазного націоналіста. Закарпатські дослідники розпочали об’єктивне висвітлення окремих сторін його життя й діяльності лише після реабілітації цієї постаті в 1990 році. Серед перших публікацій відзначимо вміщену в закарпатському часописі «Карпатський край» статтю словацької науковиці Л. Баботи [Бабота 1991, с. 11–12], яка подає загальні відомості про Бирчака, дослідження закарпатського історика й журналіста В. Іваня. Його розвідки стосувалися розкриття матеріалів сфабрикованої кримінальної справи, сторінок життя Бирчака-засланця та його смерті [Іваньо 1994, с. 61; Іваньо 1992, с. 16; Іваньо 1992, с. 14; Іваньо 1992, с. 12; Іваньо 1992, с. 231–233]. У наступні роки до оприядлення діяльності Бирчака на Закарпатті зверталися В. Пагіря, Н. Панчук, Г. Божук, О. Довганич, В. Гомоннай та В. Росул, І. Хланта, Р. Офіцинський, П. Ходанич та ін. На важливості закарпатських студій наголосила дослідниця С. Новак у монографії «Володимир Бирчак як публіцист і літературознавець» [Новак 2021]. На сьогодні актуальним залишається питання систематизації праць закарпатських дослідників, виявлення стану, повноти й всебічності вивчення закарпатських сторінок життєпису В. Бирчака.

Мета статті, завдання. Мета представленої роботи полягає в узагальненні аспектів крайово-

го дослідницького дискурсу життя й діяльності В. Бирчака закарпатського періоду, акцентування на малоаналізованих або й ще не вивчених на сьогодні векторах, спрямування на них уваги зацікавлених пошукувачів та вчених. Для досягнення зазначеної цілі проаналізуємо наявні студії закарпатських дослідників.

Методи та методика дослідження. У процесі виконання дослідження послуговуємось інструментарієм біографічного, соціологічного, аналітичного, контекстуально-інтерпретаційного, описового наукових методів, застосуємо методику аналізу від конкретного до загального, аналізу й узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Реабілітація В. Бирчака 25 січня 1990 р. за відсутності в його діях складу злочину, оскільки він «... до часу його арешту був громадянином Чехословаччини і за дії, учиненні на території других країн в силу ст. КК радянському законодавству відповідальності не підлягає» [Іваньо 1992, с. 14], а також за наявності таких речових доказів, як «статті, книги, які свідчать, що він був письменником, а не політичним діячем...» [Іваньо 1992, с. 14], відкрила нарешті доступ дослідникам до людини, яка була однією з помітних постатей у середовищі проукраїнської інтелігенції краю та його еміграційних кіл, внесла значний вклад у розвиток Закарпаття в час його національного відродження.

Уперше з часу заслання загальну біографічну довідку про В. Бирчака подала Л. Бабота в «Матеріалах до Словника українців Чехо-Словаччини», яка була надрукована в словацькому журналі «Дукля» 1990 р., № 4, передрукована в закарпатській газеті «Карпатський край». Авторка представила його як українського письменника, наукового, педагогічного й громадськогосподарського діяча, який звертав увагу на культурне життя русинів-українців довоєнної Чехословаччини [Бабота 1990, с. 76–78]. Дослідниця констатує його співпрацю з науковцем Іваном Панькевичем, членство в товаристві «Просвіта», у редколегіях наукових збірників, авторство ряду підручників для середніх шкіл, художніх творів, наукових розвідок. Подає факт його переселення в Прагу, арешту та несправедливого звинувачення в 1945 році, висловлюється про невідомість на той час подальшого шляху арештанта, фіксує смерть в одній із радянських в'язниць та реабілітацію в 1990 році [Бабота 1990, с. 76].

Важливу роль у вивсвітленні життєпису В. Бирчака відіграла на той час газета «Карпатський край». Саме на її сторінках містилася основна кількість матеріалів про нього. Така увага до непересічної особистості часів національного відродження в краї зумовлена й презентативною нагодою – 110 річницею народин Бирчака (1881–1952).

26 березня 1991 р. на своїй сторінці часопис подає публікацію «Володимир Бірчак (Автор про себе)», що, власне, є автобіографічним начерком автора й несе безпосередньо викладену ним стислу інформацію про життєвий шлях.

У цьому ж році в листопадових та грудневих номерах «Карпатського краю» №№ 46, 47, 48, 49

опубліковано ряд статей історика, члена Спілки журналістів України В. Іваня «Справа під номером 16» на основі матеріалів про арешт В. Бирчака та судовий процес над ним. Автор оприлюднив матеріали справи, починаючи з від'їзду зі станції Мукачево потягом «Москва-Прага» уповноважених для проведення операції працівників відповідних радянських державних органів, їхнього відвідання квартири В. Бирчака в Празі, його арешту, санкціонованого військовим прокурором. У Постанові була вказана його діяльність дрогобицького, кам'янець-подільського, закарпатського періоду. При цьому все зі сфери діяльності, що пов'язано з національним рухом, трактується як націоналістичне, вороже. Особливо акцентовано на діяльності останнього часу, а саме: зафіксовано термін проживання на Закарпатті, членство в правлінні *націоналістичного товариства «Просвіта»*, керівництво юнацьким *націоналістичним рухом «Пласт»*, робота в редакціях *націоналістичних газет*, участь в уряді А. Волошина, зв'язки з українською еміграцією в Берліні, написання статей, книг... [Іваньо 1992, с. 14].

Ретельні опрацювання особової справи Бирчака та наполегливі пошуки нових відомостей про нього дають матеріали В. Іваню для наступних публікацій. На шпальтах чапоспису «Карпатський край» дослідник відтворює преребіг допитів та закритого судового процесу за відсутності підсудного, у результаті чого той не мав права на слово захисту, винесення жорстокого вироку з порушенням прав людини і юридичних норм. На початку 1992 року цей же автор оприлюднює в «Карпатському краї» в дописі «Де і коли помер Володимир Бірчак?» [Іваньо 1992, с. 16] відомості про табірні переміщення в'язня та його смерть в таборі Озерлаг Іркутської області, м. Тайшет 21 вересня 1952 року. Із цією інформацією в доповіді «Штрихи до біографії Володимира Бірчака» дослідник виступив на науковій конференції, присвяченій пам'яті Івана Панькевича 23–24 жовтня 1992 року.

На публікації В. Іваня в «Карпатському краї» відгукнувся вісімдесятидворічний зять Бирчака Богдан Алиськевич із Чехії [Подяка 1992, с. 3] зі щирою подякою від себе та племінників із Чехословаччини й США за надзвичайно точне з'ясування обставин арешту, карного процесу й подальшої долі ув'язненого аж до дня смерті й номера труни. Він повідомив також, що за вісім приїздів до 1986 року з дружиною в Ужгород, а також дворазового відвідання міста ним самим, нічого про Бирчака рідні дізнатися не могли. Тому публікаціями Іваня він був зворушений. Алиськевич наводить отриману від Маргарити Баботи, матері вченої зі Словаччини Любиці Баботи, інформацію, оприлюднену доцентом Дрогобицького педінституту М. Шалатою на зібранні асоціації українців, про заплановане в 1990 році видання історичної повісті Бирчака та його спогадів «Дрогобицька епопея», а також про намір письменника Романа Федоріва видати твори Бирчака. Алиськевич висловив готовність із допомогою родини Миколи Баботи сприяти в зібранні літературної друкованої й рукописної спадщини Бирчака

та пересиланні її на їхню адресу для майбутнього видання. До слова, белетристика митця не зібрана й не видана, обіцяне М. Шалатою видання не вишло. Історичний роман у двох книгах В. Бирчака «Василько Ростиславич» був виданий у 1995 році в Тернополі у видавництві «Мальви» з передмовою П. Гуцала та Р. Півторака «Майстер історичної прози (Володимир Бирчак і його повість «Василько Ростиславич»)» [Гуцал, Півторак 1995, с. 3–8].

Наслідком спілкування В. Іваня з рідними Бирчака стала й публікація в журналі «Тиса» (1994, №№ 1–2) під назвою «Золота корона честі» передає Аліськевичем ряду недрукованих есе Бирчака з коротким післясловом автора публікації «Велич карпатського краю».

Початок 90-х років уніс зміни й у сприйняття Бирчака як літературознавця. Після вульгарно-соціологічних оцінок радянського часу оприлюднюються об'єктивні, науково обґрунтовані поцінування його літературознавчих досліджень. Науковці згадує авторитетний учений академічної інституції, доктор філологічних наук О. Мишанич у доповіді «Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття», відзначаючи, що в праці «Літературні стремління Підкарпатської Русі» Бирчак розглядає закарпатське письменство в загальноукраїнському контексті, особливо у зв'язках з Галичиною [Мишанич 1991, с. 315–326.]. Можна вважати, що в цій та інших студіях О. Мишанич реабілітує В. Бирчака як літературознавця, підкреслюючи вагомість його підходів до осмислення літературного процесу краю, а також виділяючи його в когорті українців-емігрантів, які відіграли «помітну роль у становленні українського літературного Закарпаття» [Мишанич 1996, с. 89].

Закономірним продовженням презентації Бирчака-літературознавця й письменника стала стаття Р. Офіцинського «Час – міра всіх устремлінь». Серед низки «талановитих імен, чужинців і краян», які засвітилися «яскравими зірками на мистецькому небі України», неподільно запанували в галузі літературної критики, талановито володіючи і художнім словом, Офіцинський першим називає галицького українця В. Бирчака. Автор подає перелік опублікованих творів письменника, важливі факти біографії, називає сфери його діяльності на Закарпатті, включно з підтримкою державотворчих стремлінь закарпатських українців. Дописувач акцентує й на важливості його праці «Літературні стремління Підкарпатської Русі», яка свідчила, що її автор «старався за молодь, тобто за помисли покоління, від якого залежав розвій української ідеї» [Офіцинський 1993, с. 3]. Дослідник наголошує й на цінності перейнятих «духом нескореності та патріотизму» [там само] його «Руських читанок» – підручників для гімназій та горожанських шкіл, другого видання книги «Літературні стремління Підкарпатської Русі». Цю працю науковець вважає новаторською, оскільки її автор розглянув літературний процес до 1937 року, «удосконалив систематизацію і популярний виклад матеріалу, виробив переконливу і струнку концепцію розвитку красного письменства краю»,

зарекомендувавши себе вдумливим рецензентом і критиком [Офіцинський 1993, с. 3].

Науковець аналізує літературно-критичну спадщину В. Бирчака й у праці «Новітня література Закарпаття: літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди» (2015).

Як бачимо, Р. Офіцинський у ряду перших дав хоча й стислі, але виважені, об'єктивні наукові оцінки основних досягнень В. Бирчака-літературознавця й педагога, вказавши таким чином актуальний для дослідження напрям вивчення спадщини невинно втраченого в радянський час діяча.

Реабілітації В. Бирчака в культурній свідомості, історичній пам'яті суспільства сприяли й проведені в 1992 році з нагоди сорокових роковин смерті діяча заходи ужгородської «Просвіти», де, як про це зазначає в закарпатській періодиці письменниці Л. Кудрявська, виступили зі спогадами колишні учні Бирчака, в'язні таборів, а В. Іваньо розкрив історію заповнення «білих плям». Присутні висунули пропозицію присвоїти ім'я В. Бирчака одній із вулиць та школі № 20 в Ужгороді, що й до сьогодні не втілено в життя. Зауважимо, ім'я Володимира Бирчака носить одна з вулиць закарпатського міста Хуст.

Відгуком на цю скорботну річницю була й стаття поетки Надії Панчук «Із безвісті повернутий» у газеті «Закарпатська правда». Вона носила ознайомчо-популярний характер. Цілком погоджуємося з думкою авторки, що цими заходами починалося друге народження В. Бирчака, «відновлення у пам'яті нащадків його багатогранної діяльності» [Панчук 1992, с. 4]. Про вшанування пам'яті В. Бирчака йдеться й у статті «Сорок років з дня смерті Володимира Бірчака», уміщеній на сторінках Календаря «Просвіти» на 1993 рік.

У 1997 році ім'я Володимира Бирчака увійшло до видання «Діячі історії, науки і культури Закарпаття»: Малий енциклопедичний словник», презентоване біографічною довідкою авторства професора-історика Г. Павленка.

Наближення Бирчака до суспільної свідомості в 90-і роки відбувалося й через ознайомлення широкої спільноти з його художніми творами. Це, на нашу думку, було реакцією на слушне твердження В. Іваня про те, що закарпатський період життєдіяльності цього діяча «можна з повним правом означити як літературний», оскільки саме на цей час «припадають його основні художні видання». Цей факт, наголошує В. Іваньо, було визнано лише під час реабілітації Бирчака. На сторінках «Карпатського краю», зокрема, опубліковано його історичний твір «Князь Володар», у журналі «Тиса» – ряд есе під назвою «Золота корона честі», у газеті «Закарпатська правда» уривок із повісті «Володар Ростиславич», мініатюра «Алдера», новела «Буду ще краща», притчі «До сонця», «Забагато добра», «На моїй голові корона», «Урваний ланцюг», оповідання «Життя таке прекрасне», «Зробіть це самі між собою» та ін.

Важливою подією в презентації В. Бирчака в 1993 році стало факсимільне видання його книги 1937 року «Літературні стремління Підкарпатської

Русі. Друге доповнене видання». Ця праця була під заборону в час окупації Закарпаття Угорщиною в 1939 році, а також весь радянський період. Уміщений у новому виданні післямові О. Мишанича, доктора філологічних наук, зазначено важливу функцію цієї праці в навчальному процесі освітніх закладів Підкарпатської Русі та в науковому осмисленні літературного процесу краю. Бирчак, за твердженням вченого, «перший систематизував цей матеріал в його історичному розвитку і подав у доступній формі, орієнтуючись на широкого читача... Періодизація історії літератури Закарпаття, характеристика й оцінка письменників і їх основних творів цілком відповідають тому рівневі наукових знань про Закарпаття, якого було досягнуто на час написання книжки. Автор опрацював існуючу критичну літературу, сам багато досліджував і осмислював, внаслідок чого виробив переконливу і струнку концепцію літературного розвитку Закарпаття, ввівши його письменство в загальноукраїнський контекст» [Мишанич 1993, с. 191–192]. Науковець зауважує наявність деяких фактичних та ідеологічних недоліків у книзі. Попри це вона давала «повне і об'єктивне уявлення про літературний процес цього краю від найдавніших часів до середини 30-х рр. XX ст.» [Мишанич 1993, с. 192] і мала важливе значення для формування наукового осмислення літературного процесу краю в наступні десятиліття. Щоправда, додає О. Мишанич, «українські радянські літературознавці щедро брали з неї (книги – В.Б.) фактичний матеріал. Але послідовно критикували автора за «буржуазний націоналізм», «примітивізм» [Мишанич 1993, с. 191].

Презентація В. Бирчака-письменника, літературознавця поширюється в наступні роки. Зокрема, у 1995 році короткі біографічні відомості «Володимир Бирчак прозаїк, літературознавець» вміщені в бібліографічному покажчику «Літературне Закарпаття у XX столітті» І. Хланті.

Ці ж сфери діяльності В. Бирчака як найбільш презентативні виокремлює й професор О. Довганич у статті «Письменник, літературознавець, педагог, громадський діяч. До 120-річчя з дня народження Володимира Бирчака» [Довганич 1996, с. 63–65]. Автор подає інформацію про весь життєвий шлях Бирчака, його діяльність у багатьох сферах у різні роки. При цьому відзначає, що «саме в Закарпатті його творча праця стала найпліднішою і проходила в трьох напрямках. Він писав підручники для різних класів гімназій і горожанських шкіл, літературознавчі статті і праці, оповідання, повісті, які видавалися в Ужгороді, Львові і Празі» [Довганич 1996, с. 64]. Дослідник вказує на значення Бирчакових підручників «Руські читанки» для I–IV класів, на які позитивно відгукнувся в той час В. Гнатюк у «Літературно-науковому віснику» та висловив свою оцінку Ю. Руснак (Юлій Гаджега) у статті «Как создается «русинско-украинская» литература?», вміщеній у виданні «Русский народный календарь на высокосный годъ 1928 общества им. Александра Духновича». До речі, зазначимо, Ю. Гаджега запечерує оригінальність і цінність праці Бирчака.

Учений-історик О. Довганич у своїй розвідці підкреслює високе поцінування Бирчаком педагогічної діяльності А. Волошина, значення його праць про Августина Волошина, Василя Довговича, Михайла Грушевського, студій про закарпатську літературу, розвідки про «Слово о полку Ігоревім».

Автор статті конкретизує й художній доробок автора закарпатського періоду, стверджуючи, що на цей час припадають основні мистецькі надбання – історична повість з XI століття «Василько Ростиславич» (1923), «Володар Ростиславич» (1930), оповідання «Притча» (1931), «Золота скрипка» та «Чорна ідилія «Молодої музи» (1937), повісті «Проти закону» (1936), «На нових Землях» (1938) [Довганич 1996, с. 64]. Дослідник згадує й опубліковані до цього у Львові твори митця, а також видану в 1939 році книгу споминів про Карпатську Україну та опубліковані в Кракові історичний роман «Велика перемога» (1941) і повість «Кар'єра» (1943). Перелік друкованих творів, як і назви неопублікованих, зокрема історичних полотен «Безжурні дні» та «Останнє квітня», збірки оповідань «З дідової бороди», вважаємо важливим фактом дослідження О. Довганича, оскільки воно оприявнювало в науковому полі жанрові, змістові параметри художнього дискурсу Бирчака.

Доповнює закарпатський науково-дослідницький дискурс життєплину В. Бирчака й оглядова стаття Василя Прагірі, уміщена в його праці, присвяченій закарпатцям у діаспорі [Пагіря 1997, с. 125–126]. Попри оприлюднені вже в попередніх матеріалах дані, автор подає інформацію, взятую з листа Івана Панькевича від 1924 року про те, що, перебуваючи в Мукачеві, Бирчак готував до друку колядки. Але переїзд до Києва М. Грушевського, який обіцяв їх видати, унеможливив появу цього видання. Як бачимо, у сферу зацікавлень Бирчака входив і фольклор.

У статті дослідник наводить і ще один факт, взятий із листа І. Панькевича до В. Гнатюка й цікавий літературознавцям. Йдеться про рецензію В. Гнатюка на «Літературні стремління...», видані в 1921 році, й реакцію В. Бирчака з приводу неї. І. Панькевич повідомляв, що «Бирчак вдоволений рецензією, бо вона дуже блага. Се популярна спроба дати синтез літературних стремлінь» [Пагіря 1997, с. 125].

На увагу дослідників спадщини Бирчака розрахована й інформація В. Пагірі про рукописні матеріали письменника й літературознавця. Серед них – збірка оповідань «З дідової бороди», дві книги історичної прози «Осіннє квітня» та «Безжурні дні», наукова студія «Ідея і форма української повісті XIX віку. Проба естетичної аналізи й синтези», у якій осмислюється творчість І. Франка, Панааса Мирного, П. Куліша, Г. Квітки, О. Стороженка, І. Нечуя-Левицького.

На постать Бирчака-белетриста звертає увагу й учений П. Ходанич, розглядаючи й інші сфери його діяльності в статті, уміщеній у книзі «Письменники Срібної Землі. До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України». Автор констатує, що в багатьох творах

Бирчак викладає власні педагогічні погляди (зб. «Притчі», «Золота скрипка»), а у творах закарпатського періоду пошук національної ідеї пріоритетний перед естетичним ідеалом. Для творчої манери автора художніх полотен характерні такі якості, як логічно вибудований сюжет, стриманий іронічний тон, ліризм [Ходанич 2006, с. 142].

Проаналізовані вище праці можна віднести загалом до науково-популярного жанру. Вони розраховані на увагу широкого кола читачів. Новим етапом дослідницького процесу є науковий аналіз участі В. Бирчака у пластовому русі краю [Баяновська 1998, с. 71–74] й однієї з найвагоміших сфер його діяльності на Закарпатті – педагогічної. Її осягнення започаткували в 1996 році науковці В. Гомоннай та В. Росул статтю «Штрихи до портрета Володимира Бірчака-педагога» [Гомоннай, Росул 1996, с. 6]. Дослідники акцентували на важливості педагогічної діяльності Бирчака в час національного пробудження закарпатських українців, неоціненному значенні його підручників. Мотиваційними чинниками до їх написання була, на думку науковців, активна співпраця з провідними тоді культурними й громадськими діячами, авторами підручників. «Написані в той час підручники І. Панькевича „Грамматика русского языка“, М. Григашія „Загальна географія“, О. Іванчова „Географія“, Я. Неверлі „Грамматика і правопис української мови“, А. Волошина, А. Алиськевича „Логіка“, Е. Бокшая „Закон Божий“ були наближені до умов краю, насичені місцевим матеріалом та творми українських поетів та письменників. Вони сприяли формуванню справжнього громадянина, його української національної свідомості» [Гомоннай, Росул 1996, с. 6].

Автори статті підкреслюють, що особливістю тогочасних підручників, зокрема й В. Бирчака, було спрямування матеріалу на контекст історії Закарпаття, його культури, природи. У підручниках Бирчака спостерігається «прагнення дати значення знання про рідний край, прищепити любов до його народу, народних звичаїв, природи, любов і повагу до людей праці, творчої інтелігенції» [Гомоннай, Росул 1996, с. 6]. Ідеї народознавства, краєзнавства, гармонії людини й природи, братерства українців автор втілює в аналізі творчості українських класиків, фольклорних зразків – пісень, казок, переказів тощо. Учені підкреслюють високий науковий рівень викладання Бирчака, його особливі педагогічні здібності та методичні прийоми навчання, наголошують на його концепції усвідомленого, творчого навчання. Креативності Бирчак рекомендував досягати шляхом «застосування таких основних форм, як судження, міркування, індуктивно-дедуктивної форми, а також через формування логічних понять, створення проблемних ситуацій, диспутів тощо» [Гомоннай, Росул 1996, с. 6].

Характеристику Бирчака як визначного педагога подано також у праці «Школа та освіта Зкарпаття (1997) авторства В. Гомоннай, В. Росула, М. Талапканича.

Започаткований закарпатськими науковцями-педагогами напрям дослідження діяльності В. Бир-

чака продовжив П. Ходанич у наукових статтях, дисертації та монографії «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1939)», опублікованої в 1999 році.

У праці П. Ходанича найбільш повно представлено діяльність В. Бирчака в культурно-освітній сфері тогочасного Закарпаття. У контексті демократичної політики першого президента Чехословаччини Томаса Масарика в час неймовірно запущеного стану освіти й культури в краї, відзначає дослідник, до роботи в освітніх закладах була залучена частина української еміграції. Автор праці наголошує на особливому місці письменників-педагогів у процесі навчання й виховання, формування національної ідеї в шкільній молоді, становлення справжніх патріотів, підготовки нової літературної зміни [Ходанич 1999, с. 4–5].

В. Бирчак посідав одне з чільних місць у цьому процесі. П. Ходанич підкреслює, що його студія з історії розвитку літератури Закарпаття, видання підручників, які формували естетичну свідомість, національну ідентичність учнів, написання й уміщення в навчальній літературі творів на педагогічну тематику (притчі), виховання нового покоління літераторів, створення літературних гуртків серед гімназійної молоді, індивідуальна робота з талановитими учнями – ці та інші форми роботи підтверджували високий професіоналізм педагога В. Бирчака. Окрім цього, дослідник наголошує на значенні його літературознавчих праць. Іван Панькевич, редактор часопису «Підкарпатська Русь», вважаючи Бирчака одним із найбільших авторитетів на Закарпатті, запрошує його на посаду керівника літературного відділу цього видання. Бирчак здійснив фаховий аналіз творів молодих митців краю, уміщених в «Альманасі підкарпатських українських письменників». Як відзначив П. Ходанич, «Бирчака можна вважати не тільки зразком блискучої літературної критики, але й прикладом доброзичливого повчання старшого і досвідченого письменника своїх молодших колег по перу, це слово педагога-письменника до обдарованої молоді» [Ходанич 1999, с. 17].

Важливою інформацією для дослідників є й оприлюднення П. Ходаничем фактів присутності у творчості Бирчака фейлетонного жанру, спонукання В. Гренджі-Донського до написання повісті про Липея, а Юрія Шерегія, відомого режисера й драматурга краю й Словаччини, до видання книги про становлення й розвиток театрального мистецтва на Закарпатті, участі в створенні разом із В. Гренджою-Донським Товариства українських письменників і журналістів Підкарпатської Русі.

Не обійшов увагою науковець і значення Бирчака в пластовому русі, важливості його книги «Наші пластові табори», а також його участі в розбудові й діяльності «Просвіти», редагуванні видання «Наукові збірники «Просвіти».

Найбільш ґрунтовним аналізом педагогічної діяльності В. Бирчака є роділ монографії П. Ходанича «Погляди Володимира Бірчака на роль і місце української літератури в системі навчально-ви-

ховного процесу в середній школі». Професійні спостереження автора, об'єктивні оцінки освітньої стратегії, форм і методів навчально-педагогічного процесу з його традиціями й новаторством, мотиваціями до навчання, креативом та критичним мисленням, запроваджуваних Бирчаком, без сумніву, є навчальною книгою для сучасних педагогів.

У 2000-х роках активність науковців у дослідженні спадщини В. Бирчака дещо спала. У 2001 році до 120-річчя з дня народження приурочена стаття О. Довганича в «Календарі „Просвіти“» на 2001 рік. У 2002 році 50-річчя його смерті відзначено статтею А. Божук «Письменник, літературознавець, громадський діяч» («Срібна Земля». 2002. № 40. 21 вересня). Про участь В. Бирчака у закарпатському Пласті та інших важливих подіях часів Карпатської України пише в останні роки й А. Ребрик на інформаційному ресурсі «Закарпаття онлайн» та ін.

Відзначимо, що 2007 рік знову зацентрував увагу на особі Бирчака. Важливою подією для осмислення доленосних перипетій Карпатської України, а також опанування спадщини закарпатського діяча стало видання його книги «Карпатська Україна. Спогади й переживання», яка вийшла у видавництві «Гражда» з післямовою Р. Офіцинського. Опублікована вона за виданням: Бірчак В. Карпатська Україна. Спогади й переживання. Прага: Нація в поході, 1940 (на авантитулі – 1939) за пропозицією д-ра Вікентія Шандора. Указана праця активно використовувалася науковцями, була «рекорди цитованості» [Офіцинський 2007, с.183]. «Ціль споминів, – писав Бірчак, – змалювати по можливості якнайвірніше пережите, щоб в майбутності на добром майбутні покоління будували, злого уникали» [Бірчак 2007, с. 184]. Звернемо увагу на зауваження цитованого вище дослідника О. Довганича, який з об'єктивністю науковця відзначав, що книга «стала яскравим свідченням очевидця трагічних подій у Карпатській Україні. У ній автор критично оцінює окремих тогочасних діячів, подає гірку правду про їх діяльність» [Довганич 1996, с. 64].

У зв'язку з таким баченням і відображенням подій Бирчаком Р. Офіцинський у післямові до нового видання пропонує дослідникам дивитися реально на тогочасні події, позбавитися безпідставного «ура-патріотизму» в інтерпретації часів Карпатської України, не ігнорувати історичної правди, утверджувати історичний об'єктивізм [Офіцинський 2007, с. 175].

Отже, нове видання книги спогадів В. Бирча-

ка стало доступним не лише науковцям, а й привернуло увагу зацікавленої аудиторії читачів, у полі зору яких історія рідного краю, національного відродження, державотворення, біографії діячів тощо.

Поряд із дослідницькими матеріалами про особу Бирчака з'явилася і його художня інтерпретація, що доповнює образ, надає йому психологічної виразності. Йдеться, зокрема, про монодраму П. Ходанича «Поїзд о п'ятій вечора» (2025), у якій йдеться про арешт В. Бирчака та суд на ним.

Висновки. У підсумку зазначимо, що бирчакознавчі студії закарпатських дослідників займають важливе місце в науково-популярному та науковому дискурсі життєтворчості В. Бирчака періоду 1920–1939 рр. ХХ ст. Корпус праць про відомого діяча представлений двома періодами: радянського часу з його вульгарно-соціологічними підходами до оцінки діяльності цієї непересічної постаті й періодом, що збігається з часом здобуття Україною незалежності. На початку 90-х років ХХ століття відбулася реабілітація В. Бирчака, що дало змогу дослідникам оприлюднити його архівну особову справу й розпочати об'єктивне висвітлення життєпису. Переважна частина публікацій, що подавалися в періодичній пресі, носили науково-популярний характер, були орієнтовані на ознайомлення широкого кола читачів із загальною інформацією про відомого діяча краю. Наукові праці О. Мишанича, Р. Офіцинського започаткували презентацію В. Бирчака як літературознавця. Дослідження вчених В. Гомонная, В. Росула, П. Ходанича представили один з основних векторів діяльності Бирчака – освітньо-педагогічну й культурну сферу. Науково об'єктивний, ґрунтовний аналіз педагогічної практики Бирчака в праці П. Ходанича оприями основні освітні стратегії педагога, його засади щодо принципів навчання та виховання учнів, формування естетичних цінностей та світоглядних засад, урахування мотиваційних чинників навчання, розвиток креативності та критичного мислення в процесі навчання. П. Ходанич підкреслює вміння Бирчака-педагога поєднати традиційні й новаторські форми в навчально-виховній практиці, що, вважаємо, є зразком професійності для сучасних педагогів.

Значне місце серед представленого читачам доробку В. Бирчака займають його спогади про Карпатську Україну, що мотивують науковців до відкриття нових смислів у життєписі визначної постаті, в аналізі важливого історичного періоду Закарпаття, а також заохочують читачку публіку до пізнання свого краю, розуміння складних державотворчих процесів.

Література

1. Бабота Л. Долаючи людські пересуди: [про видатного представника української культури – науковця, письменника, педагога та громадського діяча Володимира Бірчака, який значний час проживав в Ужгороді]. *Карпатський край*. 1991. № 30. 6 серпня. С. 11–12.
2. Бабота Л. Матеріали до Словника українців Чехо-Словаччини. *Дукля*. Пряшів. 1990. № 4. С. 76–78.
3. Баяновська М. Августин Волошин про соціальне виховання. *Календар «Просвіти»* на 1998 р. Ужгород. 1998. С. 71–74.
4. Бірчак В. Карпатська Україна. Спогади й переживання. Ужгород: Гражда, 2007. 200 с.
5. Гомоннай В., Росул В. Штрихи до портрета Володимира Бірчака-педагога. *Новини Закарпаття*. 1996. № 7. 16 січня. С. 6.

6. Гуцал П., Півторак Р. Майстер історичної прози (Володимир Бірчак і його повість «Василько Ростиславич») / Бірчак В. Василько Ростиславич: історичний роман у двох книгах. Тернопіль: Мальви, 1995. С. 3–8.
7. Довганич О. Письменник, літературознавець, педагог, громадський діяч. До 120-річчя з дня народження Володимира Бірчака. *Календар «Просвіти» на 1996 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 63–65.
8. Іваньо В. Велич Карпатського краю : [літератор, педагог, просвітянський діяч Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. Володимир Бірчак]. *Тиса*. 1994. №№ 1–2. С. 61.
9. Іваньо В. Де і коли помер Володимир Бірчак? : [вчений, педагог, письменник, літературознавець нашого краю загинув у таборі Озерлагу]. *Карпатський край*. 1992. № 3. 14 січня. С. 16.
10. Іваньо В. Справа за номером 16. *Карпатський край*. 1991. 26 листопада. № 46. С. 14.
11. Іваньо В. У літературних стремліннях. *Новини Закарпаття*. 1992. № 134–135. 19 вересня. С. 12.
12. Іваньо В. Штрихи до біографії Володимира Бірчака. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича* (23–24 жовтня 1992 року). Ужгород, 1992. С. 231–233.
13. Мишанич О. Володимир Бірчак і його книжка «Літературні стремління Підкарпатської Русі» / Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнене видання. Факс. вид. Ужгород: Карпати, Ужгородський виробничо-видавничий комбінат «Патент». 1993. С. 191–192.
14. Мишанич О. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття / *Українські Карпати. Матеріали наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура»* (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород, 1993. С. 315–326.
15. Мишанич О. Література Закарпаття ХХ ст. в загальноукраїнському контексті. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. Літературно-критичні студії. Ужгород: Гражда, 1996. С. 72–93.
16. Новак С. Володимир Бірчак як публіцист і літературознавець. Монографія. Дрогобич: Коло, 2021. 496 с.
17. Офіцинський Р. Хочемо правди? Ось її очі! Уроки Карпатської України : концепція Володимира Бірчака / Бірчак В. Карпатська Україна. Спогади й переживання, Ужгород : Гражда, 2007. С. 175–197.
18. Офіцинський Р. Час – міра всіх устремлінь. *Новини Закарпаття*. 1993. № 182. 9 грудня. С. 3.
19. Пагіря В. Закарпатці у діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. Ужгород : БАТ «Патент», 1997. С. 125–126.
20. Панчук Н. Із безвісті повернутий. *Закарпатська правда*. 1992. № 79. 19 вересня. С. 4.
21. Подяка за дослідження : [лист із братньої Чехословаччини – відгук на статтю Василя Іваня, автора публікації про Володимира Бірчака, несправедливо засудженого на 25 років як ворога народу]. *Карпатський край*. 1992. № 13. 24 березня. С. 3.
22. Ходанич П. Володимир Бірчак / Письменники Срібної Землі. До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / Упорядник П.М. Ходанич. Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. С. 138–143.
23. Ходанич П. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919–1939). Ужгород : МПП «Гражда», 1999. 91 с.

References

1. Babota L. (1991) Dolaiuchy liudski peresudy: [pro vydatnoho predstavnyka ukrainskoi kultury – naukovtsia, pysmennyka, pedahoha ta hromadskoho diiacha Volodymyra Birchaka, yakyi znachnyi chas prozhyvav v Uzhhorodi] [Overcoming human gossip: [about the outstanding representative of Ukrainian culture – scientist, writer, teacher and public figure Volodymyr Birchak, who lived in Uzhhorod for a considerable time]. *Karpatskyi kraj*. № 30, 6 serpnia. S. 11–12 [in Ukrainian].
2. Babota L. (1990) Materialy do Slovnyka ukrainsiv Chekho-Slovachchyny [Materials for the Dictionary of Ukrainians in Czechoslovakia]. *Duklia. Priashiv*. № 4. S. 76–78 [in Ukrainian].
3. Baianovska M. (1998) Avhustyn Voloshyn pro sotsialne vykhovannia [Augustyn Voloshyn on social education]. *Kalendar «Prosvity» na 1998 r. Uzhhorod*. S. 71–74 [in Ukrainian].
4. Birchak V. (2007) Karpatska Ukraina. Spohady y perezhyvannia [Karpaprtian Ukraine. Memories and anticipation]. Uzhhorod: Grazhda. 200 s. [in Ukrainian].
5. Homonnai V., Rosul V. (1996) Shtrykhy do portreta Volodymyra Birchaka-pedahoha [Strokes to the portrait of Volodymyr Birchak, a teacher]. *Novyny Zakarpattia*. № 7. 16 sichnia. S. 6 [in Ukrainian].
6. Hutsal P., Pivtorak R. (1995) Maister istorychnoi prozy (Volodymyr Byrchak i yoho povist «Vasylko Rostyslavych») [Master of historical prose (Volodymyr Byrchak and his story “Vasylko Rostislavich”)] / Byrchak V. Vasylko Rostyslavych: istorychnyi roman u dvokh knykhakh. Ternopil: Malvy. S. 3–8 [in Ukrainian].
7. Dovhanych O. (1996) Pysmennyk, literaturoznaveets, pedahoh, hromadskiy diiach. Do 120-richchia z dnia narodzhennia Volodymyra Birchaka [Writer, literary critic, teacher, public figure. To the 120-th anniversary of the birth of Volodymyr Birchak]. *Kalendar «Prosvity» na 1996 rik. Uzhhorod: Zakarpatske kraiove tovarystvo «Prosvita»*. S. 63–65 [in Ukrainian].
8. Ivano V. (1994) Velych Karpatskoho kraiu: [literator, pedahoh, prosvitianskyi diiach Zakarpattia 20–30-kh rokiv XX st. Volodymyr Birchak] [The Greatness of the Carpathian Region: [writer, teacher, educational figure

of Transcarpathia in the 20s-30s of the 20-th century. Volodymyr Birchak]. *Tysa*. №№ 1–2. S. 61 [in Ukrainian].

9. Ivano V. (1992) De i koly pomer Volodymyr Birchak? : [vchenyi, pedahoh, pysmennyk, literaturoznavets nashoho kraiu zahynuv u tabori Ozerlahu] [Where and when did Volodymyr Birchak die? : [scientist, teacher, writer, literary critic of our region died in the Ozerlag camp]. *Karpatskyi krai*. № 3. 14 sichnia. S. 16 [in Ukrainian].

10. Ivano V. (1991) Sprava za nomerom 16 [The case is number 16]. *Karpatskyi krai*. 26 lystopada. № 46. S. 14 [in Ukrainian].

11. Ivano V. (1992) U literaturnykh stremlinniakh [In literary aspirations]. *Novyny Zakarpattia*. № 134–135. 19 veresnia. S. 12 [in Ukrainian].

12. Ivano V. (1992) Shtrykhy do biohrafii Volodymyra Birchaka [A few lines from the biography of Volodymyr Birchak]. *Materialy naukovoï konferentsii, prysviachenoï pam 'yati Ivana Pankevycha (23–24 zhovtnia 1992 roku)*. Uzhhorod. S. 231–233 [in Ukrainian].

13. Myshanych O. (1993) Volodymyr Byrchak i yoho knyzhka «Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusi» [Volodymyr Byrchak and his book “Literary Aspirations of Subcarpathian Rus”] / Byrchak V. Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy. Faks. vyd. Uzhhorod: Karpaty, Uzhhorodskiy vyrobnycho-vydavnychi kombinat «Patent». S. 191–192 [in Ukrainian].

14. Myshanych O. (1993) Zahalnoukrainskyi kontekst literatury Zakarpattia / Ukrainski Karpaty [In literary aspirations]. *Materialy naukovoï konferentsii «Ukrainski Karpaty: etnos, istoriia, kultura (Uzhhorod, 26 serpnia – 1 veresnia 1991 r.)*. Uzhhorod. S. 315–326 [in Ukrainian].

15. Myshanych O. (1996) Literatura Zakarpattia XX st. v zahalnoukrainskomu konteksti. Zahalnoukrainskyi kontekst literatury Zakarpattia [In literary aspirations: Literature of Transcarpathia of the 20 th century in the all-Ukrainian context]. *Literaturno-krytychni studii*. Uzhhorod: Grazhda. S. 72–93 [in Ukrainian].

16. Novak S. (2021) Volodymyr Birchak yak publitsyst i literaturoznavets. Monohrafiia [Volodymyr Birchak as a publicist and literary scholar. Monograph]. Drohobych: Kolo. 496 s. [in Ukrainian].

17. Ofitsynskyi R. (2007) Khochemo pravdy? Os yii ochi! Uroky Karpatskoi Ukrainy: kohntseptsiiia Volodymyra Birchaka [Do we want the truth? Here are her eyes! Lessons from Carpathian Ukraine: Volodymyr Birchak's concept]. Birchak V. Karpatska Ukraina. Spohady y perezhyvannia, Uzhhorod: Grazhda. S. 175–197 [in Ukrainian].

18. Ofitsynskyi R. (1993) Chas – mira vsikh ustremlin [Time is the measure of all aspirations]. *Novyny Zakarpattia*. № 182. 9 hrudnia. S. 3.

19. Pahyria V. (1997) Zakarprattsi u diaspori. Narysy pro zakarpatskykh emihrantiv [Transcarpathians in the diaspora]. Uzhhorod: VAT «Patent». S. 125–126 [in Ukrainian].

20. Panchuk N. (1992) Iz bezvisti povernutyi [Returned from the missing]. *Zakarpatska pravda*. № 79. 19 veresnia. S. 4 [in Ukrainian].

21. Podiaka za doslidzhennia : [lyst iz bratnoi Chekhoslovachchyny – vidhuk na stattiu Vasylia Ivania, avtora publikatsii pro Volodymyra Birchaka, nespravedlyvo zasudzenoho na 25 rokiv yak voroha harodu] (1992) [Thanks for the research: [letter from fraternal Czechoslovakia – response to the article by Vasyl Ivan, the author of the publication about Volodymyr Birchak, unjustly sentenced to 25 years as an enemy of the people]. *Karpatskyi krai*. № 13, 24 bereznia. S. 3 [in Ukrainian].

22. Khodanych P. (2006) Volodymyr Byrchak [Volodymyr Byrchak] / Pysmennyky Sribnoi Zemli. Do 60-richehia Zakarpatskoi orhanizatsii Natsionalnoi spilky pysmennykiv Ukrainy. [Writers of the Silver Land. To the 60 -th anniversary of the Transcarpathian organization of the National Union of Writers of Ukraine.] / Uporiadnyk P.M. Khodanych. Uzhhorod: KP «Uzhhorodska miska drukarnia». S. 138–143 [in Ukrainian].

23. Khodanych P. (1999) Pedahohichna ta osvitno-kulturna diialnist ukrainskykh pysmennykiv-emihrantiv na Zakarpatti v mizhvoiezhhnyi period (1919–1939) [Pedagogical and educational-cultural activity of Ukrainian writers-emigrants in Transcarpathia in the interwar period (1919–1939). Uzhhorod: MPP «Hrazhda». 91 s. [in Ukrainian].

VOLODYMYR BIRCHAK IN THE CONTEXT OF STUDIES BY TRANSCARPATHIAN RESEARCHERS

Abstract. The study presents an analysis of the scholarly discourse on Birchak presented by Transcarpathian researchers. The importance of studying these works lies in the fact that they not only present well-known information recorded in encyclopedic publications or autobiographical materials, but also reveal the multifaceted activities of V. Birchak, an emigrant in Transcarpathia, over a period of twenty years (1920–1939). The increased attention of researchers to this well-known public, cultural, and educational figure of the 1920s and 1930s, who was repressed by the Soviet authorities, is due to his rehabilitation in 1990, access to archives, the study of his personal file, and the possibility of objective analysis and evaluation of his activities. In terms of content, two opposing assessments stand out in the research. In Soviet-era works, Birchak was viewed in the context of the region's literary process. A vulgar sociological approach dominated, and Birchak was branded a bourgeois nationalist. Research from the post-rehabilitation period presents Birchak as a leading figure in the era of national self-awareness among the Rusyn-Ukrainians of Subcarpathian Rus, an active participant in public, cultural, and educational life, and an outstanding educator, literary scholar, and writer. These studies have revealed understudied pages of Birchak's life and work during his Transcarpathian period. Most publications of the early 1990s, published in the region's periodicals, were of a popular scientific character. They attracted the attention of a wide audience of readers with their specific facts and accessible style. The scientific approach to understanding the achievements of an indisputable authority among Ukrainian emigrants in Transcarpathia and

among the local intelligentsia was initiated by the works of O. Myshanych and R. Oficynsky, who emphasized the significance of his work “Literary Aspirations of Subcarpathian Rus,” textbooks for gymnasias, and the author’s literary scholarly acumen, as well as scientific research devoted to the analysis of his pedagogical activity (V. Gomonai, V. Rosul, P. Khodanych, and others). The analyzed research work showed a significant increase in the attention of local historians and scholars to the figure of V. Birchak, revealed the peculiarities of his activity during the Transcarpathian period, and at the same time made it possible to identify important aspects of journalistic practice, publicistic and artistic creativity that had not been studied before. The 2007 reissue of V. Birchak’s work “Carpathian Ukraine: Memories and Experiences” was important for scholars and a wide range of readers, as it revealed new meanings in the author’s perception of the events of that time.

Keywords: Volodymyr Birchak, scientific discourse, educator, cultural and educational figure, Transcarpathian period.

© Барчан В., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 07.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Валентина Барчан – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; valentyna.barchan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

Valentyna Barchan – Doctor of Philological Sciences, Professor of Ukrainian Literature at Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; valentyna.barchan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-9054-6370>

УКРАЇНСЬКЕ КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО ЗАКАРПАТТЯ В ОСМИСЛЕННІ КРАЙОВОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА 1920–1944 РОКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2.09(477.87)“1920/1944”

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).28–35](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).28–35)

Ігнатів О. Українське красне письменство Закарпаття в осмисленні крайового літературознавства 1920–1944 років; кількість бібліографічних джерел – 31; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються публікації критиків та літературознавців, присвячені розвитку красеного письменства історичного Закарпаття 1920–1944 років. Простежено, що чверть століття на історичному Закарпатті пройшло в активному формуванні нового літературного процесу і критичного його осмислення. Зважаючи на корпус аналітичних розвідок, констатуємо: у 20-ті роки ХХ століття відбулося, насамперед, осмислення здобутків давнього періоду та ХІХ століття у крайовій літературі. Науковці, здебільшого описово, пропонують картину розвитку мистецтва слова, висвітлюючи процес через постаті письменників (Є. Сабов, П. Феєрчак, Г. Стрипський). Цікавими віхами в таких дослідженнях є: типологічні зіставлення красеного письменства Закарпаття з літературою Галичини та материкової України (В. Бірчак); періодизація літературного процесу (Є. Недзельський, В. Бірчак); виявлення нових імен письменників, які стануть в авангарді літератури. Критика здебільшого повчає письменника. При цьому книжки поетів і прозаїків краю видаються і на сході, і на заході від Закарпаття, тобто крайовий літератор стає впізнаваним на більших теренах, ніж мала батьківщина (Ю. Станинець, Зореслав, В. Гренджа-Донський). Укорінюється традиція супроводу книги передмовою іншого літератора чи літературознавця. Зростає кількість періодичних видань, що теж сприяє активності письменницьких публікацій.

У 30-х роках ХХ ст. красне письменство кріпне й набирається творчих сил, що дає відчутний поштовх до спостережень та осмислення літературного процесу. Літературознавці більше уваги приділяють сучасній поезії, в якій на чільне місце виводять В. Гренджу-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, М. Божук, а серед прозаїків – Л. Дем'яна, І. Невицьку, О. Маркуша. У краї сформовано письменницьке ядро, яке впливатиме на подальший розвиток художнього слова Закарпаття. Перші професійні кроки новим поколінням письменників та літературознавців – пройдено.

Укріплення лав літературознавців відбулося в 40-х роках завдяки приходові в культурне життя Ф. Потушняка, М. Лелекача, котрі відчували необхідність виховання у краї літератора і читача. Тож їхні статті (значною мірою Потушнякові) мали на меті пропонувати нові знання, теорії, підходи до художнього письма, що були корисними для інтелектуального розвитку насамперед письменників. Така форма спілкування виявилася ефективною, впливаючи на якість літератури та її розмаїття. Крім того, Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Л. Дем'ян, О. Маркуш у своїх проблемних публікаціях особливо наголошували на високій місії літератури й відповідальності митця перед читачем. Традиції, обстоювані цими письменниками, розвивалися в літературному середовищі Закарпаття й у наступні десятиліття. Здобутки ж красеного письменства 1920–1944 років визначили також вектор розвитку літератури Закарпаття у другій половині ХХ століття.

Ключові слова: поезія, проза, драматургія, літературознавство, періодичні видання, критика, література.

Формулювання проблеми. Науковий інтерес до розвитку крайової літератури виник у ХІХ столітті. Тоді й виходять друком перші праці, присвячені красеному письменству: стаття О. Пипіна «Національне відродження в Русі Угорській» (1879), П. Феєрчака «Нарис літературного руху угорських руських» (1888), Є. Сабова «Нарис літературної діяльності й освіти угро-руських «карпаторосів» (1893), Ф. Арістова «Карпаторуські письменники» (1915), розвідки О. Петрова «Матеріали до історії Угорської Русі» (1904–1932) [Мишанич 1993, с. 5–55]. Науковці загалом пропонують описові огляди набутку красеного письменства «угорських руських». Таким чином, 1922 року, коли вийшов збірник Амалії Кожмінової про господарювання та культуру на історичному Закарпатті «*Podkarpatská Rus*» [Podkarpatská Rus 1922, с. 6–8], про літературу тут було сказано побіжно: згадано о. О. Духновича, авторів наукових праць про край, періодичні видання, роль і значення «Общества св.Василія Великого». Очевидно, авторці було важко з доступних

матеріалів скомпонувати відповідну статтю, бо не вистачало аналітичного підходу до осмислення літературного життя на історичному Закарпатті.

З 1919 року, коли наш край увійшов до Чехословацької Республіки, започаткувалося наукове осмислення літературних стремлінь Підкарпатської Русі: міркування щодо періодизації літературного процесу, простеження еволюції жанрів, зважання на стилі, філософський вимір художніх текстів. Дослідники звертають увагу на якість творів, обговорюють питання функцій літератури, фокусуються на комунікуванні письменник – читач, обговорюють завдання критики. 20–40-і роки ХХ століття формують образ літератора як особистості, котра має обов'язок перед собою, щоб виразити свій талант і відповідальність перед людьми, до яких повинна прийти з якісним ужином.

Аналіз досліджень. Увага науковців до відображення літературного процесу краю у розвідках 20–40-х років, звісно, наявна. Найпильніше до прочитання цього періоду в літературі історично-

го Закарпаття поставився Олекса Мишанич, пропонуючи загальні огляди літературознавчих праць [Мишанич 1993, с. 5–66]. Систематично досліджував літературний процес історичного Закарпаття Василь Поп [Поп 1961]. Допомагає у вивченні нашої теми біобібліографічний показник Івана Хланта [Хланта 1995], що охоплює імена й доробок усіх знаних письменників краю ХХ століття. Матеріал до вивчення періоду Другої світової війни зібрано у бібліографічному показнику, який уклав Михайло Капраль [Капраль 2002]. Окрім того, кожен науковець, що береться до вивчення літератури першої половини ХХ століття зважає на літературознавчі спостереження попередників (дослідження Л. Голуб, М. Козак, Н. Ференц, Е. Балла, В. Шетеля, К. Шимоняк та ін.). Однак відчувається потреба в окремій розвідці, яка б висвітлювала рух літературознавчої думки цього періоду і вплив досліджень на формування постаті письменника. Тому розвідка – актуальна.

Мета статті – окреслити розвиток українського красного письменства Закарпаття в рецепції крайового літературознавства 1920–1944 років.

Методи дослідження – аналіз, синтез, індуктивно-дедуктивний, історико-культурний

Виклад основного матеріалу. Після входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини поживалося культурне життя у краї. Найперше це позначилося на збільшенні кількості періодичних видань. 1923 року о. А. Волошин зробив огляд періодичних крайових видань, констатуючи: *«Од коли Чехослов. войско освободило Русинов и новинарство наше стало бистро розвиватися. [...] Тепер на 4 році свободи маємо вже свою... еженевну газету «Русин», котра пережила вже тяжку добу початка»* [Волошин 1923, с. 65]. Августин Волошин перелічує також політичні газети тієї доби: «Руська Нива», «Вперед», «Карпаторуський Вісник», «Село», фахові газети, журнали: «Благовістник», «Пчілка», «Учитель», «Віночок», «Зоря», «Наш рідний край», «Народна школа», якими збагатився край.

Збільшення періодичних видань дало широкую можливість місцевим авторам публікуватися. Дописи публіцистичного та професійного характеру збагачувалися художніми творами. У жанровому вимірі – це були переважно поезії, якщо траплялася проза, то – оповідання. Це зрозуміло, адже періодика вимагає коротких форм. Поезія та оповідання/новела стали провідними жанрами цього десятиліття. На шпальтах газет вперше надрукували свої твори О. Маркуш, Л. Дем'ян, В. Гренджа-Донський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Ф. Потушняк, Зореслав та інші.

У 20-тих роках стали виходити книжки наших письменників. Перша ластівка – книжка Л. Дем'яна «Чорт на весіллі» (1920), яка за один рік витримала два(!) видання, М. Підгірянки «Вертеп» (1921), В. Гренджі-Донського «Квіти з терням» (1923), «Золоті ключі» (1923), І. Невицької «Правда перемогла» (1923), О. Маркуша «Виміряли землю... і інші оповідання» (1925). Отже, розпочинається активне

книгодрукування. Показово, що низка перших книг супроводжується передмовами. Так, до новел Луки Дем'яна написав передмову В. Бірчак, а до збірки В. Гренджі-Донського – В. Пачовський. У газетах вміщуються невеличкі відгуки-рецензії на книжки.

Оскільки розвивається літературний процес, то активізується літературознавство. Найперше слід згадати Володимира Бірчака і його працю *«Літературні стремління Підкарпатської Руси»* (1921), обсягом 95 сторінок. Вихід цієї розвідки, як і частини вказаних тут художніх творів, пов'язаний із заснуванням і роботою товариства «Просвіта», яке функціонувало в краї з 1920 року і працювало над підвищенням культурного рівня пересічного крайнина.

У дослідженні В. Бірчак пропонує періодизацію літературного процесу, виділяючи три доби: I доба – XI–XVI ст.; II доба – XVI–XIX ст.; III доба – з 1919 ст. Формує історичне тло розвідки, долучає до теоретичних питань давні тексти, висловлює свої спостереження в легкій і зрозумілій формі. Літературознавець приділяє пильну увагу давній літературі Закарпаття; простежує зв'язки крайового красного письменства з Галичиною та Великою Україною, долучає історичні відомості з історії греко-католицької церкви; звертається до життєтворчості о. Олександра Духновича, високо оцінюючи її, висвітлює доробок будителів. Тож це було видання, в якому систематизовано і структуровано літературний процес краю до ХХ ст., хоча, звісно, науковець *«має авторитетних попередників – М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, В. Лукача, Є. Сабова, П. Феєрчака, Г. Стрипського»* [Мишанич 1993, с. 192]. Довгий час це дослідження виконувало функцію шкільного підручника, тим більше, що В. Бірчак викладав в Ужгородській руській гімназії.

Іншою розвідкою про літературу краю постав *«Нарис карпаторуської літератури»* (1932) українського емігранта, уродженця Сумщини, Є. Недзельського. Його праця теж пропонує структурування літератури Закарпаття загалом: давній період до XVI ст.; середній період – XVII–XVIII ст.; новий період – XIX ст.; від 90-х років XIX ст. – до 10-х рр. ХХ ст.; «Русько-країнський» період; сучасна література. Цей нарис – своєрідний літопис письменницького процесу. Науковець виділяє постаті митців на кожному етапі, характеризуючи їх. У його нарисі знайомимося із постатями І. Орлая, М. Балудянського, П. Лодія, В. Кукольника, Ю. Гуци, О. Духновича, А. Балудянського, Ф. Злотського, О. Митрака та іншими. Дослідник звертається до більшої кількості людей дійства крайової літератури, які його цікавлять як особистості, що зробили внесок у слов'янський культурний простір загалом. Євген Недзельський трудився над вивченням мистецтва в нашому краї, окресливши становлення театру на Закарпатті, та першим прийшов до осмислення закарпатської школи живопису.

Дотично до літературознавчої думки працював А. Волошин. Найбільше його зворушувала (цілком слушно і зрозуміло) постать Олександра Духновича. Простежуючи діяльність старшого по-

братами, о. Волошин наближав до сучасника його ідеали: в педагогії, побожності, патріотизмі, літературі [Волошин 1995, с. 228–239]. Августин Волошин окреслив постать О. Духновича як осердя духа крайнина: *«Отці наші, наша молодіж, на котру він всю надію свою складав, в тайні його піснями, його гімном, його «Думами» тішились, набиралися енергією його духа народного, і так засіяноє ним сім'я після довгої зими гніту однако сохранилося для весни відродження»* [Волошин 1995, с. 239]. Був ще один великий урок від О. Духновича – вміти служити народові. Вказані складники: патріотизм, віра, звертання до енергії народу і служіння йому, вважалися засадничими у вихованні крайової інтелігенції, а серед них – когорти письменників. Тим більше, що літераторами були, як правило, педагоги й духовенство (О. Маркуш, Ю. Боршош-Кум'ятський, А. Волошин, М. Підгірянка, І. Невицька, Ф. Потушняк, Зореслав...). Важливу ознаку, що морально-етичний фундамент нашого письменства сягає доробку великого Олександра Духновича, підкреслив саме Августин Волошин.

А. Волошин написав також передмову до другої збірки свого земляка В. Гренджі-Донського «Золоті ключі». І тут він сказав пророчі слова: *«Віруєме, що не одна із його пісень станеться народною, і хто за ним піде, – його «Золотими ключами», – отворить собі давно заперту палату народної свідомості»* [Волошин 1995, с. 240]. Народною пісню стала відома нині – «Пливе кача по Тисині». Здавалось би, А. Волошин робить короткі зауваги, проте вони відображають внутрішню суть того, що відбувається.

Отже, у 20-і роки лише почала відновлюватися література краю, пропонуючи нові зразки художніх творів. Це сталося по довгій паузі, що слідувала після Духновичевого слова. Оскільки критика, літературознавство є реакцією на мистецькі вияви письменників, то у 20-ті роки ХХ ст. до осмислення сучасних літературних тенденцій науковці могли лише братися, здебільшого ж аналізуючи чи систематизуючи літературу минулого [див. Хланта 1995, с. 871–879].

30-і роки ХХ століття позначені першими висновками щодо процесів, які відбуваються в літературі. Микола Лелекач виклав власні міркування у статтях *«Ідейний розвій підкарпатської літератури»*, вміщені в журналі «Проблем» 1934 року. Увагу дослідника сфокусовано на взаємозв'язках крайової літератури з загальноукраїнською, починаючи від давньої літератури до сучасності. О. Мишанич підкреслював, що *«М. Лелекач був одним із тих учених Закарпаття, що послідовно і науково обґрунтовував спільність літератури Закарпаття із загальноукраїнським літературним процесом»* [Мишанич 1993, с. 59].

Літературою рідного краю переймаються й періодичні видання. Насамперед «Учительський голос», бо, зрозуміло, що школа є безпосереднім споживачем «благородної лектури». Докладною й аналітичною є стаття Р. Русової *«Де що за сучасну дитячу книжку»*. Педагог міркує про зовнішній

вигляд книги: *«гарна обкладинка, малюнки, добрий папір і ясний шрифт – це ті зовнішні умови, які приваблюють дитину, зацікавлюють її і полегшують їй читання самої книги»* [Русова 1934, с. 190]. Крім того, відзначає книжки К. Малицької, А. Лотоцького, не оминаючи перекладної літератури для дітей, переспівів народних казок, які не завжди вдаються авторам, вказує на слабкі видання. Слушно зазначає Р. Русова, що дитячу літературу слід підтримувати, адже не можемо: *«не давати нашим дітям виростати якось занедбано, без гарного свіжого слова»* [Русова 1934, с. 191].

«Учительський голос» відгукнувся й на вихід відомого *«Альманаху підкарпатських українських письменників»*. Рецензент підкреслює, що для *«молодих наших письменників... альманах послужить дороговказом до дальшої праці-творчості»* [Качала 1936, 165]. Ю. Качала, хоч і робить закиди редакції (до якої і сам належить), мовляв, не слід Альманах називати *«дитиною»*, бо це цілком зріле видання; зауважує про неокочирність редакційної фрази, що культурне значення цього збірника: *«...напише історія... в культурній валюті»* [Качала 1936, 166]; проте із захопленням висловлюється про вміщений тут доробок письменників: *«Бачимо ми в ньому (Альманаху – О.І.) славне ім'я Зореслава і відомі імена Гренджі-Донського, Боршоша-Кум'ятського, о. А. Волошина, І. Невицької, Луки Дем'яна та інших; знаходимо також і нові прізвища, як Ю. Станинець, або Микола Грицак і інші. Отже наш гурт письменників збільшується, і це чоловіка мусить тішити. Деякі з них, як напр. Зореслав, уже став у ряди загально-українських поетів»* [Качала 1936, с. 166]. Завершує автор статтю словами: *«Дуже раджу кожному нашому учителю придбати собі цей альманах... Хоч цей наш юнак може ще не такий гарний і міцний, як нам хотілося би, але все ж таки він уже власними ногами перейде наші села і перелізе через гори»* [Качала 1936, с. 167].

Цей же «Учительський голос» знайомить читачів із розвитком періодичних видань у краї. А. Животко до 75-річчя преси на Підкарпатській Русі (1934) публікує низку статей *«Преса Підкарпатської Русі»*. Це ж видання в рубриці «Бібліографія» регулярно пропонує ознайомлення з книжковими новинками. Стежить газета за культурним життям материкової України, тут і повідомляється про смерть Михайла Грушевського *«найбільшого українського історика, першого президента Української Республіки, професора київського і львівського університетів»* [Учительський голос 1934, с. 175].

Література настільки заповонила культурне життя краю, що в назвах періодичних видань, здавалось би, поєднувалося непоєднуване: як, наприклад, видання *«До перемоги»*, що має роз'яснення: *«суспільно-господарський та літературно-критичний місячник»*. Новинка містила також знайомчі матеріали з літератури (наприклад, про творчість Т. Шевченка) та повідомлення про вихід деяких книжок на Підкарпатській Русі, або короткі повідомлення про певні ситуації: *«Микола Шу-*

гай в українськiм перекладi не був сконфiскований. Це значить, що погоня за цим перекладом нави́ть на приватних мiсцях не мала законної пiдстави. З того виходить, що всi, вiд кого отсю книжку забрали, мають право жадати її повернення. Що переклад не був конфiскований, про це дови́дуємося з вiдповiдi пана манiстра справедливостi Д-ра Дерера, засланi послови́ Ю. Ревасви́» [До перемоги 1936, с. 48].

Як бачимо, публiкацiї в перiодицi, як i за попереднє десятилiття, мають ознайомчий характер, однак помiтно, що лiтературний процес викликає зацiкавлення в народi. Шкода, що значна частина статей не обговорює докладно художню вартiсть твору, а перемикається у т.зв. мовне питання, що розгорнуто простежив О. Мишанич [Мишанич 1993]. Хоча видається, що саме ретельний аналіз текстiв одразу дав би вiдповiдь, який спiсiб висловлювання є продуктивним для нашого лiтератора. Крайова iнтелiгенцiя нави́ть брала на кiпини абсурднiсть ситуацiї: «понад 40 мiлiонiв французiв має єден письмeнний язык: французский; около 65 мiлiонiв нiмецького народу має єден письмeнний язык: нiмецький...; 50 мiлiонiв англiйського народу має єден письмeнний язык: англiйский... Але 447 тисяч русинов на Подк.Руси має 4 язики разнoобразного рода...» [Гойдич 1936, с. 42]. На шпальтах газет уважнi дописувачi жартували з нових слiв, якi витворювали новiтнi «мовознавцi»: «Напр. такi новотвори як: «темник», «взадничество»... Хто такий «темник»? Це чоловiк, що робить темноту! А той, що робить свiтло, очевидно, мусить називатися «свiтлик». А що таке «взадничество»? Це вже поняття абстрактне, це – сама акцiя «безмилосердного бiснiя в зад». Мусимо признати, що i це слово придумано знаменито... Може померти й «Недiля» (газета – О.І.)..., але «взадничество» напевне залишиться...» [М.Н. 1935, с. 214–215]. Веселiсть духу є похвальною, але хотiлося б i наукових пiдходiв до iнтерпретацiї художнього слова, яке проростало рясно.

Аналiтичним кроком до осмислення нових явищ у лiтературi знову стало дослiдження В. Бiрчака «Лiтературнi стремлiння лiтератури Пiдкарпатської Русi» 1937 року (друге видання), яке налiчувало понад 180 сторiнок, бо укрупнилися спостереженнями автора про сучасний лiтературний процес. Науковець слушно пiдмiтив новий виток у розвитку поезiї: освоєння лiриками поеми, перехiд вiд народнопiсенних впливiв до модернiзму, вказав на спектр настроiв у творах, простежив мотиви; ввiв у науковий дискурс доробок В. Гренджi-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Миколаї Божук. Аналіз поетичних творiв доволi докладний. Серед прозаїкiв – першою видiлив творчiсть Луки Дем'яна, далi – Iрини Невицької та Олександра Маркуша. На 30-тi роки ще не було спостережень щодо концептуальної єдностi новелiстики Закарпаття, тож спiльного осердя В. Бiрчак не простежував. Загалом вказав, що проза розвивається не так активно, як поезiя. Прозовий набуток красного письменства науковець подає описово.

I в роздiлi про поезiю, i в роздiлi про прозу згадано такi iмена лiтераторiв, доробок яких на сьогодення не пройшов випробування часом. Драматургiя розглядається автором у режимi фiксацiї iмен i назв творiв. Проте цiлком справедливо пов'язує розвиток цього лiтературного роду з появою у краї товариства «Просвiта».

До питання про стан лiтературознавства i критики В. Бiрчак вiдзначив, що наразi «серед української лiтератури зародилося вже й критичне вiдношення до друкованого слова» [Бiрчак 1937, с. 185]. Проте закидає авторам «брак самооцiнки», визнаючи, що сучасна лiтература «станеться й на П. Руси одиноким висловом народнього життя...» [Бiрчак 1937, с. 186].

Таким чином, крайове красне письменство за 20–30-тi роки ХХ ст. стало крiпнути й набиратися творчих сил, розгорнуло видавничу справу, почало рух до читача. Часто лiтература перебувала не на такому рiвнi, щоб задовiльнити iнтелiгенцiю, але цiлком справно виконувала функцiю виховну й просвiтницьку серед селян i людей робочих. Тобто першi кроки новим поколiнням авторiв було зроблено. Почала освоюватися наступна сходинка – вiдбiр серед численної кiлькостi авторiв – письменникiв. Праця В. Бiрчака вiдiграла помiтну роль на цьому етапi.

У наступному виданнi «Podkarpatská Rus» (1936), що вийшло у Братиславi статтю про сучасний стан лiтератури на Закарпаттi написав саме Володимир Бiрчак («Dnešní stav podkarpatské literatury») [Podkarpatská Rus 1936, с. 193–203].

Пiд час Другої свiтової вiйни в Ужгородi було утворено Подкарпатське общество наук на чолi з I. Гарайдою, офiцiйний директор – вiдомий iсторик, академiк Антон Годинка. Товариство розвивало гуманiтарнi сфери життя: видавався науковий журнал «Зоря-Најна», виходили серiї книжок для дорослих, для дiтей, науковi розвiдки, переклади, Календарi, поради населенню щодо гiгiєни та ведення господарства тощо. Для лiтературного життя була важливою новинка «Лiтературна Недiля», яка виходила раз на два тижнi. В цiй газетi публiкувалися знаковi лiтературознавчi статтi, розгорталися лiтературнi дискусiї, а також умищувалися художнi твори письменникiв, рецензiї, вiдгуки на книжки. Недаремно О. Мишанич зазначав, «бажано ще раз прочитати лiтературну перiодику 20-х початку 40-х рр. i вiдiбрати з неї те, що не втратило iдейно-естетичного значення i є свiдченням нестримного потягу тодiшньої молодi до лiтератури. Взяти хоча б «Лiтературну Недiлю» [Мишанич 1993, с. 63].

Газета «Лiтературна Недiля» виходила з 1941 по 1944 роки. Редколегiя новинки складалася з кiлькох – Iван Гарайда, доктор фiлософiї, вiдомий науковець-фiлолог, Федiр Потушняк, випускник Карлового унiверситету, Микола Лелекач, випускник Карлового унiверситету, Гiядор Стрипський, вiдомий науковець-медiєвiст, котрий започаткував у краї вивчення давньої лiтератури. Цi вченi взяли курс на виховання нового поколiння письменникiв i читача, зважаючи на свiтовi естетичнi зразки лiте-

ратури. У цій справі допомагали відповідні статті, які формують світогляд митця і читача в питаннях літературного мистецтва; рецензії.

Коли йдеться про публікації світоглядного типу, то їхніми авторами були або самі члени редколегії, або авторитетні літератори. Серед найбільших викликів тодішнього мистецького життя – помітна кількість людей, які надсилали до редакції свої твори, не розуміючи їхньої низької художньої вартості. Графоманство, особливо в поезії змушувало щоразу нагадувати авторам про місію літератури: *«Такий літератор, котрий сяде, напише дачто і думає, що перевершив Гомера, являється ничим иншим, як чоловіком з хворими думками»* [Л.Д. 1942, с. 15].

Важливе питання про роль рідної літератури було порушено в іншому номері газети: *«На жаль у нас укріпилося пересвідчення, що наша література сяка и така... что наша література ни до чого. Сяку нещасну думку пустили, а она чогось и укріпилася, чужі нашою духу люде»* [В. 1942, с. 155]. «Літературна Неділя» зміцнювала в читачеві любов до рідного слова, пояснювала необхідність власної літератури для країн, звертала увагу на значення інтелігенції у підтримці мистецтва Підкарпаття.

Вибудовуванню комунікації читач – книга присвячено роздум Ф. Потушняка *«Читач і книга»*. Письменник окреслює рух книги до читача через кола уважних реципієнтів: перше – це самі літератори, що цікавилися набутком одне одного; друге – читацька інтелігенція; третє – народ, більшість, читацьке середовище. Якщо художній твір не задовольняє якесь із кіл, то літературний процес програє, внаслідок чого *«зневага і забиття домашньої літератури – значне зтончення інтересу до неї. Тим всім зужився літературний ринок»* [П. 1942, с. 166–167]. Аналізуючи досягнення крайової літератури, автор підкреслив: *«Стан сучасної Подкарпатської літератури... відповідає світогляду и вимогам нашого сучасного села... Село, се головний представитель нашого народного життя, в яком суть укриті та складники, котрі можуть дати основу до нашого духовного народного я, творчих принципів, способних дати благородний вплив на дальший розвой»* [П. 1942, с. 167]. Унікаючи зайвого дидактизму, Ф. Потушняк назвав основну рису, яку слід розвивати крайовим літераторам, яку провідні письменники осмислювали протягом останніх двадцяти літ, – висвітлення *«нашого духовного я»*. Це категорія, що лягла в основу формування закарпатської школи новелістики.

Магістральним на шпальтах «Літературної Неділі» став допис *«Чтось про нашу літературу»* О. Маркуша, досвідченого педагога та письменника, що десятиліттями вів журнал «Наш рідний край», значною мірою впливаючи на розвиток літературного процесу. Цією статтею О. Маркуш звернув увагу на: 1) існування сил, які активізують думку про меншовартість крайової літератури; 2) зриму присутність у літературі осіб, якими рухає бажання публікуватися, без ознак художньої вартості їхніх творів. (тому потрібен поділ тих, хто пише, на авторів і письменників); 3) відсутність самокритики

серед літераторів; 4) необхідність авторитету критика як активного учасника літературного процесу; 5) сутність літературного таланту, в якому вбачається не лише схильність до мистецтва, а ще додатково – нагромадження знань шляхом безперервного навчання та вдосконалення процесу письма. Як висновок, письменник додав: *«єсьме ми і на літературном полю такими сильними, чтобы могли требовати от наших талантливых письменников, аби вони училися, та чтобы не допустили до слова тих, які до писання таланту не мають»*. [А.М. 1942, с. 191–192].

Редакція запросила окремим дописом до висловлювання всіх охочих. Юрій Станинець у роздумі *«Ще про нашу літературу»* намагався продовжити розмову, перевіривши її у площину «батьки і діти» в літературному процесі [Ст.Ю. 1942, с. 237–238]. Однак значної активності серед митців не виявилось, бо стаття О. Маркуша справедливо висвітлювала більшові точки в сучасній літературі й була написана доброзичливо з відчутним знанням справи.

Проблему якості літератури, в руслі дискусії, доволі просто й об'єктивно окреслив Федір Потушняк у статті *«Три роди літератури»*. У дописі йдеться не про літературознавче тлумачення родів літератури (епос, лірика, драма), а про якісні рівні літературних творів, які за своєю художністю можуть належати або загальносвітовій скарбниці, або загальнонаціональному набуткові, або імітувати літературу, виступаючи як *«сурогат літературних проявів»*, до яких належить *«література, котра ставить собі ціллю тільки легку забаву... пробуджуючи тільки низькі інстинкти и стремління і рідко коли стремить або зображає приклад або поучає, через невибирання средств для своєї цілі»* [П. 1942, с. 216]. Таким чином, Ф. Потушняк мовби запропонував авторам самим вирішувати, до якої категорії літератури належать їхні твори.

Цікавими були статті, присвячені вибору письменниками псевдонімів, а також добору імен для героїв і персонажів твору, про материнську мову і народну літературу, роль інтелігенції в розвитку літературного процесу тощо. З відстані сьогодні впадає в очі те, наскільки толерантно і поступово редколегія виховувала і письменника, і читача, пояснюючи певні постулати, які допомагають у поліпшенні якості творів, заохочуючи, підбадьорюючи письменників, а разом з тим відмовляючи авторам, які не мали відповідної снаги. Тож «Літературна Неділя» згуртувала біля себе потужний загін прозаїків і поетів, а також критиків.

Зважаючи на масив поетичних творів, які подавалися до редакції, на кількість літературних альманахів, які видавалися крайовими гімназіями, виникла потреба окремо приділити увагу цій ділянці художнього слова. Виокремлюються дві статті 1943 року: *«Поети»* Й. Архія, в якій він поділяє поетів на групи: вітальні (мають енергійне життя), плаксиві (завжди щось не влаштовує, *«слезю розпещеної дитини»*), сюрреалісти (естетичний містицизм, гарна таємничість), а також – паперова література (ніяка поезія – ніякий зміст) [Архій 1943, с. 203–204], та

«Много поетов» Ф. Потушняка, в якій він пропонує простіший поділ для світу поетів: *оди́ниця* (довкола якої гуртуються інші письменники), і *струя* (коли виникає цілісний напрям, де кожна одиниця має своє місце). Поява «струї» вказує на початок зрілості в літературі, тож Ф. Потушняк продовжує: «Много поетов – се віщий знак, что то вже недалеко. (Правда, коли не придушить его нечиста сила)» [-рґ. 1943, с. 36]. Цей допис, мовби продовження розмови, що була започаткованої 1942 року статтею «*Больше прози*», де йшлося про значну кількість поетичних творів і порівняно малу – прозових.

Федір Потушняк приділяє увагу вихованню літературного критика й окреслює завдання, які стоять перед ним, у спостереженні «*Поет і критик*»: «то, что подано літературою в образах і чуттєвих феноменах, переводить критик у поняття. Так задачею критика есть то, что штука зробила перевести в логічну схему, з простих даних вивести систем вязких думок і заключень. Поет творить, критик объясняе» [-рґ-кґ1943, с. 155].

Добре пояснив Ф. Потушняк завдання сучасної літератури й нові модерні течії. Письменник окремо виділив сюрреалізм у мистецтві слова, вказав на його специфіку і вплив на свідомість і підсвідомість реципієнта, спираючись на нові дослідження в психоаналізі. Окремо повів розмову автор про сон, як про своєрідного поведиря сюрреалізму, резюмуючи: «Доста било нам шкандибати позаду, поплатуючи постолы... В сем і криеся стараня деяких наших авторов о модернизм, видячи і в цій штуці велику силу освіжуючу и подносячу духа, а тим ссилаючу благодатний дождь на родну ниву» [Ф.П. 1943, с. 60].

Науковий журнал «Зоря-Најнал» [Зоря-Најнал 1942; Зоря-Најнал 1942; Зоря-Најнал 1943] пропонував статті про мовну ситуацію в краї, досліджував давню літературу Закарпаття, осмислював зв'язки між фольклором і літературою («*Руський літературний язык*» (А. Бонкало); «*Ци була друкарня в Грушові?*», «*Початки друкарства на Подкарпатю*» (Я. Стрипський); «*Руська народна пісня*» (П. Милославський); «*Коломийки в руськой народной традиції*» (Д. Задор); «*Подкарпатське письменство на початку XX віка*» (М. Лелекач), «*Бібліографія подкарпатської літератури*» (І. Гарайда, М. Лелекач) тощо).

1944 року, підсумовуючи здобутки ПОН у розвитку літературного процесу, Іван Гарайда цілком справедливо зазначав, що «*Подкарпатя – не величка територія, має не больше як повміліона жителей, при чом інтелігенція не має ще такой великой традиції, як у інших краях, однак – думаю – подобна територія из подібними обставинами в жадном ином краю не давала би ліпшого литературного стану*» [Гарайда 1943, с.58].

Додамо, що критики та літературознавці тих часів мали виважену, помірковану позицію, швидше науково-роз'яснювального формату, аніж критично оцінювальну. Тому за декілька років відбулося літературне виховання письменників та читачів. Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Ю. Боршош-Кум'ятський,

Л. Дем'ян, О. Маркуш ще раз осмислили для себе і пояснили читачеві високу місію літератури. Інтелектуальний характер розмов про художнє слово, вочевидь, сприяв підвищенню якісного рівня цього мистецтва.

Висновки. Таким чином, чверть століття на історичному Закарпатті пройшло в активному формуванні нового літературного процесу і його критичного осмислення. Зважаючи на корпус аналітичних розвідок, констатуємо: у 20-і роки XX століття відбулося, насамперед, осмислення здобутків давнього періоду та XIX століття у крайовій літературі. Науковці, здебільшого описово, пропонують картину розвитку мистецтва слова, висвітлюючи процес через постаті письменників (С. Сабов, П. Феєрчак, Г. Стрипський). Цікавими віхами в таких дослідженнях є: типологічні зіставлення красного письменства Закарпаття з літературою Галичини та материкової України (В. Бірчак); періодизація літературного процесу (С. Недзельський, В. Бірчак); виявлення нових імен письменників, які стануть в авангарді літератури. Критика здебільшого повчає письменника. При цьому книжки поетів і прозаїків краю видаються і на сході, і на заході від Закарпаття, тобто крайовий літератор стає впізнаним на більших теренах, ніж мала батьківщина (Ю. Станинець, Зореслав, В. Гренджа-Донський). Укорінюється традиція супроводу книги передмовою іншого літератора чи літературознавця. Зростає кількість періодичних видань, що теж сприяє активності письменницьких публікацій.

У 30-х роках XX ст. красне письменство кріпне й набирається творчих сил, що дає відчутний поштовх до спостережень та осмислення літературного процесу. Літературознавці більше уваги приділяють сучасній поезії, в якій на чільне місце виводять В. Гренджу-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, М. Божук, а серед прозаїків – Л. Дем'яна, І. Невицьку, О. Маркуша. У краї сформовано письменницьке ядро, яке впливатиме на подальший розвиток художнього слова Закарпаття. Перші професійні кроки новим поколінням письменників та літературознавців – пройдено.

Укріплення лав літературознавців відбулося в 40-х роках завдяки приходові в культурне життя Ф. Потушняка, М. Лелекача, котрі відчували необхідність виховання у краї письменника і читача. Тож їхні статті (значною мірою Потушнякові) мали на меті пропонувати нові знання, теорії, підходи до художнього письма, що були корисними для інтелектуального розвитку насамперед письменників. Така форма спілкування виявилася ефективною, впливаючи на якість літератури та її розмаїття. Крім того, Ф. Потушняк, Ю. Станинець, Л. Дем'ян і О. Маркуш у своїх проблемних публікаціях особливо наголошували на високій місії літератури й відповідальності митця перед читачем. Традиції, обстоювані цими письменниками, розвивалися в літературному середовищі Закарпаття й у наступні десятиліття. Здобутки ж красного письменства 1920–1944 років визначили також вектор розвитку літератури Закарпаття у другій половині XX століття.

Література:

1. Архій Й. Поети. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.203–204.
2. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород, 1937. 185 с.
3. Birčák V. Dnešní stav podkarpatské literatury. *Podkarpatská Rus*, 1936. S.193–203.
4. В. Родна література [Native literature]. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.155.
5. Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. 95 с.
6. Волошин А. Твори. Ужгород, 1995. 447 с.
7. Гарайда І. Четвертий рок діяльности Подкарпатского Общества Наук. *Великий селсько-господарський календар на переступний рок 1944*. Унгвар, 1943. С.55–59.
8. Гойдич Е. Через молодеж к будущности. Хуст, 1936. 53с.
9. Д.М. Нашим літераторам. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.15.
10. *До преремоги: суспільно-господарський та літературно-критичний місячник*. 1936. №3. 50 с.
11. Животко А. Преса Підкарпатської Руси. *Учительський голос*, 1934. №7. С.138–139.
12. *Зоря-Нajnal*, 1942. Ч.1–2. 231 с.
13. *Зоря-Нajnal*, 1942. Ч.3–4. 476 с.
14. *Зоря-Нajnal*, 1943. Ч.1–2. 595 с.
15. Капраль М. Подкарпатське Общество Наук. Ужгород, 2002. 172 с.
16. Качала Ю. Альманах. *Учительський голос*, 1936. №6. С.165–167.
17. Kožminová A. *Podkarpatská Rus*, 1922. 127 s.
18. Лелекач М. Подкарпатське письменство на початку XX віка. *Зоря-Нajnal*, 1943. Ч.1–4. С.229–257.
19. М.А. Чтось про нашу літературу. *Літературна Неділя*. Рочник II. 1942. С.190–192.
20. Михайло Грушевський. *Учительський голос*, 1934. Листопад. С.175.
21. М.Н. «Тутешний язык». *Учительський голос*, 1935. №10. С.185–216.
22. Мишанич О. Карпати нас не розлучать. Ужгород, 1993. 282 с.
23. П. Читач і книга. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.166–167.
24. П. Три роди літератури. *Літературна Неділя*. Рочник II, 1942. С.216.
25. Поп В. Струмки великої ріки. Ужгород, 1961. 206 с.
26. П.Ф. О сучасной літературі. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.59–60.
27. – рь. Много поетов. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.36.
28. – рь – кь. Поет и критик. *Літературна Неділя*. Рочник III, 1943. С.154–155.
29. Русова Р. Дещо за сучасну дитячу книжку. *Учительський голос*, 1934. Ч.10. С.190–191.
30. Ст.Ю. Ще раз про нашу літературу. *Літературна Неділя*. Рочник II. 1942. С.237–238.
31. Хланта І. Письменники Закарпаття XX століття: біобібліографічний покажчик. Ужгород, 1995. 967 с.

References

1. Arkhii Yo. (1943) Poety [Poets]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III. S.203–204 [in Ukrainian].
2. Birchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy Pysci [Literary aspirations of Subcarpathian Rus']. Uzhhorod. 185 s. [in Ukrainian].
3. Birčák V. (1936) Dnešní stav podkarpatské literatury. *Podkarpatská Rus*. Bratislava. S.193–203 [in Czech].
4. V. (1943) Rodna lyteratura [Native literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III. S. 155 [in Ukrainian].
5. Voloshyn A. (1923) Spomyny [Memoirs]. Uzhhorod. 95 s. [in Ukrainian].
6. Voloshyn A. (1995) Tvory [Works]. Uzhhorod. 447 s. [in Ukrainian].
7. Haraida I. (1943) Chetrertyi rok diialnosti Podkarpatskoho Obshchestva Nauk [The fourth year of activity of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Velykyi selsko-hospodarskyi kalendar na perestupnyi rok 1944*. Unhvar. S. 55–59 [in Ukrainian].
8. Hoidych E. (1936) Cherez molodezh k budushchnosti [Through youth to the future]. Khust. 53 s. [in Ukrainian].
9. D.M. (1942) Nashym lyteratoram [To our writers]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II. S.15. [in Ukrainian].
10. *Do preremohy: suspilno-hospodarskyi ta literaturno-krytychnyi misiachnyk*. (1936). №3. 50 s. [in Ukrainian].
11. Zhyvotko A. (1934) Presa Pidkarpatskoi Rusy [Press of Subcarpathian Rus']. *Uchytelskyi holos*. № 7. S.138–139 [in Ukrainian].
12. Zoria-Hajnal, 1942. Ch.1–2. 231 s. [in Ukrainian].
13. Zoria-Hajnal, 1942. Ch.3–4. 476 s. [in Ukrainian].
14. Zoria-Hajnal, 1943. Ch.1–2. 595 s. [in Ukrainian].
15. Kapral M. (2002) Podkarpatskoe Obshchestvo Nauk Subcarpathian Society of Sciences. Uzhhorod. 172 s. [in Ukrainian].
16. Kachala Yu. (1936) Almanakh [Almanac]. *Uchytelskyi holos*. №6. S.165–167. [in Ukrainian].
17. Kožminová A. (1922). *Podkarpatská Rus*. 127 s. [in Czech].
18. Lelekach M. (1943) Podkarpatskoie pysmenstvo na pochatku XX vika [Subcarpathian literature of the 20th century]. *Zoria-Hajnal*. Ch.1–4. S.229–257 [in Ukrainian].

19. M.A. (1942) Chtos pro nashu literaturu [Something about our literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 190–192 [in Ukrainian].
20. Redkolehija (1934) Mykhailo Hrushevskiy [Mykhailo Hrushevskiy] *Uchytelskyi holos*. Lystopad. S. 175 [in Ukrainian].
21. M.N. (1935) Tuteshnyi yazyk [Local language] *Uchytelskyi holos*. № 10. S. 185–216 [in Ukrainian].
22. Myshanych O. (1993) Karpaty nas ne rozluchat [The Carpathians will not separate us]. *Uzhhorod*. 282 s. [in Ukrainian].
23. P. (1942) Chytach i knyha [Reader and book]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 166–167 [in Ukrainian].
24. P. (1942) Try rody literatury [Three types of literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 216 [in Ukrainian].
25. Pop V. (1961) Strumky velykoi riky [Streams of a large river]. *Uzhhorod*. 206 s. [in Ukrainian].
26. P.F. (1943) O suchasnoi lyteraturi [About modern literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 59–60 [in Ukrainian].
27. – r. (1943) Mnogo poetov [Many poets]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 36 [in Ukrainian].
28. – r – k. (1943) Poet y krytyk [Poet and critic]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk III.S. 154–155 [in Ukrainian].
29. Rusova R. (1934) Deshcho za suchasnu dytiachu knyzhku [Something for a modern children's book]. *Uchytelskyi holos*. Ch. 10. S. 190–191 [in Ukrainian].
30. Ct.Yu. (1942) Shche raz pro nashu lyteraturu [Once again for our literature]. *Lyteraturna Nedilia*. Rochnyk II.S. 237–238 [in Ukrainian].
31. Khlanta I. (1995) Pysmennyky Zakarpattia XX stolittia: [Writers of Transcarpathia of the 20th Century: biobibliographic index]. *Uzhhorod*. 967 s. [in Ukrainian].

UKRAINIAN WRITERS OF ZAKARPATTIA IN THE CONTEXT OF REGIONAL LITERARY STUDIES IN 1920–1944

Abstract. The article examines publications by critics and literary scholars devoted to the development of writers in historical Zakarpattia in 1920–1944. It has been observed that a quarter of a century in historical Zakarpattia was spent actively shaping a new literary process and critically reflecting on it. Taking into account the body of analytical research, we conclude that in the 1920s, there was, first and foremost, an understanding of the achievements of the ancient period and the 19th century in regional literature. Scholars, for the most part descriptively, present a picture of literary development, highlighting the process through the figures of individual writers (Ye. Sabov, P. Feierchak, H. Strypskyi). Interesting milestones in such studies include: typological comparisons of Zakarpattia literature with the literature of Halychyna and mainland Ukraine (V. Birchak); periodisation of the literary process (Ye. Nedzelskyi, V. Birchak); and the discovery of new writers who would become the vanguard of literature. Criticism mostly instructs the writer. At the same time, books by poets and prose writers of the region are published both east and west of Zakarpattia, meaning that regional writers are becoming recognised in areas beyond their local homeland (Yu. Stanynets, Zoreslav, V. Grendzha-Donskyi). The tradition of accompanying a book with a foreword by another writer or literary critic is taking root. The number of periodicals is growing, which also contributes to the activity of literary publications.

In the 1930s, Zakarpattia writers grew stronger and gained creative momentum, giving a tangible impetus to the observation and understanding of the literary process. Literary scholars devote greater attention to contemporary poetry, in which they foreground figures such as V. Grendzha-Donskyi, Yu. Borshosh-Kumiatskyi, Zoreslav, M. Bozhuk, and among prose writers they highlight L. Demian, I. Nevytska, O. Markush. A core group of writers has formed in the region, which will influence the further development of Zakarpattia literature. The first professional steps of a new generation of writers and literary scholars have been taken.

The strengthening of ranks of literary scholars occurred in the 1940s with the arrival of F. Potushniak and M. Lelekach in cultural life, who recognized the need to educate both writers and readers in the region. Therefore, their articles (largely those of F. Potushniak) aimed to introduce new knowledge, theories, and approaches to artistic writing that were beneficial, above all, for the intellectual development of writers. This form of engagement proved to be effective, influencing the quality and diversity of literature. In their problem-oriented publications F. Potushniak, Yu. Stanynets, L. Demian, and O. Markush particularly emphasised the high mission of literature and the writer's responsibility to the reader. The traditions upheld by these writers continued to develop within the literary environment of Zakarpattia in subsequent decades. The achievements of literary writing in 1920–1944 determined the trajectory of development of Zakarpattia literature in the second half of 20th century.

Keywords: poetry, prose, drama, literary studies, periodicals, criticism, literature.

© Ігнатович О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; член Національної спілки письменників України; oleksandra.ihnativych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; member of the National Union of Writers of Ukraine; oleksandra.ihnativych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ МІФОПОЕТИЧНОЇ РЕГРЕСІЇ В ЗБІРЦІ «АФІНИ» ВЛАСТИ ВЛАСЕНКО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2-1.09Власенко:15

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).36-41](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).36-41)

Кузьма О. Психологічні механізми міфопоетичної регресії в збірці «Афіни» Власти Власенко; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті досліджено феномен міфопоетичної регресії як базового психологічного механізму художньої творчості в ліриці сучасної української поетеси Власти Власенко (Богдани Ковалюк). Авторка – письменниця з Прикарпаття, філологиня, викладачка, громадська діячка, лауреатка премій імені Бориса Нечерди (2016) та Василя Стефаника (2023). Метою статті є розкриття психологічних та художніх механізмів, за допомогою яких поетеса трансформує індивідуально-емоційний досвід у міфопоетичний простір збірки «Афіни» (2021), що відображає динаміку колективного несвідомого, пам'ять роду та архаїчні культурні архетипи.

У процесі дослідження визначено такі завдання: простежити, як у поезіях збірки «Афіни» занурення в дораціональні стани свідомості постає в ролі сакрального інструменту ревіталізації особистості; проаналізувати образи-символи (топоси гір, лісу; афіни як фітоміфологічний концепт; стихійні коди), що формують міфологічну структуру регресивного досвіду; окреслити роль фольклорно-етнічних мотивів Прикарпаття в конструюванні авторського міфосвіту; з'ясувати специфіку поетичного мислення, яке через активацію архетипів Великої Матері, Старого Мудреця та Тіні поєднує інтимно-особистісну кризу й колективно-історичне буття. Стаття спирається на міфопоетичний аналіз, методи герменевтики, психоаналітичну інтерпретацію (концепції К.-Г. Юнга) й культурно-історичний підхід.

Доведено, що лірика Власти Власенко в збірці «Афіни» відзначається глибинним зв'язком із традиціями Прикарпаття, де контрольована регресія особистості осмислюється як джерело духовної енергії, терапевтичний захист та простір формування ідентичності. Підкреслено роль локального бойківсько-гуцульського міфосвіту, символіки образів-архетипів, ритуальних ритмомелодійних кодів та родових ремінісценцій у формуванні авторського міфу про повернення до витоків буття. Зроблено висновок, що поезія збірки «Афіни» утверджує міфопоетичну регресію як шлях до джерел родової сили, внутрішньої опори та психологічної резильєнтності.

Зазначено, що поезія Власти Власенко характеризується новизною, індивідуально-авторським способом реалізації глибинно-психологічних систем, а також медіативним типом мислення, що робить її твори вагомим внеском у сучасну українську літературу та є репрезентативним матеріалом для вивчення психології літературної творчості.

Ключові слова: міфопоетична регресія, колективне несвідоме, збірка «Афіни», Власта Власенко, психологія творчості, архетип, родова пам'ять, індивідуалізація.

Формулювання проблеми. Сучасний літературний процес в Україні характеризується інтенсивним пошуком нових форм вираження ідентичності, зумовленим потребою переосмислення етнокультурних першоджерел та актуалізацією глибинних пластів історичної й родової пам'яті. На тлі естетичних трансформацій письменства початку ХХІ століття особливої ваги набуває візіонерська поезія, зорієнтована на ірраціональне досягнення буття через занурення в прадавні міфологічні коди. Творчість Власти Власенко є яскравим прикладом такого художнього моделювання, репрезентуючи самобутній тип медіативного письма, заснованого на психологічній рецепції архаїки. Поетичний простір збірок «Згарди» (2017) та «Афіни» (2021) формується як поле взаємодії індивідуального «Я» авторки з колективним несвідомим. І міфопоетична регресія відіграє тут роль головного джерела творчого натхнення й водночас виконує функцію безпечного середовища, у якому особистий біль розчиняється в прадавній пам'яті предків, потужній родовій силі та величчю карпатської природи. Тому дослідження поезії Власти Власенко, зокрема її збірки «Афіни», крізь призму психології творчості дозволяє простежити глибинні механізми авторської свідомості, шлях мисткині до здобуття психічної цілісності й автентичного самовираження. Центральним концептом нашого дослідження є

феномен *міфопоетичної регресії*. Міфопоетична регресія – це психологічний механізм, за якого свідомість творчої особистості, стикаючись із кризою, повертається до архаїчних, міфологічних способів мислення та образів задля пошуку нових смислових та терапевтичних опор. У психології творчості цей процес розглядається не як регрес у значенні деградації, а як тимчасове й контрольоване послаблення раціональних меж свідомості (Его). Такий спосіб дозволяє митцю активізувати глибинні пласти психіки й отримати доступ до колективного несвідомого, до універсальної міфологічної матриці рідного етносу, щоб упорядкувати хаос у внутрішньому світі (тобто стати інструментом саморегуляції в процесі індивідуалізації) і разом із тим вийти за межі суто індивідуальних переживань, відображаючи актуальні запити свого часу та духовні пошуки всього суспільства. Через особисту кризу митець тонко вловлює й артикулює колективні тривоги епохи, трансформуючи їх у загальнолюдські образи. У такий спосіб художній текст втрачає ознаки камерного приватного щоденника й перетворюється на живе віддзеркалення духовної пам'яті народу. Адже, за влучним визначенням К.-Г. Юнга, суть твору мистецтва полягає «в тому, що вона піднімається високо над особистим і говорить від імені людського духа і серця усього людства» [Юнг 2002, с. 133]. Саме тому дослідження поетичного всесвіту Власти Вла-

сенко крізь призму глибинної психології дозволяє не лише реконструювати індивідуальний шлях поетеси до внутрішньої гармонії, а й розкрити універсальні міфопоетичні коди, що є життєво важливими для стійкості та цілісності сучасної людини.

Аналіз досліджень. Аналіз джерельної бази свідчить про активне зацікавлення науковців і літературних критиків феноменом творчості Власти Власенко, зокрема специфікою її художнього мислення та етностетики. Розглядаючи витoki формування авторського стилю письменниці, Нестор Чир зауважив, що вона «взяла поезію за «спосіб мислення», тобто за стан своєї душі, зробила поетичне слово зброєю, спілкуванням з навколишнім світом, тим мірилом власного «Я», яке вимагало сповіді перед собою» [Чир 2011]. Поет наголосив на екзистенційно-лімінальній природі художнього висловлювання Власти Власенко й зазначив, що «її поезія вражає і вабить різножанровістю, чутливістю до вібрацій часу і порухів людської душі, глибокою філософічністю, багатою образністю і метафоричністю, щемливим ліризмом – усім тим, що творить красу рідного поетичного Слова» [Чир 2011]. Такі спостереження закладають підґрунтя для розкриття психопоетичних параметрів лірики поетеси як простору інтимної саморефлексії та медитативного діалогу зі світом.

Наступним етапом осмислення художньої матриці Власти Власенко стало вивчення її архітектонічних та етнокультурних стратегій. Збірка «Згарди» стала об'єктом аналізу літературознавця Романа Голода. У рецензії на поетичну книжку вчений окреслює виразні ознаки індивідуально-авторської манери письменниці, що оприявнюються і в збірці «Афини»: «Це передусім автентика, етностетика, етнографія, фольклорні вкраплення, образність народної демонології, локальний колорит, діалектизми» [Голод 2019, с. 119]. Означивши стиль Власти Власенко як «фольклорно-міфологічний реалізм», Уляна Галич констатувала, що унікального шарму її творам надають «глибинне занурення в питому семантику карпатських гір, акцент на особливій діалектології мовлення, невимущена інтеграція сучасного урбаністичного простору в автентичну гуцульську реальність, пронизану тремкими, понадчасовими візіями та інтроспективними малюнками» [Галич 2022]. Цей окреслений інтроспективний вектор свідчить про складні психічні процеси, що відбуваються в художньому полі тексту поетеси. Розуміння особливостей психології творчості Власти Власенко доповнюють й інтерв'ю з авторкою, які унаочнюють її власну рефлексію над природою творчого процесу та статусом сучасного митця [2; 3]. Питань міфологізму поезії мисткині торкалися й ми в окремій розвідці [Кузьма 2023].

Попри очевидні здобутки у сфері вивчення екзистенційно-філософських, фольклорно-міфологічних, етностетичних елементів творчості Власти Власенко, поза увагою дослідників досі залишаються питання аналізу механізмів авторської психіки, що трансформують локальні культурні коди Карпат на універсальні символи. Актуальність нашого дослідження, таким чином, зумовлена потребою вивчення психологічних механізмів міфопоетичної

регресії в ліриці письменниці.

Мета статті – розкрити психологічні та художні механізми, за допомогою яких поетеса трансформує індивідуально-емоційний досвід у міфопоетичний простір збірки «Афини», що відображає динаміку колективного несвідомого, пам'ять роду та архаїчні культурні архетипи.

Основні завдання статті: простежити, як у поезіях збірки «Афини» занурення в дораціональні стани свідомості постає в ролі сакрального інструменту ревіталізації особистості; проаналізувати образи-символи (топоси гір, лісу; афини як фіто-міфологічний концепт; стихійні коди), що формують міфологічну структуру регресивного досвіду; окреслити роль фольклорно-етнічних мотивів Прикарпаття в конструюванні авторського міфосвіту; з'ясувати специфіку поетичного мислення, яке через активацію архетипів Великої Матері, Старого Мудреця та Тіні поєднує інтимно-особистісну кризу й колективно-історичне буття.

Методи та методика дослідження. Методологічну матрицю статті становить комплексний міждисциплінарний підхід, який інтегрує інструменти юнгіанського психоаналізу (для трактування глибинних психічних станів ліричної героїні), міфокритики (для інтерпретації етнокультурних образів і символічної структури віршів зі збірки «Афини»), герменевтики (для виявлення прихованих змістів поетичного тексту), культурно-історичного підходу (для осмислення феномену фольклорно-магічного реалізму авторки в контексті викликів сучасної доби).

Виклад основного матеріалу. Дослідження психологічних механізмів міфопоетичної регресії у творчості Власти Власенко логічно розпочати з експлікації номінативного коду поетичної збірки «Афини». Назва книжки постає не просто етнографічним маркером, а первинним психологічним стимулом, що запускає процес занурення авторської свідомості в архаїку. Для дешифрування цього образу доцільно застосувати концепт фітологіми – стійкого рослинного символу, який у координатах художнього мислення втрачає суто ботанічний зміст і трансформується в універсальну ментальну та психологічну категорію. Синтез літературознавчого міфопоетичного підходу з юнгіанською парадигмою дозволяє інтерпретувати фітологему афин як концентрат «genius loci» (духу місця) бойківсько-гуцульського локального тексту, що одночасно є інструментом ревіталізації та живим архівом родової пам'яті. На відміну від класичних флористичних образів, які в поетичній традиції маркують естетику цвітіння, афини репрезентують фінал природного циклу, зрілість і концентрацію життєвої сили й водночас уособлюють собою, на нашу думку, символічний аналог архівованого досвіду багатьох поколінь.

У контексті глибинної психології К.-Г. Юнга плоди, що ростуть низько, у безпосередній близькості до коріння й землі, чітко корелюють з архетипом Великої Матері у її натурфілософському, хтонічному вияві. Пошук і збирання таких плодів символічно відображає регресивний рух лібідо (психічної енергії) вниз – в темні, дораціональні

шари несвідомого. Ця динаміка регресії розгортається вже на рівні просторової організації збірки: афини як високогірні ягоди вимагають від ліричної героїні топографічного виходу за межі цивілізації (раціонального логосу, сконструйованого соціумом; також власної Его-свідомості) та підняття в гори, що функціонують як простір циклічного міфу. Монотонна, ізольована праця збирання ягід на полонині забезпечує стан зниження психічного порогу, за якого раціональне Его послаблює свій контроль, а межа між свідомим та несвідомим розмивається, відкриваючи шлях для інтуїтивного, медіумного письма в момент, «коли *тонішає правда*» [Власенко 2021, с. 5]. Фізичні та колористичні властивості фітологими визначають її глибоке психоаналітичне наповнення. Необхідність схилитися за кожною ягодою символізує жест упокорення індивідуального «Я» перед величчю природи, а глибокий синяво-чорний колір плоду безпосередньо апелює до архетипу Тіні – прихованих, ірраціональних пластів людської психіки.

Характерний для художнього мислення Власенки Власенко вектор міфопоетичної регресії виявляє себе не лише на семантичному рівні окремих образів, а й в архітектоніці аналізованої поетичної книжки. Номінація збірки корелює з її структурою, підпорядковуючись чіткій авторській концепції компонування художнього матеріалу. Схильність до циклізації текстів є константним маркером поетики авторки, що виразно задекларовано ще в дебютній книжці «Згарди» (2017), у якій назви автентичних елементів гуцульської шийної прикраси – «Крижик», «Переліжки», «Чепраги» – трансформувалися в назви структурних розділів. У збірці ж «Афини» цей принцип архітектонічної зумовленості виходить на новий рівень психологічного та міфопоетичного узагальнення. Книжка поділена на чотири розділи: «Грань» (жаринки вогню, що дотліває), «Плес» (танець), «Змерк» (сутінки) та «Фрай» (свобода, воля, простір). Така чотирьохчастинна структура постає, на наше переконання, свідомим конструюванням міфологічного кватерніону – універсальної архетипної моделі, яка в глибинній психології є символом цілісності (Самості) та завершеного життєвого циклу. Послідовність розділів збірки відтворює стадії ритуального переходу та внутрішньої трансформації, де всю цю символічну подорож здійснює лірична героїня-творець, занурюючись у пласти несвідомого. Перша частина – «Грань» – відображає стан перебування на межі між профаним (повсякденним) та сакральним світами. Значення «жарин вогню, що дотлівають» психологічно фіксують момент вичерпання колишніх життєвих стратегій Его, кризи та вигорання, що й запускає регресивні механізми. У розділі «Плес» відтворено етап ревіталізації особистості, адже танець вмикає кінетичну, вітальну енергію архаїчного міфу. Танець як ритуальне дійство синхронізує внутрішні ритми індивіда з ритмами природи й космосу, готуючи психіку до глибинного спуску. Цей немінучий спуск у несвідоме концептуалізується в третьому розділі – «Змерк». Сутінки як перехідний час доби в юнгіанській парадигмі символізують нічну подорож душі, подорож до власної Тіні. Це

простір ініціації, у якому лірична героїня зустрічається з дораціональним досвідом етносу, роду, проживаючи розпад старої ідентичності. Фіналом цієї трансформації постає останній розділ збірки з промовистою назвою «Фрай». Діалектне слово «фрай» виходить за межі побутового значення, набуваючи в контексті розгортання ліричного сюжету книжки статусу психологічного звільнення. Це катарсичний вихід із темряви на світло полонинських просторів, здобуття внутрішньої свободи через інтеграцію всіх своїх частин. Таким чином, чотири розділи збірки «Афини» закладають динамічну модель індивідуальності: від кризової руйнації в «Грані» крізь ритуальних рух «Плесу» та ініціальну темряву «Змерку» до остаточного звільнення й віднайдення цілісності у фінальному «Фрай».

Описана архітектонічна траєкторія унаочнює дію регресії як продуктивного творчого механізму психіки митця. Творчий акт у координатах збірки «Афини» розгортається за класичним психоаналітичним принципом, за яким тимчасове вимкнення раціонального контролю й свідомий спуск ліричної героїні в дораціональний хаос несвідомого є необхідною умовою для подолання екзистенційних криз. Творчість тут постає не тільки терапевтичною рефлексією, а й активним деміургічним інструментом, що трансформує імпульс деструкції в енергію творення. Міфопоетична регресія, активована авторкою, дозволяє розгерметизувати глибинні, архаїчні пласти психіки й вивільнити заблокований креативний потенціал.

Траєкторію цього вивільнення виразно ілюструє перша поезія збірки «*Ніжністю тихістю божже мій...*», у якій фіксується момент розчинення раціональних меж і готовність художньої свідомості до фіксації архетипних візій: «*ніжністю тихістю божже мій / радістю легкістю / благослови мене в час / мого бачення сутності / хоч на секунду / в мовчанні дай сили і в мисленні миру / щоб встигнути божже / зловити спинним твоє дивлення / й стати ніким і нічим / проникаючи в щільне повітря зернятком / зів'ялого яблука / бо все що суттєве – / без форми / без слова / без значень / імен і позначок / тече вздовж старої ріки / як задуманий хаос порядку...*» [Власенко 2021, с. 7]. Текст фіксує латентну фазу творчого акту, де лірична героїня через медитативне самоналаштування прагне досягти «*в мовчанні сили*» і в «*мисленні миру*». Це прохання про «*час бачення сутності*» вказує на потребу регресувати до довербального, позараціонального стану, що лежить поза межами мови. Прагнення розчинити Его сягає епогею в рядках «*стати ніким і нічим*», «*проникаючи в щільне повітря зернятком / зів'ялого яблука*» [Власенко 2021, с. 7]. Це можна трактувати з точки зору психоаналізу як регресивне зниження напруги Его, коли суб'єкт відходить від жорсткої самовизначеності й прагне злитися з чимось більшим і стабільнішим за себе. Символічно це підсилюють образи зерна, повітря, ріки, глини – первинних, доантропоморфних елементів:

*і де мені вчути чи вздріти це чи розпізнати
як я тільки глина
з одним ліхтарем в підбер'ї
чуєш мій божже що я тебе створюю*

ціле життя своє
створюю
міряю
пробую серцем на смак
нипаю шантаю шастаю лісом дрімучим
шукаю чекаю і кличу
і плачу сама як обдурена дівчинка...
[Власенко 2021, с. 7–8].

Особливо значущий рядок «як я тільки глина / з одним ліхтарем в підребер'ї», у якому людина постає як матеріал, недоформована субстанція, що ще перебуває в процесі творення. У міфопоетичному сенсі це повернення до космогонічного хаосу, де межа між людиною і стихією ще не встановлена. Центральним психологічним механізмом у вірші стає проєкція. Рядок «чуєш мій боже що я тебе створюю» прямо вказує на те, що Бог тут не тільки трансцендентна постать, а внутрішньо сконструйований образ. Лірична героїня творить його: «в лісі в березі тобі домальовую очі і вії / і теплу усмішку як в діда / і вбраний ти в бунду / і знаєш мене безумовно / а я тобі ношу суніці у жмені / і ти мене любиш / і хвалиш / приймаєш / ведеш / гарантуєш усмішку / а потім зникаєш...» [Власенко 2021, с. 8]. У момент найвищої психологічної вразливості, коли героїня відчувається «обдуреною дівчинкою», її психіка вмикає компенсаторний захисний механізм. Поетка здійснює акт інтенсивного міфотворення («чуєш мій боже що я тебе створюю»), трансформуючи абстрактну категорію трансцендентного в антропоморфну фігуру ідеального Пращура – Батька, наділеного рисами юнганського Старого Мудреця. Домальовуючи Богу «теплу усмішку, як в діда» та одягаючи його в гуцульську «бунду», Власта Власенко знаходить уособлення безумовного прийняття й безпеки, де сакральне набуває виразних етнопсихологічних ознак, а актом офіри (пожертви) стають «суніці у жмені». Подальше повернення в деструктивний соціум («бо ближні приходять як проба на міцність») супроводжується болісним наростанням психологічного панциря, коли героїня «обростає камінням» і важчає. Проте досвід, винесений із міфопоетичної регресії, трансформує особистість: прожитий у глибинах несвідомого діалог із аспектами колективної душі, божественного, діалог із родом, живою природою Карпат дозволяє поетці повернутися у світ оновленою, цілісною, з «радістю / бути собою» [Власенко 2021, с. 8]. Знайдена у фіналі внутрішнього сюжету поезії здатність акумулювати пережите й трансформувати його в слово виводить художнє мислення Власти Власенко на рівень усвідомленого творчого візонерства, у якому вірш постає безпосереднім вираженням трансцендентного досвіду. У цьому контексті концептуально важливим є пояснення письменниці, чим для неї є поезія: «...віршуванню можна навчитися, бо можна засвоїти системи віршування і засоби створення ритму та вправно вміти ними користуватися, а ось поезії не навчиш. Бо це стан відчуттів, це внутрішній кінематограф, в якому працює все одразу: і музика, і слова, і візуальні ряди, і настрої, і атмосфера... Це процес творення, це момент, коли можна зрозуміти будь-якого Бога, коли він творив...» [Власта Власенко: «Діа-

лект сам по собі – потужна, майже первісна енергетика» 2021].

Саме це осягнення творчості як моменту божественного творення та синестезійного «внутрішнього кінематографу» знаходить своє практичне втілення в самій логіці художнього самопізнання, де поетичне слово стає інструментом радикального перетворення суб'єкта творчості. Продовжуючи аналіз трансформаційних етапів, закладених в архітектоніці збірки «Афини», виходимо на центральну вісь міфопоетичної регресії Власти Власенко – процес докорінного перетворення ідентичності ліричної героїні та її самоозначення. Простір ініціального занурення в архаїку вимагає від авторського «Я» відмови від раціональних соціокультурних масок на користь легалізації витіснених первісних психічних змістів. Цей перехід від цивілізованого Его до розуміння себе як жінки-візіонерки, творчині-мольфарки (що інтуїтивно відчувала Мар'яна Савка, назвавши поетесу «карпатською мольфаркою») найвиразніше оприявнюється в поезії «Та що ви, що ви, ідіть, не варто...»: «Та що ви, що ви, ідіть, не варто, / ще набереться якихось бліх, / я ж та, я шепчу на повну ватру / і маю лиликів повний міх, / я вмію дуже страшною бути, / в кишені в мене сушений змії...»; «...бо я ж мольфарка, зелена півка, / тонка шалаянка, червоний спід, / потерта дрімба, стара кобілка, / тікайте ліпше подаль від...» [Власта Власенко 2021, с. 57].

Із погляду глибинної психології К.-Г. Юнга цей вірш маніфестує асиміляцію архетипу Тіні. Лірична героїня свідомо маркує кордон між собою та «профаним» світом сторонніх спостерігачів, епатуючи та відлякуючи їх архаїчними атрибутами відьмацтва («я ж та, я шепчу на повну ватру», «я вмію дуже страшною бути, / в кишені в мене сушений змії, / я можу тихо вас уціпнути / і спричинити печаль з-під вій...» [Власта Власенко 2021, с. 57]). Ватра (вогонь як першостихія), лилики (кажани – класичні істоти сутінків, медіуми між світами) та «сушений змії» у кишені – це не просто етнографічна бутафорія, а потужні коди несвідомого. Через цей хтонічний інструментарій поетка легалізує свою «темну», «тіньову» іпостась, інтуїтивну, магічну, первозданну силу, яку раціональне суспільство зазвичай табує. Важливим моментом психопоетичного аналізу вірша є амбівалентність самопрезентації мольфарки. Пряме самоозначення «бо я ж мольфарка» розгортається через густу мережу метафор, що поєднують сакральне й профанне, високе й побутове: «бо я ж мольфарка, зелена півка, / тонка шалаянка, червоний спід, / потерта дрімба, стара кобілка...» [Власта Власенко 2021, с. 57]. Загалом образ мольфарки в ліриці Власти Власенко можна трактувати і як втілення архетипу Аніми (жіночої першоматерії) у її первісному значенні. Сміх героїні («і тільки в миті німого серця / і чорних лиликів на вікні / сміюся з красних верхів / на все це, / сміюся і граю на дрімбі в ніч...» [Власта Власенко 2021, с. 58]) постає як ритуальний сміх, що звільняє від страху перед суспільним осудом та смертю. Вираз «граю на дрімбі в ніч» психологічно маркує момент медіумного акту, коли творчість стає магічним сеансом, замовлянням та дешифруванням

голосу предків. Застереження «*тікайте ліше подалі від...*» фіксує набуття героїнею колосальної внутрішньої автономії та родової сили. Таким чином, ритуальне самоозначення ліричної героїні як мольфарки знаменує остаточний розрив із соціокультурними патернами колективного Его. Успішна асиміляція Тіні та інтеграція архетипу Анімі трансформує її художнє «Я» в позицію творчині-візіонерки.

Цей вектор міфопоетичної регресії, детально простежений нами на прикладі вище аналізованих текстів, знаходить своє системне текстове підтвердження й у ширшому проблемно-тематичному колі збірки «Афини», у якій назви окремих творів самі по собі постають маркерами поетапного розгортання психологічних механізмів індивідуалізації. Зокрема, регресивний рух до первісних, дораціональних джерел психіки увиразнено у віршах через мотиви анімалізації та флористичного злиття з природою Карпат. Так, у вірші «*Ах, колись я хижою була...*» яскраво експліковано тугу за втраченою архаїчною свободою й первозданною чистотою, що вказує на прагнення художньої свідомості повернутися до фази абсолютного синкретизму, єдності з природою. Психологічний механізм оновлення через деструкцію старої ідентичності та перехід у стан первинної свідомості фіксує поезія «*Коли я навчуся цвісти і літати...*», у якій білий колір символізує чистоту й готовність до нового народження. Сама ж динаміка регресивного занурення та виходу з нього підпорядкована закономірностям переходу від звуку до сакральної тиші і навпаки. У текстах «*Я допалюю ніч, я домислюю дощ...*», «*Тихо, слова...*» рефлексується момент свідомого вимкнення вербального, раціонального шуму соціуму. Замовкання постає тут як необхідний психологічний простір для акумуляції внутрішньої сили. Натомість вірші «*А живу, як живу...*», «*Тобі, горянці...*» фіксують етап ухвалення своєї автентичної природи та інтеграції витіснених змістів, що допомагає ліричній героїні не втратити зв'язку з сакральним. Отже, архітектонічна цілісність збірки «Афини» Власти

Власенко тримається на глибоко продуманій психологічній матриці. Шляхом активізації механізмів міфопоетичної регресії авторка трансформує поетичне письмо з інструменту суто естетичного в інструмент сакрально-терапевтичний.

Висновки. У підсумку можемо констатувати, що лірика Власти Власенко в збірці «Афини» відзначається глибинним зв'язком із традиціями Прикарпаття, де контрольована регресія особистості осмислюється як джерело духовної енергії, терапевтичний захист та простір формування ідентичності. Наскрізна чотириохчастинна архітектоніка книжки закладає модель динамічного процесу індивідуалізації, у межах якого послідовно розгортаються психологічні механізми подолання кризового вигорання соціокультурного Его. Системний аналіз поетичного матеріалу унаочнює визначальну роль локального бойківсько-гуцульського міфосвіту, символіки архетипів Тіні та Аніми, ритуальних ритмомелодійних кодів і родових ремінісценцій у формуванні цілісного авторського міфу про повернення до витоків буття. Через асиміляцію витіснених психічних змістів та відмову від соціально прийнятних масок лірична героїня трансформується в автономну постать жінки-візіонерки, «карпатської мольфарки», а поезії збірки загалом переконливо утверджують міфопоетичну регресію як дієвий шлях до віднаходження джерел родової сили, тривкої внутрішньої опори та психологічної резильєнтності особистості. Зрештою, творчість письменниці постає терапевтичним інструментом, спроможним переплавити травматичний досвід у колективний етнокультурний міф. Поетичне мислення Власти Власенко характеризується новизною, глибоко індивідуальним способом інтеграції психологічних систем у структуру художнього тексту, а також виразним медіативним типом творчої свідомості, що робить її лірику вагомим внеском у розвиток сучасного українського письменства, а також перетворює збірки авторки на репрезентативний матеріал для подальшого вивчення психології літературної творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко Власта. Афини: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 248 с.
2. Власта Власенко: «Діалект сам по собі – потужна, майже первісна енергетика» *Галицький кореспондент*. 2021. 1 квітня. URL: <https://gk-press.if.ua/vlasta-vlasenko-dialekt-sam-po-sobi-potuzhna-azh-majzhe-pervisna-energetyka/> (дата звернення 23.03.2026).
3. Вірші з афинами і голос дрімби: Власта Власенко презентувала книжку поезій *Сайт видавництва Старого Лева* 2021. 22 вересня URL: <https://starylev.com.ua/news/virshi-z-afynamy-i-golosom-drymby-vlasta-vlasenko-prezentovala-knyzhku-poeziy> (дата звернення 10.03.2026).
4. Галич У. На дні карпатського океану *Збруч*. 2021. 28 січня URL: <https://zbruc.eu/node/110277> (дата звернення 21.02.2026).
5. Голод Р. Дефіцитні «Згарди» (Власта Власенко. Згарди) *Слово і час*. Київ, 2019. № 8. С. 118–123.
6. Кузьма О. Міфологізм збірки «Афини» Власти Власенко *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2023. Випуск 1 (49). С. 64–70.
7. Чир Н. «Я – підкорена миттю краплина тривоги...» (короткий есей про поетичну творчість Богдани Ковалюк до її 40-річного ювілею) *Народна воля*. 2011. 28 листопада. URL: <http://volya.if.ua/2011/11/ua-%E2%80%93pidkorena-myttu-kraplyna-tryvohy/> (дата звернення 15.02.2026).
8. Юнг К.-Г. Психологія та поезія *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів: Літопис, 2002. С. 119–138.

References

1. Vlasenko Vlasta (2021) Afyny: poeziia [Yafyny: poetry]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 248 s. [in Ukrainian].
2. Vlasta Vlasenko (2021) «Dialekt sam po sobi – potuzhna, maizhe pervisna enerhetyka» [«Dialect in itself is a powerful, almost primordial energy»] *Halyskyi korespondent*. 1 kvitnia. URL: <https://gk-press.if.ua/vlasta-vlasenko-dialekt-sam-po-sobi-potuzhna-azh-majzhe-pervisna-enerhetyka/> (data zvernennia 23.03.2026) [in Ukrainian].
3. Virshi z afynamy i holos drymby: Vlasta Vlasenko prezentovala knyzhku poezii (2021) [Poems with yafins and the voice of a drimba: Vlasta Vlasenko presented a book of poems] Sait vydavnytstvo Staroho Leva. 22 veresnia. URL: <https://starylev.com.ua/news/virshi-z-afynamy-i-golosom-drymby-vlasta-vlasenko-prezentovala-knyzhku-poezii/> (data zvernennia 10.03.2026) [in Ukrainian].
4. Halych U. (2021) Na dni karpatskoho okeanu [At the bottom of the Carpathian ocean] *Zbruch*. 28 sichnia URL: <https://zbruc.eu/node/110277> (data zvernennia 21.02.2026) [in Ukrainian].
5. Holod R. (2019) Defitsytni «Zgardy» (Vlasta Vlasenko. Zgardy) [Deficient «Zgardy» (Vlasta Vlasenko. Zgardy)] *Slovo i chas*. Kyiv, № 8. S. 118–123 [in Ukrainian].
6. Kuzma O. (2023) Mifolohizm zbirkky «Afyny» Vlasty [Vlasenko Mythologism in Vlasta Vlasenko's Poetry Collection «Afyny»] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vypusk 1 (49). S. 64–70 [in Ukrainian].
7. Chyr N. (2011) «Ya – pidkorena myttiu kraplyna tryvohy...» (korotkyi esei pro poetychnu tvorchist Bohdany Kovaliuk do yii 40-richnoho yuvileiu) [«I am a momentary drop of anxiety...» (a short essay on Bohdana Kovalyuk's poetic work for her 40th anniversary)] *Narodna volia*. 28 lystopada. URL: <http://volia.if.ua/2011/11/ya-%E2%80%93-pidkorena-myttiu-kraplyna-tryvohy/> (data zvernennia 15.02.2026) [in Ukrainian].
8. Yung K.-G. (2002). Psykholohiia ta poeziia [Psychology and Poetry] *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st. / za red. Marii Zubrytskoi*. 2-e vyd., dopovnene. Lviv: Litopys, S. 119–138 [in Ukrainian].

THE PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF MYTHOPOETIC REGRESSION IN VLASTA VLASENKO'S COLLECTION “AFYNY”

Abstract. The article examines the phenomenon of mythopoetic regression as a fundamental psychological mechanism of artistic creativity in the poetry of the contemporary Ukrainian poet Vlasta Vlasenko (Bohdana Kovaliuk). The author is a writer from the Carpathian region, a philologist, a lecturer, a social activist, and the recipient of the Borys Necherda Prize (2016) and the Vasyl Stefanyk Prize (2023). The purpose of the article is to examine the psychological and artistic mechanisms through which the poet transforms personal and emotional experiences into the mythopoetic space of the collection “Afyny” (2021), which reflects the dynamics of the collective unconscious, ancestral memory, and archaic cultural archetypes.

The following research objectives were identified: to examine how, in the poems of the collection “Afyny”, immersion in pre-rational states of consciousness serves as a sacred instrument for the revitalization of the individual; to analyze symbolic images (the topoi of mountains and forests; afyny as a phytomythological concept; elemental codes) that form the mythological structure of regressive experience; to outline the role of Carpathian folklore and ethnic motifs in the construction of the author's mythological world; to elucidate the specificity of poetic thinking, which, through the activation of the archetypes of the Great Mother, the Old Sage, and the Shadow, combines an intimate-personal crisis with collective-historical existence. The article draws on mythopoetic analysis, hermeneutic methods, psychoanalytic interpretation (based on C.G. Jung's concepts), and a cultural and historical approach.

It has been proven that Vlasta Vlasenko's poetry in the collection “Afyny” is characterized by a deep connection to the traditions of the Carpathian region, where controlled regression of the personality is understood as a source of spiritual energy, a form of therapeutic protection, and a space for the formation of identity. The study highlights the role of the local Boiko-Hutsul mythological world, the symbolism of archetypal images, ritual rhythmic and melodic codes, and ancestral reminiscences in shaping the author's myth of a return to the origins of existence. It has been concluded that the poetry in the collection “Afyny” affirms mythopoetic regression as a path to the sources of ancestral power, inner strength, and psychological resilience.

It has been noted that Vlasta Vlasenko's poetry is characterized by originality, a uniquely personal approach to exploring deep psychological systems, and a meditative mode of thought, making her works a significant contribution to contemporary Ukrainian literature and a valuable resource for studying the psychology of literary creativity.

Keywords: mythopoetic regression, collective unconscious, the collection “Afyny”, Vlasta Vlasenko, psychology of creativity, archetype, ancestral memory, individuation.

© Кузьма О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання 30.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування 8.05.2026
Дата публікації 31.05.2026

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

ПОЕТИКА КОМІЧНОГО В МАЛІЙ ПРОЗІ КОРНЕЛІЯ ІРОДА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821–31.09(498=161.2):82–314

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).42–49](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).42–49)

Куштан М. Поетика комічного в малій прозі Корнелія Ірода; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті запропоновано літературознавче осмислення поетики комічного в малій прозі Корнелія Ірода – письменника, чия творчість становить важливий сегмент розвитку українського літературного процесу Румунії другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням сміхових механізмів у художній системі автора, адже, попри наявність окремих спостережень щодо іронічності та гумористичної тональності його письма, цей аспект ідіостилі прозаїка ще не був предметом детального вивчення.

Метою статті є виявлення специфіки художньої реалізації комічного в оповіданнях К. Ірода на матеріалі збірки «Білий рояль». Для досягнення поставленої мети окреслено такі завдання: проаналізувати основні різновиди комічного в текстах зазначеної книги; визначити роль сміхових стратегій у формуванні індивідуального стилю митця. Методологічну основу розвідки становлять елементи герменевтичного, типологічного, естетико-функціонального та культурно-історичного підходів.

У процесі аналізу встановлено, що комічне в малій прозі Корнелія Ірода постає як багаторівнева художня система, що реалізується через поєднання гумористичного патерну, вербальної та ситуативної іронії, наївної наративної перспективи, гіперболізації, гротескних образів і стилістичних знижень. Доведено, що сміховий модус у творах письменника виконує не лише розважальну, а й аксіологічну та морально-філософську функцію, перетворюючи оповідні ситуації на засіб осмислення людської природи.

З'ясовано, що комічне в прозі автора виступає не периферійним стилістичним елементом, а одним із ключових принципів організації художнього тексту, тісно пов'язаним із його онтологічно-екзистенційною проблематикою. У підсумку встановлено, що поетика комічного формує концептуальну модель художнього світу письменника, у якій сміх поєднує критичну рефлексію над дійсністю з гуманістичним прийняттям людської недосконалості.

Отже, здійснений аналіз поетики комічного поглиблює уявлення про індивідуальний стиль Корнелія Ірода та сприяє системнішому осмисленню його прозового доробку в контексті української літератури Румунії.

Ключові слова: Корнелій Ірод, українська література Румунії, поетика, комічне, художній світ, притчевість.

Формулювання проблеми. Корнелій Ірод репрезентує покоління українських письменників Румунії, чия творчість починає своє становлення з другої половини ХХ століття. Він є автором поетичної збірки, у якій переважає інтимна та пейзажно-настроя лірика («Вечірня молитва»), першої в українській літературі Румунії тетралогії («Свято») та ряду книг малої прози («Світлотінь», «Білий рояль», «Від учора до завтра», «Chixuri», «Oglinda», «Весела божевільня»), у яких, на нашу думку, автору вдалося найповніше втілити своє письменницьке обдарування.

Літературознавець В. Антофійчук, здійснюючи загальний огляд епічного доробку митця, зазначає, що «прозова творчість Корнелія Ірода переконливо підтверджує художню вартість і мистецьку оригінальність української літератури Румунії, її співмірність із кращими зразками національної і загалом європейської прози другої половини ХХ – перших десятиріч ХХІ століття» [Антофійчук 2025, с. 393]. Дослідниця Т. Носенко помітила, що тематичний спектр оповідань письменника багатоманітний, «утім ці різні теми об'єднує спільна опція: увага до життєвих колізій та внутрішнього світу звичайних людей. Його захоплює багатоликий людський вертеп, життя людей він прагне виокремити в усій повноті як у позитивних, так і в негативних проявах» [Носенко 2019, с. 95].

Відтак, онтологічно-екзистенційна призма стає домінантою оповідної манери автора, що уви-

разнюється на тлі лаконізму наративної художньої структури, виразної сюжетної концентрації, глибокого світоглядного наповнення текстового матеріалу та модусів комічного, яке функціонує не як маргінальний стилістичний засіб, а як один із ключових принципів художньої організації тексту. Вважаємо, що дослідження поетики комічного в літературній творчості К. Ірода розширює можливості ґрунтовного та різноаспектного вивчення його мистецької картини світу.

Аналіз досліджень. Характеризуючи українську малу прозу другої половини ХХ – початку ХХІ століття, поряд із жанрово-стильовою різноманітністю та багатством художніх засобів, дослідниця О. Кузьмич виокремлює і «потужний комічний струмінь, зумовлений наростанням недоліків, вад, дисгармонії у різних сферах суспільного життя та потребою їх критичного осмислення, почасти дуже гострого висміювання» [Кузьмич 2015, с. 179–180].

За влучним визначенням М. Кароль, сміх як стрижень народної сміхової культури «є не самоціллю чи кінцевою точкою, а універсальним об'єднуючим началом. Такий сміх постає вираженням повноцінного погляду на світ, альтернативою “серйозному світогляду”» [Кароль 2016, с. 146–147]. Подібне застосування прийомів комічного знаходимо й у творчості Корнелія Ірода, чий мистецький доробок, «перейнятий любов'ю до людини та увагою до її насущних проблем, подає своєрідну художню концепцію дійсності в її багатоаспектному

народознавчому вияві» [Антофійчук 2025, с. 402] і сміховій поетиці як його невід’ємній складовій.

У літературознавстві комічне розглядається як багатовимірне явище, що стало предметом наукових зацікавлень П. Майдаченка, Р. Семківа, О. Гарачковської, Н. Віннікової, Ю. Ярмиша, І. Качуровського, Л. Семенюк та ін.

Окремим питанням поетики комічного присвячено, зокрема, ряд дисертацій. Так, О. Гарачковська є авторкою докторської роботи «Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття», здійсненої на матеріалі поезій українських митців в контексті антитоталітарного дискурсу. Вагомою працею з теорії літератури є академічне дослідження Р. Семківа «Іронія як принцип художнього структуротворення», у якій літературознавець з’ясовує механізми впливу іронії на способи організації художнього тексту. Лінгвістичний аспект наукового осмислення поетики сміхових стратегій представлено в цитованій вище науковій роботі О. Кузьмич «Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття».

П. Майдаченко в літературно-критичному нарисі «Комічне в сучасній українській прозі» розглядає форми сміхового вираження як універсальну естетичну категорію, що притаманна українській «химерній прозі».

Моделям репрезентації комічного присвячені статті І. Блинової, А. Зернецької («Гумор як різновид комічного: критерії виокремлення, теорії реалізації і засоби вираження»), С. Тарасової, А. Сироватенко («Сучасні підходи до вивчення гумору»), Ю. Давидюк («Комічне як естетичне явище: сучасні теоретичні підходи та інтерпретації»). Особливості втілення комічного в художньому тексті прозових форм стали предметом досліджень І. Уцаповської, Є. Черниш («Різновиди комічного та особливості їхнього мовного вираження в англomовних творах (на матеріалі творчості Т. Пратчета)»). Деякі аспекти комічного як суттєвого елементу ідіостилю українського письменника Румунії Михайла Гафії Трайсти висвітлено в розвідках М. Вотьканич («Художні функції фразеологізмів у гумористично-сатиричній прозі Михайла Гафії Трайсти») та А. Вегеш («Народний гумор у літературно-художніх антропонімах сатиричних творів Михайла Трайсти»).

Естетика комічного як дискурсивний елемент малої прози Корнелія Ірода до сьогодні залишається поза увагою літературознавців. Дослідники висловлюють поодинокі зауваги щодо використання автором сміхових стратегій організації художньо-смыслового простору творів. Так, В. Антофійчук виокремлює визначальні риси прозописма К. Ірода, збірки якого «здобули всезагальне визнання завдяки філософському проникненню у зміст і сенс людського буття (...), винятковій увазі до таємниць природи (...), дошкульній іронії та дотепному гумору у викритті суспільних пороків» [Антофійчук 2022, с. 12]. Науковці Т. Носенко та В. Антофійчук вказують на домінанте значення комічного в оригінальному власнеавторському жанрі «гіркувато-

смішних спогадів» [Ірод 2014, с. 387] циклу «Промахи». Як зазначає Т. Носенко, «найважливішими засобами в письменника є іронія, тонкий, часом із сатиричними нотками, гумор, за допомогою яких смішне переважно зображається в добродушному, жартівливому тоні, хоча в ставленні автора до цих «негараздів» та їх героїв відчувається не лише сміх, а й співчуття, певна гіркота, а то й нотки морально-го осуду» [Носенко 2019, с. 98].

Вважаємо, що сміхотворчість є важливим концептуальним інструментом прозового почерку К. Ірода та продуктивною призмою віддзеркалення онтологічно-екзистенційного світовідчуття митця.

Мета статті – дослідження специфіки комічного в малій прозі Корнелія Ірода та з’ясування її ідейно-естетичної функції в структурі його художнього світу.

Завдання статті – проаналізувати основні типи комічного в малій прозі автора на матеріалі оповідань, що склали збірку «Білий рояль», простежити їхню динаміку; охарактеризувати комічне як один із визначальних елементів ідіостилю К. Ірода.

Методи та методика дослідження. У процесі аналізу використано елементи герменевтичного, типологічного, естетико-функціонального та культурно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу. Комічне в художньому творі – одна з класичних проблем літературознавства, що не втрачає своєї актуальності та методологічної відкритості. Дедалі частіше це поняття постає не як жанрово обмежений прийом, а як специфічний спосіб художнього мислення, що простежуємо й на прикладі доробку Корнелія Ірода. Сміх у його творах не детермінується виключно розважальною самодостатністю, оскільки спрямований на виявлення внутрішніх суперечностей людської поведінки, механізмів влади, страху, моральної деформації та екзистенційної розгубленості персонажів. Теоретики літератури вказують на визначальну ознаку сміхової поетики – двоплановість. Так, Надія Ференц зазначає: «В основі комічного – суперечність між змістом і формою» [Ференц 2014, с. 183], і далі: «Комічне з’являється внаслідок невідповідності очікуваного, прогнозованого і реально існуючого» [Ференц 2014, с. 183]. Комічне в малій прозі письменника постає як цілісне художнє явище, що оприявнюється у складній взаємодії гумору, іронії, сатири та гротеску.

Гумор – вид комічного, добродушний сміх, «різновид відображення смішного, кумедного в життєвих явищах та людських характерах, є водночас вираженням ставлення автора до смішного і явищем художньої рецепції, “схваленням через висміювання” (М. Стеблін-Каменський)» [Літературознавча енциклопедія 2007, с. 246]. У прозі Корнелія Ірода гумор найвиразніше реалізується в тих творах, де комічне постає з побутової несподіванки та суб’єктивного сприйняття персонажа.

У новелі «Білий рояль», що відкриває однойменну збірку автора, центральним ядром твору є колективний образ-персонаж – трійко підлітків, крізь світорозуміння якого проведено оповідне

осердя тексту («я-нарація»). Відповідно і тон наративної структури – оптимістичний, авантюрний, життєрадісний. Сюжетним стрижнем твору стає комічно маркована ситуація вигадування та поетапної реалізації плану з викрадення плодів персиків у вчителя Іларія Дудчака.

Мовлення персонажів увиразнює гумористичний модус оповіді. З цією метою автор послуговується розмовною та розмовно-зниженою лексикою («Через мить щось гепнулося в паркан» [Прод 1990, с. 11], «Ти не шкірся, Геніку! Дасте пачку цигарок (ми ще позаторік взялися курити), їстимете персиків, а якщо ні – буде вам ось що! – я показав їм, пробачте, фігу» [Прод 1990, с. 10], «Та він здохне з голоду, а не візьме!» [Прод 1990, с. 9]), образними конструкціями («Та вже не дуйся, як кашук!» [Прод 1990, с. 9], «Але ми, мов гнані собакою коти, видряпались всі три на те дерево, на якому завидна бачили золоті персики» [Прод 1990, с. 12]), фонетичними засобами експресії на основі ономапої («Хвіртка була чомусь відчинена навстіж, а ми – глип! – і застопорили (...))» [Прод 1990, с. 8], «Пан пес, розуміється, прибіжить нас кусати, а сильце – хан! – його за шию» [Прод 1990, с. 10–11]), що додають динаміки та експресивності, ретранслюють втілення доброзичливого емоційно маркованого ставлення.

Виразно гумористичного забарвлення надають творові і вставлені конструкції, використання яких є однією з стилевих ознак прозописьма Корнелія Ірода. Автор послуговується ними для створення багаторівневої наративної структури твору, а також доволі продуктивною ця модель стає в розрізі підсилення художньої організації комічного, коли вони вказують на: причину дії («Не минуло й чверть години, відколи погасили світло, а ми вже перелізли браму (хвіртка на трьох засуваках, а на паркані колючий дріт, тож прийшлося перелізати браму)» [Прод 1990, с. 12] – експлікації гумору тут досягнуто шляхом невідповідності кількості запобіжних охоронних заходів до значущості обгородженого об'єкта – двору вчителя); стан предмета / істоти («Якби ті дерева у пана в саду, ми давно, мабуть, полізли б, піддавшись спокусі й забувши, що господар того саду (будь він і науковий) лиш три-чотири роки тому ще був нашим учителем» [Прод 1990, с. 6], «Коли приїхав додому з фронту на короткий урльоп, тим самим возом, яким привіз білий рояль (перед його воротами збіглося тоді півсела подивитись на те чудо; адже люди не бачили ніколи ніякий рояль, де там ще білий!) (...)» [Прод 1990, с. 6]); якісну ознаку («Жовто-бліді, наче з воску, покриті ніжним срібним пухом, всередині – рябо-кривава кісточка, а на смак – не розказати! – просто божественні! (Цих ми тогід пробували – гріх брехати, – але лиш куштували, а не їли, де там наїстися ...)» [Прод 1990, с. 8]); людську поведінку чи вдачу («А втім, так нам здавалося, коли він через рік став нашим учителем, хоч вночі (десь дурна Агафія проговорилася) заливався потом (...)» [Прод 1990, с. 7]).

Характерною рисою світовідчуття Корнелія Ірода є любов до людини як центрального елемента

просторово-часового універсуму. Це зумовлює превалювання в його творчості гумору та доброзичливої іронії, що надають аналізу вчинків, дій героїв людяності та м'якості.

Р. Семків вказує на три ознаки, які визначають іронію як специфічну комічну форму: «це її двозначність / двоплановість, контекстуальність і – особливо, якщо йтиметься про іронію як про риторичну фігуру, – її оцінна сугестивність» [Семків 2004, с. 13].

В аналізованому оповіданні «авторська іронічна установка» (Р. Семків) набуває конкретного вияву в двох функціонально-семантичних типах вираження: вербальна (словесна) та власне ситуативна іронія. Дотримуємось розуміння цих категорій, наведеного дослідницею О. Калитою: «Власне ситуативна іронія виникає внаслідок контрасту між тим, що відбувається і тим, що очікується. Вербальна іронія ґрунтується на протиставленні того, що розуміється, тому, що говориться» [Калита 2013, с. 74].

Корнелій Ірод майстерно використовує обидві форми вираження іронічного смислу. Вже з перших рядків оповідання засобом вербальної іронічної модальності постає наївний тон викладу гомодієгетичної оповіді (1-а особа): «Що Іванко Семенчук, Євген Платко та я, – Петро Усик, – сказано, обкрадали людям сади чи не в усій Глині – то в певній мірі правда, але що ми причетні до смерті пана Іларія Дудчака, нашого колишнього вчителя, – нема в цьому правди ні скільки чорного під нігтем. Чистенька брехня!» [Прод 1990, с. 5]. Іронічність тут постає з розбіжності між подачею ситуації оповідачем і її діаметрально протилежним розумінням читачем, до якого його спонукає співтворчість на рівні взаємодії «автор-реципієнт». О. Калита, досліджуючи ряд засобів, за допомогою яких створюється іронічний ефект у прозових текстах, підкреслює, що «наївний тон викладу відбиває обмеженість світосприйняття оповідача, а іронічна модальність виникає на основі розуміння читачем навмисної симуляції автором наївного тону» [Калита 2013, с. 197].

Наведемо ще один яскравий приклад із тексту: «– А хіба такий файний песик не вечерея? – невинно запитав я, підсуваючи таким чином відомий нам новий підхід. – Нагодуємо ми його... Аякже! Ні, не отрутою і не каустичною содою чи товченим склом – господи, не така у нас душа...» [Прод 1990, с. 9]. Тут простежуємо певну трансформацію письменницької стратегії: оповідач виводиться на рівень симулятора наївного кута зору, свідомо оприявнюючи під позитивною формою протилежний сенс. Нагромадження деталей в іронічній моделі «невинності» персонажів твору, які не здатні отруїти, все ж поглиблює розуміння жорстокості наміру нагодувати тварину непридатною сумішшю смальцю, ключця та смоли.

Іронічними вкрапленнями густо пересипана мова персонажів із реалізованою аксіологічною функцією: «А ви водно гавкаєте: іди проси, іди проси!..» [Прод 1990, с. 9] (застосовано іронію з елементом зооморфної метафори), «Де ви чули, щоб

пес пана вчителя їв з чужих рук?! Ну й розумні ви, нівроку!» [Прод 1990, с. 9], *«(...) посадив він їх не в саду, а – тиць! – перед хатою: іди, Петрику, кради, коли годен... В будь-яку мить може пан у вікно визирнути й одразу впізнає – файно би пасувало його колишньому учневі!.. (...)»* [Прод 1990, с. 6], *«– Ти тут взявся жерти?!»* [Прод 1990, с. 12] (викривальне засудження небажаної поведінки, дотичне до сарказму).

Власне ситуативна іронія є основним засобом художнього дискурсу оповідання «Білий рояль». Вона вибудована навколо образу роялю, що стає матеріалізованим страхом вчителя Іларія Дудчака перед відплатою за скоєні ним дріб'язкові крадіжки в часи солдатської служби на війні. Зауважимо, що аналогічний принцип сюжетотворення застосований прозаїком і в творі «Котик», де іронічну тональність зумовлює деталь, мальована художником на кожному зі своїх полотен, – кіт як символ безглуздя, притаманного критикам-обивателям, адже, за переконанням головного персонажа, *«всі знавці і не знавці відчують потребу робити зауваження, вимагають виправити те, викинути інше. Ну, я й підсуваю їм котика – хай викидають, тільки щоб не чіплялись суті!..»* [Прод 1990, с. 105].

В оповіданні «Білий рояль» сміхова поетика набуває ще виразнішого художнього втілення. Іронічний модус парадоксальності простежується на двох рівнях: реальному, подієвому – причиною раптової смерті персонажа стає дріб'язкова обставина (діти, які крадуть персики), метафоричному – він є жертвою власних страхітливих візій, що беруть гору над здоровим глуздом.

Ядро художньої структури твору, сформоване засобами іронічної репрезентації, увиразнює такий характерний для доробку Корнелія Ірода стильовий прийом текстотворення як притчевість. Науковці Т. Пінчук та Т. Уманська називають ряд особливостей притчевої прози: «своєрідну двоплановість; ситуації морального експерименту (лабораторних ситуацій); багатопланові символічні образи; використання у творі параболи; ускладнення часопросторових характеристик; спорідненість притчевості та іронічності; театральність; традиційну біблійну символіку; вихід на рівень міфологічного світовідчуття» [Пінчук, Уманська 2021, с. 268].

Сміхова поетика оповідання спрямована на морально-філософське осмислення дійсності, де герой є символічним персонажем, уособленням людської слабкості, тому твір має узагальнений характер: у ньому актуалізується механізм скоєння гріха під впливом спокуси та відплата за це. Художній текст стає параболою, тут поза реалістичною фабулою простежуємо відгомін Біблійної першооснови – старозавітний сюжет про гріхопадіння Адама та Єви. Елементи театральності вбачаємо в способі текстуальної організації твору засобами діалогізації та використання вставлених конструкцій, що доповнюють, пояснюють поведінкові моделі чи інформують про окремі дії головних героїв, наближаючи їх до ремарок, характерних для драматичних жанрових форм.

Фокус оповіді конденсується навколо морально-етичного, екзистенційного уроку, сюжет зосереджений на окремих яскравих моментах, йому притаманні лаконізм та динамічність, архітектоніка тексту формується навколо неординарної життєвої ситуації. З огляду на жанрові ознаки, досліджуванний твір дає підстави визначати його як оповідання-притчу.

Схожу структурно-семантичну організацію тексту (несподіваний сюжетний поворот, дидактична спрямованість оповіді, змалювання комічно-абсурдних ситуацій) спостерігаємо й в оповіданнях «Золота душа» та «Двічі розказувати про Куліцу Качура».

У творі «Золота душа» комічне виконує викривальну функцію. Центральна стратегія твору – іронічне найменування головної героїні Діани, винесене в заголовок, що базується не на глибинному моральному вчинку, а викриває стереотипність, хибність автоматичних моральних оцінок.

З репутацією «золотої душі» контрастує портретна характеристика героїні: *«Вона надто низька, худорлява, а холодний погляд сірих очей робив ще більш зримими строгі риси її малого обличчя, на якому чорний вусок затінював зціплені тонкі губи»* [Прод 1990, с. 194–195]. Вусок стає виразною гротесковою деталлю портрету головної героїні, що втілює її поведінкові реакції та психологічну вмотивованість вчинків: *«У сірих очах згас вогник радості, тонкі губи ще більш стиснулись, а вусок наїжився. – На біса мені діти!»* [Прод 1990, с. 195]; *«Сірі Діанині очі набрали холодного металічного блиску, вусок нервово здригнувся»* [Прод 1990, с. 197]. Спостерігаємо поступове розвінчання поверхово ідеалізованого образу через застосування автором стратегії етичного парадоксу (головний персонаж втілює антитезу «любов до тварин – не любов до людей»), що спонукає до переосмислення поняття доброти. Подібними за функцією комічного в текстах є й оповідання «Вдячність» та «Заздрість», сміхова поетика яких теж спрямована на викриття окремих негативних якостей людської природи.

В оповіданні «Двічі розказувати про Куліцу Качура» Корнелій Ірод вже на рівні текстової організації оприявнює бінарну опозицію «гріх/спокута» («злочин/кара»), вибудовану за принципом порушення та подолання моральної норми. Твір складається з двох розділів, що мають власні заголовки: «1. Акелла, або ж Акелло» та «2. Хто і за що так розігнався й таракнув кулаком Куліцу в пику?».

Перша частина сфокусована навколо процесу купівлі та дресирування Куліцою Качуром мисливської собаки для полювання. На перший погляд, художня атмосфера твору всуціль гумористична та доброзичлива. Вона, однак, репрезентує специфічну авторську стратегію динамічного характеру розвитку комічного, що повсякчас еволюціонує від ситуативного й мовного гумору, до іронії та сатири, виконуючи критичну й світоглядну функції посередництвом притчевого узагальнення. Така особливість оприявнення комічного в прозі К. Ірода підтверджує думку Т. Ткаченко про те, що «природа

сміху вбирає усе духовно-фізичне розмаїття з безумовною домінантою – нестримністю. Сміх є поліфункціональним засобом суб'єктивно-об'єктивної обсервації буття-у-світі (розважає, захоплює, виховує, дошкуляє, застерігає, втішає, вчить, засмучує, спонукає, викриває, обурює, засуджує, веселить)» [Ткаченко 2018, с. 195].

Основною формою комічного в цьому розділі є гумор, який омнісцентний наратор використовує для характеристики головного героя: «(...) *прецінь, він же якийсь мисливець. А саме в тому розумінні, що купив собі рушницю – а купив зараз після того, як його призначили головою місцевої торгівлі, адже: (...) навіть бухгалтер, і той носить з рушницею, а він, Куліца Качур, що?*» [Прод 1990, с. 13]. І далі: «– *Ой ні, пане президент! (як приємно, як лоскотно дзвенить це слівце в його вухах! Само собою, миліше звучить воно окремо, тобто самотійно, ніж у повному вислові “президент кооперативу споживання”... Про це здав собі справу не лише Продан, а і його донедавна підстаркуватий учень-заочник Куліца Качур*» [Прод 1990, с. 13]. Такі характеристики підкреслюють комічну невідповідність в образі центрального персонажа: через оповідну позицію всезнаючого наратора вони викликають добродушну усмішку та увиразнюють жартівливу тональність твору.

Сміховий елемент є визначальним і в творенні образу мисливського собаки: «*З-під старого горіха спочатку заржав, а далі розжавкався, наче грім з неба котився або десь неподалік хрипло розревілись гармати, не то собака, а справжнє теля*» [Прод 1990, с. 14]. Автор вдається до гіперболізації та несподіваних порівнянь, що підсилюють комічне. З цією ж метою письменник послуговується засобом гротеску: «*Та ноги вже як ноги, хоч Качур був певний, що ведмежі лапи не більші від лап цього барана, зате голова – що й говорити! (...) І не вгаває гриміти з отієї труби, аж у вухах Качурові дзвенить*» [Прод 1990, с. 14–15]. За слухним спостереженням Р. Семківа, «гротескність образу передбачає зіштовхування в його структурі карикатурно загострених елементів; гротескний образ функціонує як ілюстрація певного парадоксу, функціональної неспівмірності, викликає своєю появою реакцію здивування і відторгнення» [Семків 2004, с. 94]. В аналізованому уривку гротеск проявляється в надмірному, майже фантастичному перебільшенні розмірів і звуків, гавкіт порівнюється з громом і гарматами, собака поєднує риси різних тварин, лапи, голова й паща набувають непропорційних, нереалістичних масштабів. Яскравий карикатурний образ створюється свідомим порушенням реальності.

Дотепним є й рішення головного героя переіменувати собаку на Акелло, така гра з відомим ім'ям, разом з наміром підстригти йому шерсть перед очима, адже, «це все одно, що нам, зав'язавши очі, гратися в жмурки, ні?» [Прод 1990, с. 17], знижує пафос, зумовлює зіткнення професійного погляду на породу й приземленого міркування Куліци Качура, чий характер, завдяки іронічній проекції, розкривається глибше.

На несподіваному контрасті між очікуванням і реальністю побудовано й гумористичний уривок дресування мисливського собаки, увиразнений яскравими художніми деталями та зниженою образністю: «*(...) після першого пострілу Акелло здрав десь кукурудзою, і Качурові годі було знайти його цілу годину. А коли знайшов, собака, заривши голову в сухі бур'яни, тремтіла наче холодець*» [Прод 1990, с. 18–19].

Фінальна частина оповідання трансформує механізм поетики сміхової репрезентації всього твору. Автор майстерно використовує вербальну та власне ситуативну іронію, вибудовуючи подієвий ряд на емоційному напруженні, градації, підтексті, обмеженій фокалізації: Акелло «повернувся з куркою в зубах і поставив її перед господарем, здивований, що той не кричить “апорт” (...)» [Прод 1990, с. 20]; «А Акелло і далі не вгавав носити свою здобич як спохмурнів господар після четвертої чи п'ятої птиці, як гаркнув після десятої і як потім лайнувся крізь стислі зуби і влетів до хати» [Прод 1990, с. 20]; «Він так і не зрозумів, що то так бабахнуло – господарева лайка чи постріл? (...) А взагалі, то, кажуть, Куліца Качур і не собачої душі людина...» [Прод 1990, с. 20]. Наївний тон викладу є стратегією обмеженої нарації, що породжує трагізм через нерозуміння. Відтак, система комічних модусів прози Корнелія Прода поширюється фарсом, чорним гумором. Останнє ж речення служить моральною сентенцією відкритого типу, є узагальненим присудом, характерним для притчі чи байки.

Заголовок другого розділу оповідання розглядаємо як окремий мікротекст, самотійний комічно-драматичний епізод, у якому автор вдається до іронічної реконструкції раціонального дискурсу посередництвом псевдодокументальності, використання розмовно-просторічного регістру. Утілення механізму антигероїзації суб'єкта твору, що відповідає карнавальній логіці сюжетотворення, відбувається внаслідок зміни ієрархії – поважний суспільний статус чиновника змінюється на об'єкт насмішок та насильства, таким чином оприявнюючи ідею моральної сатисфакції.

Цікавими є й гумористичні натяки у власних назвах головних героїв другої частини оповідання. Як відзначає А. Вегеш, «вагомим мовностилістичним засобом характеристики героя є інформація, яка закладена в його назві» [Вегеш 2019, с. 350]. Прізвища Качур та Чепій є орнітонімами, що відповідають характерам героїв: «качур» – чоловіча стать качки, асоціюється з неквапністю, бундючністю та «чепіга» – птах невеликих розмірів, непримітний.

Це яскраві представники влади, котру, як морально порожню інституцію, письменник викриває сатирично-іронічними засобами: «... крім інших набагато приємніших обов'язків, начальству часто доводиться поважати й здійснювати закони. Розуміється, державні, бо інші, а головне неписані, мало кого цікавлять» [Прод 1990, с. 22]. Л. Мацько акцентує на сатирі як явищі, що передбачає «різке викриття і гостре висміювання негативних рис,

гнівний осуд» [Мацько 2003, с. 449]. Спостерігаємо соціальну сатиру на типізований механізм владної структури, що споріднює цей твір з оповіданням «Горб», де автор вдається до пародіювання ієрархії бюрократичної системи: «Як усі талановиті люди, директор міської лікарні охоче підкоряється тільки своїй музі і, розуміється, понад усе любить хірургію (...), а дрібну бюрократію просто зневажає. На це у нього є технічний директор. У технічного директора – адміністратор, а у адміністратора – цілий адміністративний сектор» [Ірод 1990, с. 26]. Управлінська вертикаль покликана вирішувати одне єдине адміністративне питання, що турбує директора повсякчас – ліквідація горбу посеред саду лікарні. Абсурдність ситуації поглиблюється формальним, цинічним передаванням наказу вниз, без відповідальності за його розв'язання, безрезультатним циклом бюрократичного кола, чим утілюється механізм ритуалізації безглуздя. Горб стає символом інституційної безпорадності владної системи, знаряддям імітації її діяльнісних можливостей.

Подібно до цього і Куліца Качур та Нає Чепій, як дрібні чиновники, слідкують за дотриманням наказів вищого щаблю влади, яка не захищає громадян, а, прикриваючись власноруч написаними законами, розкрадає їхнє майно: м'ясо ягнят, без дозволу отримане, підлягає конфіскації та використовується системою в особистих цілях, що стає головною функцією персонажів. Такого типу законотворення вказує на безглуздість та нищість місцевого правління, яке не здатне до коректного здійснення своїх посадових обов'язків.

Безправне діяння обертається проти головного героя, який зазнає відплати, однак залишається неспроможним усвідомити власну нищість, що автор іронічно підкреслює за допомогою сатирично-

викривальних засобів (грубе розмовно-просторічне забарвлення, навмисно найвніше несприйняття ситуації): «Нає Чепій хронів, а Куліца спав собі спокійно... коли раптом хтось розмахнувся і сильно тарахнув його кулаком у пику... На самий Великдень і ще два-три тижні потім Куліца ходитиме з опухлим, мов картоплина, носом і заплющеним у синяку правим оком. Все це, певна річ, сердило його, але найбільше драгувало, що ніколи, мабуть, не дізнається, хто і за що тарахнув його кулаком» [Ірод 1990, с. 24–25]. У підсумку удар кулаком стає формулою народної справедливості, відплатою за системну черствість та антигуманність. Головний вектор твору – морально-ціннісна площинність, що передбачає обов'язковість наслідків за вчинені злочини. Це гостра сатира на владу як інституційний устрій.

Висновки. Отже, Корнелій Ірод – майстер створення комічних ситуацій і характерів. Сміхова поетика в малій прозі письменника є багаторівневою системою, що поєднує гумор, іронію, сатиру та гротеск. Динаміка комічного – від ситуативного сміху до іронічно-притчевого узагальнення – засвідчує, що проза митця тяжіє до онтологічно-екзистенційного осмислення дійсності. Естетика сміхових стратегій постає формою художнього світовідчуття, котра дозволяє авторові говорити про серйозне без прямої дидактики, використовуючи сміх як інструмент оприявлення істини. Характерною рисою творчості К. Ірода є майже цілковита відсутність сарказму, презирства чи ненависті до персонажів. Недоліки людської природи об'єктивуються посередництвом доброзичливої іронії та сміху. Це свідчить про гуманістично зорієнтоване філософське бачення дійсності прозаїком, що корелює з християнською системою етичних цінностей.

Література

1. Антофійчук В. Корнелій Ірод як прозаїк. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. Вип. 26–27. 2022. С. 11–19.
2. Антофійчук В. Проза Корнелія Ірода. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity*. Satu Mare, 2025. С. 389–402.
3. Вегеш А. Народний гумор у літературно-художніх антропонімах сатиричних творів Михайла Трайсти. *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity*. Satu Mare, 2019. С. 343–353.
4. Ірод К. Білий рояль. Бухарест: Критеріон, 1990. 271 с.
5. Ірод К. Від учора до завтра. Бухарест: RCR Editorial, 2014. 532 с.
6. Калита О. Засоби іронії в малій прозі (кінець XX – початок XXI століття): монографія. Київ: В-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 238 с.
7. Кароль М. Християнська тематика в українських гумористично-сатиричних творах епохи Бароко і прояв у них бурлескного світобачення. *Часопис Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського*. № 1 (30). 2016. С. 143–154.
8. Кузьмич О. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця XX століття – початку XXI століття: дис. на здобуття наук. ступеня к-та філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2015. 217 с.
9. Літературознавча енциклопедія у двох томах. Київ: Академія, 2007. Т. 1. 608 с.
10. Мацько Л.І. Стилістика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 463 с.
11. Носенко Т. Корнелій Ірод – український письменник Румунії (феномен творчості). *Слово і час*. № 10. 2019. С. 90–100.
12. Пінчук Т., Уманська Т. Притчевість збірки Мирослава Дочинця «Єдин» як ознака інтелектуалізації його прози. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71). № 4. 2021. Ч. 2. С. 267–272.

13. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. Київ: Академія, 2004. 135 с.
14. Ткаченко Т. Онтологічно-екзистенційні основи української малої прози кінця XIX–XX століть: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Київ, 2018. 522 с.
15. Ференц Н. Теорія літератури й основи естетики: навчальний посібник. Київ: Знання, 2014. 511 с.

References

1. Antofiihuk V. (2022) Kornelii Irod yak prozaik [Corneliy Irod as a novelist]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vyp. 26–27. S. 11–19 [in Ukrainian].
2. Antofiihuk V. (2025) Proza Korneliia Iroda [The Prose of Corneliy Irod]. *Relatii româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istoriia ta suchasnist. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity*. Satu Mare. S. 389–402 [in Ukrainian].
3. Vehesh A. (2019) Narodnyi humor u literaturno-khudozhnikh antroponimakh satyrychnykh tvoriv Mykhaila Traisty [Folk Humor in the Literary-Anthroponymic Devices of Mykhailo Traista's Satirical Works]. *Relatii româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istoriia ta suchasnist. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity*. Satu Mare. S. 343–353 [in Ukrainian].
4. Irod K. (1990) Bilyi roial [White Grand Piano]. Bukharest: Kryterion. 271 s. [in Ukrainian].
5. Irod K. (2014) Vid uchora do zavtra [From Yesterday to Tomorrow]. Bukharest: RCR Editorial. 532 s. [in Ukrainian].
6. Kalyta O. (2013) Zasoby ironii v malii prozi (kinets XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia [Means of Irony in Short Prose (Late 20th – Early 21st Century): Monograph]. Kyiv: V-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 238 s. [in Ukrainian].
7. Karol M. (2016) Khrystyianska tematyka v ukrainskykh humorystychno-satyrychnykh tvorakh epokhy Baroko i proiav u nykh burlesknoho svitobachennia [Christian Themes in Ukrainian Humorous and Satirical Works of the Baroque Era and Their Expression of a Burlesque Worldview]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P.I. Chaikovskoho*. № 1 (30). S. 143–154 [in Ukrainian].
8. Kuzmych O. (2015) Movni zasoby tvorennia komichnogo v ukrainskii prozi kintsia XX stolittia – pochatku XXI stolittia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia k-ta filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova [Linguistic Means of Creating the Comic in Ukrainian Prose of the Late 20th – Early 21st Century: PhD the author's abstract: 10.02.01. – the Ukrainian Language]. Luts'k. 217 s. [in Ukrainian].
9. Literaturoznachcha entsyklopediia u dvokh tomakh [Literary Studies Encyclopedia in Two Volumes]. Kyiv: Akademiia, 2007, T. 1. 608 s. [in Ukrainian].
10. Matsko L.I. (2003) Stylistyka ukrainskoi movy: pidruchnyk [Stylistics of the Ukrainian Language: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola. 463 s. [in Ukrainian].
11. Nosenko T. (2019) Kornelii Irod – ukrainskyi pysmennyk Rumunii (fenomen tvorchosti) [Corneliy Irod – Ukrainian Writer from Romania (Creative Work Overview)]. *Slovo i chas*. № 10. S. 90–100 [in Ukrainian].
12. Pinchuk T., Umanska T. (2021) Prytchevist zbirkky Myroslava Dochyntsia «Yedyn» yak oznaka intelektualizatsii yoho prozy [The Parable of Short Stories by Myroslav Dochynets "One" as a Sign of Intellectualization of His Prose]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. T. 32 (71). № 4. Ch. 2. S. 267–272 [in Ukrainian].
13. Semkiv R. (2004) Ironichna struktura: typy ironii v khudozhnii literaturi [Ironic Structure: Types of Irony in Fiction]. Kyiv: Akademiia. 135 s. [in Ukrainian].
14. Tkachenko T. (2018) Ontolohichno-ekzystentsiini osnovy ukrainskoi maloi prozy kintsia XIX–XX stolit: dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukrainska literatura [Ontological and Existential Foundations of Ukrainian Short Prose of the Late 19th–20th Centuries: PhD the author's abstract: 10.01.01. – the Ukrainian Literature]. Kyiv. 522 s. [in Ukrainian].
15. Ferents N. (2014) Teoriia literatury y osnovy estetyky: navchalnyi posibnyk [Literary Theory and Fundamentals of Aesthetics: Textbook]. Kyiv: Znannia. 511 s. [in Ukrainian].

THE POETICS OF THE COMIC IN THE SHORT PROSE OF CORNELIY IROD

Abstract. The article offers a literary-critical interpretation of the poetics of the comic in the short prose of Corneliy Irod, a writer whose work constitutes an important segment in the development of the Ukrainian literary process in Romania in the second half of the twentieth and the early twenty-first centuries. The relevance of the study stems from the insufficient scholarly examination of comic mechanisms within the author's artistic system. Although individual observations have been made regarding the ironic quality and humorous coloring of his writing, this aspect of the prose writer's idiolect has not yet been subjected to comprehensive analysis.

The aim of the article is to identify the specific features of the artistic realization of the comic in K. Irod's short stories, based on the collection *White Grand Piano*. To achieve this aim, the following objectives are defined: to analyze the principal types of the comic represented in the texts of the aforementioned collection; and to determine the role of laughter strategies in shaping the author's individual style. The methodological framework of the study incorporates elements of the hermeneutic, typological, aesthetic-functional, and cultural-historical approaches.

The analysis demonstrates that the comic in Corneliy Irod's short prose functions as a multi-layered artistic system realized through the interaction of a humorous pattern, verbal and situational irony, a naïve narrative perspective, hyperbole, grotesque imagery, and stylistic lowering. It is argued that the laughter mode in the writer's works performs not only an

entertaining function but also axiological and moral-philosophical ones, transforming narrative situations into a means of reflecting upon human nature.

It is established that the comic in the author's prose operates not as a peripheral stylistic element but as one of the key principles organizing the literary text, closely connected with its ontological and existential problematic. Ultimately, the poetics of the comic shapes the conceptual model of the writer's artistic world, in which laughter combines critical reflection on reality with a humanistic acceptance of human imperfection.

Thus, the present analysis of the poetics of the comic deepens the understanding of Corneliy Irod's individual style and contributes to a more systematic interpretation of his prose oeuvre within the context of Ukrainian literature in Romania.

Keywords: Corneliy Irod; Ukrainian literature in Romania; poetics; the comic; artistic world; parabolic mode.

© Куштан М., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Марина Куштан – аспірантка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, асистент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

Maryna Kushtan – Postgraduate Student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, assistant of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

ДОРОБОК ІЛЛІ ГАЛАЙДИ В УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.09(437.6):821.161.2+81'255

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).50-55](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).50-55)

Ліхтей Т. Доробок Іллі Галайди в українсько-словацькому літературному дискурсі; кількість бібліографічних джерел – 20; мова – українська.

Анотація. У статті простежено наукову та перекладацьку діяльність Іллі Галайди (1931 – 2017) в українсько-словацькому літературному дискурсі. В доробку відомого вченого-славіста з Пряшева – десятки статей, рецензій, відгуків на творчість знакових словацьких письменників в українських перетлумаченнях, а також сотні власних мистецьких інтерпретацій сучасної словацької поезії. Як науковець-компаративіст Ілля Галайда проаналізував українські переклади творчої спадщини відомих словацьких поетів – романтика Янка Краля, модерніста Івана Краска, віталіста Яна Смерка та ін. Плідною є діяльність Іллі Галайди у вимірі художнього перекладу. Його перу належать українські перетлумачення віршів сучасних словацьких поетів: антологія «Із кузні часу» (2007) вмістила ґрунтовні добірки текстів двадцяти п'яти репрезентантів сучасного словацького літературного процесу – Юрая Андрічика, Яна Бузаші, Анни Валцерової, Яна Замбора, Міхала Отченаша, В'єри Прокешової, Дани Подрацької та ін. Перекладачеві вдалося заглибитися в художній світ кожного автора, розкрити українським читачам його самотність. У 2006 році Ілля Галайда оприлюднив білінгвальне видання вибраних поезій сучасного словацького поета Йозефа Лайкерта «Недовговічність». Збірку високо оцінили літературознавці Я. Джоганик, Ю. Кундрат, Т. Ліхтей, П. Осадчук, М. Роман, констатувавши, що український текст адекватний талантові й досвіді перекладача. Художні перетлумачення Іллі Галайди зі словацької поезії містять також восьмий випуск літературно-мистецької серії «Між Карпатами і Татрами» (2009), журнал «Дукля». Літературно-критичний та творчий діяльності Іллі Галайди присвячено збірник наукових праць «Ілля Галайда – український поет і перекладач» (Пряшів, 2012).

Ключові слова: Ілля Галайда, словацька література, художній переклад, літературознавча компаративістика, реценсія, українсько-словацький літературний дискурс, міжкультурний діалог.

Формулювання проблеми. Український письменник, науковець і перекладач зі Східної Словаччини Ілля Галайда (1931–2017) належав до тих рідкісних особистостей, яких Бог обдарував багатством талантами. Про нього досі тепло згадують його студенти – як про чудового лектора, мудрого педагога; колеги і друзі – як про плідного науковця, пристрасного публіциста і декламатора, співака і художника-скульптора. Яскраво прописався Ілля Галайда і на ниві українсько-словацьких взаємин. У доробку відомого вченого-славіста з Пряшева – десятки статей, рецензій, відгуків на творчість знакових словацьких поетів в українських перекладах, а також сотні власних мистецьких інтерпретацій сучасної словацької поезії.

Науково-творчу спадщину Іллі Галайди презентовано у словацьких наукових збірниках, на сторінках часопису «Дукля», в окремих авторських виданнях, в антології сучасної словацької поезії «Із кузні часу» (2007), в серії «Між Карпатами і Татрами» (2009, випуск 8). За популяризацію словацької та української літератури у світі Ілля Галайда удостоєний літературної премії імені Івана Франка Словацького літфонду та Міжнародної літературної премії ім. Івана Кошелівця. Доробок Іллі Галайди в цьому сегменті давно чекає на предметну розмову.

Аналіз досліджень. Про плідну діяльність Іллі Галайди як організатора культурно-мистецького життя українців Пряшівщини, обдарованого поета і прозаїка, декламатора, скульптора згадують у своїх розвідках літературознавці Ю. Бача, М. Зи-

момря, М. Роман, Д. Федака, Й. Шелепець, Я. Юрчо та ін. Узагальнюючу інформацію про художні переклади Іллі Галайди в контексті української літератури Словаччини знаходимо в нарисі пряшівського вченого Ю. Кундрата. Відгук на антологію «Із кузні часу» написала Т. Ліхтей, гідно оцінивши намагання митця осмислити сучасну словацьку поезію та донести її здобутки до українського читача. Однак докладного аналізу як наукового доробку Іллі Галайди в контексті українсько-словацьких літературних взаємин, так і його творчих перетлумачень словацької поезії не зроблено досі.

Мета статті – простежити наукову та перекладацьку діяльність Іллі Галайди в українсько-словацькому літературному контексті, зупинившись на його ґрунтовних літературознавчих дослідженнях у цій царині та знакових книжкових виданнях словацької поезії в українських перетлумаченнях.

У роботі над статтею спираємося на описовий, бібліографічний, контекстуально-інтерпретаційний та компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Діяльність Іллі Галайди в українсько-словацькому літературному контексті є вагомим, адже як науковець і тлумач він жваво реагував на з'яву яскравих митців та перекладачів зі словацької літератури. На особливу увагу заслуговують його студії про переклади українською таких визначних словацьких поетів, як романтик Янко Краль, модерніст Іван Краско, віталіст Ян Смерк та ін. Без огляду на авторитети, він сумлінно простежував рівень перекладу, оцінюючи працю тлумача чесно й безапеляційно.

Так, розглядаючи поезію Я. Краля «Hlásnik národa» в перекладах Максима Рильського («Вартовий народу») та Івана Мацинського («Нічний сторож народу»), вчений твердить, що жоден з них не відтворює глибокої символічної суті поняття, закладеного автором-романтиком в оригіналі. «Гласник, – пише дослідник, – це сам поет, це той, хто будить народ, не лише нічний сторож (вартувий), це основа великої метафори, яка розкривається через окремі образи протягом усього вірша» [Галайда 1996б, с. 81]. І. Галайда наводить синонімічний ряд слів (оповісник, провісник, будитель, глашатай...) і вибирає як найкращий варіант – «Глашатай народу».

Не оминув увагою вчений і появу українських перекладів визначного словацького поета-модерніста Івана Краска. Він тішиться, що наповнена глибоким символізмом сповідальна лірика митця нарешті йде до читача. Аналізуючи його психологічну медитацію «Prší, prší...» (її відтворили солов'їною Г. Коваленко, В. Конопелець, Д. Павличко та Д. Кремінь), перевагу віддає В. Конопельцю. У Гаїни Коваленко анафора «мжить і мжить» у порівнянні з Конопельцевим «кріпить, кріпить...», як вважає вчений, програє, бо «*скоріше нагадає звук коси (...), ніж набридливий дощ*» [Галайда 1996а, с. 72]. Шкода, що перекладу Дмитра Кременя на час написання цієї розвідки ще не існувало. Переконані, що Ілля Галайда гідно його оцінив би.

До улюблених поетів І. Галайди належав і віталіст Ян Смерек. Розглядаючи перетлумачення його віршів калиною (їх автори – Л. Мольнар, Ю. Качій, В. Конопелець та Д. Павличко), науковець акцентує на недоречних привнесеннях перекладачів, на введенні в канву тексту «чужої» Смереків стихії з-під пера Л. Мольнара та Ю. Качія. Деколи в любовній ліриці Я. Смерека «*вже більше вічимо самого Д. Павличка*», – іронізує дослідник [Galajda 2003, s. 176]. Однак в цілому І. Галайда найвищу оцінку дає саме перекладам Д. Павличка та В. Конопельця.

У низці рецензій І. Галайда реагував на появу нових збірок поетичних перекладів. Зокрема, неодноразово відгукувався на свіжі випуски серії «Між Карпатами і Татрами», а також написав оглядову статтю, присвячену десятиліттю цього перекладацького проекту, та зробив щодо нього оптимістичну прогностичну візію, яка з плином часу повністю оприявнилася [Галайда 2010, с. 4]. В рецензії на вибрані поезії «Посеред спокуси» (2003) сучасного словацького митця Данієла Гев'єра в перекладі Мілана Бобака дослідник, серед іншого, зазначає: «*Перекладаючи поезію Д. Гев'єра, М. Бобак часто потрапляє у складні ситуації, (...) оскільки Д. Гев'єр – своєрідний, іронічний і самоіронічний, поет. У нього витончений стиль, у якому домінує виражальна стислість (...) зі своєрідними прислів'ями та каламбурами. Крім того, поет вживає сленг та англійські слова, які у словацькій мові вже укорінились, а в українській ще не знайшли своє місце. Все це примушувало М. Бобака шукати відповідні засоби української мови*» [Галайда 2004, с. 78].

Крім окреслених вище ініціатив, Ілля Галайда, аби полегшити справу майбутнім дослідникам українсько-словацьких взаємин у вимірі художнього перекладу, уклав бібліографію українських пере-

кладів словацької літератури, які публікувалися в часописі «Дукля» упродовж 1953 – 2003 років [Галайда 2002, с. 68 – 70; Галайда 2004, с. 23 – 32].

Очевидно, стихія теорії та критики перекладу підштовхнула і самого І. Галайду до перекладацької діяльності, що засвідчують сотні перекладів у періодичних виданнях та збірниках. Їх повну бібліографію подає пряшівський науковець Ю. Кундрат в історико-літературному нарисі «Художні переклади Іллі Галайди в контексті української літератури Словаччини» [Кундрат 2012, с. 96 – 117]. Тож вихід у світ упорядкованої І. Галайдою антології сучасної словацької поезії «Із кузні часу» (2007) був дійсно й очікуваним, і закономірним.

У передмові до книги «Двадцять п'ять моїх метаморфоз» перекладач подає коротеньку історію перекладу словацьких авторів в Україні, зупиняючись, передусім, на таких ґрунтовних виданнях, як антології чеської і словацької поезії (1964), «Слов'янське небо» (1972), «Веселка Татр» (1982), «Відкритий дім» (1982), «Антологія словацької поезії ХХ століття» (1997). Набравшись відваги, Ілля Галайда зробив спробу продовжити цю шляхетну місію і запропонував читачському загалу словацьку поезію кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Митець зізнається, що прагнув перекладу відповідного і гарного, намагався бути максимально близьким до оригіналу, щоб у перекладі засвітилася душа кожного словацького поета. «*Сучасний читач – шанувальник поезії, – пише Ілля Галайда, – заглянувши в антологію, може подумати: невже це у словацькій поезії найкраще? Кожен має право на подібні сумніви, бо мій підхід до відбору поетів та творів, певна річ, дуже суб'єктивний – велінням душі і серця я знаходив себе в них. Доводилося, відбираючи і перекладаючи вірші кожного з них, двадцять п'ять разів перевтілюється, щоб проникнути у їхні душі і серця й осягнути спорідненість наших душ, торкнутись живучого коріння слов'янського генотипу...*» [Із кузні часу 2007, с. 4]. Відтак перед українським читачем відчинилися двері у поетичний світ таких своєрідних митців, як Ю. Андрічик, Я. Бузаші, С. Вайгл, А. Валцєрова-Бацигалова, М. Гаугова, С. Голбова, Е.Я. Грох, Я. Замбор, Я. Канторова-Баликова, М. Касарда, В. Ковалчик, М. Кочан, Б. Красновський, Й. Лайкерт, М. Мілчак, А. Ондрейкова, М. Отченаш, Д. Подрацька, В. Прокешова, М. Ріхтер, Я. Стахо, Р. Чижмарик, Л. Шимон, О. Штефанко та П. Яник.

Декого зі згаданих репрезентантів уже перекладено українською. До прикладу, добірки віршів Я. Бузаші та Я. Замбора увійшли в упорядковану Д. Павличком «Антологію словацької поезії ХХ століття»; творчість окремих поетів презентовано в ініційованому Д. Федакою «Відкритому домі» (лірика М. Касарди в перекладі П. Скунця, Ю. Андрічика в перекладі Р. Лубківського, А. Бацигалової в перекладі В. Густі, Б. Красновського в перекладі В. Басараба, Я. Замбора в перекладі Р. Лубківського та П. Скунця); лірика Я. Бузаші (пер. Д. Павличко), Я. Замбора (пер. Д. Павличко, Р. Лубківський), Я. Канторової (пер. С. Майданська), В. Ковалчика (пер. П. Марусик, Р. Лубківський), А. Ондрейкової (пер. С. Жолоб), Я. Стаха (пер. В. Забаштанський,

Р. Лубківський), Р. Чижмарика (пер. Р. Качуровський, Р. Лубківський) увійшла в упорядковану Р. Лубківським антологію «Веселка Татр»; творчість Й. Лайкерта уже вийшла в Україні в мистецькій інтерпретації В. Конопельця, І. Галайди та В. Густі трьома книжками – «Вечоріння» (2002), «Недовговічність» (2006), «Дотики душі» (2014); вірші М. Отченаша, Р. Чижмарика та інших авторів публікувалися на сторінках збірника «Між Карпатами і Татрами» й под. Тим цікавіше майбутнім дослідникам буде осмислювати авторські добірки «Із кузні часу», а принагідно – й порівнювати паралельні переклади. Шкода тільки, що поряд з перекладами не подано першотвори. Це трохи ускладнить роботу з матеріалом, адже сам І. Галайда використав понад 50 поетичних збірок словацьких авторів, виданих у різний час [Із кузні часу 2007, с. 196–197].

У цілому, українські переклади виконані професійно, зі знанням справи. Відчувається, що перекладач пройнявся лірикою словацьких митців, з якими його ріднить спільна історична і духовна спадщина, зумів зануритися у світ їхніх потаємних думок і почувань.

Відкриває антологію добірка віршів відомого словацького поета й перекладача Юрая Андрічика. І хоча імена митців подано в антології в алфавітному порядку, вважаємо такий щасливий збіг символічним, адже саме завдяки копіткій праці Ю. Андрічика взріли світ словацькою твори визначних українських письменників (В. Стефаник, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, О. Довженко, М. Рильський, А. Малишко, Г. Тютюнник, Є. Гуцало, Л. Костенко, Р. Лубківський, В. Коротич, І. Чендей, Ю. Щербак та ін.). Тож самотній автор Ю. Андрічик гідний того, аби і його поетичний доробок нарешті прийшов до українського читача.

Відрадно, що Іллі Галайди вдалося проникнути в глибини таланту цього східнославацького митця, уповні відтворити його багатий художній світ, чудові метафори, символічні образи, заковані в тексті («а сніг / цей баранчик зими»; «останній бунт отав»; «ліктями пробивається на вавилонську вежу»; «перелічує мозолі на язичі»; «коли ж стовп соляний / знов стане сіллю землі»; «пальці дерева перекладають монолог коріння на гриви вітрів») [Із кузні часу 2007, с. 5–14].

Непересічним словацьким поетом і перекладачем є Ян Бузаші. Його філософсько-медитативна лірика високо поцінована в критиці та літературознавстві, а поетичний дебют «Гра з ножами» (1965) багато в чому суголосний зі знаковою збіркою Мирослава Валека «Любування в гусячій шкірі», в якій автор висміює лицемірство та фальш тоталітарного режиму. Ілля Галайда психологічно тонко зчитує авторські алюзії, вгадуючи в ликах з минулого наших сучасників («павич хвостом замітає сліди»; «Пріам у куцах / він краще знає мене мене [Нарциса]»; «Гермес загортається в плащ, / (...) ангел антики стоїть на колінах») [Із кузні часу 2007, с. 15–24].

Приємно констатувати, що в упорядкованій Іллею Павловичем антології знайшла своє виразне втілення й сучасна словацька жіноча поезія, презентована доробком Анни Валцерової, Міли Гаугової, Єлени Голбової, Яни Канторової, Анни Ондрейко-

вої, Дани Подрацької та В'єри Прокешової. Кожна зі щасливої «сімки» є оригінальною, колоритною статтю з неповторним, індивідуальним обличчям.

Так, до прикладу, Анна Валцєрова – не тільки самотня поетеса, а й відома перекладачка, дослідниця теоретичних засад художнього перекладу. Вона спричинилася до популяризації української поезії у Словаччині, реагуючи ґрунтовними рецензіями, науковими статтями на з'яву нових творів в інтерпретації словацькою (аналіз словацьких перекладів Любомира Фелдека, що творчо відтворив доробок Богдана-Ігоря Антонича, майстерних перекладів Юрая Андрічика, що подарував словацькому читачеві книжку віршів Ліни Костенко «На берегах вічної ріки» тощо). Крім того, А. Валцєрова має власні вірші на українську тематику та як професорка (багаторічна працівниця філософського факультету Пряшівського університету) готує нову генерацію перекладачів, серед яких і її дисертантка, докторка філософії Валерія Юричкова, за плечима якої вже десятки книжкових видань творів українських авторів у словацьких перетлумаченнях, десятки статей з актуальних проблем художнього перекладу. Тож вибір Іллі Галайди є попаданням у яблуко. Анна Валцєрова належить до тих, хто вміє по-жіночому мудро, тихо, без надриву розказати про будні й свята родинної Берегині, що, *мов лілова квітка, крихка та пахуча,*

*у глині на березі ріки,
поміж бетонних плит,
біля річки серед пиріїв
і на дворах поміж сміттям,
у затінку й на осонні,
як тая жінка,
тендітна й міцна,
як мамина порепана рука,
що гладить,
навчаючи дитя жити
і бути* [Із кузні часу 2007, с. 37].

Хочеться вірити, що талановита мисткиня, науковиця і тлумачка Анна Валцєрова поряд із власними перекладами з європейських літератур розмістить колись і вірші авторів із сусідньої України.

На окрему розмову заслуговує поет, перекладач, літературознавець Ян Замбор. Він, як відомо, відтворив українською поезію Івана Франка, Павла Тичини, Дмитра Павличка та інших українських митців, а в антології «Із кузні часу» сам презентувався як вдумливий, глибокий поет-аналітик, іронічний і навіть самоіронічний, як це спостерігаємо в його збірках «Під отруйним деревом» (1995), «Меланхолійний жеребець» (2003) та ін. Знавець світової літератури, автор часто вдається до алюзій, медитацій на теми навкололітературного життя, щирим і трепетним постає перед українським читачем у своїй інтимній ліриці, звичайно ж, завдяки майстерному перекладу Іллі Галайди («Листопад», «Невідіслана записка», «Посланець богів», «Листя, прихований мотив» та ін.).

Як історик-науковець та поет-інтиміст прописався в контексті словацько-українських культурних взаємин Міхал Отченаш. Він любив Україну, цікавився її історією та літературою. Жорстока доля неспогадано вихопила повного ідей та задумів

митця з життєвого виру. Спостерігаємо, що у своїй творчості він опирався на фольклорні, біблійні, історичні джерела («Археолог у країні серця», «Татри», «Quo vadis», «Київ»), частими тут є алюзії на тему дитинства, родини та роду («На батьківському дворі», «Вдома», «Призначення коріння», «Повернення»), візії проминутого, сущого й вічного як святе слово («Смерть у горах», «З відлуння (Іллі Галайди)'). Простежмо красу образного вислову Міхала Отченаша на прикладі вірша «Повернення»:

Návrat

*Na nahom nebi
zahanbený mesiac červenie.
Hory akoby šli na sobáš
a vietor stratil
plúca.
Svedomiu sa zuby reží.
Taví sa inovat'
na osnovách cítu.
Opaskom
Z jedl'ovej kóry
pripútavam sa
k môjmu kraju.
[Otčenáš 1983, s. 43].*

Повернення

*На голому небі
присоромлений місяць червоніє.
Гори ніби йшли до шлюбу,
а вітер утратив
легені.
У сумління зуби прорізаються.
Плавиться іній
на основах чуття.
Ременем
зі смерекової кори
прив'язують
до отчого краю [Із кузні часу 2007, с. 131].*

Можна констатувати: перекладачеві вдалося оминати підступні підводні рифи, що неминуче траплялися на його шляху. Виваженість, сумлінність, вроджене мовне чуття та, зрештою, й добра теоретична база дозволили Іллі Галайді розкрити самотність кожного з представників сучасного словацького поетичного мистецтва, явити українському читачеві розмаїття їхнього художнього світу.

У 2006 році завдяки І. Галайді в Україні вдруге виходить білінгвальне видання вибраних поезій Йозефа Лайкерта (перше належало перу Віталія Конопельця, «Вечоріння», 2002, а третє підготував В. Густі, «Дотики душі», 2014) під назвою «Pominutelnost'».

Книжку тепло зустріли по обидва боки кордону, що засвідчують відгуки Я. Джоганика, Ю. Кундрата та ін. «Автор дуже послідовно працює з мовними засобами, зрозумілими українському читачеві і водночас близькими оригіналу, – констатує Я. Джоганик. – Кінцевий текст адекватний таланту й досвіду перекладача» [Джоганик 2009, с. 67].

Українські переклади поезій Й. Лайкерта ґрунтовно проаналізував у рецензії на видання Ю. Кундрат [Кундрат 2008], розпочавши свій екскурс у часопросторі тексту власне дискусією щодо самої назви вибраного в українськомовній інтерпретації

Іллі Галайди. Справді, «pominutelnost'» – це не зовсім те, що пропонує перекладач, назвавши вибране Й. Лайкерта українським «Недовговічність». Але це й далеко не те, що може забезпечити наведений Ю. Кундратом синонімічний ряд умовних відповідників (*недовговічність, тимчасовість, неминучість, тлінність, марність* тощо). Забулося, очевидно, напрочуд гарне українське слово «проминушість». Однак і така назва є цілком виправданою, адже йдеться про художній, себто творчий, переклад, і своїм правом перекладача-творця-інтуїтора митець повною мірою послуговується. Тим паче, що йдеться про письменника, для авторської поезики якого характерна лаконічність, недомовленість, ілюзорність.

Як зауважує словацький літературознавець Ігор Гохел, у творчості Й. Лайкерта «*prevládajú impresívne tóny, maximálnou úspornosťou výrazu sa básne približujú lyrickým miniatúram (...); miestami svojimi pointami pripomínajú sentencie*» [Slovník 2005, s. 346–347]. «Парадоксальність у висловлюванні думки і творенні образу – яскрава грань таланту Й. Лайкерта, про яку можна говорити, виходячи із сприйняття, почерпнутого з українського перекладу. Парадоксальні висловлювання, мовностилістичні затуманення у текстах поета є віддзеркаленням парадоксальних, абсурдних проявів сучасного життя», – констатує автор «Післямови» до «Недовговічності» Петро Осадчук [Лайкерт 2006, с. 159].

Тож честь і хвала Іллі Галайді, який узявся за інтерпретацію солов'їною доробку такого непростого, суперечливо химерного словацького митця, тексти якого часом нагадують натягнуті до надриву пружини, є консистенцією метафоричних згустків, повівом ледь вловимих вібрацій, відчуті й розкодувати які судилося пражівському перекладачеві.

Простежмо ці мудрі, вдумливі, небайдужою і спостережливою душею відтворені рядки:

*«Костельна лава
пожолоблена гріхами» (с. 7);
«Життя довге, мов передріздвяна заутрення» (с. 7);*

*«Господь найкраще знає,
яких овечок
сотворив» (с. 13);
«Біль
привітніший за смерть» (с. 15);*

*«Шашіль точив тебе,
а ти подав йому
й другу руку» (с. 17);
«Проти течії
пливуть пророки» (с. 35);*

*«Коли б то нам
вдалося забити зірками
дотеперішнє життя» (с. 41);
«Брама серця рипить,
зупиняється.*

*Завіси обвисли,
і ключ надломлений.
Почуття проїла
столітня
іржа...» (с. 47);*

*«Проспати б свою смерть,
а на другий день
воскреснути з мертвих» (с. 149).*

Подібні зразки перекладів заслуговують найвищої оцінки, вони стають частиною спільного духовно-інтелектуального простору, прописуються у Вічності. Та й Лайкертова «Роминutelnost'» насправді пронизана духом непроминущості, як непроминущими є і перекладацькі константи Іллі Галайди.

Висновки. Ілля Галайда посідає особливе місце в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин. Його багату спадщину презентовано в низці наукових збірників в Україні та Словаччині, на сторінках журналу «Дукля». Науковець, зокрема, докладно аналізує переклади вибраних віршів знакових

словацьких поетів Янка Краля, Івана Краска, Яна Смерка та ін. українською, дає фахову оцінку цим перетлумаченням. Ілля Галайда і сам є самобутнім перекладачем, адже оприлюднив сотні поетичних текстів з доробку сучасних словацьких митців, є автором перекладної антології «Із кузні часу» (2007), серії «Між Карпатами і Татрами» (випуск 8). Аналіз перекладів Іллі Галайди засвідчив високий рівень володіння українським художнім словом. Відрадно, що Ілля Галайда є лавреатом літературної премії ім. Івана Франка (Словацький літфонд) та Міжнародної літературної премії ім. Івана Кошелівця.

Література

1. Галайда І. Іван Краско в українських перекладах. *Дукля*. 1995. № 1. С. 69–73.
2. Галайда І. Між Карпатами і Татрами. *Нове життя*. 2010. № 31–32. С. 4.
3. Галайда І. Поезія Івана Краска в художніх перекладах Віталія Конопельця. *Дукля*. 1996а. № 6. С. 34–40.
4. Галайда І. «Посеред спокуси». *Дукля*. 2004. № 3. С. 77–78.
5. Галайда І. Словацька поезія і проза у перекладах на сторінках журналу «Дукля» за 1990–2002 рр. *Дукля*. 2002. № 4. С. 68–70.
6. Галайда І. Художній образ та адекватність перекладу на українську мову віршів Янка Краля «Повернення» та «Сторож народу». *Дукля*. 1996б. № 2. С. 78–82.
7. Галайда І. Художній переклад словацької поезії і прози на сторінках журналу «Дукля» у 1953–2003 роках. *Дукля*. 2004. № 1. С. 23–32.
8. Галайда І. Як перекладають поезію Яна Смерка на українську мову. *Дукля*. 1998. № 3. С. 39–42.
9. Джоґаник Я. З розвитку словацько-українських літературних зв'язків на зламі століть. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2009. Вип. 20. С. 64–69.
10. Із кузні часу: антологія сучасної словацької поезії у перекладі Іллі Галайди. Ужгород: «Закарпаття»; Пряшів: Спілка українських письменників Словаччини, 2007. 209 с.
11. Кундрат Ю. Карол Хмел і Йозеф Лайкерт в українських перекладах. *Дукля*. 2008. № 2. С. 75–81.
12. Кундрат Ю. Художні переклади Іллі Галайди в контексті української літератури Словаччини. *Ілля Галайда – український поет і перекладач (життя і творчість)*. Пряшів: Державна наукова бібліотека в Пряшеві, 2012. С. 96–117.
13. Лайкерт Й. Недовговічність. Перекл. І. Галайди. Київ: «Веселка», 2006. 160 с.
14. Ліхтей Т. Двадцять п'ять метаморфоз Іллі Галайди. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2008. Вип. 19. С. 132–133. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40116> (дата звернення 29.03. 2026)
15. Ліхтей Т. Перекладацькі константи Іллі Галайди. *Ілля Галайда – український поет і перекладач (життя і творчість)*. Пряшів: Державна наукова бібліотека в Пряшеві, 2012. С. 56–67. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/70024> (дата звернення 29.03. 2026)
16. Ліхтей Т. Слов'янська планида: Словацька поезія XIX–XX століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин: монографія. Ужгород: «Ліра», 2010. 304 с.
17. Словацька поезія в перекладі Іллі Галайди. *Між Карпатами і Татрами*. 2009. Вип. 8. 48 с.
18. Galajda E. Ján Smrek v ukrajinských prekladoch. *Letná škola prekladu*. 2003. Č. 1. S. 173–180.
19. Otčenáš M. Strminy. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. 65 s.
20. Slovník slovenských spisovateľov. Bratislava: Kalligram; Ústav slovenskej literatúry, 2005. S. 346–347.

References

1. Halaida I. (1995) Ivan Krasko v ukrainskykh perekladakh [Ivan Krasko in Ukrainian translations]. *Duklia*. № 1. S. 69–73 [in Ukrainian].
2. Halaida I. (2010) Mizh Karpatamy i Tatramy [Between the Carpathians and the Tatras]. *Nove zhyttia*. № 31–32. S. 4 [in Ukrainian].
3. Halaida I. (1996a) Poeziia Ivana Kraska v khudozhnikh perekladakh Vitaliia Konopeltsia [Poetry by Ivan Krasko in artistic translations by Vitaliy Konopelets]. *Duklia*. № 6. S. 34–40 [in Ukrainian].
4. Halaida I. (2004) «Posered spokusy» [«In the midst of temptation»]. *Duklia*. № 3. S. 77–78 [in Ukrainian].
5. Halaida I. (2002) Slovatska poeziia i proza u perekladakh na storinkakh zhurnalu «Duklia» za 1990–2002 rr. [Slovak poetry and prose in translations on the pages of the magazine «Duklya» for 1990–2002.]. *Duklia*. № 4. S. 68–70 [in Ukrainian].
6. Halaida I. (1996b) Khudozhnii obraz ta adekvatnist perekladu na ukrainsku movu virshiv Yanka Kralia «Povernennia» ta «Storozh narodu» [Artistic Image and Adequacy of the Ukrainian Translation of Yanko Kraly's Poems «Return» and «Guardian of the People»]. *Duklia*. № 2. S. 78–82 [in Ukrainian].
7. Halaida I. (2004) Khudozhnii pereklad slovatskoi poezii i prozy na storinkakh zhurnalu «Duklia» u 1953–2003 rokakh [Artistic translation of Slovak poetry and prose on the pages of the magazine «Duklya» in 1953–

2003]. *Duklia*. № 1. S. 23–32 [in Ukrainian].

8. Halaida I. (1998) Yak perekladaiut poeziuu Yana Smreka na ukraïnsku movu [How to translate Jan Smrek's poetry into Ukrainian]. *Duklia*. № 3. S. 39–42 [in Ukrainian].

9. Dzhoganyk Ya. (2009) Z rozvytku slovatsko-ukraïnskyykh literaturnykh zv'iazkiv na zlami stolit [On the development of Slovak-Ukrainian literary ties at the turn of the century]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 20. S. 64–69 [in Ukrainian].

10. Iz kuzni chasu: antolohiia suchasnoi slovatskoi poezii u perekladi Illi Halaidy (2007) [From the Forge of Time: An Anthology of Contemporary Slovak Poetry Translated by Ilya Halaida]. Uzhhorod: «Zakarpattia»; Priashiv: Spilka ukraïnskyykh pysmennykiv Slovachchyny. 209 s. [in Ukrainian].

11. Kundrat Yu. (2008) Karol Khmel i Yozef Laikert v ukraïnskyykh perekladakh [Karol Chmel and Josef Likert in Ukrainian translations]. *Duklia*. № 2. S. 75–81 [in Ukrainian].

12. Kundrat Yu. (2012) Khudozhni pereklady Illi Halaidy v konteksti ukraïnskoi literatury Slovachchyny [Ilya Galaida's literary translations in the context of Ukrainian literature in Slovakia]. *Illia Halaida – ukraïnskyi poet i perekladach (zhyttia i tvorchist)*. Priashiv: Derzhavna naukova biblioteka v Priashevi. S. 96–17 [in Ukrainian].

13. Laikert Y. (2006) Nedovhovichnist [Transience]; per. I. Halaidy. Kyiv: «Veselka». 160 s. [in Ukrainian].

14. Likhteï T. (2008) Dvadsiat p'iat metamorfoz Illi Halaidy [Twenty-five metamorphoses of Ilya Galaida]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 19. S. 132–133 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/40116> (data zvernennia 29.03. 2026) [in Ukrainian].

15. Likhteï T. (2012) Perekladatski konstanty Illi Halaidy [Translation constants of Ilya Galaida]. *Illia Halaida – ukraïnskyi poet i perekladach (zhyttia i tvorchist)*. Priashiv: Derzhavna naukova biblioteka v Priashevi. S. 56–67. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/70024> (data zvernennia 29.03. 2026) [in Ukrainian].

16. Likhteï T. (2010) Slovianska planida: Slovatska poeziia XIX – XX stolit u dyskursi ukraïnsko-slovatskyykh literaturnykh vzaïemyn [Slavic planida: Slovak poetry of the 19th–20th centuries in the discourse of Ukrainian-Slovak literary relations]; monohrafiia. Uzhhorod: Lira, 2010. 304 s. [in Ukrainian].

17. Slovatska poeziia v perekladi Illi Halaidy (2009) [Slovak poetry translated by Ilya Galajda]. *Mizh Karpatamy i Tatramy*. Vyp. 8. 48 s. [in Ukrainian].

18. Galajda E. (2003) Ján Smrek v ukraïnskyykh prekladoch [Ján Smrek in Ukrainian translations]. *Letná škola prekladu*. Č. 1. S. 173–180 [in Slovak].

19. Otčenáš M. (1983) Strminy [Steeps]. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. 65 s. [in Slovak].

20. Slovník slovenských spisovateľov (2005) [Dictionary of Slovak writers]. Bratislava: Kalligram; Ústav slovenskej literatúry. S. 346–347 [in Slovak].

THE WORK OF ILLIA HALAIDA IN THE UKRAINIAN-SLOVAK LITERARY DISCOURSE

Abstract. The article traces the scientific and translation activities of Illia Halaida (1931 – 2017) in the Ukrainian-Slovak literary discourse. The work of the famous Slavist scholar from Preiashiv includes dozens of articles, reviews, and responses to the works of significant Slovak writers in Ukrainian reinterpretations, as well as hundreds of his own artistic interpretations of contemporary Slovak poetry. As a comparative scholar, Illia Halaida analyzed Ukrainian translations of the creative heritage of famous Slovak poets – the romantic Ianko Kral, the modernist Ivan Krasko, the vitalist Ian Smrek, and others. Illia Halaida's work is fruitful in the field of literary translation. He is the author of Ukrainian reinterpretations of poems by contemporary Slovak poets: the anthology “From the Forge of Time” (2007) contained thorough selections of texts by twenty-five representatives of the contemporary Slovak literary process – Iurii Andrichuk, Ian Buzashi, Anna Valtserová, Ian Zambor, Mikhal Otchenash, Viera Prokeshova, Dana Podratska and others. The translator managed to delve into the artistic world of each author and reveal his originality to Ukrainian readers. In 2006, Illia Halaida published a bilingual edition of selected poems by the contemporary Slovak poet Josef Laikert, “Impermanence”. The collection was highly appreciated by literary critics J. Dzhoganyk, J. Kundrat, T. Likhteï, P. Osadchuk, and M. Roman, stating that the Ukrainian text is adequate to the translator's talent and experience. Illia Halaida's artistic reinterpretations of Slovak poetry are also included in the eighth issue of the literary and artistic series “Between the Carpathians and the Tatras” (2009), the magazine “Duklya”. The collection of scientific works “Illia Halaida - Ukrainian Poet and Translator” (Priashiv, 2012) is dedicated to the literary, critical and creative activities of Illia Halayda. The collection of scientific works “Illia Halaida – Ukrainian poet and translator” (Priashiv, 2012) is dedicated to the literary, critical and creative activities of Illia Halaida.

Keywords: Illia Halaida, Slovak literature, literary translation, comparative literary studies, reception, Ukrainian-Slovak literary discourse, intercultural dialogue.

© Ліхтей Т., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Тетяна Ліхтей – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Tetiana Likhteï – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

«СМУЧЯ ГОДИНА Б'Є»: ВІЙНА І ЛЮДИ В ОПОВІДАННІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ «ПОМЕННИК»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2.09–32:398(477.85/.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).56–62](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).56–62)

Пилипчук С. «Смучя година б'є»: війна і люди в оповіданні Марка Черемшини «Поменник»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано оповідання Марка Черемшини «Поменник» крізь призму художнього осмислення проблеми «людина і війна» в українській малій прозі початку XX століття. Відзначено, що письменник вивершив це оповідання після тривалої творчої паузи і врешті «заговорив», не втримавши в собі великої сили вражень і потрясінь, яких із подостатком принесла війна. З'ясовано, що автор «Карбів» одним із перших у національній літературі звернувся до системного і незаретушованого зображення воєнного лихоліття, зосередивши увагу не на розлогіх батальних сценах, а на суттєвій трансформації повсякденного буття гуцульського села. Простежено текстологічні й культурно-історичні маркери часу, виявлено зв'язок «Поменника» з циклом суголосних новел Марка Черемшини на воєнну тематику та щоденниковими нотатками автора. Обґрунтовано емоційну насиченість і документальну конкретику оповідання, що зумовлено правдивістю рефлексій письменника від безпосереднього переживання подій Першої світової війни. Особливу увагу приділено новаторським художнім стратегіям: поетиці колективного голосу громади (він проривається через лейтмотивну мелодію голосіння), психологічному портретуванню персонажів, внутрішнім монологам, а також функції психологічного пейзажу, який відбиває стан тривоги й очікування невідвратної катастрофи. Розкрито сенсовий потенціал художньої деталі («поменник» як знак родової пам'яті та водночас фатальний привід для репресій), що підсилює трагізм зображуваного. Доведено, що війна в оповіданні постає як сила, котра руйнує усталені соціальні зв'язки, оголює приховані конфлікти та деформує моральні орієнтири людини. Підкреслено глибокий символічний підтекст у кульмінаційній сцені арешту і виривання з рідного ґрунту сивочолих газдів. Силоміць вихоплених із батьківської землі гуцулів перед фізичною стратою знищено духовно: вони втратили ту надміцну антєйську силу, яка досі допомагала стоїчно переносити «смучю годину» війни. Наголошено на гуманістичному пафосі твору і його значенні для формування воєнного дискурсу в українській модерній прозі.

Ключові слова: Марко Черемшина, новелістика, оповідання, людина і війна, гуцульський текст, мала проза, психологічний пейзаж, фольклоризм, голосіння.

Формулювання проблеми. Марко Черемшина увійшов в історію української літератури як майстер новели. Разом із Василем Стефаником та Лесем Мартовичем він долучився до суттєвого розвитку національної малої художньої прози. Його внесок полягав не тільки у апробації оригінальних наративних стратегій, не тільки у активному залученні локального (покутського та гуцульського) колориту, не тільки у використанні щільного глибокозмистовного письма, а й у значному розширенні тематичного діапазону творів. Одним із основних пластів у творчому доробку письменника становлять новели про війну. Перша світова війна, що мала непомірний вплив на усіх, суттєво змінила і триб життя, і світогляд людей, особливо на європейському континенті. Українські письменники, тримаючи руку на пульсі часу, намагалися якнайшвидше відрефлектувати у художньому слові знакові події доби. Марко Черемшина одним із перших взявся за ґрунтовне представлення цієї теми у літературі. З-під пера письменника вийшла ціла низка творів про війну і воєнне лихоліття. Це і «Перші стріли», і «Зрадник», і «Село потерпає»... Особливо цікавим у визначеному контексті є оповідання «Поменник», яке не часто потрапляло у поле уваги дослідників. У зазначеному художньому полотні в оригінальний чи черешинівський спосіб зображено прихід війни у тихе гірське село й відповідну раптову зміну суспільного укладу. Та найбільший акцент письменник зробив на багатьох трагедіях, що як нео-

дмінний супутник воєнної пори падають на голови пригломшених гуцулів.

Аналіз досліджень. Літературознавчий погляд на неповторний художній світ Марка Черемшини запропонувало чимало науковців. Комплексний підхід до оцінки творчої спадщини письменника у контексті літературних пошуків діячів «Покутської трійці» здійснив Роман Піхманець [Піхманець 2012]. Його ґрунтовна монографія «Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича» є своєрідною підсумковою студією про писання Івана Семанюка. У книзі висловлено низку цінних міркувань про «Поменник». Зокрема зазначено: саме тут письменник «ясно побачив, що об'єктивація неможлива без ширшого залучення “контексту війни”, картин емоційного переживання нових життєвих екзистансів» [Піхманець 2012, с. 326]. Досить глибоко твір дослідила Іванна Стеф'юк [Стеф'юк 2016]. На сторінках кандидатської дисертації «Людина і війна (на матеріалі художньої та мемуарної спадщини Марка Черемшини)» вона наголосила, що магістральним завданням автора «Поменника» було показати, як «особистий, родинний та суспільний простори руйнуються і деформуються під впливом війни та бойових дій» [Стеф'юк 2016, с. 85]. Спостереженнями про цей зразок малої прози поділилися також Наталія Мафтин [Мафтин 2025], Микола Легкий [Легкий 2025], Лариса Горболіс [Горболіс 2004], Ростислав Чопик

[Чопик 1998], Степан Хороб [Хороб 2006] та ін.

Мета статті, завдання. Евристичний потенціал Черемшинино оповідання «Поменник» настільки великий, що є потреба поглибити його інтерпретаційне поле. Зокрема, варто з'ясувати новаторські підходи письменника до художнього вирішення проблеми «людина і війна». Окремий інтерес викликає апробований у Марка Черемшини особливий спосіб психологічного портретування героїв, його увага до деталі і вміння підсилити зображення внутрішніх змагань людини картинами природи.

Методи і методика дослідження. У статті використано прийоми герменевтичного, культурно-історичного, естетичного та контекстуально-інтерпретаційного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу. Автограф цього оповідання Марка Черемшини, на відміну від багатьох інших, зберігся. За початковим задумом твір мав увійти до циклу «Село за війни» та мати назву «Б'є смуча година (сільські образки з часів війни)». Як дізнаємося зі збереженого рукопису, оповідання було створено під свіжим враженням від вибуху Першої світової війни і тих змін, які вона принесла в гуцульський край. У чорновому варіанті «Поменника» письменник вказав дві дати: 6 та 23 вересня 1914 року. Очевидно, йдеться про хронологічні межі написання твору. Зрештою, під час глибшого текстологічного аналізу виокремлюємо низку інших важливих підказок, з допомогою яких нескладно встановити приблизний час створення «Поменника». Приміром, в уста одного із героїв автор вкладає свіжу новину – звістку про те, що «Папа Римський погіб». Поза всяким сумнівом, згадано про смерть Папи Пія Х (Джузеппе Мелькіоре Саро). Саме цей очільник католицької церкви відійшов у вічність 20 серпня 1914 року і резонансна звістка щойно наприкінці серпня або ж на початку вересня «прилетіла» до віддаленого гуцульського села. Отож вказаний факт підтверджує точність авторського датування. До речі, ще одним побіжним доказом непомилності зазначених хронологічних координат є фрагмент, де підкреслено *«втіху»* овець, *«що, не продані, перебули Богородичку, що за довги не пішли марне на ніж»* [Черемшина 2023, с. 292]. Мовлячи про «Богородичку», автор натякає на свято Першої Пречистої, що припадало на 28 серпня. Справді, за часів Австро-Угорщини гуцули двічі на рік (у серпні та жовтні) ходили на великий ярмарок «за Гору» (себто за Чорногірський хребет) до Сиготу на Марморощині, де торгували і різним крамом, і в тому числі й маржинкою. У творі ж в особливий спосіб вказано, що традиційний сиготський ярмарок не відбувся, а відтак овечки залишилися неспроданими. Марко Черемшина «підказав» і причину відміни ярмарку: влада готувалася до війни і воліла подбати про запаси провізії для війська, бо ж *«маржина цісарева, на ярмарок не піде»* [Черемшина 2023, с. 292]. Отже, згадкою про маржинку, що щасливо пережила Богородичку у «Поменнику» ще точніше верифіковано часові межі і написання твору, і подієвого ланцюга оповідання.

Оскільки в основу «Поменника» було покладено свіжі переживання від тих несподіваних, нерідко карколомних змін, викликаних війною, то цілком зрозумілим стає особливий емоційний реєстр твору, високий ступінь авторського переживання «смучої години». Живі враження від воєнного лихоліття Марко Черемшина також занотовував у щоденнику. До речі, діаріуш письменника згодом став одним із основних джерел написання творів воєнної тематики. Про цей факт свідчила дружина, Наталя Семанюк. На сторінках книги «Співець Гуцульщини» вона згадувала, що у повоєнні роки Марко Черемшина «опрацьовував свій щоденник, з якого черпав основний матеріал для циклу новел “Село за війни”» [Семанюк 1970, с. 52].

Виїхавши з початком війни у рідні Кобаки і вимушено перебуваючи у російській окупації, Марко Черемшина відчував певні докори сумління, що не зміг діяльно долучитися до руху опору. Тому-то, заспокоюючи внутрішню гризоту, тяжкі докори сумління, взяв до рук зброю слова і повідав світові правду про життя українців-гуцулів у воєнній веремії. Наталя Семанюк згадувала, що попри відірваність від цивілізації (пошта не працювала, новини або зовсім не доходили, або запізно і на рівні чуток), Черемшина писав листи до своїх далеких адресатів. В одній із таких, написаних але не надісланих, епістол зізнавався: «Як терплять наші мужики... оці старики, жінки, діти, а я сиджу, зложивши руки. І захистити не можу... Маємо тепер слово для них і то часами не можемо дати, бо те, що приходить їм пережити, відбирає нам мову. Все-таки я пишу» [Цит. за: Семанюк 1970, с. 31].

Особливого статусу «Поменнику» надає і той факт, що написав його Марко Черемшина після тривалої творчої перерви. Саме «Поменником» він врешті перервав багаторічну мовчанку. Не зміг втримати в собі силу вражень і потрясінь, яких із подостатком принесла війна. Переживаючи воєнні здури у рідних Кобаках, цьому, здавалося б, глухому і далекому гуцульському закутку, письменник через прочування глобальних тектонічних суспільних змін, тотальної невизначеності, щоденних трагедій зумів збагнути масштаб подій, вагу історичного моменту. Для того, аби зберегти правдивий образ духу часу, письменник, окрім вказаного твору, запропонував й низку інших художніх полотен: «Село потерпає», «Село вигибає», «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала», «Козак», «Після бою» та ін. Але все ж «Поменник» був першим.

Починається оповідання з опису тривожного очікування приходу війни у село. Не тільки люди, а й природа «потерпає» від заглядання у невідомість, від небажаної, але неминучої стрічі з руйнівною силою зброї. Цю ініціальну наелектризовану атмосферу передчуття трагічного пронизують знервовані жіночі голоси. Кожна *«дрожить, гей лист на трепеті, рісними словами страх на село пускає»* [Черемшина 2023, с. 291], вигукує свої тривоги, свої невпокоеві обави. У багатоголосому плачі «челідини» контурно накреслено усі сподівані «принади» війни, котра уже стоїть на порозі їхнього (ще доне-

давна такого затишного) гуцульського дому. Насамперед і наперед плачуть жінки за усім, що цінують, до чого мають «життєвий густ». Одна переживає, що пропаде праця її мозолистих рук, інша, що настане «жидівське свавілля», ще інша за сінце і маржинку бідкається, ще інша не хоче честі стратити. Врешті, одна із гуцулок узагальнює: *«На війні нема віри, нема серця, нема жінки, лише неприятель, та й амінь!»* [Черемшина 2023, с. 291]. Тут автор діє на випередження, вкладаючи в уста переляканого жіноцтва увесь набір можливих втрат, він наче готує читача до сприйняття дальших сцен, де, очевидно, справдяться найгірші побоювання гуцульських Кассандр.

Цікаво, що у вступній частині твору зосереджено увагу не на індивідуальному переживанні грядущого потрясіння, а передано голос громади, вловлено загальний суспільний настрій, силу народного хвилювання. У цьому «вох роролі» відчувається неминучість, біль від усвідомлення неможливості бодай якимось вплинути на хід подій. Тому, гадається, Марко Черемшина цей перший виступ гуцульського жіночого хору «закриває», «запечатуює» фразою: *«Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівім Бога!»* [Черемшина 2023, с. 291]. Згадка про Божий гнів – своєрідна спроба стримати у сітях слова ту лавину негативних емоцій, пов'язаних зі страшною війною, яка витає у повітрі, стрімко мчить і хижо вривається у життєвий простір кожного гуцула.

Не тільки «жасними словами, як писанки кервою, малюють» гуцули прихід війни, усе їхнє єство потерпає від її смертельного подиху. Лиця челядини від ляку невідомості *«сповзають»*, *«гей квашені огірки»*, і вони *«войну руками показують»* [Черемшина 2023, с. 292]. Дуже тонко передав Марко Черемшина оту осінь тривоги гуцульської, коли селяни змушені були війну «жасними словами малювати», «руками показувати». Ба більше, через посередництво картин природи автор згустив барви, додав «керви» до образу гуцульського села у переддень воєнного лихоліття. *«Навкруги чорний осінній ворон на смерічині кряче, войну повістусь, дзьоб собі гострить, бабам туску додає. Кліпають ліси, кліпають гори: що дерево – то жовнівр, що шпиль – то гармата. Хмари на небі біленькі, наче на смерть убралися, не розлітаються, бо неприятель сказав їх на однім місці стояти. Сонечко ладан смажить, аби нарід ховати, аби трупів не чути. Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку постановляє, кружалом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б'є»* [Черемшина 2023, с. 292]. До речі, у цьому уривку, де так майстерно вловлено нерв збентеженої природи (психологічний пейзаж), впізнаємо вправну руку досвідченого автора поезії у прозі. Саме в його «Весні», «Заморожених фіалках», «Ледових цвітах», «Морі», «Обнові», «Симфонії» та інших зразках одного із найулюбленіших жанрів модерної літератури з такою ж проникливістю прочуто найтонші порухи живої натури. На цю особливість творчої манери Марка Черемшини свого часу звернув увагу Іван Франко, який, мовлячи

про магістральні здобутки автора «Карбів» на ниві красного письменства, слушно зауважив: «під його пером наша проза набрала поетичного лету, мелодійності, ніжності, грації і різnorodності» [Франко 1984, с. 523].

Рельєфно представлене у вступній частині твору передчуття нещастя поступово матеріалізується. Ні не страшні військові баталії виходять на авансцену (вони залишаються за кадром, лише як фон дії), а не менш жаскі закони війни, коли кожен загрожений, коли кожен не може бути певен завтрашнього дня. Першою жертвою нового порядку падає священник. Його, «зрадника», «скували вояки» і «повели до міста», де, очевидно, повісине на шибениці. Використовуючи кінематографічний прийом кадрування, письменник з особливим трепетом зобразив сцену прощання священника із парафією. Цей епізод, яскраво підсвічений блисками багнетів і заплаканими жіночими очима, можна цілком по-стефаніківськи номінувати «Виводили з села». Маркові Черемшині вдалося дібрати настільки точні слова, що читача, як і кожного, хто спостерігає за «похоронною» процесією, в центрі якої скований священник, наскрізь пропікає прощальний погляд приреченого на смерть. *«Виводять жінки попа очима на край села, духа в собі не чують. Вістря багнетів навкруг попа, як свічки навкруг гроба, від сонця горять та кліпають до челяді. Німий похорон з села виходить, вітром до села прощі посилає»* [Черемшина 2023, с. 294].

«Смуча година» навісає над усім селом, кидає людей у жорна війни. Вона, заразом, розтривожує усі незагоєні рани, пробуджує усі старі образи. Митро Пужливий, приміром, сприймає цей непевний час як нагоду поквитатися зі своїм давнім кривдником – священником. Піп-бо колись звів його дружину і тепер Митро потерпає і від нестихаючого болю зради, і від свого/несвого сина, який без докорів сумління зводить на старого руку. Хоч Пужливий і криється зі своєю радістю через арешт священника, все ж йому важко приховати внутрішнє вдоволення від того, що напасник нарешті отримає по заслугі. Й собі проводжаючи попа скрадливим поглядом з-під насунутої на чоло крисані, Митро подумки зачитує давно скомпонований обвинувальний акт. Він настільки глибоко поринає у той уявний судовий процес над попом, що не стримується і вголос перед челядиною промовляє останню фразу свого емоційного оскарження: *«...гаптах, попе, зраднику, кацабо!»* [Черемшина 2023, с. 295].

Зображуючи село у війні, Марко Черемшина волів показувати узагальнений образ громади, через часом звучні, часом притишені голоси гуцульських газд і газдинь передавати думку посполитого люду, заскоченого війною. Попри провідну тенденцію до узагальнення та типізації (тут, поза всяким сумнівом, відчутний вплив фольклорної традиції), все ж у «Поменнику» виведено низку виразних, наділених індивідуальною історією, постатей, крізь призму переживань яких загострено перипетії воєнного часу в одному із карпатських сіл. З-поміж персонажів оповідання вирізняється вже згадуваний Митро

Пужливий. Автор не вказує справжнього прізвища героя, а наводить лише його сільське прізвисько. Ба більше, інтегрує у структуру твору короткий коментар з поясненням, чому саме так прозвали Митра. *«Пужливим, – зазначає письменник, – назвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. Заким ставав говорити, то обзирався на всі боки, схвилювався, клав на губи палець і казав: “Цитьте”»* [Черемшина 2023, с. 292]. Пропонованою приміткою у своєрідний спосіб підкреслено і зовнішній вигляд, і внутрішню поставу чоловіка. Зумисне декілька разів наголошено на Митровій боязні відкрито висловлювати загалом правдиві міркування. Він спілкується крадькома, по-змовницьки, щоразу супроводжує свої мовлення партії отим застережливим «Цитьте». Щоправда, така манера висловлюватися у Митра Пужливого не вроджена, а набута. Він колись тяжко постраждав за відвертість. Свого часу, коли привселюдно обізвав не надто чесного пастиря духовного «кацапом», змушений був за цю вільність відсидіти в криміналі. У в'язниці він набрався хвороби і відтоді *«щовесни трясла ним пропасниця, і убивав він два кожухи й синів, гей ялівець»* [Черемшина 2023, с. 292]. З короткої, вдало уведеної у текстуру твору біографічної довідки Митра Пужливого дізнаємося також, що він стоїть у відкритій опозиції до місцевої влади, є активним учасником і промотором сільської читальні і тримає руку на пульсі подій (*«вводно газета в нього в тобівці»* [Черемшина 2023, с. 292]). Зараз же Митро *«упав у старість»* і своїм сивим волосом зустрічає війну.

Якщо репліки Митра у діалогах із односельчанами короткі і густі, то його бесіда до себе самого значно ширша. Через внутрішній монолог відкриваються ворота у духовний світ Пужливого, у простір його жадань і переживань. Саме через Митрову розмову із самим собою дізнаємося про біль пекучий, що віддавна роздирає його: жінка Марічка зрадила із попом та ще й привела від нього сина. Після Маріччиних зізнань газда оголосив свою війну підступному душпастирю, в якій і сам зазнав болючих ударів (отримав кованим Євангелієм по голові, коли в церкві відвернув рота від попової руки; відсидів у криміналі за прилюдну образу честі священника, придбав хронічну болячку та ін.), аби у підсумку перемогти. Окрім особистої образи, до боротьби Митра підштовхує й розуміння великої провини попа перед громадою: обрав-бо не духовне служіння, а матеріальне збагачення. *«Єк прутик до села прийшов-єс, – наголошує Митро Пужливий, – а відтак, єк могила, в селі розмістив-єс си»* [Черемшина 2023, с. 294].

Цікаво, що тема подружньої зради є однією із наскрізних у творчості Марка Черемшини. У багатьох новелах та оповіданнях вона стає центральною (*«Раз мати родила»*, *«Марічку головка болит»*, *«Зарікайся мід-горівку пити»*, *«Козак»* та ін.). Можна лише здогадуватися, чому адюльтер так часто проартикульовано у белетристиці письменника. Не виключено, що це зумовлено особистим досвідом Івана Семанюка, або ж, ймовірніше, бажанням митця увиразнити моральний вимір проблеми, а від-

так зробити свій внесок у подолання негативного явища, яке на Гуцульщині було масовим. На надто вільні стосунки гуцулів у подружжі звертав увагу чи не кожен дослідник культурно-історичного життя цього етнографічного регіону України. Приміром, Іван Франко після своїх частих мандрівок до гуцулів підкреслив цю незвичну деталь їхньої поведінки. У тритомному корпусі *«Галицько-руські народні приповідки»* він зафіксував декілька паремій, в яких закріплено згадану рису. Приповідку *«Гуцул поганий чоловік»* Іван Франко прокоментував так: *«Вислов... неохоти покутян до гуцулів. Ця неохота плине головню з того, що гуцули далеко вільніше поводитися з жіноцтвом, як покутяни»* [Приповідки 2006, т. I, с. 689]. А прислів'я із Криворівні *«Помінеймо си жінками, брачіку»* супроводив таким поясненням: *«Говорять, що між гуцулами був колись, чи може й доси є звичай мінятися жінками по кількох роках пожиття»* [Приповідки 2006, т. II, с. 173].

Оскільки оповідання було задумане як один із творів циклу *«Село у війні»*, то автор досить виразно розкрив також тему «вигибання села». Письменник так охарактеризував усіх, хто залишився у рідних пенатах і хто змушений був покинути домівку: *«Деді нема, нені нема, припону нема, лиш Канада та сороківці. Такий флетєв, що сокирою майстрував би, хати клав би, тепер у Канаді чоботи пущує, пишної їди та легкої праці шукає. Дівку в селі ану присилить, то урветься, до міста втече жиденята носити, лаю за собов водити. Тот, що на хліб робить, під кулю пішов. Дрібнота та челядь, та стариня – то все село. То лиш знак, де село було»* [Черемшина 2023, с. 294]. У пропонованому огляді окреслено цілий комплекс болячок, від яких страждало передвоєнне і воєнне село. Це і еміграція, яка вимивала пасіонарні сили, це і урбанізація, яка поглинала молодь принадами міського життя, це і мобілізація, яка пожирала сільське парубоцтво, кидаючи у горнило війни.

Війна призвела до того, що в селі залишилася головню «стариня». На схилку віку ці сивочолі гуцули змушені переживати страшний досвід війни. Їх і так до землі хилять прожиті літа: *«Надходять старі бадіки... Насамперед палицями, а відтак сухенькими ногами ступають, гейби землі не вірили. Спір кашлем вигонять, ребер у собі не чують. Отік оберемочки хворосту, ремнями попідперізувані. Скривленими тварями д'землі хилються, у прикрих місцях вориння держуться, білу гирю вітрові відіймають. Тіні їх перебігають. Такі довгі, гей дуби, такі лабаті. На траві лягають, на плити сідають, лігма п'ють у потоці воду, бо чують, що з сил спадають, що недалекі їм гони»* [Черемшина 2023, с. 296]. Старі чоловіки, що були колись міцні, як дуби, а тепер лиш їхні тіні ту колишню силу нагадують, відчують, що «недалекі їм гони» і що доведеться їм «остатню часть дороги» закінчити передчасно, або пройти у тривозі. Відтак *«то зморщених чолах долонями б'ють і дивуються, що до такого часу дожили»* [Черемшина 2023, с. 296]. У хвилю небезпеки, що нависла над селом, ці досвідчені бадіки якимось інстинктивно згуртовуються, аби

разом перебути «смучю годину». Зійшовшись до купи, вони діляться тими несподіваними новинами, що крізь густі карпатські ліси долітають до села. Насамперед подивовані з нових порядків: *«у церкву не йди, до коршми не ввакайси, до міста паишпорт бери на себе, гей на маржину»* [Черемшина 2023, с. 296]. На підтвердження непевних часів в одного із бадіків «знаходиться» свіжа трагікомічна історія: *«Вчера Василина Пасемкова йшла до міста, а перед містом стоїт варта та й каже: гов! Показує вона паишпорт від віта, а варта тим не контетна. “Чи ти, жоно, не хлоп?” – кажут. Шо вона не проситси, шо не кленеси, шо не божитси, шо, аді, вона челідина, а не хлоп, – нема віри. “Задери, жоно, – вибачте, – запаску д’горі, най пізнаємо, чи ти не хлоп, не шпигун!” Стопиласи, сарака, молодиця з сорому, але мусіла роздіити ше один паишпорт»* [Черемшина 2023, с. 297]. З тривожної розмови селян дізнаємося і про інші вражаючі з’яви непевного «часу», і про їхні пекучі біди. Вони і «внуків під кулю дали», і «остатній фіст на форшпани даржать», і «маржину й синце тільки для війська тримають». Тому-то на заувагу про те, що паничі погрожують «село тратити» бадіки в один голос відповідають: *«Та ми вже без шибениці страчені, таже на нас шкода вже шибениці, шкода кулі»* [Черемшина 2023, с. 298].

Але навіть старість не рятує гуцулів від свавілля війни. І їм доведеться впасти жертвою «смучої години». У село приходить військо і за намовою жида-прихвосня арештовує тринадцятьох чоловіків. Раптово сковані «бадіки», не відаючи нічого про підступний задум Дзельмна і не чуючи жодних пояснень про підстави несподіваного арешту від коменданта, воліють самі знайти, вгадати причини злої приключки. Відповідно до звичного розуміння причинно-наслідкових зв’язків, так би мовити «на хлопський розум», чоловіки, обтяжені досвідом прожитих років, сприймають ув’язнення не як хитру спробу безсовісного жида у хвилину воєнної завір’юхи розквитатися з неугодними, а як покарання за гріхи давні і сьогочасні. Тому-то, 13 бадіків, покинутих посеред дороги зі скованими руками, відвертаючи очі від тих ланців, аби не бачити, «як їм пучки синіють», серед недоговорених «отченашів» пригадували усі провини, аби очистити совість, і далі зі спокійною душею приймати зударі долі.

Щемливу прилюдну сповідь чоловіків, коли кожен вишукував у найдалших закамарках пам’яті гріх свій затаєний, представлено як раптовий подих зими, її холодні обійми. *«Такий мороз од гріхів їх віє, так рясно бадіків інєєм присідає, щоб, трясучися, гріхів своїх перед людьми стидалися, сором мали»* [Черемшина 2023, с. 304]. Льодяну стіну гріха і стида вмить розбиває і розтоплює щиролюдським співчуттям спонтанне жіноче голосіння, яке з *«юрби завіває, бадіків теплыми дергами вкриває. Гейби їм голови гладили газдині, гожі та годні»* [Черемшина 2023, с. 304]. У цьому контексті варто згадати: не даремно дослідники творчості Марка Черемшини зазначають, що голосіння наскрізь пронизують художній дискурс письменника і є улюбленою фор-

мою сприйняття дійсності. Як у голосіннях овіяно щирою тугою трагедію втрати, так і у творах Марка Черемшини словом справжнього гуманіста зігріто найпекучіші епізоди складного людського буття. Отож і у «Поменнику» не обійшлося без імпрізованої, але такої впізнаваної мелодії народного плачу. Саме прозорим серпанком жіночого голосіння огорнуто прибитих несподіваним поворотом долі бадіків, які, розгублені і принижені, *«стали нєм і з місця рушитись не вміють»* [Черемшина 2023, с. 304]. Голосіння вириває у творі як органічний вибух емоцій, природна реакція жіноцтва на очевидну несправедливість, спроба перелити у освячене традицією слово пекучий біль внутрішнього протесту проти кривди. У мить, коли розпачливі зойки плачу заповнюють увесь довколишній простір, автор, немов вправний працівник сцени, яскравим прожектором почергово навітлює усіх дійових осіб: *«вояки сердилися на бадіків, що не слухають їх розказу», «комендантовому коневі текла з зубелів піна й падала на задніх бадіків», «жидва плескала в долоні, на бадіків скреготала»* [Черемшина 2023, с. 304]. Врешті оцей момент споглядання завершується і дія рухається далі: арештованих чоловіків під ретельним наглядом військових (*«військо їх обскочило, карабінами їх обгородило, гей муром»*) [Черемшина 2023, с. 304] виводять «цісарською дорогою». Женуть бадіків із рідного села як найстрашніших злочинців, не допускають нікого, не дозволяють навіть наблизитися. Є певна символіка у тому акті виривання з рідного ґрунту сивочолих газдів. Силоміць вихоплених із батьківської землі гуцулів ще більше підкошено, тепер вони втратили й ту надміцну антеївську силу, яка досі допомагала стоїчно перенести «смучю годину».

Про дальшу долю цих опосередкованих «жертв війни» автор волів прямо не говорити, лише залишив достатньо підказок, аби уважний читач зрозумів, що, випадково потрапивши під маховик запущеної воєнної машини, тринадцять сивих гуцулів уже не вирвуться додому, не дихатимуть на повні груди вільним гірським повітрям. Тому-то, попри заборону, село, наче сповняючи свій християнський обов’язок (в останню дорогу провести), таки одкланюється чоловікам. Ось як відрефлектовано прощальну сцену: *«Лиш сонце з лісів через багнети перегулювалося й на сивих бадіків білими крильцями мерехтіло, щоб село їх здалека розпізнавало, щоб їм гріхи простило. Село в тривозі лиш навкраді бадікам проці посилає»* [Черемшина 2023, с. 304]. Скупими, але вельми вимовними словами виведення з села представлене як останнє прощання. Йдеться насамперед про прощання гріхів, котре, за народною традицією, вкрай важливе для душі, що стає на дорогу до вічності.

Важливою художньою деталлю, яка, властиво, дала назву творові, став «поменник». Історія про книжечку із записаними іменами померлих родичів, котрих поминають у церкві в «задушні суботи», виконує роль своєрідного завершального акорду. Поменник виступає символом трагедії, фатальною причиною арешту селян. Ця річ, що виявилася

єдиною (звісно, надуманою) вказівкою на зв'язок і співпрацю з попередньою окупаційною владою, по суті прирікає невинних на вірну загибель. За іронією долі, у згадану книгу родової пам'яті найімовірніше скоро будуть вписані нові імена господарів, що їх в такий незвичний спосіб торкнув немилосердний перст війни.

Висновки. Оповідання Марка Черемшини «Поменник» стало одним із правдивих художніх свідчень про воєнні жажиття. Автор свідомо відмовився від розгортання широких батальних сцен, а зосередився на зображенні життя в одному гуцульському селі за нових непередбачуваних обставин. З тонким психологічним нюансуванням письменник навітлив кардинальні зміни у щоденному укладі горян. Ці трансформації приносять страшні випробування. Крізь товщу слів виразно прорива-

ється голос колективного й індивідуального болю. Страждання громади оприявнюється в лейтмотивній тужливій мелодії голосіння. Особиста мука виявляється у пекучих внутрішніх монологів. У «Поменнику» Марко Черемшина спробував дослідити, як змінюється людина під впливом екстремальних умов. Він досить тонко вловив народження нової природи героя в межовій ситуації. Зосередивши фокус уваги на кількох постатях, автор показав їхнє справжнє ество: Пужливий сприймає війну як нагоду вивести на чисту воду злочинця, Дзельман як можливість нового гешефту, а тринадцять арештованих як Божий присуд, як підставу очиститися від гріхів минулого... Загалом, аналізоване оповідання, в якому колоритно висвітлено та осмислено вкрай актуальну тему, належить до вершинних творів Марка Черемшини.

Література

1. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко: У 3-х томах. Львів, 2006–2008.
2. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Суми : ВАН «СОД» ; вид-во «Козацький вал», 2004. 200 с.
3. Легкий М. Творчість Марка Черемшини й епоха fin de siècle (літературний контекст). У *Задзеркаллі художнього світу Марка Черемшини. Колективне дослідження з нагоди 150-річного ювілею письменника*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2025. С. 11–23.
4. Мафтин Н. Фольклорно-міфологічні засади художнього мислення Марка Черемшини. У *Задзеркаллі художнього світу Марка Черемшини. Колективне дослідження з нагоди 150-річного ювілею письменника*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2025. С. 127–135.
5. Піхманець Р. Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Київ: Темпора, 2012. 580 с.
6. Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину. Ужгород: Карпати, 1970. 100 с.
7. Стеф'юк І. Людина і війна (на матеріалі художньої та мемуарної спадщини Марка Черемшини): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Чернівці, 2016. 215 с.
8. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. *Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 471–530.
9. Хороб С. Проза Марка Черемшини: текст, контекст, метатекст. «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2006. С. 238–249.
10. Черемшина Марко. Поменник. *Черемшина Марко. Райська птиця. Зібрання творів*. Брустури, 2023. С. 291–308.
11. Чопик Р. Переступний вік: Українське письменство на зламі XIX – XX ст. Львів-Івано-Франківськ, 1998. 192 с.

References

1. Halytsko-ruski narodni prypovidky. (2006–2008) Zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv d-r Ivan Franko: U 3-kh tomakh. [Galician-Ruthenian Folk proverbs and sayings. Collected, arranged and explained by Dr. Ivan Franko: in 3 volumes]. Lviv [in Ukrainian].
2. Horbolis L. (2004) Paradyhma narodnorelihiinoi morali v prozi ukrainskykh pysmennykiv kintsia XIX – pochatku XX st. [Paradigm of Folk Religious Morale in the Prose of the Ukrainian Writers at the turn of the 20th century]. Sumy: VAT «SOD» ; vyd-vo «Kozatskyi val». 200 s. [in Ukrainian].
3. Lehkyi M. (2025) Tvorchist Marka Cheremshyny y epokha fin de siècle (literaturnyi kontekst). [Marko Cheremshyna's Legacy and the Fin de Siècle Epoch (Literary Context)]. U *zadzerkalli khudozhnoho svitu Marka Cheremshyny. Kolektyvne doslidzhennia z nahody 150-richnoho yuvileiu pysmennyka*. Ivano-Frankivsk: Misto NV.S. 11–23 [in Ukrainian].
4. Maftyn N. (2025) Folklorno-mifolohichni zasady khudozhnoho myslennia Marka Cheremshyny. [Folkloristic and Mythological Fundamentals of Marko Cheremshyna's Literary Thought]. U *zadzerkalli khudozhnoho svitu Marka Cheremshyny. Kolektyvne doslidzhennia z nahody 150-richnoho yuvileiu pysmennyka*. Ivano-Frankivsk: Misto NV.S. 127–135 [in Ukrainian].
5. Pikhmanets R. (2012) Iz pokutskoi knyhy buttia. Zasady tvorchoho myslennia Vasylia Stefanyka, Marka Cheremshyny i Lesia Martovycha. [From the Pokuttia Book of Genesis. Fundamentals of Vasyl Stefanyk's, Marko

Cheremshyna's and Les Martovych's Literary Thought]. Kyiv: Tempora. 580 s. [in Ukrainian].

6. Semaniuk N. (1970) Spivets Hutsulshchyny. Spohady pro Marka Cheremshynu. [The Hutsul Bard. Memoirs about Marko Cheremshyna]. Uzhhorod: Karpaty. 100 s. [in Ukrainian].

7. Stefiuk I. (2016) Liudyna i viina (na materiali khudozhnoi ta memuarnoi spadshchyny Marka Cheremshyny). [Man and a War (based on Marko Cheremshyna's literary texts and memoirs): dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukrainska literatura. Chernivtsi. 215 s. [in Ukrainian].

8. Franko I. (1984) Z ostannikh desiatylyt XIX viku. [From the Last Decades of the 19th century]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 41. S. 471–530 [in Ukrainian].

9. Khorob S. (2006) Proza Marka Cheremshyny: tekst, kontekst, metatekst. [Marko Cheremshyna's Prose: text, context, and metatext]. *«Pokutska triitsia» v zahalnoukrainskomu literaturnomu protsesi kintsia XIX – pochatku XX stolittia: zb. nauk. prats*. Ivano-Frankivsk. S. 238–249 [in Ukrainian].

10. Cheremshyna Marko. (2023) Pomennyk. [The Memorial Book]. *Cheremshyna Marko. Raiska pytyisia. Zibrannia tvoriv*. Brustury. S. 291–308 [in Ukrainian].

11. Chopyk R. (1998) Perestupnyi vik: Ukrainske pysmenstvo na zlami XIX –XX st. [Transition Age: Ukrainian Literature at the Turn of the 20th Century]. Lviv-Ivano-Frankivsk. 192 s. [in Ukrainian].

“THE HOUR OF SORROW STRIKES”: WAR AND PEOPLE IN MARKO CHEREMSHYNA'S SHORT STORY “THE MEMORIAL BOOK”

Abstract. The article analyzes Marko Cheremshyna's short story “*The Memorial Book*” through the prism of the artistic interpretation of the problem of “man and war” in Ukrainian short prose of the early twentieth century. It is established that the writer was among the first in national literature to undertake a systematic depiction of wartime calamity, focusing not on extended battle scenes but on the profound transformation of the everyday life of a Hutsul village. The study traces textual, cultural, and historical markers of the time when the story was created and reveals the connection of “*The Memorial Book*” with Cheremshyna's cycle of thematically consonant war-time novellas as well as with the author's diary notes. The emotional intensity and documentary concreteness of the story are substantiated by the authenticity of the writer's reflections rooted in his direct experience of the events of the First World War. Particular attention is paid to innovative artistic strategies: the poetics of the collective voice of the community, the psychological portrayal of characters, inner monologues, and the function of the psychological landscape, which reflects the state of anxiety and anticipation of an inevitable catastrophe. The semantic potential of the artistic detail (the memorial book as a sign of ancestral memory and, at the same time, a fatal pretext for repressions) is revealed, intensifying the tragic dimension of the narrative. It is demonstrated that in the story war appears as a force that destroys established social ties, exposes latent conflicts, and deforms a person's moral bearings. The paper underscores the deep symbolic subtext of the climactic scene of arrest and violent uprooting of the gray-haired householders from their native soil. Torn by force from their ancestral land, the Hutsuls are spiritually destroyed even before physical annihilation: they lose that invincible Antaeus strength which had hitherto enabled them to endure stoically the “hour of sorrow” of war. The humanistic pathos of the work and its significance for the formation of the war discourse in Ukrainian modernist prose are emphasized.

Keywords: Marko Cheremshyna, novella writing, short story, man and war, Hutsul text, short prose, psychological landscape, folklorism, lament.

© Пилипчук С., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Святослав Пилипчук – доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; pylypchuk.sviat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7445-6233>

Sviatoslav Pylypchuk – Doctor of Philology, Professor of the Academician F. Kolessa Department of Ukrainian Folklore Studies, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; pylypchuk.sviat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7445-6233>

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2Т.Шев:303.833.51.Франко

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).63–69](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).63–69)

Піхманець Р. Тарас Шевченко в рецепції Івана Франка: маловідомі сторінки; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню деяких аспектів маловідомого листування між Іваном Франком і Василем Доманицьким з приводу повного наукового видання «Кобзаря», над яким обидва тоді працювали – відповідно у Львові й Києві. Інцидент виник несподівано, коли Доманицький звернувся з настійним проханням допомогти з'ясувати деякі текстологічні сторінки Шевченкових творів, а водночас наполягав, аби адресат активізував свою роботу в даному напрямку, бо, мовляв, ніхто інший із подібним завданням впоратися не зможе. Франко різко відповів на подібне прохання: з-поміж іншого й тому, що художня продукція поета, за деякими винятками, нібито не варта того, аби справою її видання так боляче перейматися й жертвувати собою, своїм здоров'ям та іншими творчими планами задля її видання.

Подібні епатажно-гострі Франкові висловлювання, які дещо розходяться з його загальновідомими судженнями про художнє слово й національне значення Кобзаря, запропоновано розглядати, враховуючи тодішній його життєво-творчий спосіб буття: посилення душевно-психічної кризи, а внаслідок загострення симптоматики ревматоїдного артриту сталася деформація суглобів і параліч рук. Однією з головних причин такого становища письменник вважав «навал літературної праці, переважно зовсім механічного характеру». У такій ситуації додаткова купа «чорнкової» роботи означала неминуча ескалація захворювання. Таким чином, нападки на Шевченка відбулися, сказати б, рикошетом – притому в піковий період психо-духовної кризи.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Іван Франко, Василь Доманицький, рецепція, компаративістика, епістолярій, текстологія, душевно-психічна криза.

Формулювання проблеми. Франкові належить, безперечно, головна заслуга в становленні наукового шевченкознавства і багато його положень у цьому напрямку віддавна стали хрестоматійними. А проте трапляються деякі судження, що розходяться із «традиційними» і загальновідомими. Мотивація деяких очевидна і не потребує спеціальних з'ясуванняв. Зосібна, Сергій Єфремов згадував «показливий» епізод зі свого відрядження («ніби на науку») в Галичину в 1903 році. Часті зустрічі й розмови з Іваном Франком мали наслідком, що той запросив його поїхати разом до Стрия, де повинен був виступити на Шевченківському вечорі. Відчит стосувався поеми «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Єфремов охоче погодився, хоч і не без внутрішньої тривоги й збентеження, бо знав давніший відгук письменника про цей твір, коли тоді ще «молодий критик з молодечою задирливістю розправився з “Посланієм”, віднайшов у ньому всякі гріхи смертні й засудив, як твір мало не реакційний» [Єфремов 2011, с. 304]. Однак тривога його була даремною. Тепер і тон, і манера його аналізу, та й сам підхід були протилежно іншими: «тонкий аналіз громадського значення Шевченкового твору з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загонистості». Про природу такої переміни автор зізнався щиро: «– А, то пуста річ, – якось сором'язливо перебив він мені мову. – Молоді ми тоді, вважайте, були дуже, зелені, чужими все очима на річі дивилися. Драгоманов не

любив “Посланія”¹ – ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправити» [Єфремов, 2011, с. 305].

Натомість деякі інші епатажно-дражливі висловлювання Івана Франка спонукають до детальнішої розмови. Сказане стосується, зокрема, дискусії, що спалахнула між ним та Василем Доманицьким і стосувалася наукового видання Шевченкових творів. Для її зрозуміння необхідно брати до уваги, на мій погляд, весь тодішній життєво-творчий мodus письменника.

Аналіз досліджень. За винятком наукової репліки Ярослави Мельник ця сторінка Франкового епістолярію ще не була предметом аналітичного дискурсу.

Мета статті, завдання. Мета статті полягає в тому, щоб виявити зміст відповідних висловлювань і збагнути мотиви такої незвичної, епатажно-дивної поведінки. Задля її реалізації необхідно було з'ясувати обставини виникнення інциденту й причини непорозуміння між адресатами, особливості перебігу подій та їх наслідки.

Методи та методика дослідження. Дослідницька методика зумовлена особливостями обумовленої теми, логікою аналітичного процесу й підпорядкована реалізації мети й конкретних завдань. З

¹ Воно й зрозуміло, адже в Шевченкових оскарженнях й інвективах національної еліти він доглядів і себе, а також, що не менш важливо, своїх прибічників та ідейних сподвижників: всіх отих «і мертвих, і живих, і ненарождених», для кого національні інтереси були якщо не геть чужими, то стояли на другому, третьому і т. ін. планах [Детальніше див. у кн.: Піхманець 2015, с. 99–103].

огляду на сказане в дослідженні використано евристичний потенціал біографічного і філологічного методів дослідження та здобутки психологічних шкіл, застосовано прийоми порівняльного літературознавства й культурно-історичної школи, враховано особливості текстологічного аналізу. З арсеналу новітньої методології акцент зроблено на принципах герменевтики й феноменологічної критики.

Виклад основного матеріалу. На початку 1908 року в Івана Франка загострилися приступи ревматоїдного артрити, що вилилося (побіч деформації й паралічу рук) в глибоку душевно-психічну кризу. Сам він вказував на три групи «набутих» чинників, які призвели до катастрофи. «Що ж до моєї слабости, то приходилося б зачинати досить здалека і оповідати про річи, неприємні для мене і для інших, а головню про той навал літературної праці, переважно зовсім механічного характеру, про ті клопоти і гризоти, яких аж в надмірній мірі достарчувало міні публічне і природне життя, щоб дійти остаточно до того, що з кінцем 1907 року і з початком 1908 року я чув себе зовсім безсильний, перебув страшенний, майже двонедільний напад мігрени, сполучений з ненастанним дзвоненням в ушах і змушений був, нарешті, засягнути лікарської помочи», – констатував він безпристрасно й із болем у серці в «Історії моєї хвороби» [Франко 1999, с. 183–184].

З-поміж означених етіологічних чинників варто зосередитися на тому, який автор називав головним («головною»): надмір роботи. Мова не так навіть про реалізацію власних творчих планів і завдань, як про «заробітні» будні: попри все, значну частину фінансових надходжень йому забезпечувала саме ота «рутина». У принципі воно природно за нормальних умов праці, регламентації робочого дня, бодай елементарного трудового законодавства і т. ін. Та в житті автора «Мойсея» згадувані складники були дуже й дуже далекими від норми.

Зупинимось на одному конкретному прикладі: роботі в «Літературно-науковому віснику». Про неї Іван Франко згадував пізніше в статті «Ціна літературної праці» (Неділя. 1911. № 40. 15 жовтня) та в авторецензії на вихід збірки «Давнє й нове» (Неділя. 1911. № 19. 6 травня). «Бувши мало не 10 літ головним співробітником, а потім головним редактором “Л[ітературно]-Н[аукового] Вісника”, я можу сказати по совісті, що не пропустив не то одної статті, але навіть одного рядка, не прочитавши його вперед у рукописі і не справивши, де було треба, чи то в порозумінню чи без порозуміння з авторами», – писав він у другій із названих публікації [Цит. за кн.: Горак 2008, с. 409]. Відзначена ретельність, пильність і заповзяття були не просто показником професійної етики, а й глибоко духовним, на межі з релігійним почуттям, що вимагало поваги до автора, до творчої праці як такої, затраченої фізичної й психічної енергії та зусиль, а zarazом розуміння значущості факту появи в друкові творчого дітища для самого автора і для суспільності. Легковаженість справою, як і погірливо-зверхнє ставлення рецензентів та критиків, письменник вважав «тяжким

гріхом». Та йдеться зараз не про це, а власне про «навал літературної праці, переважно зовсім механічного характеру».

Спочатку становище Івана Франка в редакції було «підрядне» – з оплатою 40 ринських місячно, «а тільки по уступленню д-ра О[сипа] Маковей² [я] обняв фактичне редакторство та коректу з платою по 100 ринських на місяць. В ту суму також входила моя оригінальна та перекладна літературна праця, за яку я не одержував ніякого особливого гонорару» [Франко, 1976–1986, 38, с. 514–522]. При тому Франковим обов'язком, за спогадом дочки Анни, «було самому відносити зроблену коректу до друкарні» [Франко-Ключко 2006, с. 94]. Тож аби впоратися з такою повинністю, він навіть під час засідань у Науковому товаристві ім. Шевченка чи в Видавничій спілці «завжди правив коректи або “вкорочував і прикрашував”, як він говорив, чужі матеріали» [Дукіянович 2011, с. 460].

Займана посада передбачала в галицько-українських реаліях, окрім суто редакторської, ще й виконання сили-силенної найдрібнішої технічної роботи. Внаслідок «на плечі Івана Франка було звалено редагування праць та їх переписування. Ця робота забирала в письменника понад $\frac{3}{4}$ його часу. Додуматись до того, щоб найняти переписувачів паперів, Товариство чомусь не спромоглося і просто використовувало працю Франка» [Горак 2008, с. 448]. Відтак твердження Анни Франко-Ключко, що, мовляв «параліч [батькових] рук був наслідком [...] безперестанного писання, а нервовий шок, що започатковував хвороту, поділав спершу на руки, що були перепрацьовані й перемучені» [Франко-Ключко 2006, с. 148], не позбавлене певних резонів, та лише в деталях (як допоміжний чинник), а не по суті справи.

У сновізітному дискурсі Івана Франка впадає в вічі, що найбільшим потрясінням, крахом а навіть катастрофою для нього уявлялася втрата можливості писати, повноцінно творчо працювати, себто особлива зосередженість на руках, що, втім, природно й зрозуміло: руки були йому не просто знаряддя достатку (яким би він скупим не був!), а й джерелом і засобом внутрішнього задоволення, а в певному сенсі – й способом буття. І ось вони в одну мить втратили всі свої іманентні властивості й давніші преференції, перетворившись нагло на причину та осередок страждань. Тому-то перед внутрішнім зором ввижалися «сотні разів» обмотаними «зубатим, пекольним дротом». А зробили йому таку люту каверзу би то Драгоманові посланці – чорти: у знак помсти за ворохобно супроти принципала. «Поет хотів іще розказати, як чорти “сотні разів обвивали його пальці зубатим пекольним дротом”, але казав потім своєму синові Андрієві перекреслити початок нового речення і закінчити “Історію моєї хвороби”», – завершував черговий розділ психобіогра-

² Осип Маковей покинув Львів і перебрався до Чернівців в березні 1899 року, й тоді Іван Франко обійняв посаду головного редактора «і на цьому становищі витримав до кінця 1906 року» [Гнатюк 2011, с. 296].

фії письменника очевидець [Мочульський 2016, с. 101–102].

Залишимо без коментарів згадку про «духовного батька» як таку, що потребує окремої розмови [Піхманець 2016], і зауважу, що насправді такі різючі зміни в структурі суглобів, «ненормальні» порушення й деформації кісток, що просто-таки жахали Франка, його близьких та оточення, не є чимось винятковим, дивовижною чи анатомічним монстром і не виглядають екстраординарною аномалією або, даруйте за тавтологію й жорсткі формулювання, «ненормальністю» з погляду закономірностей перебігу і наслідків того типу хвороби, яку ретроспективно ідентифікували в письменника Микола Шеремета й Лідія Ясинська [Шеремета 1981; Шеремета 2000]. «Рентгенологічні обстеження показують за наявності тривалого або рецидивуючого запального артриту навколосуглобову остеопорозу, зменшення простору суглобів та ерозійні зміни. Останні часто супроводжуються яскраво виявленим періоститом, особливо в метатарзальних, фалангових та тазових кістках», – читаємо в «Основах медичних знань та методах лікування за Девідсоном: У 2 томах» Кристофера Р.В. Едвардза [Цит. за кн.; Горак 2008, с. 216].

Іван Франко мусив покладатися на волю й добродієність інших, часто чужих людей, залишаючи за собою прерогативу лише продукувати, формулювати свої думки й ідеї. Гірко іронічно він називав себе через такий спосіб творчої практики диктатором. «Утративши в цвітні 1908 р[оку] можливість писати й працювати обома своїми руками, я не раз жартома говорив, що я з письменника авансований на диктатора, бо мушу диктувати іншому те, що вперед міг писати власною рукою», – з боєм і мукою в голосі відзначав він у примітці до поетичного переспіву за мотивами історії Стародавнього Риму – «Перший диктатор у Римі» [Франко 1976–1986, 7, с. 239].

Попри те (і «наперекір демонам») письменник примудрявся подеколи сам писати навіть у такому стані – «за допомогою хворої лівої руки і зубів він встромлював собі перо поміж пальці правої руки і придержуючи її лівою, друкував букви» [Мочульський 2016, с. 111]. Власне активізація творчої праці в наступні після жорстокого удару долі роки була зумовлена тим, що Іван Франко навчився сяк-так давати собі самостійно раду, бодай у роботі з книгами, і не в усьому залежати від помічників. Ба більше – «бували випадки, що поет переглядав сам другу коректу, як сина Петра не було вдома». «Франко переправляв слова і букви власними спаралізованими руками. Як він це робив – не знаю. Досить що букви виходили з-під пера поета дуже zdeформовані, нечіткі, чудернацькі. Вони радше нагадували знаки китайського або турецького письма, ніж наш український алфавіт», – згадував Іван Юцишин, редактор часопису «Учитель» [Цит. за кн.: Горак 2008, с. 467, 467–468]. А сама духовно-творча діяльність мала для нього цілющу силу: «з припливом фізичних і творчих сил не мучила його нервова недуга» [Лукиjanович 2011, с. 459]. Вона

ніби відступала, не в змозі встояти перед напливом «вищої» й могутнішої енергії.

Природно тому, що хворий намагався будь-що-будь позбутися «дротів пекольних», оскільки це означало не просто полегшення від страждань, а бодай якусь можливість повноцінно працювати, заробляти на хліб насущний і сповняти життєві зобов'язання та релігійну повинність. «Упродовж усього довгого часу недуги поет старався звільнити собі руки для праці з дивовижною впертістю та винахідливістю, усіма способами, можливими й неможливими, реальними та цілком, здавалось би, фантастичними», – підсумовує розмову на дану тему Ярослава Мельник [Мельник 2016, с. 72]. Від його зусиль і конкретних заходів у цьому напрямку іноді аж дух спирає.

Намагалися зарадити йому в біді щирі друзі й шанувальники – частіше наївно й по-своєму дивно, грубо «механічно». Так, отець Левко Бірецький радив звернутися «до зручного механіка», аби той допоміг із відповідним «механізмом заступинчим хоть в части палиц у рук»³. Навряд чи до подібних дій доходило, та деякі аналогічні заходи Іван Франко робив самостійно чи з допомогою рідних. Дочка Анна епістолярно інформувала проф. Ярослава-Богдана Рудницького, що «після своєї хвороби, коли прийшов параліч рук, тато зараз же старався цілою намагою своєї волі відискати володіння рук, – властиво, можна навіть сказати, що і від самого початку цього процесу він мочив руки в гарячій воді й просив нас їх випростовувати. Ми навіть прив'язували їх на дощечку на якийсь час. Але параліч поступав, причім мав тато сильний біль»⁴.

У контексті обговорюваної проблеми варто, на мій погляд, спробувати розгадати й «ребус», пов'язаний із епітажним Франковим висловлюванням в одному з листів Василю Доманицькому: «[...] Ми осьмішуємося як нація, вважаючи Шевченка якимось пророком, якоюсь святістю. Дуже мірний талант, якого твори крім декількох ліричних п'єс сьогодні ні на кого в світі не зроблять ніякого враження і якого головна історична заслуга в його власній особі, в його судбі та що найбільше в маленькій “Кобзарі” 1840 р[оку] (моральний удар української суспільності, що змусив її подумати по-людськи про кріпаків) – і ми сьогодні, сто літ по його народженню ще носимося з ним і величаємося його поезією перед усім світом, який тої поезії не знає і знати не хоче, бо не знаходить у ній нічого інішого такого, щоб йому промовило до серця. А Ви мало не дурієте над тим, як би видати по змозі поправне видане його віршів і носитеся зі своїми варіантами як справді з чимось дуже цінним» [З приводу 1930, с. 288]. Зазначені контрверзи й емпізи не просто звучать дивно й незвично з вуст Івана Франка, – вони, прямо сказавши, шокують і суперечать усім його зусиллям і досвідів в напрямку популяризації Тараса Шевченка й

³ Див. там само фрагмент його листа письменникові від 27 вересня 1912 року.

⁴ Цит. за приміткою Михайла Шалати до її статті «Рукописи Івана Франка в Канаді» [Франко-Ключко 2006, с. 148].

осмислення його художньої й національно-політичної сутності. Погодимося, що для такої неочікуваної рефлексії, такого різкого спалаху навіть хворобливої свідомості мусив бути відповідний, могутньої сили подразник⁵. Й одним із напрямків його з'ясування може бути комплекс проблем, пов'язаних із внутрішньою відразою (через «примус» й ускладнення від перевантаженості нею) до технічної, спомагавчої роботи, в жертву якій доводилося віддавати творчу енергію й насагу.

Насамперед зауважу, що аналізований лист став відповіддю на дві епістоли адресата. У них Василь Доманицький не так навіть прохав Франка допомогти йому в роботі над новим, повним і критичним виданням «Кобзаря» («Треба б його якнай-докладніше уложити; треба вивірити текст...»), а просто-таки вимагав сливе в ультимативній формі виконати для нього чималий шмат роботи. Він ділився новими видавничими проєктами і надсилав відбитки своєї присвяченої текстологічним проблемам видання Тараса Шевченка статті, що мала друкуватися в «Киевской старине». Був свідомий, що в ній чимало «гріхів вольних» і «невольних» у виборі варіантів, особливо стосовно творчості Кобзаря періоду «трьох літ» – перших безмірно більше. «Тут уже винен слабкий розмисел мій...», – визнавав він щиро і звертався за підтримкою й допомогою: «От тут то найбільш я й сподіваюся помочи Вашої, – щоб Ви, переглядаючи для критичного видання усякі редакції та варіанти, виправили усі мої нещасливі одміни у варіантах. Цього, крім Вас, ніхто не зробить⁶, бо кому охота братися до такої марудної роботи, як перегляд старих друків “Кобзаря”!» [З приводу 1930, с. 286–287]. Заодно Василь Доманицький надто вже ревно допитувався, як у самого Франка йдуть справи зі звіркою варіантів текстів для його видання творів Кобзаря, благав негайно надіслати йому всі ті напрацювання а навіть готовий був задля ґрунтовного ознайомлення зі здобутками приїхати до Львова, бо вважав, що без усунення недоліків власної праці братися за нове видання не можна. Притому робив це в авральноманастирний спосіб, наполегливо ба навіть агресивно,

⁵ Навряд чи можна погодитися з Ярославом Мельник, буцімто це була «хвороблива ревність» чи бажання «суперника» «відвернути В[асиля] Доманицького від його наміру» повного й критичного видання творів Тараса Шевченка, що «змусили» його «на мить навіть принести в жертву святе і для нього ім'я Т[араса] Шевченка» [Мельник 2016, с. 22, 23]. Адже до того й опісля між протагоністами тривала плідна співпраця, взаємодопомога, обмін науковою інформацією і т. ін. Тож гадаю, що «удар» по Шевченкові прийшовся рикошетом від дещо іншого «об'єкта».

Звісно, що проблема міжлітературних взаємин, творчого змагання і суперництва, як і стосунків видатних творчих особистостей загалом, надзвичайно складна, міцно скомплікована й багатопланова. Вона передбачає складну діалектику традицій і новаторства, «наслідування – відштовхування» і неминучу, сказати б, конфліктологію «батьків» і «дітей». У її внутрішній структурі, вочевидь, передбачено місце й «низьким» інстинктам, зокрема, заздрощам і конкуренції. Та в даній ситуації, мабуть, не вони зіграли вирішальну роль.

⁶ Пор. у наступному листі: «Знову тільки на Вас надія, бо критики в російській Україні тяжко дочекатися» [З приводу 1930, с. 287].

невідчепно: «Всею душею уповаю на Вас – на те, що своєю роботою – переглядом текстів – виправите не одну мою помилку, особливо до р[оку] 1847... Благаю Вас не одмовте мені: напишіть отсе з першою поштою (на редакцію “України”, бо я через два дні виїжджаю звідси), в якому стані Ваша праця: чи поступила вона наперед, чи є що в друкованих аркушах, чи тільки в рукописові? Чи сподівається в скорім часі посунути її? Чого можна сподіватися в цім напрямі за місяць-півтора? Може, в крайнім разі, коли друкованого за цей час не буде нічого, але буде в рукописі, – то чи не міг би я приїхати днів на кілька до Львова поглянути? Одне слово: *Який є спосіб і як його зреалізувати, щоб скористатися Вашою працею...* Зробіть величезну послугу цю. І сповістіть мене, про що прошу» [З приводу 1930, с. 287].

А руки адресата відмовлялися служити... Тож чи не тоді-то й почала закрадатися гадка (а радше – утверджуватися в свідомості), що саме надмір роботи призвів до такого жакливого каліцтва. Через те і в «Історії моєї хвороби» зазначив даний чинник на першому місці («головно [...] той навал літературної праці, переважно зовсім механічного характеру»).

Василя Доманицького можна зрозуміти: для нього наукове видання Кобзаря було головним, в певному сенсі єдиним предметом інтелектуальних зосереджень, тим-то віддавався йому весь, до останку і без застережень. Натомість для Івана Франка, котрий водночас і паралельно мусив виконувати, умовно кажучи, десяток різних завдань, така настирність й імперативні вимоги видалися не просто зайвими, а викликали понад міру роздратування й неадекватну реакцію – особливо якщо зважити, що з виконанням своїх зобов'язань перед відділом Наукового товариства ім. Тараса Шевченка він не встигав. А головне, що це була знову-таки значною мірою і насамперед марудна технічна робота, «механічне коректорське ремесло», як висловився він в іншому листі до того самого адресата [З приводу 1930, с. 302], без творчого первня й дерзання, яким був ситий по саму зав'язку, за яким, як кажуть, Світу Божого не бачив і з якого не міг ніколи виборсатися («не встаю від копіювання листів Драгоманова, коректи Шевч[енка], приповідок та творів Драгоманова» [Франко 1976–1986, 50, с. 323]).

До того ж було вже, мабуть, розуміння, що взятий на себе «навал роботи», здебільшого механічної і чорнової, що виходить за межі людських сил і можливостей, раніше чи пізніше дасть про себе знати – жорсткою й підступно. А скільки через неї зосталося нереалізованими оригінальних творчих планів, скільки «ненароджених дітей» могло висунути йому свої звинувачення!.. Тож Тарас Шевченко «постраждав» у цій екзистенціальній ситуації, як на мене, поневолі.

Та й тодішній психо-емоційний стан не сприяв аж ніяк духовно-творчій діяльності. Про нього, про драматичні внутрішньо-суб'єктивні перемини й ускладнення, суттєві зміщення в психічній структурі письменник повідомляв Федора Вовка, відгу-

куючись на пропозицію «Малорусской комиссии» Петербурзької академії наук балотуватися в її дійсні члени й перебратися жити в царську столицю. «Розуміється, я не маю нічого проти того, щоб перенестися до Петербурга, особливо коли се може мати зв'язок з організацією й оживленням наукової праці України, – писав він. – Щоправда, я дійшов тут уже до повного отупіння й апатії, з чим у парі йде почуття упадку і вичерпання моїх духовних сил, та, може, се минеться» [Франко 1976–1986, 50, с. 320]. І той душевно-кризовий смерч, який неблаганно й безжално, дев'ятим валом сунув на нього, погрожуючи знищити, непокоїв і лякав не менше, ніж життєві драми й негаразди. Ба більше – Іван Франко здогадувався про ймовірні масштаби й кінцевий наслідок грядущої катастрофи. Не випадково передчуття смерті ще раніше почало закрадатися в його художнє переживання.

А ще ж Людмила Драгоманова звинувачує в підлості й злопам'ятстві, в заздрості слави її чоловіка й поширюванні пліток про нього. Хоч насправді це була боротьба й затяті герці не так із покійником, як із його ідеями, що раковою пухлиною інфікували духовний і національно-екзистенціальний простір України [Піхманець 2016, с. 137–138].

Разом узятє, все воно й викликало таку нервово-бурхливу й несподівано-гостру реакцію і «відскоком» вдарило по Шевченкові. У суті справи Іван Франко сприйняв невгавучі апеляції Доманицького як насмішку чи знущання. Таку траєкторію інтерпретаційного дискурсу і такий глибинний мотив «бунту» засвідчують початкові рядки його епістоли: «Дорогий товаришу! Відписую Вам зараз на Ваш лист і на попередній, в яким я бачив коли не кпини, то симптом якоїсь умової хвороби. Вибачайте, що так говорю, але я не жартую. Що се з Вами діється? Невже Ви справді помішалися на тім Шевченковим тексті? Все те, що Ви зробили для його усталення, маючи під руками автографи, дуже добре, але не забувайте, що для зрозуміння і оцінки Шевченка се все не варто й нюху табаки. А я що ще маю зробити? Порівняне старих помилок з новими у друках, се має бути щось таке монументальне, чого тільки від мене можна надіятися? Се ж діло друкарняного коректора. І чого Ви осьмішуєте себе, висловлюючи такі пляни, як виданє всього Шевченка в факсиміле автографів? Для кого й по що се інтересне? І кому сьогодні крім друкарським коректорам важно усталити його текст?» [З приводу 1930, с. 288].

Рівночасно Іван Франко торкнувся в даній переписці ще одного важливого питання, остаточно не вирішеного й досі: текстологічний коментар як самостійний жанр друкованої продукції – чи варто його окремо публікувати, у формі автоном-

ної статті, а чи вважати органічним і невід'ємним компонентом науково-критичного зібрання творчої спадщини класиків із відповідними видавничими наслідками? «По мойому того, чим Ви заповнили стільки аркушів друку, зовсім не варто було друкувати, а визискати той матеріал при виданні “Кобзаря” та й годі [...]», – висловлював він свою позицію [З приводу 1930, с. 288].

Висновки. Інцидент було вичерпано без образ і експесів, а Василь Доманицький ніколи про нього не згадував, із розумінням поставившись, треба гадати, до Франкових нотацій та їх глибинних підстав, і більше не звертався з подібними проханнями, хоч співпраця між ними тривала й надалі, що підтверджує висловлені припущення про його природу й мотиваційні засади. А свою оцінку подвижницькій праці Доманицького над науковим виданням творів Тараса Шевченка загалом й опублікованої на сторінках «Киевской старины» студії «Критичний дослід над текстом “Кобзаря”» зокрема Іван Франко дав у передмові до власного видання Шевченкових текстів. «Ми, нарешті, побачили Шевченкові твори в їх правдивім блиску, вникли в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфуванням, вигладжуванням та доповнюванням своїх творів», – писав він [Франко 1976–1986, 37, с. 562–563].

Показово й те, що саме з Василем Доманицьким Франко найчастіше ділився тоді таємницями свого кризового психо-духовного буття. Вочевидь тому, що в його долі й самовідданій, безкорисливо-фанатичній вірності науковій справі він побачив почасті відбиток і своєї власної долі, а також ті ознаки «умової хвороби», на які так гостро реагував. І чи не була це в певному сенсі реакція на себе самого: протест і обурення, що таким ставленням до «песього обов'язку» загалом і наукової повинності зокрема занапастив значною мірою свою життєву долю?.. Можливо, що таким чином інтуїтивно бажав убезпечити адресата від життєвої трагедії.

Варто пам'ятати також, що Іван Франко був, як сам себе характеризував, «більше популяризатор, ніж оригінальний учений» [Франко 1976–1986, 50, с. 115]. «У науці і публіцистиці я був і, мабуть, усе буду тільки дилетантом. Мене тягне сюди і туди, я силкуюся пізнати се й те питання, а коли берусь писати про нього, так се головню для того, що ніхто компетентніший про нього не пише», – зізнавався він Агатангелові Кримському [Франко 1976–1986, 50, с. 115]. І нехай у поданій самохарактеристиці є значна доля перебільшення, та строго академічних правил і вимог він справді не завжди дотримувався.

Література

1. Гнатюк В.І. Франко і Наукове товариство імені Шевченка. Спогади про Івана Франка: Видання 2-ге, доповнене, перероблене / Упорядник Михайло Гнатюк. Львів: Каменяр, 2011. С. 294–294.
2. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга дев'ята: Катастрофа. Львів: Видавничий центр імені Івана Франка, 2008. 480 с.
3. Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка. *Спогади про Івана Франка*: Видання 2-ге, доповнене, перероблене / Упорядник Михайло Гнатюк. Львів: Каменяр, 2011. С. 299–306.

4. З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького (Його листування з Ів. Франком) / Подав Михайло Возняк. За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. Кн. 5. 1930. С. 286–309.
5. Лукіянович Д. Мої зустрічі з І. Франком. Спогади про Івана Франка: Видання 2-ге, доповнене, перероблене / Упорядник Михайло Гнатюк. Львів: Каменяр, 2011. С. 455–462.
6. Мельник Я. ...І остання часть дороги. Іван Франко в 1908–1916 роках / видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич: Коло, 2016. 440 с.
7. Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади. Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2016. 135 с.
8. Піхманець Р. «Признаюся до гріха...»: драматичні колізії взаємин Івана Франка з Михайлом Драгомановим». *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том CCLXIX: Праці Філологічної секції*. Львів, 2016. С. 102–142.
9. Піхманець Р. Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов: протилежні коди національно-екзистенціальних стратегій. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 216 с.
10. Франко І. Історія моєї хвороби. Причинки до біографії Івана Франка останніх років життя: Історія моєї хвороби. Листи / Підготовка матеріалів до друку, передмова і примітки Ярослави Мельник. *Українознавство: документи, матеріали, раритети*. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 183–188.
11. Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
13. Франко-Ключко А. Писання / Упорядник, редактор, автор вступної статті і коментарів Михайло Шалата. Дрогобич: ПП «Посвіт», 2006. 378 с.
14. Шеремета М., Шеремета Л. «Хвороба моя не для сучасної медицини. Лікарі не мають жадної влади...». *Нова Зоря*. 2000. Число 35 (405). С. 6.

References

1. Hnatiuk V.I. (2011) Franko i Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. [Franko and the Shevchenko Scientific Society]. Spohady pro Ivana Franka: Vydannia 2-he, dopovnene, pereroblene / Uporiadnyk Mykhailo Hnatiuk. Lviv: Kameniar. S. 294–294 [in Ukrainian].
2. Horak R., Hnativ Ya. (2008) Ivan Franko. Knyha deviata: Katastrofa [Ivan Franko. Book Nine: Catastrophe]. Lviv: Vydavnychiy tsentr imeni Ivana Franka. 480 s. [in Ukrainian].
3. Yefremov S. (2011) Zi spohadiv pro Iv. Franka. Spohady pro Ivana Franka [From the Memoirs of Ivan Franko. Memoirs of Ivan Franko]: Vydannia 2-he, dopovnene, pereroblene / Uporiadnyk Mykhailo Hnatiuk. Lviv: Kameniar. S. 299–306 [in Ukrainian].
4. Z pryvodu dvadtsiatylittia «Kobzaria» v redaktsii V. Domanytskoho (Ioho lystuvannia z Iv. Frankom) (1930) [From the Twenty-First Edition of “Kobzar” Edited by V. Domanytsky (his correspondence with Iv. Franko) (1930)] / Podav Mykhailo Vozniak. Za sto lit. Materialy z hromadskoho y literaturnoho zhyttia Ukrainy KhIKh i pochatkiv KhKh stolittia. Kn. 5. S. 286–309 [in Ukrainian].
5. Lukiianovych D. (2011) Moi zustrichi z I. Frankom. Spohady pro Ivana Franka [My Encounters with I. Franko]: Vydannia 2-he, dopovnene, pereroblene / Uporiadnyk Mykhailo Hnatiuk. Lviv: Kameniar. S. 455–462 [in Ukrainian].
6. Melnyk Ya. (2016) ...I ostatnia chast dorohy. Ivan Franko v 1908–1916 rokakh [And the Last Part of the Road. Ivan Franko in 1908–1916] / vydannia druhe, vypravlene i dopovnene. Drohobych: Kolo. 440 s. [in Ukrainian].
7. Mochulskyi M. (2016) Ivan Franko: Studii ta spohady [Ivan Franko: Studies and Reflections]. Kolomyia: Vydavnycho-polihrafichne tovarystvo «Vik», 2016. 135 s. [in Ukrainian].
8. Pikhmanets R. (2016) «Pryznaiusia do hrikha...»: dramatychni kolizii vziemyn Ivana Franka z Mykhailom Drahomanovym» [«Pryznaiusia do hrikha...»: Dramatic Collisions between Ivan Franko and Mykhailo Drahomanov]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. Tom SSLKKhKh: Pratsi Filolohichnoi sektiis. Lviv. S. 102–142 [in Ukrainian].
9. Pikhmanets R. (2015) Taras Shevchenko i Mykhailo Drahomanov: protylezhni kody natsionalno-ekzystentsialnykh stratehii [Taras Shevchenko and Mykhailo Drahomanov: Opposing Codes of National-Existential Strategies]. Ivano-Frankivsk: NAIR. 216 s. [in Ukrainian].
10. Franko I. (1999) Istoriia moiei khvoroby. Prychynky do biohrafii Ivana Franka ostannikh rokiv zhyttia: Istoriia moiei khvoroby. Lysty [History of My Illness. Notes on the Biography of Ivan Franko in the Last Years of His Life: History of My Illness. Letters] / Pidhotovka materialiv do druku, peredmova i prymitky Yaroslavy Melnyk. *Ukrainoznavstvo: dokumenty, materialy, rarytety*. Ivano-Frankivsk: Plai. S. 183–188 [in Ukrainian].
11. Franko I. (1976–1986) Zibrannia tvoriv [Collection of Works]: U piatdesiaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
13. Franko-Kliuchko A. (2006) Pysannia [Writing] / Uporiadnyk, redaktor, avtor vstupnoi statti i komentariy Mykhailo Shalata. Drohobych: PP «Posvit». 378 s. [in Ukrainian].
14. Sheremeta M., Sheremeta L. (2000) «Khvoroba moia ne dlia suchasnoi medytsyny. Likari ne maiut zhadnoi vladny...» [“My Illness is not for Modern Medicine. Doctors do not Have the Power to Covet...”]. *Nova Zoria*. Chyslo 35 (405). S. 6 [in Ukrainian].

**TARAS SHEVCHENKO IN THE RECEPTION OF IVAN FRANKO:
LITTLE-KNOWN PAGES**

Abstract. This article examines selected aspects of the little-known correspondence between Ivan Franko and Vasyl Domanytskyi regarding the preparation of a complete academic edition of *Kobzar* by Taras Shevchenko, on which both scholars were working at the time – Franko in Lviv and Domanytskyi in Kyiv. The conflict arose unexpectedly when Domanytskyi urgently requested Franko’s assistance in clarifying several problematic textual passages in Shevchenko’s works, while simultaneously insisting that Franko intensify his efforts in this direction, arguing that no one else was capable of accomplishing such a task. Franko reacted sharply to this appeal, stating, among other things, that – with few exceptions – the poet’s literary works were not worth such exhaustive involvement or the sacrifice of one’s health and creative plans for the sake of their publication. These striking and seemingly paradoxical remarks, which diverge from Franko’s well-known views on the power of the word and the national significance of *Kobzar*, should be interpreted in the broader context of his life and work at the time. This period was marked by a deepening mental and emotional crisis and the progression of rheumatoid arthritis, which led to joint deformation and partial paralysis of his hands. Franko himself attributed much of his condition to the “overwhelming amount of literary work, mostly of a purely mechanical nature”. Under such circumstances, any additional burden of routine textual labor inevitably aggravated his illness. Thus, Franko’s critical remarks about Shevchenko may be understood as a form of psychological displacement – or a “ricochet effect” – that occurred at the peak of his psycho-spiritual crisis.

Keywords: Taras Shevchenko, Ivan Franko. Vasyl Domanytskyi, reception studies. comparative studies, epistolary, textual studies, mental and psychological crisis.

© Піхманець Р., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Роман Піхманець – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Карпатського національного університету імені Василя Стефаника; Івано-Франківськ; Україна; roman.pikhmanets@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3759-6843>

Roman Pikhmanets – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature of Vasyl Stefanyk Carpathian National University; Ivano-Frankivsk; Ukraine; roman.pikhmanets@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3759-6843>

КОНЦЕПТ «ДЗЕРКАЛО» В ОПОВІДАННЯХ КОРНЕЛІЯ ІРОДА (ЗБІРКА «ВІД СЬОГОДНІ ДО ЗАВТРА»)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.09(498=161.2)Ірод:159.923

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).70-76](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).70-76)

Тиховська О. Концепт «дзеркало» в оповіданнях Корнелія Ірода (збірка «Від сьогодні до завтра»); кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. Мета статті – проаналізувати символічне підґрунтя концепту «дзеркало» в оповіданнях Корнелія Ірода, які увійшли до збірки «Від сьогодні до завтра» (2014), простежити специфіку метафор, розглянути психологізм цих творів. Письменник, моделюючи певні життєві ситуації, дає змогу героям творів побачити себе ніби в кривому дзеркалі, а мовою психоаналізу, побачити свою Тінь, друге я, існування якого людина не завжди готова визнати. Метафоричне дзеркало і його вплив на світосприйняття героїв – наскрізний мотив проаналізованих оповідань Корнелія Ірода. В оповіданнях «Дзеркало», «Дорога», «Надгробна фотографія», «Рябушка», «Безсмертя», «Портрет», «Вдячність» концепт «дзеркало» відіграє ключову роль, допомагає читачеві заглибитися у внутрішній світ героїв, побачити обриси архетипу Тіні, відкриває правду, руйнує стереотипи та мрії, звичний уклад життя, завдає болю. В оповіданні «Дзеркало» жебрак Мануеле крізь призму картини «Темна вечір» бачить розщеплення свого «Я», зумовлене відтворенням рис його обличчя в образах персонажів-антагоністів – Ісуса Христа та Іуди. Як дзеркало можемо інтерпретувати процес творчості геніального художника Леонардо да Вінчі. В оповіданні «Дорога» дзеркалом для професора Павела Бондара стає розбита сільська дорога, болото і ніч, саме там йому вдається побачити свою Тінь – безвольного чоловіка, яким вміло маніпулює хитра жінка. В оповіданні «Надгробна фотографія» функцію дзеркала виконує світлина, на якій поєднано образи молодого чоловіка та старенької дружини, оскільки зв'язок між ними обірвався понад сорок років тому. Відтак, головна героїня Ниця Паламарева бачить себе на тій фотографії як у дзеркалі часу, усвідомлює, що постаріла і минуле не повернути. Дзеркалом ілюзій та марних сподівань в оповіданні «Вдячність» постає спадок, який зробив видимою темну сторону особистості Антона, став причиною його розгульного життя й цирозу печінки. В оповіданні «Рябушка» метафоричним дзеркалом, у якому відображаються моральні та духовні якості головного героя Тодера Жабена, є ряба кобила Зірка. Символічний образ кривого дзеркала постає в оповіданні «Безсмертя»: химерні фантазії головного героя про подорожі зі швидкістю світла й життя в межах різних історичних епох розбиваються об реальність (аварію на підприємстві). В оповіданні «Портрет» функцію кривого і водночас «пророчого» дзеркала виконує портрет професора Мирона, який віщує несправедливе звинувачення у зраді та ув'язнення вченого. Крізь призму концепту «дзеркало» можуть бути проаналізовані й інші твори Корнелія Ірода.

Ключові слова: сучасна українська література Румунії, Корнелій Ірод, символ, образ-характер, метафора, психологізм, архетип Тіні.

Формулювання проблеми. Корнелій Ірод є одним із найталановитіших письменників Румунії, поетом, прозаїком, початок його літературної діяльності припадає на другу половину 1950-х років. Він член Спілок письменників Румунії (з 1968) та України (з 1990). Унікальність творів Корнелія Ірода значною мірою зумовлена тим, що він «здобув філологічну (українська філологія) та теологічну освіту в Бухарестському університеті» [Носенко 2019, с. 90], є священником румунської православної парафії, протоієреєм. Відтак, символізм та метафоричність євангельських притч можуть слугувати ключем для аналізу багатьох його творів. «Своє подвійне покликання К. Ірод вбачав передусім у служінні слову, адже, на його переконання, слово літературне і слово Боже об'єднані однією високою місією – духовного й морального удосконалення людини зокрема і людства взагалі» [Носенко 2019, с. 90]. Змодельовані в оповіданнях Корнелія Ірода життєві ситуації допомагають читачеві побачити тіньові сторони характерів різних героїв, їх метафоричне відображення в дзеркалі часу, моралі, духовних цінностей. А це спонукає до роздумів про співвідношення категорій добра і зла і у світі, і в душах тих, хто поруч, і у власній душі. Крізь призму концепту «дзеркало» можна заглибитися у психологію персонажів.

Мета статті – проаналізувати символічне підґрунтя концепту «дзеркало» в оповіданнях Корнелія Ірода, які увійшли до збірки «Від сьогодні до завтра» (2014), простежити специфіку метафор, розглянути психологізм цих творів.

Аналіз досліджень. За спостереженням М. Вотьканич, Корнелій Ірод належить до когорти українських письменників Румунії, які після Другої світової війни зуміли «зберегти свою національну самобутність, духовні основи буття» [Вотьканич 2023, с. 62], спиралися «на фольклорні надбання й духовне підґрунтя українського письменства рубежу XIX–XX століть та міжвоєнного часу» [Вотьканич 2023, с. 62]. Проза Корнелія Ірода є мало дослідженою. Окремі статті, присвячені художньому доробку цього румунського письменника, належать перу В. Антофійчука, Т. Носенко. В. Антофійчук охарактеризував прозу Корнелія Ірода з погляду її проблемно-тематичних і жанрово-стильових особливостей, детально проаналізував тетралогію «Свято» і дійшов висновку, що «творчий доробок талановитого письменника, перейнятий любов'ю до людини та увагою до її насущних проблем, подає своєрідну художню концепцію дійсності в її багатоаспектному народознавчому вияві» [Антофійчук 2022, с. 18]. Т. Носенко детально проаналі-

зувала проблематику перших трьох частин тетралогії «Свято» та тематично-жанрові особливості малої прози Корнелія Ірода. Погоджуємося зі спостереженням дослідниці, що «стильова манера, образний світ малої прози письменника глибоко закорінені в народній ментальності. К. Ірод – талановитий і самобутній оповідач, мова котрого яскрава й різнобарвна, пронизана гумором, емоційністю, експресивністю вислову. Водночас сама оповідь позбавлена приземленої етнографічної описовості, орнаментальної екзотики [...]. До цього можна додати, що помітна дифузія наративних структур як ще одна ознака сучасності стилю К. Ірода, надає й самій оповіді, і поведінці та психології героїв динамізму, несподіваних поворотів, виразної екстеоризації» [Носенко 2019, с. 97]. Однак до осмислення психології героїв оповідань К. Ірода крізь призму концепту «дзеркало» літературознавці не вдавалися, що зумовлює актуальність цієї статті.

Методи дослідження – філологічний, структурно-семантичний, психоаналітичний, порівняльно-історичний, генетичний.

Виклад основного матеріалу. У кількох оповіданнях збірки «Від сьогодні до завтра» важливе місце займає концепт «дзеркало». Письменник, моделюючи певні життєві ситуації, дає змогу героям творів побачити себе ніби в кривому дзеркалі, а мовою психоаналізу, побачити свою Тінь, друге я, існування якого людина не завжди готова визнати. З погляду психоаналізу, Тінь – «це один з архетипів колективного несвідомого, alter-ego людини, котре впливає на її настрій, мотивацію вчинків, але психічно здорова людина завжди здатна його контролювати. Коли Тінь виринає з-під влади Его, це стає передумовою розщеплення психіки, неадекватної поведінки» [Тиховська 2021, с. 210]. І в такій ситуації ніби з'являється дзеркальне відображення людини, яке є іншою особистістю. Символіка дзеркала багатогранна: «Дзеркало – символ істини, самореалізації, мудрості, розуму, душі; відображення надприродного і божественного інтелекту; отвору в інші виміри, світи; складності душі; двійників; небезпеки; оберега» [Енциклопедичний словник символів культури України 2015, с. 219]. І такі різні аспекти цього образу постають у творах К. Ірода.

Глибоко символічною є назва оповідання «Дзеркало», в якій саме дзеркало жодного разу не згадується. Назва оповідання метафорично відображає трагедійність та непередбачуваність людської долі та акцентує на янгольській та демонічній складовій процесу творчості. Головний герой Леонардо да Вінчі постає перед читачем у кількох іпостасях: як талановитий винахідник, художник, вчитель, він переконаний: *«Найвища мета художника – виразити на обличчю та в рухах тіла пристрасть душі»* [Прод 2014, с. 259]. Заради виявлення оцієї пристрасті душі на обличчі натурщика, він здатен бути жорстоким: щоб отримати відображення бажаної емоції чи психологічного стану, вдається навіть до насильства. Намагаючись повернути на обличчя жебрака Мануеле вираз розпачу, страждання, спустошеності, щоб той відповідав його уявленню про

образ Іуди, митець використовує грубі слова, бійку, стусани [Прод 2014, с. 269]. Художник розглядає людей, які йому позують, як об'єкт, а не суб'єкт, як джерело художніх образів. Він прагне на своїх картинах максимально передати емоції й почуття, зобразити зображення людей справжніми, дзеркальними відображеннями живих.

Таким чином, творчість Леонардо да Вінчі сприймає як дзеркало, оскільки вона здатна відображати реальність. У міфологічних легендах та повір'ях дзеркало асоціюється з міфічними дверима, через які душа може перейти на інший бік. З цим пов'язаний звичай закривати дзеркала або повертати їх лицем до стіни, коли в будинку перебуває небіжчик. Творчість тісно пов'язана зі сферою несвідомого, в якому художник черпає свій енергетичний та ідейний потенціал, тож вона теж є магічними дверима між світом уяви та реальністю.

Леонардо да Вінчі досить прискіпливо ставиться до тих, кого увіковічує на своєму полотні, чие дзеркальне відображення оживає в образі двійника. Так, після довгих пошуків моделі для обличчя Іуди на картині «Темна вечеря» митець знаходить потворного жебрака, який повністю відповідає його очікуванням. Однак у процесі створення художнього образу Леонардо да Вінчі дізнається, що Мануеле не вперше став його моделлю, з'ясовується, що цей жебрак 12 років перед тим був прототипом образу Ісуса Христа, тому зараз вперто відмовлявся бути прообразом когось іншого.

Для портретів двох антагоністичних особистостей художник обирає лице тієї самої людини, яке змінилось до невпізнанності з плином часу. Коли Мануеле зрозумів, що тепер має стати прототипом для Іуди, це викликало значний психологічний спротив у його душі: *«жебрака щось мучило, він безперестанно м'яв свої брудні руки, вертівся на стільці, а коли почув застереження художника, почав болісно стогнати, ніби супроводжував кожну лінію, що орала вздовж і впоперек білу пляму, породжуючи поступово обличчя Іуди. Через хвилину ним почало трясти, стогін глибишав»* [Прод 2014, с. 270]. Перед Мануеле постають поруч два його відображення, між якими вже нема нічого спільного, це вражає чоловіка. Геніальна картина Леонардо да Вінчі виявляє внутрішній конфлікт, розпач, сум жебрака від усвідомлення втраченої краси, молодості, життєвої енергії.

Старий Мануеле, який стає моделлю для образу Іуди, виявляється спотвореним двійником того, хто став прототипом для Христа, спочатку в метафоричному дзеркалі часу, а потім у дзеркалі-творчості Леонардо да Вінчі. За спостереженням Х. Керлота, дзеркало може символізувати двійників (тезу й антитезу), а також море пристрастей (життя як нестійкість)» [Cirlot 2001, с. 212]. Відтак, стає зрозумілою назва оповідання, творчість і час набувають значення метафоричного кривого дзеркала, в якому людина може не впізнати себе. «У давнину дзеркало розглядалося як символ складності душі: її рухливості та здатності пристосуватися до тих об'єктів, які відвідують її та впливають на неї»

[Cirlot 2001, с. 211]. Так, бідність та страждання стерли з обличчя Мануеле просвітленість та любов, він набув потворного вигляду й будь-яка подібність з Ісусом Христом зникла.

«Дзеркала є магічними символами для несвідомих спогадів (їх можна порівняти з кришталеви-ми палацами) [Cirlot 2001, с. 212], які є крихкими та недовговічними, вони руйнуються від ударів (метафорично від ударів часу та обставин життя). У кінці оповідання читачеві відкривається вражаючий факт – одна людина може бути прототипом і божества, і грішника, а психологічний стан може змінити вираз обличчя до невпізнанності.

Корнелій Ірод в оповіданні «Дзеркало» доно-сить до читача думку: художник створює іншу ре-альність, зберігає незмінними людські обличчя та постаті, натхненні емоціями чи виснажені страж-даннями. Двійники людей на картинах отримують вічне життя, вони залишаються статичними, тоді як час є безжальним до людей, трансформує їх зовніш-ність, витісняє в небуття красу та молодість. Люди-на, виконавши роль моделі для портрета, проживши своє життя, помирає – зникає як зображення в дзер-калі, а її двійник на картині продовжує жити. Тож що насправді справжнє? Можливо, для художника картини є уособленням справжньої реальності, по-родженої дзеркалом творчості, а натомість реальне життя має меншу цінність.

Дзеркало також є символом уяви або ж свідо-мості, воно здатне відображати зовнішню реаль-ність видимого світу [Cirlot 2001, с. 211]. Завдяки творчій уяві Леонардо да Вінчі з'являються мис-тецькі й наукові шедеври. Його уява – це дзеркало реальності, і в ньому одна й та ж людина може мати інше відображення, викривлене часом та життєви-ми обставинами.

В оповіданні «Надгробна фотографія» кон-цепт «дзеркало» проєктуються на світліну, ском-біновану з двох образів – старої жінки й молодого чоловіка: Дмитра Паламара та його дружини Ниці Паламаревої, головної героїні, яка вдовує понад чотири десятиріччя, бо її чоловік зник безвісти на війні. Жінка довгий час живе надією на те, що Дми-тро не загинув і невдовзі дасть про себе знати. Це сподівання наповнює змістом її будні, вона очікує, що станеться диво. А доки це триває, час ніби зупи-няється, Ниця не відчуває, як минають роки.

Однак, коли героїня дізнається, що Дмитро загинув і похований у братській могилі, час для неї починає пливати по-іншому. Вона якось швид-ко починає старіти, і в неї з'являється бажання возз'єднатися з коханим бодай у площині фотогра-фії. Ниця передає у фотоательє дві світліни – свою та чоловіку, на одній – стара жінка, на іншій – мо-лодий чоловік. Допоки ці фотографії не об'єднані в одну, героїня не відчуває тягара прожитих років та втрачених можливостей. Однак, коли два зобра-ження опинилися разом на одній світліні, герої-ня відчула розчарування, сум і розпач: «На знімку вона, Ниця – теперішня, сьогоднішня, жива, яку можна доторкнути. А Митро зостався далеко, відгороджений довгорічною відсутністю, із-за якої

світить дорогою, але нематеріальною, ілюзорною тінню. Мати з сином» [Прод 2014, с. 158]. Довго-очікувана жінкою надгробна фотографія стає дзер-калом часу, в якому вона побачила себе справжню і розірвала зв'язок з минулим, перестала жити спо-гадами. Це дзеркало повернуло її до реальності, змусило прийняти й усвідомити смерть чоловіка, позбутися ілюзії про повернення в минуле – знову вона не буде *Анничкою*. У міфологічних легендах дзеркало набуває магічних властивостей, служить для викликання духів з допомогою оживлення в уяві образів, що були ним сприйняті колись у мину-лому. Фотографія в цьому оповіданні виконує ана-логічну функцію, ніби викликає дух Дмитра Пала-маря, і його жінка примиряється з втратою коханого та владою часу.

В оповіданні «Вдячність» роль дзеркала, яке показує справжню сутність головного героя Анто-на, виконує спадок – велика сума грошей, отри-маних ним після смерті свого ошадливого дядька Петра Орленка. Антон не проходить випробування багатством, зазнає краху. Гроші дозволяють йому реалізувати той сценарій життя, ті прагнення, які були недоступні чоловікові, коли він був бідним трактористом. А тепер сенсом життя Антона ста-ють розваги, відвідування ресторанів і щоденна пи-ятка: «Антон покинув роботу й розпився. Від ран-ку до ночі, а найчастіше з вечора до самого ранку побував Антон по ресторанах, щоб потім хиріти до полудня або й пізніше. Після цього відпочивав кілька годин і, як смеркне, розпочинав нову гульню» [Прод 2014, с. 186]. Герой з головою занурюється в реалізацію власних мрій про щасливе життя, однак реальність виявляється кривим дзеркалом: і те, що мало ошчасливити Антона, повільно руйнує його особистість, забирає здоров'я, позбавляє радості.

Спотвореним відображенням матеріальних статків і безбідного життя стає зовнішній вигляд Антона: «неохайний, оброслий, одяг пом'ятий, ніби ти в ньому спиш, а сорочка – так і не вгада-єш: була колись білою, чи споконвіку сірою» [Прод 2014, с. 187]. Таким чином, об'єктивується концепт кривого дзеркала: бажаний, уявний образ щасливої людини (Антон) своїм відображенням в реальнос-ті має невдачу, ледаря, гультая, п'яницю. Концепт дзеркала-спадку переплітається з мотивом дияволь-ської спокуси. Не готовий до іншого сценарію жит-тя Антон-тракторист потрапляє в пастку багатства, яким не може правильно розпорядитися. Біль та розпач від безсилля перед обставинами породжує в його душі спротив та ненависть, і провину за власну слабкість та нездатність протистояти згубним спо-кусам Антон перекладає на свого покійного дядь-ка Петра: «А чорти б його занесли на своїх вилах у саме пекло! Через старого дурня, через проклятого скнару я хворий! Якби він жив був по-людськи – пив, їв, побував, – а не збивав гріш до гроша, якostat-ній скупердяга, як справжній гарпагон, я був би й тепер здоровий» [Прод 2014, с. 188]. У такий спо-сіб у кривому дзеркалі його світосприйняття змі-щуються акценти: благодійник трансформується в деспота і тирана. Відтак, в основі назви оповідання

«Вдячність» закладена іронія, адже Антон вдячності не відчуває, її кривим віддзеркаленням у душі головного героя постає ненависть.

У цьому оповіданні об'єктивується архетип негативної Тіні, який спонукає Антона до абсурдних вчинків, породжує агресію й ненависть, змушує чоловіка сприймати бажане за дійсне (ефект «кривого дзеркала») й перекладати відповідальність за власні вчинки на інших.

Гроші постають в оповіданні Корнелія Ірода дзеркалом, у якому відображається ощадливість Петра Орленка й безвідповідальність, гультьайство, лінь та слабкодухисть Антона.

В оповіданні «Портрет» функцію містичного дзеркала, здатного напроорокувати майбутнє, виконує картина, на якій зображений дивний чоловік, зовсім не подібний на модель – університетського професора Мирона. Художник Борис Чумачевський, посиляючись на модерністські віяння в мистецтві, залив червоною фарбою намальований ним образ: *«Портрет мав, безперечно, карикатуральний характер [...] Вийшов якийсь графічний гібрид. Щодо Мирона, на портреті він виглядав на справжнісінького різника або ката»* [Прод 2014, с. 110]. Червона фарба порівнюється в тексті оповідання з кров'ю, що вже наштовхує на думку про небезпеку. Чумачевський внутрішнім зором ніби заглядає в майбутнє, для нього стирається межа між часовими площинами, творчість виконує функцію магічного дзеркала.

Червоний колір теж має зв'язок із концептом дзеркала. Дзеркала породжують двійників, гіпотетичні копії справжніх речей та істот, а червоний колір маркує протилежні стани та емоції, символічно віддзеркалює антагоністичні обради та поняття: «Червоним представлені всі сторони життя: з однієї – повнота життя, свобода й енергія; з іншої – вороженча, помста й агресивність; з однієї сторони – це символ любові, а з іншої – страждань» [Енциклопедичний словник символів культури України 2015, с. 860].

Невдовзі інтелігентний та щиросердний професор Мирон, зображений на портреті із залитим червоною фарбою обличчям, стає жертвою політичних репресій, його несправедливо обвинуватили у зраді очільники тодішнього політичного режиму (комуністичного / «червоного»). Червоний колір може символізувати також «конфлікти, трагедію, драму, небезпеку, загрозу, жорстокість, лють» [Енциклопедичний словник символів культури України 2015, с. 860]. І всі ці значення стають актуальними в контексті розвитку сюжету в оповіданні. Художник ніби передбачив, що через кілька років слідчі й суд інформаційно спотворять (як червона фарба портрет) чесне ім'я професора (йому приписали продаж іншим країнам секретних наукових розробок з хімії). Згодом з'ясовується, що звинувачення було сфабрикованим тодішньою прокомуністичною владою: Мирона та ще низку талановитих вчених, монахів і культурних діячів, які входили до угруповання «Неопалима купина», проголосили ворогами народу за їх свідому громадянську позицію. Відтак, червона фарба, якою був залитий силует Мирона

на портреті, може символізувати каральну комуністичну систему, для якої червоний стяг був символом ідеології, тоталітарної влади, яка утвердилася, проливши кров мільйонів. Червоний колір у цьому контексті теж має семантику кривого дзеркала.

Зображений на портреті чоловік – це викривлений, спотворений образ Мирона, його двійник, якому пасує тавро зловмисника, для якого мораль і совість не мають ніякого значення. Він замінив Мирона у соціумі, у сприйнятті близьких та незнайомих людей на 6 років, доки професор відбував покарання в тюрмі. У цьому оповіданні концепт «дзеркало» також асоціюється з небезпекою.

В оповіданні «Рябушка» метафоричним дзеркалом, у якому відображається моральність та духовні якості головного героя Тодера Жабена, постає ряба кобила Зірка. Назва оповідання є символічною й увиразнює важливу роль цієї тварини для розкриття головної ідеї твору – співвіднесення чеснот і негативних рис характеру Тодера з різними сценаріями його ставлення до Зірки-рябушки. У дбайливому піклуванні про кобилу відображаються, як у дзеркалі, найкращі риси його характеру – доброта, турботливість, щирість, відповідальність. Купивши худу, виснажену лошичку, Тодер почав її *«доглядати, аж не знав уже, як їй догодити: і вівсом найкращим годував, і водичкою свіжою напоював, і скребом та щіткою чистив, що швидко було й не впізнати Зірку – була вже не шкіра та кості, та грала та виликувала на ній блискача рябина»* [Прод 2014, с. 12].

Через спілкування з Зіркою Тодер зміг краще зрозуміти себе, «розгледіти» в собі якості та вміння, які змінили його життя до кращого. З добрим ставленням до тварини асоціюється успіх героя – він почав працювати листоношею, почувався потрібним, упевненим у собі, заробляв гроші. Водночас зміна ставлення до Рябушки, його безвідповідальні вчинки стосовно неї роблять видимими негативні риси характеру Тодера – егоїзм, гультьайство, неухважність. Герой іде на побачення до коханки і, захоплений пристрасстю, забуває про Зірку, залишає її під дощем на холоді, ненавмисно прирікши улюблену кобилу на смерть від переохолодження: *«Вискакую з теплої постелі і мало не вибіг надвір без штанів! Одягаюсь похапцем, як на пожегу, і виходжу в дощ, а рябушка моя – теж під парканом, опустила голову, скільки поводи дозволяли, піниста слина звисає з рота, очі горять, а вся вона тремтить, мов холодець! Гадав я тоді оцією дурною головою, що їй холодно. Ось і тепер, коли пригадую, давить мене в горлі гудз, котрого годі проковтнути»* [Прод 2014, с. 21].

Корнелій Ірод, акцентуючи на почутті провини, яке не дає спокою Тодеру багато років (чоловік з боєм описує історію Зірки односельчанам), робить видимою особисту драму героя, який, сумуючи, каже: *«коня, як ото Зіронецька моя, рябушка-доця моя, не знайти ніде на Божому світі»* [Прод 2014, с. 22]. Чоловік, уявляючи нещасну кобилу під дощем, бачить власну нищість та егоїзм, свою Тінь, яка, захопивши над ним владу, спричинила смерть істоти, що була найважливішою в його житті: *«Ви-*

крешую сірник і дерев'яю, мов ударений громом – рябушка моя лежить біля ясел без подиху! Кидаюся їй на шию та верещу божевільно [...] Зірочко моя, рябушко-доцю! Голошу, як, мабуть, і за рідною мамою так не голосив» [Прод 2014, с. 21]. Спогад про Рябушку стає символічним дзеркалом спокути героя, його розкаяння, виявляє те найкраще, що є в його душі.

Концепт «дзеркало» бачимо і в оповіданні «Дорога», тут він тісно переплітається з символікою дороги як життєвого шляху. «У давнину шлях часто виступає як символ лінії поведінки людини, як певний набір правил, закон, вчення» [Енциклопедичний словник символів культури України 2015, с. 886]. Головний герой цього оповідання, вже не молодий професор Павел Бондар, проходить нелегкий шлях (дорогу) до самоусвідомлення, визнання власних слабкостей. Він постає перед читачем у двох іпостасях: як розумний, самодостатній чоловік і як маріонетка в руках молодого коханки Ліди.

У сприйнятті колег та знайомих професор Бондар, наймолодший член академії наук, є категоричним і впертим, «його авторитет міцно держиться як на його науковій діяльності, так і на гострому, жалючому слові.... Павел Бондар не терпить аргументів співбесідника, не любить заперечення, інакше його гнів переростає у злість, заглушує все. У такі моменти спалаху він ладен був вчинити найбільше зло. Вгамовувало Бондара лише мовчання» [Прод 2014, с. 129]. Однак Ліді він пробачає зневагу, брехню і зраду.

«Дзеркалом» для Павела Бондара стає осінній холодний дощ, польова дорога з ямами, необхідність пройти 5 кілометрів до села Вільхи під час зливи, щоб зустрітись із молодого коханкою. Він бачить свою фізичну тінь у світлі фар машини і вважає її огидною, тож спонукає шофера вимкнути світло. Герой спостерігає за собою ніби збоку, бачить свою Тінь (двійника), ту частину своєї особистості, яка живе за іншими морально-етичними законами, яка є його протилежністю, але подолати яку він не може.

Як зазначив Дж. Фрезер, у період міфологічного світогляду людина вважала свою тінь, а також відображення у воді чи дзеркалі своєю душею чи життєво важливою частиною самої себе. Як бачимо, існує метафоричний зв'язок між тінню і дзеркалом з давніх часів. В оповіданні «Дорога» він увиразнюється крізь призму образу болота, яке згадується декілька разів. «Розбавране болото польової дороги відразливо лізло вгору по його тілу. В роті відчував смак мокрої глини» [Прод 2014, с. 136], «Павел Бондар став жвавіше місити болото» [Прод 2014, с. 132] «Бондареві ноги всмоктувались у болото, приковували його на місці...» [Прод 2014, с. 130]. Навіть смак шоколаду, який їсть по дорозі до коханки професор, мав «смак грізної або, щонайменше, тхнув мокрою собакою» [Прод 2014, с. 132]. Болото є символом занепаду духовності, герой іде по болоті на зустріч із Лідою, і це метафорично відображає його підпорядкованість архетипу інстинктивної Тіні, нездатність асимілювати її.

Однак Павел все ж зупиняється на півдорозі й усвідомлює абсурдність ситуації, бачить себе ніби у кривому дзеркалі і, вражений побаченням, повертається назад. «Єдине гаряче бажання професора Павела Бондара добратись якнайшвидше до асфальту шосейної дороги, сильно потріпати ногами, щоб струсити болото» [Прод 2014, с. 137]. Внутрішнім зором він бачить власну безпомічність та залежність від пристрасті до Ліди, і відкидає образ свого безвольного двійника, звільняється від одержимості інстинктивною Тінню. «Бондар спробував уявити собі, як він зараз виглядає: заціпенілий від холоду, весь мокрий, по коліна в болоті, на одязі болото, на обличчі болото. І в роті смак болота. Ніби купався в болоті! А він таки академік, професор!» [Прод 2014, с. 137]. Дзеркало, яким є болотяна дорога, допомогло героєві побачити себе ніби збоку, позбутися ілюзій примарного щастя, а довгоочікувані обійми коханки у його підсвідомості ототожнилися з брудом (болотом).

Викривлене дзеркало ілюзій, дзеркало марнославства постає в оповіданні «Безсмертя». Головний герой Анатолій Фейник, честолюбний інженер нафтових устаткувань, мріє стати доктором, академіком, а у вільний від роботи час розмірковує про космічні подорожі на ракеті, що рухається зі швидкістю світла: «Полечу собі на якийсь місяць у космос і повернуся через тисячу років. Подивлюся на все, розпитаю, що за цей час нового відбулось на старій Землі, і знову полечу. Приземлюсь через інше тисячоліття [...] А я собі безсмертний» [Прод 2014, с. 128]. Безсмертя у сприйнятті героя – це не увіковічнення себе в історії науки через важливий винахід, а спекулювання на можливостях, які мали б відкрити для нього чужі наукові відкриття. К. Ірод, використовуючи прийоми іронії та сатири, змодельовав образ інтелігента-споживача, який прагне накопичення не грошей, а років життя у межах різних історичних епох.

Анатолій Фейник дистанціюється від реальності в егоцентричних мріях, і в них, як у кривому дзеркалі, моделюється фантастичний сценарій життя, де він не схожий на себе теперішнього, а видатна особистість, оскільки зміг долучитись до життя різних цивілізацій на Землі. Поки Анатолій спить, заколисаний мріями про власні подвиги й здобутки, через його помилку стається аварія на вищій підводного буріння. І створена уявою модель особистого майбутнього розбивається як криве дзеркало від удару реалій дійсності. Отже, у цьому оповіданні постає символічний образ кривого дзеркала (фантазій головного героя), у якому чітко окреслюється характер та система морально-етичних цінностей Анатолія Фейника – марнославство, егоїзм, безвідповідальність. У кривому дзеркалі ілюзій постає суб'єктивне сприйняття героєм самого себе в межах гіпотетичної, альтернативної реальності, відображається химерний спосіб самоствердження персонажа.

Чітко «видимим» концепт «дзеркало» постає в оповіданні «Лісовий роман...». К. Ірод іронічно акцентує на неподібності чоловіка та дружини, використовуючи образ кривого дзеркала: «Вуйна

Домініка – протилежне обличчя, або маска вуйка Івана, його затінена половина. Як вам сказати? Вуйна – психологічне дзеркало вуйка Івана, тобто відображення того, яким він не хотів би бути» [Ірод 2014, с. 192]. На нашу думку, у цій цитаті акумульовано ключ до дешифрування міжособистісних взаємин персонажів тих оповідань, які ми проаналізували вище.

Висновки. Отже, метафоричне дзеркало і його вплив на світосприйняття героїв – наскрізний мотив проаналізованих оповідань Корнелія Ірода. Цікавий і глибокий образ, який відкриває правду, руйнує стереотипи та мрії, звичний уклад життя, завдає болю. В оповіданнях «Дзеркало», «Дорога», «Надгробна фотографія», «Рябушка», «Безсмертя», «Портрет», «Вдячність» концепт «дзеркало» відіграє ключову роль, допомагає читачеві заглибитися у внутрішній світ героїв, побачити обриси архетипу Тіні – неусвідомленої, витісненої частки особистості. В оповіданні «Дзеркало» жебрак Мануеле крізь призму картини «Темна вечір» бачить розщеплення свого «Я», зумовлене відтворенням рис його обличчя в образах персонажів-антагоністів – Ісуса Христа та Іуди. Як дзеркало можемо інтерпретувати процес творчості геніального художника Леонардо да Вінчі. В оповіданні «Дорога» дзеркалом для професора Павела Бондара стає розбита сіль-

ська дорога, болото і ніч, саме там йому вдається побачити свою Тінь – безвольного чоловіка, яким уміло маніпулює хитра жінка. В оповіданні «Надгробна фотографія» функцію дзеркала виконує світлина, на якій поєднано образи молодого чоловіка та старенької дружини, оскільки зв'язок між ними обірвався понад сорок років тому. Відтак, головна героїня Ниця Паламарева бачить себе на тій фотографії як у дзеркалі часу, усвідомлює, що постаріла і минуле не повернути. В оповіданні «Портрет» функцію кривого і водночас «пророчого» дзеркала виконує портрет професора Мирона, який віщує несправедливе звинувачення у зраді та ув'язнення вченого. Дзеркалом ілюзій та марних сподівань в оповіданні «Вдячність» постає спадок, який зробив видимою темну сторону особистості Антона, став причиною його розгульного життя й цирозу печінки. В оповіданні «Рябушка» метафоричним дзеркалом, у якому відображається моральність та духовні якості головного героя Тодера Жабена, є ряба кобила Зірка. Символічний образ кривого дзеркала постає в оповіданні «Безсмертя»: химерні фантазії головного героя про подорожі зі швидкістю світла й життя в межах різних історичних епох розбиваються об реальність дійсності (аварію на підприємстві). Крізь призму концепту «дзеркало» можуть бути проаналізовані й інші твори Корнелія Ірода.

Література

1. Антофійчук В. Корнелій Ірод як прозаїк. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 26–27. С. 11–19. DOI 10.34079/2226–3055–2022–15–26–27–11–19
2. Вотьканич М.І. Художній світ прози Михайла Гафії Трайсти. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія» (03 – Гуманітарні науки). ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2023. 216 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
4. Ірод К. Від сьогодні до завтра. Бухарест: Видавництво RCR EDITORIAL, 2014. 532 с.
5. Носенко Т. Корнелій Ірод – український письменник Румунії (феномен творчості). *Слово і Час*. 2019. № 10. С. 90–100. DOI:10.33608/0236–1477.2019.10.90–100
6. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород: Рік-У, 2021. 512 с.
7. Cirlot J.E. A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library, 2001. 507 s.

References

1. Antofiiichuk V. (2022) Kornelii Irod yak prozaik [Corneliy Irod as a novelist]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 26–27. S. 11–19 [in Ukrainian].
2. Votkanych M.I. (2023) Khudozhnii svit prozy Mykhaila Hafii Traisty [The Artistic World of Prose by Mykhailo Hafii Traista]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 035 «Filolohiia» (03 – Humanitarni nauky)*. DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet», Uzhhorod. 216 s. [in Ukrainian].
3. Entsiklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture] (2015) / Za zah. red. V.P. Kotsura, O.I. Potapenko, V.V. Kuibidy. 5-e vyd. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V.M. 912 s. [in Ukrainian].
4. Irod K. (2014) Vid sohodni do zavtra [From today to tomorrow]. Bukharest: Vydavnytstvo RCR EDITORIAL, 2014. 532 s. [in Ukrainian].
5. Nosenko T. (2019) Kornelii Irod – ukraïnskyi pysmennyk Rumunii (fenomen tvorchosti) [Corneliu Irod – Ukrainian Writer from Romania (Creative Work Overview)]. *Slovo i Chas*. № 10. S. 90–100 [in Ukrainian].
6. Tykhovska O. (2021) Mahiia ta mifolohiia v ukraïnskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichniy aspekt [Magic and mythology in Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethno-psychological aspect]. *Uzhhorod: Rik-U*. 512 s. [in Ukrainian].
7. Cirlot J.E. (2001) A dictionary of symbols. Second Edition / Translated from the Spanish by Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library [in English].

**THE 'MIRROR' CONCEPT IN THE STORIES OF CORNELIUS IROD
(COLLECTION OF WORKS 'FROM TODAY TO TOMORROW')**

Abstract. The aim of this article is to analyse the symbolic background of the concept of the “mirror” in Cornelius Irod’s short stories, which appear in the collection “From Today to Tomorrow” (2014), to examine the specific nature of the metaphors, and to explore the psychological depth of these works. The writer, who modeling certain life situations, enables the characters to see themselves as if in a distorting mirror; in the language of psychoanalysis, to see their Shadow, their alter ego, the existence of which a person is not always ready to acknowledge. The metaphorical mirror and its influence on the characters’ perception of the world is a recurring theme in Cornelius Irod’s short stories under analysis. In the stories “The Mirror”, “The Road”, “The Grave Photo”, “Ryabushka”, “Immortality”, “Portrait” and “Gratitude”, the concept of the “mirror” plays a key role, helping the reader to delve into the characters’ inner worlds, to glimpse the contours of the Shadow archetype, revealing the truth, shattering stereotypes and dreams, disrupting the familiar way of life, and inflicting pain. In the short story “The Mirror”, the beggar Manuele sees, through the prism of the painting “The Last Supper”, a fragmentation of his “self”, caused by the reflection of his facial features in the images of the antagonistic characters – Jesus Christ and Judas. We can interpret the creative process of the brilliant artist Leonardo da Vinci as a mirror. In the story “The Road”, a broken country road, the ponderous mud and the night become a mirror for Professor Pavel Bondar; there he manages to see his Shadow – a weak-willed man skillfully manipulated by a cunning woman. In the short story “The Grave Photo”, the photograph serves as a mirror, bringing together the images of a young man and his elderly wife, as their connection was severed over forty years ago. Consequently, the protagonist, Nitsa Palamareva, sees herself in that photograph as if in a mirror of time, realising that she has grown old and that the past cannot be brought back. In the story “Gratitude”, the inheritance serves as a mirror of illusions and vain hopes, revealing the dark side of Anton’s personality and becoming the cause of his dissolute life and cirrhosis of the liver.

In the short story “Ryabushka”, the piebald mare Zirka (Star) serves as a metaphorical mirror reflecting the moral and spiritual qualities of the protagonist, Todor Zhaben. The symbolic image of a distorted mirror appears in the story “Immortality”: the protagonist’s fantastical dreams of traveling at the speed of light and living through various historical eras are shattered by the harsh realities of life (an accident at the factory). In the story “Portrait”, the function of a distorted yet “prophetic” mirror is fulfilled by the portrait of Professor Myron, which foreshadows the unjust accusation of treason and the scholar’s imprisonment. Other works by Cornelius Irod can also be analysed through the prism of the “mirror” concept.

Keywords: contemporary Ukrainian literature in Romania, Cornelius Irod, symbol, character-image, metaphor, psychologism, the archetype of the Shadow.

© Тиховська О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Оксана Тиховська – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

ХУДОЖНІ МОДЕЛІ ТІЛЕСНОСТІ В ПОЕЗІЇ ЗБІРКИ «ВІРШІ З БІЙНИЦІ» МАКСИМА КРИВЦОВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2-13

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).77-82](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).77-82)

Урись Т. Художні моделі тілесності в поезії збірки «Вірші з бійниці» Максима Кривцова; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто особливості художнього моделювання тілесності в поезії збірки «Вірші з бійниці» Максима Кривцова. Актуальність дослідження зумовлена активним осмисленням досвіду російсько-української війни в літературі, що спричинило появу нових тематичних та образних акцентів, у межах яких тілесність як міждисциплінарна категорія трансформується в засіб репрезентації індивідуального та колективного переживання війни.

Метою розвідки є дослідження художніх моделей тілесності в поезії збірки «Вірші з бійниці» Максима Кривцова. Для її реалізації було поставлено низку *завдань*: визначення ключових мотивів та образів тілесності в поезії; аналіз специфіки їхнього художнього втілення; з'ясування семантичних і функціональних особливостей тілесності як художньої категорії; окреслення взаємозв'язку тілесності з травмою та воєнним досвідом; визначення ролі тілесних образів у формуванні художньої моделі світу та передачі отриманого у війні емоційного досвіду ліричного «Я». У роботі застосовано біографічний, герменевтичний, структурно-семіотичний, психоаналітичний та культурно-історичний методи літературознавчого аналізу.

У поезії Максима Кривцова тілесність постає як складна художня категорія, що функціонує у двох взаємопов'язаних аспектах: з одного боку, як зруйнована, деперсоналізована фізична матерія, а з іншого – як інтимізований, але вразливий простір особистісного досвіду. Встановлено, що у збірці домінує модель травмованої, фрагментованої та деперсоналізованої тілесності. Через образи пораненого, зруйнованого тіла, межового існування, втрати цілісності та ідентичності поет відтворює як фізичний вимір війни, так і глибокі психологічні трансформації ліричного героя. Тіло постає як вразлива матерія, що піддається руйнуванню, редукується до об'єкта, втрачаючи індивідуальні ознаки та суб'єктність. Водночас у поезії є й інша модель тілесності, пов'язана з інтимним і чуттєвим досвідом. Жіноче тіло постає як простір близькості, однак воно також репрезентовано з використанням військової лексики й пронизане воєнною оптикою, що обумовлює поєднання еротичного й травматичного вимірів. У цьому контексті тілесність функціонує як зона перетину Еросу та Танатосу.

У ліриці Максима Кривцова тіло втрачає стабільність і цілісність, трансформується під впливом війни, стає одним із ключових засобів осмислення травми, відтворюючи зміни в онтологічному бутті людини в умовах воєнної дійсності, перетворюючи його з носія індивідуального досвіду на об'єкт безособового й глибоко трагічного процесу.

Ключові слова: сучасна українська література, поезія, російсько-українська війна, тілесність, рефлексія, Максим Кривцов.

Формулювання проблеми. У сучасній українській літературі події російсько-української війни знайшли художнє осмислення, що спричинило формування нових тематичних акцентів та образних моделей. Однією з ключових категорій у цьому контексті постає тілесність, яка зазнає глибоких трансформацій під впливом травматичного досвіду війни. Аналіз художнього відображення тілесності в поезії дає змогу краще зрозуміти специфіку авторської рефлексії та особливості сприйняття війни поетом. Завдяки тілесним образам та відчуттям, відтвореним у ліричних творах, є можливість осмислити розкриття автором не лише фізичного виміру травматичного досвіду, а й зрозуміти психологічні стани поета, що пережив війну. Відтак актуалізується потреба в розгляді художніх моделей тілесності як важливого способу репрезентації індивідуального й колективного досвіду травми.

Аналіз досліджень. Тілесність хоч і є категорією антропологічною, упродовж історії набула міждисциплінарного статусу, ставши об'єктом соціокультурних, психологічних та філософських наук. Зрештою, як один із елементів формування художньої картини світу, вона входить у парадигму літературознавчого аналізу. До концепту тілесності

зверталися науковці, розглядаючи його у поезії як українських, так і зарубіжних письменників: І. Тараба досліджувала концептуалізацію тілесності в ліриці Б. Брехта, О. Моторний вивчав мотив тілесності у творчості сучасного чеського поета Мілана Дежінського, а І. Котик – у поезії Юрія Тарнавського, О. Деркачова розглядала репрезентацію тілесності в поезії Богдана Томенчука, Р. Жаркова – у творчості Лесі Українки, Н. Колошук – у ліриці українських табірників ГУЛАГУ та ін.

Особливого статусу цей концепт набуває у період війни, оскільки вона завдає безпосередньої руйнівної шкоди як фізичному тілу, так і внутрішньому світу, психоемоційному стану людини. У такому випадку тілесність стає носієм травматичного досвіду. На цьому наголошує і В. Матвієнко у розвідці, присвяченій творчості Бориса Гуменюка: «У новітніх творах українських авторів, які художньо відображають події війни на сході України, вимальовується цілісна картина специфічного бачення проблеми тілесності – травмованої, спотвореної, деформованої, мертвої» [Матвієнко 2021, с. 141]. Дослідниця, аналізуючи поезію збірок «Блокпост» та «Вірші з війни», простежує, як у Бориса Гуменюка тілесність набуває натуралістичних рис і функ-

ціонує як один із основних засобів художньої репрезентації воєнної дійсності. Біологічне тіло у цих текстах постає пораненим, скаліченим, мертвим або ж маркованим як тіло ворога, причому всі образи подано на тлі деталізованих картин поля бою.

Та попри зростаючий інтерес до осмислення тілесності в контексті сучасної воєнної поезії, аналізу цього концепту у творчості інших поетів-військових досі немає. Перспективним з цього погляду видається творчість Максима Кривцова. До аналізу його поезії зверталися О. Деркачова, Н. Гаврилюк, Г. Матусяк, О. Вертипорох, М. Сеньків, А. Тимченко та ін., проте вони лише побіжно окреслили окремі аспекти його поетики, не зосереджуючись на тілесності як цілісній художній категорії. Саме цим зумовлюється актуальність обраної теми.

Мета статті, завдання. Мета – дослідити художні моделі тілесності в поезії збірки «Вірші з бійниці» Максима Кривцова. Для реалізації цієї мети необхідно визначити ключові мотиви та образи тілесності в поезії, проаналізувати специфіку їхнього художнього втілення та з'ясувати семантичні й функціональні особливості тілесності як художньої категорії. Крім того, важливо простежити взаємозв'язок тілесності з травмою та воєнним досвідом, а також визначити роль тілесних образів у формуванні художньої моделі світу та передачі емоційного досвіду ліричного «Я», отриманого у війні.

Методи та методика дослідження. У дослідженні застосовано біографічний (дав можливість інтерпретувати тілесність як форму свідчення, специфіку впливу авторського досвіду на створені ним літературні твори), герменевтичний (був важливим для розкриття глибинних смислів тілесних образів, їх потрактування), структурно-семіотичний (послугував для з'ясування знакової природи тілесності та особливостей функціонування тілесних образів у системі поетичного тексту), психоаналітичний (допоміг в інтерпретації тілесності як прояву травми, витіснення, страху чи посттравматичного досвіду) та культурно-історичний (поезія розглядалася у зв'язку з сучасними подіями російсько-української війни) методи літературознавчого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Максим Кривцов – поет-військовослужбовець (позивний «Далі»), який загинув у віці 33 років під час ворожого мінометного обстрілу на Харківщині у 2024 році. Він захищав Україну протягом 10 років і був посмертно удостоєний звання Героя України. Його поезія опублікована в антологіях «Книга Love 2.0. Любов і війна», «Там, де вдома: 112 віршів про любов та війну», «Іду на Ви: антологія поезії». У 2023 році поет видав авторську збірку «Вірші з бійниці», яку визнано однією з найкращих українських книжок того року за версією українського ПЕН, що привернула значну увагу читачів та науковців.

У поезії збірки художня категорія тілесності набирає особливої виразності та змістової ваги, стаючи одним зі способів художнього відтворення досвіду війни. Через образи пораненого, зруйнованого, фрагментованого тіла, мотиви межового існування автор репрезентує не лише фізичний вимір

війни, а й глибокі внутрішні трансформації ліричного героя, зумовлені досвідом війни та пережитою травмою. Зокрема, поезія «Коли твоя голова...» репрезентує травмовану тілесність, занурену в досвід війни, – «голова/ залита кров'ю», «ноги/ перебиті/ обмотані турнікетами» [Кривцов 2024, с. 72]. В умовно замкненому просторі, де «попереду – міне поле», а «позаду прилітають снаряди» [Кривцов 2024, с. 72], тілесність втрачає активність і функціонує лише як носій інстинкту самозбереження. Ліричний герой констатує руйнацію і самого світу, якого «вже давно немає», а тіло постає як єдиний залишок життя в умовах втрати реальності.

У поезії «Перевантажуємо тіло “В.”» Максим Кривцов відкриває щоденну реальність на війні, де бійці забирають з нульових позицій тіла своїх загиблих побратимів: хлопців загортають у чорні пакети й завантажують до «броневичка». Цей досвід подається з граничною й натуралістичною відвертістю, що фіксує буденність смерті як незмінну частину існування на фронті. Тілесність є ключовим способом осмислення війни, причому в гранично конкретному, фізіологічному вимірі. Наявний мотив деформації тіла, який демонструє радикальну редукцію людини до об'єкта, де тіло “В.” стає розміром «50 см на 50 см», підкреслює втрату імені, особистої цілісності, ідентичності. Більше того, метафора «тіло “Д.В.” розповзлося/ наче тісто / 120 кг за життя і я не знаю, скільки/ тепер» [Кривцов 2024, с. 180] посилює цей ефект, бо тіло втрачає форму, межі, перестає бути «людським» у звичайному сенсі. Поет додає ще й мотив фрагментації тіла: «Я дивлюсь на себе в дзеркало/ обличчя розірване навпіл/ немає лівої руки/ зникла нога» [Кривцов 2024, с.180], який в цьому контексті має подвійне значення: з одного боку, це буквальна реальність війни, а з іншого – метафора втрати цілісного «я», розпад суб'єкта. Образ дзеркала тут виконує функцію самопізнання, фіксуючи руйнацію особистісної ідентичності, де ліричний герой бачить не своє відображення, а процес свого зникнення: «людина зникає/ розвіюється/ як квітка» [Кривцов 2024, с. 180]. У такий спосіб автор показує, наскільки фізичне тіло людини є вразливою матерією на війні. Це те, з чим щоденно стикаються наші воїни, це те, у що перетворює війна життя звичайних українців.

Важливий акцент робить автор і на сенсорній тілесності, апелюючи до дотику і запаху:

*в броневичку небагато місця
приходиться доторкатись до тіл
вони теплі та м'які
наче одяг*

[Кривцов 2024, с. 180].

Мертві тіла ще зберігають ознаки живого, але вже сприймаються як річ. Переводячи ракурс розуміння з тілесного на предметне. Натомість запах – «руки досі смердять значно/ жахливіше/ обтираю руки м'ятою/ можливо/ переб'є» – фіксує досвід, який неможливо «стерти»; він чіпляється не лише до тіла, а й надовго закарбовується в пам'яті.

Поет уводить як контраст мотив нормально життя, «довоєнного», яким би хотів займатися лі-

ричний герой – звичайними соціальними й побутовими речами:

*забирати дитину зі школи
забирати дівчину після роботи
забирати піджак із хімчистки*

[Кривцов 2024, с.180].

Але це бажання руйнує реальність, в якій ти за наказом *«маєш забирати хороших хлопців»* [Кривцов 2024, с. 181].

Зрештою, кульмінацією стає процес десуб'єктивізації, в якому тілесне руйнування переходить в онтологічну порожнечу: *«Я дивлюся у дзеркало/ а там: нічого»* [Кривцов 2024, с.181]. Та попри все це ліричний герой розуміє важливість тієї справи, яку вони роблять, бо *«Хлопці пойдуть додому/ до світла й до пам'яті/ до сонця і моря/ до листя і трави/ до вітру/ до тиші»* [Кривцов 2024, с.181]. І тут вже тілесність трансформується в образи природи, втрачаючи свою травматично-матеріальну визначеність і переходячи у метафізичний світ, відповідно знівечене тіло перестає бути об'єктом болю, воно ніби розчиняється у світі, повертаючись до природи і її первинних стихій, формуючи циклічність буття на цій землі.

Поезія *«На дорогах»* також розкриває деперсоналізовану тілесність. Тут війна радикально трансформує людину в аспект фізіології: вона втрачає індивідуальні риси, фрагментується й інтегрується в простір як матеріальний елемент. Тіло згадується у множині, позбавлене особистісної визначеності, і стає частиною воєнного ландшафту. Подальше розгортання образності через перелік частин тіла – *«Руки ноги/ шкіра/...очі»* [Кривцов 2024, с. 53] – підсилює ефект розпаду цілісності, а метафора, в якій автор отожднює розкидані городами тіла з посівною, набуває іронічно-трагічного звучання, де, з одного боку, прочитується алюзія на циклічність буття і смерть як передумову нового життя, а з іншого – тіло осмислюється як ресурс війни, а *«врожай»* тієї посівної – тіла загиблих, що віддали своє життя у цій війні.

Ще одна поезія, яка репрезентує фрагментарну, травматичну й деперсоналізовану модель тілесності, – *«На полі...»*. Образ *«мінного поля пам'яті»* відтворює внутрішній простір свідомості, де пам'ять постає як небезпечна зона, сповнена травматичних переживань. Дієслово *«вибухай»* подано у графічно розчленованій формі (*«ВИ/бу/хай»*) та його наступній трансформації у *«ВИ/бу/хаю»*. Тут відбувається отожднення зовнішньої дії, тобто вибуху, з внутрішнім станом ліричного «Я»: суб'єкт не просто зазнає вибуху, а сам стає процесом вибухання, що означає радикальну тілесну деструкцію. Цей мотив конкретизується у рядках *«Хто збере/ моє тіло/ розірване»* [Кривцов 2024, с. 70]. Тілесність тут подається як розчленована, фрагментована матерія. Ще більше знижує, десаєкралізує тіло метафора *«вибиратиме/ наче/ картоплю»* [Кривцов 2024, с. 70]. Така редукція свідчить про крайню форму деперсоналізації, де тіло втрачає свою унікальність і перетворюється на розсіяні «частини», які механічно збирають, як урожай. Цей образ під-

силює відчуття жорстокості війни, в якій людське існування знецінюється до рівня речі. Фінал твору – *«Сплюнь./ Сплю./ Лю-лі-лю»* [Кривцов 2024, с. 70] – створює контраст з попереднім образом розірваного тіла, яке після вибуху й фрагментації зводиться до найелементарнішого стану існування – сну, а відповідно, забуття і напівсвідомості. Тілесність тут постає як виснажена, що прагне втечі від травматичної реальності.

Інша модель тілесності, яку використовував Максим Кривцов, на противагу першій, деперсоналізований, навпаки, робить акцент на індивідуальному вимірі, жіночих образах, хоча й відтворює її нестабільною, крихкою і такою, що постійно перебуває під загрозою. Такою тілесність постає у поезії *«Йтиму крізь блокпости її губ...»*. Тут вона моделюється через поєднання інтимного, навіть еротичного, та воєнного досвіду. Жіноче тіло постає зоною небезпеки, а інтимний контакт подається через військову лексику. Шия, волосся, тіло жінки інтерпретуються як елементи складного оборонного ландшафту: губи – блокпост, шия – інженерні загородження, тіло – мінне поле, на якому ліричний герой *«підриватиметься»* і *«воскрешатиметься»* [Кривцов 2024, с. 118]. Тут варто згадати, що поет – військовий, а для людини, що тривалий час живе у стані війни, воєнна оптика стає домінантною формою сприйняття світу. Вона проникає у всі сфери життя (психологічна інтерналізація війни), навіть в інтимну, тому любов, дотик, бажання описуються через знайомі «прожиті» категорії – блокпости, мінні поля, загородження. Крім того, Ерос і Танатос у художній традиції часто постають як взаємопов'язані сили. І в Максима Кривцова жіноче тіло водночас приваблює і становить небезпеку, воно є простором бажання (Еросу), але структуроване за логікою загрози (Танатосу). Поезія демонструє не просто співприсутність Еросу й Танатосу, а їхню взаємопроникненість, де любов і небезпека формують нероздільну модель досвіду людини, що живе у війні.

У поезії *«З неба падає...»* поєднуються інтимність, вразливість і травматичний досвід війни. Тілесність тут відтворена через образ дівчинки на основі чуттєвих, тактильних і смакових асоціацій. Вона має *«золотаве волосся»*, *«як тонкі млинці»* чи *«сирна запіканка»* і *«біле/ наче постіль у госпіталях/ обличчя»* [Кривцов 2024, с. 59]. Тілесність у творі розкривається і через мотив дотику – *«я тримав її холодні...долоньки»* [Кривцов 2024, с. 60]. Та холод цих долонь (*«як скло автівки/ яку лишили на холоді»*, *«як стіни будинку/ в прифронтовій зоні»*) [Кривцов 2024, с. 60]) переводить інтимність у площину війни, і навіть дотик у ліричного героя-бійця пронизаний досвідом фронту. Паралельно розгортається лінія його тілесності. Ліричне «Я» десуб'єктивізується, втрачає ознаки індивідуальності, розчиняючись у навколишньому просторі, отожднюючи себе з його об'єктами:

*я вулиця
максимум
розбитий ліхтар*

ну добре
хай буде
мах крила птаха

[Кривцов 2024, с. 59].

Це не просто метафора, а симптом глибокої кризи ідентичності, зумовленої досвідом війни. Тілесність розмивається, переходячи у неживе, що свідчить про кризу ідентичності в умовах війни, де індивід позбавлений відчуття контролю над власним життям, тілом і власним «Я». Тілесність постає тут вразливою, як «серпнева пожовкла трава», що легко піддається знищенню. Тож моделюється як така, що перебуває у стані постійної загрози й небезпеки бути ураженою. У цьому контексті тілесність уже не є опорою ідентичності, швидше вразливим носієм, який під тиском екстремально-

го досвіду війни зазнає фрагментації/розпаду чи трансформації в інші форми існування.

Висновки. Отже, у поезії Максима Кривцова тілесність відтворюється у двох вимірах: з одного боку, тіло у його фізичному вимірі зруйноване війною, фрагментоване, зведене до матерії, деперсоналізоване, з втратою власної індивідуальності, втягнуте в простір колективної травми. А з іншого – відтворена через інтимізований образ жіночого тіла, який дає відчуття тепла, тактильності, емоційної наповненості, особистісної близькості, хоча й пронизаної досвідом війни. У ліриці автор показує, як війна змінює саму онтологію тіла, перетворюючи його з носія індивідуального досвіду, суб'єкта, на об'єкт, частину безособового й глибоко трагічного процесу.

Література

1. Вертипорох О. Принцип «айсберга» в сучасній українській поезії про війну. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. № 210. С. 71–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-10>
2. Гаврилюк Н. Поезія полеглих: Максим Кривцов. *Збруч*. 2024. URL: <https://zbruc.eu/node/117523> (дата звернення: 10.01.2026).
3. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. Київ: Наук. думка, 2001. 340 с.
4. Деркачова О. Репрезентація тілесності у творчості Богдана Томенчука (на матеріалі збірки «Поста-ті. Силуети»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2017–2018. № 4–3. С. 181–197. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/4699> (дата звернення: 12.01.2026).
5. Деркачова О. Номо віатор у поезії Максима «Далі» Кривцова (на матеріалі збірки «Вірші з бійниці»). *Українська література: історичний досвід і перспективи*. 2025. № 5. С. 85–97. DOI: <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-07>
6. Колошук Н. Образи болю, страждання, катування тіла в українській гулагівській поезії. *Тіло й ідентичність в українській культурі, мистецтві, літературі, мові / за ред. К. Якубовської-Кравчик, П. Олеховської, С. Романюк, М. Замбжицької*. Варшава; Івано-Франківськ, 2016. С. 328–340. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18321> (дата звернення: 18.01.2026).
7. Косяк В. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції: автореф. дис ... д-ра філос. наук: 09.00.04. Київ: Б.в., 2006. 36 с.
8. Кривцов М. Вірші з бійниці: поезії. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2024. 192 с.
9. Матвієнко В. Маркери тілесності у збірках Бориса Гуменюка «Блокпост» та «Вірші з війни». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 36. Том 2. С. 140–146. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-2-22>
10. Матусяк Г. Біблійні сценарії у збірці Максима Кривцова «Вірші з бійниці». *Аргументи сучасної філології: історична та індивідуальна пам'ять: матеріали IV Міжнародної наукової конференції*. Харків. ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2024. С. 257–261.
11. Моторний О. Мотиви тілесності у поетичному доробку Мілана Дежінського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 16(84). С. 43–45.
12. Потапенко Я. Концептуалізація гносеологічної категорії «тілесність» в сучасних культурно-антропологічних студіях. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 120–125.: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_21 (дата звернення: 20.01.2026)
13. Сеньків М. Поезія «найжахливіше ток-шоу у світі» Максима Кривцова: спроби пошуку нової поетичної мови. *Folium*. 2025. № 7. С. 209–214. DOI: <https://doi.org/10.32782/folium/2025.7.30>
14. Тараба І. Концептуалізація тілесності в ліриці Б. Брехта (на прикладі віршів «Vom Klettern in Bäumen» та «Vom Schwimmen in Seen und Flüssen»). *Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, есе, переклади*. 2014. № 4. С. 154–156.
15. Тимченко А. Поезія Максима Кривцова: життя проти війни. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2025. № 13(1). С. 127–135. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2025.13.1.8>

References

1. Vertyporokh O. (2024) Pryntsy «aisberha» v suchasni ukrainiskii poezii pro viinu. [The “iceberg” principle in modern Ukrainian poetry about war]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*, 210, 71–76. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-10> [in Ukrainian].
2. Havryliuk N. (2024) Poeziia polehlykh: Maksym Kryvtsov [Poetry of the fallen: Maksym Kryvtsov].

Zbruch. <https://zbruc.eu/node/117523> (data zvernennia: 10.01.2026) [in Ukrainian].

3. Homilko O. (2001) *Metafizyka tilesnosti: kontsept tila u filosofskomu dyskursi* [Metaphysics of corporeality: The concept of the body in philosophical discourse]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Derkachova O. (2017–2018) Reprezentatsiia tilesnosti u tvorchosti Bohdana Tomenchuka (na materialy zbirkky “Postati. Syluety”) [Representation of corporeality in the works of Bohdan Tomenchuk (based on the collection “Figures. Silhouettes”). *Prykarpatskyi visnyk NTSH. Slovo*, 4-3, 181-197. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/4699> (data zvernennia: 12.01.2026) [in Ukrainian].

5. Derkachova O. (2025) Homo viator u poezii Maksyma «Dali» Kryvtsova (na materialy zbirkky «Virshi z biinytsi») [Homo viator in Maksym «Dali» Kryvtsov’s poetry (based on the collection «Virshi z biinytsi»)]. *Ukrainska literatura: istorychnyi dosvid i perspektyvy*, 5, 85–97. <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-07> [in Ukrainian].

6. Koloshuk N. (2016) Obrazy bolii, strazhdannia, katuvannia tila v ukrainskii gulahivskii poezii [Images of pain, suffering and bodily torture in Ukrainian Gulag poetry]. K. Yakubovska-Kravchuk, P. Olekhovska, S. Romaniuk, & M. Zambzhytska (Eds.), *Tilo y identychnist v ukrainskii kulturi, mystetstvi, literaturi, movi* (pp. 328–340). Warsaw; Ivano-Frankivsk. Retrieved from <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/18321> (data zvernennia: 18.01.2026) [in Ukrainian].

7. Kosiak V. (2006) *Liudyna ta yii tilesnist u riznykh formakh kultury: dosvid filosofskoi intehtatsii* [Human and corporeality in various cultural forms: Experience of philosophical integration]. Doctoral dissertation abstract. Kyiv [in Ukrainian].

8. Kryvtsov M. (2024) *Virshi z biinytsi* [Poems from the loophole] (2nd ed.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

9. Matvienko V. (2021) Markery tilesnosti u zbirkakh Borysa Humeniuka “Blokpost” ta “Virshi z viiny” [Markers of corporeality in the collections by Borys Humeniuk]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*, 36(2), 140–146. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-2-22> [in Ukrainian].

10. Matusiak H. (2024) Bibliini stsenarii u zbirtsi Maksyma Kryvtsova «Virshi z biinytsi» [Biblical scenarios in Maksym Kryvtsov’s Collection «Virshi z biinytsi»]. *Arhumenty suchasnoi filolohii: istorychna ta indyvidualna pamiat: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* (pp. 257–261). Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody [in Ukrainian].

11. Motorny O. (2022) Motyvy tilesnosti u poetychnomu dorobku Milana Diezhinskoho [Motifs of corporeality in the poetry by Milan Džinský]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*: seriia “Filolohiia”, 16(84), 43–45 [in Ukrainian].

12. Potapenko Ya. (2013). Kontseptualizatsiia hnoseolohichnoi katehorii “tilesnist” v suchasnykh kulturno-antropolohichnykh studiakh [Conceptualisation of the epistemological category “corporeality” in modern cultural-anthropological studies]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 40, 120–125. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_21 (data zvernennia: 20.01.2026) [in Ukrainian].

13. Senkiv M. (2025) Poeziia «naizhakhlyvishe tok-shou u sviti» Maksyma Kryvtsova: sproby poshuku novoi poetychnoi movy [Maksym Kryvtsov’s poetry «The Most Terrible Talk Show in the World»: attempts to find a new poetic language]. *Folium*, 7, 209–214. <https://doi.org/10.32782/folium/2025.7.30> [in Ukrainian].

14. Taraba I. (2014) Kontseptualizatsiia tilesnosti v lirytsi B. Brekhta (na prykladi virshiv “Vom Klettern in Bäumen” ta “Vom Schwimmen in Seen und Flüssen”) [Conceptualisation of corporeality in B. Brecht’s lyrics]. *Brekhtivskyi chasopys (Brecht-Heft)*, 4, 154–156 [in Ukrainian].

15. Tymchenko A. (2025) Poeziia Maksyma Kryvtsova: zhyttia proty viiny [Maksym Kryvtsov’s poetry: life against war]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 13(1), 127–135. <https://doi.org/10.14746/sup.2025.13.1.8> [in Ukrainian].

ARTISTIC MODELS OF CORPOREALITY IN THE POETRY COLLECTION “VIRSHI Z BIINYTSI” BY MAKSYM KRYVTSOV

The article examines the features of artistic modelling of corporeality in Maksym Kryvtsov’s poetry in the collection “Virshi z biinytsi”. The relevance of the study lies in the active engagement with the experience of the Russian-Ukrainian war in literature, which has led to the emergence of new thematic and figurative accents, within which corporeality, as an interdisciplinary category, is transformed into a means of representing individual and collective experiences of war.

The purpose of the investigation is to study the artistic models of corporeality in the poetry of the collection “Virshi z biinytsi” by Maksym Kryvtsov. For its implementation, a number of tasks were set, in particular, identifying key motifs and images of corporeality in poetry; analyzing the specifics of their artistic embodiment; clarifying the semantic and functional features of corporeality as an artistic category; outlining the relationship between corporeality and trauma and war experience; determining the role of corporeal images in the formation of the artistic model of the world and the transmission of the emotional experience of the lyrical “I” obtained in the war. The study used biographical, hermeneutic, structural-semiotic, psychoanalytical, and cultural-historical methods of literary analysis.

In Maksym Kryvtsov’s poetry, corporeality appears as a complex artistic category that operates in two interrelated aspects: on the one hand, as a destroyed, depersonalised physical matter, and on the other, as an intimate yet vulnerable space of personal experience. It has been established that the model of traumatised, fragmented and depersonalised corporeality dominates the collection. Through images of a wounded, destroyed body, a borderline existence, and the loss of integrity and identity, the poet recreates both the physical dimension of war and the deep psychological transformations of the lyrical hero.

The body appears as vulnerable matter, subject to destruction, reduced to an object, losing its individual characteristics and subjectivity. At the same time, another model of corporeality in poetry is associated with intimate and sensual experience. The female body appears as a space of intimacy, but it is also represented using military vocabulary and permeated with military optics, which causes a combination of erotic and traumatic dimensions. In this context, corporeality functions as a zone of intersection of Eros and Thanatos.

In Maksym Kryvtsov's poetry, the body loses stability and integrity, is transformed under the influence of war, becomes one of the key means of understanding trauma, recreating changes in the ontological existence of a person in the conditions of war reality, transforming him from a carrier of individual experience into an object of an impersonal and deeply tragic process.

Keywords: contemporary Ukrainian literature, poetry, Russian-Ukrainian war, corporeality, reflection, Maksym Kryvtsov.

© Урись Т., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Тетяна Урись – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна; t.y.uryts@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7933-4737>

Tetiana Uryts – Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian Literature Department, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine; t.y.uryts@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7933-4737>

ТОПОС МІСТА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ (З) ВІЙНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2–1.09»201»:[911.375:355.01]

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).83–90](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).83–90)

Федорів У. Топос міста в сучасній українській поезії (з) війни; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена літературознавчому аналізу топосу міста в сучасній українській поезії після 2014 року, що формується в умовах осмислення воєнного досвіду. Місто розглянуто як багатовимірний художній образ, що зазнає суттєвих трансформацій під впливом війни та функціонує не лише як просторове тло, а як активний смислотворчий елемент поетичного дискурсу. Простежено зміни, які відбуваються в урбаністичному просторі, що в поезії війни постає носієм колективної та індивідуальної пам'яті, травматичного досвіду та національної ідентичності.

Основна увага зосереджена на образах зруйнованого, покинутого або загроженого міста, що набувають символічного значення й репрезентують досвід втрати, страху та екзистенційної нестабільності. Акцентовано на тому, що в сучасній українській поезії війни формується нова модель урбаністичного топосу, у якій фізичні ландшафти тісно переплітаються з пам'яттєвими, символічними та емоційними вимірами, стаючи важливими інструментами художнього осмислення воєнних подій та фіксації колективної травми.

У розвідці проаналізовано ключові урбаністичні ландшафти. Зокрема, розглянуто топос міста як простору пам'яті та травми, у якому зафіксовано досвід руйнування, втрати та посттравматичного переживання війни; місто як топос незламності, що репрезентує колективний спротив, стійкість і здатність до відновлення навіть в умовах постійної загрози; місто-транзит, що пов'язане з процесами вимушеної міграції, тимчасового перебування та екзистенційної непевності; а також місто-спогад, яке існує переважно в площині пам'яті та внутрішнього простору ліричного героя.

Дослідження спирається на міждисциплінарні підходи сучасного літературознавства, зокрема теорію топосу, урбаністичні студії, концепції культурної пам'яті та студії травми, що дає змогу комплексно осмислити функціонування образу міста в поетичних текстах воєнного часу. Такий аналіз дозволяє виявити закономірності художнього реагування на війну, а також окреслити специфіку формування нових символічних значень міста. Зроблено висновок, що топос міста в сучасній українській поезії війни набуває статусу одного з ключових елементів поетичного осмислення воєнної реальності та важливого маркера колективної фіксації травматичного досвіду.

Ключові слова: топос, місто, поезія війни, урбаністичний простір, травма, пам'ять.

Формулювання проблеми. Російсько-українська війна стала переломним моментом для сучасної української літератури, зумовивши не лише тематичні, а й глибинні поетикальні трансформації. Однією з ключових художніх категорій, що зазнала радикального переосмислення, є простір, зокрема урбаністичний. Аналіз текстів, написаних після 2014 року, засвідчує, що різноманіття репрезентованих ландшафтів, способів конструювання простору та його смислотворення є однією з домінантних ознак сучасної української літератури. Трансформації фізичного простору, зумовлені воєнним досвідом, знаходять емоційно насичене й символічно складне відображення в поетичному слові. Ландшафти, змальовані у віршах про війну, функціонують як носії водночас персонального суб'єктивного досвіду, так і колективної пам'яті, що формує глибинний, не завжди очевидний, вимір, адже «кожен ландшафт має в собі невидимий компонент, яким є персональний суб'єктивний досвід, колективна пам'ять, що є важливою його частиною, однак не завжди видимою для зовнішнього ока. Цей досвід і пам'ять, втілені в оповідь, є невід'ємною частиною географії місця» [Антропологія 2017, с. 19].

Актуальність дослідження полягає в необхідності наукового осмислення нового типу урбаністичного топосу, що формується під впливом воєнної травми та репрезентує колективний досвід сучасного українського суспільства. Місто в поезії війни перестає бути фоновою декорацією подій і

набуває статусу повноцінного учасника історичного процесу. Аналіз образу міста дозволяє глибше зрозуміти механізми художньої фіксації воєнних подій, трансформацію поетичної мови та зміну уявлень про простір безпеки.

Аналіз дослідження. На межі ХХ–початку ХХІ століть можна говорити про топографічний поворот у гуманітарних дослідженнях. Так, Ельжбета Рибіцька в статті «Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях» зазначає, що «література стала важливою точкою відліку для гуманістичних географів, важливою настільки, що ставати обґрунтуванням і підтвердженням їх теорій місця. Адже літературні репрезентації ландшафтів, прочитувані географами, можуть оприявнювати як специфіку індивідуального досвіду та інтерпретації простору, так і культурні рамки такої читанки» [Рибіцька 2013, с. 345]. Вивченню просторової топографії свої праці присвятили Кент Райден («Картографування невидимого ландшафту: фольклор, писемна творчість і відчуття місця»), Ї-Фу Туан («Простір і місце: гуманістична перспектива»), Мішель де Серто («Практика повсякденного життя»), Тім Інгольд («Тимчасовість ландшафту»). Особливе місце в цьому дискурсі займає дослідження топосу міста, адже воно «є не лише мотивом, темою чи культурним топосом. Це щось значно більше. Адже місто заклало основи новітньої культури з її характеристиками, питоми урбаністичними, формами – пресою,

мистецькими салонами, театрами, кав'ярнями й кав'ярняними посиденьками тощо. [...] Саме місто, виробляючи своєрідні механізми обігу культурної інформації, визначає сферу творення і збереження культурних цінностей» [Поліщук 2008, с. 117]. У цьому контексті варто згадати про праці основоположника соціальної антропології міста Георга Зіммеля («Великі міста і духовне життя»), розвідки Кевіна Лінча («Образ міста»), Марка Оже («Від уявного міста до міста-фікції»), Річарда Легана («Місто в літературі: інтелектуальна та культурна історія») та ін.

В українському науково-теоретичному дискурсі проблему художньої топографії осмислювали Тарас Возняк, Роман Кісь, Віра Фоменко, Інна Вихор, Тамара Гундорова, Леся Демська-Будзилак, Віталій Назарець, Ярослав Поліщук, Оксана Пухонська, Олена Романенко, Ольга Харлан, Денис Чик, Наталія Бабюк, Ольга Шаф, Дмитро Боклах та ін.

Я. Поліщук у праці «Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі» застосовує міждисциплінарний підхід до вивчення художнього простору, у якому поєднуються топографічні, культурологічні й екзистенційні виміри. Учений демонструє, як літературне картографування стає інструментом осмислення колективної пам'яті, травми та ідентичності. О. Харлан у статті «Ландшафт у сучасній військовій прозі: топографічна та художня специфіка» досліджує функції простору в сучасній військовій прозі, поєднуючи топографічний та художній аспекти його зображення.

Топосу української столиці присвячена монографія «Київ в українській літературі» (упорядник – В'ячеслав Левицький), де місто тлумачиться не лише як фізичний простір, а як символічний і культурний феномен, що формується через урбаністичні описи, літературні «мапи» та міфотворчі процеси. Становлення Києва як топосу розглядає Тамара Гундорова («Київ як топос: міфологічна парадигма»), натомість Оксана Пухонська досліджує образ Києва в сучасній українській поезії, інтерпретуючи його як місто-зустрічей та місто-розлуки («Київський текст у сучасній поезії: місто-зустріч і місто-розлука»).

Іншим знаковим урбаністичним топосом в українському літературознавчому дискурсі є Львів. Він став об'єктом аналізу розвідок Стефанії Андрусів («Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х рр. ХХ ст.»), Романа Голика («Львів: місто і міф»), Олени Романенко («Львівська цивілізація у романі Юрія Винничука „Танго смерті“»), Дениса Чика («Топос Львова в сучасній українській поезії воєнного часу: проблема пам'яті та травми»), Тетяни Белімової («Топос Львова в сучасній українській прозі») та ін.

Топосу Донбасу присвячені статті Олени Романенко («Топос Донбасу як наративний феномен в українській культурі ХХ–ХХІ ст.: спостереження, аналіз, узагальнення»), «Метафори Донбасу в літературній та історичній нарації: досвід міждисциплінарних досліджень»), Інни Левченко («Метафори Донбасу: як писалася історія регіону в літературі»),

Галини Косаревої («Абрикосові дерева, вирвані з корінням...»: топос дому у поезіях Любові Якимчук») тощо. У них авторки аналізують шлях формування в українській літературі межі ХХ–ХХІ століть топографічних образів Донбасу як особливого соціокультурного простору. На окрему увагу заслуговують дослідження топосу Криму Лариси Тарасюк та Ельміри Аблялімової-Чийгоз («Крим як топос у парадигмі міфологем: постколоніальне осмислення символічного простору»), Ганни Овсяницької («Крим як топос порушеної межі в доробку С. Поваляєвої (на матеріалі роману «Замість крові»), Олександри Вісич («Природний та культурний ландшафт в кримському доробку Миколи Чернявського») та ін.

Отож короткий огляд згаданих праць засвідчує, що проблема урбаністичних просторів є затребуваною та актуальною, адже дослідження топосу міста дозволяє глибше зрозуміти, у який спосіб сучасна українська література конструює простір, як через образи міста оприявнюється складна взаємодія індивідуального й колективного досвідів, а також як художнє відображення міського середовища сприяє формуванню національної ідентичності та її переосмисленню в контексті сучасних викликів.

Методи та методика дослідження. Провідними в роботі є студії пам'яті та травми, постколоніальний та культурно-історичний методи.

Мета статті – дослідити топос міста в сучасній українській поезії (з) війни, простежити його трансформації під впливом воєнного досвіду, проаналізувати міський простір як носія індивідуальної та колективної пам'яті.

Основні завдання статті – простежити особливості функціонування топосу міста в сучасній українській мілітарній поезії; зосередитись на аналізі міста як простору пам'яті та травми, опору та незламності, «чужого» чи транзитного ландшафту; окреслити специфіку топосу міста-спогаду, що нерозривно пов'язаний із дитинством та життям-до війни, акцентуючи на травматичному досвіді буття-у-війні.

Виклад основного матеріалу. Можна з впевненістю стверджувати, що топос міста є одним із магістральних у сучасній українській поезії (з) війни. Авторки звертаються до урбаністичних просторів, описуючи різні життєві досвіди, що доводиться проживати українцям. У контексті цього можна виокремити кілька основних проєкцій, зорієнтованих на оприявлення цього образу.

Місто як простір травми та пам'яті

У сучасних гуманітарних студіях місто дедалі частіше трактується не лише як фізичний чи соціальний вимір, а як носій колективної пам'яті та травматичного досвіду. Урбаністичний ландшафт акумулює сліди історичних подій, насильства, руйнувань і трансформацій, перетворюючи повсякденні топоси на маркери колективної травми. В українській мілітарній поезії образи міст постають не лише як локації окремих подій, а як поетичні структури осмислення воєнного досвіду. Слід зазначити,

що фіксація та документування спогадів про травматичні події відбувається тут-і-зараз (П'єр Нора означає це як «історичне теперішнє»), адже йдеться про ситуацію, що триває. Відтак важливою є практика меморіалізації, яка наповнює урбаністичне середовище символічним змістом і перетворює його на простір пам'яті: «Загалом можна говорити про залученість кожного українця до меморіальних практик та формування мови пам'яті про російсько-українську війну. Переплетення індивідуального та колективного досвідів під час війни впливає на формування спільноти пам'яті, яка об'єднує практики пам'яті (напр., ритуали вшанування, заснування премій та відзнак на честь вшанування пам'яті загиблих героїв та ін.), простори пам'яті (зокрема, алеї героїв, меморіальні знаки та ін.), а також словник пам'яті (напр., перелік мемів, гасел, знакових цитат тощо, які і документують події, і фіксують досвід тлумачення трагічних подій)» [Романенко 2024, с. 117].

П. Нора вважав, що місця пам'яті – це те, що згуртовує суспільство в різний спосіб, адже вони пов'язують людину з місцем її проживання та з її історією. Їх поява не є випадковою, вони живуть завдяки бажанню пам'ятати. Саме в таких місцях «пам'ять кристалізується й знаходить свій притулок» [Nora 1989, с. 7]. Трактуючи цього поняття передбачає, що за колективною пам'яттю приховується соціум, учасники якого беруть участь у спільно набутому досвіді, спільній пам'яті та спільній ідентичності, що оприявнюється через певні символічні топоси та коди-знаки. На відміну від класичного розуміння місць пам'яті як результату ретроспективної меморіалізації, українські міста воєнного часу демонструють одночасність події та пам'ятання. У сьогоденні вони перетворюються на свідків, що фіксують страшні події російсько-української війни. Так, Артур Дронь у вірші «Район» звертається до образу сотень українських міст, де «район дуже часто приймає тіла»:

*Коли нас не різало і не боліло?
Завтра уже привезуть його тіло.
Район так чекав його, місто чекало.
Серце важке у нас, очі сумні.
Але ми співаємо до смерті в ці дні:
«Де твоє, смерте, жало?»* [Дронь 2023, с. 32].

У художніх текстах автори часто акцентують на трансформації звичних просторів: вулиці, будинки, мости й площі втрачають свою довоєнну сутність та набувають екзистенційного виміру. Місто в поезії про війну зафіксовано як фрагментований та пошкоджений ландшафт, у якому руйнація архітектури корелює з розладом внутрішнього світу. У такий спосіб зовнішня травма перепроєктована на внутрішній досвід, а місто виступає місцем пам'яті, де травматичне минуле постійно присутнє в теперішньому. Повторювані образи зруйнованих будівель, порожніх вулиць, зупиненого руху створюють ефект застигло-го часу, у якому пам'ять не дистанціюється від події, а залишається відкритою раною:

*розбомблена школа –
тріумф російської зброї*

*добре що учнів вивезли
ще до початку обстрілів
інакше б
не вижив ніхто
у кабінеті географії звисає шматками
розірвана мапа світу
підручники безпорадно
розкидані на підлозі:
антична література з обгорілими корінцями
новітня історія з вирваною серцевиную*
[Лазуткін 2024, с. 60].

Однією з домінантних семантичних характеристик міста в поезії (з) війни є його травмованість. Зруйнований урбаністичний простір постає матеріалізованим свідченням насильства, де кожен елемент ландшафту фіксує досвід катастрофи. Автори осмислюють досвід руйнування, фіксуючи біль, пов'язаний зі зникненням десятків українських міст, що постають як простори смерті та «негативної присутності». Марк Оже означає такі ландшафти як «не-місця», наголошуючи на їхній семантичній спустошеності, тоді як у концепції Мартіна Поллака вони набувають статусу «отруєних пейзажів» – територій, позначених пам'яттю масового насильства. Відтак у поезії таких віршів часто постає топос міста-руїни як матеріального свідчення катастрофи. Цей простір позбавлений життя й голосу, він зафіксований у стані зупиненого часу, де руйнування стає не лише фізичним, а й семантичним знаком утрати. Його мовчання набуває промовистості, транслуючи досвід травми, знеособлення та розриву із життям «до війни». Водночас місто-руїна презентовано не лише описами залишків будівель, розбитими дорогами, дірками в дахах університетів чи драмтеатрів – воно здатне говорити про те, що пережило. Його функція – свідчити після катастрофи:

*в цьому дивному місті свідчать
лише жінки
одна говорить мені про зниклу дитину
дві говорять про закатованих у підвалі
три кажуть, що не чули
про згвалтування й відводять очі
чотири говорять про крики
з комендатури
п'ятеро про застрелених на подвір'ях
шестеро говорять, але нічого
не розібрати
семеро досі вголос перераховують
запас їжі
восьмеро кажуть, що я брешу
і справедливості не існує
дев'ятеро говорять поміж собою,
йдучи на цвинтар
я теж іду, бо вже знаю всіх у цьому місті
і всі його мертві – це мої мертві
і всі віцілілі – це мої сестри
десятеро говорять про віцілілого
чоловіка
його також забирали
він може бути за свідка
я стукаю в його двері, але*

виходить сусідка
говорить за нього:
лише здається, що він вцілілий –
іди, говори з жінками

[Амеліна 2024, с. 47–48].

У творчості багатьох авторів виразно оприявнюється образ «уцілілих» міст. Вони постають як суб'єкти пам'яті, наділені почуттям провини за те, що їм вдалося уникнути знищення, залишаючись у відносно безпечному просторі. Цей стан колективної провини можна трактувати як своєрідний «комплекс уцілілого міста», що проєктує індивідуальну психологічну модель на рівень цілої спільноти: «Страхиття й травми недавнього минулого, неминуче почуття вини за те, що тобі вдалося вижити й утекти на свободу, коли так багато людей загинуло або залишилося позаду – й у висліді, глибинна, не інтелектуальна чи моральна, але попросту органічна потреба бути свідком, сказати світові що сталося – все це панівний, безупинний рефрен» [Грабович 1993, с. 13]. Зокрема Катерина Міхаліцина відрефлектує у вірші «(Львів / провина вцілілого)»: *«це місто таке ошелешено тихе. / йому, мабуть, дивно. воно відчуває провину / за кожен снаряд, не йому гостро ввігнаний в спину* [Міхаліцина 2022, с. 24].

Варто зазначити, що в контексті вивчення проблеми травмоландшафтів у віршах, що змальовують події російсько-української війни, важливою є проблема антропоморфізації міського простору, який осмислюється через тілесну метафорику. Він постає як живий організм, що зазнає ушкоджень, пульсує прихованим болем, несе на собі сліди травми. Василь Махно у вірші «3 Маріуполя» змальовує жахливі кадри обстрілу міста 9 березня 2022 року, коли російські окупанти обстріляли пологовий будинок. Розтерзане тіло землі та тіло вагітної жінки злились в одній картині: *«пережити ніч в Маріуполі / під потрісканим небом куполом / під будинком розбитим... / пахне кров'ю і пахне сиками / породіллю кладуть на носилки / санітаре – кудись же неси / ну неси її – круглу як землю* [Антологія 2022, с. 36].

Місто як топос незламності

Інша топографічна проєкція міста в сучасній українській поезії – це простір незламності. Українські міста постають не лише як об'єкти військової агресії, а як активні учасники історичного процесу, що здатні чинити опір. Тепер вони є голосами свідків, що фіксують події у своїй пам'яті, адже, як писав Джорджо Агамбен у своїй книзі «Номо Sacer. Що залишається після Освенціма: архів і свідок», «покликання того, хто вижив – пам'ятати» [Agamben 1999, с. 29]. У поетичному дискурсі вішні міста персоніфіковані, наділені здатністю до витривалості та колективної стійкості. Образ зруйнованого міста часто стає символом не поразки, а спротиву. Руїни функціонують як матеріальні свідки насильства й водночас як доказ того, що місто було атаковане саме тому, що чинило опір:

з віконного скла знімаю скотч –
пристав, зубами не відгризеш
у найближчий супермаркет вибігаю

за губками й рукавичками
кухонний шкребок про всяк випадок
у кошик кидаю
на стенді з розчісками
беру до рук щітку для волосся
«зроблено в Харкові» – пишуть
значить, довго служитиме, думаю
як Харків – стійке
аж хочеться сказати – вічне

[Якимчук 2023, с. 38].

Слід зазначити, що маємо справу з подвійною функцією – збереження пам'яті міст травми й пам'яті міст спротиву. Історія XX–XXI століть, на жаль, знає чимало прикладів, коли цілі міста ставали просторами суцільного болю та страждання. Найбільш відомим символом такої травми є Освенцим – місце тотального знецінення людських вартостей. У цьому контексті автори ніби вибудовують нову мапу українських міст: тих, що «вціліли»; тих, що «досі стоять», та тих, яких «уже немає». Поезія війни фіксує момент, у якому конкретні міста – Київ, Харків, Маріуполь, Чернігів, Херсон, Бахмут – перетворюються на знакові топоси. Їхні назви в поетичних текстах функціонують як концентровані смислові формули, що викликають асоціації з героїзмом, жертвою та витривалістю. Так топоніми втрачають суто географічне значення й стають символами певного типу досвіду: Київ – місто-осердя («Місто, що ракетами розтрощене...» О. Ірванець), Харків – місто стійкості («(молитва до/Харків)» К. Міхаліцина), Маріуполь – місто-мученик («анатомія/Маріуполь») К. Міхаліцина), Буча – місто-жертва («Псальма Бучі» В. Махно), Бахмут – місто-форпост («Фортеця Бахмут» Т. Тополя), Львів – місто-прихисток («Львів/провина вцілілого» К. Міхаліцина) тощо.

Мотив незламності часто проєктується на образ міста як частини національного тіла. Поранення одного міста резонує з болем іншого, формуючи відчуття колективної травми й водночас колективної витривалості. Така презентація сприяє формуванню уявлення про Україну як простір взаємопов'язаних локальних історій, де незламність – це не виняткова властивість окремого міста, а спільна характеристика всього національного простору. *Пере-проживають війну не лише міста опору, а й міста в тилу. До прикладу, поети доволі часто апелюють до зображення «мирного» Львова, у якому теж відбувається щось страшне, адже й тут нема безпечного місця: «Чи можу я бути в безпечному місці, / коли мої батьки відмовляються їхати з дому, / але не мають бомбосховища / під своєю багатоповерхівкою? / Підвал, який його заміняє, може хіба що / Надто швидко стати братською могилою* [Мусаковська 2024, с. 48].

Артур Дронь звертається до опису відомої локації у Львові – Марсового поля, що стало місцем поховання сотень українських військових, що віддали своє життя за збереження української свободи. Як зазначає Д. Чик, це «не просто назва місця (відомого також як Личаківський військовий цвинтар) – це простір траурної ідентичності, де тіло

померлого солдата, пам'ять матері й жести живих утворюють спіраль зворотного впливу простору на людину. Відповідно до реверсивної психогеографії, простір тут не споглядається – він призводить до конкретних фізичних і психічних станів, перетворюючи людину на носія своєї топографії» [Чик 2025, с. 217]. Поет змальовує кадри масових поховань в «уцілілому місті», яке лише умовно залишається цілим, адже сотні вже ніколи не повернуться до свого Дому:

*Солдат стає перед жінкою на коліно,
як вона перед сином,
коли зав'язувала йому шнурки
у дитинстві.
Не дивиться жінці в очі,
як її син у дитинстві,
коли відчував провину.
Солдат каже:
Ось тобі, жінко, прапор.
Люби його [Дронь 2023, с. 18].*

Місто-спогад

Топос міста-спогаду в українській поезії про війну функціонує як форма реконструкції втраченого простору через механізми індивідуальної та колективної пам'яті. За Морісом Альббаксом, пам'ять завжди «локалізована», тобто закорінена в конкретному просторі. У воєнній поезії цей ландшафт часто набуває ретроспективного характеру: місто існує не як актуальна реальність, а як образ, збережений у спогаді та протиставлений теперішньому. У текстах місто-спогад постає як довоєнне середовище, що зберігається в пам'яті всупереч його фізичному руйнуванню. Варто наголосити, що сучасна українська поезія працює з «пам'яттю катастрофи», де минуле не зникає, а постійно втручається в теперішнє, формуючи напружений діалог між «тоді» та «тепер». Саме в цьому діалозі місто-спогад стає способом утримання ідентичності в умовах історичного зламу: «як вода пам'яті, малюнки з попелу, кров лози виноградної / мрії, що все повернеться, мов Крим лежить на долоні / зруйнований часом палац, повертайся туди, де тепло / метелики літають над ліхтарем / повертайся в міста кипарисів, залізних замків на воротах [Брагіна 2022, с. 30].

Хроніки війни зумовили процес картографування травматичних точок на меморіальній мапі України. У цьому контексті поетичне письмо стає засобом фіксації пам'яті міст та пам'яті про міський простір. Звернення до слова зумовлене усвідомленням його ваги та потребою ословити цей досвід. Травма змінює природу пам'яті та потребує вираження, адже вона «є чимось набагато більшим, ніж просто патологія: це завжди історія рани, яка кричить, звертається до нас у спробі розповісти нам про реальну правду, якої інакше немає» [Caruth 1995, с. 5]. Відтак особливістю топосу міста-спогаду є його тісний зв'язок із досвідом відсутності. Часто йдеться про міста, які довелося покинути, які зазнали руйнації чи окуповані. Саме завдяки мові автори «повертають» свої міста у свій простір буття, адже «література – це пам'ять культури, але не

як пристрій одноразового запису, а як сукупність пам'ятних дій, що містить знання, збережені культурою, і практично всі тексти, створені культурою та які сформували культуру. Письмо – це і акт запам'ятовування, і нове тлумачення, за допомогою якого кожен новий текст вкарбовується в простір пам'яті» [Lachmann 2008, с. 301]:

*міста в якому жилося
світле багатоголосся
спомини вплетені натуго в зрізані коси
білі нічні абрикоси –
кате, тобі не здалося
вистойм
виростем
виживем
і помстимося! [Жарікова 2024, с. 86].*

У поезії про війну топос міста-спогаду часто пов'язаний із дитячими роками. Місто дитинства – це первинний локус безпеки, яка тепер утрачена. Воєнна травма постає як складне психологічне явище, подолання якого в багатьох випадках є тривалим і проблематичним. Війна радикально порушує сформований людиною світ безпеки та стабільності, спричиняючи деконструкцію звичного життєвого порядку. Джерелом травматичного досвіду війни є не стільки сама загроза смерті, скільки постійне відчуття руйнування звичного буття. У текстах Олександра Авербуха місто постає як простір, що більше не є домом:

*коли тобі нарешті щастить
до радіологічної суміші дрібних
твердих частинок
приходить пам'ять
знищеного міста
сад першого травня
жінка у платті в горошок
загубила тебе посеред часу
важкої знемоги
та простору
дитячого забуття
здається, від панельного дому
відлучується останній
різкий голос
та ти робиш мимовільні рухи
щоб ніжно й сумовито
привернути хоча б чиесь співчуття*

[Авербух 2024, с. 46].

Водночас він може виконувати функцію внутрішнього опору катастрофі. Тут важливо не втратити зв'язок із «своїм» містом дитинства, що постає як внутрішній простір, який усіма силами треба зберегти та унеможливити знищити фізично: «По-заду мружаться будинки, / покусані шрапнеллю. Це було давно. / Місто твого дитинства, / скривавлене, вистояло / на перебитих ногах [Мусаковська 2024, с. 86].

Місто-транзит і топос «чужого» міста

Місто-транзит як концепт передбачає простір, що функціонує як проміжний етап у житті. У контексті подій війни воно репрезентує досвід вимушеного руху, відчуття непевності, тимчасовості

та екзистенційної нестабільності. Це не є ні домом, ні кінцевою метою, а радше простором між «до» і «після», між утраченим і ще не здобутим. У поетичних текстах він оприявнюється через образи станцій, вокзалів, мостів, перонів, прикордонних місцин та тимчасових прихистків. Як зазначає Марк Оже, подібні простори можна трактувати як «не-місця», що не формують тривкої ідентичності, але у воєнному дискурсі вони набувають граничного емоційного навантаження: «Таке буття в транзиті схоже на війну, оскільки так само, як і на війні, транзитна людина перебуває в процесі зміни своєї пам'яті та ідентичності» [Гундорова 2024, с. 111]. У поезії Вікторії Амеліної програвється дуже впізнана картина перших днів повномасштабного вторгнення – українські жінки з валізами та дітьми дорогою до кордону:

Бачиш жінку з простягнутою назад рукою?

Вона ніби тягне валізу або веде

когось за собою

Невидима валіза важка, бо жінка іде повільно

Такі жінки загалом називаються божевільні

Їй нічого було брати з її згорілого дому

[Амеліна 2024, с. 45].

Із процесом вимушеної міграції пов'язаний топос «чужого» міста, що стало для багатьох не лише місцем прихистку та спасіння, але й простором ностальгії та безвиходи: «Вигнання ґрунтується на існуванні рідної землі, любові та реальній прив'язаності до неї. Універсальна істина вигнання не в тому, що людина втрачає цю любов або домівку, а в тому, що кожному вигнанцю притаманне відчуття раптової, небажаної втрати» [Саїд 2007, с. 466]. Безіменні будинки, зачинені вікна, однакові маршрути підкреслюють відчуження та неможливість укорінення. *Не*-твое місто часто змальовується як упорядковане, мирне, функціональне – і саме це викликає внутрішній дисонанс:

оживати о 4 ранку у чужому ліжку,

на чужій близькій

між чужих стін

розуміючи

що навіть тіло оце – чуже

я не знаю його... [Степаненко 2023, с. 8].

Окремого значення набуває мовний вимір такого ландшафту. Інша мова чужого міста часто постає як бар'єр, що унеможливує ословлення травматичного досвіду. Нездатність «перекласти» власний біль спричиняє додаткову ізоляцію: навіть перебуваючи серед людей, ліричний герой залишається самотнім. Мовчання в цьому контексті стає не

знаком спокою, а ознакою неприйняття та нерозуміння. Ірина Шувалова в поезії «Київ-Нанкін» від-рефлектує: *«ось ось ось / тут тут / воно лежить / це невимовне / важке / як мертве тіло / дорогої людини* [Шувалова 2022, с. 26].

Тіло в чужому місті також переживає дезорієнтацію. У поетичних текстах з'являються мотиви «чужого повітря», іншого темпу часу, неприродності руху. Простір не резонує з тілесною пам'яттю, що зберігає ритми рідного міста. Натомість пам'ять постійно повертає ліричного суб'єкта до місця втрати – через сни, запахи, випадкові звуки, формуючи відчуття подвійної присутності, адже фізично герой перебуває в чужому середовищі, але екзистенційно залишається в *просторі війни*:

я тоді їла піцу у Вероні

і запивала її зимним просеко

соус з солодких як мед томатів тік по пальцях

а я думала що це кров

з херсонських помідорів

мені було солоно

війна ж ... [Мулярчук 2023, с. 40].

Висновки. Дослідження сучасної мілітарної поезії засвідчує, що образ міста набуває нових смислів та трансформацій під впливом досвіду війни. Місто постає не лише просторовою категорією, а й складним символічним утворенням, у якому перехреснюються індивідуальна пам'ять, колективний досвід, травма та спротив. Воно перетворюється на «свідка», що фіксує руйнацію, втрату та страх. Однак важливим є й те, що топос міста в таких текстах не редукується до образу жертви, а осмислюється і як простір опору, солідарності та етичного вибору.

Важливою є проєкція міста-спогаду, що постає простором пам'яті, травми та тілесного переживання війни. Цей образ часто фрагментарний, обірваний, але не забутий та проартикульований. Образ міста-транзиту, у свою чергу, репрезентує рух та переміщення в умовах війни. Воно стає простором тимчасового перебування, зустрічей та втрат. Автори акцентують на відчуттях розгубленості, непевності та дезорієнтації, однак зі збереженням віри про повернення (до)Дому.

Отож із упевненістю можна констатувати, що топос міста в сучасній українській мілітарній поезії є ключовим елементом художнього осмислення війни, який дозволяє поєднати особисте й колективне, локальне та національне, травматичне й життєтвердне.

Література

1. Авербух О. Пісні люті і туги / Pieśni gniewu i tęsknoty. Львів: Джебза, Сейни: Pogranicze, 2024. 62 с.
2. Амеліна В. Свідчення. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 80 с.
3. Антропологія простору: збірник наукових праць; за наук. ред. М. Гримич. Т. 1. Культурний ландшафт Києва та околиць. Київ: Видавництво Дуліби, 2017. 316 с.
4. Брагіна О. Вода пам'яті / Woda pamięci. Львів: Джебза, Сейни: Pogranicze, 2022. 50 с.
5. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща», 2023. 440 с.
6. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Київ: Інститут української археографії, 1993. 56 с.
7. Гундорова Т. Транзитна культура і постколоніальна травма. Київ: Віхола, 2024. 272 с.
8. Дронь А. Тут були ми. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 112 с.

9. Жарікова С. Дим дитячих багать / Dym dziecięcych ognisk. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2024. 102 с.
10. Лазуткін Д. Індійський океан / Okean Indyjski. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2024. 94 с.
11. Міхаліцина К. Голоси / Głosy. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2022. 54 с.
12. Мулярчук І. вдОМа / w dOMu. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2023. 66 с.
13. Мусаковська Ю. Каміння і цвяхи. Львів: Видавництво Старого Лева. 2024. 112 с.
14. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій. Харків: Акта, 2008. 288 с.
15. Рибіцька Е. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. 2013. № 7. С. 337–353.
16. Романенко О. Війна і пам'ять: трансформація наративних меморіальних практик. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2024. № 24. С. 114–122.
17. Саїд Е. Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 2007. 466 с.
18. Степаненко О. Дихай / Oddychaj. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2023. 82 с.
19. Чик Д.Ч. Топос Львова в сучасній українській поезії воєнного часу: проблема пам'яті та травми. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2025. Т. 2. Вип. 40. С. 214–222.
20. Шувалова І. Невимовне / Niewyrażalne. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2022. 60 с.
21. Якимчук Л. Виробництво ніжності / Produkcja czułości. Львів: Дзезва, Сейни: Pograncze, 2023. 112 с.
22. Caruth C. Trauma: Exploration in memory. Baltimore: John Hopkins UP, 1995. 278 p.
23. Lachmann R. Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook. Berlin: de Gruyter. 2008. P. 301–310.
24. Nora P. Between memory and history. Special Issue: Memory and Counter-Memory. 1989. № 26. P. 7–24.

References

1. Averbukh O. (2024) Pisni liuti i tuhy / Pieśni gniewu i tęsknoty [Songs of Fury and Longing]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 62 s. [in Ukrainian].
2. Amelina V. (2024) Svidchennia [Testimonies]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 80 s. [in Ukrainian].
3. Antropolohiia prostoru [Anthropology of Space]: zbirnyk naukovykh prats (2017) / ed. by M. Hrymch. T. 1: Kulturnyi landshaft Kyieva ta okolysts [The Cultural Landscape of Kyiv and Its Surroundings]. Kyiv: Vydavnytstvo Duliby. 316 s. [in Ukrainian].
4. Brahina O. (2022) Voda pamiaty / Woda pamięci [The Water of Memory]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 50 s. [in Ukrainian].
5. Viina 2022: shchodennyky, esei, poeziia [War 2022: Diaries, Essays, Poetry] (2023): antolohiia. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva; Warsaw: Nova Polshcha. 440 s. [in Ukrainian].
6. Hrabovych H. (1993) U poshukakh velykoi literatury [In Search of Great Literature]. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafii. 56 s. [in Ukrainian].
7. Hundorova T. (2024) Tranzytna kultura i postkolonialna travma [Transitional Culture and Postcolonial Trauma]. Kyiv: Vikhola. 272 s. [in Ukrainian].
8. Dron A. Tut buly my [We Were Here] (2023). Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 s. [in Ukrainian].
9. Zharikova Ye. (2024) Dym dytiachykh bahat / Dym dziecięcych ognisk [The Smoke of Children's Bonfires]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 102 s. [in Ukrainian].
10. Lazutkin D. (2024) Indiiskyi okean / Okean Indyjski [The Indian Ocean]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 94 s. [in Ukrainian].
11. Mikhalitsyna K. (2022) Holosy / Głosy [Voices]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 54 s. [in Ukrainian].
12. Muliarchuk I. (2023) vdOMa / w dOMu [At Home]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 66 s. [in Ukrainian].
13. Musakovska Yu. (2024) Kaminia i tsviakhy [Stones and Nails]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 s. [in Ukrainian].
14. Polishchuk Ya. (2008) Iz dyskursiv i dyskusii [From Discourses and Discussions]. Kharkiv: Akta. 288 s. [in Ukrainian].
15. Rybitska E. (2013) Vid poetyky prostoru do polityky mistia. Topohrafichnyi povorot u literaturnykh doslidzhenniakh [From the Poetics of Space to the Politics of Place: The Topographical Turn in Literary Studies]. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*. №. 7. S. 337–353 [in Ukrainian].
16. Romanenko O. (2024) Viina i pamiat: transformatsiia naratyvnykh memorialnykh praktyk [War and Memory: The Transformation of Narrative Memorial Practices]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*. №. 24. S. 114–122 [in Ukrainian].
17. Said E. (2007) Kultura y imperiializm [Culture and Imperialism]. Kyiv: Krytyka. 466 s. [in Ukrainian].
18. Stepanenko O. (2023) Dykhaj / Oddychaj [Breathe]. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pograncze. 82 s. [in Ukrainian].
19. Chyk D. Ch. (2025) Topos Lvova v suchasni ukrainskii poezii voiennoho chasu: problema pamiaty ta travmy [The Topos of Lviv in Contemporary Ukrainian Wartime Poetry: The Problem of Memory and Trauma]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». T. 2. Vyp. 40. S. 214–222 [in Ukrainian].

20. Shuvalova I. (2022) *Nevymovne / Niewyrażalne [The Unspeakable]*. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pogranicze. 60 s. [in Ukrainian].
21. Yakymchuk L. (2023) *Vyrobnytstvo nizhnosti / Produkcja czułości [The Production of Tenderness]*. Lviv: Dzhezva; Seiny: Pogranicze. 112 s. [in Ukrainian]
22. Caruth C. (1995) *Trauma: Exploration in Memory*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 278 p. [in English].
23. Lachmann R. (2008) Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: de Gruyter. P. 301–310 [in English].
24. Nora P. (1989) Between Memory and History. *Special Issue: Memory and Counter-Memory*. №. 26. P. 7–24 [in English].

THE TOPOS OF THE CITY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN WAR POETRY

Abstract. The article is devoted to a literary analysis of the presentation of the city topos in contemporary Ukrainian poetry after 2014, as it is shaped by the reflection on the experience of war. The city is examined as a multidimensional artistic image that undergoes significant transformations under the influence of war and functions not merely as a spatial background but as an active meaning-generating element of poetic discourse. The study traces changes occurring within the urban space, which in war poetry emerges as a bearer of collective and individual memory, traumatic experience, and national identity.

The main focus is placed on images of the destroyed, abandoned, or threatened city, which acquire symbolic significance and represent experiences of loss, fear, and existential instability. The article emphasizes that contemporary Ukrainian war poetry forms a new model of the urban topos, in which physical landscapes are closely intertwined with mnemonic, symbolic, and emotional dimensions, becoming important instruments for the artistic interpretation of wartime events and for the fixation of collective experience.

The study analyzes key urban topoi. In particular, it examines the city as a space of memory and trauma, in which experiences of destruction, loss, and post-traumatic perception of war are inscribed; the city as a topos of resilience, representing collective resistance, endurance, and the capacity for renewal even under constant threat; the city-in-transit, associated with experiences of forced migration, temporariness, and existential uncertainty; as well as the city-as-memory, which exists predominantly within the realm of remembrance and the inner space of the lyrical subject.

The research is based on interdisciplinary approaches in contemporary literary studies, including topos theory, urban studies, concepts of cultural memory, and trauma studies, which makes it possible to comprehensively conceptualize the functioning of the image of the city in poetic texts of wartime. Such an analysis reveals patterns of artistic responses to war and outlines the specifics of the formation of new symbolic meanings of the city. The study concludes that the city topos in contemporary Ukrainian war poetry acquires the status of one of the key elements in the poetic comprehension of wartime reality and an important marker of collective experience.

Keywords: topos, city, war poetry, urban space, trauma, memory.

© Федорів У., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Уляна Федорів – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені І. Франка, Львів, Україна; ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

Ulyana Fedoriv – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Literary Theory and Comparative Literature, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; ulyana.fedoriv@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7295-3343>

ВОЛОДИМИР БІРЧАК ЯК ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.09(477.87):929В.Бірчак

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).91–97](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).91–97)

Хороб С. Володимир Бірчак як історик літератури; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті досліджено літературознавчі погляди молодомузівця Володимира Бірчака (1881–1952), що оприявлені в його науковій історико-літературній праці «Літературні стремління Підкарпатської Руси» (1921). Важливим завданням публікації є аналіз історико-літературної праці Володимира Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Руси» крізь призму її цінності для сучасного українського літературознавства. Як результати дослідження можна сприймати судження і доводи, задекларовані в статті про те, що досі маловідома праця молодомузівця Володимира Бірчака зберігає свою актуальність та важливість принаймні у двох аспектах: по-перше, вона розкриває історію українського письменства на теренах Закарпаття від давнини до перших десятиліть ХХ століття, а також аналізує творчість у літпроцесі незначних чи невідомих письменників та літераторів краю; по-друге, вона органічно вписується до загальноукраїнського національного літературно-духовного явища, що не тільки збагачує його іменами творців художніх цінностей, а й робить його більш повнішим та цілісним. Звідси й новизна цього дослідження: об'єктивно проаналізовано літературознавчу працю Володимира Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Руси», що впродовж тривалого часу знаходилася в нашій науці про літературу у вимушеному забутті, як і її автор. Визначено її місце і роль у вивченні закарпатської гілки українського національного письменства. З'ясовано особливості й методологічні підходи Володимира Бірчака в осмисленні багатого художнього матеріалу та його аналізу. Доведено важливість літературознавчої студії в історії української літератури

Ключові слова: Володимир Бірчак, історія літератури Закарпаття, національне письменство, методологія дослідження.

Формулювання проблеми. Про творчу постать Володимира Бірчака (1881–1952) здебільшого відомо як про автора історичних повістей «Василько Ростиславович» (1922), «Володар Ростиславович» (1930), «Проти закону» (1936), «Велика перемога» (1941), а також збірок середньої і малої прози – «100.000» (1913), «Притчі» (1931), «Золота скрипка» (1937), «Карієра» (1943). Водночас він знаний як один із представників літературного угруповання галицьких модерністів «Молода муза», який був редактором журналу «Світ», навколо котрого зосереджувалися молоді поети, прозаїки, драматурги. Також відомо, що його творчість зчаста критикував Іван Франко, називаючи його прозу такою, що «нікого не гріє і не студить». Чи мав рацію в цьому Іван Франко? Можливо, у тому сенсі, що його оповідання та повісті «були модерністичними тільки умовно – вони були написані, мабуть, під модернізм», котрий аж ніяк не відповідав письменницькій природі Володимира Бірчака. Очевидно, що його прозові твори радше треба було сприймати як епічні спроби відобразити історичні реалії Галичини і в такий спосіб пробудити в читача пізнавальну зацікавленість до «отчого краю», торкаючись його виховних рефлексій. На переконання «молодомузівців» (Василя Пачовського і Петра Карманського), такі твори з виховним потенціалом також мали право на життя, хоча й зауважили вони, що проза Володимира Бірчака має більш «громадські цілі», аніж «художньо-мистецькі завдання». То вже в наш час дослідниця Сніжана Новак у своїй кандидатській дисертації «Творчість Володимира Бірчака 20–40-х років ХХ століття в українському літературному процесі» (Івано-Франківськ, 2008) докладно проаналізує всю прозову спадщину письменника, її ідейно-образні та сюжетно-компози-

ційні особливості в контексті не лише галицького, а й всеукраїнського літературних процесів перших десятиліть нового століття. Отже, буде докладно з'ясовано, як художні досягнення прозаїка, так і його творчі прорахунки.

Аналіз досліджень. Загалом про творчість Володимира Бірчака на сьогодні маємо доволі скупку бібліографію, серед якої можна виокремити статті Луки Луціва (Л. Гранічки) «Володимир Бірчак. Володимир Ростиславович: історична повість з ХІ віку» (ЛНВ.Ч. 12. –1923. С. 374), Володимира Гнатюка «Літературні стремління Подкарпатской Руси» (ЛНВ.Ч. 1. 1922. С. 86), Петра Карманського «Володимир Бірчак» (Українська богема. Львів, 1936, С. 58–60), а також праці Сніжани Новак, Олекси Мишанича, Наталії Ребрик. Остання, до речі, чимало доклалася, щоб у закарпатському видавництві «Гражда» були перевидані деякі твори Володимира Бірчака, а разом із Ужгородським національним університетом та науково-дослідним інститутом україністики імені Махайла Мольнара підготувала монографію «Література народоцветва і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ століття» (Ужгород, 2007), у якій досліджено літературно-художній процес, про котрий почасти пише в своєму науково-популярному нарисі (радше підручнику) «Літературні стремління Підкарпатської Руси» Володимир Бірчак.

Ми ставимо собі за мету розкрити методологічні підходи в аналізі багатого письменства від давніх часів до початку 1939 року, тобто до початків «совєтизації» краю. Свідомо обмежимося значеною працею автора, тим паче, що дослідники ні творчості Володимира Бірчака, ні літературного процесу на Закарпатті перших десятиліть початку ХХ століття ще не розглядали її у своїх літератур-

рознавчих студіях зусібно, а лише обходилися певними згадками про неї, як і про наукові інтенції «молодомузівця» загалом. Тим часом, окрім цієї суто навчально-наукової розробки, Володимир Бірчак належать студії про ритміку «Слова о полку Ігоревім» (1926), про зв'язок візантійської церковної пісні з образною системою «Слова о полку Ігоревім» (1927), про поетичну творчість Ю. Боршоша-Кум'ятського (1934) тощо. Якщо зважити, що перше видання «Літературних стремлінь...» вийшло друком ще 1921 року з допомогою Ужгородської «Просвіти», а друге – у 1937 році в Ужгородській друкарні «Школьная помощь», то можна цілком природно сприймати й інші його літературознавчі праці, припускаючи, що саме в проміжку 20–30-х років він, крім художньої, також звертався і до наукової творчості. І саме цей проміжок часу в площині літературознавчій виявився для нього чи не найуспішнішим.

Основоположними методами дослідження у статті є конкретно-історичний та аналітичний.

Виклад основного матеріалу. Нині, коли 1993 року було факсимільним способом в Ужгородському видавництві «Карпати» знову (втретє) передруковано навчальний посібник «Літературні стремління Підкарпатської Руси», зацікавлення Володимиром Бірчаком як літературознавцем відчутно зросло. Одразу виникла спроба проаналізувати його навчально-наукову студію з подібними історіями нашого національного письменства, написані здебільшого в умовах української еміграції (1920 року Володимир Бірчак перебрався зі Львова до Відня, а відтак – до Ужгорода, де прожив аж до 1939 року). Справді, його науково-популярний нарис «вписується» до переліку авторів історії української літератури, що донедавна майже були невідомими не лише для широкого читачького загалу, а й для фахівців-філологів.

І все ж «Літературні стремління Підкарпатської Руси» різняться від інших аналогічних видань: насамперед своїм об'єктом вивчення (він, звичайно, більш локалізований), своїми методологічними підходами в аналізі ідейно-естетичних явищ літературного процесу на Закарпатті від найдавніших часів до середини 30-х років ХХ століття (вони здебільшого зв'язані з історико-суспільними та національно-культурними чинниками творчого побутування письменників краю). Виходячи з таких засад, Володимир Бірчак відповідно структурує свою літературознавчу працю. Передовсім він здійснює поділ історії літератури Закарпаття на три важливі доби.

Перша хронологічно означена XI–XVI століттями, коли письменство краю розвивається під абсолютним впливом Сходу – Візантії, Болгарії, Сербії, інших східно-південних релігійно-культурних центрів. Написані й усні твори того часу мали здебільшого релігійно-християнське спрямування й оформлялися староукраїнською мовою з явною чи з менш помітною домішкою церковнослов'янщини.

Друга доба настає після відчутного зменшення впливу Сходу і посилення (через релігію, куль-

туру, освіту та інші гуманістичні цінності) впливу Західної Європи, що припадає на другу половину XVI – кінець XVIII століть. Сюди Володимир Бірчак додає й політичні причини: залежність українських земель від Польщі, що історично зумовлено взаємозв'язками між польською та закарпатською культурою і літературою.

І, нарешті, третя доба в розвитку письменництва краю пов'язується передовсім з явищами та процесами загальноукраїнського характеру, що мали значний вплив на формування власне національного складника творчості місцевих поетів, прозаїків і драматургів. Володимир Бірчак зміну цієї доби прив'язує до появи на східноукраїнських теренах питомо українських за духом і спрямуванням літературних творів. І насамперед славнозвісної «Енеїди» (перелицьованої) Івана Котляревського, тобто від її видрукування 1798 року й «зачинається третя доба української літератури» на Закарпатті і «сягає до сьогодні» [Бірчак 1993, с. 9]. Власне, з того часу, коли в 1919 році цей край, що йменувався Підкарпатською Руссю, було приєднано до Чехословацької республіки.

На переконання Володимира Бірчака, саме відтоді й «зачинається відродження народної літератури в мові і в молитвах», хоча й зустрічаються ще «відгомони давньої доби» (поодинокі автори наближають свої твори в мовному оформленні до церковнослов'янщини, або й «пишуть сумішню (язичієм) усіх мов – української, російської й церковнослов'янської».

Проте в цілому «народна мова, здобувши собі раз горожанські (світські. – С.Х.) права в письменництві, задержить вже ці права, як це сталося в Україні, в сусідній Галичині й Буковині» [Бірчак 1993, с. 11]. Зважмо на те, що здійснена періодизація історії літератури Закарпаття Володимиром Бірчаком цілком відповідала тому рівневі знань про цей український край, якого було досягнуто на час написання ним своєї літературознавчої праці. Зрозуміло, що її автор глибоко опрацював наявну на тоді художню й літературно-критичну базу, архівні матеріали, сам багато вивчав і осмислював не лише з українського, а й з європейського письменницького досвіду, внаслідок чого, як справедливо зауважує Олекса Мишанич, «виробив переконливу і струнку концепцію літературного розвитку Закарпаття, ввівши його письменництво в загальноукраїнський контекст» [Мишанич 1993, с. 192].

При цьому треба зазначити й те, що в огляді історії літератури Закарпаття, її періодизації, етапів її розвитку і найважливіших проблем творчого побутування Володимир Бірчак мав авторитетних попередників – Івана Франка, Михайла Драгоманова, Володимира Гнатюка, Василя Лукача, Павла Феєрчака, Григорія Стрипського та ін. Однак саме він, по суті, першим систематизував багатий художній і літературно-критичний матеріал, сумлінно почерпнутий із культурно-мистецького життя краю впродовж багатьох століть, першим упорядкував його в історико-літературному плані і подав у доступній формі (мова і виклад матеріалу впадають

у вічі насамперед) для широкого читацького загалу. Не забуваймо при цьому, що колишній доцент Кам'янець-Подільського українського державного університету, Володимир Бірчак, переїхавши на постійне проживання до Ужгорода, тривалий час працював у шкільному відділі Земського уряду, вчителем місцевої руської гімназії, а також розгорнув навчальну й педагогічну діяльність: видав ряд українських хрестоматій для середніх шкіл, працював в управлінні «Просвіти», редагував тижневик «Народ» і газету «Українське слово». Доречно зазначити, що про вчительство і дрібну інтелігенцію Закарпаття Володимир Бірчак написав повість «На нових землях».

Однак повернемося до праці літературознавця «Літературні стремління Підкарпатської Руси» і виокремимо ще й таку її характерну рису. Дослідник у кожному з означених періодів розвитку закарпатського письменництва визначає якісь домінуючі художні явища, що так чи так були зв'язані з історико-суспільними процесами, культурно-духовними традиціями й тенденціями, врешті, з окремими ідейно-естетичними з'явами у творчості письменника чи групи художників слова. Така, сказати б, об'ємність його дослідницької методи дозволяє Володимирові Бірчаку побачити панорамність літературного процесу на Закарпатті. До цього він додає переконливі факти релігійного, шкільницько-освітнього та мовного характеру.

Відтак в аналізі ним перших двох періодів розвитку історії української літератури в краї, як казав Василь Пачовський «Срібної землі», він раз по раз акцентує увагу на особливостях релігійно-християнського життя закарпатців, на їх прагненні до європейських освітніх вишколів, у яких брали участь релігійні та громадські діячі Мануїл Ольшавський, Макарій Шугайда, Арсеній Коцак, Андрій Бабчинський. Водночас Володимир Бірчак доводить, що активність у такому житті сприяла народженим рукописних учительських євангелій, друкованих збірників оповідань, полемічних та літописних творів (один із найдавніших тут Гукливський літопис чи збірник релігійних віршів «Богогласник»).

Загалом ці два періоди розвитку закарпатського письменництва чи не найґрунтовніше вивчені автором підручника «Літературні стремління Підкарпатської Руси», бо, окрім загальних (оглядових) нарисів у цьому, тут ще й додано нариси, мовити б, портретні, приміром, творчість Николи Теодоровича, Йоанікія Базиловича, Івана Фогорашія, Василя Довговича, Михайла Лучкая. Кожному з них Володимир Бірчак дає влучну характеристику, визначаючи при цьому ідейно-естетичні особливості його художніх творів та їх місце й роль у закарпатському літературному процесі давніх років, а також, що дуже важливо, їх виразно національне наповнення – тематичне, образне, сюжетне – і перевагу в них народної мови, що буде близька й зрозуміла мешканцям краю. Володимир Бірчак переконливо доводить послідовність використання рідної мови у творах письменників Закарпаття різних періодів. Тож у так званій «латино-руській добі» таке мов-

не осереддя лише починало утверджуватися через твори Василя Довговича, Михайла Лучкая та ін., у «руській церковнослов'янській» добі відродилося завдяки творам Олександра Духновича, Олександра Павловича, Анатолія Кралицького, Євгена Фенцика та ін., а в «новій» добі розвинулося («аж до зближення з народною мовою») у творчості Юрія Жатковича, Гіядора Стрипського й особливо Августа Волошина.

І насамкінець, третій період розвитку літератури Закарпаття, що його Володимир Бірчак означив, як період «підкарпатського писемництва по перевороті», тобто після приєднання краю до Чехословацької республіки 1919 року. Він доволі непростий у своєму розвитку, адже зіткнулися різні «стремління» авторів, прямо протилежні тенденції в історії літератури. З метою докладного відтворення цих «стремлінь» варто звернутися до розмислів Володимира Бірчака, цитуючи його текст без будь-яких коригувань: «Русска література опирається і завжди покликується на традицію XIX віку, коли писали поодинокі автори не народною мовою, а будь-то церковнослов'янською або російською, або сумішкою тих обидвох. Ця література опирається на твори Олександра Духновича, Олександра Павловича, Івана Сильвая (Уріла Метеора), Юлія Ставровського (Попрадова), Євгена Фенцика (Владіміра) та ін.

Українські письменники теж покликаються на традицію XVII, XVIII і початку XIX віку <...>, де й знаходиться цілий ряд творів, головню релігійних поучень, які були написані мовою народною. Правда, ця мова XVII і XVIII віку була з домішками мадяризмів, словакизмів та полонизмів – але висока ідея присвічувала авторам, що уживали тієї мови – бути зрозумілим найширшим верствам народу, дійти до всіх сердець. І з початком XIX віку знаходять українські письменники твори, які під впливом слов'янського відродження зближалися до народної мови як Михайло Лучкай <...>, Фогорашій та Довгович. Коротко перед війною (Першою світовою. – С.Х.) виступили знов Стрипський та Волошин» [Бірчак 1993, с. 156].

У цьому місці викладу свого історико-літературного матеріалу Володимир Бірчак приходить до таких цілком логічних й аргументованих висновків: хоча ці «стремління» й опиралися на традиції минулого, однак кожне з них мало в собі «свої підпори». Перше зберегло традиції «святої непорушності», од якої годі було в чомусь відмовитися, друге, ґрутуючись на природньому прагненні народу «творити літературу в мові, якою говорить, яку розуміє» [Бірчак 1993, с. 156]. При цьому літературознавець зауважує, що різниця між цими двома «стремліннями» не лише в мові, якою пишуть письменники, а й у провідних мотивах їх творів і демократичності такого письменства загалом. «Так звані руські письменники менше опрацьовують місцеві мотиви, в них і особи з околиць Мукачевя й Хусту говорять бесідою Москви» [Бірчак 1993, с. 157], – справедливо зазначає Володимир Бірчак. За такої чіткої позиції автора підручника дещо дивним видається-

ся включення ним підрозділу «Русська лірика» до сторінок «Літературних стремлень Підкарпатської Руси» з її явними, як сказали б сьогодні, «промисковсько-шовіністичними» орієнтирами. Адже основний пафос цієї науково-навчальної книжки, головне «стремління закарпатського письменництва» – виразно проукраїнські. Можна припустити, що тут радше відбулося суто авторське прагнення до об'єктивного висвітлення літературного процесу 20–30-х років XX століття на Закарпатті, у якому творчо побутували і такі художні сили, що орієнтувалися винятково на Росію. Однак, хай там як, тут аж ніяк не проступає свідомо суб'єктивне бажання накинути бодай якусь тінь на домінантне «стремління» всієї літератури краю.

Саме в цьому останньому розділі свого підручника Володимир Бірчак своєрідно вивершує огляд поезії, прози, драматургії і літературної критики, що переконливо доводить одвічні прагнення письменників краю. «За ці два десятиліття активного політичного і культурно-національного життя, – пише Олекса Машанич, – Закарпаття повністю ввійшло до контексту загальноукраїнської культури» [Машанич 1993, с. 237] Автор «Літературних стремлень Підкарпатської Руси» через аналіз письменницьких постатей і їх творів показує цей невтримний і поступальний процес. Він вибудовує його на зрізі родових і жанрових ознак закарпатського письменництва 20–30-х років XX століття, виокремлюючи в кожному з них знакові постаті художників слова. Так, в підрозділі «поезія» – це Василь Гренджа-Донський, Юрій Боршош-Кум'ятський, Зореслав (Степан Сабол), Микола Рішко, Миколая Божуківна, Федір Могіш, у підрозділі «проза» – Лукач Дем'ян, Василь Гренджа-Донський, Юрій Станинець, у підрозділі «драма» – Августин Шерегій, Ірена Невицька, Сіон Сильвай, Августин Волошин та ін. Що правда, як це характерно для будь-якого огляду, Володимир Бірчак водночас подає в них здебільшого прізвища письменників та їх твори без належного заглиблення в їх художні засновки та особливості. Така описовість не дає повноцінної картини розвитку того чи того літературного жанру, його творчого побутування в літпроцесі принаймні до 1939 року. Власне, цією датою літературознавець завершує написання своєї історії художнього письменництва Закарпаття.

Доречно зауважити, що саме в той час (у березні) фашистська Угорщина окупувала цей край і книжка «Літературні стремління Підкарпатської Руси» була негайно знята із вжитку й вилучена як підручник у шкільній освіті Закарпаття. Заборонена вона була і в радянські часи, очевидно, за виражені в ній проукраїнські «стремління» письменства краю, що аж ніяк не заважало офіційному літературознавству «запозичувати» з неї фактографічний матеріал, багаті роздуми, систематику й аналітику автора, а його послідовно звинувачували в «українському буржуазному націоналізмі» та «примітивізмі суджень».

Як приклад цієї невідповідності й ідеологічної упередженості щодо окремих письменницьких

постатей, поданих у книзі Володимира Бірчака, можуть слугувати його рядки, приміром, про творчість Василя Гренджі-Донського. На переконання автора, він «досить плідний та всесторонній письменник, що – очевидна річ – відбивається на формі та змісті його творів. В перших літературних творах автора переважала лірика, опісля лірична епіка, доки в останніх часах не звернувся автор цілковито до епіки» [Бірчак 1993, с. 158]. Отже, такий цілком справедливий висновок про художню еволюцію поета, прозаїка й драматурга Василя Гренджі-Донського дослідник зробив із глибокого аналізу його збірок «Квіти з терном», «Золоті ключі», «Шляхом терновим», «Китиця квіток», «Тобі, рідний краю», «Тернові квіти полонини», що ввібрали в себе ліричну поліфонію мотивів та образів, а також епічних книг «Оповідання з Карпатських полонин», «Назустріч волі», «Нема набоїв», «Ілько Липей – карпатський розбійник» та ін. За словами Богдана Романенчука, Гренджа-Донський був для Закарпатської України тим, чим для Наддніпрянщини був І. Котляревський, для Галичини Шашкевич з двома іншими членами Руської трійці, а для Буковини О.Ю. Федькович... Він був справжнім батьком нової, української змістом і формою, літератури народною мовою і батьком національного відродження українського Закарпаття... [Романенчук 1990, с. XI]

Володимир Бірчак в іншому закарпатському художнику слова Юрієві Боршошу-Кум'ятському як домінуючі в його поетичному світі виокремив «два основні мотиви – красу природи й суспільно-патріотичні мотиви» [Бірчак 1993, с. 163], що характерні для його поетичних збірок «Весняні квіти», «З мого краю», «Країна моя» та ін. Так, у рецензії на останню збірку (див. Бірчак В.Ю. Боршош-Кум'ятський «Країна див». *Українське слово*. 1934. 10 травня. С. 2–3) літературознавець, поставивши питання про способи втілення злободенних соціальних тем у поезії, нагадав, що «поняття горе, голод, терпіння, кривда і так далі – все це абстрактні, поезія має їх нам представити образово» [Бірчак 1934, с. 2]. Критик заявляє, що авторові збірки не робить честі те, що він «вибирає з душі бідака найбільш несимпатичну, найбільш темну струну і на ній грає, думаючи, що саме то є соціальна поезія. Цією темною струною – ненависть до здобутків культури» [Бірчак 1934, с. 2]. А вже в книжці «Літературні стремління Підкарпатської Руси» (1937) В. Бірчак схвально відзначає, що Боршош-Кум'ятський «в новіших поезіях шукає нових висловів і тим стає в ряди модерних поетів» [Бірчак 1993, с. 163].

Те, що ця еволюція була не стихійним, а глибоко осмисленим, цілеспрямованим рухом, опосередковано підтвердив і сам Ю. Боршош-Кум'ятський. Характеризуючи літературний процес на Закарпатті 30-их років, активним учасником якого був, поет відзначав: «Коли хтось приглянеться ближче нашим літературним осягам, еволюції нашої поезії в останніх роках і коли зробить оцінку теперішньої творчості, порівнюючи теперішню з передвоєнною, той мусить признати новий рух, народжений з почуття і національного духу, нову музику, нові моти-

ви, нову гармонію, що дзвенить із життям нашого світу» [Боршош-Кум'ятський 1934, с. 3].

Уже в збірці «В Карпатах світає», що побачила світ у празькому видавництві «Пробоем», відчутно зростає майстерність поета, а соціальна проблематика поступається місцем національній. У центрі збірки – імпресіоністично забарвлена пейзажна лірика з психологічним підтекстом. Зачарований красою Карпат, мальовничими пейзажами околиць гірського Рахова, Ю. Боршош-Кум'ятський стає «малюєм-імпресіоністом, митцем барв, їхніх переливів і відтінків, контрастів і гармонії» (Володимир Бірчак).

Безперечно цінними для майбутніх дослідників літературно-художнього процесу на Закарпатті у 20–30 роках ХХ століття стануть міркування (хай і висловлені, втім, мимохіть) Володимира Бірчака про розвиток прози й драматургії краю. Так, в оповіданнях Лукача Дем'яна із сільського побуту («Чорт на весілля», «Відьма») виокремлюються ті, що були написані автором на основі народних повір'їв, легенд, інших фольклорних зразків. Реальна і фантастична оповідність органічно поєднані письменником у нехитрих сюжетах. Від такого сполучення двох епічних площин, як зауважує Володимир Бірчак, стиль письменника стає «цвітистий, красний і багатолікий», «щиро відчутний в описах природи» [Бірчак 1993, с. 179]. За спостереженнями дослідника, це були твори етнографічного реалізму, позначені романтичним зацікавленням стихією закарпатського фольклору та зверненням до живої народної мови. Володимир Бірчак цілком слушно відзначив їх зв'язок із періодом зародження нової літератури на Наддніпрянщині, а також доводить, як від такої манери письма Лукач Дем'ян порівняно «швидко переходить до реалістичної».

Досі зберігають свою наукову цінність й інші розмисли Володимира Бірчака з його книжки «Літературні стремління Підкарпатської Руси», скажімо, про те, що творчість прозаїка і драматурга Ірени Невицької переконливо демонструє вміння письменниці розширювати горизонти своїх художніх спостережень: від зображення подій і характерів з селянського життя та робітничого побуту (оповідання «Буря», «Сирена») до колізій з життя духовенства та інтелігенції (збірка оповідань «Дарунок» й особливо історичний роман «Правда побідила»). Її драми «Огонь» та «Радості майстра Філардіна» збагачували репертуар театру в Ужгороді [Бірчак 1993, с. 183]. А в оповіданнях початуючого автора Юрія Станиця – учня Василя Пачовського – «Дарунок Миколая», «Нова шапка» Володимир Бірчак зумів розгледіти «впливи В. Стефаніка» й передбачити народження справді талановитого «творця малої прози» [Бірчак 1993, с. 180]. І як тут не згадати висновку вже сучасного дослідника Олексі Мишанича про те, що саме в цей час «формується своя, закарпатська школа новели» [Мишанич 1993, с. 242]. А щодо великих жанрових форм, то мав рацію Володимир Бірчак, коли пов'язував їх розвиток із такими творчими постатями, як Василь Гренджа-Донський, Юрій Станинець, Ірена Невицька, подальша

художня доля яких справдила сподівання автора «Літературних стремлінь Підкарпатської Руси».

Аналізуючи драматичні твори Василя Гренджи-Донського («Сотня Мочаренка»), Августина (Юрія) Шерегія («Нова генерація»), Августина Волошина («Маруся Верховинка»), Володимир Бірчак справедливо (зважаючи на тодішню суспільно-національну ситуацію) виокремлює і порівнює п'єси української та русофільської орієнтації. На його переконання, ідейна безґрунтовність визначила маргінальний характер драматичного мистецтва краю, внаслідок чого в таких творах доволі часто нежиттєвими були конфлікти, виявилось провінціально-мисленнє, врешті, надуманість проблематики й схематичність характерів (приміром, у п'єсах Антонія Бобульського «Чиї доляри?», «Уйко із Америки», «Царевич Альфонс», «Німа невіста»). Відтак Володимир Бірчак пов'язував надто скромні здобутки «русских» драматургів із проблемою мови: «Українські автори «Підк (арпатської) Руси» уживають одної і тої самої мови в драмі, що і в ліриці, і в оповіданнях. В гіршій ситуації драматурги, що причисляють себе до русского напрямку. В ліриці мають вони відносно ще найчистішу мову, але в драмі вони вже не можуть уживати чистої російської мови, бо їх не зрозуміли б на селі, тому уживають місцевої української мови з домішкою церковнослов'янщини й російщини, ба й чешини (чехізмів. – С.Х.), внаслідок чого витворився спеціальний волапок, піде в світі не уживаний, – не уживаний й на Підкарпатській Русі в жадному роді письменства» [Бірчак 1993, с. 182].

І вже як остаточний висновок до всієї своєї книжки Володимир Бірчак зауважує: «Українське письменство, отже, тісно зв'язане з мовою (тут і далі розбивка автора. – С.Х.), П і д к (арпатської) Р у с и <...> Українське письменство станеться й на Руси одним висловом народнього життя, як це сталося й на інших територіях заселених українським народом» [Бірчак 1993, с. 184].

Тепер, коли крізь товщу літ до українських науковців і широкого читачького загалу праця Володимира Бірчака повернулася, можна поставити (цілком риторичне) запитання: чи міг він у таких умовах, серед яких перебував упродовж багатьох літ, написати глибше й фундаментальніше дослідження про історію розвитку художньої літератури на Закарпатті від давніх і до сьогоднішніх її часів?! Можна з певністю відповісти: навіть якби й хотів був це зробити, то не зміг би. Бо для цього він не мав достатніх умов – «видання текстів і літературознавчих та критичних розробок знаходилися в малодоступних першодруках і рукописах. Він обмежився специфічним жанром «стремління», досить повного на той час огляду, що відіграв позитивну роль в освоєнні літературного минулого краю, – зауважує в післямові до перевидання праці 1993 року Олексі Мишанич. [Мишанич 1993, с. 185–186] Та все ж книжка В. Бірчака (насправді – Бірчака. – С.Х.) «залишається першою, пристосованою до сприйняття найширшим читачем. Вона не вільна від хиб фактичного й ідеологічного планів, які су-

часний освідчений читач легко помітить і зрозуміє, та це ж не завадить їй бути й нині цікавим путівником по літературних хащах і зворотах Закарпаття в минулому» [Мишанич 1993, с. 192].

То вже пізніше з'являться історико-літературні наукові праці Юрія Балеги («Література Закарпаття двадцятих-трицятих років XX століття», 1962), Лідії Голомб («Федір Потушняк: Життя і творчість», 2010), Олексі Мишанича («Про літературний рух на Закарпатті 20–30-х років XX ст.», 2002), Михайла Мольнара («Доля співця полонин (Василь Гренджа-Донський», 1990), Юрія Шерегія («Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року», 1993), а також збірники художніх творів закарпатських письменників («Моя Карпатська Україно: Поетична антологія», 1992) та наукових праць про них («Українська поезія XX століття: літературознавчі статті, дослідження», 2004) та ін. видання, що, безперечно, доповнюють книгу Володимира Бірчака (передовсім її історико-літературний аспект) «Літературні стремління Підкарпатської Руси».

Історично склалося так, що національне відродження на Закарпатті припизнилося на ціле сторіч-

чя. Відносно сприятливі умови перебування краю в складі Чехословаччини після часів тривалого угорського панування дали змогу розгорнути культурне життя, організувати періодику, шкільництво, театр, книгодрукування рідною мовою, – пише сучасна дослідниця Лідія Голомб [Боршош-Кум'ятський] і літературознавця Наталя Ребрик [Ребрик 2011].

Висновки. У 20–30-х рр. з'явилася низка визначних діячів української культури, розгорнувся могутній літературний рух. Високого рівня розвитку досягли майже всі роди і жанри художньої творчості, передусім поезія, яка у своїх кращих зразках примикає до здобутків класичної та загальноукраїнської поезії 20-х рр. і творчості митців празької школи. Закарпатська новелістика цього періоду наближалася до рівня досягнень західноукраїнської школи української новели. Драматургія й театральне мистецтво краю не досягли загальноукраїнського чи європейського рівня, однак зробили свій значний внесок у культурний розвиток закарпатців.

Література Закарпаття 20–30-х рр. XX ст. вписала яскраву і своєрідну сторінку в загальноукраїнське письменство, ставши невід'ємною частиною національної культури.

Література

1. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Факс. вид. Ужгород, 1993. 196 с.
2. Бірчак В. Боршош-Кум'ятський. Країна див. *Українське слово*. 1934. 10 травня. С. 2–3.
3. Боршош-Кум'ятський Ю. Ще про нашу літературу. *Українське слово*. 1934. 1 берез. С. 2–6.
4. Голомб Л. Літературне життя 1920–1930 рр. на Закарпатті (рукопис знаходиться в автора статті).
5. Мишанич О. Володимир Бірчак і його книжка «Літературні стремління Підкарпатської Руси». *Д-р Володимир Бірчак. Літературні стремління Підкарпатської Руси*. Факс. вид. Ужгород, 1993. С. 191–192.
6. Ребрик П. «Люби своє: Апологія чину». Ужгород: Гражда, 2011. 552 с.
7. Романенчук Б. Василь Гренджа-Донський (23.04.1887–25.11.1974). *Твори Василя Гренджі-Донського*. Видання Карпатського Союзу. Вашингтон, 1990. Друге вид. Т. 1. С. XI–XXVI.

References

1. Birchak V. (1993) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary Aspirations of Subcarpathian Rus']. Faks. vyd. Uzhhorod. 196 s. [in Ukrainian].
2. Byrchak V. (1934) Borshosh-Kumiatskyi. Kraina dyv. [Borshosh-Kumiatskyi. The Land of the Miracle]. *Ukrainske slovo*. 10 travnia. S. 2–3 [in Ukrainian].
3. Borshosh-Kumiatskyi Yu. (1934) Shche pro nashu literaturu. [More about Our Literature]. *Ukrainske slovo*. 1 berez. S. 2–6 [in Ukrainian].
4. Holomb L. Literaturne zhyttia 1920–1930 rr. na Zakarpatti [Literary Life of 1920–1930 in Transcarpathia] (rukopys znakhodytsia v avtora statii) [in Ukrainian].
5. Myshanych O. (1993) Volodymyr Byrchak i yoho knyzhka «Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy». [Volodymyr Byrchak and His Book «Literary Trends of Podkarpatska Rus'».] *D-r Volodymyr Birchak. Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy*. Faks. vyd. Uzhhorod. S. 191–192 [in Ukrainian].
6. Rebyrk P. (2011) «Liuby svoie: Apolohiia chynu». [“Love your own: An Apology of Rank”]. Uzhhorod: Grazhda. 552 s. [in Ukrainian].
7. Romanenchuk B. (1990) Vasyl Grendzha-Donskyi (23.04.1887–25.11.1974). [Vasyl Grendzha-Donsky (April 23, 1887 – November 25, 1974)]. *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho*. Vydannia Karpatskoho Soiuzu. Vashynhton. Druhe vyd. T. 1. S. XI–XXVI [in Ukrainian].

VOLODYMYR BIRCHAK AS A LITERARY HISTORIAN

Abstract. The article examines the literary views of the young musician Volodymyr Birchak (1881–1952), which are revealed in his scientific historical and literary work «Literary aspirations of Subcarpathian Rus» (1921). The purpose of it – is to reveal methodological approaches in the analysis of rich writing from ancient times to the beginning of 1939, that is, to the beginnings of the «Sovietization» region. In addition, an important task of the publication is the analysis of the historical and literary work of Volodymyr Birchak «Literary aspirations of Subcarpathian Rus» through the prism of its value for modern Ukrainian literary studies. Therefore, the article proposes – concrete-historical and analytical as fundamental methods of research. As the results of the research, one can perceive the judgments and arguments declared in the article that the still

little-known work of the young musician Volodymyr Birchak retains its relevance and importance in at least two aspects: firstly, it reveals the history of Ukrainian literature on the territory of Transcarpathia from ancient times to the first decades of the 20th century, and also analyzes creativity in the years of the process of unknown or unknown writers and writers of the region; secondly it organically fits into the all-Ukrainian national literary and spiritual phenomenon, which not only enriches it with the names of creators of artistic values, but also makes it more complete and integral. Hence the novelty of this study: the literary work of Volodymyr Birchak «Literary aspirations of Subcarpathian Rus», which for a long time was in our science of literature in forced oblivion, like its author, was objectively analyzed. Its place and role in the study of the Transcarpathian branch of Ukrainian national literature are determined. The peculiarities and methodological approaches of Volodymyr Birchak in the understanding of rich artistic material and its analysis are clarified. The importance of the literary studio in the history of Ukrainian literature has been proven.

Keywords: Volodymyr Birchak, history of Transcarpathian literature, national writing, research methodology.

© Хороб С., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Степан Хороб – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; stepan.khorob@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7791-9643>

Stepan Khorob – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; stepan.khorob@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7791-9643>

АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 81'373.43=161.2

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).98-104](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).98-104)

Бабій І. Авторські неологізми як елемент формування ідіостилю письменника; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена розгляду індивідуально-авторської номінації як важливого семантико-стилістичного засобу формування індивідуального стилю письменника. Дослідження здійснено на матеріалі творчості сучасного українського письменника Валерія Шевчука. Оскільки мовостиль письменника поки що ґрунтовно не вивчено, наше дослідження, присвячене аналізу ідіостилю письменника, естетичної ваги авторських неологізмів у художньому тексті, є актуальним.

Матеріалом для дослідження послужив роман Валерія Шевчука «Три листки за вікном». Авторський неолексикон становлять іменникові, прикметникові, дієслівні та прислівникові новотвори. Активністю вживання та естетичною вагою характеризуються прикметникові авторські інновації, які й були предметом аналізу.

Мета статті полягала у здійсненні аналізу семантики і творення прикметникових індивідуально-авторських неологізмів у романі «Три листки за вікном», розгляді їх функціонування в тексті та роль у формуванні письменницького ідіостилю. Для реалізації зазначеної мети було поставлено такі завдання: виявити авторські неологізми в романі «Три листки за вікном» та звірити їх наявність у лексикографічних джерелах української мови; укласти картотеку прикметникових авторських новотворів; описати їх семантику та творення; простежити функціонування авторських неолексем в художньому дискурсі письменника; окреслити їх роль у формуванні письменницького ідіостилю.

У романі «Три листки за вікном» засвідчено вживання різноманітних за семантикою прикметникових авторських неологізмів, які об'єднано в декілька тематичних груп. Найбільш чисельними є групи новотворів-прикметників, які характеризують персонажів художнього твору, зокрема їх зовнішність, внутрішні якості, психологічний стан. У прозі В. Шевчука зафіксовано чисельну групу авторських інновацій, які характеризують абстрактні назви, (емоції, емоційний стан персонажа, мовленнєві та мисленнєві процеси, результат певних дій, процесів і т. ін.).

В індивідуально-авторській деривації Валерія Шевчука провідними способами творення прикметникових новотворів є складання і суфіксація. У результаті аналізу дериваційної структури авторських прикметникових інновацій з'ясовано, що більшість цих неолексем (майже 90%) є складними й утворені вони переважно основоскладанням.

Встановлено, що у творах Валерія Шевчука індивідуально-авторські прикметники-новотвори, крім зображальної, виконують оцінну та емоційно-експресивну роль. З'ясовано, що прикметникові авторські неологізми виступають виразним засобом формування письменницького ідіостилю, засвідчують його самобутність й оригінальність.

Ключові слова: ідіостиль, неологізм, авторський неологізм, прикметниковий авторський неологізм, неолексема, новотвір, складне слово, спосіб творення.

Формування проблеми. Вивчення мовної картини світу письменника, індивідуального стилю залишається актуальною проблемою в сучасній лінгвостилістиці упродовж кількох десятиліть. Індивідуальний стиль, ідіолект, як зазначає С.Я. Єрмоленко, – «це сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Індивідуальний стиль залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та оцінки їх» [Єрмоленко 2000, с. 603]. Письменники намагаються «створити свій власний авторський світ, вивчивши мовні закони творення й опанувавши основними тенденціями мовотворчості, ... відштовхуючись від

традицій художнього письма» [Бабій 2021, с. 143]. В останні десятиріччя помітно зріс науковий інтерес до дослідження індивідуально-авторської номінації. Промовистим репрезентантом самобутності ідіостилю письменника, багатства словесно-зображальної палітри художніх текстів є авторські неологізми. Г.М. Вокальчук зауважує, що «індивідуально-авторські лексичні номінації покликані в оригінальній формі віддзеркалити своєрідність світобачення і світосприймання поета, вони є специфічними знаками авторського стилю» [Вокальчук 2008, с. 32].

Естетично вагомим засобом формування ідіостилю виступають авторські неологізми у творах сучасного українського письменника Валерія Шевчука. Л. Тарнашинська зазначає: «Одним з найпо-

мітніших репрезентантів того феноменального явища, що ми його зовемо шістдесятництвом, є Валерій Шевчук – чи не найпродуктивніший та найоригінальніший український письменник» [Тарнашинська 2010, с. 146]. У прозових творах письменника зафіксовано вживання чисельної кількості авторських неологізмів, презентативну групу серед них становлять прикметникові авторські інновації, які й будуть предметом нашого аналізу. Матеріалом для дослідження слугуватиме роман «Три листки за вікном», за який Валерій Шевчук удостоєний Державної премії України ім. Тараса Шевченка. У романі, що складається із трьох повістей «Ілля Турчиновський», «Петро Утеклий», «Ліс людей, або «Чорна книга» Кириака Автомоновича Сатановського», описано життя трьох поколінь Турчиновських.

Оскільки мовистиль письменника поки що ґрунтовно не вивчено, наше дослідження, присвячене аналізу ідіостилу письменника, розгляду індивідуального словотворення, естетичної ваги авторських неологізмів у художньому тексті, є актуальним.

Аналіз досліджень. В останні десятиріччя в сучасному мовознавстві виокремилась лінгвістична галузь неологія, об'єктом дослідження якої є загальномовні та індивідуально-авторські неологізми. Розгляду індивідуально-авторської номінації присвячено праці таких відомих науковців, як: Н.М. Сологуб, Г.М. Вокальчук, Ж.В. Колоїз, С.Я. Єрмоленко, А.М. Нелюба, О.А. Стишов, Л.О. Ставицька, Н.А. Адах та ін. Природу та сутність індивідуально-авторської номінації висвітлено у монографіях: Г.М. Вокальчук «Словотворчість українських поетів ХХ століття» [Вокальчук 2008], Ж.В. Колоїз «Українська okazіональна деривація» [Колоїз 2007], Н.А. Адах «Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти)» [Адах 2007] і т. ін.

Мета статті – охарактеризувати семантику і творення прикметникових індивідуально-авторських неологізмів у романі «Три листки за вікном» Валерія Шевчука, розглянути особливості їх функціонування в тексті та роль у формуванні письменницького ідіостилу.

Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**: виявити авторські неологізми в романі «Три листки за вікном» та звірити їх наявність у лексикографічних джерелах української мови; укласти картотеку прикметникових авторських новотворів; описати їх семантику та творення; простежити функціонування авторських неолексем в художньому дискурсі письменника; окреслити їх роль у формуванні письменницького ідіостилу.

Методи та методики дослідження. У роботі використано метод контекстного аналізу для з'ясування семантико-граматичної природи аналізованих авторських неологізмів, описовий – для представлення різних тематичних груп новотворів, словотвірний – для з'ясування дериваційної структури прикметникових неолексем, метод лінгвісти-

стичного спостереження – для встановлення особливостей уживання авторських неологізмів у художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У прозі Валерія Шевчука важливим ідейно-естетичним компонентом виступає корпус неологізмів, який становлять іменникові, прикметникові, дієслівні та прислівникові авторські новотвори. Вагому естетичну роль відіграють прикметникові авторські новотвори, тому саме вони обрані для аналізу.

У романі «Три листки за вікном» засвідчено вживання різноманітних за семантикою прикметникових авторських неологізмів, які можна об'єднати в декілька тематичних груп. Найбільш чисельними є групи новотворів-прикметників, які характеризують персонажів художнього твору, зокрема їх зовнішність, портрет та внутрішні якості, психологічний стан. Людина, її життя, думки, відчуття завжди перебувають у центрі письменникової уваги. Відповідно у творах Валерія Шевчука представлено велику групу інноваційних означень, які характеризують портретні деталі, зовнішність, наприклад: *качкувата дівка, кулакоподібний ніс, урочисто-священницьке лице, лискучо-задоволена шкіра обличчя, мертвенно-блідий, смиренно-іронічна пика, застигло-поважна фізіономія, смиренно-згорблене тіло* та ін. («Я побачив грубий, кулакоподібний ніс і розшарпані вуса під ним, нижче ховалися тонкі, сірі губи» [Шевчук 2011, с. 585]; «...і саме ці очі спинилися на *застигло-поважній фізіономії* начальника інвалідної команди» [Шевчук 2011, с. 592]). Оригінальністю відзначаються індивідуально-авторські сполуки: *кулакоподібний ніс, качкувата* постать. У контексті «Бачив перед собою широку, *качкувату* Оришчину постать: бігла від нього по траві, блискаючи чорними п'ятами. Незграбно крутила зігнутими в ліктях руками» [Шевчук 2011, с. 203] ужити сполука *качкувата постать* має компаративну основу, побудована на порівнянні (дівчина *качкувата* – хода дівчини нагадує ходу качки).

У художніх текстах Валерія Шевчука зафіксовано розгорнуті портрети персонажів, які представлені, наприклад, в таких реченнях: «Після того кашкет знову влігся на голову, і з-під нього визирнули два чорні, круглі ока, не великі й немалі, але покриті тонкою, масною плівкою. Я побачив грубий, *кулакоподібний ніс* і розшарпані вуса під ним, нижче ховалися тонкі, сірі губи» [Шевчук 2011, с. 585]; «Наблизив до мене обличчя, й мені здалося, що воно стало кругле, як місяць, що безживно всміхається. Очі – малі, *цілінкуваті*, ніс широкий, роздутий, а до лоба прилипло рідке пасемко» [Шевчук 2011, с. 66]; «Все видавалося щедre й гарне, навіть Оришка, яку він побачив здалеку, негарна, *качкувата* дівка з широким лицем, але чорними й великими очима» [Шевчук 2011, с. 199]. У таких контекстах простежуємо вживання авторських неологізмів. Зауважимо, що у своїх художніх текстах письменник подає розгорнуті портрети персонажів або ж одну портретну деталь, хоча зазначимо, що ця деталь, опис певної риси, зазвичай, відзначаються своєю експресією, естетичною вагою в кон-

тексті твору. Автор акцентує на певній рисі, характеристиці героя.

У результаті наших спостережень та аналізу у творах виявлено презентативну групу авторських прикметників-інновацій на позначення зовнішності людини, котрі, крім опису портретних деталей, характеризують психологічний стан персонажа. Йдеться насамперед про складні новотвори, до компонентного складу яких входять лексеми з емотивним значенням: *нестерпно-печальні очі, урочисто-святенницьке лице, смиренно-іронічна пика, неблаженно-сумирне обличчя* і т. ін.

У проаналізованих творах зафіксовано низку прикметникових авторських неологізмів, котрі містять виразну оцінність, зокрема в поєднанні з оцінно забарвленим означуванням іменником. Так, сполука *«смиренно-іронічна пика смотрителя»* виражає авторську негативну оцінку, осуд, неповагу до персонажа: «Дай Боже, – подумав я, дивлячись на *смиренно-іронічну пику смотрителя*, коли наступного ранку ми виїжджали, – ніколи нам більше в житті не здивуватися» [Шевчук 2011, с. 401].

У прозі В. Шевчука засвідчено групи авторських неологізмів-прикметників, які характеризують *очі* та *обличчя*, саме на них акцентує письменник, зображуючи своїх персонажів. Так, виявлено низку інноваційних означень до іменника *очі*, а саме: *пронизливо-зелені очі, щілінкуваті очі, зчумілі очі, нестерпно-печальні очі, здивовано-булькаті очі* («На те повернувся різко Петро до батька і подивився *щілінкуватими*, примруженими очима» [Шевчук 2011, с. 269]).

Варто зазначити, що такі сполуки часто містять конотативні навантаження, оскільки вжиті прикметники не тільки характеризують колір, форму, розріз очей тощо, а й передають психологічний стан персонажа чи його внутрішні якості, риси характеру. Так, ужита сполука *нестерпно-печальні очі* в реченні «...мій супутник Ковальський усміхався. Блідою, смутною усмішкою, в той час як очі мав серйозні й *нестерпно-печальні*» [Шевчук 2011, с. 401] передає звичну засмученість, печаль персонажа. Очі людини завжди виражають її настрій, радість чи, навпаки, тривогу, пригніченість, злість. Зміни настрою простежуємо в реченні: «Іван звів обличчя, серце моє торкнула тривога. ... Іван дивився на мене з тупою увагою, ніби розглядав комаху. Один куток рота приспустився, а другий тремтів. Очі стали вузькі й *пронизливо-зелені*, а може, світло довколишньої зелені і у них налилося?» [Шевчук 2011, с. 14], де через портрет автор виражає недовіру, настороженість персонажа. Подив, непорозуміння героя передає опис очей в реченні «Він підносив свічку до циферблата, і його очі ставали *здивовано-булькаті*: годинник показував одинадцять» [Шевчук 2011, с. 474].

Зафіксовано також низку авторських означень до іменника *обличчя*. Встановлено, що в таких сполуках, як правило, опис кольору, форми обличчя тощо поєднується з додатковими характеристиками, наприклад: *лискучо-задоволена шкіра обличчя, мертвенно-бліда* і т. ін. Варто зауважити, що біль-

шість таких прикметникових інновацій психологічно навантажені, виражають відчуття, настрої персонажа: *тупо-здивоване обличчя, здивовано-щасливе обличчя, службово-серйозне лице, неблаженно-сумирне обличчя, урочисто-святенницьке лице, смиренно-задоволене лице*. Наведемо контексти, у яких вони, власне, реалізують своє емоційно-експресивне навантаження: «Його залите світлом обличчя стало таке *тупо-здивоване* і спантеличене, що Кулаківський знову відчув себе ніяково» [Шевчук 2011, с. 504]; «...той був настільки смиренний і мав таке *неблаженно-сумирне обличчя*, що князь зволив поплескати його по плечі» [Шевчук 2011, с. 626]; «директор збавив на тоні і попередив мене, щоб це було востаннє, на що я зробив *службово-серйозне лице*, яке, видимо, сподобалося директору, і він відпустив мене милостиво...» [Шевчук 2011, с. 599].

Наші спостереження дозволяють констатувати, що психологічна навантаженість прикметникових інновацій у творах Валерія Шевчука є особливістю ідіостилу письменника. Загалом «проблеми, які хвилюють Вал. Шевчука, універсальні й вічні: людина і світ, людина у світі, людина в ситуації разом з іншими людьми, пошуки людиною свого шляху, ствердження власної екзистенції» [Блєдних 2017, с. 157]. Автор більше звертає увагу читачів на внутрішній світ персонажа, його психологічний стан, ніж подає зовнішні характеристики. Для письменника в описі персонажа важливим було передати його психологічний стан, настрої, про що засвідчують авторські новотвори, вжиті в таких контекстах: «Він був *геройчно-збуджений* і вважав, що налякав злодія до смерті, і той уже навряд чи зважиться надокучати йому» [Шевчук 2011, с. 502]; «Хай знову тримає на обличчі *вдоволено-зверхній* вираз, хай впевнено зводить і чітко карбує крок. Я тільки ледь-ледь випробував його душу, торкнувся легенько нігтем надчутливої матерії...» [Шевчук 2011, с. 507]. Страх, тривогу відтворюють інноваційні прикметники в реченнях: «Граф повільно наближався до спальні дружини. Вона звелася і стала *мертвенно-бліда*. Повіки затремтіли, затрусилось підборіддя» [Шевчук 2011, с. 374]; «...допотопна істота рушила до мене. Сіла навпроти й подивилася *морочним* поглядом» [Шевчук 2011, с. 678].

Ще однією особливістю письменницького ідіостилу є вживання прикметникових новотворів на позначення рис характеру людини, внутрішніх якостей, наприклад: *немилосердно-затятий, суворо-неблаганний, неідробно-щирий, незворушно-мудрий*; їхня семантика виразно проступає в контекстах: «Здається, губернатор також відчув, що перед ним ворог, а не просто перетворений у кам'яного ідола чоловічок; здається, відчув непробивну, сіру потугу старшого радника, що той тільки на позір покірний і добродушний, а насправді *немилосердно-затятий*» [Шевчук 2011, с. 432]; «... і батько їм за те ані слова не сказав, хоч досі в таких речах бував *суворо-неблаганний*. Він ще більше висох, потемнів з виду...» [Шевчук 2011, с. 425]; «...і я виснував з цього факту, що вчитель фізики тільки вдає із себе *незворушно-мудрого*» [Шевчук 2011, с. 495].

Валерій Шевчук – майстер психологічного зображення. У художньому тексті авторські неологізми виконують виразну емоційно-оцінну роль. Це чітко простежуємо, наприклад, в таких контекстах: «...всі навколо мали *урочисто-священницькі* лиця, і ніхто й не помислив би вчинити такої негречності» [Шевчук 2011, с. 378]; «Він був *геройчно-збуджений* і вважав, що налякав злодія до смерті, і той уже навряд чи зважиться надокучати йому» [Шевчук 2011, с. 502].

У прозі В. Шевчука зафіксовано численну групу авторських інновацій, які характеризують абстрактні назви, зокрема:

– емоції, емоційний стан персонажа: *колисливий* смуток, *нез'яснима* туга («Відчував тихий *колисливий* смуток, жовтий, як осіннє листя, і сірий, як цей дощ» [Шевчук 2011, с. 79]; «Дивний відчай посіявся в його серці, стискала і з'їдала його *нез'яснима* туга, аж застогнав він і заплакав, мотавчи головою» [Шевчук 2011, с. 83]);

– відчуття, передчуття: *добросудливий* страх, *безпощибне* передчуття, *морочний* жах («...учень, провинившись, міг би знайти опис свого переступу у відповідній графі. Це не тільки посіє *добросудливий* страх, а й розвиватиме почуття законності» [Шевчук 2011, с. 491]; «І в Петра почав входити раптом той незбагнений, беззмстовний, густий, як кисіль, і *морочний* жах» [Шевчук 2011, с. 229]);

– риси характеру: *поверхньо-позірна* якість («Це рідко зі мною трапляється, бо навчився не тільки володіти собою, але й сам волів дивитися на світ так, як хотів Кулаківський: в нього це була якість *поверхньо-позірна*, а у мене внутрішньо при-таманна» [Шевчук 2011, с. 491]);

– мовленнєві та мисленнєві процеси: *втішальні* слова, *добротворчі* думки, *елейно-масні* нотки, *пільмава* загадка («Але я відразу ж заспокоївся: при всій проникливості кожна людина для іншої – *пільмава* загадка» [Шевчук 2011, с. 519]; «...сказав я, впадаючи директору в тон, від чого в мій голос проникли *елейно-масні* нотки. Я своєрідно передражнював директора, але не настільки, щоб він це помітив» [Шевчук 2011, с. 570]);

– результат певних дій, процесів: *тоскнява* незахищеність, *кришталевокрижаний* спалах («... цей сад наливався осяйним світлом, грали й мінілися *кришталевокрижані* спалахи, а земля іскрила» [Шевчук 2011, с. 668]; «Волога залазила під шинелю, а я відчував *тоскняву* незахищеність і самотність у цьому світі» [Шевчук 2011, с. 383]);

– дають узагальнену характеристику: *уморуйнівна* сила, *змисловий* світ, *добротворне* життя («Це писання потрібно мені самому – хочу зрівноважити в собі *уморуйнівну* силу й позбутися гнітючого неспокою, боротися з яким нелегко!...» [Шевчук 2011, с. 108]; «І хай би було зачинено переді мною двері інших світів: уявного та *змислового*» [Шевчук 2011, с. 143]; «...вести життя чесногиле й *добротворне* чи життя, повне лихої облуди» [Шевчук 2011, с. 519]).

Цікаві й оригінальні образи формують незвичні поєднання різних за семантикою компонентів.

Так, okazіональний прикметник *жіночо-котячий* виник у результаті поєднання двох різних за значенням прикметників *жіночий* і *котячий*. Разом з іменником *спосіб* цей новотвір створює цікаву ад'єктивну метафору *жіночо-котячий* *спосіб*, де простежується зіставлення жінки і кішки; з одного боку, лагідність, ніжність, з іншого, – хитрість, несподіваність («Коли ж вона воюватиме супроти нього в такий *жіночо-котячий* *спосіб*, він і справді не зупиниться перед тим, щоб зв'язати її й доклати свою неймовірну затятість» [Шевчук 2011, с. 374]).

Незвичне поєднання в одному складному прикметнику двох різних за значенням компонентів можна вважати особливістю мовистилу Валерія Шевчука. Така особливість чітко простежується, наприклад, у вживанні прикметників на позначення звукових відчуттів: *сумирно-безбарвний* голос, *глибокойдучий* поклик, *кількагорловий* крик. Так, прикметник *сумирно-безбарвний* складається з двох різних за значенням компонентів: один уживається на позначення рис характеру людини, психологічного стану, а другий – кольору, забарвлення. Поєднання цього прикметника з іменником *голос* створює оригінальний метафоричний образ: « – Їсти мені жінка носить, – сказав усе тим же *сумирно-безбарвним* *голосом* Петро. – Не хочу, щоб тебе хтось біля мене застав» [Шевчук 2011, с. 225].

У художньому контексті цікаві індивідуально-авторські метафори створюють також сполуки «*глибокойдучий* поклик», «*кількагорловий* крик. Наведемо приклади: «Вогник схитнувся і ледве не зіскочив із гноту. Цього було досить, щоб відчув я *глибокойдучий* із простору поклик. Рука моя мимоволі потяглася до пера і за мить почала писати швидко й гінко, засипаючи мою книжницю рядками» [Шевчук 2011, с. 238]; «*Кількагорловий* крик забив мені й без того залиті водою вуха...» [Шевчук 2011, с. 146].

У проаналізованих творах виявлено художньо-виразальну роль індивідуально-авторських неологізмів. У тексті вони нерідко виконують експресивно-ситуаційну функцію, вказують на певні обставини зображуваних подій чи явищ, характеризують, умотивовують певні думки чи вчинки персонажів. Сему 'призначення', 'ваги' простежуємо у вживанні авторського неологізму-прикметника *контролюючо-карний* у реченні «Попечитель Київського учбового округу з'явився в свою канцелярію тільки для того, щоб проголосувати свою знамениту промову і нагадати підлеглим, що він існує не лише як символ, а як жива істота, притому *контролюючо-карна*» [Шевчук 2011, с. 541]. Персонаж наголошує на важливості своєї персони, вважаючи себе не звичним працівником, а особливим, важливим і дуже потрібним, бо він *контролюючо-карна* особа.

У прозі Валерія Шевчука виявлено композитні інновації, побудовані на поєднанні двох синонімічних лексем з подібним чи тотожним значенням, наприклад: *кумедно-дивні* люди (у значенні 'дивацький, чудний, химерний'), *завмерло-застиглий* (у значенні 'непорушний, заціпенілий,

закам'янілий, нерухомий»), *хаотично-нерегламентований* система (у значенні 'безладний, безсистемний, невпорядкований'). У художньому тексті такі новотвори автор уживає з виразною оцінно-характеристичною метою, зокрема в описах персонажів твору: «Тоді побачив, який *кумедно-дивний* мій супутник. Так само *кумедно-дивні* стали люди, котрі сиділи в іншому кутку корчми, вони галакали, махали руками, а навколо хмарою провис синій тютюновий дим» [Шевчук 2011, с. 67]; «Я пильніше придивився до нього. Мав сірі звужені очі, і стояло них щось *завмерло-застигле*, як і в тих рухівських полях, що ми їх нещодавно оглядали...» [Шевчук 2011, с. 158]. Неологізми такого типу можуть характеризувати різні предмети чи явища, наприклад, у реченні: «— Однак наша система покарання *хаотично-нерегламентована*, я б запропонував виробити правила, своєрідну таксу покарань, щоб кожен учень знав певне законодавство, розкладене на параграфи, і відав, скільки різок і за що має одержати» [Шевчук 2011, с. 491]. За допомогою таких неологізмів письменник досягає влучності та вичерпності характеристики описуваного.

Характерною рисою творчої манери Валерія Шевчука також є вживання у творах нових лексем, семантика яких побудована на запереченні. У своїй структурі вони, як правило, містять префікс *не-*: *не-підробно-щирий, невдержливий, суворо-невблаганний, немилосердно-затятий, невдашливий, неприродно-незвичкий, неблазненно-сумирний*.

У творах виявлено низку прикметників на позначення вищого ступеня, більшої міри вияву ознаки: *жахнюща* порожнеча, *сухенна* кляча, *рознещасний* горбань, *надпосильне* завдання. Такі прикметники містять оцінно-експресивне забарвлення в реченнях: «Всі з жахом розбіглися, і довкола хлопчика утворилася *жахнюща* порожнеча» [Шевчук 2011, с. 559]; «Навіть цей *рознещасний* горбань устигав більше, ніж я» [Шевчук 2011, с. 402].

Особливістю ідіостилу В. Шевчука є й те, що для створення влучної характеристики зображуваного, переконливості письменник уживає авторські композити-новотвори, один із компонентів яких підсилює ознаку, рису, названу другим компонентом, наприклад: персонаж *непідробно-щирий* («Але щось було в ньому й незвичайне. Може, оця затятість у змаганні? Було й чудніше – попри все прочувалось у ньому щось *непідробно-щире*. Третяк відчував двоїстість свого покровителя, але справа зайшла надто далеко» [Шевчук 2011, с. 451]), тобто герой 'настільки щирий, в такій мірі, що не можна підробити, тобто вдати із себе щирого'. У проаналізованих творах виявлено презентативну групу прикметникових інновацій такого типу: *суворо-невблаганний, високодостойний, вельмичисленний, сталево-непорушний, сталево-непроникне, немилосердно-затятий* і т. ін. («... і батько їм за те ані слова не сказав, хоч досі в таких речах бував *суворо-невблаганний*. Він ще більше високо, потемнів з виду...» [Шевчук 2011, с. 425]; «... чи не знушаюся я в такий спосіб із *високодостойного* вершника, але годі було сумніватись у моїх вірно-підданчих почуттях» [Шевчук 2011, с. 378]).

У творах Валерія Шевчука виявлено, що вжиті в одному контексті (реченні) авторські неологізми-прикметники інколи можуть вступати в різні семантичні відношення, наприклад, антонімічні. Це теж особливість письменницького стилю. Так, у реченні «Одежа в нас також однакова; єдине, що різнить нас у цю мить, це те, що Ленсаль уживав до мене тону *поважно-начальницького*, а я до нього *люб'язно-підлеглицького*» [Шевчук 2011, с. 403] знаходимо цікаві індивідуально-авторські метафори, побудовані на вживанні авторських новотворів-означень: тон *поважно-начальницький* і *люб'язно-підлеглицький*. У наведеному реченні такі прикметники вжиті з антонімічним значенням, характеризують тон «начальника» та його підлегло-го: *поважний* і *люб'язний*.

У неолексиконі В. Шевчука виявлено групи композитних авторських новотворів, котрі мають однакові компоненти. Так, виявлено низку прикметників, у яких одним із компонентів виступає іменник *душа*, а саме: *щиродушні* обійми, *душєроздириливий* смуток і т. ін. У контексті твору такі прикметники психологічно навантажені, характеризують внутрішній стан персонажа («... розкрив *щиродушні* обійми, й Ковнірчук потону в тих обіймах, заривавши від зворушення» [Шевчук 2011, с. 621]; «... прекрасна псальма. Діти співали її з таким *душєроздириливим* смутком, що князь спинився остовпіло і в нього на очах забриніли сльози» [Шевчук 2011, с. 622]).

Зафіксовано також низку складних авторських новотворів, які мають один однаковий компонент *смиренно-, сумирно-*: *сумирно-безбарвний* голос; *смиренно-іронічна* пика; *неблазненно-сумирне* обличчя; *смиренно-задоволене* лице; *смиренно-святенницький*; *смиренно-згорблене* тіло («...той був настільки смирений і мав таке *неблазненно-сумирне* обличчя, що князь зволив поплескати його по плечі» [Шевчук 2011, с. 626]; «...він не дозволив собі розпрямити плечі й піти вільною ходою – мав тіло *смиренно-згорблене*, а обличчя благочестиве» [Шевчук 2011, с. 549]). Аналогічно є група прикметників з компонентом *добро-*: *добророзсудливий* страх; *добротворне* життя; *добротворчі* думки; *доброданий* запах; *добродана* сльоза; *добромисельний* чоловік («...але маєте переді мною, старим, ту перевагу, що життя тільки починаєте і можете вибирати, на яку стежку ступити: вести життя чеснотливе й *добротворне* чи життя, повне лихої облуди» [Шевчук 2011, с. 519]). Зауважимо, що такі прикметникові інновації також пов'язані з відтворенням психологічного стану персонажів або ж зображують риси характеру.

У прозі Валерія Шевчука презентативну групу становлять прикметники на позначення кольору, серед них зафіксовано складні за структурою індивідуально-авторські кольоропозначення. За семантикою і компонентним складом їх можна поділити на такі групи:

– назви, що виражають ступінь інтенсивності, яскравості кольору: *сліпучо-червона* стіна, *гаряче-червоне* світло («Уздрів кілька блакитних доріг і кіль-

ка білостінних палаців – казкові міста виставляли *сліпучо-червоні* стіни» [Шевчук 2011, с. 50]; «Отож і простір, який побачив наступної хвилі, залився *гаряче-червоним* світлом» [Шевчук 2011, с. 11]);

– назви, що передають колір із додатковим відтінком. Колірне значення уточнюється основою відносного прикметника: *гранатово-ряба* хустка, *брунатно-кривава* маса; *іржаво-синяве* поле («Стояв і мружився, а воно, виринувши раптом з-за *іржаво-синявих* полів, засліпило його» [Шевчук 2011, с. 159]);

– okazіональні складні назви на позначення кольору, у яких тільки один компонент з кольірним значенням, семантика другого компонента зовсім не пов'язана з кольором: *рудувато-припухле* поле («Один із незнайомих... підняв руку й показав кудись удалину, можливо, на *рудувато-припухлі* поля чи на череду...» [Шевчук 2011, с. 166]).

В авторському неолексиконі В. Шевчука широко представлено відносні прикметникові інновації. У результаті аналізу семантики і компонентного складу прикметникових новотворів виділено кілька груп назв ознак предметів явищ, рис, якостей:

– за відношенням до розміру, форми, ваги: *ціликуваті* очі, *вигинлива* стежка, *торочкаста* трава, *кулакоподібний* ніс, *лахматоширокий*;

– за відношенням до місця: *приочні* капшуки;

– за відношенням до матеріалу, із семою 'речовинності': *каменований*, *сталево-непорушний*, *сталево-непроникне*;

– за відношенням до кількості: *кількагорловий* крик, *вельмичисленний* почт;

– за відношенням до флори, фауни: *качкувата* дівка, *важкокрилі* джмелі, *їжачкастий*, *жіночо-котячий* спосіб;

– за відношенням до природних явищ: *кришталево-крижаний* спалах, *холоднозорий* молодик, *прозрічasto-синий* сніг.

В індивідуально-авторській деривації Валерія Шевчука провідними способами творення прикметникових новотворів є складання і суфіксація. Проаналізувавши структуру виявлених прикметникових новотворів, зазначимо, що більшість із них

(майже 90%) є складними й утворені переважно основоскладанням. Як правило, твірною базою виступають два прикметники (*смиренно-іронічний* ← *смирений* та *іронічний*; *здивовано-булькатий* ← *здивований* і *булькатий*; *службово-серйозний* ← *службовий* і *серйозний*).

Невелику групу авторських неологізмів утворено суфіксальним способом за допомогою суфіксів *-лив-*, *-уват-*, *-ист-*, *-аст-*, *-ав-*, а саме: *ціликуватий*, *качкуватий*, *торочкастий*, *стегастиий*, *пільмавий*, *стрибливий*. Зауважимо, що серед виявлених прикметників-неологізмів, утворених суфіксальним способом, найчисельнішою є група новотворів із суфіксом *-лив-*: *стогінливий*, *стрибливий*, *убійливий*, *старатливий*, *невдержливий*, *меркітливий*, *хвиляливий*, *пахкітливий*, утворені від дієслівних основ (*стрибливий* ← *стрибати*, *пахкітливий* ← *пахкотити*). Декілька прикметників-неологізмів утворено префіксально-суфіксальним способом за допомогою префіксів *без-*, *при-* та суфікса *-н-*: *безпохибний*, *приочний*. Зауважимо також, що зазвичай виявлені прикметникові новотвори містять два корені, виявлено тільки два прикметники з трьома коренями: *немилосердно-затятий*, *наївно-первозданий*.

Висновки. У прозових творах Валерія Шевчука виявлено презентативну групу індивідуально-авторських номінацій. Авторський неолексикон становлять іменникові, прикметникові, дієслівні та прислівникові новотвори. Активністю вживання та багатством семантико-стилістичних навантажень відзначаються засвідчені в романі «Три листки за вікном» прикметникові авторські інновації. Встановлено, що у творах письменника прикметники-новотвори, крім зображальної, виконують оцінну та емоційно-експресивну роль. Виявлено, що прикметникові авторські інновації виступають виразним засобом формування самобутнього й оригінального ідіостилю Валерія Шевчука.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у здійсненні ґрунтовного дослідження ідіостилю Валерія Шевчука, всебічного вивчення мовного багатства його творів та системи образотворення.

Література:

1. Адах Н. Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти). Рівне: Видавництво Олега Зеня, 2007. 135 с.
2. Бабій І.М. Семантико-естетична парадигма назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі художньої прози ХХ ст.): монографія / за наук. ред. проф. Н.М. Сологуб. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 238 с.
3. Бледних Т.Ю. Валерій Шевчук. *Історія української літератури ХХ–поч. ХХІ ст.*: навч. посібник. У 3 т. / за ред. В.І. Кузьменка. Т. 3. Київ: ВЦ «Академія», 2017. 544 с.
4. Вокальчук Г.М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. 536 с.
5. Єрмоленко С.Я. Стиль індивідуальний. *Українська мова*. Енциклопедія. Київ: «Укр. енциклоп.» ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с.
6. Колоїз Ж. Українська okazіональна деривація: монографія. Київ: Акцент, 2007. 160 с.
7. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ: Смолоскип, 2010. 632 с.
8. Шевчук В. Три листки за вікном: роман. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 702 с.

References

1. Adakh N. (2007) Avtorski leksychni novotvory Vasyli Barky (semantyko-deryvatsiinyi ta leksykohrafichnyi aspekty). [Author's Lexical Innovations by Vasyl Barka (semantic-derivative and lexicographical aspects)]. Rivne: Vydavnytstvo Oleha Zenia. 135 s. [in Ukrainian].
2. Babii I.M. (2021) Semantyko-estetychna paradyhma nazv koloriv u suchasni ukrainskii movi (na materiali khudozhnoi prozy XX st.) [Semantic and Aesthetic Paradigm of Color Names in Contemporary Ukrainian Language (based on the materials of 20th century artistic prose)]: monohrafiia / za nauk. red. prof. N.M. Solohub. Ternopil: Osadtsa Yu.V. 238 s. [in Ukrainian].
3. Bliednykh T. Yu. (2017) Valerii Shevchuk. [Valeriy Shevchuk] *Istoriia ukrainskoi literatury XX – poch. XXI st.*: navch. posibnyk. U 3 t. / za red. V.I. Kuzmenka. T. 3. Kyiv: VTs «Akademiia». 544 s. [in Ukrainian].
4. Vokalchuk H.M. (2008) Slovtvorchyst ukrainskykh poetiv XX stolittia [Word-writer of Ukrainian Poets of the 20th century]: monohrafiia. Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 536 s. [in Ukrainian].
5. Yermolenko S. Ya. (2000) Styl indyvidualnyi. [Individual Style] *Ukrainska mova*. Entsyklopediia. Kyiv: «Ukr. entsyklop.» im. M.P. Bazhana. 752 s. [in Ukrainian].
6. Koloiz Zh. (2007) Ukrainska okazionalna deryvatsiia [Ukrainian Occasional Derivative]: monohrafiia. Kyiv: Aktsent. 160 s. [in Ukrainian].
7. Tarnashynska L. (2010) Ukrainske shistdesiatnystvo: profili na tli pokolinnia [Ukrainian Sixties: Profiles of These Generations]: (istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty). Kyiv: Smoloskyp. 632 s. [in Ukrainian].
8. Shevchuk V. (2011) Try lystky za viknom [Three Leaves behind the Window]: roman. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2011. 702 s. [in Ukrainian].

AUTHOR'S NEOLOGISMS AS AN ELEMENT OF FORMING A WRITER'S IDIOSTYLE

Abstract. The article is devoted to the consideration of individual-authorial nomination as an important semantic-stylistic means of forming an individual style of a writer. The research was carried out on the material of the work of the modern Ukrainian writer Valery Shevchuk. Since the writer's speech style has not yet been thoroughly studied, our research, devoted to the analysis of the writer's idiosyle, the aesthetic weight of the author's neologisms in the literary text, is relevant.

The material for the study was Valery Shevchuk's novel «Three Leaves behind the Window». The author's neolexicon consists of noun, adjective, verb and adverbial neologisms. The activity of use and aesthetic weight are characterized by the author's adjectival innovations, which were the subject of the analysis.

The purpose of the article was to analyze the semantics and creation of adjectival individual-author neologisms in the novel «Three Leaves Behind the Window», to consider their functioning in the text and their role in the formation of the writer's idiosyle. To implement this goal, the following tasks were set: to identify author's neologisms in the novel «Three Leaves Behind the Window» and check their presence in lexicographical sources of the Ukrainian language; to compile a card index of adjectival author's new works; to describe their semantics and creation; to trace the functioning of author's neolexemes in the writer's artistic discourse; to outline their role in the formation of the writer's idiosyle.

In the novel «Three Leaves Behind the Window» the use of various semantically adjectival author's neologisms is attested, which are united into several thematic groups. The most numerous are the groups of neologisms-adjectives that characterize the characters of a work of art, in particular their appearance, internal qualities, and psychological state. In the prose of V. Shevchuk, a numerous group of authorial innovations has been recorded that characterize abstract names (emotions, the emotional state of the character, speech and thought processes, the result of certain actions, processes, etc.).

In the individual-authorial derivation of Valery Shevchuk, the leading methods of creating adjectival neologisms are compounding and suffixation. As a result of the analysis of the derivational structure of the authorial adjectival innovations, it was found that the majority of these neologisms (almost 90%) are complex and are formed mainly by base compounding.

It has been established that in the works of Valery Shevchuk, individual-authorial adjectives-neologisms, in addition to the descriptive one, perform an evaluative and emotionally-expressive role. It has been found that adjectival authorial neologisms act as an expressive means of forming a writer's idiosyle, testifying to its originality and originality.

Keywords: idiosyle, neologism, authorial neologism, adjectival authorial neologism, neolexema, neologism, compound word, method of creation.

© Бабій І., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Ірина Бабій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; iryna.babiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1568-7920>

Iryna Babiy – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; iryna.babiy@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1568-7920>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗЛА В РЕТРОДЕТЕКТИВНОМУ ДИСКУРСІ Б. КОЛОМІЙЧУКА: ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ МОДУСИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'42:821.161.2–312.4

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).105–114](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).105–114)

Баньої В. Концептуалізація зла в ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука: лінгвофілософські модули; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті здійснено комплексне лінгвофілософське дослідження особливостей вербалізації та структурування категорії зла в сучасній українській ретродетективній прозі. Актуальність наукової розвідки зумовлена потребою переосмислення історичного минулого крізь призму деколонізаційних процесів, відновлення національної пам'яті та деконструкції нав'язаних імперських наративів. Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й окреслити лінгвофілософські модули концептуалізації зла в ретродетективних романах Богдана Коломійчука «Готель “Велика Пруссія”», «Експрес до Галіції», «300 миль на схід».

Доведено, що категорія модулю в ідіостилі письменника безпосередньо корелює з поняттям філософської субстанції як внутрішньої єдності різноманітних проявів буття. Онтологічний вимір зла фіксується через матеріальну деструкцію та пейоративне кодування локацій (від «пекельних кімнат» до «смердючих склепів»), де навколишній геопростір і сили природи наділяються агресивною інтенційністю вбивці. Екзистенційний рівень вербалізує втрату людиною внутрішньої свободи під тиском обставин, які трансформують особистість у ситуативно мінливу матрицю поведінкових моделей і викликають соматичні реакції страху перед тотальним хаосом. Аксиологічний модуль реалізує оцінну функцію мови через виокремлення етико-деонтологічного, соціально-політичного та антропоцентричного рівнів, де ідеологічне насильство та дипломатична підступність прирівнюються до злочинного свавілля. Зроблено висновки про те, що філософська модель зла в дискурсі Богдана Коломійчука є складним метафізичним та антропологічним феноменом, який синтезує історичний фаталізм та індивідуальну відповідальність особистості. Зло в трилогії не має абстрактного демонічного обличчя, а втілюється у звичайних людях, які відмовляються мислити критично та виявляють конформізм на тлі масштабних геополітичних зсувів. Загалом осмислення минулого через реконструйовану модель зла може слугувати важливим інструментом деколонізації мислення та відновлення історичної справедливості.

Ключові слова: лінгвофілософський модуль, концептуалізація зла, ретродетектив, Богдан Коломійчук, онтологічний модуль, екзистенційний модуль, аксіологічний модуль.

Формулювання проблеми. У сучасній гуманітарній парадигмі феномен зла дедалі частіше розглядається не лише як традиційна етична категорія, а як складний соціокультурний процес «роз'юдження» та дегуманізації, що маркує кризові етапи розвитку культури. Ефективним інструментом для художньої інтерпретації цієї проблематики постає література, зокрема жанр ретродетективу. Поєднуючи розважальну функцію з глибоким переосмисленням історії та ідентичності, він репрезентує цінний матеріал для аналізу концептуалізації зла, оскільки створює підґрунтя для дослідження його трансформації від художнього образу до глибокої філософської та постколоніальної категорії. У цьому контексті український ретродетектив – це не лише жанрова модифікація, а простір для відновлення історичної пам'яті, де розслідування злочину дає змогу побачити зло не лише як ізольований кримінальний акт, а як прояв соціальних, політичних та етнічних конфліктів минулого. Дослідження зазначеної проблеми на матеріалі ретродетективного дискурсу Б. Коломійчука актуалізується кількома важливими факторами. По-перше, у творах письменника чітко простежується процес подолання імперських наративів, що безпосередньо корелює з потребою позбутися колоніальної спадщини й допомагає усвідомити національний досвід взаємин з імперіями в історичній перспективі. По-друге, у

лінгвофілософському аспекті ці тексти вибудовують особливий модуль репрезентації зла, де домінують раціональний аналіз і професійна етика, що протистоять хаосу. Застосування такого лінгвофілософського підходу дає змогу виявити вербальні маркери об'єктивації зла, що розмежовують у тексті природний та протиприродний хаос. Зазначена диференціація є визначальною для реконструкції морально-етичної візії минулого та її безпосередньої проекції на сучасний філософський і суспільно-політичний дискурс.

Аналіз досліджень. Сучасні наукові розвідки розглядають український ретродетектив як багатогранний феномен, де кримінальний сюжет слугує основою для глибоких інтерпретацій соціокультурних явищ. О. Кирильчук, аналізуючи детективну прозу, зосереджує увагу на постколоніальній стратегії переосмислення національного минулого: зокрема, підкреслює що художній простір у творах Б. Коломійчука стає засобом деконструкції імперських міфів, оскільки автор трансформує Львів у самодостатній центр європейського масштабу, де законність і справедливість виявляються дієвішими, ніж в імперських столицях [Кирильчук 2024, с. 121]. В. Марченко, О. Ховпун та Л. Степаненко сучасний український ретродетектив також аналізують як потужний і водночас ненав'язливий інструмент формування історичної національної

ідентичності: такий жанр, на думку дослідників, має особливий потенціал, оскільки органічно поєднує раціональне пізнання фактів з емоційним переживанням минулого. Ретродетектив виконує просвітницьку місію, перетворюючи історію на живу частину колективної пам'яті суспільства [Марченко, Ховпун, Степаненко 2025, с. 8]. Важливим інструментом реконструкції соціокультурного тла в сучасному ретродетективі є антропонімна система, яку ґрунтовно проаналізувала А. Вегеш. Авторка доводить, що вибір імені у творах Б. Коломійчука не є випадковим і слугує засобом маркування національної належності й соціального статусу персонажів. Відповідно антропоніми виконують не лише номінативну, а й ідентифікаційну функцію: читач може зануритися в атмосферу минулого й зрозуміти соціокультурні трансформації досліджуваного періоду [Вегеш 2024]. У контексті нашого дослідження осмислення концептуалізації зла на основі проаналізованого антропонімного матеріалу з його виразним аксіологічним потенціалом також уможливило реконструкцію тих деструктивних етичних явищ, які заважали становленню ідентичності в минулому.

Вивчення концептуалізації зла в ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука передбачає застосування міждисциплінарного підходу, що охоплює метафізичні, онтологічні й лінгвокультурні виміри цього феномена. Фундаментальне значення для розуміння природи зла мають філософсько-богословські розвідки. Зокрема, А. Морозов пропонує розглядати зло крізь призму «ціннісних атракторів» історії, де сучасний стан культури (постмодерн) маркується як епоха «хаосу протиприродного», що призводить до дегуманізації та втрати особистісного начала. У цьому контексті автор тлумачить зло як процес «розлюднення» та самовідчуження людини [Морозов 2018, с.104–110, 253–255]. Комплексну еволюцію уявлень про деструктивну природу людини висвітлює Н. Ліщинська, яка аналізує трансформацію парадигми зла у філософському й психологічному дискурсах. Як стверджує дослідниця, новітній час ознаменувався етапом докорінною переоцінкою вимірів буття, оскільки основним акцентом став перегляд традиційних моральних норм. Сучасна філософсько-психологічна думка межі ХХ–ХХІ ст. синтезує надбання попередніх епох: інтерпретує проблему зла як інтеграцію біблійної моралі, психоаналізу, екзистенціалізму та філософської антропології [Ліщинська 2021, с. 367–368].

Загалом сучасна філософська візія хоча й розглядає теологічне трактування зла, проте зосереджується на аналізі його функціонування в соціальних і політичних площинах, що є важливим для розуміння специфіки детективного жанру, де зло часто інституціалізоване. І. Нікітіна дійшла висновку, що концепт зла за останні 30 років зазнав трансформації: емоційна напруженість знизилася, а вектор сприйняття змістився з об'єктивних зовнішніх явищ на внутрішній світ особистості. Це маркує еволюцію свідомості як перехід від усвідомлення зовнішніх проявів деструкції до пошуку їхніх першопричин [Нікітіна 2006, с. 242]. У мовознав-

чих дослідженнях, зокрема в праці Г. Артеменко, концептуалізацію зла проаналізовано на матеріалі фраземіки. Авторка виявила когнітивно-метафоричні моделі добра і зла в українській мові й продемонструвала, як стійкі одиниці вербалізують стереотипні способи пізнання цих етичних категорій [Артеменко 2022, с. 1, 5]. Н. Голікова, аналізуючи концепти «добро» – «зло» в мовній картині світу П. Загребельного, наголошує, що в логіко-семантичній структурі концепту «зло» релевантною є семантико-аксіологічна вісь «мораль – оцінка»: письменник використовує мовні одиниці для вираження засудження, оскільки «зло» завжди маркується як антинорма. Авторка підсумовує, що через полярну оцінку «добра» і «зла» П. Загребельний будує аксіологічний всесвіт своїх творів, де мовні одиниці слугують лінгвоестетичними знаками для викриття суспільних та індивідуальних деструкцій [Голікова 2024, с. 34].

Отже, огляд літератури засвідчив зосередження уваги науковців на метафізичній, онтологічній, екзистенційній та лінгвокогнітивній природі зла, проте лінгвофілософські модуси концептуалізації цього феномена в художньому просторі сучасного ретродетективу не ставали об'єктом цілісного аналізу, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – дослідити особливості вербалізації та структурної організації онтологічного, екзистенційного й аксіологічного модусів концептуалізації зла в ретродетективних романах Б. Коломійчука «Готель “Велика Пруссія”», «Експрес до Галіції», «300 миль на схід». Трилогія висвітлює еволюцію професійного шляху львівського комісара Адама Вістовича на тлі масштабних історичних зсувів початку ХХ ст. У першому романі серії «Готель “Велика Пруссія”» події 1905 року починаються як розслідування звичайної міської справи у Львові, яка згодом виводить слідство на рівень міжнародної злочинної мережі [Коломійчук 2019]. Наступна книга «Експрес до Галіції» описує події весни 1906 року, коли під час швейцарської відпустки Адам Вістович через розшифрування секретного документа опиняється в епіцентрі небезпечного шпигунського протистояння світових імперій [Коломійчук 2020]. Події роману «300 миль на схід» розгортаються вже в повоєнному Відні 1920-х років: охоплена кризою та комуністичними заколотами австрійська столиця стає ареною дипломатичного конфлікту, оскільки видачі колишнього галицького оберкомісара Вістовича одночасно вимагають радянська росія та Польська Республіка [Коломійчук 2021]. Водночас, як зазначає Б. Коломійчук [Богдан Коломійчук... 2026], цього року заплановано вихід нового роману, який ознаменує повернення комісара Адама Вістовича. Поява цього твору дасть змогу доповнити окреслені в нашому дослідженні роздуми й відповідно простежити подальшу еволюцію когнітивних моделей та репрезентації зла в межах авторського ретродетективного дискурсу.

Методи та методика дослідження. Методологічна база дослідження ґрунтується на поєд-

нанні загальнонаукових методів із комплексним лінгвофілософським підходом. Для реконструкції концептуального простору твору застосовано метод когнітивного моделювання, дискурс-аналіз, що слугують засобом виявлення в тексті модусів та розкриття їхньої внутрішньої семантики. Використання описового методу забезпечило цілісну систематизацію досліджуваного матеріалу, інтерпретацію внутрішніх смислових зв'язків між виявленими категоріями та дало змогу сформулювати обґрунтовані висновки.

Виклад основного матеріалу. У лінгвофілософії модус можна трактувати як певний ракурс осмислення буття через мову, тобто як спосіб вираження за допомогою мовних засобів ставлення людини до навколишнього світу, цінностей чи подій. Оскільки традиційним інструментарієм для окреслення концептосфери вважається аналіз онтологічного, аксіологічного та прагматичного аспектів, то в нашій статті для глибшого висвітлення специфіки художнього дискурсу концептуалізацію зла розглянемо як дослідницьку тріаду онтологічного, екзистенційного й аксіологічного модусів.

У сучасному мовознавстві категорія модусу має багаторівневу інтерпретацію. Зокрема, А. Загнітко трактує це поняття двопланово. З одного боку, на семантико-синтаксичному і прикладному рівнях він визначає модус як складник речення чи висловлення, «що виражає ставлення мовця до повідомлюваного, до об'єктивного змісту речення (диктуму); ... відображення позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту». З іншого – у філософсько-лінгвістичному вимірі дослідник виокремлює «модус існування мови» як «спосіб вияву й найважливіший аспект існування й аналізу явищ мови», що реалізується в тріаді «Мова. Мовлення. Комунікація» [Загнітко 2012, с. 262].

У працях Ф. Бацевича й О. Ніки категорія модусу постає як фундаментальна лінгвофілософська метакатегорія, що значно виходить за межі класичного розуміння суб'єктивності у висловлюванні. Модус розглядається як інтегральна дискурсивна сила, що віддзеркалює когнітивну діяльність людини та втілює присутність «Людини в мові». О. Ніка систематизує цю категорію крізь призму евіденційності, персуазивності й епістемічності, що разом формують інтелектуальний профіль мовця та його ставлення до знання [Ніка 2011, с.22]. Водночас Ф. Бацевич розглядає це поняття в площині аналізу естетики художнього тексту, де модус організовує простір твору та слугує інструментом «одивнення», руйнуючи автоматизм сприйняття та формуючи особливу модальну перспективу тексту [Бацевич 2017, с. 239].

За такого підходу протиставлення «диктум (об'єктивне) / модус (суб'єктивне)» у нашому дослідженні трансформуємо в систему тривірневої концептуалізації дійсності, яку утворюють онтологічний, екзистенційний та аксіологічний модуси. У межах ретродетективного дискурсу Б. Коломійчука ці виміри забезпечують цілісне мовне конструювання феномена зла: 1) онтологічний модус

(модус буття) фіксує зло як об'єктивний факт художньої реальності (найчастіше через авторську дескрипцію); 2) екзистенційний модус (модус присутності) проєктує розуміння зла на площину «Я–Тут–Тепер», актуалізуючи його проживання й вербалізацію персонажами; 3) аксіологічний модус реалізує антропоцентричну функцію, визначаючи ціннісні параметри й місце зла в авторській моделі світу через систему оцінних мовних засобів. Зазначена тріада дає змогу представити категорію зла як цілісну когнітивно-дискурсивну структуру, що інтегрує об'єктивні виміри художнього буття та суб'єктивність сприйняття мовцями. Отже, модус як фундаментальна метакатегорія людського досвіду структурує сприйняття дійсності через три взаємопов'язані аспекти. Якщо онтологія констатує існування явища, документуючи світ у його фактичному стані, то екзистенція відображає емоційну й ментальну залученість людини в цей процес; аксіологія визначає його етичне сприйняття та місце в авторській картині світу, що загалом формує цілісний антропоцентричний опис реальності детективного тексту.

В онтологічному модусі зла розглядається як фундаментальна характеристика буття: це деструктивна сила й біологічна аномалія, яка пронизує всі його рівні. Зло не є абстракцією, а має матеріальну, тілесну та просторову реальність. У ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука цей феномен розгортається через фізичний і метафізичний аспекти. Наративна стратегія вибудовується як поступовий шлях від огиди (фізичного прояву) до фаталізму (метафізичного виміру). Спочатку зло постає максимально приземленим (через руйнування матерії), а згодом воно наповнює своєю сутністю весь навколишній простір, набуваючи ознак характеристики середовища. На цьому етапі виявляється його деструктивний інтертекстуальний потенціал: зовнішній світ впливає на внутрішній стан людини, яка, втрачаючи контроль, стає частиною руйнівного процесу. Унаслідок цього зло трансформується в абстрактну силу, здатну керувати цілою історією.

На фізичному рівні автор візуалізує зло, підкреслюючи його руйнівний вплив на людське буття. Смерть і каліцтво («роздуті посинілі трупи», «криваве місиво», «удари ножем під ребра» тощо) описані як біологічна фінальність, що в ідіостилі автора набуває ознак метафізичної фатальності через суху фіксацію кримінальної хроніки: «За старою поліційною звичкою, комісар найперше почав шукати кримінальну хроніку. Проте, коли знайшов, його кинуло в холодний піт від першого ж заголовку: "Труп молодого чоловіка знайдено на колії поблизу станції Кайзербангоф"» [Коломійчук 2019, с. 197]; «У той день і в наступний Самковський не читав свіжих газет, тому й не знав, що у Львові знову сталося бівство поліціанта. Бувало фельдфебеля, міцного й загартованого, знайшли мертвим на Верхньому Личакові» [Коломійчук 2020, с. 166]. Ця дегуманізація посилюється зооморфними метафорами, де злочинці мають «хижі вогні в очах», убивають «по-звірячому», а їхні дії уподібнюються до

поведінки «паскудних щурів» чи «нападу кажана», що репрезентує суб'єкта злочину як носія виключно тваринних інстинктів: «Мабуть, помітив когось за моєю спиною, бо обличчя його раптом посіріло, а погляд став переляканий, як у загнаного звіра» [Коломійчук 2019, с. 126]; «Обличчя його почервоніло, рот, обрамлений чорною бородою, прибрав подобу звіриного вищипу, жили на шії розбухли й напулись, як у рисака в повному галопі» [Коломійчук 2021, с. 118]. Зло також маркується як наслідок девіантної поведінки та психічної нестабільності: «Він мерзотник, психопат, справді російський шпиг, він довів кількох людей до страшного самогубства, але Ціммермана, Дрезена, а тим більше Лютке він не вбивав» [Коломійчук 2019, с. 235]; «Сьогодні сталося ще одне вбивство. Ви знаєте? Схоже, цей психопат, зіткнувшись з вами, потім вимістив усю злість на першому-ліпшому поліційнотві, якого надібав...» [Коломійчук 2020, с. 289].

Зло в ретродетективах Б. Коломійчука має чітко виражене предметне втілення. Такі артефакти, як зброя («тонкий прекрасної роботи стилет», «кінджал «італійський фузетто», англійський револьвер «Webley» типу «бульдог»), дорогий одяг («чудовий прогулянковий костюм вартістю у понад 500 марок») чи отрута («вогненна гідота»), стають маркерами смерті або гріховності персонажів: «З вашого дозволу, я повернуся до початку й нагадаю вам, якою зброєю було вбито усіх трьох жертв. Тонкий прекрасної роботи стилет, який чудово пасував би для якогось ритуалу...» [Коломійчук 2019, с. 260]; «Піллер стрепенувся при згадці про зброю. Його шестизарядний «Шмідт» також лежав у валізі. За підкладкою, в таємній кишенці, куди подорожні зазвичай ховають гроші або цінні папери» [Коломійчук 2020, с. 11].

Наступним етапом онтологізації зла є його просторове розгортання: звичне середовище стає активною ворожою силою. Простір вже не декорація, він відчувається на фізичному й психологічному рівнях, безпосередньо маркуючи присутність зла. Його соціально-побутовий вимір виражається через персоніфікацію простору й стихій: ріка стає «живим ворогом», готельні номери – «пекельними кімнатами». Мова творів насичена атрибутами матеріальної деградації, що символізує підміну справжнього життя його спотвореною копією: «напівзруйнована газоння», «замкнені крамниці», «чортів ерзац» тощо. Зло тут проявляється через побутову невлаштованість та соціальну несправедливість: «Біля замкнених крамниць можна було побачити й звичайних містян, які з ночі займали чергу, аби на момент відкриття мати змогу купити м'ясо, набіл чи інші продукти, які завозили в доволі обмежених кількостях, а тому їх не вистачало всім охочим» [Коломійчук 2021, с. 14]; «На стінах де-не-де залишилися рештки італер, що висіли, мов клапти шкіри якогось убитого звіра. Крізь розбиті вікна люту вривавсь холодний вітер і нишпорив по-рожніми кімнатами, наче маніяк у пошуках жертви» [Коломійчук 2019, с. 133]. Через пейоративне маркування місць, де відбувається дія, авторів

вдається репрезентувати присутність зла, що вербалізується через семантику атрибутів з негативною конотацією (мерзенний, паскудний, пекельний, смердючий тощо): «То що ж, цікаво, привело вас сюди, у це мерзенне місце, шановна пані? ... Невже тільки співчуття і християнський обов'язок відвідати ув'язненого?» [Коломійчук 2019, с. 211]; «І що зараз він може згадувати її в цьому смердючому склепі, де мучились і вмерли десятки, якщо не сотні, таких самих невдах, як він. Чорт забирай!» [Коломійчук 2019, с. 209]. Причому пейоративність має не лише денотативний характер, але й конотативно-контекстуальний: «Навколо справді було порожньо, якщо не враховувати кількох бродячих собак, які сновигали поміж коліями, старими загорожами і горами важкого іржавого залізяччя. Проте безпечним це місце точно не назвеш» [Коломійчук 2020, с. 233].

Важливим в онтологізації зла через простір є темпоральний маркер, який актуалізує семантику ночі як особливого періоду, коли панують хаос і насилля, а нічне місто, яке належить «вбивцям, грабіжникам та пов'ям», є «темною стороною Місяця». Це простежується в таких прикладах: «О пів на одинадцяту вечора у просторій, тьмяно освітленій почекальній був лише один відвідувач... оскільки в залі горіла тільки одна з трьох жирандолей, світла для читання було замало» [Коломійчук 2021, с. 7]; «...докурюючи п'яту за останню годину цигарку і видихаючи дим у невелике готельне вікно, за яким чайлася волога передранішня темрява, Антон Піллер ненавидів Венецію...» [Коломійчук 2020, с. 8]; «Чоловік сердито глянув убік Варти, чії води мирно плюскотіли в темряві, мовби ріка і справді була його живим ворогом» [Коломійчук 2019, с. 5]. Тут темрява набуває ознак активної ворожої субстанції.

На метафізичному рівні онтологічного модулю зло вже репрезентоване як автономна трансцендентна сутність, яка перебуває поза межами безпосереднього чуттєвого досвіду людини й вербалізується як ірраціональна «пекельна сила», що керує історією та людськими долями. Уживання релігійно-містичної лексики, а також кодування зла через вогонь («угода з дияволом», «бісові клубки», «пекельна кімната», «диявольська сила») підкреслює інфернальність природи цього явища: «Тоді Антон вперше у своєму житті натиснув на гачок і відчув, з якою диявольською силою та гучним звуком з люфти виривається смертоносна куля» [Коломійчук 2020, с. 12]; «От тобі й бісове вранішнє передчуття! Бідолаху вбито через мене!.. Сучий, сучий, сучий син Вінкель!» [Коломійчук 2019, с. 198].

У ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука концептуалізація зла через екзистенційний модус розгортається як багатофакторна архітектоніка, яка охоплює рівні від біологічного розпаду до глибоких метафізичних роздумів про природу людини та суспільства. Тут важливо наголосити, що онтологічний і екзистенційний модуси зла перебувають у нерозривній єдності, оскільки обидва оперують категорією буття. Відповідно в ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука ці два виміри тісно

пов'язані: якщо онтологічний модус розглядає зло як фундаментальну властивість світу, то екзистенційний акцентує на безпосередньому проживанні цього зла індивідом (як воно впливає на якість життя, соматизується і трансформує внутрішній світ). Отже, екзистенційна сутність зла проявляється через антропологічну площину – крізь призму того, як саме людина проживає й розшифровує зло і який вплив воно має на її природу.

Аналіз зазначеного модусу, вважаємо, варто розпочати з його внутрішнього, психосоматичного, виміру: мова фіксує перехід від ментального переживання загрози до фізіологічної реакції людського організму. Наближення деструкції герої відчують фізично: через заціпеніння, ниття в грудях, крижані погляди. Зло відчувається суб'єктами ірраціонально («нутрощами»); внутрішній неспокій вербалізується через соматичні маркери страху, відчуття небезпеки («змією звивалася небезпека», «крижані мурашки», «заціпеніння»), наприклад: «Чоловік збирався знову втупитися очима в своє вогнище, коли помітив, як з іншого берега Варти в напрямку мосту прошигнуло кілька тіней. Серце Маркуса завмерло» [Коломійчук 2019, с. 7]. Передчуття катастрофи автор маркує як локалізований соматичний біль: «А ще в нього раптом неприсмно почало нити трохи нижче грудей. Подібне бувало лише тоді, коли Вістович відчував наближення великих неприємностей» [Коломійчук 2020, с. 96]. У момент безпосереднього контакту зі злом відбувається повна втрата контролю над власним тілом: «Навіть тоді, коли, углявши аероплани, поскоплювались на ноги, вони, мов заціпенілі, дивилися на них, не піднімаючи назустріч карабінів» [Коломійчук 2021, с. 218]. Фізичним маркером ірраціонального страху постає й зміна кольору шкіри: «Питання зависло в повітрі, як відлуння пострілу, й змусило Редля збліднути» [Коломійчук 2020, с. 347].

Наступним складником цього рівня є когнітивне деформування особистості, коли зло концептуалізується як автономна сила, або ж ментальний паразит всередині розуму. Одержимість, азарт чи залежність описуються як явища, що стирають індивідуальність. Цей механізм заміщення чітко розкрито в діалозі персонажів: «– Схоже, цей ваш друг до останнього вірив у свою псевдонаукову теорію, – озвався Фельнер. – Адже сам боявся залишитися в очах своїх жертв. – Навряд чи ви знаєте, що таке одержимість, – відповів Кронфельд. – Вона спочатку живе розум, а потім сама стає розумом...» [Коломійчук 2020, с. 342]. Екзистенційний розпад людини виявляється в її дегуманізації та «розлюдненні»: «Тільки коли пив, а пив він часто, той розум кудись зникав і малий людську подобу втрачав» [Коломійчук 2020, с. 17]. Візуальними маркерами постають деформована тілесність («Тим часом троє грабіжників вже обступили невдах і... простягли до них свої брудні гачкуваті руки» [Коломійчук 2019, с. 7–8]), відсутність природних рухових реакцій («Незнайомець, втім, не зупинився, а продовжував наближатися, попри те, що бачив націлену на нього лефощівку. ... Той не реагував»

[Коломійчук 2021, с. 308]), а також крижаний, позбавлений життя погляд («Єдине, що вражало випадкового спостерігача, – це її погляд. Щось було в ньому холодне, крижане й убивче» [Коломійчук 2020, с. 61]).

Психосоматичний розпад особистості логічно завершується на біологічному рівні екзистенційного модусу, де зло виконує функцію остаточної деструкції тілесності. Через натуралістичну деталізацію та експресивні описи автор позбавляє смерть сакральності. В екзистенційному вимірі зло постає силою, що руйнує впорядкований світ: нищить матеріальні блага, комфорт, тіло. Знаковим є те, що вбивство людини Б. Коломійчук часто описує крізь призму псування її матеріальних речей: «Штефана Дрезена знайшли мертвим у його улюбленому парку Фрідріхсгайн, де він за звичкою прогулювався перед сніданком. Вбивця завдав йому кілька ударів ножем під ребра, чим назаважди зіпсував чудовий прогулянковий костюм вартістю у понад 500 марок, що був пошитий для нього на замовлення у найкращому берлінському ательє «Кройцман і син» на Фрідріхштрассе» [Коломійчук 2019, с. 12]. Інструментом фінальної деструкції стає активна онтологічна стихія – вогонь: «Перед очима знову постав Лютке, що лежав долілиць, а вогонь скрадався до його тіла, щоб закінчити роботу невідомих нападників» [Коломійчук 2019, с. 42]. Така вербалізація зла засвідчує абсолютне знецінення людського життя й прирівнювання його до зіпсованого предмета.

Ця деструктивна сила не обмежується лише тілом, вона просочується в простір, створюючи атмосферу постійної загрози й формуючи третій – просторовий – рівень екзистенційного виміру зла. Уживаючи метафори «чужого простору» та дихотомію світла й тіні, автор підкреслює фаталізм екзистенційного вибору, де «темна сторона» є невіддільною частиною цілого, здатною самотійно обирати людину: «Нічне місто, як темна сторона Місяця. Це невіддільна частина цілого. – Я обираю світлу сторону. – А темна сторона обирає вас. Ви, так чи інакше, у цю мить їй належите» [Коломійчук 2021, с. 14]. Простір зла концептуалізується через епітети та візуальні образи, які посилюють відчуття загрози: «Він дістав з-за поясу револьвер й увівши натиснув плечем на двері. За якусь мить вони піддалися, впускаючи поліцейських у темну непривітну комору» [Коломійчук 2019, с. 73]; «Услід за ним в кімнату з'явилася темна постать» [Коломійчук 2019, с. 75]; «Виявляється, можна все життя прослужити в поліції, але так і не звикнути до нападів з темряви» [Коломійчук 2021, с. 138]. Похмуру атмосферу локацій злочину підкреслено й у такому описі: «Знайшовши, видихнув з полегшенням і відчинив. Потім впевнено зайшов у темне приміщення, де намацав на стіні ручку вмикача. За мить яскраве світло залило невелику кімнату з двома столами посередині. На одному з них лежало тіло, вкрите простирадлом» [Коломійчук 2020, с. 145].

Семантика темряви маркує й міські локуси в кримінальному контексті. Урбаністичний простір небезпеки є динамічним, здатним розширювати

власні межі, він містифікується й поглинає людину: *«Міський туман безликим привидом блукав поміж темних стін, огортаючи час від часу одиноких перехожих, мовби й справді велетенська бенджина душа намагалася знайти собі нове тіло»* [Коломійчук 2021, с. 15]; *«Що ви плануєте робити в цій небезпечній і темній Галіції»* [Коломійчук 2020, с. 178]; *«Не зрозуміло чому, адже за лічені години до цього з азартом оповідав комісарові, що має справи в “темному Лемберзі”»* [Коломійчук 2020, с. 186]. Водночас кримінальний контекст подається як театралізоване дійство: *«Пам’ятаю, як від удару виплеснув усе Кацману в обличчя, а далі світ, мов у театрі, опустив переді мною темну завісу»* [Коломійчук 2021, с. 255].

На найвищому, метафізичному, рівні зло масштабується до соціально-політичного хаосу: революцію описується через зооморфні та демонічні образи (*«ненажерливе чудовисько»*), а ідеологія більшовизму концептуалізується через метафори тоталітарної деструкції: *«Ця їхня революція пролетаріату – ненажерливе чудовисько, яке заснуло колись у Франції, але прокинулося в росії. І тепер щодня й щогодини хоче жертви. Уся ця наволоч: анархісти, есери, комуністи, всі ті, що оголосили себе вільними людьми, – насправді раби цього чудовиська. Щоб годувати його, вони й застосовують цю свою експропріацію й терор, нічим при цьому не відрізняючись від звичайних грабіжників і вбивць. Інакше воно почне жертви їх самих... Через цих нелюдів кожного разу, повертаючись до росії як титулована й багата особа, я ризикую своїм життям»* [Коломійчук 2020, с. 84]. Зло набуває водночас рис геополітичного фатуму, де росія постає простором онтологічного зла та застою: *«... це суцільне в’язке болото. На ньому нічого не росте, крім невігластва і насилля»* [Коломійчук 2020, с. 84]. У цій системі координат війна та історичні катаклізми постають як вища форма азарту або неминучий фатум, що перетворює людей на рабів деструктивної ідеї: *«Бо я азартний гравець і люблю ризик, – відповів той. – На полі бою зазвичай немає місця для гри, і тільки мій фронт – це по-своєму ломберний стіл. Я не рубая шаблею поляків і петлюрівців. Я граю проти них. Кілька секунд ми мовчали, дивлячись один одному в очі. У погляді мого співрозмовника справді прочитувався азарт. Його темні очі аж іскрилися від задоволення»* [Коломійчук 2021, с. 261].

У зазначеному лінгвофілософському зрізі така трирівнева екзистенційна проєкція зла безпосередньо виводить нас на глибинні пласти людського буття. За екзистенціалізмом, сутнісна самототожність людини та вираз неповторності її єства – екзистенція – постають як свобода бути собою всупереч зовнішнім обставинам. Знайти абсолютне можна лише в самій людині, її переживаннях та ціннісних орієнтаціях [Рижак 2009, с. 434–435]. Натомість у художньому світі Б. Коломійчука під тиском зла людина часто втрачає цю свободу, підтверджуючи протилежну бігевіористичну концепцію Ф. Скінера про вплив ситуації на поведінку людини [Там само, с. 437]: потрапляючи в описані «темні

закутки», «пекельні кімнати» чи «мерзенні місця» Лемберга чи Познані, герої ретродетективів зазнають ситуативної трансформації, де їхня поведінка повністю детермінується агресивним середовищем. Відповідно категорія модусу в ідіостилі Б. Коломійчука корелює з поняттям субстанції як внутрішньої єдності різноманітних речей [Тарелкін, Цикін 2014, с. 91]. Зло в ретродетективному дискурсі письменника виступає інтегральною субстанцією художнього буття, яка починається як матеріальна деструкція (через вбивство, застосування зброї), розростається в просторову категорію й еволюціонує до метафізичного фатуму, що підпорядковує собі екзистенцію «Людина в мові» й знаходить своє відображення у вербальній структурі дискурсу. Саме ця тотальна субстанційність зла, на нашу думку, актуалізує потребу в його ієрархічному структуруванні, що відповідно зумовлює необхідність дослідження аксіологічного модусу, пов’язаного із ціннісною оцінкою феномена зла.

Аксіологічний модус концептуалізації зла можна вважати визначальним інструментом лінгвофілософського аналізу, оскільки він маркує порушення етичних і соціальних норм через специфічні мовні засоби. Зло в такому контексті є вже не просто фізичною дією чи реакцією на деструктивні чинники, а універсальною ціннісною категорією, що впливає на основи світового порядку. На етико-деонтологічному рівні зло – це свідомий вибір суб’єкта, що суперечить загальнолюдській моралі чи професійній етиці охоронців порядку. Уживаючи юридичну термінологію в негативному контексті та лексеми на позначення морального розпаду, Б. Коломійчук описує цей стан через метафори *«угоди з дияволом»* або *«лакейської служби»*. Такий регрес чітко вербалізується через антитезу, де деградація привілейованих верств протиставляється традиційним уявленням про чесність: *«Він бачив, як колишня аристократична честь розчиняється в брудних політичних інтригах. Замість чесних поєдинків – лакейська служба, замість відкритого погляду – шпигування крізь замкові шпарини»* [Коломійчук 2019, с. 211]. Мова фіксує змінену систему цінностей *«позенського дна»*, представники якого живуть за «неписаними законами», де будь-яке відхилення карається фізичним знищенням: *«З темних закутків у порушника цього неписаного закону позенського дна полетіло б каміння і палиці, і Маркус навряд чи дожив би до ранку»* [Коломійчук 2019, с. 6]. Етичну деструкцію маркує автор і через лексеми з негативно-оцінною семантикою (*«махінації», «адепти», «бісове братство»*): *«Ви або хтось із ваших адептів із «Братства полум’я». Так само на вашій совісті принаймні ще дві смерті. Я маю на увазі барона фон Лютцендорфа з Потсдама та фрау Заславську з Ляйтцига, які загинули особливо жахливо»* [Коломійчук 2019, с. 189].

Соціально-політичний вимір цього модусу зміщує фокус на ідеологічну деструкцію, де зло концептуалізується як хаос, що загрожує основам державності. Через зооморфну лексику та метафори паразитизму політичні вороги маркуються

як дегуманізовані істоти. Образ щура використовується для аксіологічного таврування шпигунства як «брудної» діяльності, а насильство легітимізується через мовні одиниці правової й емоційної сфер («гнів», «кара», «покарання», «правосуддя», «тил» тощо): «– Думаєш, утечеш від більшовицького гніву? Уникнеш кари за те, що, мов щур, вивідував таємниці в нашому тилу?.. Ні» [Коломійчук 2021, с. 308]. Для експресивного зниження образу опонента (ворога) в дискурсі трилогії активно залучається пейоративна лексика («паскудні щури», «засранці» та ін.): «Сучий виродок!.. – сердито вигукнув йому вслід швейцарець і дістав хустинку, щоб витерти з-під носа кров» [Коломійчук 2020, с. 9]. Політичне зло концептуалізується як постійна латентна загроза стабільності: «Майте на увазі, Ваша Екселенціє, що змушувати директора поліції, а заодно і свого політичного опонента, чекати півтори години вкрай небезпечно. Що як за цей час мені спаде на думку вчинити проти вас переворот?» [Коломійчук 2021, с. 11]. Причому людське життя оцінюється лише як ресурс для ідеологічного впливу та інструмент маніпулювання масами: «Демідов насправді хотів, щоб вмирали саме люди відомі, знані. Таким чином про їхню загибель дізнавалася ширша аудиторія. Можна назвати це марнославізмом, якщо хочете» [Коломійчук 2019, с. 271].

Важливо підкреслити, що на цьому рівні ідеологічне зло часто деперсоніфікується, розчиняючись у ландшафті й трансформуючись у геополітичний фатум. Ворожа інтенційність простору маркується через уособлення природних стихій: «Чоловік сердито глянув убік Варти, чиї води мирно плюскотіли в темряві, мовби ріка і справді була його живим ворогом» [Коломійчук 2019, с. 5]. Характерно, що злочини проти ідеї чи держави в художній візії письменника позбавляються політичного романтизму й репрезентовані як звичайна кримінальна нічність. Російська розвідувальна присутність та її агентурна мережа концептуалізуються в ретродетективному дискурсі як простір системної брехні, підступності та причини хаосу: «Тут усе просто, – нетерпляче перебив його фон Гарне, – спільний ворог у нас – росіяни. Точніше, російська розвідка. Без жодного сумніву, це вони підіслали вбивць... Адже в усіх німецьких землях вдосталь їхніх горлорізів» [Коломійчук 2019, с. 173]; «Альфред Редль був очільником галицького відділу Evidenzbüro, яке займалося у Львові переважно російськими шпигами. І варто зазначити, що завдяки близькості від кордону роботи контррозвідки вистачало» [Коломійчук 2021, с. 74]. У межах розслідування поняття вбивства й іноземного шпигунства стають контекстуальними синонімами, що поглиблює семантику аксіологічного маркування ворога: «Якби серед нас був убивця, то він одночасно був би й російським шпигом, – зробив уточнення комісар» [Коломійчук 2019, с. 174]. Відповідно аксіологічний модус ідеологічного зла трансформується у виразний деколоніальний наратив, що викриває руйнівну сутність імперської політики.

Аксіологічний модус реалізується через пе-

рехід від конкретно-чуттєвих образів до абстрактно-філософських категорій, що дозволяє автору зобразити зло як всеохопну деструктивну силу, яка руйнує не лише тіло, але й цінності цілої цивілізації. Тому варто наголосити, що всі три модуси в тексті перетинаються. Наприклад, семантичний маркер «холод» є водночас онтологічною ознакою просторової концептуалізації зла, екзистенційним відчуттям героя та аксіологічною ознакою вбивці з нелюдською подобою. У просторовому вимірі холод метафоризується як хижак чи маніяк: «Крізь розбиті вікна люто вривався холодний вітер і нишпорив порожніми кімнатами, наче маніяк у пошуках жертви» [Коломійчук 2019, с. 133]; «Холод і сирість кам'яних стін відчувається шкірою. Одяг не гріє, наче його немає зовсім. Поодинокі жарівки, які вкрай ощадно розвішані під суфітом тунелю, лише через кожні п'ятнадцять або й двадцять кроків ледве розбавляють темряву» [Коломійчук 2021, с. 35]. В екзистенційному плані цей маркер фіксує ірраціональне передчуття небезпеки: «Заради неї вбивають, у ній шукають спасіння, і вона їм прощає гріхи... Думаю, ви це збагнете, коли з ними зустрінетесь. – Я мушу з ними зустрітись? – неприємний холодок пробігся уздовж мого хребта» [Коломійчук 2021, с. 166]. Проте найвищого аксіологічного наповнення він набуває тоді, коли трансформується у внутрішній емоційний стан самого персонажа, засвідчуючи його можливе «розлюднення» під впливом війни: «Хотілося, щоб у мене бодай затремтіли руки, чи від хвилювання пришивдишилося дихання, але я відчував тільки легкий неспокій і холодок за коміром. Що ж я, в біса, за чудовисько? Невже і справді здатний холоднокровно вбити людину? Невже так сильно мене змінила війна? Але ж стріляти там доводилось тільки кудись убік ворога, у невідомість» [Коломійчук 2021, с. 209].

Висновки. Виокремлені лінгвофілософські модуси репрезентують цілісне вербальне конструювання феномена зла та його оцінку в ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука. Застосування комплексного лінгвофілософського підходу дало змогу представити деструктивні явища не просто як окремий злочин, а як багаторівневу когнітивно-дискурсивну структуру, що відображає кризові соціокультурні процеси дегуманізації й деконструкції колишнього імперського простору. З'ясовано, що в онтологічному модусі зло об'єктивується як фундаментальна характеристика художнього буття актуалізується на фізичному й метафізичному рівнях. Екзистенційний модус зла перебуває в нерозривній єдності з онтологічним, що зумовлено зміщенням акценту від констатації існування деструктивної сили до її безпосереднього проживання людиною в площині «Я-Тут-Тепер». Мовні засоби на цьому рівні фіксують психосоматичні реакції героїв на наближення небезпеки, відтворюючи стани ірраціонального страху. Екзистенційний вимір унаочнює процес поступового розпаду та втрати особистісного начала під впливом зовнішнього хаосу. Чітку антропоцентричну функцію виконує аксіологічний модус, що структурує ціннісні параметри авторської картини

світу. Через систему мовних маркерів автор розмежує природний правовий порядок та протиприродне політичне й кримінальне зло. Отже, лінгвофілософська модель зла в ретродетективному дискурсі Б. Ко-

ломійчука може слугувати важливим інструментом переосмислення історичного минулого, що безпосередньо сприятиме реконструкції національної пам'яті й подоланню колоніальних наративів.

Література

1. Артеменко Г.С. Добро і зло в українській фразеології: когнітивно-метафоричні моделі. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24(1). С. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.1.1>
2. Бацевич Ф.С. Модус, модальність і типологія одивнених художніх текстів. *Записки з українського мовознавства*, 2017. 1(24). С. 239–247. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2017.24.131383>
3. Бистров Я.В. Біографічний наратив у лінгвокогнітивному вимірі (на матеріалі англomовної прози ХХ – початку ХХІ століть) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2017. 36 с.
4. Богдан Коломійчук про повернення Вістовича. *Львів і рецепт доброї літератури*: інтерв'ю / розмовляла М. Ільїна. *Львівська Пошта*. 2026. Режим доступу: <https://www.lvivpost.net/kultura/bogdan-kolomijchuk-pro-povernennya-vistovycha-lviv-i-retsept-dobroyi-literatury/> (дата звернення: 17.03.2026).
5. Вегеш А.І. Літературно-художній антропонімікон ретророманів Богдана Коломійчука про Адама Вістовича. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 35. С. 282–289. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.35.49>
6. Голикова Н.С. Концепти «добро» – «зло» в мовній картині світу Павла Загребельного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2024 № 66. С. 34–37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.66.7>
7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т.2. 350 с.
8. Кирильчук О.М. Просторові моделі в українському ретро-детективі початку ХХІ ст.: постколоніальний аспект (на матеріалі прози Богдана Коломійчука та Андрія Кокотюхи). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 22(90). С. 119–122. DOI: [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-22\(90\)-119-122](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-22(90)-119-122)
9. Коломійчук Б. Готель «Велика Пруссія» [Текст]: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 280 с.
10. Коломійчук Б. Експрес до Галіції [Текст]: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 352 с.
11. Коломійчук Б. 300 миль на схід [Текст]: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 320 с.
12. Ліщинська Н. Парадигма зла у філософії та психології. *Culture in the spiritual life of Slavic nations. Proceedings of an international conference*. 2021. С. 345–370.
13. Марченко В.В., Ховпун О.С., Степаненко Л.М. Сучасний український ретродетектив як засіб формування історичної ідентичності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. 2025. № 2. С. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2025.338808>
14. Морозов А. Зло: метафізичні та богословські виміри: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 256 с.
15. Ніка О. Теорія модусу в сучасній лінгвістиці. *Українська мова*. 2011. № 2. С. 19–29.
16. Нікітіна І. «Добро» і «зло» в концептосфері української та світової культури (часовий вимір). *Наукові записки*. Випуск 67. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. С.236–244.
17. Рижак Л. Філософія як рефлексія духу: навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 640 с.
18. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Основи сучасної філософії: навч. посіб. для підготовки до семінарських занять та екзаменів. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2014. 288 с.

References

1. Artemenko H.S. (2022) Dobro i zlo v ukrainiskii frazeolohii: kohnityvno-metaforychni modeli [Good and Evil in Ukrainian Idioms: Cognitive-metaphorical Models]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 24(1). S. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.1.1> [in Ukrainian].
2. Batsevych F.S. (2017) Modus, modalnist i typolohiia odyvnenykh khudozhnikh tekstiv [Modus, Modality and Typology of Marvelled Artistic Text]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. 1(24). S. 239–247. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2017.24.131383> [in Ukrainian].
3. Bystrov Ya.V. (2017) Biohrafichnyi naratyv u linhvokohnityvnomu vymiri (na materialy anhlomovnoi prozy XX – pochatku XXI stolit) [Biographical Narrative in the Linguocognitive Dimension (Based on English Prose of the 20th – Early 21st Centuries)] [Tekst]: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.04; Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnykova. Odesa. 36 s. [in Ukrainian].
4. Bohdan Kolomiichuk pro povernennia Vistovycha [Bohdan Kolomiichuk on the Return of Vistovych]. *Lviv i retsept dobroyi literatury*: interv'iu / rozmovliala M. Ilina. Lvivska Poshta. 2026. Rezhym dostupu: <https://www.lvivpost.net/kultura/bogdan-kolomijchuk-pro-povernennya-vistovycha-lviv-i-retsept-dobroyi-literatury/>

(data zvernennia: 17.03.2026) [in Ukrainian].

5. Vehesh A.I. (2024) Literaturno-khudozhnii antroponimikon retroromaniv Bohdana Kolomiichuka pro Adama Vistovycha [Literary and Artistic Anthroponymicon of Retro-Novels by Bohdan Kolomiichuk about Adam Vistovych]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 35. S. 282–289. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.35.49> [in Ukrainian].

6. Holikova N.S. (2024) Kontsepty «dobro» – «zlo» v movnii kartyni svitu Pavla Zahrebelnoho [Concepts “Good” – “Evil” in the Linguistic Picture of the World of Pavlo Zagrebelny]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 66. S. 34–37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.66.7> [in Ukrainian].

7. Zahnitko A. (2012) Slovyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. U 4 t. Donetsk: DonNU.T.2. 350 s. [in Ukrainian].

8. Kyrylchuk O.M. (2024) Prostorovi modeli v ukrainskomu retro-detektyvi pochatku XXI st.: postkolonialnyi aspekt (na materialy prozy Bohdana Kolomiichuka ta Andriia Kokotiukhy) [Spatial Models in the Ukrainian Retro-Detective of the Early 21st Century: Postcolonial Aspect (Based on the Prose of Bohdan Kolomiichuk and Andrii Kokotiukha)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»: seriia «Filolohiia»*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 22(90). S. 119–122. DOI: [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-22\(90\)-119-122](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2024-22(90)-119-122) [in Ukrainian].

8. Kolomiichuk B. (2019) Hotel «Velyka Prussiiia» [Grand Prussia Hotel] [Tekst]: roman. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 280 s. [in Ukrainian].

9. Kolomiichuk B. (2020) Ekspres do Galitsii [Express to Galicia] [Tekst]: roman. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 352 s. [in Ukrainian].

10. Kolomiichuk B. (2021) 300 myl na skhid [300 Miles to the East] [Tekst]: roman. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 320 s. [in Ukrainian].

11. Lishchynska N. (2021) Paradyhma zla u filosofii ta psykholohii [Paradigm of Evil in Philosophy and Psychology]. *Culture in the spiritual life of Slavic nations. Proceedings of an international conference*. S. 345–370 [in Ukrainian].

13. Marchenko V.V., Khovpun O.S., Stepanenko L.M. (2025) Suchasnyi ukrainskyi retrodetektyv yak zasib formuvannia istorychnoi identychnosti [Modern Ukrainian Retro-Detective as a Means of Historical Identity Formation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: nauk. zhurnal*. № 2. S. 3–9. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2025.338808> [in Ukrainian].

14. Morozov A. (2018) Zlo: metafizychni ta bohoslovski vymiry: monohrafiia [Evil: Metaphysical and Theological Dimensions]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 256 s. [in Ukrainian].

15. Nika O. (2011) Teoriia modusu v suchasni linhvistytsi [Theory of Modus in the Modern Linguistics]. *Ukrainska mova*. № 2. S. 19–29 [in Ukrainian].

16. Nikitina I. (2006) «Dobro» i «zlo» v kontseptosferi ukrainskoi ta svitovoi kultury (chasovyi vymir) [“Good” and “Evil” in the Conceptual Sphere of Ukrainian and World Culture (Temporal Dimension)]. *Naukovi zapysky. Vypusk 67. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. S.236–244 [in Ukrainian].

17. Ryzhak L. (2009) Filosofiiia yak refleksiiia dukhu: navchalnyi posibnyk [Philosophy as a Reflection of Spirit]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 640 s. [in Ukrainian].

18. Tarielkin Yu.P., Tsykin V.O. (2014) Osnovy suchasnoi filosofii [Foundations of Modern Philosophy]: navch. posib. dlia pidhotovky do seminar skykh zaniat ta ekzameniv. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU im. A.S. Makarenka. 288 s. [in Ukrainian].

CONCEPTUALIZATION OF EVIL IN B. KOLOMIICHUK’S RETRO-DETECTIVE DISCOURSE: LINGUO-PHILOSOPHICAL MODES

Abstract. The article provides a comprehensive linguistic and philosophical study of the specific features of verbalization and structuring of the categorical field of evil in contemporary Ukrainian retro-detective prose. The relevance of this scientific research is determined by the urgent need to rethink the historical past through the prism of decolonization processes, to restore national memory, and to deconstruct imposed imperial narratives. The research aims to theoretically substantiate and outline the linguo-philosophical modes of conceptualizing evil in Bohdan Kolomiichuk’s retro-detective novels “Hotel Great Prussia”, “Express to Galicia”, and “300 Miles to the East”.

It is proved that the category of mode in the authors idiostyle directly correlates with the concept of philosophical substance as the inner unity of diverse manifestations of being. The ontological dimension of evil is captured through material destruction and the pejorative coding of locations (ranging from “hellish rooms” to “stinking crypts”), where the surrounding geospace and forces of nature are endowed with the aggressive intentionality of a killer. The existential level explicates the loss of human inner freedom under the pressure of circumstances that transform the individual into a situationally variable matrix of behavioral patterns and induce somatic reactions of fear in the face of total chaos. The axiological mode implements the evaluative function of language through the isolation of ethical and deontological, socio-political, and anthropocentric levels, where ideological violence and diplomatic perfidy are stripped of their romantic aura and equated with criminal baseness and looting. It is concluded that the philosophical model of evil in B. Kolomiichuk’s discourse is a complex metaphysical and anthropological phenomenon that synthesizes historical fatalism and individual responsibility of a person. Evil in the trilogy does not possess an abstract demonic face; rather, it is embodied in ordinary people through their refusal to think critically and

conformity against the backdrop of large-scale geopolitical shifts. Ultimately, the reconstructed linguo-philosophical model of evil can serve as a powerful tool for the decolonization of artistic thought and the restoration of historical justice.

Keywords: linguo-philosophical mode, conceptualization of evil, retro-detective, Bohdan Kolomiichuk, ontological mode, existential mode, axiological mode, discourse analysis.

© Баньої В., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Вероніка Баньої – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>

Veronika Banyoi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; veronica.banyoi@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7957-8080>.

СЕМАНТИЧНА БАГАТОЗНАЧНІСТЬ І ПОЛІСЕМІЯ НІМЕЦЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(56)

УДК 811.112.2'373.46:355

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).115-120](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).115-120)

Боднарюк І., Кушнерик В. Семантична багатозначність і полісемія німецької військової фахової лексики; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню семантичної багатозначності та полісемії німецької військової фахової лексики як складної підсистеми національної мови. На основі положень сучасної лексичної семантики, теорії термінології, когнітивної семантики та функціональної граматики проаналізовано механізми формування й функціонування багатозначності у військовому дискурсі. Встановлено, що полісемія в межах військової терміносистеми має системний характер і зумовлюється історичними, функціональними, когнітивними та дискурсивними чинниками.

Особливу увагу приділено семантичним процесам спеціалізації, генералізації, метафоризації, словотвірної конкретизації та контекстуальної актуалізації значення. У межах когнітивного підходу доведено, що багатозначні військові терміни організовані за радіальним принципом із прототипним ядром і периферійними значеннями. Корпусний аналіз засвідчив ієрархію полісемічних одиниць за частотністю та підтвердив взаємозв'язок між частотою вживання й рівнем семантичної варіативності. Визначено роль колокаційної стабільності та жанрової диференціації у процесах семантичної конкретизації термінів.

Здійснено розмежування загальномовної та внутрішньотермінологічної полісемії, визначено ступені семантичної диференціації ключових лексем (Angriff, Operation, Führung, Stellung, Einsatz, Front тощо). Виявлено активну міждискурсивну міграцію військових термінів і їхню здатність інтегруватися в політичний, економічний та медійний дискурс. Окреслено роль словотвірної деривації у зниженні потенційної неоднозначності та підтриманні ієрархічної впорядкованості терміносистеми. Доведено, що багатозначність не порушує термінологічної точності, а забезпечує концептуальну гнучкість, адаптивність і комунікативну ефективність військової фахової мови в умовах трансформації сучасного безпекового середовища. Наголошено на перспективності міждисциплінарного підходу до вивчення військової термінології з урахуванням динаміки мовних і соціокультурних змін та процесів глобалізації. Отримані результати поглиблюють теоретичне розуміння природи військової терміносистеми та можуть бути використані в подальших лінгвістичних і перекладознавчих дослідженнях.

Ключові слова: полісемія, семантична багатозначність, військова термінологія, німецька мова, військовий дискурс, спеціалізація значення, метафоризація, контекстуальна варіативність, терміносистема.

Формулювання проблеми. У сучасному мовознавстві проблема полісемії традиційно розглядається як одна з центральних у межах лексичної семантики. Водночас у сфері фахових мов, зокрема військової, тривалий час домінувала настанова на максимально можливу однозначність і термінологічну уніфікацію. Такий підхід ґрунтується на уявленні про те, що ефективність професійної комунікації прямо залежить від семантичної прозорості та стабільності термінів. Однак реальна мовна практика засвідчує, що навіть у високостандартизованих терміносистемах, до яких належить військова, повна моносемія є радше теоретичним ідеалом, ніж фактичним станом функціонування лексики.

Німецька військова фахова лексика демонструє наявність розгалуженої системи полісемічних одиниць, значення яких варіюються залежно від рівня військової діяльності (тактичного, оперативного, стратегічного), жанру тексту, інституційного контексту та комунікативної мети. Водночас багатозначність таких лексем не призводить до хаотичності або втрати точності, а функціонує в межах чітко організованої терміносистеми.

Проблема полягає в тому, що у сучасних дослідженнях військової термінології недостатньо висвітлено механізми формування та регуляції по-

лісемії саме в межах німецької військової лексики з урахуванням когнітивних, дискурсивних і корпусних параметрів. Залишається відкритим питання про співвідношення багатозначності й термінологічної точності, а також про системний характер семантичної варіативності у військовому дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу семантичної багатозначності німецької військової фахової лексики з позицій сучасної лінгвістичної парадигми, що поєднує когнітивний, дискурсивний і корпусний підходи.

Аналіз досліджень. Проблема полісемії традиційно належить до центральних у лексичній семантиці й ґрунтовно розробляється в межах структурної, функціональної та когнітивної лінгвістики. У науковій літературі багатозначність розглядається як закономірний результат розвитку лексичної системи мови та як прояв її семантичної динаміки.

Водночас у сфері фахових мов, зокрема військової, упродовж тривалого часу домінувала концепція однозначності терміна та необхідності термінологічної уніфікації [Hoffmann, 1985; Kalverkämper, 1998]. У межах класичної термінологічної школи полісемія трактувалася переважно як небажане явище, що потенційно ускладнює професійну комунікацію та суперечить принципам стандартизації.

Проте сучасні дослідження з теорії термінології та фахових мов переконливо доводять, що повна моносемія є радше теоретичним ідеалом, ніж реальною мовною практикою [Allan, 1986; Sager, 1990]. Наголошується на тому, що навіть у високо-стандартизованих терміносистемах багатозначність може мати системний і функціонально зумовлений характер.

Німецька військова фахова лексика в цьому контексті становить показовий об'єкт дослідження, оскільки вона демонструє складні процеси семантичного розшарування, у межах яких одна лексична одиниця здатна реалізовувати кілька взаємопов'язаних значень залежно від контексту, жанру та комунікативної ситуації. Це засвідчує динамічний характер військової терміносистеми та її адаптивність до різних сфер професійного й міждискурсивного функціонування.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить про недостатню увагу до комплексного вивчення полісемії саме в німецькій військовій лексиці з урахуванням когнітивних і дискурсивних параметрів, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті, завдання. Метою статті є аналіз механізмів семантичної багатозначності в німецькій військовій лексиці. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- визначити типи полісемії у військовому дискурсі;
- описати механізми формування багатозначності;
- проаналізувати функціонування ключових полісемічних одиниць;
- оцінити вплив полісемії на термінологічну системність.

Методи та методика дослідження. Методологічною основою дослідження є поєднання структурно-семантичного, функціонального та когнітивного підходів до аналізу фахової лексики. Така інтегративна перспектива дає змогу розглядати полісемію не лише як внутрішньомовне явище, а й як результат взаємодії терміносистеми з дискурсивними та комунікативними чинниками.

У процесі роботи застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. Описовий метод використано для систематизації та інтерпретації фактичного матеріалу. Метод компонентного аналізу дав змогу виокремити семантичні складники значень полісемічних одиниць і простежити їхню ієрархічну організацію. Контекстуальний аналіз забезпечив встановлення специфіки функціонування лексем у різних типах військового дискурсу. Елементи кількісного аналізу застосовано для виявлення частотності реалізації окремих значень.

Матеріалом дослідження слугували лексичні одиниці сучасної німецької військової фахової мови, відібрані методом суцільної вибірки з нормативних документів, навчально-методичних видань, аналітичних матеріалів та спеціалізованих словників.

Виклад основного матеріалу. Полісемія визначається як здатність лексеми мати кіль-

ка взаємопов'язаних значень [Bussmann, 1996; Wierzbicka, 1996]. У межах термінології це явище традиційно розглядається з певною обережністю, оскільки надмірна багатозначність може призводити до комунікативної неоднозначності та ускладнювати фахову комунікацію [Picht & Draskau 1985].

З позицій когнітивної семантики багатозначність виникає внаслідок процесів концептуальної метафоризації та категоріального розширення [Wierzbicka 1996]. У військовій лексиці ці процеси проявляються особливо виразно, що зумовлено постійною взаємодією спеціалізованої термінології із загальнономовним лексичним фондом.

У науковій літературі зазвичай розрізняють два основні типи полісемії: загальнономовну та внутрішньотермінологічну. Так, загальнономовна полісемія охоплює випадки, коли одна й та сама лексема функціонує в різних галузях знань, наприклад *Operation* – «операція» в медицині або економіці. Натомість внутрішньотермінологічна полісемія стосується функціонування лексеми в межах однієї терміносистеми, зокрема *Operation* як позначення військової кампанії різного масштабу.

Таким чином, військова терміносистема постає як складне утворення, що функціонує на перетині процесів спеціалізації та семантичної адаптації, поєднуючи прагнення до точності з природними механізмами мовного розвитку.

Семантична багатозначність у німецькій військовій лексиці формується внаслідок низки лінгвістичних процесів, що відображають як внутрішні закономірності розвитку мови, так і специфіку військового дискурсу. До основних механізмів належать спеціалізація значення, генералізація, метафоризація та контекстуальна актуалізація.

Лексема *Einsatz* у загальнономовному вжитку має значення «використання». Однак у військовому контексті це слово набуває низки конкретизованих значень, зокрема:

- бойова операція;
- місія;
- розгортання військ.

Таким чином, відбувається звуження первинного значення та його адаптація до потреб спеціалізованої сфери, що є типовим прикладом термінологічної спеціалізації [Nordhoff 2009].

Протилежним за напрямом процесом є генералізація значення. Так, лексема *Waffe* може позначати як конкретний вид зброї, так і озброєння загалом. У стратегічних та аналітичних документах це слово часто функціонує як гіперонім, охоплюючи широкий спектр засобів ураження, що сприяє розширенню його семантичного обсягу.

Важливу роль у формуванні багатозначності відіграє метафоризація. Слово *Front* використовується не лише у прямому значенні – «лінія бойового зіткнення», а й у переносному, зокрема в таких словосполученнях, як *politische Front* та *wirtschaftliche Front*. У цих випадках простежується концептуальне розширення значення, засноване на перенесенні військової моделі протистояння на інші сфери суспільного життя [Wierzbicka 1996].

Окремим механізмом формування семантичної багатозначності є контекстуальна актуалізація. Так, лексема *Führung* може реалізовувати кілька значень:

- командування;
- керівництво;
- процес управління.

Конкретне значення цієї одиниці визначається мовленнєвим оточенням і уточнюється через відповідні контексти, зокрема *operative Führung* або *militärische Führung*. У такий спосіб контекст відіграє вирішальну роль у семантичній інтерпретації полісемічних термінів.

Аналіз ключових полісемічних одиниць німецької військової лексики дає змогу простежити системний характер семантичної багатозначності та виявити закономірності її функціонування залежно від рівня військової діяльності, типу дії та комунікативного контексту. Розглянуті лексеми демонструють різні моделі семантичного розширення, однак усі вони об'єднані спільною рисою – здатністю реалізовувати кілька взаємопов'язаних значень у межах однієї терміносистеми.

До групи лексем, пов'язаних із активними військовими діями, належать *Angriff* та *Operation*. Лексема *Angriff* функціонує в значеннях «наступ», «атака» (на тактичному рівні) та «напад» у ширшому сенсі. Семантична варіативність цього слова визначається насамперед масштабом військової дії та її функціональним призначенням. У вузькому контексті *Angriff* може позначати конкретну тактичну фазу бою, тоді як у ширшому – загальну форму воєнного впливу.

Подібну багатозначність виявляє і лексема *Operation*, яка охоплює значення «військова кампанія», «окрема бойова дія» та «міжнародна місія». Полісемія цього терміна зумовлена різним рівнем стратегічної деталізації: залежно від контексту *Operation* може позначати як масштабний комплекс військових заходів, так і локалізовану дію або миротворчу місію в міжнародному форматі [Halliday, 1994].

Іншу групу становлять лексеми, пов'язані з просторово-структурною організацією військової діяльності, зокрема *Stellung*. Це слово реалізує значення «позиція» у фізичному сенсі, «тактичне розташування» та «стратегічна позиція» у ширшому, абстрактнішому значенні. Така семантична еволюція демонструє поступовий перехід від конкретного просторового об'єкта до узагальненого стратегічного поняття, що відображає різні рівні військового планування та оцінки ситуації.

Окрему групу становлять лексеми управлінського характеру, насамперед *Führung*. Ця одиниця вживається у значеннях «процес керівництва», «керівний орган» та «система командування». Полісемічність *Führung* зумовлена поєднанням процесуального та інституційного аспектів управління, що дозволяє використовувати термін як для позначення динамічної діяльності, так і для опису організаційної структури військового керівництва.

Універсальною за сферою вживання є лексема *Einsatz*, яка охоплює значення «місія», «операція»

та «застосування сил». Її семантика варіюється залежно від рівня військової активності та конкретного контексту, що робить *Einsatz* однією з найбільш гнучких і функціонально навантажених одиниць військової лексики.

Загальний аналіз розглянутих полісемічних одиниць засвідчує, що семантична багатозначність у німецькій військовій лексиці не є хаотичною. Навпаки, вона має чітку внутрішню організацію, ґрунтується на ієрархії військових понять і відображає різні рівні опису військової реальності від тактичного до стратегічного. Це підтверджує системний характер полісемії та її важливу роль у функціонуванні військової терміносистеми.

Незважаючи на притаманну німецькій військовій лексиці семантичну багатозначність, військовий дискурс загалом зберігає високий рівень термінологічної точності. Це пояснюється тим, що полісемія в межах військової терміносистеми функціонує не як чинник комунікативної невизначеності, а як керований і регульований механізм мовної організації.

Одним із ключових засобів забезпечення точності є колокаційна стабільність термінів. Полісемічні одиниці зазвичай вживаються у стійких словосполученнях, що істотно звужує можливі варіанти інтерпретації та сприяє однозначному розумінню значення в конкретному контексті. Колокації виступають своєрідними семантичними маркерами, які сигналізують про потрібне значення терміна.

Важливу роль відіграє також жанрова диференціація військових текстів. Значення терміна конкретизується залежно від типу документа – оперативного звіту, стратегічної доктрини, навчального посібника чи нормативного акту. У межах кожного жанру закріплюються усталені моделі вживання, що мінімізує ризик неоднозначного тлумачення.

Крім того, військова терміносистема характеризується чіткою ієрархічною організацією понять. Полісемічні терміни вписуються в багаторівневу систему, де їхнє значення уточнюється через співвіднесеність із суміжними або підпорядкованими поняттями. Така ієрархія забезпечує структурну впорядкованість і семантичну прозорість термінів.

Не менш важливим чинником є стандартизація військових документів, яка передбачає уніфіковане використання термінології відповідно до нормативних вимог [Sager, 1990]. Стандарти обмежують довільне тлумачення лексем і закріплюють їхні значення в офіційно регламентованих контекстах.

Таким чином, полісемія у військовому дискурсі постає не як джерело термінологічної неточності, а як механізм функціональної адаптації, що дозволяє терміносистемі залишатися гнучкою, водночас зберігаючи необхідний рівень семантичної визначеності та комунікативної ефективності.

Поглиблений аналіз семантичної багатозначності в німецькій військовій лексиці засвідчує, що полісемія є результатом взаємодії когнітивних механізмів, дискурсивних умов і структурних особливостей терміносистеми. Розгляд цього явища в когнітивному, корпусному та дискурсивному ви-

мірах дозволяє виявити внутрішню впорядкованість багатозначних одиниць і пояснити принципи їх функціонування.

З позицій когнітивної семантики полісемія постає як мережа взаємопов'язаних значень, організованих у прототипну структуру з центральним і периферійними ядрами [Lyons, 1977; Wierzbicka, 1996]. У військовій лексиці німецької мови така структура вирізняється особливою чіткістю, що зумовлено високим рівнем концептуалізації військових дій. Показовим у цьому сенсі є приклад лексеми *Operation*. Її прототипним значенням виступає «організована військова дія з визначеною метою», навколо якого формуються периферійні значення: «стратегічна кампанія» (*militärische Operation*), «миротворча місія» (*internationale Operation*) та «окрема фаза бойових дій». Когнітивна схема цієї лексеми має концентричний характер, де в центрі перебуває ідея «координованої дії», а периферію формують такі параметри, як масштаб, географія та політичний статус. Така організація підтверджує тезу про радіальну структуру полісемії [Wierzbicka 1996].

Вагому роль у формуванні семантичної багатозначності відіграє концептуальна метафора. Військовий дискурс активно переносить моделі фізичного протистояння на абстрактні сфери, що зумовлює розширення значення термінів. Так, лексема *Front* первинно позначає лінію бойового зіткнення, однак у сучасному дискурсі широко вживається у метафоричних сполученнях *diplomatische Front*, *wirtschaftliche Front*, *ideologische Front*. Корпусний аналіз засвідчує, що у публіцистичних військово-аналітичних текстах частка метафоричного вживання цієї лексеми сягає 38 %, що свідчить про її міждискурсивну міграцію. Подібні процеси спостерігаються і в разі лексем *Schlacht* (*politische Schlacht*) та *Kampf* (*Kampf gegen Terrorismus*), що підтверджує формування полісемії шляхом концептуального перенесення з фізичної сфери в абстрактну.

Суттєвим чинником актуалізації значень є контекстуально-стилістична диференціація. Семантична багатозначність військових термінів проявляється по-різному залежно від жанру тексту. Так, лексема *Einsatz* у межах оперативного звіту зазвичай інтерпретується як «бойове розгортання», в аналітичній статті – як «стратегічна місія», а в публіцистиці – як «військова присутність». У цьому випадку значення активується через відповідний контекстуальний фрейм [Halliday 1994; Sinclair 1991]. Аналогічну картину демонструє лексема *Stellung*, яка може означати фізичну позицію (*Artilleriestellung*), тактичне розташування (*defensive Stellung*) або позицію в ширшому, зокрема політичному, сенсі (*politische Stellung*). Корпусні дані свідчать, що у спеціалізованих військових документах 72 % уживань цієї лексеми мають вузько-спеціалізоване значення, тоді як у медійному дискурсі зростає частка метафоричних реалізацій.

Окрему увагу слід приділити феномену внутрішньотермінологічної багатозначності, коли одна лексема реалізує кілька значень у межах самої військової системи. Показовим є приклад лексеми

Führung, яка може позначати процес управління, керівний орган, сукупність командирів або командну структуру. У цьому випадку йдеться не про загальномовну, а про внутрішню функціональну полісемію. Семантична диференціація забезпечується за допомогою прикметникових модифікаторів (*operative Führung*, *politische Führung*), синтаксичної позиції та ширшого текстового оточення.

Важливим чинником підтримки та водночас регуляції багатозначності є словотвірна продуктивність. Від лексеми *Angriff* утворюються такі похідні, як *Angriffsstrategie*, *Angriffsphase*, *Angriffsoperation* та *Angriffsplanung*, у кожному з яких відбувається уточнення окремого аспекту значення, що мінімізує потенційну неоднозначність. Аналогічні процеси спостерігаються і в словотвірному гнізді *Einsatz* (*Einsatzleitung*, *Einsatzraum*, *Einsatzkräfte*, *Einsatzdauer*). Таким чином, словотвір виступає ефективним механізмом семантичної конкретизації.

Частотний аналіз (вибірка 500 000 слововживань) засвідчує чітку ієрархію полісемічних лексем. Так, *Einsatz* реалізує 3–4 значення за абсолютної частоти 1320 з домінантним значенням «військова місія», *Führung* – 4 значення (1180 уживань, домінантне – «процес управління»), *Operation* – 3 значення (970, «військова кампанія»), *Stellung* – 3 значення (840, «бойова позиція»), *Front* – 2–3 значення (760, «лінія зіткнення»). Отримані дані демонструють, що найбільш частотні лексеми водночас є й найбільш полісемічними.

Попри наявність багатозначності, військова комунікація зберігає високий рівень точності завдяки чіткій ієрархії понять, стандартизованим інструктивним текстам, колокаційній стабільності та контекстуальній однозначності. Так, у реченні *Der Einsatz wurde vom operativen Kommando koordiniert* лексема *Einsatz* однозначно інтерпретується як «місія», оскільки її поєднання з *operatives Kommando* усуває семантичну варіативність.

У підсумку семантична багатозначність виступає важливим чинником концептуальної гнучкості військової лексики. Вона дозволяє терміносистемі адаптуватися до нових форм війни (*hybride Operationen*), інтегрувати політичний і стратегічний дискурс та розширювати поняттєву сферу без радикальної зміни термінології. Отже, полісемія є не дефектом військової терміносистеми, а її адаптивним і функціонально виправданим механізмом.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що семантична багатозначність є системною та невід'ємною характеристикою німецької військової лексики. Попри традиційне уявлення про прагнення фахових мов до максимальної однозначності, аналіз засвідчив, що повна моносемія в межах військової терміносистеми є радше теоретичним конструктом, ніж реальною практикою.

З'ясовано, що полісемія у військовому дискурсі формується внаслідок дії комплексу взаємопов'язаних механізмів, зокрема спеціалізації та генералізації значення, метафоризації, контекстуальної актуалізації й словотвірної продуктив-

ності. Ці процеси забезпечують адаптацію лексичних одиниць до різних рівнів військової діяльності – від тактичного до стратегічного – та до різних жанрів фахового спілкування.

Аналіз ключових полісемічних одиниць (*Angriff, Operation, Stellung, Führung, Einsatz*) показав, що їхня багатозначність має чітку внутрішню організацію й підпорядковується ієрархії військових понять. Значення цих лексем варіюються залежно від масштабу дії, функціонального призначення, інституційного рівня та комунікативного контексту, що підтверджує не хаотичний, а системний характер полісемії.

З позицій когнітивної семантики доведено, що багатозначні військові терміни організовані за радіальним принципом, із прототипним ядром та периферійними значеннями. Корпусний і дискурсивний аналіз засвідчив, що найбільш частотні лексеми водночас є найбільш полісемічними, а також виявив активну міждискурсивну міграцію вій-

ськових термінів, зумовлену процесами концептуальної метафоризації.

Важливим результатом дослідження є висновки про те, що полісемія не порушує термінологічної точності військового дискурсу. Навпаки, завдяки колокаційній стабільності, жанровій диференціації, ієрархічній організації понять та стандартизації документів багатозначні одиниці зберігають семантичну визначеність у конкретних контекстах.

Отже, семантична багатозначність у німецькій військовій лексиці постає не як недолік терміносистеми, а як її адаптивний механізм, що забезпечує концептуальну гнучкість, функціональну ефективність і здатність реагувати на зміни у військовій, політичній та стратегічній реальності. Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі полісемії військової лексики в різних мовах, а також у поглибленому вивченні динаміки значень у сучасному медійному та гібридному військовому дискурсі.

Список використаних джерел

1. Allan K. (1986) *Linguistic Meaning*. London: Routledge.
2. Bussmann H. (1996) *Dictionary of Language and Linguistics*. London & New York: Routledge.
3. Halliday M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
4. Hoffmann L. (1985) *Fachsprache und Kommunikation*. Berlin: Akademie-Verlag.
5. Jackson H. (1988) *Words and Their Meaning*. London: Longman.
6. Kalverkämper H. (1998) *Terminologie als Wissenschaft*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
7. Kocourek R. (1982) *La langue de la technique et de la science*. Wiesbaden: Brandstetter Verlag.
8. Lyons J. (1977) *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Nordhoff S. (2009) *A Grammar of Upcountry Sri Lanka Malay*. Utrecht: LOT Publications.
10. Picht H., Draskau J. (1985) *Terminology: An Introduction*. Guildford: University of Surrey.
11. Sager J.C. (1990) *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
12. Schwarze C. (1998) *Grammatik der deutschen Sprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
13. Sinclair J. (1991) *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
14. Stubbs M. (2001) *Words and Phrases*. Oxford: Blackwell. 288 p.
15. Wierzbicka A. (1996) *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

References

1. Allan, K. (1986) *Linguistic Meaning*. London: Routledge [in English].
2. Bussmann, H. (1996) *Dictionary of Language and Linguistics*. London & New York: Routledge [in English].
3. Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold [in English].
4. Hoffmann, L. (1985) *Fachsprache und Kommunikation*. Berlin: Akademie-Verlag [in German].
5. Jackson, H. (1988) *Words and Their Meaning*. London: Longman [in English].
6. Kalverkämper, H. (1998) *Terminologie als Wissenschaft*. Tübingen: Gunter Narr Verlag [in German].
7. Kocourek R. (1982) *La langue de la technique et de la science*. Wiesbaden: Brandstetter Verlag [in French].
8. Lyons J. (1977) *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
9. Nordhoff S. (2009) *A Grammar of Upcountry Sri Lanka Malay*. Utrecht: LOT Publications [in English].
10. Picht H., Draskau J. (1985) *Terminology: An Introduction*. Guildford: University of Surrey [in English].
11. Sager J.C. (1990) *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins [in English].
12. Schwarze C. (1998) *Grammatik der deutschen Sprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag [in German].
13. Sinclair J. (1991) *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press [in English].
14. Stubbs M. (2001) *Words and Phrases*. Oxford: Blackwell. 288 p. [in English].
15. Wierzbicka A. (1996) *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press [in English].

SEMANTIC AMBIGUITY AND POLYSEMY OF GERMAN MILITARY
TECHNICAL VOCABULARY RESEARCH

Abstract. The article is devoted to the study of semantic multiplicity and polysemy in German military professional vocabulary as a complex subsystem of the national language. Drawing on the principles of modern lexical semantics, terminology theory, cognitive semantics, and functional grammar, the study analyzes the mechanisms underlying the formation and functioning of polysemy in military discourse. It is established that polysemy within the military terminological system has a systemic character and is conditioned by historical, functional, cognitive, and discursive factors.

Particular attention is paid to semantic processes such as specialization, generalization, metaphORIZATION, derivational specification, and contextual actualization of meaning. Within the cognitive framework, it is demonstrated that polysemous military terms are organized according to a radial model with a prototypical core and peripheral meanings. The corpus analysis reveals a frequency-based hierarchy of polysemous units and confirms the correlation between frequency of use and the degree of semantic variability. The role of collocational stability and genre differentiation in the processes of semantic specification is also determined.

The study distinguishes between general-language and intraterminological polysemy and identifies the degrees of semantic differentiation of key lexical units (Angriff, Operation, Führung, Stellung, Einsatz, Front, etc.). Active interdiscursive migration of military terms and their integration into political, economic, and media discourse are revealed. The role of word-formation derivation in reducing potential ambiguity and maintaining the hierarchical organization of the terminological system is outlined. It is proven that polysemy does not undermine terminological precision but ensures conceptual flexibility, adaptability, and communicative efficiency of military professional language under the conditions of the transformation of the contemporary security environment. The prospects of an interdisciplinary approach to the study of military terminology are emphasized, taking into account the dynamics of linguistic and socio-cultural changes and processes of globalization. The results obtained deepen the theoretical understanding of the nature of the military terminological system and may be applied in further linguistic and translation studies.

Keywords: polysemy, semantic multiplicity, military terminology, German language, military discourse, semantic specialization, metaphORIZATION, contextual variability, terminological system.

© Боднарюк І., 2026 р.; © Кушнерик В., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Іван Боднарюк – аспірант кафедри лінгвістики і перекладу, факультет іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; bodnariuk.ivan.o@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0006-8453-8108>

Ivan Bodnariuk – PhD Student, Department of Linguistics and Translation, Faculty of Foreign Languages, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; bodnariuk.ivan.o@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0006-8453-8108>

Володимир Кушнерик – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; w.kushneryk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9135-9101>

Volodymyr Kushneryk – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Linguistics and Translation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; w.kushneryk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9135-9101>

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ НАЗВ ОСІБ У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.162.4'373.611

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).121-127](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).121-127)

Буднікова Л. Словотвірні особливості відприкметникових назв осіб у словацькій та українській мовах; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено аналізу словотвірних особливостей відприкметникових назв осіб у словацькій та українській мовах у зіставному аспекті. Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного вивчення дериваційних процесів у споріднених слов'янських мовах і виявленням спільних та відмінних рис у творенні цієї групи лексики. Метою роботи є визначення основних словотвірних моделей відприкметникових агентивних та атрибутивних назв осіб чоловічого роду, характеристика їхньої семантичної структури та встановлення типологічних закономірностей у двох мовах.

У статті застосовано описовий, статистичний і словотвірний методи аналізу, що дало змогу систематизувати мовний матеріал і виявити продуктивність окремих формантів. Основну увагу зосереджено на суфіксальному способі творення як провідному у формуванні відприкметникових дериватів. Проаналізовано функціонування найуживаніших суфіксів (*-ik/-ик, -ák/-ак, -ec/-ець, -áč/-ач* та ін.) і встановлено їхню роль у формуванні атрибутивних та агентивних назв осіб.

З'ясовано, що в обох мовах переважають атрибутивні назви осіб, які характеризують людину за внутрішніми якостями або зовнішніми ознаками, тоді як агентивні утворення від прикметників є обмеженими, особливо в українській мові. Виявлено, що словацька мова відзначається більшою кількістю та різноманітністю відприкметникових дериватів, ширшою продуктивністю словотвірних моделей і наявністю специфічних суфіксів. Водночас українська мова демонструє певні обмеження у творенні таких назв і переважання атрибутивної семантики.

У результаті дослідження встановлено як спільнослов'янську основу відприкметникового словотвору, так і національно-мовну специфіку, що виявляється у відмінностях у продуктивності суфіксів, структурі дериватів та їх функціонуванні. Отримані результати можуть бути використані в подальших зіставних і типологічних дослідженнях слов'янських мов.

Ключові слова: відприкметниковий словотвір, атрибутивні назви осіб, агентивні назви осіб, суфікс, словотвірна модель.

Формулювання проблеми. Відприкметникові назви осіб становлять важливий шар лексики як в українській, так і в словацькій мовах, відображаючи тісний зв'язок між ознакою та носієм цієї ознаки. Вони формуються на базі прикметників і слугують для позначення осіб за характерними рисами, якостями, зовнішніми або внутрішніми властивостями. Такі деривати є показовими з огляду на словотвірні процеси, оскільки демонструють продуктивність афіксації, варіативність формантів та особливості семантичної мотивації в обох мовах.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого аналізу словотвірних моделей, що функціонують у споріднених слов'янських мовах, а також виявлення спільних і відмінних рис у творенні відприкметникових атрибутивних та агентивних назв осіб. Порівняльний підхід дозволяє не лише простежити типологічні закономірності, але й окреслити специфіку кожної мови, зокрема щодо продуктивності окремих суфіксів, структурної організації дериватів та їх функціонування в мовленні.

Аналіз досліджень. Проблематика словотвору, зокрема творення відприкметникових назв осіб, перебуває в центрі уваги як українських, так і словацьких мовознавців. У межах українського мовознавства питання деривації ґрунтовно висвітлено в працях таких дослідників, як І. Ковалик, В. Горпинич, В. Грещук, Н. Клименко, П. Білоусенко, які

розглядали загальні закономірності словотвору, продуктивність словотвірних типів і семантичну мотивацію похідних одиниць. Особливу увагу приділено суфіксальному способу творення назв осіб, що є одним із найпродуктивніших у сучасній українській мові.

У словацькому мовознавстві значний внесок у вивчення словотвору зробили такі науковці, як Я. Горецький, Й. Фурдик, К. Бузашиова, М. Олоштяк, які досліджували морфемну структуру слова, словотвірні моделі та їх функціонування в мовній системі. Відприкметникові деривати у словацькій мові також аналізуються з погляду їхньої семантики та формальної організації, зокрема у межах функціонально-структурного підходу.

Попри значну кількість праць, присвячених словотвору, відприкметникові назви осіб не завжди виступають об'єктом спеціального порівняльного аналізу, особливо в зіставному аспекті української та словацької мов. Більшість досліджень зосереджена або на внутрішньомовному описі, або на ширших дериваційних процесах без детального розгляду саме цієї групи лексики. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження, яке б поєднувало опис словотвірних моделей із їх зіставленням у двох споріднених мовах.

Мета статті, завдання. Метою статті є аналіз словотвірних особливостей відприкметникових атрибутивних та агентивних назв осіб чоловічого

роду у словацькій та українській мовах, визначення основних моделей їх творення, а також виявлення спільних і відмінних тенденцій у межах обох мовних систем. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: охарактеризувати основні способи творення відприкметникових назв осіб, дослідити їхню семантичну структуру, а також зіставити словотвірні засоби, притаманні кожній із мов.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є описовий метод та його основні прийоми інвентаризації та систематизації мовних одиниць. У процесі систематизації та опису матеріалу також послідовно застосовується статистичний метод. З лінгвістичних прийомів у цій статті застосовується прийом словотвірного аналізу номінативних одиниць.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні розглянемо відприкметникові атрибутивні та агентивні назви осіб чоловічого роду у словацькій та українській мовах, які утворені суфіксацією.

Суфікс **-ár** як у словацькій, так і в українській мові слугує для творення назв осіб за їх діяльністю та за професією, атрибутивних назв, назв за місцем проживання та за ідеологічною належністю. Крім назв особових, за допомогою суфікса **-ár** утворюються також назви предметів.

Суфікс **-ar**, за словами А. Мейє, – з походження латинський суфікс **-arius**, який поширився завдяки запозиченню іменників, що означають професію, через посередництво германських у слов'янські мови [Meillet 1924, с. 298–299]. І.І. Ковалик відзначає два генетично різні суфіксальні елементи, з яких **-арь** є рефлексом давнього індоевропейського **-aro**, а другий **-арь** (**-arie**, **-ario**), запозичений із готської мови, **-areis** – з латинського **-arius** [Ковалик 1957, с. 50].

Від прикметників у словацькій мові суфіксом **-ár** утворено дуже мало назв осіб, це такі назви осіб, як *ľahčiar*, *tocnár*, а в українській мові – *ледар*, який уже втратив словотвірну мотивацію.

Суфікс **-ník** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення агентивних і професійних назв осіб, атрибутивних назв та ідеологічних, а також назв предметів.

Я. Горецький суфікс **-ník** виділяє у назвах осіб, утворених від дієслів (*milovník*, *pracovník*, *tlmočník*), від девербативних іменників (*náhradník*, *nápadník*, *začiatovník*), від іменників (*robotník*, *výletník*) та від прикметників (*naničhodník*, *nehanebník*, *uličník*). Він зазначає також, що з суфіксом **-ník** ще в деяких випадках співіснує суфікс **-ík**, і наводить як приклад, що в слові *smrteľník* можна виділити як суфікс **-ník**, так і суфікс **-ík** [Horecký 1959, с. 85].

Назви осіб, утворені суфіксами **-ík**, **-ník**, детально розглядає М. Докуліл. Це переважно назви осіб з основою на **-l** або **-n** (**-ň**). Складною є ситуація, коли основа закінчується на **-n** або **-ň**, тому що в даному випадку важко правильно виділити суфікс **-ík** чи **-ník**. М. Докуліл у цьому випадку виходить з мотивації іменників. Наприклад, назви

čalouník, *zvoník*, *straník* можна мотивувати дієсловами *čalounit*, *zvonit*, *stranit* або іменниками *čaloun*, *zvon*, *strana*, у таких випадках виділяється суфікс **-ík**. Іншою можливістю словотвірного аналізу цих назв є додавання одноразово **-n** (**-ň**) і до форманту, і до основи і виділяти тут у такому випадку суфікс **-ník**, наприклад, *čaloun-ník*, *zvon-ník* [Daneš, Dokulil, Kuchař 1967, с. 63].

Дослідник указує також на те, що із суфікса **-ík** розвинувся суфікс **-ník**, тобто первісний його варіант, який став самостійним формантом. Він стверджує, що з формантом **-ník** утворюються назви носія властивості від ад'єктивів на **-ný**, **-ní**. Автор згадує і про часті випадки, коли агентивні назви не мотивуються віддієслівними іменниками та дієсловами на **-ova** (*bojovník*), **-a** (*zpovědník*), **-í** (*lichotník*), **-el-ě** (*nájezdník*).

Щодо суфіксів **-ик**, **-ник** І.І. Ковалик указує, що за допомогою суфікса **-ик** від основ відносних прикметників на **-ов**, **-ив**, **-ев** та **-н** утворюються іменники переважно з узагальненим означенням роду діяльності (*водник*, *кадровик*, *передовик*, *сезонник*). Професор зауважує, що в деяких випадках нелегко вирішити, який суфікс виділити у словах: **-ик** чи **-ник**. Він пропонує розрізняти суфікс за допомогою наголосів, оскільки «правило постановки наголосу вказує на те, що слова цього типу потрібно вважати похідними від основ прикметників за допомогою суфікса **-ик**» [Ковалик 1957, с. 37]. Щодо суфікса **-ик/-ник** в атрибутивних назвах осіб, то автор указує, що є всі підстави говорити про наявність суфікса **-ик** у складі атрибутивних назв у сучасних слов'янських мовах. Атрибутивні назви осіб за допомогою суфікса **-ик** утворюються від основ прикметника на **-н-ий**, наприклад, *негідник* (негідний), *праведник* (праведний) [Ковалик 1957, с. 38].

При виділенні суфікса **-ník** виходимо з мотивації іменника, як це робить М. Докуліл, та дотримуємося критеріїв при виділенні даного суфікса за І.І. Коваликом, описаних вище. Тому що суфікс **-ник** здатний приєднуватися тільки до іменникових та дієслівних основ, і не приєднується до прикметникових, як помилково вважає Я. Горецький. Словацькі дериватологи в атрибутивних назвах осіб, утворених від прикметників на **-n-ý** традиційно виділяють суфікс **-ník**. На противагу їм, І.І. Ковалик у таких випадках виділяє суфікс **-ик**. На нашу думку, аргументи І.І. Ковалика більш переконливі, тому в атрибутивних назвах осіб, утворених від прикметників, і ми виділятимемо суфікс **-ик**.

Суфікс **-ес** як у словацькій, так і в українській мовах часто слугує для творення атрибутивних назв осіб, агентивних та професійних, ідеологічних назв, назв осіб за національною або територіальною ознакою, за місцем проживання. За допомогою суфікса **-ес** утворюються також назви предметів та назви звірів.

Генетично суфікс **-ець** сягає спільнослов'янського суфікса **-ьць**, який, у свою чергу, являє собою фонетичний варіант суфікса **-ьк-** [Бевзенко 1960, с. 112]. А. Мейє засвідчує, що суфікс **-ьсь**

з **-ько** зіграв дуже важливу і різноманітну роль у спільнослов'янській мові та широко представлений у сучасних слов'янських мовах [Meillet 1924, с. 291].

У словацькій мові найбільшу кількість становлять атрибутивні назви осіб, утворені суфіксом **-ес**.

Твірними основами для творення атрибутивних назв осіб словацької мови найчастіше слугують дієприкметники та прикметники. Від подібних твірних основ атрибутивні назви осіб утворюються також в українській мові.

Найбільшу групу утворень із суфіксом **-ес** у словацькій мові становлять атрибутивні назви осіб, утворені від дієприкметників. Це здебільшого назви, які позначають особу за її внутрішніми якостями (*nafukanec, namyslenec, oblubenec, ošklbanec, pomätenec, poplašenec, popletenec, poškodenec, rozmazanec, šialenec, usmrkanec, zafúl'anic, zalubenec, zaslepenec, zatratenec*). Багато назв, утворених із заперечною часткою **не-** (*nedonosenec, nenarodenec, nenažranec, neokrôchanec, neotesanec, nepodarenec, nezavätenec*). В українській мові теж наявні віддієприкметникові назви осіб, але їх значно менше (*вихованець, запроданець, обідранець, одцепенець, пристосуванець*).

Агентивні назви осіб словацької мови, утворені від дієприкметників, позначають здебільшого особу за її місцем роботи або видом заняття (*cvičenec, ozbrojenec, poslanec, preškolenec, pridelenec, zamestnanec, zriadenec*). В українській мові також наявні подібні назви (*найманець, посланець, призначенець*).

У словацькій мові наявно багато відприкметникових атрибутивних назв осіб. Це назви, які позначають особу за її зовнішнім виглядом (*kostlivec, plešivec, ryšavec, svalovec, šedivec*) та за внутрішніми якостями (*blbec, hrabivec, hrubec, lakomec, lenivec, naduteč, poctivec, smelec, surovec, šťastlivec, tupec, vášnivec*). Окрім того, наявні атрибутивні назви осіб, утворені від прикметників на **-v-ý**, які, в свою чергу, є похідними від дієслів (*blůznivec, hanblivec, hašterivec, hltavec, mlčanlivec, snaživec, váhavec, zůrivec, žiarlivec, žičlivec*), та назви осіб, утворені від прикметників на **-l-ý**, похідних від дієприкметників (*nedbalec, odrodilec, trůfalec, vytrvalec, zaostalec, zbabelec, zbludilec, zhyralec, zůfalec, zurvalec*). В українській літературній мові зафіксовано близько 50 відприкметникових атрибутивних назв осіб (*жалісливець, зичливець, лінивець, лукавець, мудрець, ревнивець, сліпець, спесивець*).

Відприкметникових агентивних назв осіб у словацькій мові є всього три. Це назви на позначення особи за її видом заняття (*sporivec, umelec, vyšlůžilec*). В українській мові таких назв осіб не виявлено.

Суфікс **-č/-áč** у словацькій та в українській мовах слугує для творення агентивних та атрибутивних назв осіб, а також для творення назв рослин і тварин. За допомогою цього суфікса утворюються також назви приладів та назви різних предметів.

Походженням суфікс **-č/-áč** сягає праслов'янського періоду. Він утворився внаслідок ускладнен-

ня **-акь-їь** – розширення, в якому **к** перед голосним перднього ряду **ь** перейшов у **č** [Бевзенко 1960, с. 108]. І.І. Ковалик вважає, що іменниковий суфікс **-ач** сформувався на слов'янській мовній території в результаті поєднання елемента **-к** з наступним **-їь (-іо)** та шляхом абсорбції кінцевого **-а** дієслівних основ [Ковалик 1958, с. 53]. П.І. Білоусенко стверджує, що суфікс **-аць** – не єдиний похідний цього типу в праслов'янській мові. Спочатку він мав такий вигляд **-ць (-кь+їь)**, наприклад, *bičь* від *biti*. Однак такі утворення нині трапляються рідко [Білоусенко 1993, с. 46].

Відприкметникових атрибутивних назв осіб у словацькій мові значно менше. Це здебільшого назви, які позначають особу за її зовнішнім виглядом (*bucl'áč, chl'páč, naháč, strapáč, zelenáč*). В українській мові наявні відприкметникові назви осіб типу *багач, кострубач, кудлач, лихач, патlach, смаркач*.

Суфікс **-ák** і у словацькій, і в українській мовах слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб, ідеологічних назв, а також назв осіб за місцем проживання.

Дослідники по-різному трактують походження суфікса **-ак**. Одні вважають його індоєвропейським архаїзмом, інші (А. Мейє, В. Вондрак) – відносно недавнім утворенням [Білоусенко 1993, с. 34].

За допомогою суфікса **-ák** у словацькій мові найбільше утворено атрибутивних назв осіб. Відприкметникові атрибутивні назви осіб словацької мови позначають здебільшого осіб за їх внутрішніми якостями (*bosák, burlivák, čudák, dobrák, hlupák, hniliak, chytrák, maznák, mizerák, mudrák, podliak, sprosták, ťarbák, tupák, ubožiak, vřivák, zdochliak, zmrzliak*) та рідше – за зовнішнім виглядом людини (*blondiak, červenák, lysák, ryřiak, řmatliak*). В українській мові теж спостерігаються подібні назви осіб (*глупак, добрак, здоров'як, мізерак, мудрак, простак, сліпак*).

Відприкметникових агентивних назв осіб словацької мови у словнику зафіксовано лише 2 – *peřiak, predák*. В українській мові агентивні назви осіб від прикметників не утворюються.

У словацькій мові суфікс **-ák** має два варіанти – **-ак** та **-iak**. Суфікс **-ак** уживається після довгого складу або дифтонга (*jedenástak, piatak, ósmak*) та після приголосного **j** (*nabijak, zabijak*). У назвах типу *hlupák, belák* відбувається скорочення кореневого довгого голосного – *biely, hlůpy*. Ш. Пец'яр зазначає, що варіативність суфікса **-ák** спричиняє інтерференція двох відмінних мовних (фонологічних) структур із наявністю дифтонгу **ia** та м'яких фонем **п – њ, l – ĺ** та без дифтонгу **ia** та м'яких фонем **њ, ĺ**, наприклад, *fufnák – fufniak, chrchlák – chrchliak* [Peciar 1968, с. 14].

Суфікс **-iak** вживається після м'яких приголосних **ĺ** (*hniliak, podliak, řušliak, zmrzliak*), **њ** (*fufniak, krchniak, řušniak*), **č** (*bl'ačiak, mraučiak*), **ř** (*peřiak, ryřiak*). Деякі м'які приголосні виникають у результаті чергувань **k/č** (*rok – ročiak*), **h/ř** (*ubohý – ubožiak*). В українській мові суфікс **-як** уживається після **в** (*здоров'як, мертвяк*), **д** (*гордяк*), **л'** (*мерзляк, пошляк, хирляк*), **н'** (*бідняк, злидняк*), **р'** (*до-*

брак, моряк, хитряк), т' (холостяк), с' (босяк).

Суфікс **-ik** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних і агентивних назв та назв предметів.

Суфікс **-ik** походженням спільнослов'янський. Однак давні слов'янські пам'ятки засвідчують лише поодинокі утворення, в яких виступає цей суфікс у чистому вигляді (*старикъ, златикъ*). Здебільшого ж за допомогою суфікса **-икъ** творилися особові назви від прикметникових основ на **-ън-** [Бевзенко 1960, с. 110].

За допомогою суфікса **-ik** у словацькій мові утворено найбільше атрибутивних та трохи менше агентивних назв осіб. Найбільше (понад 100) атрибутивних назв осіб у словацькій мові утворюється від прикметників на **-п-ý**. Здебільшого це назви, які позначають осіб за їх внутрішніми якостями (*chlipník, falošník, labužník, ľahostajník, lakotník, malicherník, maškrtník, ohavník, pahltník, príživník, rozkošník, roztopašník, samopašník, smrtelník, zlostník, zmyselník*). Багато таких назв осіб утворено від прикметників із префіксом **ne-** (*nehodník, nemravník, nenásytník, nenávisťník, neposedník, neposlušník, nerestník, neslušník, nesprátník, nešikovník, nešťastník, neverník*). Від основ прикметників утворено декілька назв типу *mladík*. В українській мові від прикметників на **-н-ий** також утворено чималу кількість атрибутивних назв осіб за внутрішніми якостями або зовнішніми ознаками (*невдатник, негідник, праведник, розпусник*). Від основ прикметників утворюються назви осіб типу *молодик, новик, хитрик*.

У словацькій мові також наявні атрибутивні назви осіб, утворені від дієприкметників на **-l-ý** (*odpadlík, prebehlík, spustlík, ubehlík, uprchlík, usadlík, zvrhlík*). Однак від дієприкметників цього типу нові назви у словацькій мові уже не утворюються.

Відприкметникові агентивні назви осіб у словацькій – це здебільшого назви осіб за професією або родом діяльності (*divadelník, kormidelník, náhradník, povereník, prísažník, príslušník, stoličník, súkromník*). В українській мові також наявні подібні назви осіб (*водник, очник, пиріжжик, сезонник, транспортник*).

Суфікс **-oš** у словацькій мові слугує для творення атрибутивних назв осіб і меншою мірою – агентивних. Дослідники вважають, що суфікс **-oš** походить з угорської мови, оскільки серед іменників на **-oš** багато слів з угорськими основами [Білоусенко 1993, с. 158]. В українській мові їх особливо багато в закарпатських говорах. П.І. Білоусенко стверджує, що суфікс **-oš** приєднується як до угорських основ, так і до слов'янських [Білоусенко 1993, с. 158]. В.В. Німчук відзначає, що велика частина слів на **-ош-, -аш** мають еквіваленти з іншими суфіксами, наприклад, *орендаш* і *орендар*, *крадош* і *зłodий*. Бувають випадки, коли слово в угорській мові має суфікс **-ош**, а в українській **-аш** [Німчук 1955, с. 178].

Відприкметникові атрибутивні назви із суфіксом **-oš** у словацькій мові позначають здебільшого

особу за її внутрішніми якостями та рисами характеру (*hladoš, hniloš, hrdoš, junoš, kryptoš, srdoš*).

Суфікс **-áh** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних назв осіб.

Походженням суфікс **-áh** праслов'янський, він утворився внаслідок розширення іменників з **а**-основами формантом **-пъ** у період балтослов'янської єдності [Білоусенко 1993, с. 52].

Відприкметникові атрибутивні назви осіб із суфіксом **-áh** у словацькій мові характеризують особу за її зовнішнім виглядом (*beláh, čaptáh, dlháh, hlucháh, holáh, hrdáh, chlpáh, kriváh, krpáh, krutáh, mrzkáh, peháh, plecháh, rapáh, slepáh, škuláh, skupáh, štrbáh, strapáh, sucháh, tupáh*). Подібні назви осіб наявні і в українській мові, але їх значно менше (*здоровань, кудлань, патлань, цибань, щербань*) [BTC СУМ].

Окрім того, атрибутивні назви осіб типу *brucháh, fuzáh, hrbáh* можуть мотивуватися як іменником, так і прикметником на **-at-ý**: *brucháh* – „kto má veľké brucho alebo kto je bruchatý“, *hrbáh* – „kto má hrb alebo kto je hrbatý“ [KSSJ].

У словацькій мові також наявні омонімічні атрибутивні назви осіб. Назва як *hlucháh* позначає назву особи у значенні „глухий“ та назву птаха „глухар“, *okáh* позначає назву особи „оката людина“ та назву метелика «сатурнія» [KSSJ].

Суфікс **-k-o** і у словацькій, і в українській мові слугує для творення атрибутивних назв осіб. За допомогою цього суфікса утворюються також здрібнілі назви.

Давньосхіднослов'янські суфікси **-ько, -ько** продовжують праслов'янські **-ько, -ько**, які внаслідок занепаду зредукованих у слабкій позиції збіглися в одному форманті **-ко**. У свою чергу, суфікс **-ько** утворився від **-ь-ко**. Спочатку **-ко** приєднувався до **-u**-основ, де від звичайних слів утворилися здрібнілі слова. Суфікс **-ько** теж було абстраговано, але з утворень від **-i**-основ [Білоусенко 1993, с. 35].

Відприкметникові назви у словацькій мові за допомогою суфікса **-k-o** позначають осіб за їх зовнішнім виглядом (*belko, brěko, busko, tučko*). В українській мові є назви осіб типу *безитанько*.

Суфікс **-aj** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних назв осіб.

Як зазначає Ф. Славський, суфікс **-aj** – праслов'янський. Початкове **-a-** у суфікса **-a-jъ** виабстрагувалося з дієслів на **-a-ti** або з іменників на **-a** [Sławski 1974, с. 88]. За словами П.І. Білоусенка, в українській мові основні фіксації утворень із суфіксом **-ай** припадають на XIX – поч. XX ст., тобто підвищення активності суфікса відбулося в новій українській мові [Білоусенко 1993, с. 153].

Відприкметникові назви осіб у словацькій мові позначають особу за її зовнішнім виглядом (*bumbaj*). В українській мові є назви осіб типу *коротай, кудлай, патлай*.

Суфікс **-ok** як у словацькій, так і в українській мові слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб. За допомогою цього суфікса утворюються також демінутивні назви осіб та назви предметів.

Суфікс **-ok** продовжує праслов'янський суфікс **-окъ** (з і.-с.-ко-). Початковий **-о-** належав спочатку твірним основам. У праслов'янський період суфікс **-окъ** засвідчений слабо. Єдине праслов'янське слово, яке надійно можна реконструювати, – це *sъvĕdokъ* – „свідок“ від *sъvĕdeti* – „відати, знати щось добре“ [Wojtyła-Swiersowka 1974, с. 80].

Відприкметникові назви із суфіксом **-ok** у словацькій мові характеризують особу за її зовнішнім виглядом (*fafrnok, ostarok, parobok, zákropok*). В українській мові П.І. Білоусенко вказує на наявність назв осіб типу *веселок, оклецьок* [Білоусенко 1993, с. 80].

Суфікс **-an** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних назв осіб та назв осіб із підсиленням негативним відтінком.

Походженням суфікс **-an** – це праслов'янський суфікс **-anъ**, який утворився внаслідок розширення іменників з **а**-основами формантом **-nъ** у період балто-слов'янської єдності [Білоусенко 1993, с. 52].

Відприкметникові назви осіб із суфіксом **-an** у словацькій мові характеризують людину за її внутрішніми якостями, здебільшого негативними (*oplan, posran, velikan, zasran*). В українській мові П.І. Білоусенко фіксує назви осіб типу *безуман, великан, глушан, молодан* [Білоусенко 1993, с. 137].

Суфікс **-ŭn** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб.

Давньосхіднослов'янський суфікс **-unъ** продовжує праслов'янський **-unъ**, який сягає до балто-слов'янських утворень [Білоусенко 1993, с. 49]. Як засвідчує Ф. Славський, суфікс **-ŭn** виник у результаті нарошення структурного **-jъ** на суфікс **-unъ** [Sławski 1974, с. 135]. У праслов'янській мові за допомогою цього суфікса утворювалися переважно *nomina agentis* [Білоусенко 1993, с. 49].

Відприкметникові атрибутивні назви осіб у словацькій мові характеризують людей за їх внутрішніми якостями (*krikl'ŭn, škrekl'ŭn, strap'ŭn, vreskl'ŭn*). В українській мові подібні назви характеризують особу за її зовнішнім виглядом (*коротун, лисун, старун, товстун*) і за характерною поведінкою або характером (*добрун, лихун, моторун*) [Білоусенко 1993, с. 135].

Суфікс **-ŭch** як у словацькій, так і в українських мовах слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб.

Походженням суфікс **-uchъ** праслов'янський, але генеза його поки що остаточно не з'ясована. У праслов'янській мові він творив відприкметникові атрибутивні іменники, відіменникові назви осіб, а також назви предметів та віддієслівні агентивні назви [Білоусенко 1993, с. 58].

Відприкметникові назви осіб із суфіксом **-ŭch** у словацькій мові характеризують особу за її зовнішнім виглядом (*mladŭch, starŭch, strapŭch, svätŭch*). В українській мові наявні назви осіб типу *лінох, старух, упертюх*.

Суфікс **-aš** як у словацькій, так і в українській мовах слугує для творення атрибутивних та агентивних назв осіб.

У праслов'янський період формант **-aš** уживався для творення, насамперед, усічених особових імен та експресивних відіменникових дериватів. Цей суфікс виник у результаті нашарування секундарного структурального **-jo** (<**-io**) на **а**-основі з суфіксом **-cho** (**-aš** <**-*axio**) [Білоусенко 1993, с. 158]. Дослідники також вважають, що суфікс **-aš** виабстрагувався із лексичних мадяризмів на **-ac, -oc** і став уживатися для творення своїх слів [Лизанець 1969, с. 14]. Суфікс **-aš** приєднується як до угорських, так і до слов'янських основ [Білоусенко 1993, с. 158].

Відприкметникові атрибутивні назви словацької мови характеризують особу за її внутрішніми якостями (*velikáš* «людина, котра хвора на манію величі») [KSSJ]. В українській мові наявні атрибутивні назви осіб типу *білаш, сиваш*.

Суфікс **-och** у словацькій мові слугує для творення атрибутивних назв осіб. В українській мові атрибутивних назв осіб із суфіксом **-ox** не виявлено.

Походженням суфікс **-och** праслов'янський. За свідченням Ф. Славського, у він слугував для творення передусім атрибутивних та агентивних назв осіб у західних слов'янських мовах [Sławski 1974, с. 73].

У словацькій мові засвідчено 6 атрибутивних назв осіб, утворених суфіксом **-och**. Твірними основами таких назв виступають прикметники.

Відприкметникові атрибутивні назви із суфіксом **-och** характеризують особу за її внутрішніми якостями або поведінкою (*divoch, leňoch, slaboch*) та за її зовнішнім виглядом (*beloch, černoch, mladoch*).

Суфікс **-oň** у словацькій мові слугує для творення атрибутивних назв осіб. В українській мові подібних назв осіб із суфіксом **-oň** не виявлено.

Як зазначає Ф. Славський, суфікс **-oň** продуктивний у західних слов'янських мовах. Тут він утворює переважно атрибутивні назви та експресивні *nomina agentis* [Sławski 1974, с. 133].

Відприкметникові назви із суфіксом **-oň** характеризують особу за її зовнішнім виглядом (*beloň, mladoň, sivoň, vŭivoň*).

Суфікс **-as** у словацькій мові слугує для творення атрибутивних назв осіб. В українській мові за допомогою цього суфікса утворюються і атрибутивні, і агентивні назви осіб.

Як зазначає П.І. Білоусенко, суфікс **-ac** творить експресивні назви людей в окремих слов'янських мовах [Білоусенко 1993, с. 161].

Словники словацької мови фіксують 4 атрибутивні назви осіб, утворені суфіксом **-as**. В українській мові також небагато утворень з цим суфіксом від різних частин мови.

Від прикметника у словацькій мові утворені назви осіб, як *bibas, tamľas*. В українській мові П.І. Білоусенко вказує на відприкметникові назви осіб, як *бридас, дурнас, слепас* [Білоусенко 1993, с. 161]. Г.В. Шумицька у північнолемківських діалектах зафіксувала іменник *рудас* [Шумицька 2001, с. 6].

Суфікс **-iš** у словацькій мові слугує для тво-

рення атрибутивних та агентивних назв осіб. В українській мові їм відповідають утворення із суфіксом **-иш**.

Знаний у діалектах праслов'янської мови суфікс **-ушъ** утворився так само, як **-ушъ** від **-учьъ**. У дописемні часи найчастіше він творив атрибутивні імена від прикметників [Sławski 1974, I, с. 81].

Відприкметникові атрибутивні назви характеризують особу за її зовнішніми ознаками (*bugriš, kratiš*). Для української мови, за П.І. Білоусенком, характерні такі назви осіб, як *гладиш, чорниш* [Білоусенко 1993, с. 160].

Висновки. Отже, словотвірний аналіз особових назв сучасної словацької мови в зіставленні з відповідними групами мови української показує, що в обох мовах для творення відприкметникових атрибутивних та агентивних назв осіб протягом століть використовуються переважно тотожні способи та засоби праслов'янського походження, що забезпечувало близькість зіставляваних мов.

Відприкметникові назви осіб в обох мовах утворюються переважно суфіксальним способом, що підтверджує його провідну роль у творенні цієї

групи лексики. Найпродуктивнішими в обох мовах є суфікси **-ik/-ик, -ák/-ак, -ec/-ець**, які формують основний масив відприкметникових назв осіб, передусім атрибутивного типу. У словацькій мові кількісно переважають відприкметникові деривати, особливо з суфіксами **-ik, -ec, -ák**, що активно утворюють назви осіб за внутрішніми якостями та зовнішніми ознаками. В українській мові відприкметникові назви осіб представлені меншою кількістю, причому вони майже виключно мають атрибутивне значення; агентивні утворення від прикметників практично відсутні. Для словацької мови характерна більша різноманітність суфіксів (зокрема **-och, -oň**), які не мають відповідників в українській, що свідчить про ширшу словотвірну варіативність. Частина суфіксів (наприклад, **-oš, -áš**) демонструє вплив іншомовних чинників (зокрема угорської мови), що особливо помітно в регіональних різновидах.

Загалом відприкметникові назви осіб в обох мовах мають спільну слов'янську основу, однак відрізняються рівнем продуктивності, набором словотвірних засобів і семантичним розподілом, що відображає специфіку розвитку кожної мови.

Література

19. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1960. 416 с.
20. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: КДПІ, 1993. 215 с.
21. Ковалик І.І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 153 с.
22. Ковалик І.І. Питання іменникового словотвору східнослов'янських мов у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Книга 2. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. 55 с.
23. Лизанець П.М. До питання українсько- (раніше східнослов'янсько-) угорських мовних взаємовпливів у галузі словотвору. *Питання словотвору східнослов'янських мов*. Київ: Наука, 1969. С. 14–15.
24. Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району. *Наукові записки Ужгородського університету. Діалектологічний збірник*. Т. XIV, 1955. С. 169–192.
25. Шумицька Г.В. Словотвір апелятивних іменників у північнолемківських говірках української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2001. 19 с.
26. Daneš Fr., Dokulil M., Kuchař J. Tvoření slov v češtině. 2. Odvodzování podstatných mien. Praha: Academia ČSAV, 1967. 780 s.
27. Horecký J. Slovtvorná sústava slovenčiny. Bratislava: SAV, 1959. 218 s.
28. Meillet A. Le slave commun. Paris, 1924. 448 p.
29. Peciar Š. Kvantita substantív na -ák/-iak/-ak. *Slovenská reč*, 1968, № 1. S. 7–15.
30. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański: w 3 T. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974–1979.
31. Wojtyła-Swiersowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN, 1974. 159 s.

Джерела

- ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. 1440 с.
- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. 3 vyd. Bratislava: Veda SAV, 1997. 944 s.

References

1. Bevzenko S.P. (1960) Istorychna morfologia ukrainskoi movy. Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru [Historical Morphology of the Ukrainian Language. Essays on Inflection and Word Formation]. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. un-tu. 416 s. [in Ukrainian].
2. Bilousenko P.I. (1993) Istoriia sufiksalnoi systemy ukrainskoho imennyka (nazvy osib cholovichoho rodu) [History of the Suffixal System of the Ukrainian Noun (Masculine Personal Nouns)]. Kyiv: KDPI. 215 s. [in Ukrainian].
3. Kovalyk I.I. (1958) Pytannia slovianskoho imennykovoho slovotvoru [Issues of Slavic Nominal Word Formation]. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. 153 s. [in Ukrainian].
4. Kovalyk I.I. (1957) Pytannia imennykovoho slovotvoru schidnoslovianskykh mov u porivnianni z insh-

ymy slovianskymy movamy [Issues of Noun Word Formation in the East Slavic Languages in Comparison with Other Slavic Languages]. Khyha 2. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. 55. s. [in Ukrainian].

5. Lyzanets P.M. (1969) Do pytannia ukraïnsko (ranishe schidnosloviansko-) uhorskykh movnykh vzaiemoplyviv v haluzi slovotvoru [On the Question of Ukrainian (Earlier East Slavic)–Hungarian Linguistic Interactions in the Field of Word Formation]. *Pytannia slovotvoru schidnoslovianskykh mov*. Kyiv: Nauka. S. 14–15 [in Ukrainian].

6. Nimchuk V.V. (1955) Sposterezhennia nad slovotvorom imennyka v hovritsi sela Dovhe Irshavskoho raionu [Observations on Noun Word Formation in the Dialect of the Village of Dovhe, Irshava District]. *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu. Dialektolohichniy zbirnyk*. T. XIV.S. 169–192 [in Ukrainian].

7. Shumytska H.V. (2001) Slovtvir apeliatyvnykh imennykiv u pivnichnolemkiivskykh hovirkakh ukraïnskoi movy: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Word Formation of Appellative Nouns in the North Lemko Dialects of the Ukrainian Language: Abstract of the Dissertation... Candidate of Philological Sciences]. Uzhhorod. 19 s. [in Ukrainian].

8. Horecký J. (1959) Slovtvorná sústava slovenčiny. [Derivational System of the Slovak Language]. Bratislava: SAV, 218 s. [in Slovak].

9. Meillet A. (1924) *Le slave commun [Common Slavic]*. Paris, 1924. 448 p. [in French].

10. Peciar Š. (1968) Kvantita substantív na -ák/-iak/-ak [Quantity (Vowel Length) in Nouns Ending in -ák/-iak/-ak]. *Slovenská reč*, 1968, № 1. S. 7–15 [in Slovak].

11. Sławski F. (1974–1979) Zarys słótwórstwa prasłowianskiego. Słownik prasłowianski: w 3 T. [Outline of Proto-Slavic Word Formation. Proto-Slavic Dictionary: in 3 Volumes]. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk [in Polish].

12. Daneš Fr., Dokulil M., Kuchař J. (1967) Tvoření slov v češtině. 2. Odvodzování podstatných mien [Word Formation in Czech. 2. Derivation of Nouns]. Praha: Academia ČSAV. 780 s. [in Czech].

13. Wojtyła-Swiersowska M. Prasłowiańskie nomen agentis [Proto-Slavic Nomen Agentis]. Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN, 1974. 159 s. [in Polish].

Sources

VTs SUM – Velykyj tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / Uklad. i hol. red. V.T. Busel. Kyiv – Irpin: VTF Perun, 2001. 1440 s. [in Ukrainian].

KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka [Short Dictionary of the Slovak Language]. 3 vyd. Bratislava: Veda SAV, 1997. 944 s. [in Slovak].

WORD-FORMATION FEATURES OF DENOMINAL ADJECTIVE-DERIVED PERSONAL NOUNS IN THE SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. The article is devoted to the analysis of word-formation features of personal nouns derived from adjectives in the Ukrainian and Slovak languages from a comparative perspective. The relevance of the study is determined by the need for a comprehensive investigation of derivational processes in related Slavic languages and the identification of common and distinctive features in the formation of this lexical group. The aim of the research is to identify the main word-formation models of adjective-derived personal nouns, to characterize their semantic structure, and to establish typological patterns in both languages.

The study employs descriptive, statistical, and word-formation methods, which made it possible to systematize the linguistic material and determine the productivity of particular formants. Special attention is paid to suffixation as the principal means of forming adjective-derived derivatives. The functioning of the most frequent suffixes (-ík/-ик, -ák/-ак, -ec/-ець, -áč/-ач, etc.) is analyzed, and their role in the formation of attributive and agentive personal nouns is established.

It has been found that in both languages attributive personal nouns prevail, characterizing individuals by their internal qualities or external features, whereas agentive formations derived from adjectives are limited, especially in Ukrainian. The Slovak language demonstrates a greater number and diversity of such derivatives, higher productivity of word-formation models, and the presence of specific suffixes. At the same time, Ukrainian shows certain restrictions in forming such nouns and a predominance of attributive semantics.

The study reveals both a Common Slavic basis of adjective-derived word formation and language-specific features manifested in differences in suffix productivity, the structure of derivatives, and their functioning. The results can be used in further comparative and typological studies of Slavic languages.

Keywords: adjective-derived word formation, attributive personal nouns, agentive personal nouns, suffix, word-formation model.

© Буднікова Л., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Лєся Буднікова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; lesya.budnikova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

Lesia Budnikova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Filology Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; lesya.budnikova@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5964-1019>

УРБАННІ ЖАРТІВЛИВІ СТИЛІ КОМУНІКАЦІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ, КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ТА РОЗМОВНО-АНАЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ *WIENER SCHMÄH*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(56)

УДК: 81'27:808.5:316.77(436.1)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).128-136](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).128-136)

Гаврилів О., Гук З. Урбанні жартівливі стилі комунікації: лексико-семантичні, комунікативно-прагматичні та розмовно-аналітичні особливості на прикладі *Wiener Schmäh*; кількість бібліографічних джерел – 26; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена недослідженому в германістичному мовознавстві урбанному жартівливому стилю комунікації жителів міста Відня – *Wiener Schmäh*. Враховуючи дифузність цього поняття, робиться спроба його дефініції. Подальший аналіз зосереджено на лексико-семантичному, прагмалінгвістичному та розмовно-аналітичному рівнях. Виділено функції емотивно-експресивної лексики та представлено окремо функції пейоративів і агресивних мовленнєвих актів. Проведено паралелі з жартівливим урбанним стилем комунікації львівський балак.

Емпірична основа – усні та письмові опитування мешканців міста Відня. Також був задіяний метод спостереження в громадському просторі міста. Приклади із львівського діалекту зібрані методом спостереження або вибрані з «Лексикону львівського». Зібраний матеріал був проаналізований за допомогою лексично-семантичного, дескриптивного, контекстуального, порівняльного, прагмалінгвістичного аналізу.

У широкому значенні *Wiener Schmäh* – це не лише стиль вербальної комунікації з його лексико-семантичними, комунікативно-прагматичними та розмовно-аналітичними особливостями, але й стиль поведінки або ще ширше – світосприйняття, ментальність та специфічно несерйозне, легке ставлення як до життя загалом, так і до власної ролі в ньому. Відтак *Wiener Schmäh* вирізняється образністю та експресивністю, іронією і самоіронією, легкістю, дотепністю у висловлюваннях і у швидких вербальних реакціях-відповідях. Амбівалентність стилю виявляється в схильності однаковою мірою до прикрашання і завуальовування, а з іншого боку – до вульгаризації дійсності і її реалій.

Зростаюча мобільність спричиняє песимістичні прогнози щодо майбутнього діалектів. Проте саме в мобільну епоху діалекти, які ближчі до мовців порівняно з літературною мовою, дають відчуття належності до певної групи й виконують функцію формування ідентичності. Мультикультурність є одночасно і випробуванням і імпульсом для розвитку *Wiener Schmäh* як динамічного комунікативного феномену, що адаптується до умов багатокультурного міського простору.

Ключові слова: комунікативний стиль, жартівлива комунікація, урбанолект, фіктивна вербальна агресія, емотивно-експресивна лексика.

Щоб комплексно досягнути діалекти/урбанолекти, недостатньо дослідити їхні фонетичні, морфологічні, лексико-граматичні та синтаксичні особливості в порівнянні зі стандартизованою мовою, а важливо включити в дослідження характерні для великих міст урбанні жартівливі комунікативні стилі. Щодо віденського урбанолекту таким виступає *Wiener Schmäh*.

Урбанні жартівливі комунікативні стилі спостерігаємо в мультикультурних містах, де зустрічаються різні культури, мови, звичаї – тут варто згадати *Berliner Schnauze*, *Pariser Esprit*, жартівливо-іронічний стиль комунікації жителів і жительок Нью-Йорка чи специфічний стиль спілкування і одеський гумор. Адже співжиття людей різного походження творить потенційні конфліктні ситуації, розрядити які й допомагає гумор, який екзистенційно важливий для гармонійного співжиття в багатокультурних метрополіях: «Гумор – повноправний мешканець стародавнього Львова» [Кос-молінська, Охріменко 2004, с. 43]. Ця цитата стосується не лише стародавнього і не лише Львова. Гумор відіграє роль громовідводу у побутових, соціальних, національних конфліктах, дозволяючи

у пом'якшеній жартівливій формі вказати на серйозні проблеми.

Мета статті, завдання. Ця публікація присвячена жартівливому стилю комунікації жителів та жительок міста Відня – *Wiener Schmäh*. Проводитимуться паралелі й до стилю комунікації львівський балак. Спочатку розглянемо різні дефініції *Wiener Schmäh* щоб в подальшому виокремити його лексико-семантичні, комунікативно-прагматичні та розмовно-аналітичні особливості. Окремо представимо функції пейоративів та агресивних мовленнєвих актів у *Wiener Schmäh*.

Формулювання проблеми. *Wiener Schmäh* з мовознавчого аспекту недосліджений. Нечисельні праці, присвячені цьому комунікативному стилю, досліджують його із культурологічно-історичної [Hein 2007; Müller 2012; Suchy/Krejci 2015] чи мовно-антропологічної перспективи [Agar 1992]. Так Коттгофф, яка спеціалізується на дослідженні жартівливої комунікації з позиції комунікативного аналізу, присвятила в своїй праці «Spaß verstehen» *Wiener Schmäh* лише один підрозділ (5.3.3.) обсягом менше однієї сторінки [Kotthoff 1998, с. 133–134]. Присвячені жартівливій комунікації праці Кот-

тгофф [Kotthoff 1994; 1998; 2013] творять серйозне підґрунтя для дослідження цього урбанного жартівливого комунікативного стилю.

Методи та методика дослідження. У дослідженні використовуються такі методи: лексично-семантичний, дескриптивний, контекстуальний, порівняльний, прагмалінгвістичний аналіз. Для збору емпіричного матеріалу ми вибрали особливо часто застосовуваний метод емпіричного соціального дослідження – метод опитування (у письмовій та усній формі). Наведений емпіричний матеріал зібраний методом усних (72 особи) та письмових (628 осіб) опитувань жителів міста Відень (всього 700 осіб від 18 до 85 років), а також методом спостереження в громадському просторі міста Відня. Приклади із львівського діалекту зібрані методом спостереження або вибрані із «Лексикону львівського».

Аналіз досліджень. Проблематика дефініції та етимології поняття *Wiener Schmäh*. Термін *Wiener Schmäh* почав вживатися в царині літературознавства та теорії літератури щойно наприкінці 1970-х років. До того часу використовували позначення *Wiener Gemütlichkeit* («віденська затишність») у значенні віденського стилю життя, для якого характерні неспіх, спокійне ставлення до проблем та викликів), «віденська гостинність» чи «віденський гумор» [Ralsер 2008].

Термін *Schmäh* сьогодні володіє багатьма значеннями (як вузькими так і широкими): 1. крутість, омана (*Politschmäh, Ökoschmäh*); 2. щось, що не зовсім відповідає правді; 3. жартівливе чи оригінальне зауваження, доте; 4. Шармантне ставлення до життя, яке на заході країни приписують віденцям [Ammon 2004, с. 675].

1. Примітивний трюк, надурювання, відмовка; 2. Поверхнева ввічливість примовляння і жарт [Brockhaus-Wahrig 1983, с. 594].

1. Розмова, балабандра, (неправдива) балаканина, хитрість, виправдання, омана; 2. Жарт, пуанта жарту [Hornung, Grüner 2002, с.706].

1. Майстерний прийом, дешевий трюк, махінація, омана; 2. Розважальний жартівливий стиль мовлення [Sedlacek 2011, с. 231].

1. Жарт; 2. Трюк; 3. Балаканина, опис, відмовка; 4. Специфічно віденський стиль комунікації, який ніколи не слід сприймати абсолютно серйозно і в прямому значенні [Teuschl 2007, с. 256].

Жарт, пуанта жарту, вихваляння, розважальний стиль мовлення [Wehle 1980, с. 265].

Такі ж широкі трактування терміну пропонують і опитані нами особи: 1. стиль оповіді; 2. жартівливе спілкування, кепкування з чогось чи когось (*Mir hom an gonzn Obnd long Schmäh gfiat! (Wir haben den ganzen Abend Spaß geführt)*); 3. жартівливе взаємне вживання лайливих слів.

Характерно, що в ході розширення значення *Wiener Schmäh* відбувся й процес покращення значення: так перші дефініції містять лише негативні дефініції як «теревені, брехня» [Jakob 1929] та «теревені, хвастощі» [Saßmann 1935].

У широкому значенні *Wiener Schmäh* вжива-

ється на позначення стилю поведінки і комунікації і ще ширше – на позначення ментальності мешканців австрійської столиці, якій властиві своєрідний гумор, меланхолійність, саркастичність і самоіронія. Так Егалт говорить про «специфічно віденську форму побудови стосунків і сприйняття дійсності та її викликів» [Ehalt 2015, с. 7], а Агар – про «світосприйняття», «ставлення до життя і сприйняття життя» та «спосіб сприймати дійсність і події не-серйозно, але специфічно-несерйозно» [Agar 1992, с. 8, 12].

Схожу термінологічну невизначеність спостерігаємо і щодо поняття *львівський балак*. На позначення регіонального мовного різновиду, мовлення жителів і жительок Львова і околиць вживається ряд термінів: львівський діалект, львівська мова, львівська говірка, львівський говір, (львівський) балак, львівська гвара. Якщо перші терміни цього ланцюжка можна вважати синонімами, то з «балаком» і «гварою» не все однозначно.

Коріння львівського балаку сягає, як і у випадку із *Wiener Schmäh*, часів Австро-Угорської монархії, а його розквіт припадає на першу половину XX століття. Тоді існувало три форми балаку: український, польський та на їдиш. Відтак термін «львівська гвара» (пол. *gwara lwowska*) пропоную вживати на позначення польської, а «львівський балак» – української форми.

Як бачимо, балак виділяється не лише за регіональною, але й за національною ознакою. Кожна з цих форм жваво інтегрувала запозичення з інших мов багатомовного міста (процес, характерний і для *Wiener Schmäh* та відомий як «функція плавильного казана»), змінюючи їх, пристосовуючи до своєї граматики і стаючи завдяки цьому багатшою, колоритнішою, мелодійнішою.

У «Лексиконі львівському» [Хобзей 2009, с. 62] виділяються два значення поняття «балак» – широке і вузьке (за соціальною ознакою): 1. розмова, мова; 2. говірка львівських батярів.

Пропонуємо вживати термін «львівський діалект/урбанолект» для позначення мовного різновиду загалом, а терміном «балак» позначати стиль (жартівливої) комунікації, який відповідатиме стилю *Wiener Schmäh*.

На прикладі *Wiener Schmäh* також спостерігаємо соціальну диференціацію:

1. «Пролетарський» *Schmäh*, притаманний особам без закінченої середньої освіти, який уособлює герой роману Ернста Гінтербергера «Das Salz der Erde» («Сіль землі») і знятого за ним серіалу „Ein echter Wiener geht nicht unter“ („Справжній віденець не потопає“) Мундль [Едмунд Закбауер], характеризується висловлюванням незадоволення грубим, різким, вульгарним стилем.

2. «Інтелектуальний» *Schmäh*, до якого вдаються особи із вищою освітою і яким послуговувалися ці послуговуються такі відомі австрійські кабареїсти, як Гельмут Квальтінгер, Анре Геллер, Йозеф Гадер.

Етимологія слова «балак» (як похідного від «балакати») прозора, а щодо етимології «Schmäh»

в наукових колах немає однаковості: DUDEN [2003, с. 1388] виводить значення від середньовісньонімецького *smache* – «облаювання», «зневажливе ставлення». Дослідники ж цього комунікативного стилю [Müller 2012, с. 240; Wehle 1980, с. 265] вбачають зв'язок із «*schemá*» (на їдиш: «розповідь») та «*schmuo*» (їдиш: «чутка, розповідь, балаканина»). Вважаємо, що кожне із цих етимологічних трактувань стосується важливих ознак досліджуваного комунікативного стилю – його експресивно-емоційно/пейоративного компонента та інтерактивності ведення розмови (*Schmähführen*). Тому *Wiener Schmäh* не можна порівнювати з жартом, який характеризується монологічністю та довершеною пунтою. *Wiener Schmäh* – це «не завжди усвідомлена, але завжди активно-ініціативна дія» [Öhner, цит. за Ralser 2008], а відтак він скерований на взаємодію і діалог.

Мюллер пов'язує історію виникнення *Schmäh* з процесами урбанізації, із етнічними, мовними та культурними контактами різних груп населення і розглядає його як спосіб взаємодії віденців з (тимчасовими) не-віденцями, а також як реакцію на досвід безсилля, який зумовлений особливою політичною культурою Австрії або Габсбурзької монархії та пануючим там «духом підданства» [Müller 2012, с. 244].

Сформульована Коттгофф [Kotthoff 2013, с. 133] теза щодо жартівливої комунікації в мультикультурному контексті стосується і *Wiener Schmäh* як її форми. Комічний дискурс дозволяє краще опрацьовувати багато делікатних тем, а також порушувати багато проблем міграційного суспільства. Адже гумор, за словами науковиці, є «*/.../* специфічною формою зустрічі з реальністю, її мовного зондування, переупорядкування та переоцінки» і дає змогу «*/.../* профанувати речі, які важко подолати, і тим самим принаймні вербально змінити до них ставлення» [Kotthoff 2013, с. 267–268]. Таким чином, комічний дискурс може сприяти опрацюванню та формуванню власної позиції в міграційному суспільстві.

У контексті мультикультурності цікавий той факт, що за результатами проведених нами усних опитувань жителів австрійської столиці [Navyuliv 2022, с. 43] відбувається звуження сфери функціонування жартівливого стилю *Wiener Schmäh* від публічної до приватної (в колі сім'ї, близьких друзів, колег). Опитувані пояснюють цей факт тим, що з огляду на все більшу мультикультурність вони не наважуються жартувати в громадському просторі з невідомими людьми з інших культур оскільки побоюються нерозуміння жартів і неочікуваних реакцій в тому числі й фізичної агресії. З одного боку це видається дивним, адже *Wiener Schmäh* сформувався і функціонував саме в контексті мультикультурності габсбурзької монархії як стиль комунікації з чужинцями, характеризуючись повільним зближенням з ними, пізнанням особливостей сприйняття і реакцій: «У *Schmäh* знайшла спосіб вербального розрядження напруга, пов'язана із невпевненістю в обходженні з чужинцями» [Müller 2012, с. 241]. З іншого боку, і на цей факт не вказує

ні Мюллер, ні інші дослідники цього комунікативного стилю, за часів габсбурзької монархії йшлося про комунікацію з чужинцями з близького культурного середовища, що давало змогу орієнтуватися в комунікативних моделях і адекватно реагувати, а також певність у відповідності перлокуцій ілокуціям мовленнєвих актів. Сучасна ж глобальна мобільність і мультикультурність є для *Wiener Schmäh* одночасно і випробуванням і імпульсом для розвитку.

Виклад основного матеріалу. Прагмалінгвістичний, лексико-семантичний та розмовно-аналітичний аспекти. Принцип амбівалентності. Характерним принципом функціонування жартівливої комунікації загалом і *Wiener Schmäh* зокрема є принцип амбівалентності, який Егалт вважає «фундаментом для гумору» [Ehalt 2015, с. 8]. На амбівалентності *Wiener Schmäh* акцентують й інші автори: Мюллер, яка виділяє основну ознаку цього комунікативного стилю як «дружньо-вороже наближення» [Müller 2012, с. 241] чи Ліхтбляу, який наголошує на «агресивних гранях *Schmäh*» і говорить про «люб'язно-злостиву гру з агресією» та «наближення за допомогою провокації» [Müller 2012, с. 241].

Принцип амбівалентності жартівливої комунікації спостерігаємо поряд зі згаданими практиками й у наступних ознаках: комунікативні інтенції між жартівливим та образливим вживанням, між гостинністю і ворожістю, між неприязністю і приязністю, між ввічливістю і неввічливістю, у грі в наближення і віддалення, у жартівливих взаємних дражніннях і провокаціях комунікантів.

Принцип амбівалентності спричиняє стирання межі між поняттями «ввічливо – неввічливо». *Wiener Schmäh* в його окремих проявах характеризується зовнішньою неввічливістю, яка виявляється як на рівні мовлення, так і невербальними засобами (набурмосеність, незадоволений вираз обличчя). Ці комунікативно-прагматичні особливості *Wiener Schmäh* впливають на творення стереотипних уявлень про віденців і приписування їм таких рис як непривітність, критиканство, незадоволеність та буркотливість. Проте за цією зовнішньою неввічливістю ховається прихильність і симпатія, на які можуть вказувати тон, усмішка чи вираз очей. Як і віденський еквівалент, львівський балак також характеризується амбівалентністю і двозначністю і часто супроводжуються паравербальною комунікацією за допомогою жестів і міміки, які можуть надавали сказаному протилежного значення [пор. Космолінська, Охріменко [2004, с. 49] про манеру спілкування «з примруженим оком»). Відтак ілокуція і перлокуція в цих стилів комунікації часто не збігаються, а перлокутивний вплив на адресатів та адресаток залишається відкритим.

Специфічний стиль віденської комунікації на межі ввічливості – неввічливості, привітності – непривітності плекають офіціанти (часто старші чоловіки, яку уособлюють «стару школу» обслуговування) традиційних віденських кав'ярень (Central, Hawelka, Landtmann, Prückel), які спілкуються з відвідувачами у властивій стриманій манері, іноді з іронією або легким зверхнім тоном. Такий стиль

спілкування – цікавий приклад вдавано негостинних виявів у сфері гостинності.

Амбівалентність *Wiener Schmä* виявляється і у жартівливому вживанні пейоративів та агресивних мовленнєвих актів. Спираючись на поняття експресивних мовленнєвих актів Джона Р. Серля (1971), які виражають почуття та ставлення особи, що їх використовує, термін «агресивні мовленнєві акти» [Навгулів 2003, с. 125] стосується мовленнєвих актів, якими виражаються негативні почуття та ставлення. До агресивних мовленнєвих актів, які реалізуються за допомогою мовно-специфічної лексики чи характерних синтаксичних конструкцій, належать такі мовленнєві акти: «лайка», «прокльон-вигук», «прокльон», «погроза», «агресивний наказ». За жартівливого вживання агресивних мовленнєвих актів маємо справу із фіктивною вербальною агресією: локутивний акт відповідає вербальній агресії, але не ілокутивний.

Функції пейоративів та агресивних мовленнєвих актів. Поряд із найважливішою функцією пейоративів та агресивних мовленнєвих актів – катартичною (звільнення від негативних емоцій) [Навгулів 2022, с. 42] – у жартівливому комунікативному стилі *Wiener Schmä* вони виконують низку функцій.

→ Експресивна функція – коли пейоративи та агресивні мовленнєві акти вживаються для підсилення сказаного, його важливості, правдивості, терміновості, категоричності:

Leck mi ..., der Film (das Essen) war gut! Поцілуй мене ... фільм/їжа просто чудові!

I reiẖ o / I hau o / I schleich mi / I hau mi über d' Heisa / Я вже звалою – щоб підсилити остаточність наміру йти додому з вечірки.

Характерна для жартівливих стилів комунікації і для *Wiener Schmä* самоіронія виявляється і у лайці на власну адресу – як у наступних прикладах, де вона підсилює вибачення:

Nix fia unguat, aba i bin a hoagliche Sau (Nichts für unguat, aber ich bin eine heikle Sau) / Не ображайся, то я така перебірлива свиня (вибачення, чому людина не хоче їсти певну страву).

Entschuldige, ich bin ein Trampel / Вибач, я не домєна (штовхнувши когось нехотючи чи наступивши на ногу)

→ Функція демонстрації близьких стосунків.

За певних ситуативних умов (тісні дружні стосунки, які передбачають взаємні знання про системи цінностей, життєвий досвід, особливості висловлювання і сприйняття та реакцій комунікантів) пейоративна лексика та агресивні мовленнєві акти можуть виконувати жартівливу чи лаудативну функцію перетворюючись в контексті з пейоративів в меліоративи. Таке вживання сигналізує: наша дружба така тісна, що вона витримує навіть звертання у формі лайливих слів. Коттгофф також вважає жартівливе вживання пейоративів в колі друзів «індексом близькості» [Kotthoff 2013, с. 74], а провокативний гумор, який іноді наближається впритул до меж особистої толерантності – важливим в контексті інтеграції.

У чоловічих товариствах пейоративи та агресивні мовленнєві акти часто присутні в жартівливих привітаннях. Це приклад наближення через провокацію, що також характеризує жартівливі комунікативні стилі загалом:

Servus, du Oasch! / Сервус, засранцю!

Soll i da ane auflegen? / Тобі врізати?

→ Дотична до попередньої – корпоративна функція, коли пейоративи та агресивні мовленнєві акти вживаються для створення відчуття спільноти, демонстрації однакових суспільно-політичних поглядів та цінностей. Таке вживання спостерігаємо на прикладі облаювання політиків чи спортсменів (наприклад під час спільного перегляду футбольного матчу).

→ Функція покращення значення. Мовні ігри з політично некоректними висловами відбуваються і у формі самоназивання з метою покращення значення пейоративів – як у назві ресторану «*Kümmeltürk*» чи музичного гурту «*Wiener Tschuschenkapelle*».

→ Театрально-карнавальна функція пейоративів, які вживаються з метою самопрезентації, демонстрації власної мовної креативності, розважання публіки.

→ Протестну функцію спостерігаємо на прикладі австрійського вислову року 2020 – вигуку невідомого віденця під час теракту 2.11.2020: *Schleich di, du Oaschloch! (Забирайся геть, засранцю!)*. Як і у випадку українських гасел *путін хуйло* та *руський воєнний корабль, иди нахуй*, цей вислів став мемом, гештегом, виконуючи поряд із протестною також і корпоративну функцію.

За даними проведених нами опитувань, кожен агресивний мовленнєвий акт може функціонувати у *Wiener Schmä* жартівливо, проте спостерігається більша частотність такого вживання серед мовленнєвих актів «погроза» та «прокльон». Мовленнєвий акт «прокльон» накликає на адресата чи адресатку різне нещастя. Як в німецькій мові так і в австрійському варіанті, на відміну від слов'янських мов, він є нечастотним, а більшість наведених в опитуваннях прокльонів вживаються жартівливо. Типові для віденського діалекту жартівливі прокльони-побажання створені за аналогією до прокльонів-побажань на їдиш. У цій мові прокльони характеризуються не лише частотністю, а й «поетичною культурою» [Kiener 1983, с. 288] і часто – особливою підступністю, яку вони завдячують структурі із двох частин: перша частина – це прокльон, який підсилюється в другій частині:

Du sollst Krätze am Oasch bekommen und zu kurze Hände zum Kratzen! / Коросту на твою дуну і закороткі руки для чіхрання!

Alle Zähne sollen dir ausfallen bis auf einen – fürs Zahnweh! / Бодай би тобі всі зуби

Як і прокльони, більшість наведених в опитуваннях погроз вживаються також з жартівливою інтенцією. Серед них не лише жартівливі за змістом (*Ich breche dich in der Mitte auseinander, dann rennen zwei Kurze herum! (Я тебе розламаю навпіл і зроблю з тебе два коротунки)*), але й такі вульгарні як *I reiẖ*

da den Oarsch auf! / Я тобі роздеру дупу! чи I dreh da den Schäd'l um / Я тобі скручу голову!

Погрози можуть мати розширену форму що підвищує їхню образність та експресивність. У нашому емпіричному корпусі зустрічаються вульгарні розширені погрози, в основі яких, як стверджують опитувані, часто лежить жартівлива інтенція:

Ich reiẗ da den Schädel ob und schmeiẗ 'n da ins G'sicht! (Я відірву тобі череп і кину в тебе в обличчя)

I hau da ane owa, dass du di noch auf der Westbahn drahst! (Як вріжу то відлетити на західний автобан)

I prack da ane, dass d' mit'm Oasch auf d' Uhr schaust! (Як заїду то будеш дупою на годинник дивитися)

Ще один агресивний мовленнєвий акт, який часто вживається із жартівливою інтенцією – агресивний наказ. Найчастіше агресивними наказами спонукають до мовчанки або до зникнення: При перекладі агресивних наказів віденського діалекту ми використали погрози з львівського діалекту, які також можуть вживатися жартівливо:

Hoit di Gosch 'n! – Стуль писок (teny)!

Gusch! – Замкни куферок!

Hoit di Papp 'n! – Заткай си канал!

Hau di über die Häusa! – Пендзилюй!

Schleich di! – Гибай!

Переклад перших трьох прикладів – дослівний з використанням пейоративів на позначення рота, в наступних двох прикладах для віденських зворотів ми запропонували відповідники з львівського діалекту, які відповідають їм за інтенсивністю і образністю.

Для досягнення комічного ефекту використовуються розширені агресивні накази:

Hupf in Gatsch und schlage Wellen! / Забирайся! (дослівно: Стрибай в bagno і здіймай хвилі)

Rutsch mir den Buckel runter und brems mit der Zunge! / дослівно: Спустися з моєї спини (в значенні «Відвали!») і пригальмуй язиком

Geh in Oasch wann in Hümme kummst eh net/da hast du's nicht weit! / Йди до дупи, це тобі недалеко / до неба не попадеш

На лексико-семантичному рівні для жартівливого стилю Wiener Schmäh характерні такі лексичні засоби:

→ образні іронічні номінації, які представляють в комічному світлі предмети та реалії: *Klavier/фортеп'яно* (зубні протези), *Russenluster/російська люстра* (жарівка), *Bauplotz, Eislaufplotz/будівельний майданчик, ковзанка* (лисина), *Cognacrippe/помпа для коньяка* (серце), *Giftnud'l/отруйний макарон* (цигарка).

→ метафоричні описові номінації, вигадливий стиль яких створює ефект комічності: *Bröselteppich mit Chinesenschotter / панірований килимок з китайським щебенем* (віденський шніцель з рисом).

→ характерна ознакою досліджуваного нами комунікативного стилю – частотність як евфемізмів, так і дисфемізмів. Евфемізми можуть вживатися для завуальовування дійсності або з жартівли-

во-іронічною метою: *Winterkirsch 'n / зимові вишні* (геморой), *Kanäuförön/Kanalforelle/канальна форель* (шур), *Holzpyjama / дерев'яна піжама* (труна), *einen Holzpyjama anziehen / вдягнути дерев'яну піжаму* (померти).

Евфемізмами охоче послуговуються політики, адже вони допомагають подати стан речей чи ситуацію кращими, ніж насправді. Так, неперевершеним майстром завуальовувати дійсність був колишній австрійський канцлер Бруно Крайскі: Коли в 70-х роках внаслідок першої нафтової кризи економіка пішла на спад, він характеризував цей стан як «Nullwachstum» – «нульове зростання» і журналісти, не замислюючись, підхопили це. Коли ж ситуація стала ще драматичнішою, Крайскі повів мову про «Minuswachstum» – «мінусове зростання» [Vogl 2013, с. 194].

Із евфемістичних неологізмів останніх років наведемо слово на позначення дистанції, яку слід було зберігати під час пандемії ковіду-19 (1–2 м): *Baby-Elefant* (слоненятко). Слово ввійшло у вжиток після рекламної компанії федерального уряду Австрії та Червоного хреста. За зразок було взято слоненятко Кібалі із віденського звіринця. Так на позначення негативної реалії були накладені позитивні конотації, які сприяли легшому сприйняттю пандемічної реальності (функція прикрашення дійсності). Саме це образне слово, *Baby-Elefant*, стало словом року 2020 в Австрії. До порівняння: словом року 2020 в Німеччині було нейтрально-інформативне *Corona-Pandemie*.

→ До дисфемізмів наведемо приклади вульгарних позначень предметів та реалій побуту: *Suppenbrunzler* / дослівно «та що сяє в зупу» (лампа, яка висить на кухонним столом і з якої може скрапувати конденсат, що й є основою для образної вульгарної номінації), *Brunzodrom* / суфіксальне утворення від вульгаризму «brunzen» / «сцяти» та суфікса -drom (пісуар), *eine Eitrigge / знійна* (розмовне позначення сорту ковбаси «Käsekrainer», утворене на основі асоціації з гноєм, яку викликають шматочки сиру в ковбасі).

→ Частотність вживання пейоративів та агресивних мовленнєвих актів. Слід виділити той факт, що пейоративи у віденському, як і у львівському діалектах закорінені в фекально-анальній сфері. Цей факт дозволяє їхній дослівний переклад:

G'schissana – засранець /засранка, гімнюк / гімнючка

Oaschlecker – срако(дупо)лиз

Leck mi am Oasch – поцілуй мене в дупу

Geh in Oasch – йди до дупи

→ Експресивна емотивно-нейтральна лексика, наприклад утворена за допомогою редуплікації (*Wigel-Wigel* (нерішуча людина), *Tritschtratsch* (меревені), *Hudriwudri* (гармидер), *Larifari* (нісенітниця – *тере-тере*), *Schludri-wudri* (неохайна людина)) чи звуконаслідування (*tschik-tschik* (чик-чик); *Tschick* (цигарка)).

→ Експресивні вигуки (*Hopsasa* (гонсаса), *Oida!* (дослівно «старий» – молодіжне слово року 2018, первинно фамільярне звернення в колі друзів,

яке протягом останніх 15 років зазнало розширення значення і стало універсальним вигуком для вияву різних почуттів а також для заповнення пауз у мовленні), *Heast!* (дослівно «чуєш» – молодіжне слово року 2024, яке також зазнало схожого розширення значення і вживається як у зверненнях, так і для вияву різного спектру емоцій) і формули вітання-прощання (*Servus* (сервус, сервус-обервус); *Bussi*, *Bussi-Bussi* (цьом; цьомки-бомки); *Ba Ba*; *Bussi Ba ba* (на на; цьом-на-на);

→ І *Wiener Schmäh*, львівський балак – продуктивне джерело фразеологізмів, в яких (як і в кожній мові) віддзеркалюється набутий століттями досвід, життєва мудрість і – у досліджуваних тут комунікативних стилях – ставлення до життя з легкістю. Так, глибокі знання людської природи ховаються за зворотом *A jed's Mandl hat sei' Brandl*, який означає, що кожна людина має свої особливості і дивацтва, на які треба зважати. Українською цей зворот можемо передати також фразеологічним зворотом із львівського діалекту: *кілько люду – тільки цуду*. Вислів *Da kamma nix machen* є виявом спокійного сприйняття ситуації, яку ми не можемо змінити (*і нема на то ради*), а тому її варто забути і рухатися далі: *G'schegn is g'schegn* (*то ся минуло*).

Наведемо ще кілька зворотів з обидвох урбанолектів, які свідчать про схоже ставлення до життя: *Guat ist ganga nix ist g'schehn* – *яко було тако стало*

Schau ma mal – *дасть сі чути*

Es kummt wie es kummt, es geht immer irgendwie weiter; *Wird scho' werd'n* – *якось буде*

Hauptsache g'sund – *головне здоров'я* *Lass des* – *дай сі на стриманя*

Відома «*Wiener Gemütlichkeit*» («віденська затишність») виявляється і у виразі *akademische Viertel* («академічна чвертка») і відповіднику «львівський квадранс», коли запізнення до п'ятнадцяти хвилин трактується як норма.

Жартівливі стилі комунікації загалом, а *Wiener Schmäh* як і львівський балак зокрема, відзначаються багатозначністю. Боді говорить в цьому випадку про „double speak“ / «комунікацію з подвійним дном» [Bodi 1996, с. 140], а Агар – про «*rich piece of language*» / «багатий мовний шматок» [Agar 1992, с. 6], коли маємо справу із мовними феноменами, в яких загушені культурні контексти і різні способи вживання. Відтак щоб досягнути ці феномени в їхній суспільній багатозначності і мультифункціональності потрібні глибокі соціокультурні фонові знання. Так *Gehen wir auf einen Kaffee* / *Ідемо на каву* і у віденському, і у львівському діалектах володіє широким значенням: «зустрітися, спілкуватися, вирішувати важливі питання». Розуміння певних жартів чи висловів часто також вимагає непересічних культурно-історичних знань про історії, реальні чи вигадані, які стоять за ними – як у випадку з фразами *t(T)ося зроби* чи *і нема на то ради* у львівському урбанолекті.

Розмовно-аналітичний аспект. Виходячи з методу аналізу розмови Коттгофф виділяє типові для даного стилю комунікативні секвенції: «*Wiener Schmäh* характеризується неформальністю і відбу-

вається у формі нападу і захисту перед публікою, йому властива секвентивна та ситуативна шаблонність» [Kotthoff 1998, с. 134]. Це дає науковиці підстави для виділення *Schmäh* як окремого стилю комунікації.

Як і *Wiener Schmäh*, львівський балак також можна охарактеризувати як «активно-ініціативну дію» [Öhner, цит. за Ralser 2008]. Налаштованість обидвох комунікативних стилів на діалог відображається на рівні ідіоматичних зворотів на кшталт «*Schmäh führen*», «*der Schmäh rennt*», «*pizati балак*», «*втяти балак*» а «*балак*» в широкому значенні і означає «мова, розмова» [Лексикон львівський, с. 62]. Те, що *Schmäh* твориться і живе в діалозі, ілюструють наступні побачені нами приклади: фотографії прейскуранту та чеку перукарні із послугою «*Schmäh führen* (*pizati балак*) – 0,00 євро», а також реклами кав'ярні, де на вітрині написано, що «*тут піжуть Schmäh*» («*Schmäh rennt*»).

Виходячи з інтерактивності та налаштованості на діалог, важливу роль відіграє дослідження особливостей сприйняття мовленнєвих актів та реакцій на них. Розглянемо детальніше роль відповідей у комунікації стилем *Wiener Schmäh*, образність і двозначність якого виявляється і у непрямих об'єднаних відповідях і двозначних формулюваннях – як в наступному прикладі:

Wonach schmeckt der Römerschinken? (Запитання покупця в м'ясній крамниці: *Як смакує «Римська» шинка?*)

Nicht nach den römischen Katakomben! (Відповідь продавця: «Не римськими катакомбами»)

У *Wiener Schmäh* спостерігаємо й знаки морбідного гумору – як у цій відповіді водія на запитання пасажирки:

→ *Bringen Sie mich zum Zentralfriedhof?* (Ви відвезете мене на Центральний цвинтар?)

→ *Ja, wenn Sie sich vor den Bus legen* (Так, якщо ляжете перед автобусом)

Коттгофф виділяє ще одну особливість *Wiener Schmäh* – налаштованість на перемогу: «*/.../* йдеться про те, щоб отримати перемогу в значенні щоб інший комунікант втратив дар мови» [Kotthoff 1998, с. 134]. Такий стан у віденському урбанолекті позначає слово «*schmähstad*».

Schmäh як провокативна комунікація «*/.../* вимагає особливої влучності як у звертальних фразах, так і у фразах-відповідях» [Kotthoff 1998, с. 133]. За небагатьма винятками як от у випадку з фразами, для яких існують готові відповіді „*Zerreißen soll s di in lauter Tausender – Und das größte Stück soll dich treffen!*“ (Нехай тебе розірве на тисячу шматків! Відповідь: *А найбільший нехай поцілить в тебе*), у *Schmäh* йдеться не про швидкі і влучні спонтанно сформульовані відповіді. Ось такі відповіді на поширений посил *Leck mi/mich am Arsch* (поцілуй мене в дупу) наводять опитувані:

Reinigend oder zum Genuss? (з гігієнічною метою чи для задоволення?)

Hängen Sie ihn (den Arsch) an die Wand und machen Sie's selbst! (повішайте її на стіну і зробіть це самі)

Якщо мовець ідентифікує такі відповіді не як образ, вони можуть розрядити ситуацію чи, проваючи наступні жартівливі відповіді, перетворити комунікацію на змагання у мовній креативності. Нерідко такі креативні перепалки відбуваються перед слухачами і виконують розважальну функцію – як в цьому прикладі, який навела опитувана: На брутальне *Leck mich am Arsch*, яке вона почула від невічливого пасажера на прохання забрати з вільного місця свою сумку, вона відповіла: „*Danke für das Angebot, aber ich tue es nicht bei jedem!*“ (Дякую за пропозицію, але я роблю це не кожному) чим розвеселила публіку і засоромила вербального нападника, який прожогом перейшов в інший вагон. Схожу дію на мовця мала й реакція на цей самий вислів в наступному прикладі: У відповідь на *Leck mich am Arsch* від проблемного, агресивного і охочого до вербальних провокацій школяра, вчитель спокійно відповів: „*Danke, aber ich mag das nicht, ich krieg dann Sodbrennen*“ (Дякую, але я не хочу, бо в мене від цього печія). Клас був вражений психологічною стійкістю вчителя, яка підвищила його авторитет в очах учнів, а провокатор втратив бажання до подальших вербальних провокацій.

Особливо вишукані вербальні реакції, які базуються на тактиці введення в оману, наприклад коли агресивний наказ вбудовується у ввічливе мовлення, що підвищує сприйняття його інтенсивності: Опитуваний розповів, що на брутальну лайку іншого водія він спочатку відповів таким чином, спантеличивши його: „*Finden Sie nicht, dass die Art, wie Sie mit mir reden, Sie unter Ihrem Wert verkauft?*“ (Чи не здається вам, що спосіб, у який ви зі мною спілкуєтеся, применшує вашу гідність?). А тоді після короткої паузи: „*Und jetzt gehen Sie in den Oasch!*“ (А зараз йдіть до дуну!), яке в контексті ввічливості підсилює свою інтенсивність.

Вбудова пейоративів чи агресивних мовленевих актів у ввічливу комунікацію і використання високого стилю спричиняють ефект несподіванки,

який також є ознакою жартівливих комунікативних стилів. В прикладі, який наведемо наприкінці нашої публікації, висловлювання високого стилю супроводжує агресивний наказ *Leckts mi am Arsch*, що надає йому саркастичності. Це цитата популярної вже згадуваної нами літературної і кінематографічної фігури, Мундлія (Едмунда Закбауера), який в Австрії асоціюється із вульгарним мовленням і *Wiener Schmäh: Habe die Ehre und leckts mich am Arsch!* (Маю честь і поцілуйте мене в дуну!) [Hinterberger 1995, с. 279].

Висновки. Сфера функціонування урбанолектів великих та мультикультурних міст – жартівливі стилі комунікації. Щодо віденського урбанолекту таким виступає *Wiener Schmäh*. В широкому значенні *Wiener Schmäh* – це не лише стиль вербальної комунікації з його лексико-семантичними, комунікативно-прагматичними та розмовно-аналітичними особливостями, але й стиль поведінки або ще ширше – світосприйняття, ментальність та специфічно несерййозне, легке ставлення як до життя загалом, так і до власної ролі в ньому. Відтак *Wiener Schmäh* вирізняється образністю та експресивністю, іронією і самоіронією, легкістю, дотепністю у висловлюваннях і у швидких вербальних реакціях-відповідях. Особливості цього стилю – в його амбівалентності, яка виявляється у схильності однаковою мірою до прикрашання і завуальовування, а з іншого боку – до вульгаризації дійсності і її реалій.

Зростаюча мобільність та глобалізація спричиняють песимістичні прогнози щодо майбутнього діалектів. Проте саме в мобільну епоху діалекти, які є ближчими до мовців порівняно з літературною мовою та становлять для них їхній «мовний дім» [Wehle 1980, с. 286], дають відчуття знайомого, належності до певної групи й виконують функцію формування ідентичності. Тому в контексті мультикультурності Відня *Wiener Schmäh* постає як динамічний комунікативний феномен символічної ідентифікації, що адаптується до умов багатокультурного міського простору.

Література

1. Havryliv O. Schimpfen zwischen Scherz und Schmerz. Funktionenvielfalt am Beispiel des Wienerischen. Wien: Picus, 2022. 96 s.
2. Havryliv O. Pejorative Lexik. Untersuchungen zu ihrem semantischen und kommunikativ-pragmatischen Aspekt am Beispiel moderner deutschsprachiger, besonders österreichischer Literatur. F.a.M., Wien u. a.: Lang, 2003. 155 s.
3. Космолінська Н., Охріменко Ю. Homo leopolensis esse. В: Незалежний культурологічний часопис «І» №36, 2004. С. 43–49.
4. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський. Поважно і на жарт. Львів: НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. 896 с.
5. Wehle P. Sprechen Sie Wienerisch? Wien: Ueberreuter, 1980. 286 s.
6. Agar M. The Unspoken Corpus and Malinowski's Ghost. Variantenwörterbuch Des Deutschen. Berlin U. New York: De Gruyter, 2004. S. 1–13.
7. Bodi L. Sprachregelung als Kulturgeschichte. Sonnenfels: Über den Geschäftsstil (1784) und die Ausbildung der österreichischen Mentalität. In: Wunberg, G. (Hg.). Pluralität. Eine Interdisziplinäre Annäherung. Wien u. a.: Böhlau, 1996. S. 122–148.
8. Brockhaus W. Deutsches Wörterbuch. In sechs Bänden. Bd. 5 P-STD. Wiesbaden: Brockhaus: Stuttgart: Dt. Verl.-Anst, 1983. 783 s.
9. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – [5., überarbeitete Auflage]. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag, 2003. 1892 s.

10. Ehalt Ch. Schmä als ästhetische Strategie der Wiener Avantgarden. Weitra: Bibliothek der Provinz. 2015. S. 7–10.
11. Hein J. Wienerlied und Wiener Schmä – eine Annäherung, vor allem mit Blick auf das „Wiener Volkstheater“. Der Mnemosyne Träume. Tübingen: Francke, 2007. S. 125–135.
12. Hornung M., Grüner S. Wörterbuch der Wiener Mundart. Wien: ÖBV & HPT VerlagsgmbH & Co., 1998. 806 s.
13. Jakob J. Wörterbuch des Wiener Dialektes mit einer kurzgefaßten Grammatik. Wien und Leipzig: Gerlach&Wiedling, 1929. 234 s.
14. Kiener F. Das Wort als Waffe. Zur Psychologie der verbalen Aggression. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. 304 s.
15. Kotthoff H., Jashari S., Klingenberg D. Komik (in) der Migrationsgesellschaft. Konstanz u. a.: UVK-Verl.-Ges, 2013. 300 s.
16. Kotthoff H. Spaß verstehen: zur Pragmatik von konversationellem Humor. Tübingen: Niemeyer. 1998. P. 17–22.
17. Kotthoff H. Humour in context. Perspectives on sociolinguistic dimensions of conversational joking. Universität Konstanz. 1994. P. 125–150.
18. Müller S. Tractatus, «Schmä» und Sprachkritik: Überlegungen zu einer Alternativen Genealogie der Wiener Modernen. In: Balogh A.F., Leitgeb Ch. (Hg.). Zwei- und Mehrsprachigkeit in Zentraleuropa. Wien: Praesens. 2012. S. 233–258.
19. Ralser B. Mit Schmä, Charme und Raunzerei <http://dieuniversitaetonline.at/beitraege/news/mit-schmah-charme-und-raunzerei/10/neste/124.html> Archiv der Onlinezeitung der Universität Wien vom 31. Juli 2008 [27.04.2025].
20. Saßmann H. Wienerisch. Was nicht im Wörterbuch steht. München: Piper, 1935. 250 s.
21. Searle Jh. R. Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay. Frankfurt am Main, 1971. 305 s.
22. Sedlaczek R. Wörterbuch des Wienerischen. Innsbruck, Wien: Haymon, 2011. 320 s.
23. Suchy I. Einleitung. In: SUCHY, I., KREJCI, H. (Hg.) Schmä als ästhetische Strategie der Wiener Avantgarden. Weitra: Bibliothek der Provinz, 2015. S. 11–17.
24. Teuschl W. Wiener Dialektlexikon. 3. überarbeitete Auflage. St. Pölten und Salzburg: Residenz, 2007. 332 s.
25. Vogl G. Wort-Gefechte. Sprachliche Gemeinheiten aus Politik, Kunst, Wirtschaft & Sport. Wien: Kremayr & Scheriau, 2013. 188 s.
26. Wehle P. Sprechen Sie Wienerisch? Wien: Ueberreuter, 1980. 287 s.

References

1. Havryliv O. (2003) Pejorative Lexik. Untersuchungen zu ihrem semantischen und kommunikativ-pragmatischen Aspekt am Beispiel moderner deutschsprachiger, besonders österreichischer Literatur. F.a.M., Wien u. a.: Lang. 155 s. [in German].
2. Kosmolinska N., Okhrimenko Yu. (2004) Homo leopolensis esse. V: Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «Yi» №36. S. 43–49 [in Ukrainian].
3. Khobzei N., Simovych K., Yastremska T., Dydyk-Meush H. (2009) Leksykon lvivskyi. Povazhno i na zhart. Lviv: NAN Ukrainy. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. 896 s. [in Ukrainian].
4. Wehle P. (1980) Sprechen Sie Wienerisch? Wien: Ueberreuter. 286 s. [in German].
5. Agar M. (2004) The Unspoken Corpus and Malinowski's Ghost. Variantenwörterbuch Des Deutschen. Berlin U. New York: De Gruyter, 20. S. 1–13 [in German].
7. Bodi L. (1996) Sprachregelung als Kulturgeschichte. Sonnenfels: Über den Geschäftsstil (1784) und die Ausbildung der österreichischen Mentalität. In: Wunberg, G. (Hg.). Pluralität. Eine Interdisziplinäre Annäherung. Wien u. a.: Böhlau. S. 122–148 [in German].
8. Brockhaus W. (1983) Deutsches Wörterbuch. In sechs Bänden. Bd. 5 P-STD. Wiesbaden: Brockhaus: Stuttgart: Dt. Verl.-Anst. 783 s. [in German].
9. Duden Deutsches Universalwörterbuch (2003). [5., überarbeitete Auflage]. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag. 1892 s. [in German].
10. Ehalt Ch. (2015) Schmä als ästhetische Strategie der Wiener Avantgarden. Weitra: Bibliothek der Provinz. S. 7–10 [in German].
11. Hein J. (2007) Wienerlied und Wiener Schmä – eine Annäherung, vor allem mit Blick auf das „Wiener Volkstheater“. Der Mnemosyne Träume. Tübingen: Francke. S. 125–135 [in German].
12. Hornung M., Grüner S. (1998) Wörterbuch der Wiener Mundart. Wien: ÖBV & HPT VerlagsgmbH & Co.. 806 s. [in German].
13. Jakob J. (1929) Wörterbuch des Wiener Dialektes mit einer kurzgefaßten Grammatik. Wien und Leipzig: Gerlach&Wiedling. 234 s. [in German].
14. Kiener F. (1983) Das Wort als Waffe. Zur Psychologie der verbalen Aggression. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 304 s. [in German].
15. Kotthoff H., Jashari S., Klingenberg D. (2013) Komik (in) der Migrationsgesellschaft. Konstanz u. a.:

UVK-Verl.-Ges. 300 s. [in German].

16. Kotthoff H. (1998) Spaß verstehen: zur Pragmatik von konversationellem Humor. Tübingen: Niemeyer. S. 17–22 [in German].

17. Kotthoff H. (1994) Humour in context. Perspectives on sociolinguistic dimensions of conversational joking. Universität Konstanz. S. 125–150 [in German].

18. Müller S. (2012) Tractatus, «Schmäh» und Sprachkritik: Überlegungen zu einer Alternativen Genealogie der Wiener Modernen. In: Balogh A.F., Leitgeb Ch. (Hg.). Zwei- und Mehrsprachigkeit in Zentraleuropa. Wien: Praesens. S. 233–258 [in German].

19. Ralser B. Mit Schmäh, Charme und Raunzerei <http://dieuniversitaetonline.at/beitraege/news/mit-schmah-charme-und-raunzerei/10/neste/124.html> Archiv der Onlinezeitung der Universität Wien vom 31. Juli 2008 [27.04.2025] [in German].

20. Saßmann H. (1935) Wienerisch. Was nicht im Wörterbuch steht. München: Piper. 250 s. [in German].

21. Searle Jh. R. (1971) Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay. Frankfurt am Main. 305 s. [in German].

22. Sedlaczek R. (2011) Wörterbuch des Wienerischen. Innsbruck, Wien: Haymon. 320 s. [in German].

23. Suchy I. (2015) Einleitung. In: SUCHY, I., KREJCI, H. (Hg.) Schmäh als ästhetische Strategie der Wiener Avantgarden. Weitra: Bibliothek der Provinz. S. 11–17 [in German].

24. Teuschl W. (2007) Wiener Dialektlexikon. 3. überarbeitete Auflage. St. Pölten und Salzburg: Residenz. 332 s. [in German].

25. Vogl G. (2013) Wort-Gefechte. Sprachliche Gemeinheiten aus Politik, Kunst, Wirtschaft & Sport. Wien: Kremayr & Scheriau. 188 s. [in German].

26. Wehle P. (1980) Sprechen Sie Wienerisch? Wien: Ueberreuter. 287 s. [in German].

URBAN HUMOROUS COMMUNICATION STYLES: LEXICO-SEMANTIC, COMMUNICATIVE-PRAGMATIC, AND CONVERSATIONAL-ANALYTICAL FEATURES BASED ON THE EXAMPLE OF WIENER SCHMÄH

Abstract. The article is devoted to the urban humorous style of communication of the residents of Vienna – Wiener Schmäh, which has not been sufficiently studied in Germanic linguistics. Considering the diffuse nature of this concept, an attempt is made to define it. The further analysis focuses on lexical-semantic, pragmalinguistic, and conversational-analytical levels. The functions of emotive and expressive vocabulary are identified, and the functions of pejoratives and aggressive speech acts are presented separately. Parallels are drawn with the humorous urban style of communication known as the Lviv dialect Lvivskyi balak.

The empirical basis of the research consists of oral and written surveys of the residents of Vienna. In addition, the method of observation in the public space of the city was applied. Examples from the Lviv dialect were collected through observation or selected from the “Lexicon of Lviv”. The collected material was analyzed using lexical-semantic, descriptive, contextual, comparative, and pragmalinguistic methods of analysis.

In a broad sense, Wiener Schmäh is not only a style of verbal communication with its lexical-semantic, communicative-pragmatic, and conversational-analytical features, but also a style of behavior, or even more broadly, a worldview, mentality, and a specifically light-hearted and unserious attitude toward life in general as well as toward one's own role in it. Thus, Wiener Schmäh is characterized by imagery and expressiveness, irony and self-irony, ease, wit in statements, and quick verbal reactions and responses. The ambivalence of the style is manifested in the tendency both to embellish and to veil reality, and on the other hand to vulgarize reality and its manifestations.

Increasing mobility leads to pessimistic predictions regarding the future of dialects. However, precisely in the age of mobility, dialects, which are closer to speakers than the standard language, provide a sense of belonging to a certain group and perform the function of identity formation. Multiculturalism is both a challenge and an impulse for the development of Wiener Schmäh as a dynamic communicative phenomenon that adapts to the conditions of a multicultural urban space.

Keywords: communication style, joke communication, urban language, fictitious verbal aggression, emotive-expressive vocabulary.

© Гаврилів О., 2026 р.; © Гук З. 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Оксана Гаврилів – кандидат філологічних наук, викладачка центру підготовки вчителів Віденського університету, Відень, Австрія; <https://orcid.org/0000-0002-0156-3767>

Oksana Havryliv – a Candidate of Philology and a Lecturer at the Teacher Training Center of the University of Vienna, Vienna, Austria; <https://orcid.org/0000-0002-0156-3767>

Зареслава Гук – асистентка кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; zorianahuk25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4571-8465>

Zareslava Huk – an Assistant at the Department of Foreign Languages for the Humanities, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; zorianahuk25@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4571-8465>

ВСТАВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ ЯК ЗАСІБ ТЕКСТОТВОРЕННЯ ТА СТИЛІСТИЧНОГО МАРКУВАННЯ В РОМАНІ М. ГРИМИЧ «ВУГЛЕДАР – 2099»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'38:811.161.2'42:821.161.2(092)Гримич

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).137-148](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).137-148)

Галас А. Вставлені компоненти як засіб текстотворення та стилістичного маркування в романі М. Гримич «Вугледар – 2099»; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано особливості структурно-синтаксичної організації та функційно-естетичне навантаження вставлених компонентів у романі Марини Гримич «Вугледар – 2099». Досліджено 150 відібраних із роману речень зі вставленими компонентами в їх складі. Акцентовано увагу на функціях вставлених компонентів як засобів ускладнення структури речення та експресивізації синтаксичної структури художнього тексту. За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти класифіковано на однослівні, неоднослівні (сполучення слів, із структурою словосполучення) та реченнєві структури. Проаналізовано всі структурно-семантичні репрезентації вставлених компонентів і виявлено частотність їх використання в синтаксичному просторі роману. Найвищий рівень синтаксичного розгортання в романі «Вугледар – 2099» демонструють вставлені компоненти із структурою речення. Це прості речення з різним типом граматичної основи, які репрезентують широку палітру значень. Найбільше у позиції вставлених компонентів виявлено двоскладних речень. Описано структурні і семантико-функційні особливості вставлених компонентів із структурою двоскладного повного, двоскладного неповного речення і різних типів односкладних речень. З-поміж вставлених компонентів із структурою складного речення найбільшу кількість становлять складнопідрядні структури. Указано на використання в межах одного висловлювання кількох вставлених реченнєвих структур з однотипним і з різнотипним структурно-синтаксичним оформленням як особливість структурно-граматичної репрезентації вставлених компонентів. Прокоментовано особливості розміщення вставлених компонентів в основному висловлюванні. Виявлено значення і функції вставлених компонентів із різним структурним оформленням (додаткове повідомлення, пояснення, уточнення, конкретизація, побіжні зауваги, доповнення, спричинені обставинами мовлення, іронічна оцінка тощо). Зроблено висновок про роль вставлених компонентів у структурному, семантичному та емоційному урізноманітненні мовного простору аналізованого твору.

Ключові слова: вставлені компоненти, художній текст, експресивний синтаксис, Марина Гримич, роман «Вугледар – 2099».

Формулювання проблеми. В українському синтаксисі є вагомі здобутки в дослідженні одиниць, які традиційно зараховують до конструкцій експресивного синтаксису. До них належать і вставлені компоненти, особливі засоби ускладнення структури речення, які виступають експресивними елементами стилістичної структури художнього тексту. Як емоційно наповнений стилістичний засіб, прийом текстотворення вони використовуються для вираження побіжних відомостей, зауважень, уточнень, доповнень, пояснень, коментарів до основного висловлювання. Традиційно в сучасній науковій літературі вставлені компоненти поділяють на дві групи: 1) зі значенням пояснення, коментаря, уточнення, доповнення до логічного змісту речення, підкреслення фрагменту висловлювання; 2) побіжні зауваження, асоціативні висловлення, оцінки, вияв ставлення до явищ, експресії [Кононенко 2004, с. 89].

Вивченню функційного навантаження вставлених одиниць у різних стилях (науковому, публіцистичному, художньому) української мови присвячено чимало спеціальних мовознавчих розвідок. Відзначимо праці, у яких предметом аналізу є вставлені одиниці в художній мові П. Загребельного, Ю. Андруховича, О. Гавроша, В. Амеліної, М. Павленко, інших авторів [Турчак 2024; Голуб 2023; Гримашевич 2025].

У сучасному літературному процесі своєрідним письменницьким стилем вирізняється проза Марини Гримич. Слід відзначити, що мовні особливості (ономастикон, фраземіка, синтаксичні особливості) окремих романів авторки вже були предметом наукових статей, однак поза увагою дослідників залишається чимало мовних рис індивідуального стилю М. Гримич. Однією з визначальних синтаксичних ознак художнього тексту письменниці є широке використання вставлених компонентів. Структурно-синтаксичні і функційні особливості вставлених компонентів у художній мові М. Гримич ще не були предметом системного мовознавчого аналізу, що й визначило актуальність нашої розвідки.

Своїм синтаксичним оформленням нашу увагу привернув роман «Вугледар – 2099», який репрезентує жанр сатиричної антиутопії. Після виходу твору в 2021 р. дослідники зазначали, що роман «Вугледар – 2099», один із найновіших у переліку сучасних українських антиутопій, залишився практично непоміченим для літературознавців [Герасименко 2022, с. 207]. Між тим роман М. Гримич, на думку Н. Герасименко, потребує ретельних і комплексних наукових студій, передовсім тому, що проблеми, порушені авторкою в романі – це карикатурно загострені факти й події нашої реальності, процеси її суспільно-політичного й духовного

життя, загрозливих ідей та уявлень, що неминуче обернуться навіть не травматичним досвідом, а суспільною катастрофою для сучасного соціуму [Герасименко 2022, с. 207].

У романі описано маленьке шахтарське містечко Вугледар на Донеччині, яке перетворилося на надсучасний високотехнологічний інтелектуальний центр, зразок ідеального суспільства майбутнього – міську агломерацію Українських Об'єднаних Лібертатів. Як дізнаємося з інтерв'ю письменниці (25.10.2023, сайт «Зміст»), це було місто її друзів та подорожей. Під час повномасштабної війни Вугледар став однією з найгарячіших точок протистояння ворогові. Події у творі датовані кінцем ХХІ ст., однак порушені питання майбутнього національної політики, освіти, духовності, історичної пам'яті, екології та етичних меж прогресу мають надчасовий вимір. У властивий для М. Гримич іронічний манері в романі зображено й другу локацію, де розгортаються події, – Піски Удайські, село в Полтавській області. Герої роману, як України майбутнього, так і Пісків Удайських, демонструють добре впізнавані ментальні риси українців, що відображено в синтаксичній картині твору.

Аналіз досліджень. Вставлені компоненти визначаються в сучасній науково-навчальній і довідковій літературі передусім як включені в певну реченнєву (текстову) структуру мовні одиниці, що передають (містять, виражають) додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості [Кононенко 2004, с. 89; Шульжук 2004, с. 169; Дудик 2010, с. 232]. Предметом мовознавчих досліджень є критерії розмежування вставних і вставлених компонентів, особливості структурної організації, позиція в реченні, зв'язок з основним реченням, семантика, інтонування і пунктуаційне оформлення вставлених компонентів, а також комунікативний, текстовий і стилістичний потенціал цих одиниць. Попри тривалу історію вивчення, теоретичні засади дослідження вставлених компонентів в українському мовознавстві досі не мають єдиного трактування. Дискусійними залишаються питання уніфікації термінології, виокремлення чітких класифікаційних типів, а також визначення функціонального потенціалу вставлених одиниць як засобів вираження авторської інтенції [Колоїз 2018; Новікова 2019; Турчак 2011; 2024]. Далеко невичерпний наведений перелік термінів на позначення вставлених компонентів – *вставлені одиниці (слова, словосполучення і речення)* (Б. Кулик), *вставлені одиниці (слова, сполучення слів і речення)*, *вставлені речення і вставлені поширювачі речення* (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська), *вставлені слова, словосполучення і речення* [В. Кононенко], *вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення)* (К. Шульжук), *вставлені конструкції, одиниці, компоненти* (А. Мойсієнко), *вставлені слова, сполучення слів і речення (вставлені мовні одиниці, вставлені частини, вставлені компоненти)* (П. Дудик), *вставлені конструкції, елементи* (А. Загнітко), *вставлені конструкції* (Г. Гримашевич, Л. Ост-

ровська, С. Шабат-Савка, А. Кіщенко), *вставлені компоненти* (Ж. Колоїз), *парентеза, парентетичні (вставлені) конструкції* (Г. Губарева, В. Калашник, О. Турчак), *вставлені конструкції, парантези, парантетичні унесення, вставлені (парентетичні) інтерполяції* (Р. Козак) – демонструє термінологічну неусталеність і різні концептуальні підходи дослідників до трактування поняття. Крім того, автори праці «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» переконували в необхідності запровадження ще третього поняття – *вставлений текст* [Слинько 1994, с. 397]. Особливості функціонування вставлених компонентів як стилетвірних засобів у художніх текстах українських авторів досліджували О. Галайбіда, В. Голуб, Г. Гримашевич, Г. Губарева, В. Калашник, О. Діденко, Г. Березовська, А. Кіщенко, О. Новікова, Ю. Пацаранюк, О. Семотюк, О. Турчак, С. Шабат-Савка. Дослідники відзначають визнані властивості вставлених компонентів у художньому просторі, що слугують «інструментом реалізації суб'єктивно-авторської моделі розповіді» [Колоїз 2018, с. 47]; «є виразними маркерами суб'єктивно-модальних інтенцій» [Шабат-Савка 2016, с. 247]; «дають змогу утворити різні семантичні рівні сучасного художнього тексту та посилити його варіативність у сприйнятті читачами» [Кіщенко 2021, с. 40].

Метою статті є опис особливостей структурно-синтаксичної організації та функційно-естетичного навантаження вставлених компонентів у романі М. Гримич «Вугледар – 2099».

Матеріал дослідження становить корпус із 150 відібраних методом суцільного виписування із роману М. Гримич «Вугледар – 2099» реченнєвих структур із вставленими компонентами в їх складі.

Методи та методика дослідження. У роботі застосовано метод суцільного добору матеріалу для дослідження, описовий метод для аналізу структурних, семантичних функцій вставлених компонентів, метод класифікації, контекстуально-інтерпретаційний та функційно-стилістичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти в тексті роману класифіковано на однослівні, неоднослівні (сполучення слів, із структурою словосполучення) та реченнєві.

Однослівні та неоднослівні (повнозначні слова у поєднанні зі службовими) вставлені компоненти за семантико-функціональними ознаками постають як оцінно-експресивні маркери. Виражені іменниками, прикметниками, вигуками або прислівниковими сполуками, з пунктуаційним позначенням емоційності, вони слугують для уточнення повідомленого, іронічної оцінки чи експресивного акцентування: *Ще місяць тому він умер би за сміху: послання, написане вручну (хендмейд!), та ще й таким незграбним почерком, та ще й на папері (нечувана марнотратність!)* [Гримич 2021, с. 17]; *Ця думка настільки зігріла і збадьорила його, що далі він уже цілковито в іншому – піднесеному – настрої сприймав свою віртуальну прогулянку* [Гримич 2021, с. 143]; *Роль, яку йому запропонува-*

ли – **чурки, нацмена**, – була не дуже, а точніше, зовсім не крута [Гримич 2021, с. 143]. Однослівні вставлені одиниці мають при собі підсилювальні, обмежувально-видільні частки: *Спершу він поводився грайливо, потім надокучливо, потім вередливо, потім нахабно, а ще потім – **і поготів!** – агресивно. Врешті-решт штучний інтелект визнав свою поразку [...] [Гримич 2021, с. 43]; **Пости, перепости, лайки, коменти – **і вуаля!** – ти тільки сиди й копійцяти [...] [Гримич 2021, с. 10]. Ти не повіриш, Жоржику, я докотилася до того, що знову – **вже вкотре** – руйную те, що створила власними руками! [Гримич 2021, с. 69]; **Маршрутка летить низенько, майже зачіпаючи крилом хмарочоси, а часом і – **оце круто!** – поміж ними [Гримич 2021, с. 60]; Дивитися у майбутнє замість проливати сльози над минулим або – **ще гірше** – маніпулювати історичними фактами [Гримич 2021, с. 75]; **Леоніда Львівна (та й не тільки вона)** здогадувалася, про що піде мова: один із безсмертних ось уже півроку безрезультатно добивався дозволу на евтаназію [Гримич 2021, с. 92].*****

Доволі поширеними в романі виявилися вставлені одиниці, приєднані до основного висловлювання за допомогою пояснювально-ототожнювального сполучника *тобто*. Функційне навантаження таких вставлень полягає в уточненні власної назви або ідентифікації героя: *Трапляється інцидент – інформація потрапляє до офіцера безпеки (**тобто до Кларисси**) – він надсилає повідомлення президентці Університету та виконавчому директорові одночасно [...] [Гримич 2021, с. 21–22]; Історію із залізницею, на якій буцімто він працював, **Клариса** взяв із закритого файлу «ЛЛ» (**тобто Леоніда Львівна**) з позначкою «ОК» (обмеженого користування) закритого архіву ейч-ару Вугледару [...] [Гримич 2021, с. 180]; Видно було без збільшувального скла, що, навіть якби Віталька (**тобто «преподобний Артемій»**) захотів це зупинити, йому б нічого не вдалося: його просто ніхто не почув би [...] [Гримич 2021, с. 80]; Дамочка в тигрячих лосинах і леопардовій синтетичній блузі вмить перетворилася з великої неповороткої ведмедиці на тих, чиє бойове забарвлення вона на собі носила (**тобто водночас на тигрицю і леопардицю**), кинулася на дзеркальну стійку рецепції, проїхала по ній на пузі й зловила пляшку віскі в 10 сантиметрах від підлоги [Гримич 2021, с. 104]. Вставлені компоненти розкривають значення слів в основному висловлюванні, наприклад, професійний жаргонізм: *То була маленька станція, де вантажили чашки (**тобто чаші для чавуну чи для шлаку**), дрібнички, негабарити [Гримич 2021, с. 182]; термін зі сфери документообігу: Історію із залізницею, на якій буцімто він працював, **Клариса** взяв із закритого файлу «ЛЛ» (**тобто Леоніда Львівна**) з позначкою «ОК» (**обмеженого користування**) закритого архіву ейч-ару Вугледару [...] [Гримич 2021, с. 180]. З уточнювально-пояснювальною метою використано вставлене словосполучення із прислівником *також*, що вказує на зв'язок з уже сказаним: *Раз на рік, на свято Вугледару, сюди запросто заходить казацька чайка***

(також історична реконструкція), а в плавнях й очеретах Кашилагачу може сховатися цілий флот козацьких байдаків [Гримич 2021, с. 64].

Вставлені неоднослівні компоненти із структурою простого або ускладненого словосполучення в досліджуваному матеріалі позначені модально-експресивним забарвленням. Оформлені за допомогою вигуків, часток, вставлені словосполучення передають іронічне ставлення автора (чи персонажа) до описаного в романі укладу життя міської агломерації Українських Об'єднаних Лібертатів, у якому збереглися застарілі для суспільства майбутнього архаїчні побутові звички: *Замість того, щоб бути як усі: користуватися share-сервісом, довірити свій побут спеціально навченим людям і роботам та не парити собі голову ремонтами, прибираннями, сортуванням сміття, оплатою комунальних послуг, економією води й електрики, – він (**чисто тобі динозавр!**) вкладає власні кошти у власний дім і займається хатніми справами самотійно [Гримич 2021, с. 5]; *І збирають його не роботи, як усе інше на вугледарських сільгоспугіддях, а люди (**так-так, люди!**) вручну (**так-так, вручну!**) [Гримич 2021, с. 7–8]. Іронічній тональності сприяє й частка *причому*, якою приєднується вставлене словосполучення: *Це зубоскальство не пасує офіцерові безпеки, тим більше начальникові Департаменту безпеки Університету та Науково-технічного центру, одного з трьох найкращих (**причому за різними рейтинговими системами**) у світі [Гримич 2021, с. 178]. Модальне значення категоричного твердження містить вставлене словосполучення стандартизованої структури: *Потім треба кричати якомога сильніше: «Видуби! Видуби! Видуби!» – і якщо він «видубить» (**а це безсумнівний факт**), значить, він бог [Гримич 2021, с. 79].****

Високим рівнем уживаності позначені вставлені компоненти, які деталізують, уточнюють хронологічні виміри висловлюваного в основній частині речення: *У XXII столітті (**хай навіть за рік до нього**) поняття «займатися своїм домом» означало безкінечно возитися зі своїми приватними хатніми роботами [Гримич 2021, с. 5]; *За своє довге життя вона кілька разів намагалась опинитися на пенсії, й лише один раз – **років із тридцять тому** – їй це вдалося [Гримич 2021, с. 42]; *Натомість (**приблизно через десять хвилин після маневрування серед очерету**) човен уперся кормою у щось сире, твердуюче, брудно-біле, здоровенне й рифлене [Гримич 2021, с. 87]; *Льонька виходила на платформу – **чи то в сніг, чи в дощ, чи в спеку**, – прибував поїзд, і вона списувала вагони, що професійною мовою означало: переписувала їхні номери, а потім звіряла з документами [Гримич 2021, с. 182]. Вставлені компоненти із значенням уточнення часових меж дії конкретизують часові маркери (*нарешті, у цю хвилину, за два дні*), уповільнюючи водночас динаміку розповіді: *Нарешті – **після кількоххвилинного шкварчання й моргання** – на екрані з'явилася картинка з банями Михайлівського собору на задньому плані [Гримич 2021, с. 151]; *І в цю хвилину – **після кількохсекундного шарудіння** – ка-******

нал знову змінився [Гримич 2021, с. 152]; – *Що правда, то правда, погодилась та, але в її голосі – чи не вперше за два дні!* – зазвучали песимістичні нотки [Гримич 2021, с. 268]. Локативне уточнення художнього ландшафту відтворюють вставлені компоненти із структурою поширених словосполучень: *Коли тим [міксгендерам] виповнилося по тринадцять, стало зрозуміло, що всі вони – в різних куточках світу* – однаково виявляють потяг до теоретичних знань [Гримич 2021, с. 38]; *Обабіч – у куцах та зелених нішах* – стояли скульптури у псевдороденівському стилі [...] [Гримич 2021, с. 64]; *На своїх займках (тобто нічийних землях, захоплених для ведення сільського господарства)* Ангели вирощували те, що може родити полтавська земля, а родити на цих чорноземах вона може все [Гримич 2021, с. 188]. Уточнювально-конкретизувальну атрибутивну функцію виконують вставлені словосполучки з розділовими сполучниками: *Пости, перепости, лайки, коменти – і вуаля! – ти тільки сиди й копіпейсти; й усі травми користувачів (реальні, уявні чи сконструйовані), комплекси, замишування собою, політичні переконання, їхнє свідоме та несвідоме – як на долоні!* [Гримич 2021, с. 10]; *На другому десятку років їхні зустрічі – реальні чи віртуальні* – не те щоб порідшали, але проходили без особливого ентузіазму [...] [Гримич 2021, с. 90–91]; *І от коли їй уже стало нестерпно від відчуття – реального чи уявного, – що це все, дихати нема чим, на неї війнуло не те щоб свіжим, але все-таки повітрям* [Гримич 2021, с. 260]. Цю групу доповнюють вставлені словосполучення з єднальними, протиставними і градаційними сполучниками: [...] *а люди (насамперед кияни) захотіли реального адреналіну, тому знову почали виходити зі своїх закамарків – і житлових, і віртуальних* – на світ божий, на вулиці, збиратися на площі Незалежності та на Хрещатику... [Гримич 2021, с. 175]; *Щоб зробитися невидимою, людині треба було вбиратися в спеціальний – дуже громіздкий і незручний – костюм, виготовлений з цих самих метаматеріалів* [Гримич 2021, с. 44]; *І це моїм батькам (реальним, до речі, а не пробірковим) після дезинфекції моїх рідних територій від війни випала почесна місія будувати Університет «Вугледар», а мені – вчитися в експериментальних школах майбутнього* [Гримич 2021, с. 27]; *А з іншого боку, управління великими людськими масами, а також піклування про їхнє здоров'я – як фізичне, так і інтелектуальне та психічне* – справа вкрай нелегка й відповідальна [Гримич 2021, с. 59]. Функцію атрибутивної конкретизації, докладного пояснення виконує однорідний ряд вставлених слів і словосполучень: *Побутова культура – з кохаузингом, шеринговим сервісом і щедрим стабільним щомісячним утриманням* – є, за всіма показниками, однією з найвищих у світі [Гримич 2021, с. 31] або сполучення іменника з відокремленим означенням: *Це ми – покоління, народжене у 2060-х, – вирости в тепличних умовах і дозволяємо собі розслаблятися в найбільш недоречний момент* [Гримич 2021, с. 21]. В обстеженому матеріалі виявлено вставлене сло-

восполучення, що позначає конкретизацію слова в основному реченні, з авторською вказівкою – уточнення: *Саме тому, коли якась пісенька з позаминулого століття увірвалася в приватний (уточнення: типу приватний) простір, автоматично записувалася в плейлист улюблених мелодій [...]* [Гримич 2021, с. 10]. Вставлення уточнювального типу, приєднані прислівниками, також мають іронічний підтекст: *Після громадянської філологічної війни прибічників та противників фемінітивів, що тривала кілька десятиліть, після завершення побійч на тему сексизму (спершу жіночого, потім чоловічого), після довгого періоду мирних переговорів поміж різноманітними громадськими організаціями, які витворилися навколо гендеру, й об'єднання їх під парасольковою організацією NEUTRAL – у суспільстві став модним середній світ* [Гримич 2021, с. 5]; *За онлайновою активністю можна було визначити, наскільки ти заможний, скільки, як і що ти їси [...], що ти любиш, а чого терпіти не можеш, чи є в тебе хобі, де й коли встаєш уранці, де й коли (а часом – і з ким) лягаєш, чи страждаєш від безсоння, чи відчуваєш страх перед темнотою/висотою/закритим простором і чи боїшся гуляти на самоті* [Гримич 2021, с. 10]; *Тоді як у прогресивних агломераціях, як-от Вугледар, Гренландія, Єллоунайф, він же Жовтий Ніж, давно вже ідеалом є середній рід, у допотопній консервативній Європі все ще, у допотопній консервативній Європі все ще надають джентльменську (а насправді – сексистську) перевагу жінці* [Гримич 2021, с. 56]. Авторка часто вдається до вставлених компонентів із структурою словосполучення, приєднаних прийменниками включно з, на кшталт для приєднання пояснювальних компонентів або конкретизації понять: *Адже в його функції як «замполіта» входило стежити за тим, щоб ніякої історії, ніякої політики, ніяких релігійних штучок, ніякого насильства (включно з мовним та естетичним) в Університеті не було* [Гримич 2021, с. 14]; *Його завдання – пильнувати, щоб кожен з культів – чи то традиційних (на кшталт гарріпоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева», що нині епідемією охопила Київ) – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14]. З метою конкретизації кола осіб використані вставлені компоненти з прислівниками насамперед, передусім, прийменниками від – до: *Тож поступово революції у віртуальному просторі стали немодними й неактуальними, а люди (насамперед кияни) захотіли реального адреналіну, тому знову почали виходити зі своїх закамарків – і житлових, і віртуальних – на світ божий [...]* [Гримич 2021, с. 175]; *Кларисса віддихувався, сидячи на бічному кріслі, і проклинав усе на світі – й передусім себе – за те, що погодився на цю аферу* [Гримич 2021, с. 229]; *Вже п'ятдесят років на безмежних просторах Українського Лібертату Вугледар будується на принципах кохаузингу – сучасного функціонального життєла, в яке автоматично включено всі можливі види послуг (від няньки до прибиральника, від садівника до кухаря), що їх людина одержує, не виходячи з дому* [Гримич 2021, с. 26]. Значення емоційної оцін-

ки висловлюваного містить вставлена одиниця, за структурою і семантикою близька до вставних одиниць: *Підступна Анжеліка провела друзів повз цю ідилічну українську красу, натомість – на їхнє розчарування – повернула у прокопаний у глинищі вузький тунельчик [...]* [Гримич 2021, с. 145]. Для уточнення офіційної посади, соціального статусу героїв вводяться вставлені прикладкові конструкції: *Леоніда Львівна – президентка Університету «Вугледар» і за сумісництвом депутатка Верховної ради Українських Об'єднаних Ліберталів від Вугледарського округу – бурчала на Абдуллу Абу Касима Ібн Смарагда – начальника Сільськогосподарського та споживацько-харчового департаменту: мовляв, чому б не поставити роботів на збір чебрецю?* [Гримич 2021, с. 8]; *Леоніда Львівна – тоді ще Льонька – була в курсі всіх новин в усіх цехах: хто чого потребує [...]* [Гримич 2021, с. 181]; *Тут підвелася дівчинка – та сама, симпатиченька, з косичками і з веснянками на носіку – і заспівала [...]* [Гримич 2021, с. 198]. Експресивно-іронічне забарвлення має вставлене словосполучення із значенням додаткового повідомлення: *За п'ятнадцять хвилин вона – з макіяжем а-ля Анжеліка, зі свіжим лаком на нігтях й у фіолетовому халаті з оранжевими жар-птицями – була готова вітати автобус, набитий комсомольцями та їхньою охороною* [Гримич 2021, с. 191].

Найвищий рівень синтаксичного розгортання в романі «Вугледар – 2099» демонструють вставлені компоненти із структурою речення. Це прості речення з різним типом граматичної основи, які репрезентують широку палітру значень. Так, у межах двоскладних речень виокремлюємо такі значення: сатиричне маркування радянського минулого (побіжне зауваження): *І лише в середині 1970-х, коли зводили міст через Сіверський Донець – а це було за часів правління Бровастого, – бульдозери згорнули всі надгробки й на них поставили той місток* [Гримич 2021, с. 84]; *Колись, коли ще не було мосту через річку, а в монастирі розташовувався грязьовий курорт (це була епоха чи то Раннього, чи то Пізнього Бровастого), сюди добиралися не знизу, а згори* [Гримич 2021, с. 84]; хронологічний коментар історії українських майданів: *Звідтоді вони пройшли власну еволюцію – від студентських протестних рухів (першою була Революція на граніті) до революції диванних і фейсбучних* [Гримич 2021, с. 75]; деталізація об'єктів, обставин подій: *Леоніда Львівна не розгубилася й дала розпорядження ВОВІ-3 (тоді ще в неї було третє покоління ВОВІ) забрати постамент з ногою і відірвану руку постнеоязичницького бога до себе у масток* [Гримич 2021, с. 83]; уточнення, доповнення до повідомлюваного в реченні: *Леоніда Львівна вже трохи була заспокоїлася після святогірського артемівського стресу, працюючи дні й ночі у своєму мастку (тоді це був звичайний дачний будиночок на березі Сіверського Дінця)* [Гримич 2021, с. 86]; конкретизація, принагідні зауваження до предмета й обставин мовлення: *Найнетерплячіші, – а це виявилися охоронці Зорестріла, – вже сиділи за сто-*

лом в очікуванні свого шефа та сніданку [Гримич 2021, с. 236]; *В цей самий час почне гелем наповнюватися повітряна куля – а вона у мене у вигляді парашута – і понесе людину вгору* [Гримич 2021, с. 268]; *Вийшло по-смішному: під однією стінкою сиділа вона, ліворуч від неї сопіла Леоніда Львівна, далі – Анжеліка (вони удвох якраз і звіряли свої родинні плями на зап'ястку лівої руки), а навпроти вилаштувалася чоловіча компанія – Волнушкін, Абдулла й Васильківський* [Гримич 2021, с. 266]; пояснення повідомлюваного: *Схил виявився дуже стрімкий, порослий деревами, – Васильківський ханався за них, підтягуючись угору, або ж лягав на стовбури спиною для перепочинку (через крутизну гори дерева росли не перпендикулярно, а нахилцем)* [Гримич 2021, с. 97]; побіжне зауваження з експресивною характеристикою персонажа: *А ось тепер вона це зробить! Раз Жоржик казав (а він був іще той провидець!), значить, прийшла година* [Гримич 2021, с. 88]. Граматичними маркерами у вставлених реченнях цієї групи виступають вказівні займенники *це, цей, ця, такий*, прислівники *так, тоді*, що з їх допомогою вставлення передають додаткові відомості чи побіжні зауваження: *Вірили в усякі там дурниці: в конспіративні змови (й слово таке було для цього – «козні») світового імперіалізму, вірили в комунізм, у Леніна, в партію, у світле майбутнє* [Гримич 2021, с. 199]; *За президентства Оліяни комсомольці – так називалася ця секта старовірів – попереселялися в такі зони, утворивши свої колонії* [Гримич 2021, с. 119]. В окремий тип відносимо вставлені двоскладні речення із назвою особи в позиції підмета і дієсловами мовлення, сприймання в позиції присудка: *Монотонна робота, але – казала Леоніда Львівна – корисна для майбутнього топменеджера* [Гримич 2021, с. 182]; *Бо насправді – зізналася вона собі чесно – її задовбав Вугледар і його ідеальна нудьга* [Гримич 2021, с. 201]; *Васильківський подивився на жовті зуби діда Пихта, і – Абдулла це зрозумів по рухові борлака – його мало не змудило* [Гримич 2021, с. 146]. *Вгорі – Васильківський помітив це у спалаху блискавки – був скляний дах, а кожен поверх позначали бетонні поруччя* [Гримич 2021, с. 99]. У наведених висловлюваннях вставлені речення виконують функцію авторизації думки, вказівки на спосіб і характер мислення.

Пояснювальні функції властиві вставленим двоскладним реченням, якими є підрядні частини, приєднані до основного висловлювання сполучними словами: *Після винайдення Волнушкіним матеріалів невидимості та заміни звичайної цегли вежі на гібридну це було технологічно неважко: ВОВА-5 майстерно налаштував прожектори, щоб світло заломлювалося під відповідним кутом (який забезпечував невидимість цегли), вежа зникла і залишився лише Артем* [Гримич 2021, с. 88]; *Волнушкін подумав, що зараз би не завадило знайти Клариссу, але от біда: інтернет-окуляр (які ідеально виконали б пошук) вдягати не можна, бо вони видимі* [Гримич 2021, с. 247]; *Картинки були приблизно однакові: простягнуті до дерева руки (які могли по-*

гладжувати кору дерева, а могли й прикріпляти папірчик), екзальтовані обличчя (які вдивляються чи то в дерево, чи то в записку), сміх, здивування, розчарування на мармизах студентів – нічого особливого [Гримич 2021, с. 34]; Після двогодинного очікування Малою університетською радою на допомогу (яка так і не надійшла) та після невдалих спроб зв'язатися із зовнішнім світом на оперативній нараді було вирішено провести розвідку [Гримич 2021, с. 96]; Леоніда Львівна засікла час. У ній розгорівся дослідницький інтерес: цікаво: скільки потрібно часу, щоб покоління середини ХХІ століття (серед яких, до речі, були люди з вищою освітою) змирилися з законами фізики? [Гримич 2021, с. 83]. Крім більшості підрядних означальних частин, у позиції вставлених зрідка виступають й інші типи підрядних речень (умови, допустові): Волнушкін уже був піднявся з місця, щоб перехопити Кларису (якщо він справді десь поряд), як у себе над вухом почув голос Леоніди Львівни: – Волнушкін, я знаю, що ти тут [Гримич 2021, с. 243]; І під впливом цієї суспільної тенденції навіть носії романських і германських мов, наслідуючи українців (хоча почуття власної гідності заважало їм визнати це публічно), стали вишукувати в історичних ресурсах своєї мови архаїчні форми середнього роду та вводити їх в обіг [Гримич 2021, с. 5].

Двоскладні неповні речення у позиції вставлених компонентів із погляду семантико-функціональних ознак диференціюються за такими функціями – суб'єктивно-емоційного порівняння: Бо зараз би в їхніх душах бродило сум'яття, немов у ямі з компостом (як оце в ній тепер), і панував би хаос у їхніх головах замість відчуття спокою, затишку, впевненості й комфорту [Гримич 2021, с. 31], уточнення слова або дефініції, добору автором найбільш точного вислову: І справді, людина, яка годує (а точніше, за обсягами очолюваного ним виробництва, може прогнати Європу, Африку й Австралію), має запам'ятатися людству не лише своїм внеском у цивілізацію, а й своїм іменем [Гримич 2021, с. 144]; емоційно-оцінного побіжного зауваження: Леоніда – зі знанням справи, неначе все життя цим займалася, – глибоко затяглася, заплющивши від насолоди очі [Гримич 2021, с. 147]. Неповне двоскладне речення може займати позицію вставленого компонента із значенням додаткового пояснення чи уточнення значення слова: Потім Льонька стала оператором біля чергової, на тодішньому сленгу – діжурної. Сиділа, відповідала на дзвінки, замовляла («запрашувала») поїзди [Гримич 2021, с. 182]; Хороші хлопці. Розмовляли про дружин (дехто навіть про дітей), про котики, песиків, про природу [Гримич 2021, с. 198]. За структурними ознаками переважають вставлені двоскладні речення з неназваним (пропущеним) підметом. У деяких із них спостерігаються нагромадження експресивних засобів (повтор, заперечення, гіпербола), а вставлений компонент вносить у текст елементи живорозмовності: Ці ритуальні перебирання вручну заатару, ця спільнота вугледарських хіпі, що працює в нього на чебрецевих

полях, цей останній – ні, не останній, останній уже був сто років тому – най-най-найостанніший романтик Васильківський, що закохано поглядає на Ф'ю, а та у відповідь безперервно кліпає своїми рожевими пухнастими віями!.. [Гримич 2021, с. 69].

Вставлені структури, репрезентовані односкладними неозначено-особовими, узагальнено-особовими, безособовими, інфінітивними, номінативними реченнями, мають різні функційні вияви. Функцію соціокультурного та хронікального коментаря виконують вставлені компоненти із структурою неозначено-особового речення: Адже писати він учився не в школі (у закладах початкової освіти письмо як шкільний предмет відмінили ще до його народження), а на курсах каліграфії арабської мови, які нав'язала всім членам Малої університетської ради Леоніда Львівна для профілактики Альцгеймера [Гримич 2021, с. 18]; Передбачалося, що коли міксгендери виростуть, то стануть в авангарді прогресу (власне, для цього їх і робили) – ініціативні, креативні, активні [Гримич 2021, с. 37]; Гаїнині роздуми перервала Леоніда Львівна, ввійшовши до кабінету й гупнувшись усією вагою у своє крісло. (Через цю звичку крісло президентки Університету «Вугледар» міняли щопівроку) [Гримич 2021, с. 33]; Тим часом Кларисса доповідав, що папір виявився стандартним – такий використовують в університетських офісах, а от авторучка була наповнена старим загуслим чорнилом [Гримич 2021, с. 35]. Функцію авторизації мовлення та передавання психологічного стану персонажів виконують вставлені безособові речення: Леоніда Львівна не любила відеозв'язку, тому що на екрані – так їй здавалося – вона видавалася товстою [Гримич 2021, с. 20]; Я пожартувала! – миролюбно сказала вона й розсміялася безтурботним сміхом (що діалогу їй як не просто) [Гримич 2021, с. 193]; Гаїна розмірковувала: якщо їхня маршрутка розбилася в Пісках Удайських (а не вірити цьому підстав не було), то вони перебувають саме в зоні, що вигнутим хробачком тягнеться від Малої Ведмедиці – «чорнодірної» столиці, через Піски Удайські й аж до Великої Ведмедиці на східному кордоні [Гримич 2021, с. 119]. Безособове речення у позиції вставленого компонента може передавати принагідне зауваження, підсилене вставним виразом: Хоч Абдулла поклав своє життя на вдосконалення смакових якостей продуктів (до речі, його було визнано одним із творців найсмачніших речей у світі за рейтингом 2089 року), але те, що він з'їв уранці, не йшло в жодне порівняння з його винаходами [Гримич 2021, с. 153]. Вставлене інфінітивне речення у формі риторичного питання маркує процес внутрішнього мовлення персонажа, який намагається підібрати точне слово або зважує правдивість інформації: Васильківський змирав оком її поставу й відзначив, наскільки потужним може бути оптичний обман: за стійкою жіночка здавалася опасистою, а зараз перед ним постала – як би це сказати? – «колхозніца» з пам'ятника Мухіної, зображення якого висить у Леоніди Львівни вдома в кабінеті [Гримич 2021, с. 107]. Додаткове повідомлення з вираженою емоційно-експресивною семан-

тикою репрезентує вставлене речення номінативного типу: *Ще місяць тому він умер би зі сміху: послання, написане вручну (хендмейд!), та ще й таким незграбним почерком, та ще й на папері (нечувана марнотратність!)* [Гримич 2021, с. 17].

Вставлені компоненти із структурою складносурядного речення представлені в романі незначною кількістю. Це речення із єднальним сполучником *і*, а також розділовими сполучниками *чи*, *чи то* між частинами: *Звичайно, він був неприємно вражений тим, що в ній так добре прописані больові відчуття (при падінні маршрутки він дуже сильно вдарився головою, і його ніс досі добряче поболював), але все інше його захоплювало [...]* [Гримич 2021, с. 144]. Сурядні структури з розділовими сполучниками передають стан невизначеності між альтернативними чинниками чи мотивами дій, виражають припущення автора щодо причини емоційного стану персонажа: *– Оскільки ми досі не з'ясували, як передається інфекція, завезена з Фьодор-Кузьмічеська, – чи повітряно-крапельним шляхом, чи через їжу, – оголошується карантин!* [Гримич 2021, с. 57]; *Здається, вже й не було особливих причин збиратися, проте – чи то бажання було величезне, чи то за інерцією – традиція підтримувалася* [Гримич 2021, с. 76]; *Абдулла Абу Касим Ібн Смарагд з повним ротом насупився – чи то через замах на зайняте ним місце, чи через нетолерантне «чурка», – проте Анжеліка дала йому в руки ще один мегабутерброд, і він слухняно покуснувся* [Гримич 2021, с. 123].

Вставлені компоненти із структурою складнопідрядного речення представлені різними структурними варіантами: із прислівним і детермінантним зв'язком предикативних частин. Обстежений матеріал засвідчує в позиції вставлених компонентів складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною: *Я ж їх усіх з отакісінького (Леоніда Львівна зобразила лівую рукою, як гладить по голові трирічну дитину) відстежувала: відбирала, леліяла, виховувала, викохувала, вчила, перевчала!* [Гримич 2021, с. 68], підрядною означальною частиною: *Потребу в фізичній присутності членів Малої університетської ради було викликано необхідністю порадитися щодо тієї горезвісної записки (де йшлося про машиніста, який колисає на руках щойно народженого хлопчика), прикріпленої іржавою канцелярською кнопкою до вузлуватого стовбура старої оливи* [Гримич 2021, с. 33]; *Хтось підійшов до вікна – того, що з боку колії, з балкончиком, – і став заглядати досередини* [Гримич 2021, с. 210]; *Вся гуманітарна думка – те, що колись називали антропологією, лінгвістикою, соціологією, літературознавством, філософією, – у неї під крилом!* [Гримич 2021, с. 32]; *Його завдання – пильнувати, щоб кожен з культів – чи то традиційних (на кшталт гарріпоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева», що нині епідемією охопила Київ) – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14]; *Клариссі спершу довелося пояснювати членам Малої університетської ради, що таке порнографія (мовляв, це візуальна культура ми-*

нулих століть, коли людство ще було зациклене на брудних тваринних інстинктах), і лише тоді дати відповідь начальниці: – Поки що ні [Гримич 2021, с. 47]; *А депутатам поза представницькою функцією (наприклад, візити до інших парламентів світу, які досі працювали за традиційною схемою) доводилося розрулювати ситуації, які виникали в Українських Об'єднаних Лібертатах у зв'язку з непередбачуваним людським чинником* [Гримич 2021, с. 74]; *Однак цього жарту ніхто не зрозумів, окрім спеціалістки з лінгвістики та історії мови Гаїни Шевченко: Леоніда Львівна ціле життя поклала на те, щоб увесь Вугледар – не лише Університет, а й найбагатший і найуспішніший з Українських Лібертатів, включно з іммігрантами, що його населили й перенаселили, – не сумнівався, що споконвічна мова вугледарських земель – українська* [Гримич 2021, с. 9]; *– Отже, в цьому році свято наплювання ревізійністок, опортуністок, сатаністок і меншовицьких відьом – словом, тих, чиї імена вголос не називаються, – ми, як завжди, проведемо у вигляді спалення на вогні їхніх опудал* [Гримич 2021, с. 202]; *Кларисса – єдиний, хто зберігав холодний спокій за будь-яких обставин, – відповів оксамитовим басом, клацаючи пальцями по клавіатурі свого кишенькового аналізатора безпекового середовища...* [Гримич 2021, с. 46]; з підрядною порівняльною частиною: *І тут у гру вступив Кларисса. Він повернув руку до нападників і спрямував промінь захисного персня (такого самого, як у Волнушкіна в маленькій синій оксамитовій коробочці) на охоронців, миттєво «знеструмивши» їх* [Гримич 2021, с. 251]; *Шлюб – такий, як в Абдулли Абу Касима Ібн Смарагда, – стає винятком* [Гримич 2021, с. 23]; *Кожному з них по 150–170 років, і що характерно: здоров'я в них – як у тих голих землекопів, за цією генетичною схемою було відредаговано їхні гени, – стабільно незмінне* [Гримич 2021, с. 89–90]; з підрядною допустовою частиною: *Гаїна – дарма що користується правом займатися питанням історії мови та працює з базами даних історичної граматики, етимології й історичної лексикографії – не має доступу до архівних матеріалів Великої української Історії* [Гримич 2021, с. 29].

Одна з найприкметніших рис індивідуального стилю роману «Вугледар – 2099» – це присутність автора-філолога, добре обізнаного з питаннями мовної комунікації представників різних соціальних груп у різних часових вимірах. У Вугледарському Лібертаті мовлення мало бути зрозуміле, спрощене, «всі асонанси, дисонанси, синонімічні ряди, інвективи, інверсійний синтаксис, порівняння, натяки, езопівська мова тощо заборонялися», «метафори, як виняток, вживалися освіченими верствами суспільства» [Гримич 2021, с. 52]. Показово, що аспект культури мовної поведінки функційно реалізований й у вставленому компоненті (із структурою складного безсполучникового речення): *Гаїна здригнулася: не від суржика, що мав би покорчити лінгвістку (Леоніда Львівна навмисне запрограмувала мову ВОВИ-5 на суржик – бачте, з правильномовним*

їй було нудно!), а від того, як їй поклав руку на плече ВОВА-5 [Гримич 2021, с. 59].

Вставлені компоненти із структурою багатокомпонентного складного речення в інтерпозиції висловлювання створюють ефект «тексту в тексті», коли лінійне розгортання сюжету призупиняється задля деталізації викладу, історичної довідки чи ретроспективного зауваження: *Поза тим перспектива відвідати Київ, де починався новий Майдан і де можна було легально спробувати «білу королеву», неабияк усіх приваблювала, навіть з урахуванням проходження курсу лікування в інфекційній лікарні (в просунутому Вугледарі інфекційних хвороб давно не виникало, а отже, й такого відділення не було, тому доводилося летіти до Києва)* [Гримич 2021, с. 57]; *Леоніда Львівна ще встигла забігти на кухню – кинути Гайні, яка тренувалася мити посуд, білий халат технічки та врятувати Анжелічині голуці й борщ від пригоряння, виключивши плиту, – аж тут червоний двоповерховий автобус в'їхав на подвір'я санаторію під несамовите ревіння трактора, що тягнув його по бетонних плитах* [Гримич 2021, с. 191].

У вставлених компонентах, що становлять фрагменти внутрішнього монологу, передано раптові моменти спогадів, у яких герої рефлексують над своїм минулим або аналізують ставлення до оточення: *В голові промайнув блискавкою уривок спогадів про дитячі роки, коли Леоніда Львівна вперше збирала їх докупи: худого, аж синього, асоціального Волнушкіна, сором'язливого смаглявого Абдулла, холодного Васильківського (а ні, його ще з ними тоді не було – так само, як і Кларисси з Максвеллом) і її, відмінницю в усіх сенсах цього слова, Гайну* [Гримич 2021, с. 286]; внутрішнє коментування психологічного стану героя: *І тієї ж миті, коли йому це спало на думку, почувся огидний, немов скреготіння стародавньої болгарки, голос: то робот-секретар СОСО (от до нього Васильківський не виявляв такої ніжності, як до МОМО, – й усе через його здатність перервати стан блаженства в недоречний момент) повідомив: – Шефе, до вас добирається Леоніда Львівна* [Гримич 2021, с. 19–20]; *Попереду йшов Васильківський у спортивному костюмі та кросівках, за ним Кларисса – також у кросівках, ділі – Абдулла (ну, Абдулла взагалі ніколи не знімав їх, а ті, що на ньому, очевидно, були запасні, бо чистенькі)* [Гримич 2021, с. 129].

М. Гримич використовує синтаксичний прийом композиційного нагромадження та дистантного паралелізму, за якого вставлені компоненти концентруються в межах одного висловлювання. Граматично такі структури виявляють однотипне або різнотипне структурно-синтаксичним оформлення, а їх нагромадження в межах мікротекстів експресивізує авторське мовлення і мовлення героїв: *Максвелла звільнила (щоб не пхав свого довгого носа в чуже просо!), Волнушкіна затюкала (щоб не розслаблявся!), в Гайні ініціювала фобії (щоб хоч хтось у моїй команді контролював ситуацію, яка завжди коливається на межі абсурду), Клариссу геть заплутала (ну, це старе правило підпільни-*

ка: охранку–ЧК–ГБ–КГБ–ФСБ–СБУ–БУ завжди треба дурити, інакше вона наступає тобі на горло), Ібн Смарагда озадачила (давно він мозок свій не тренував) [Гримич 2021, с. 67]; передає детально віхи минулого персонажа: *Леоніда Львівна – тоді ще Льонька – була в курсі всіх новин в усіх цехах: хто чого потребує (тобто кому що треба відвантажити) і хто завершив своє виробництво (тобто що буде навантажувати): концентрат, агломерат, чавун, шлак, кокс, добавки, лом, сталь, МНЗЛ, – плюс стежила за технічним станом вагонів* [Гримич 2021, с. 181]; вносить додаткову інформацію: *Картинки були приблизно однакові: простягнуті до дерева руки (які могли погладжувати кору дерева, а могли й прикріплювати папірчик), екзальтовані обличчя (які вдивляються чи то в дерево, чи то в записку), сміх, здивування, розчарування на мармизах студентів – нічого особливого* [Гримич 2021, с. 34].

Яскравим зразком розміщення вставлених компонентів у суміжних реченнях є мікротекст: *Власне, всі давно чекали, коли саме вона зробить перший крок. І не тому, що вона найстарша серед них (культ старості, як і ейджизм, було успішно викорінено з їхнього суспільства ще двадцять років тому). І не тому, що вона президентка Університету Вугледар (поклоніння авторитетам також вважалося сьогодні непростимим моветоном). І поготів не тому, що вона була жінкою (гендерні привілеї та ритуали лишилися в минулому)* [Гримич 2021, с. 9].

Важливим аспектом синтаксичної організації вставлених компонентів у романі постають елементи інтертекстуальності, зокрема автоцитації, внутрішні монологи та алюзії. Як відзначає Н. Кондратенко, художні тексти тяжіють до передавання цитат у вигляді непрямої мови, що уможливило поєднання цитати з її інтерпретацією в одному висловленні [Кондратенко 2012, с. 186]. У романі М. Гримич спостерігаємо випадки трансформації вставлених компонентів у площину думок персонажів: *– Вам може здатися, що каракулі на записці – це почерк людини, яка вчиться писати чи розучилася писати («Добрячий камінчик у город Кларисси», – подумала Гайна)* [Гримич 2021, с. 40]; *Кларисса припустив, що записку писала або ж дитина («Дитина?!» – скривилася Гайна), або ж стара людина, пальці якої вже не слухаються, – про це, мовляв, свідчать карлючки, якими написано текст* [Гримич 2021, с. 36]; *Один Васильківський не піддається на хитрощі (вещь в себе, панімаєш лі!), – Леоніда Львівна саркастично кахикнула і підвела риску: Набридли вони мені всі! Бачити їх більше не можу!* [Гримич 2021, с. 67]; *– Ти звиняй, бро, – звернувся до нього трохи ніяково дядько. («Бро? – подумав Кларисса. – Як у старих американських фільмах»), – але Анжелка мене усігда годує* [Гримич 2021, с. 212–213]. Вставленням передається роздвоєння комунікативного простору: читає одночасно бачить висловлювання героя і приховану, іронічну рефлексію мовця (слухача). Іноді у вставленому компоненті мають місце прецедентні висловлюван-

ня: *Проте народ не те щоб любив нову владу (адже Україна, як то кажуть, не Росія, тут царків ненавидять), але чомусь на Майдан не виходив* [Гримич 2021, с. 184]; *Чесно кажучи, Леоніда Львівна давно вже збиралася це зробити (постнеоязичники на радість неоязичникам зникли, як роса на сонці), та все ніяк не доходили руки* [Гримич 2021, с. 77].

Вставлені компоненти в аналізованому матеріалі займають, як правило, позицію всередині висловлювання. Однак доволі поширеними є випадки постпозитивного розміщення, що надає вставленню виразнішої змістової самостійності та ізольованості: *Він заплющив очі й уявив себе маленьким хлопчиком, якого тримає великими руками машиніст, притискаючи до себе й колисаючи, – саме так колись робили батьки зі своїми синами* [Гримич 2021, с. 22]; *Завідувач Департаменту безпеки завершив свій звіт тим, що, на жаль, найголовнішого – авторства записки – поки що не вдалося з'ясувати, бо ні з чим було звірити почерк – від руки вже давно ніхто не писав* [Гримич 2021, с. 35]; – *Клариссо, ти все сказала, що хотіла? (Кларисса любив, щоб до нього зверталися в жіночому роді)* [Гримич 2021, с. 36]; *Та покрутилася-повертілася і з'ясувала, що в мережі не існує жодної інформації про життя цього міста, тому вона взяла на озброєння роман Тат'яни Толстої ще пуйлівської епохи і по ньому проінструктувала Волнушкіна, – ясно, що з поправкою на те, що все може бути зовсім не таким, як у тому тексті* [Гримич 2021, с. 51]; *Це місце також розташовувалося в яру, але, на відміну від яру Бабгалиного, було цілком цивілізованим – звісно, за мірками піскоудайськими, які вугледарцям за час перебування в чорній дірі ставали щораз ближчими й ближчими* [Гримич 2021, с. 145]; – *Так. Ще наших двоє, – повторила Анжеліка (Гаїна відзначила, що вона не сказала «ваших»)* [Гримич 2021, с. 254]; *Кларисса посадив Гаїну на бетонну брилу («Ще міліметр – і ця брила могла бути на мені!» – затремтіла вона)* [Гримич 2021, с. 256]; – *Хто і плеймейкер, і воротар? (Вона любила себе так називати, використовуючи стару футбольну термінологію. А ще «граючим тренером»)* [Гримич 2021, с. 290].

Вставлені компоненти можуть ускладнюватися вставними словами, словосполученнями і реченнями: *І це моїм батькам (реальним, до речі, а не пробірковим) після дезінфекції моїх рідних територій від війни випала почесна місія будувати Університет «Вугледар» [...] [Гримич 2021, с. 27]; У ній розгорівся дослідницький інтерес: цікаво: скільки потрібно часу, щоб покоління середини ХХІ століття (серед яких, до речі, були люди з вищою освітою) змирилися з законами фізики?* [Гримич 2021, с. 83]; – *Отже, в цьому році свято паплюження ревізійністок, опортуністок, сатаністок і меншовицьких відьом – словом, тих, чий імена вголос не називаються [...] [Гримич 2021, с. 202]; А депутатам поза представницькою функцією*

(наприклад, візити до інших парламентів світу, які досі працювали за традиційною схемою) доводилося розрулювати ситуації, які виникали в Українських Об'єднаних Лібертатах у зв'язку з непередбачуваним людським чинником [Гримич 2021, с. 74]; *І справді, людина, яка годує (а точніше, за обсягами очолюваного ним виробництва, може прогнати Європу, Африку й Австралію), має запам'ятатися людству не лише своїм внеском у цивілізацію, а й своїм іменем* [Гримич 2021, с. 144]; *Вхідний хол освітлювали тьмяні бра, вириваючи з темряви ікласті голови опудал тварин, почеплені на оббитих лакованими дерев'яними дошками (або, як колись казали, вагонкою) стінах* [Гримич 2021, с. 99]; *«Товариство безсмертних» (або, як вони самі себе саркастично називали, «Братство голих землекопів»)* – це була спільнота людей, об'єднаних за принципом *«хіба хочеш – мусиш»* [Гримич 2021, с. 89]. Трапляються в романі вставлені компоненти, структурно ускладнені іншими вставленими одиницями: *І викликають їх на засідання лише раз на півроку – виконати свої суто декоративні функції, бо вже давно весь державний апарат – і не лише виконавчий, а й законодавчий (включно із законотворчістю) – є справою штучного інтелекту: цілої армії безвідмовних щодо тривалості праці, непідкупних робітників-держслужбовців* [Гримич 2021, с. 74]; *Коли в нього був лише один робот – мийник вікон, то йому доводилося самому виконувати всі види робіт: і набирати хоботом (або, як казала Леоніда Львівна, дулом) воду, й ширувати щіточками скло, й мити віконні рами* [Гримич 2021, с. 6]. У романі спостерігаємо також кількарівневі ряди різноструктурних вставлених компонентів у межах одного висловлювання: *Його завдання – пильнувати, щоб кожен з культів – чи то традиційних (на кшталт гарріпоттерства), чи новітніх (як-от «Біла королева», що нині епідемією охопила Київ) – не переростав у релігію...* [Гримич 2021, с. 14].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про структурно-синтаксичну різноманітність і поліфункційність вставлених компонентів у романі М. Гримич «Вугледар – 2099». За структурно-синтаксичними параметрами вставлені компоненти репрезентовані трирівневою системою: однослівними лексемами, неоднослівними утвореннями та структурами реченнєвого типу. Кількісний аналіз матеріалу засвідчує помітну перевагу реченнєвих конструкцій, що засвідчує прагнення авторки до максимальної деталізації художнього простору. Використовуючись із метою додаткового повідомлення, пояснення, уточнення, конкретизації, побіжних зауваг, доповнення, спричинених обставинами мовлення, вставлені компоненти виконують важливу роль у структурному, семантичному та емоційному урізноманітненні мовного простору твору, функціонують як виразні текстотвірні засоби, постають одним із ключових факторів моделювання художнього світу роману, надають текстові живорозмовного стилістичного забарвлення.

Література

1. Азарова Л. Вставні та вставлені конструкції в історичному дискурсі. *Рідний край*: наук., літ.-худ. альманах / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2018. № 1 (38). С. 139–144.
2. Галайбіда О.В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2009. 20 с.
3. Герасименко Н.В. Сучасна українська антиутопія: жанрові пошуки (на матеріалі романів М. Гримич «Вугледар – 2099» та В. Рафасенка «Довгі часи». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Том 33 (72). № 3. С. 207–212.
4. Голуб В.Ю. Вставлені компоненти як синтаксичний засіб маркування кута зору оповідача в пригодницьких творах О. Гавроша для дітей і юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. Видавничий дім «Гельветика», 2023. № 61. С. 49–52.
5. Гримашевич Г.І. Вставлені конструкції як складник синтаксичного простору роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Modern Philology*. 2025. № 4. С. 31–37.
6. Гримич М. Вугледар – 2099. Роман. Київ: Нора-Друк, 2021. 296 с.
7. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
8. Кіщенко А.М. Вставлені синтаксичні конструкції як репрезентанти категорії адресантності в художньому дискурсі. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Філологія. Одеса, 2021. Т. 26. Вип. 2 (24). С. 40–45.
9. Козак Р.В. Текст і дискурс як джерела спричинення експресивного синтаксису вставлених конструкцій. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. Випуск. 46. С. 119–123.
10. Колоїз Ж. Дискусійні моменти теорії вставлень. *Філологічний часопис*: науковий журнал. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.
11. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 320 с.
12. Кононенко В.І. Вставлені слова, словосполучення і речення. *Українська мова: Енциклопедія*. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 89.
13. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
14. Новікова О.О. Вставні та вставлені конструкції у сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки: зб. наук. пр. Бердянськ: БДПУ, 2019. Вип. 18. С. 162–176.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
16. Турчак О.М. З історії вивчення вставлених конструкцій як синтаксичної категорії структурно-семантичного рівня. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Мовознавство. 2011. Т. 19. Вип. 17 (3). С. 160–165.
17. Турчак О. Парентеза як засіб експресивного синтаксису в історичному романі Павла Загребельного *Диво*. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2024. vol. 12. С. 97–119.
18. Шабат-Савка С. Граматичні маркери суб'єктивно-модальних інтенцій: вставні та вставлені конструкції. *Філологічний дискурс*. Зб. наук. праць. Хмельницький, 2016. Вип. 3. С. 240–250.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Azarova L. (2018) Vstavni ta vstavleni konstruktсии v istorychnomu dyskursi [Insertive and embedded constructions in historical discourse]. *Ridnyi kraj*: nauk., lit.-khud. almanakh / Poltav. nats. ped. un-t im. V.H. Korolenka. Poltava. № 1 (38). S. 139–144 [in Ukrainian].
2. Halaibida O.V. (2009) Vstavleni konstruktсии v ukrainskomu khudozhnomu teksti [Inserted constructions in Ukrainian literary text]: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.01 / NAN Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
3. Herasymenko N.V. (2022) Suchasna ukrainska antyutopiia: zhanrovi poshuky (na materiali romaniv M.Hrymych «Vuhledar – 2099» ta V. Rafaienka «Dovhi chasy» [Modern Ukrainian dystopia: genre searches (based on the novels of M. Hrymych «Vuhledar – 2099» and V. Rafaenko «Long Times»)]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho*. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Vydavnychiy dim «Helvetyka». Tom 33 (72). № 3. S. 207–212 [in Ukrainian].
4. Holub V.Yu. (2023) Vstavleni komponenty yak syntaktychnyi zasib markuvannia kuta zoru opovidacha v pryhodnytskykh tvorakh O. Havrosha dlia ditei i yunatstva [Inserted components as a syntactic means of marking the narrator's point of view in O. Havrosh's adventure works for children and youth]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia. Vydavnychiy dim «Helvetyka». № 61. S. 49–52 [in Ukrainian].

5. Hrymashevych H.I. (2025) Vstavleni konstrukttsii yak skladnyk syntaksychnoho prostoru romanu Viktorii Amelinoi «Dim dlia Doma» [Insertion of constructions as a component of syntactic space in Viktoria Amelina's novel «House for Dom»]. *Modern Philology*. № 4. S. 31–37 [in Ukrainian].
6. Hrymych M. (2021) Vuhledar – 2099 [Vuhledar – 2099]. Roman. Kyiv: Nora-Druk. 296 s. [in Ukrainian].
7. Dudyk P.S., Prokopchuk L.V. (2010) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». 384 s. [in Ukrainian].
8. Kishchenko A.M. (2021) Vstavleni syntaksychni konstrukttsii yak reprezentanty katehorii adresantnosti v khudozhnomu dyskursi [Inserted syntactic constructions as representatives of the category of addressance in artistic discourse]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Odesa. T. 26. Vyp. 2 (24). S. 40–45 [in Ukrainian].
9. Kozak R.V. (2018) Tekst i dyskurs yak dzherela sprychynennia ekspresyvnoho syntaksysu vstavlenykh konstrukttsii [Text and discourse as sources of causing expressive syntax of embedded constructions]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky*. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. Vypusk. 46. S. 119–123 [in Ukrainian].
10. Koloiz Zh. (2019) Dyskusiini momenty teorii vstavlen Discussion points of insertion theory. *Filolohichni chasopys: naukovyi zhurnal*. Uman: VPTs «Vizavi». S. 46–53 [in Ukrainian].
11. Kondratenko N.V. (2012) Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu [Syntax of Ukrainian modernist and postmodernist artistic discourse]: Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 320 s. [in Ukrainian].
12. Kononenko V.I. (2004) Vstavleni slova, slovospoluchennia i rechennia. [Inserted words, phrases, and sentences]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia*. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M.P. Bazhana. S. 89 [in Ukrainian].
13. Moisiienko A.K. (2006) Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia [Modern Ukrainian literary language. Syntax of a simple complex sentence]. Kyiv: PP Ya. Sichovyk. 240 s. [in Ukrainian].
14. Novikova O.O. (2019) Vstavni ta vstavleni konstrukttsii u suchasni ukrainskii movi: status, funkttsii [Insertive and inserted constructions in modern Ukrainian: status, functions]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky: zb. nauk. pr. Berdiansk: BDPU*. Vyp. 18. S. 162–176 [in Ukrainian].
15. Slynko I.I., Huivaniuk N.V., Kobylanska M.F. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy [Problemni pytannia: Syntax of the modern Ukrainian language: Problematic issues]: Navch. posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 670 s. [in Ukrainian].
16. Turchak O.M. (2011) Z istorii vyvchennia vstavlenykh konstrukttsii yak syntaksychnoi katehorii strukturno-semantychnoho rivnia [From the history of the study of embedded constructions as a syntactic category of the structural-semantic level]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*. T. 19. Vyp. 17 (3). S. 160–165. [in Ukrainian].
17. Turchak O. (2024) Parenteza yak zasib ekspresyvnoho syntaksysu v istorychnomu romani Pavla Zahrebelnoho Dyvo [Parenthesis as a means of expressive syntax in Pavlo Zahrebelny's historical novel *Miracle*]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Vol. 12. S. 97–119 [in Ukrainian].
18. Shabat-Savka S. (2016) Hramatychni markery subiektyvno-modalnykh intentsii: vstavni ta vstavleni konstrukttsii [Grammatical markers of subjective-modal intentions: interstitial and inserted constructions]. *Filolohichni dyskurs*. Zb. nauk. prats. Khmelnytskyi. Vyp. 3. S. 240–250 [in Ukrainian].
19. Shulzhuk K.F. (2004) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: Pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia». 408 s. [in Ukrainian].

INSERTED COMPONENTS AS A MEANS OF TEXT GENERATION AND STYLISTIC MARKING IN MARYNA HRYMYCH'S NOVEL “VUHLEDAR – 2099”

Abstract. The article explores the structural and syntactic organization, as well as the functional and aesthetic role, of parenthetical components in Maryna Hrymych's novel “Vuhledar – 2099”. Based on a continuous sampling method from the novel, 150 sentence structures containing parenthetical components were selected and analyzed. Particular attention is focused on the functions of parenthetical components as means of complicating sentence structure and enhancing the expressiveness of the syntactic framework within a literary text. By their structural and syntactic parameters, the parenthetical components in the novel's text are classified into single-word, multi-word (with the structure of a simple phrase), and clausal units. All structural and semantic representations of parenthetical components are analyzed, and the frequency of their usage within the syntactic space of the novel is determined. The primary purposes of single-word and multi-word parenthetical units are identified as clarification, explanation, ironic evaluation, and expressive marking. A high frequency of parenthetical phrases signifying detailing, clarification of chronological and locative dimensions of the utterance, as well as specification and supplementation of the overall sentence meaning, is observed. The highest level of syntactic expansion in the novel “Vuhledar – 2099” is demonstrated by parenthetical components with a clausal structure. These are simple clauses with various types of grammatical bases that represent a wide array of meanings. Two-member (two-constituent) clauses were found to be the most prevalent in the parenthetical position; while exhibiting structural isolation and relative autonomy, they convey additional information or passing remarks regarding the main utterance. The structural, semantic, and functional characteristics of parenthetical components with the structure of incomplete two-member clauses and various types of one-member (single-constituent) clauses

are described. Among parenthetical components with a complex sentence structure, complex sentences with subordinate clauses (hypotaxis) occur most frequently. Finally, the study highlights a specific feature of the structural-grammatical representation of parenthetical components in the novel's language space: the use of multiple parenthetical clausal structures within a single utterance, featuring both uniform and diverse structural-syntactic designs.

Keywords: inserted components, literary text, expressive syntax, Maryna Hrymych, novel "Vuhledar – 2099".

© Галас А., 2026 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; alla.halas@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; alla.halas@uzhnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ У КОЛОМИЙКАХ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДИСЦИПЛІН МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(56)

УДК 378.016:81.161.2'282.2]-027.31

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).149-156](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).149-156)

Грещук В. Застосування інтерактивних технологій під час вивчення гуцульської діалектної лексики у коломийках на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано репрезентативні групи гуцульських діалектних лексем, ужитих у коломийках, які є джерелом моделювання гуцульської мовної картини світу. З'ясовано семантику гуцульських діалектизмів, задокументовано функціонування їх у коломийках. Основні положення статті ґрунтуються на тому, що засадничими компонентами мовної картини світу є слова як номінативні одиниці. Окрім поняття загальнонаціональної мовної картини світу існують регіональні мовні картини світу, лінгвальним підґрунтям яких є місцеві діалекти. Специфіку регіональної мовної картини світу гуцулів становлять діалектні мовні форми, які відображають гуцульський колорит. Ключові діалектизми в межах окремих тематичних пластів лексики репрезентують ядро гуцульської мовної картини світу в її фольклорній версії. Основну увагу зосереджено на інноваційній методиці формування мовленнєвих компетентностей здобувачів освіти засобами фольклору, а саме коломийок, у яких функціонують діалектизми, що є виразними маркерами гуцульської мовної картини світу. Виявлено, що лексичні елементи мовної картини світу в коломийках охоплюють найрізноманітніші сфери буття й життєдіяльності гуцулів: побут, виробництво, матеріальну й духовну культуру, вірування, міфологію, природу тощо. Основний аспект роботи на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі спрямовано на лексикографічному опрацюванні гуцульської діалектної лексики у коломийках за матеріалами двотомного словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові». Установлено функції гуцульських діалектизмів у коломийках, що засвідчені у белетристичних текстах, а саме: експресивна, номінативно-пізнавальна, індивідуалізацій та типізацій мови персонажів літературних творів, етнографічної достовірності, художньої переконливості, збагачення літературної мови тощо. Запропоновано інноваційний підхід вивчення діалектної лексики, що зафіксована у коломийках і є підґрунтям формування мовної картини світу гуцулів, поєднуючи лінгвістику з цифровими технологіями та інтерактивними завданнями.

Ключові слова: інтерактивні технології, коломийки, репрезентативні групи, гуцульська мовна картина світу, інноваційна методика, мовно-літературна освітня галузь.

Формулювання проблеми. Модернізація сучасної української освіти диктує новий підхід у методиці викладання дисциплін мовно-літературної освітньої галузі. Назріває потреба впровадження новітніх освітніх підходів, зорієнтованих на активне, творче й дослідницьке навчання. Вивчення діалектної лексики, живих скарбів мови, які засвідчені в коломийках і є фундаментом формування мовної картини світу гуцулів, вимагає цікавих інноваційних методик із використанням цифрових технологій (інтерактивних платформ, віртуальних лінгвістичних лабораторій, онлайн-тестів, онлайн-словників, віртуальних екскурсій тощо). Поняття «мовна картина світу» репрезентує світ, який сприймається, осмислюється та інтерпретується через мовні одиниці та категорії. Особлива роль у формуванні мовної картини світу, в тому числі й регіональної, належить лексиці, її діалектним одиницям. Ми розглянемо у нашій розвідці групи тих гуцульських діалектних лексем, які вживаються в коломийках і зафіксовані в белетристичних текстах, а також вивчення їх на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі.

Аналіз досліджень. Мова фольклору, яку справедливо вважають національно-культурним феноменом, здавна перебуває в різноаспектному фокусі науково-дослідницької уваги лінгвістів. Ви-

вчення особливостей діалектів у кращих зразках усної народної творчості дозволяє зберегти і зрозуміти традиції, звичаї, культуру, побут народу певних регіонів чи спільнот. Дослідження діалектних особливостей у фольклорних текстах дає можливість декодувати зв'язки з нормативними варіантами мови, простежити еволюцію мовних форм. Діалектизми у текстах усної народної творчості можуть бути ключовим фактором у визначенні ідентичності та самосвідомості певної етнічної спільноти. Усе це визначає актуальність дослідження діалектної лексики у фольклорі. Різні структурні рівні українських говорів досліджували відомі мовознавці: Б. Галас, О. Горбач, І. Гороф'янюк, П. Гриценко, Ю. Піпаш, І. Сабадош, Я. Янів та інші. В. Грещук започаткував вивчення і функціонування гуцульського говору в українській художній мові і є автором ідеї та концепції, керівником проєкту і відповідальним редактором двотомної новаторської лексикографічної праці «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові». У творчому доробку вченого ціла низка лінгвістичних студій, присвячених дослідженню гуцульського говору в белетристичних текстах. Короткий словник «Гуцульські говірки» (відповідальний редактор Я. Закревська) відображає основний лексичний склад гуцульського говору; мовлення мешканців

сіл Вижній Березів, Середній Березів, Нижній Березів та Баня-Березів репрезентує словник «Скарби гуцульського говору: Березови». Н. Хобзей запропонувала мовний образ гуцульських говірок у етнолінгвістичному словникові «Гуцульська міфологія», а у співавторстві з Т. Ястремською, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш зафіксували лексичний склад гуцульських говірок XIX–XXI ст. у праці «Гуцульські світи. Лексикон». Ці та багато інших наукових студій є міцним фундаментом для дослідження гуцульської діалектної лексики і надалі.

Мета статті, завдання. Метою нашої розвідки є проаналізувати репрезентативні групи гуцульської діалектної лексики у коломийках, що зафіксовані в художній мові, окреслити інноваційні підходи вивчення такого пласту лексики на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі, обґрунтувати важливість і значення діалектизмів як джерела моделювання гуцульської мовної картини світу у фольклорі.

Методи та методика дослідження. Для дослідження функціонування гуцульських діалектних слів у коломийках, встановлення семантики гуцулізмів використано описово-аналітичний, порівняльно-історичний методи, прийом лінгвального моделювання. Методи спостереження, аналізу та синтезу слугують для напрацювання інноваційних підходів вивчення діалектної лексики на заняттях із лінгвістичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. В умовах модернізації сучасної української освіти важливим аспектом є впровадження інтерактивних методів навчання, що сприяє формуванню комунікативних компетентностей, пізнавальної діяльності, самовдосконаленню і самореалізації творчої особистості. Інтерактивні технології навчання на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі базуються на тісній взаємодії всіх учасників освітнього процесу, на цікавих дискусіях, на дослідницько-пошукових проектах, на особистісно-діяльнісних прийомах, що забезпечують і розвивають критичне мислення, вміння класифікувати та аналізувати мовні явища. Продемонструємо такий підхід у навчанні під час вивчення гуцульської діалектної лексики, використовуючи тексти коломийок. Фольклор – це своєрідний корпус традиційних народних творів, у яких зберігається духовний зв'язок, що передається від покоління до покоління певної культурної чи етнічної спільноти. Цікавими і надзвичайно колоритними серед розмаїття фольклорних текстів є коломийки. Коломийки – різновид української уснопоетичної творчості, короткі, зазвичай дворядкові, пісні, в яких, за словами І. Франка, подано «широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радощі, працю і спочивки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське й індивідуальне від колиски до могили, його традицію і вірування, його громадські й етичні ідеали» [Франко 1982, с.149].

Репрезентативні групи гуцульських діалектних слів, використаних у коломийках, що зустрічаються у художній мові, зумовлені тематикою, сюжетом, а також особливостями асоціативного світосприймання та світобачення авторів цих скарбів уснопоетичної творчості. Вивчення основних рис гуцульської діалектної лексики у коломийках із застосуванням інтерактивних методик сприяє формуванню мовленнєвих компетентностей, мотивує до пошукової діяльності, викликає зацікавлення у здобувачів освіти до самостійного дослідження діалектних явищ та фольклорних творів. Аналізуючи тексти коломийок, спостерігаючи за функціонуванням діалектних одиниць у художній мові, здобувачі освіти виявляють і встановлюють найуживаніші групи гуцульських діалектних слів, опираючися на опрацьовані ними заздалегідь відповідні лінгвістичні джерела. За основу беремо класифікацію репрезентативних груп гуцульських діалектних слів у коломийках, яку запропонував В. Грещук [Грещук 2010, с. 246–249]. Методом порівняльного аналізу здобувачі освіти виявляють у белетристичних текстах ті групи діалектизмів, які є у запропонованій класифікації і зустрічаються у художній мові. Важливим аспектом у вивченні гуцульської діалектної лексики у коломийках на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі є робота зі словниками, які ми вище згадували, зокрема із двотомним словником «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», у якому зафіксовані гуцулізми у коломийках, що зустрічаються у літературних творах. Ознайомлюючись із словниковими статтями, у яких встановлено семантику діалектизмів з ілюстрацією прикладів художніх текстів, де використані коломийки, здобувачі освіти на основі уже отриманих знань про репрезентативні групи гуцульської діалектної лексики мають можливість самостійно простежити і встановити, які групи діалектизмів є найзатребуванішими у коломийках, що є компонентами художньої мови.

Найпоширенішою групою у коломийках є гуцульські діалектні назви осіб, що зафіксовані номінаціями людей за різними ознаками, серед них виділяємо назви осіб за спорідненістю, зокрема: *лелько* *пестл. до лельо* 'батько': *Ой не плач-ко, ти мій лельку. / Не плач же за мною – / Не усе я забираю, / Мій лельку, з собою* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 122); назви осіб за їх віковими особливостями: *легінь*, *легінина* 'парубок, дорослий хлопець', *легіник* *пестл. до легінь; легінець, легінець* те саме, що *легіник; легіничок* *пестл. до легіник: Ой кувала зозулиця та й у буков'єні – / Про кого ця співаночка? Про славних легінів* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 119); *Ой зацвіли черешеньки на цілу долину, / Била мене моя мамка через легініну* (Марко Черемшина. Та не думай, Марусенько..., т.2, 41); *А я свого старенького / шаную-шаную: / де зобачу легіника, / там і заночую* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 108); *Айбо у тій Америці правечко всудили, / Аби наші легіники тяжко не робили* (С. Складенко. Карпати, кн. 1, 62); *У явора зеленого / Широке май листє, / А у мене легіника / Та й до дівок щыс-*

те (М. Козоріс. Чорногора говорить, 22); *Ой якби не ті корови / Та й не білі вівці, / Не прийшли би в полонину / Молоді легіниці* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає Говерла?, 225); *Чи так у вас, ек у нас – мороз у Петрівку? / Заморозив легіничок під кожухом дівку* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 59); назви осіб за любовними стосунками: *любас* 'коханець', *любаска* жін. до *любас* 'коханка', *любко* 'коханий хлопець або чоловік': *Дай ти, боже, здоров'ячка. / Дай ти, боже, віку. / На самперед любасові, / Відтак чоловіку...* (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 99); *На Великдень віносила свиченої паски, / Не мав ще я вирнішої вид неї любаски* (І. Березовський. Худан, 14); *Не спала я сеї ночі, / Не спала, не спала, / Цілу нічку коло вікна / Любка визирала* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Гуцульщина, 186); *Пішов любко у опришки на штири неділі, / Гей, принесе своїй любці сороківці білі* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 70); оцінні назви осіб: *бідашка*, *бідолашина* 'дівчина, кохана', *бідашечка* пестл. до *бідашка*, *бінне* пестл. 'бідолаха, бідняжка', *курваречка* вульг., пестл. до *курва* 'жінка легкої поведінки; повія', *одиница*, *дівка-одиница* 'єдина дочка у сім'ї', *чічка* 'дуже гарна дівчина, жінка': *Ой піду я в полонину білі вівці пасти, / Здає ми ся: без бідашки прийдеться пропасти* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 218); *А у моєї бідолашини паперові двері, / Бучок ми си розвиває, ек иду до неї...* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 22); *Ой напий си, бідашечко, / До мене горівки, / Ти не маєш чоловіка, / Я не маю жінки!* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 28); *У високій полонинці пірєчко літає. / Таке маю файне бінне, шо си ни вмиває, / Таке маю файне бінне, цур на лихі очі, / Ек уно си умивало, минув тиждень сночі* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 77); *Ни кортіло мнє курварити, курваречков бути, / Лиш кортіло погуляти тай файно побути* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 225); *Чорти тебе стали би з твоєв одицицев, / Не городи перелазі яловов дралицев* (Марко Черемшина. За мачуху молоденьку, т. 1, 266); *Не бери-ко, легінику, дівку-одицицу: / Бо мут тобі зазиратти котюги в полицу* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 171); *Ой, бідашко, бідацище / Ой, бідашко, чічко / Та постели постілечку, / Аби нам ширічко* (Р. Єндик. Чорногорські шуми, 128); назви осіб за родом діяльності: *бовташ* 'купець', *опришок* 'розбійник', *смоляк* 'нижчий поліцейський чин у сільській місцевості': *Та не ваша, вівчарики, не ваша, не ваша, / Бо я собі полюбила на горах бовташа* (С. Скляренко. Карпати, кн. 1, 125); *На високій полонині ізродили рижки / Та ци підем, пане брате, навесні в опришки?..* (Р. Федорів. Жбан вина, 54); *// у колом. Пийте хлопці горілочку з зеленої флєшки, / Бо рунгурські нестрижені ходіт, як опришки* (П. Федюк. Рунгурська трагедія, 126); *Смоляк веде, помагає, нагороди хоче, / А я його нагороджу кулев межи очі!* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 222); обрядові назви осіб: *дружба* 'один із основних учасників весільного обряду – товариш молодого': *Изгоріла старостая, урваласи кужба, / Пролиласи киселиця, ни мет їсти дружба* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 239).

У коломийках добре заманіфестовано значний пласт гуцульської діалектної побутової лексики, а саме: назви одягу та його елементів, зокрема *ногавиці* 'штани', *крисанька* пестл. до *крисаня* 'чоловічий фетровий капелюх з прикрасами', *сардак* 'верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками', *перемітка* 'головний убір заміжньої жінки – виріб із білого домотканого полотна, який зав'язують навколо голови; намітка', *косиця* перев. у мн. 'елемент орнаменту на вишивці, який нагадує, символізує квітку': *Залицявся святий отець / та й до молодиці. / Як набігли руді миші / стягли ногавиці* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 139); *Туда будут вівчарики білі вівці пасти, / Будут мої співаночки за крисаньки класти* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 352); *На нім сардак вишиваний / сріблом-злотом сяє, / кріс, табівка і топорик / аж си улискають* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 226); *Сночі була дівчинонька – лелітка леліла, / А вже тепер до виводу перемітка біла* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 67); *Рукав'єта вишивані, черлена косиця, / Сночі була дівчинонька, тепер молодиця* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 67).

Затребуваною семантичною групою гуцульської діалектної побутової лексики в коломийках є найменування їжі, страв, напоїв, зокрема: *барабулька* зменш.-пестл. до *барабуля* 'картопля', *гусленка* 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *жєнтиця* 'сироватка, яка виділяється під час виготовлення сиру', *киселиця* 'рідка страва з варених слив та кукурудзяної муки', *паленочка* пестл. до *паленка* 'горілка': *Звоювали Путилівку з початку говіння / Та забрали барабульки, нема й на насіння...* (І. Пільгук. Пісню снує Черемош, 29); *А вна мене, ек приїду, гусленков честує, / А вна мене вічісує і сто раз цулує* (І. Березовський. Худан, 14); *Чорногора хліб не родить / Не родить пшеницю, / А годує синів своїх / Сиром і жєнтицев* (М. Стельмах. Над Черемошем, 67); *Як я тоту коломийку / Зачую, зачую, / Киселицю висербую, / В горіцику танцюю!* (О. Гончар. Циклон, 236); *Ой палена паленочка, палена, палена, / Та не така дівка файна, як перехвалена!* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 253).

Гуцульські діалектні назви тварин і птахів у коломийках репрезентовані лексемами *потє* 'пташка', *гаде* збірн. до *гадина* 'гадюка, отруйна змія.', *готка* 'самка глухаря, тетерука', *ганя* 'хижий птах, схожий на шуліку, каня', *маржинунька* пестл. до *маржинка* 'велика рогата худоба; корови й воли': *Сіло потє на вороте / На вітер си здуло, / Ми би ніц не говорили, / якби так не було* (Р. Єндик. Чорногорські шуми, 112); *Сіло потє на воротех на вітер си здуло, / Я би тото не говорив, ек би так не було!* (І. Березовський. Худан, 57); *Ой піду я до тих панків, до панької хати, / Посіцію їх до одного, ек гаде прокляте* (І. Березовський. Худан, 14); *Нима води на лотоках, бо випила готка, / Йика була, така будет, бідашка солодка* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 243);

А заріжу кугутика тай заріжу **ганю**, / Бо цисе вже по весілю, тай по видриганю (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 246); Я не хочу **маржиноньки**, / ані того поля. / Все багатство легіника – / золотая воля (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 139).

Натрапляємо в коломийках і на гуцульські діалектні назви рослин, зокрема **ружа** 'троянда, квітка', **трепітка** зменш.-пестл. до **трепета**. бот. 'осока', **кленица** бот. 'клен', **швар** бот. 'осока', **матриган** бот., мед. 'беладонна, красавка', **тризілля**, **тризілле** бот. 'народна назва деяких рослин і любисток, що використовуються як приворотень', **тризілечко**, **тризілдечко** пестл. до **тризілля**, **чучурина** бот. 'чорна бузина', **яблінка** бот. 'яблуня': В Гната хустка шовковенька – за кресанев **ружа**, / Подивиси, моя мамко, йкого маю мужа (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 57); А **яблінка** не **яблінка** – зелена **трепітка**, / Так дівочка ізмарніла, що лиш ї крихітка (Г. Хоткевич. Камінна душа, 122); Не **яблінка**... зелена **трепітка**... / Так дівочка ізмарніла, що лиш ї крихітка... (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 287); Ой кує ми зозулиця, сіла на **кленицу**, / Ой они си вбирали з дому у п'єтницю. (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 319); Сніваночки мої любі, де я вас подіну? / У високій полонині по **швару** посію (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 352); Посію я руту-мнєту, / Ту ю **матриганю**, / Ой уже ж ми на вечері / Та й по відриганню (Г. Хоткевич. Довбуш, 142); Ой не копай, легінику, не копай **тризілля**, / Та дівчина забрехлива, в неї вже весілля (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 60); Лівов руков з-за пазухи **тризілле** виймаю, / А правую із череса пістоль витєгаю (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 60); Та сів же я на коника та пішов верхами, / Та найшовсми **тризілечко** під полонинками. / Ой найшовсми **тризілдечко**, зачєв го копати, / Прилетіла зозулиця та єла кувати. (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 60); Ци то, люде, **чучурина**, / Ци то горошина? / А ци то ми, добрі газди, / Файна йка дівчина? (Г. Хоткевич. Камінна душа, 14); А **яблінка** не **яблінка** – зелена **трепітка**, – / Так дівочка ізмарніла, що лиш ї крихітка (Г. Хоткевич. Камінна душа, 122); Не **яблінка**... зелена **трепітка**... / Так дівочка ізмарніла, що лиш ї крихітка... (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 287).

У коломийках добре засвідчено також гуцульські діалектні назви кухонного начиння, речей господарського призначення, знарядь праці, будівель та їх частин: **берилочка** пестл. до **беривка** 'невелика дерев'яна посудина для зберігання продуктів', **кубочька** пестл. до **кубка** 'великий дерев'яний кубок для пиття води', **кулішер** 'дерев'яна лопатка, якою під час варіння мішають кулешу', **люстерко** зменш.-пестл. до **люстро** 'дзеркало', **колисочка-ворозочка** 'дитяча колиска, підвішана на мотузки', **мошенка** 'гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком; капшук', **порошиница** 'порохівниця з оздобленого оленячого рога, яку носять через плече', **табівка** 'оздоблена орнаментом невелика шкіряна сумка, яку носять через плече', **оборіг** 'спеціальна споруда з чотирьох стовпців на підвалинах з дощок з рухомим дахом з чотирьох площин для

зберігання сіна': Котилася **берилочка** з малинок додому, / чи ще бути на цім світі ще раз молодому? (М. Яновський. Гірське серце, 174); Ой **кубочька**, йка точєна, озму ї за вушко, / Ти до мене, я до тебе – пий здорова, душко (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 137); Ой єк бих си, хло, оженив господар бих, браті, / Порубав бих всі лавиці тай **кулішер** в хаті (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 242); Ой венгерко, венгерко, венгерко, / Позич мені **люстерко**, **люстерко**... (О. Гончар. Маша з верховини, 443); «**Колисочка-ворозочка**», **колиска** з горіха, / **колишется** в **колисочці** татова потіха (Р. Федорів. Жбан вина, 154); Ой вид смерти заборона, хліби в полубічці, / Тай **мошенка** за ременем, повна сороківців (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 229); Ой маю я топір **острий** тей дві **порошиници**, / Та й не дамси в зуби лехам живцем ізловити (І. Березовський. Худан, 16); На нїм **сардак** вишиваний / сріблом-злотом сяє, / кріс, **табівка** і топорик / аж си улискають (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 226); Чому, любий, не приходиш, / В мене не почувєш? / В **оборозі** буду спати, / Іваночку, чувєш?.. (Ю. Боршош-Кум'ятський. Гуцульщина, 186).

Природною і вмотивованою в коломийках є гуцульська діалектна ландшафтна і полонинська лексика. Загальні назви географічних об'єктів Гуцульщини засвідчені діалектними словами **плай** 'гірська дорога', **полонинка** зменш.-пестл. до **полонина** 'високогірне пасовище', **васир** 'лісова ділянка, яка призначена на зруб', **вершєдь** 'провалля', **закамарок** 'куток, закуток', **заріночок** зменш.-пестл. до **зарінок** 'рівне місце біля річки, поросле травой; лука, пасовище біля річки.' – Ой, по **плайу** білі вівиці, по **плайу**, по **плайу**, / а я спала з музикантом, бигме си ни гаю (Л.-П. Стринадюк. А кємуєш, єк то було!, 73); У високій **полониниці** пірєчько літаєт. / Таке маю **файне** бінє, шо си ни **вмиваєт** (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 77); Ой **прибігла** з **полонинки** / Білая овечка / Люблю тебе, **файна** **любко**, / Та й твої **словечка** (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 186); Та сів же я на коника та пішов верхами, / Та найшовсми **тризілечко** під **полонинками** (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 60); Яка ж **тота** **полонинка** навесні весела, / Як овечки у ню ідуть із кожного села (В. Гжицький. Опришки, 20); Лісова ділянка, яка призначена на зруб. **Васирами**, **бутинами**, в **васирі** зимую, / По рокови, по півтора за **любку** ни **чую** (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 142); Зазулиця **закувала** в **вершєди** високо, / Буковинка си **заперла**, **тіпер** ми **широко** (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 293); Бо **кувала** **зозулиця** в кожнім **закамарку**: / Нема в світі над то личко, нема над **Одарку**! (Марко Черемшина. Світляній панночці Одарці, донечці славної авторки «Шестикрильця» в незабудь, т. 2, 36); Ой, **кувала** **зозулиця** та на **заріночку**, / Ой, **зійшовси** **рід** із **родом** та п'є **горілочку** (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 58).

Яскравими компонентами коломийок є назви музичних інструментів: **трембіточка** пестл. до **трембіта** 'духовий музичний інструмент – дерев'яна труба (до 3-х м довжини), зроблена

зі смерекового дерева, обвита березовою корою», *фльоїрочка* пестл. до *фльоїра*, *фльоєра* 'довга сопілка (60 см) без денця', *фрела* 'довга сопілка без денця; фльоєра': *Ой я знаю, моя мамко, / Коли вни легають, / Та ек озмут трембіточки / Та й затрембітають...* (Г. Хоткевич. Довбуш, 143); *Озмуть свої трембіточки / Та й затрембітають...* (І. Пільгук. Пісню снує Черемош, 8); *Ой гуцули, ой гуцули, / Піднесіть трембіту, / Нашу пісню щоб почувли / По цілому світу* (М. Стельмах. Над Черемошем, 141); – *Ой, заграла фльоїрочка, зайграла фльоєра, / пишла би я данцувати, шоби ни стосла* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); *Грають скрипки, грають дутки, флойири тисові. / Одна любка в Красноїли, друга в Єсинові* (Р. Єндик. Регіт Арідника, 29); *Сопілочки, денцівочки, фльоєри і фрела, / Хто купує, як подує, буде му весело...* (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава, 127); *Сопілочки, денцівочки, фльоєри і фрела, / Хто купує, як подує, буде му весело...* (Ю. Шкрумеляк. Довбушева слава, 127).

Окремими лексемами репрезентовані гуцульські діалектні слова з абстрактним значенням, напр.: *сивота* 'сивина, сива далечинь': *Та кувала зазулиця в сивоті в оплоті, / Чому хлопці не співають, ба що ж би їм в роті?* (Марко Черемшина. Перші стріли, т. 1, 129); назви грошових одиниць: *сороківець* 'гроші (монета) номіналом у сорок грейцарів': *Пішов любко у опришки на штири неділі, / Гей, принесе своїй любці сороківці білі* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 70); назви груп людей за спільними інтересами: *ватага* 'організована збройна група, загін': *Зберемо си у ватагу веснов у Ворохті, / Те й поїдем до тих панків на Покуте в гості* (І. Березовський. Худан, 15); назви хвороб: *горечка* 'висока температура тіла', *тетюха* 'пропасниця': *Усі дівки на гуляню тай на гулянечку, / Лиш моя си розболіла, лежить на горечку* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 75); – *Але коби на горечку, а то на тетюху, / шоби в ній си ни лишило ні пари ні духу* (Л.-П. Стринадюк. У нас, гуцулів, 156); назви частин тіла людини і тварини: *гузиця* згуб. 'зад, сідниця', *лоточка* зменш.-пестл. до *лотока* 'жіночий статевий орган', *муденця* тільки. у мн. 'яєчка барана': *Ой здибав я під смереков / Одну молодичку, / Треба було підкладати / Камінь під гузицю!* (М. Дзюба. Укриті небом, 44); [Гуцул:] *Ой, чия ти, дівчиночко, чи не капельмайстра? / Грудинета, як горнета, лоточка, як тайстра...* (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, або як Іцка зрадила Коза, 119); *Ой брате, побратимку, заріжмо баранця, / Тобі ніжски, міні рижски, кухаркам муденця* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик, 224).

Серед гуцульських діалектних слів у коломийках переважають субстантиви, проте іншочастини-мовні діалектизми теж є, це – прикметники: *красний*, *файний* 'добрий, якісний', *чічений* 'гарний, красивий', *файний* 'красивий, гарний', *файнюцький* пестл. 'гарнесенький', *полонинський* прикм. до *полонина*, *верховинський* прикм. до *верховина* 'назва високогірної місцевості в межах українських Карпат', *дрібучий* 'який виконується дрібними кроками з притупа-

ми', *слутий* 'який працює однією рукою, є калікою на одну руку; безрукий', *шанталавий* 'непутящий, нікудишній': *Співаночки мої красні, / Де я вас подію? / Ой у полі калиновім, / По полю розвію...* (Р. Федорів. Жбан вина, 68); *Напиши мі, мій коханий, дрібненькі листочки, / А я складу з тих словечок файні співаночки* (В. Бабляк. Вернись на Білу недею, 64); *Ой бідашко, бідашице, / Бідашко чічена...* (Р. Єндик. Чорногорські шуми, 128); *У високій полонинці пірєчко літає. / Таке маю файне бінне, шо си ни вмиваєт, / Таке маю файне бінне, цур на лихі очі, / Ек уно си умивало, минув тиждець сночі* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчик, 77); *Ой, не квапся дівко біла, / Ти така файнюцька, / не раз тобі забриніла / поміж ноги пуцька* (М. Дзюба. Укриті небом, 51); *З тої гори два явори, межи ними чічка, / Бодай же ж мні смага втєла, шо-с така маціцька* (Марко Черемшина. Чічка, т.1, 112); *Віє вітер верховинський / від краю до краю. / То царевич полонинський / гуляє-гуляє* (А. Хлистова. Олекса Довбуш, 226); *Коломийка верховинська, коломийка жарка, / Коли тупну, заспіваю – затрясється хмарка* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 6); *Ой дрібуча коломийка, дрібуча, дрібуча!..* (О. Гончар. Циклон, 215); *Не той тато, не та мамка / Не до пари взяті, / Ще й віддали файну доньку / За слутого зятя* (М. Дзюба. Укриті небом, 41); *Ой кувала зозулиця, кувала на лаві, / А цих м'єсниць віддаютьси самі шанталаві* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 59).

Гуцульські діалектні дієслова, ужиті у коломийках, репрезентовані такими лексемами: *банувати* 'тужити, сумувати', *біньчяти* 'гудіти', *віріжети си* 'вирушати, відправлятися куди-небудь, збиратися в дорогу', *данцувати* 'танцювати', *зайграти* 'заграти', *заколотити* 'розсварити', *зурити си* док. до *зурічувати* 'набриднути', *ймити* 'схопити, спіймати', *курварити* вульг. 'вести розпусний спосіб життя, зраджувати чоловікові, дружині', *файніти(ся)* 'робити зусилля, щоб стати більш гарним, красивим, виділятися красою', *фітькнути* 'видати свист або звук, схожий на свист', *штрикнути* однокр. до *штрикати* 'скакати, стрибати': *Ой не бануй, Євдошєчко, шьо я не приходю, / Бо я з другов і в-розмову нигде не захождю* (І. Березовський. Худан, 14); *Ой кувала зозулиця, кувала, біньчыла, / Уже бо ся багачеві співанка скінчила* (Марко Черемшина. Та не думай, Марусенько..., т.2, 41); *Ой не бануй, моя ненько, шьо си віріжєю, / Бо я тебе старенькую на Бога лишею* (І. Березовський. Худан, 56); *Ой я хочу данцувати, а ви, люди, чуйте, / А ви, старі, розходітси, молоді, ночуйте* (Марко Черемшина. Перші стріли, т. 1, 130); – *Ой, заграла фльоїрочка, зайграла фльоєра, / пишла би я данцувати, шоби ни стосла* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 66); *Бодай би ти, красна квітко, голубенько цвіла, / Що ти в мені в хаті любість та й заколотила* (Марко Черемшина. Параска, т. 2, 42); *А я тебе, пишна любко, люблю та й цулюю, / Чому ми си не зуритиши, сам ти си дивую* (Марко Черемшина. За мацуху молоденьку..., т. 1, 274); *Кували ми дві зазулі,*

дві разом завили; / А як війшли до Бордючки, так Николу ймили (І. Франко. Як Юра Шикманюк брів Черемош, т.21, 451); *Ни кортіло мнє курварити, курваречков бути, / Лиш кортіло погуляти тай файно побути* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 225); *Ой піду горами, піду долинами, / Буду малювати личка калинами. / Личка калинами, очка чорницями, / Аби ся файніли помежи хлопцями...* (М. Дзюба. Укриті небом, 45); *Фітькнув Добуш в білі пальці – збіглись хлопці, як баранці* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 193); *Ой, схописи Чьорного, штрикни Попе-Йване, / Тей роздавіт тоту лешиню, шьо гоне за нами* (І. Березовський. Худан, 28).

Гуцульські діалектні прислівники, що засвідчені у коломийках, такі: *відків* 'звідки, з якої місцевості родом?', *навроки* 'зурічливо', *по-легінськи* 'по-парубоцьки, як легінь', *файно* 'гарно', *файненько* 'гарненько': *Ой кувала зозулиця та ліси точила, / А відків ти, дівчинонько, чи не з Яворова?* (Марко Черемшина. «Та не думай, Марусенько...», т.2, 41); *Та кувала зозулиця, кувала й навроки, / Коби вдати заспівати, коби до притоки...* (Марко Черемшина. Світлій панночці Одарці, донечці славної авторки «Шестикрильця» в незабудь, т.2, 37); – *Ти, Іване, ба й Рахівський, / бери мене по-легінськи, / положи мя ту під бука – буде ту нам всім розлука* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 194); *Гей, на високій полонині / Вітрець повіває. / Сидить вівчар молоденький / Та й файно співає* (М. Стельмах. Над Черемошем, 99); *Ой такого любка маю, / Що файно ся носить, / Та як хоче цілувати / Файненько попросить* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає Говерла?, 227); *Ой такого любка маю, / Що файно ся носить, / Та як хоче цілувати / Файненько попросить* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає Говерла?, 227).

Зустрічаємо у коломийках і діалектні займенники: *сесе* у знач. ім. 'це, цього', *тота* 'та', *тоті* 'ті': *Сидить коте на воротіх, на вітер си здуло / Я би сесе не говорив, якби так не було* (Марко Черемшина. Та не думай, Марусенько..., т.2, 41); *Ой у тотій полонинці ізродили рижки, / А іду я, моя нене, тепера в опришки* (Б. Бойко. По голови... По голови..., 72); *Яка ж тота полонинка навесні весела, / Як овечки у ню ідуть із кожного села* (В. Гжицький. Опришки, 20); *Як я тоту коломийку / Зачую, зачую, / Киселицю висербаю, / В горицу танцюю!* (О. Гончар. Циклон, 236); *Попід тоті полонини йшли дівки з малини, / А я лишив овечета та й побіг за ними...* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 45).

Серед службових частин мови у текстах коломийок засвідчені: сполучник – *коби* 'уживається для приєднання підрядних умовних речень; якби, коли, коли б': *Коби річка не ширічка, я би не бродила, / Коби Ігнат не був файний, я би не любила* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 47); *Коби-м знала, мій миленький, що я твоя буду, / впрала би-м сорочину від чорного бруду* (М. Яновський. Гірське серце, 174); *Ех, коби ся бучок розвивався і та Чорногора, / Не одна би спорожніла багачка комора* (В. Гжицький. Опришки, 199); част-

ки – *коби* 'уживається на початку простих речень для вираження сильного бажання здійснення того, про що в них говориться; якби, щоб', *май* 'уживається для підсилення значення різних частин мови', *ніт* 'ні': *Коби пани свині пасли, війти завертали* (О. Бабій. Остання коломийка, 39); *Ой спли люди та й у хаті, / А я май, не хочю, / А я собі погуляю, / Бо великі ночі* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 145); *Червона рута, жовтий цвіт. / Тебе я чекала – ти м'я ніт* (С. Пушик. Перо Золотого Птаха, 94).

Здобувачі освіти знаходять у словникових статтях і фраземи, які теж яскраво відображені у коломийках художніх текстів, що є джерельною базою лексикографічної праці «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові».

Наводимо словникові статті з ілюстрацією таких гуцульських ідіом:

Видригання, видригання, відригання ◇ **по видригання (видригання, відригання)** – кінець застілля, забави; по забаві. *А то уже по весіллю, / Та й по видригання* (М. Влад. Гуцульське весілля, 85); *А заріжу кугутика тай заріжу таню, / Бо цисе вже по весілю, тай по видригання* (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 246); ірон. *Посію я руту-мнєту, / Туя матригання, / Ой уже ж ми на вечері / Та й по відригання* (Г. Хоткевич. Добуш, 142).

Данец Танець. ◇ **розводити данец** – те саме, що *піти у данец*. *Зарикала голубаня / У середу вранці, / А хто буде розводити / Без легінів данці?* (Г. Хоткевич. Добуш, 181).

Збиток перев. у мн. **Збитки** ◇ **на збитки** – на зло. *Заграйте ми музиканти в єворові скрипки, / Та най я си погуляю ворогам на збитки* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 58).

Копитко ◇ **грати копитками** – швидко бігти, мчати, нестися. *Вже ми коник вороненький / копитками йграє / А стрімними підківками / Мураву вриває* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 153).

Охота ◇ **додавати (піддавати) охоти** – спонукати кого-небудь до якоїсь дії, певними засобами підтримувати розвиток чогось, розважати. *Ой заграй ми, музиченько, заграй ми, заграй ми, / Та під мої ножиченьки охоти додай ми* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 1, 254).

Смага Біда, нещастя; раптова хвороба. ◇ **смага би (б, бодай же) (когось) втєла** – іронічний вислів, що виражає захоплення ким-, чим-небудь. *З тої гори два явори, межі ними чічка, / Бодай же ж мні смага втєла, шо-с така маціцька* (Марко Черемшина. Чічка, т.1, 112).

◇ **файна любка** – словоформа файна уживається як постійний епітет до любка (найчастіше у звертаннях). *Ой прибігла з полонинки / Білая овечка – / Люблю тебе, файна любко, / Та й твої словечка...* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 186); *Подивиси, файна любко, подиви, подиви, / Єкі гори веселенькі, куди ми ходили* (П. Федюк. Людина з того світу, 100) [Гуцульська 2019, Гуцульська 2020].

У такий спосіб здобувачі освіти ознайомлюються із художніми текстами на гуцульську тема-

тику, що забезпечує міжпредметні зв'язки у навчальному процесі з одного боку, а з іншого – реалізується можливість формувати вміння працювати зі словниковими статтями, спостерігати за функціонуванням діалектних одиниць у белетристичних текстах, аналізувати та узагальнювати досліджувані аспекти, робити висновки. Вивчення гуцульської діалектної лексики у коломийках найкраще реалізується через ігрові та дослідницькі інтерактивні завдання, наприклад, лінгвістичні ігри: «Перекладач» (діалектна форма – літературний відповідник), або «Подорож мапою говорів», «Діалектне лото»; використання онлайн-тестів для перевірки вивченого про гуцульські діалектизми у коломийках; творчі завдання, що полягають, скажімо, у складанні діалогу між гуцульськими *газдами*, які у своє мовлення впилюють елементи коломийок з діалектизмами, або не менш цікаве завдання: відтворити етапи гуцульського весілля, використовуючи коломийки тощо. Такі завдання допоможуть зробити процес вивчення не лише пізнавальним, а й цікавим, наповнять його новими сенсами та перспективами.

Висновки. Таким чином, у коломийках засвідчено помітний пласт гуцульської діалектної лексики. Склад найбільш репрезентативних груп гуцульських діалектних слів у коломийках зумовлено їх тематикою, особливостями коломийкотворення, сюжетом, мовною компетенцією, смаками та уподобаннями їх творців. Гуцульська діалектна лексика, використана в коломийках, повинна стати предметом глибокого аналізу в діалектологічних дослідженнях, вона вже залучена до джерельної бази двотомної лексикографічної праці «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» як компонент тих белетристичних текстів, де вона зафіксована. У перспективі такий пласт діалектної лексики має бути надійним матеріалом для інших діалектних словників. Вивчення гуцульської діалектної лексики у коломийках на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі сприяє формуванню предметних компетентностей у здобувачів освіти та виховує залюбленість у скарби рідного слова, що живе у фольклорних текстах.

Література

1. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. Т.1. 584 с.
2. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. Т.2. 468 с.
3. Гуцульські говірки: лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження [Текст] / відп. ред. Я. Закревська. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. 364 с.
4. Грещук В. Репрезентативні групи гуцульських діалектних слів у коломийках. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип: 20: На честь 55-річчя професора А.П. Загнітка. С. 246–249.
5. Коломийки [Текст] / Упорядкування, передмова і примітки Н.С. Шумади. Київ: Наук. думка, 1969. 603 с.
6. Франко І. Володимир Гнатюк. Коломийки Т. II. *Франко І. Зібрання творів [Текст] у 50-и тт.* Київ: Наук. думка, 1982. Т. 37. С. 147–149.
7. Janyw J. Słownik huculski [Text] / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janyw. Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. 302 s.

References

1. Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi. Slovnnyk: u 2-kh t. [Hutsul Dialect Vocabulary and Phraseology in Ukrainian Artistic Language. Dictionary: in 2 volumes] (2019) / Vidpovidalnyi redaktor Vasyl Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Misto NV.T. 1. 584 s. [in Ukrainian].
2. Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi. Slovnnyk: u 2-kh t. [Hutsul Dialect Vocabulary and Phraseology in Ukrainian Artistic Language. Dictionary: in 2 volumes] (2020) / Vidpovidalnyi redaktor Vasyl Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Misto NV.T. 2. 468 s. [in Ukrainian].
3. Hutsulski hovirky: lnhvistychni ta etnolnhvistychni doslidzhennia [Hutsul Dialects: Linguistic and Ethnolinguistic Studies] [Tekst] (2000) / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NANU. 364 s. [in Ukrainian].
4. Greshchuk V. (2010) Reprezentatyvni hrupy hutsulskykh dialektnykh sliv u kolomyiakakh [Representative groups of Hutsul dialect words in kolomyiakas]. *Lnhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats*. Donetsk: DonNu. Vyp: 20: Na chest 55-richchia profesora A.P. Zahnitka. S. 246–249 [in Ukrainian].
5. Kolomyiky [Kolomyikas] [Tekst] (1969) / Uporiadkuvannia, peredmovia i prymitky N.S. Shumady. Kyiv: Nauk. dumka. 603 s. [in Ukrainian].
6. Franko I. (1982) Volodymyr Hnatiuk. Kolomyiky T. II. [Volodymyr Hnatiuk. Kolomyikas. Vol. II.]. *Franko I. Zibrannia tvoriv [Tekst] u 50-y tt.* Kyiv: Nauk. dumka. T. 37. S. 147–149 [in Ukrainian].
7. Janyw J. (2001) Słownik huculski [Text] / Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger / Jan Janyw. Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN. 302 s. [in Ukrainian].

**APPLICATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES
IN THE STUDY OF HUTSUL DIALECTAL LEXIS IN KOLOMIYKAS
IN CLASSES OF THE LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATIONAL FIELD**

Abstract. The article analyzes representative groups of Hutsul dialectal lexemes used in kolomyikas as a source for modeling the Hutsul language worldview. The semantics of Hutsul dialectisms are clarified, and their functioning in kolomyikas is documented. The main provisions of the article are based on the idea that the fundamental components of the language worldview are words as nominative units. In addition to the concept of a national language worldview, there are also regional language worldviews, the language basis of which is formed by local dialects. The specificity of the regional language worldview of the Hutsuls lies in dialectal language forms that reflect Hutsul local color. Key dialectisms within particular thematic layers of vocabulary represent the core of the Hutsul language worldview in its folkloric version.

The main focus is placed on an innovative methodology for developing the speech competencies of learners through folklore, namely kolomyikas, in which dialectisms function as expressive markers of the Hutsul language worldview. It has been established that the lexical elements of the language worldview in kolomyikas cover a wide range of spheres of Hutsul life and activity: everyday life, production sphere, material and spiritual culture, beliefs, mythology, nature, etc. The main aspect of work in classes within the language and literature educational field is directed at the lexicographic processing of Hutsul dialectal vocabulary in kolomyikas based on the materials of the two-volume dictionary «Hutsul Dialectal Lexis and Phraseology in Ukrainian Literary Language».

The functions of Hutsul dialectisms in kolomyikas, attested in literary texts, have been identified, namely: nominative-cognitive, expressive, functions of individualization and typification of the language of literary characters, ethnographic authenticity, artistic persuasiveness, and enrichment of the literary language. An innovative approach to studying dialectal vocabulary recorded in kolomyikas is proposed, which serves as the basis for forming the Hutsul language worldview, combining linguistics with digital technologies and interactive tasks.

Keywords: interactive technologies, kolomyikas, representative groups, Hutsul language worldview, innovative methodology, language and literature educational field.

© Грещук В., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Валентина Грещук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; valentya.greshchuk@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Valentya Greshchuk – Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language at Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; valentya.greshchuk@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

ІНДИВІДУАЛЬНІ АВТОНОМЕРИ З ВЕРБАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ В АСПЕКТІ КОДУВАННЯ Й ДЕКОДУВАННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'22'27'373.2:629.3.066.8

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).157-164](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).157-164)

Дядечко Л.П., Аляб'єв Д. Індивідуальні автономери з вербальним компонентом в аспекті кодування й декодування; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Демократизація українського суспільства сприяє динамічному розвитку мови, зокрема її ономастичності, де з 2007 р. з'явилася нова, ще не досліджена в науці зона – індивідуальні номери для автотранспорту, що містять вербальний компонент (ВІАН). Ставши масовим явищем в останні два роки, вони викликають зацікавлення учасників дорожнього руху та заслуговують на увагу лінгвістів як інновація, що є виразником креативної комунікативної діяльності індивіда, яка активно вивчається в лінгвістиці. Сказане обумовлює актуальність і новизну статті, мета якої полягає в розкритті механізмів утворення ВІАН та їх подальшого тлумачення. Для досягнення цієї мети вирішувались такі завдання: 1) з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на ВІАН; 2) описати типи задіяних кодів та їх поєднань; 3) обґрунтувати варіативність тлумачень ВІАН; 4) уточнити поняття полікодовості.

Аналіз понад 1000 ВІАН свідчить про сильний вплив об'єктивного чинника, бо унікальність номера, габарити і обмежена кількість символів, нормативна лексика є вимогою Держстандарту. Це змушує номінаторів шукати інших способів відображення їх задуму, наприклад, персоніфікувати машину своїм ім'ям, яке може бути вже зареєстрованим. Так полікодовість стала основною рисою описаної зони номінації, що виражається в залученні: 1) різних мовних кодів (еквівалентів слова в інших мовах та їх субстандартів, пор. укр. АДВОКАТ і нім. ADVOKAT); 2) різних буквенно-графічних кодів (слів, транслітерованих літерами іншої абетки: MARIYKA); 3) різних функціонально-графічних кодів (надання буквам невластивих їм числових значень або числам – буквених: MAR11KA 'Марійка'); 4) позначень із наукових, фінансових та под. знакових систем: C2H5OH – хімічна формула спирту; 5) поєднань вербального й невербального кодів (за рахунок включення малюнка, декорування «пустими» цифрами чи буквами: див. рамкове І при імені Олег – ЮЛЕГІ).

Пошуки унікального тексту на номері перетворюються не лише на мовну гру, а на гру в її прямому значенні (пор. ребусні написи). Стає мовною/звичайною грою і процес декодування ВІАН, яке необхідно здійснювати, як було доведено, насамперед з урахуванням усього полікодового тексту.

Одним із результатів дослідження стало уточнення лінгвосеміотичного поняття полікодового тексту, зокрема, до складу його невербальних компонентів були введені артефакти.

Ключові слова: полікодовість, мова міста, мова воєнної доби, мовна гра, семіотика, лінгвокультурологія, когнітивістика, українська та загальна ономастика.

Формулювання проблеми. У сучасному мовознавстві домінують ті напрями дослідження, що орієнтовані на функціонування мови в конкретних обставинах з урахуванням людського чинника, креативної номінативно-комунікативної діяльності індивіда чи лінгвокультурної спільноти. Перманентна зміна умов життя суспільства та пріоритизація ним тих чи тих соціальних і духовно-культурних практик спричиняють динамічний розвиток мови.

В українських реаліях сьогодення, коли відбулася корінна перебудова економіки й почали міцно укорінюватися принципи демократії та поваги до особистості, свідченням цієї мовної динаміки виступає, зокрема, активна слово- та фразеотворчість в ономастичній. Оригінальні вивіски з ергонімами – назвами магазинів, ресторанів, фірм тощо – помітно урізноманітнили вигляд вулиць міст і селищ України. Більше того, на наших дорогах з 2007 р. бачимо оригінальні «знаки для автотранспорту, що їх виготовляють за індивідуальним замовленням фізичних та юридичних осіб» [ДСТУ 4278: 2006, с. 2] і в яких, крім зображення Малого Державного Герба України та коду регіону, використовується текст у його словесній формі. Результатом інтенсивного поширення ВІАН є, по-перше, зацікавленість до них з боку

учасників дорожнього руху, по-друге, збільшення складу цих особливих найменувань, що в першому разі формує соціальний запит на наукове осмислення нового мовленнєвого явища, а в другому – створює підґрунтя для їх лінгвістичного аналізу.

Вивчення українських назв нового типу дозволяє: в ономастиці – розширити коло різновидів трансонімізації; в теорії номінації – уточнити роль об'єктивних і суб'єктивних факторів у «штучній» номінації; у функціональній стилістиці – проаналізувати «мову вулиці/міста» не лише в усній, але й у письмовій формі; у лінгвокультурології – акцентувати увагу на об'єктах, які входять до облігаторних знань і/або набувають значення символів. Усі ці теоретичні напрями так чи інакше пов'язані з питанням про те, які засоби та прийоми використовує носій національної мови в процесі утворення нового власного імені та як ця ономастична інновація сприймається в суспільстві. У практичній площині це дає змогу розробити рекомендації відносно вибору оптимального найменування у будь-якій галузі, що виникає та/або потребує постійного назвотворення.

Аналіз досліджень. В останні десятиліття поряд з головними традиційними розділами ономастики антропонімікою та топонімікою (ці дослі-

дження велись ученими й філософами як на Сході, так і на Заході вже в найдавніші часи) бурхливо розвиваються інші напрями, об'єктом аналізу яких є, зокрема, ергоніми та прагматоніми (власні назви продуктів, виробів), або прагмоніми, як ще їх називають у вітчизняній літературі останнім часом. Ці одиниці описуються в етимологічному, структурно-семантичному, мотивологічному, функціонально-прагматичному аспектах як у наукових статтях [Зимовець 2009; Горожанов 2014; Цілина 2019; Позніхіренко 2020; Бортун 2024 та багато ін.], так і в дисертаційних роботах, зокрема [Дідур 2015]. Сучасні публікації свідчать, що характер мотивованості й типи мотивації залежать від сфери функціонування власних імен (пор., наприклад, ці параметри в назвах страв [Сизоненко 2022] і назвах українських вишиванок [Вільчинська та ін. 2025]).

Відповідна проблематика лише частково торкається тої, що порушується в даній статті, предметом аналізу якої є одночасно й кодування, й декодування власних назв (або інакше – їх явлення в певній символічній формі та інтерпретація). Ці процеси досліджувалися окремо. На соціально-політичних та технологічних факторах кодування, що вплинули на вибір найменувань космічних апаратів, зосередився С. Басік [Basik 2025]. Декодування розглядалося на матеріалі ергонімів з метою розробки рекомендацій відносно їх вибору номінаторами [Книш О., Книш А. 2019], і що приваблює – з використанням результатів опитування репрезентативної групи носіїв української мови. В обох статтях аналізувалась головним чином об'єктивна сторона процесів, тоді як кодування/декодування ВІАН має ще й виразно суб'єктивну природу: власник машини вибирає онім сам, віддаючи на власний розсуд учасникам дорожнього руху.

Найближчою до ВІАН ономастичною групою є порейоніми – назви засобів пересування, серед яких у зону уваги вчених потрапили такі, як космо- та автопорейоніми. Крім [Basik 2025], космопорейоніми досліджувалися в [Зубар 2012] як одиниці художнього тексту, де кожне слово підкорене творчому задуму письменника, яке декодується читачем у залежності від його вміння проникнути в цей задум. У такому ж аспекті описуються автопорейоніми, причому нерідко з підміною понять, коли називаються марки автомобілів типу «*Mercedes*», тобто серійні, а не індивідуальні найменування. Власне, поки що іменні автономери розглядалися лише на неологічній конференції (м. Дніпро, 2015 р.), причому в доповіді проблема їх мотивованості не була основною.

Сказане зумовлює новизну цієї наукової розвідки.

Мета статті полягає в розкритті механізмів утворення ВІАН автовласником та діапазону тлумачень цих найменувань оточенням. Для досягнення цієї мети треба було вирішити такі **завдання**: 1) з'ясувати об'єктивні (включно з технічними) та суб'єктивні фактори, що обумовлюють словесну частину ВІАН; 2) проаналізувати причини звернення номінатора до різних кодів, описати типи заді-

яних кодів та їх поєднань; 3) розкрити природу варіативності тлумачень ВІАН; 4) уточнити поняття полікодовості.

Методи та методика дослідження. Матеріал для аналізу збирався головним чином так званім польовим способом: ВІАН записувалися або фотографувалися у 2010–2026 рр. на стоянках та дорогах Києва (в основному), а також в Одесі та Дніпрі та відповідних областях (усюди були представлені й інші регіони України). На зупинках київського міського транспорту фіксувалися репліки чи мінідіалоги щодо побаченого ВІАН, які сприяли з'ясуванню особливостей його декодування.

Мовленнєвий матеріал (зібрана нами картотека зараз налічує 1196 ВІАН) досліджувався описовим (у систематизації ВІАН із різних мов або одиниць з використанням різних кодів) і семантико-когнітивним (у встановленні характеру та типів кодування/декодування ВІАН) методами, а також методом соціальної типизації (у вивченні ВІАН з урахуванням соціальних факторів). Спонтанно використовувався метод бесіди з автовласниками (15 осіб) з метою встановити мотив їхньої назвотворчості. Щоб з'ясувати діапазон декодування ВІАН, було проведено анкетування (понад 30 осіб, в основному студентів-філологів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір найменування – це творчий процес. Для автоаматора, який хоче в одному слові сфокусувати найважливіше, що виноситься на загаль, він перетворюється ледве не на сакральну дію. Так, відомий шоумен Антін Мухарський для Mitsubishi L200 розробив цілу концепцію, віддавши данину анархічній ідеології: на його чорному, розмальованому вогняними спалахами та квітами авто з номером МАХНО спереду розміщений портрет цього українського адепта повної свободи зі слоганом «Мета ніщо, рух понад усе», а ззаду – дві адаміві голови та девіз «Воля або смерть».

Етапний характер вибору ВІАН можна продемонструвати на прикладі назви МЕЕРТҀА. Згідно з поясненнями автовласника Дмитра (Київ, Велика Окружна дорога, 2024 р.), її появі передувало прийняття кількох рішень: спочатку він для користування в соцмережі хотів узяти нік, відштовхуючись від однієї з неофіційних форм свого особистого імені, співзвучної американському *meet ya* 'зустріти тебе', але таке електронне ім'я вже існувало, тоді він додав усередину літеру R і потім скористався вигаданим словом, одночасно досягаючи дві мети – персоніфікувати свою машину та «пропіарити свій акаунт в Instagram».

Останній приклад свідчить про обмеження щодо унікальності, які діють в багатьох галузях ономастики. ВІАН також не можуть повторюватися. Узагалі вони належать до тієї сфери, яка підлягає національній стандартизації, тому створюються за більш жорсткими правилами, коли регламентація охоплює і графіку символів, і їх кількість, й інформаційний зміст. Так, у всіх типах автономерів можуть бути представлені тільки великі літери. ВІАН мають містити символів «не менше ніж п'ять

і не більше ніж десять (у тому числі код регіону)» [ДСТУ 2006, с. 5], тобто від 3 до 8, якщо відняти дві цифри умовного позначення адміністративно-територіальної належності (див. на рис. 1 це числа 06 та 15). На відміну від звичайних номерів, де використовуються лише кириличні літери, що збігаються в написанні з латинськими, у ВІАН дозволені й інші букви кирилиці (див. перший приклад), а також малюнок (його місце позначене квадратом зі стрілкою – див. другий приклад):

Рис. 1. Приклади ВІАН [ДСТУ 2019, с. 18]

Щодо змісту написів, то на знаках заборонена ненормативна лексика «незалежно від того, літери якої абетки використовують» [ДСТУ 2006, с. 5].

Ці об'єктивні фактори назвотворення стимулювали суб'єктивні. Активна креативна діяльність номінаторів насамперед із метою уникнути неприпустимих для ВІАН написів розгорнулася у пошуках можливих для них знакових систем, або кодів, та їх поєднань.

Термін *код* є базовим у різних галузях знань технічного й гуманітарного профілів, де інтерпретується у власній парадигмі при обов'язковому пов'язуванні з поняттям інформації [Андрейчук 2009]. Цим терміном послуговувався Р. Якобсон у своїй знаменитій роботі «Лінгвістика і поетика» (1960 р.), де вчений уперше експлікував математичну модель передачі інформації Шеннона – Вівера у філологічному ключі. Елементом структурної схеми було надане значення факторів, які обумовлюють форму словесного повідомлення та яким відповідає певна функція мовлення, зокрема, коду – метамовна функція. З аналізу цієї функції видно, що під кодом Р. Якобсон розуміє національну мову в усіх її різновидах: він пише, що «адресант і/або адресат повинні перевірити, чи використовують вони один і той самий код», інакше, наприклад, висловлювання з англійського студентського сленгу *The sophomore was plucked* 'другокурсник не склав іспит' для неозначаних потребує коментарів (цит. за: [Jakobson 1987, с. 69]).

Звернення автовласників до певного коду – національної мови пояснюється, по-перше, використанням її у своїй життєдіяльності; по-друге, бажанням продемонструвати свою ерудицію; по-третє, дотриманням вимог стандартизації – й останнє є найочевиднішим, коли український аналог уже внесений у реєстр Сервісного центру МВС, який офіційно займається видачею номерів. Тобто цілком імовірно, що, наприклад, реєстрація слова ТРЕНЕР та його транслітерованої форми TRENER обумовлює появу англійського TRAINER.

За останній час зросла загальна кількість ВІАН. Написи в абсолютній більшості написані українською мовою: АЙБОЛИТЬ, ВИБАЧ, ВІТАЛІЙ, ДІДУСЬ, ІВАШКА, КОРДОН, СЯЙВО, СОНЯЧНА, ТАК ОТОЖ, ХОВАЙСЯ та багато ін. Широко представлені ВІАН із текстом англійською мовою, наприклад: BLOCKS, DANCER, EVENT,

JOYS, ZEROTWO, etc. У поодиноких ВІАН використовується лексика іспанська (DORADO – багатозначне слово, пряме значення його як прикметника 'золотий'), латинська (CUM DEO 'з богом'), німецька (KINDER 'дитя'), польська (WARTO 'варто, слід, треба' – зауважимо, що транслітерація українського аналога потребувала б початкової літери V; WIEDZMIN 'відьмак'), турецька (BAGATUR – чоловіче ім'я; доономастичне значення 'герой').

Щодо внутрішніх мовних кодів, то, крім літературної, у ВІАН використовується субстандартна лексика та фразеологія, але її обмаль: у нашій картотеці трохи більше десятка. Наприклад: ПРЕВЕД, що означає 'привіт' на так званій олбанській мові – штучно створеному інтернет-сленгу; НУШО і ШО-ООО – вислови з українського просторіччя, тобто 'Ну що?' та підкреслене емоційне 'Що?!'; ШТУР-МА та 200 з військового сленгу: перше – це збірний іменник, споріднений із лексемами *штурм*, *штурмовик*, друге – скорочення вислову *вантаж 200*, де *двісті* означає загиблого (за однією з версій, цей вислів виник у мовленні льотчиків для позначення ваги цинкової труни, у якій доставляли тіла вбитих у період війни в Афганістані 1979–1989 рр.); англійський сленгізм BLIMEY, що виражає амбівалентні відчуття – приємне здивування або шок; BRO (скорочення лексеми *brother* 'брат') – слово з молодіжного сленгу, яке може бути витлумаченим і як англійське, і як транслітероване українське, що, власне, і було запозичене з англійської мови й давно побутує в українському мовленні.

З останнього прикладу видно, що через збіг у написанні починає діяти фактор індивідуальних уподобань декодувальника, тому підрахунки співвідношення національних мов у ВІАН не можуть дати релевантних результатів. Затемнює лінгвістичний ландшафт також тотожна транслітерація й міжмовна омонімія. Так, виникає питання, як слід кваліфікувати ВІАН із лексемою *dorado* – це іспанське слово чи транслітероване українське, запозичене з іспанської, до того ж, лише у значенні 'риба із сімейства спарових зі смужками золотистого кольору між очима'.

Застосування відмінної від закріпленої у національній літературній мові графічної системи для представлення слова в писемній формі є одним із поширених способів кодування у ВІАН. Це і вимушений крок, і простіший різновид креативної діяльності, який дозволяє таку саму інформацію передати інакше, що принципово, наприклад, для однофамільців, які хочуть персоналізувати свою машину. І взагалі для уникнення тотожності ВІАН це важливо для всіх розрядів лексики, див. транслітеровані латиницею українські слова: GAVA, DIBROVA, MALUK, ZAGROZA, ZAIETS ('заєць'), etc. Кирилізація англійських слів зафіксована в нашій картотеці ВІАН лише однією парою: NEWTIME і НЬЮ-ТАЙМ.

Пошук синонімічних позначень для автоаматора перетворюється на графічну гру. Схожий на завдання для дітей відгадати слово на основі приголосних номер SNFLWR був, безумовно, підказаний

обмеженням кількості знаків (в англійській лексемі *sunflower* ‘соняшник’ їх дев’ять, що більше допустимого числа).

Симптоматичними є ВІАН зі значенням ‘юрист, який представляє інтереси клієнта в суді’ (професія взагалі часто називається в автономерах з рекламною метою). Пошуки графічно відмінних текстів, які б передавали це значення, утворили ряд, що за даними нашої картотеки включає п’ять членів: кириличний напис АДВОКАТ; два можливих завдяки різним системам транслітерації варіанти ADVOKAT (збігається зі словом у німецькій, датській, норвезькій мовах) та ADVOCAT (пор. лат. *advocatus*, від якого утворений інтернаціоналізм); латинізована клична форма ADVOKATE, яка, згідно з офіційним сайтом Національної асоціації адвокатів України, використовується в кількох електронних адресах її членів (така форма серед ВІАН не є виключенням, пор. пару MARIYKA – MARIYKO), утім, слово може бути розглянуто й у якості мнемотехнічного засобу, бо є англійським акронімом, що допомагає поліції скласти протокол (A – amount of time under observation; D – distance between witness and suspect/incident, V – visibility including time of day and lighting і т. д.); нарешті, ребус A2KAT, який передає суржикову вимову слова. Як кодування тим же числом, але англійського слова *to* можна розглядати номер 2UP, тоді отримуємо інфінітивну форму розмовного дієслова ‘1) піднімати, підвищувати (ціни); 2) вскакувати’. (Інші варіанти – це назва відеогри 2-up або азартної гри в Австралії *two up*.)

Ребусний принцип створення ВІАН може бути також побудований на поєднанні графічно ідентичних літер різних систем письма, що спостерігаємо в номері АЛЕХ: неофіційне ім’я власника машини Алекс прочитується лише тоді, коли останній символ трактується як латинська буква ікс, яка на кінці слова відповідає українському буквосполученню [кс]. Більш поширені приклади другого типу кодування, коли літери замінюються схожими на них цифрами, зокрема, коли замість літери І використовується цифра 1: за наявності номера AUDI на авто однойменної марки маємо ще AUD1, пор. також HISOSHI (скорочення від Hisoshi Art Studio; вірогідно, номер учасника або шанувальника мистецької студії), MAR11KA (пор. наявний номер MARIYKA – від *Марія*), COM1NG та ін.

Заміна літери Ч на подібну до неї цифру 4, знайома ще з часів, коли SMS-повідомлення відправлялися лише латинським шрифтом, та підкріплена акрофонічно, легко встановлюється в таких номерах, як BRI4KA, BULO4KA.

Цікаві приклади демонструє використання латинського іпсилона, який у транслітерації відповідає українським графемам Ии чи Йй або служить позначенням м’якості приголосного, а у ВІАН може сприйматися ще й чисто візуально, коли У прирівнюється букві У кирилиці. До речі, відповідні написи ідентифікувалися всіма опитуваними однозначно: STYDENT ‘студент’, YKRAINKA ‘українка’, RYSTAM ‘Рустам’. На цьому ж принципі базуються такі ВІАН, як: TPOXUM ‘Трохим’, де українська

літера И замінюється подібною до неї (особливо в рукописному відтворенні) латинською U; KLNDER ‘Kinder’, де замість латинської графеми I використовується L тієї ж абетки (голосну I взагалі легко переплутати з l – малим варіантом L); SKQDNYK, де O була перетворена на дуже схожу на неї Q (похідне від марки Škoda, написане на авто цієї ж марки).

Відразу пояснимо, що використання букви *i* у слові *ukrainka* та *s* у слові *skqdneyk* обумовлені технічними стандартами, які передбачають однакову висоту символів у текстовій частині номера, літери ж із діакритиками виходять за межі допустимого розміру, пор. пари S – Š, I – Ĩ, И – Ы. (Зуважимо в дужках, що у складі наведених ВІАН, проте, траплялися букви з діакритичними знаками. Це пов’язано з порушенням нормативів або самими автовласниками, які домальовують ці знаки, як це відбувається, коли верхня частина Й розміщується між щоглами літери ближче до поперечини, інколи зменшуючись до крапки, або тими, хто виготовляє підроблені номери, зокрема й такі, що імітують військові, у яких словесний компонент взагалі не передбачається. Усі неофіційні номери, за неможливості перевірки, розглядалися нарівні з офіційними, бо незначні порушення в цілому не впливають на вирішення поставленої в цій статті семіотичної проблеми.)

Зважаючи на дотримання правил в офіційних ВІАН, не є помилковими такі написання, як АИТШНИК, ДОБРИИ, ЗОЛОТИИ, СТАРШИИ, у яких завдяки заміні йота на И зберігаються допустимі габарити літер. Помилки можуть також, умовно кажучи, узаконюватися з метою досягти унікальності ВІАН, див.: БЖОЛЯР (за наявності БДЖОЛЯР), L A D I (слово LADY також на авто з жінкою за кермом уже був зафіксований), TESSLA – на електромобілі марки Tesla (хоча текст ВІАН, з малою вірогідністю, може натякати, щоб підкреслити спосіб зарядки машини, на бренд Tesla, під яким, зокрема, виробляються електротовари).

Повертаючись до аналізу загадкових ВІАН, зазначимо, що складніше розпізнати у написі MILL3R прізвище німецького походження Miller, де дві літери «цифровізується»: про заміну I на 1 замість вже йшлося, а 3 – це віддзеркалений рукописний варіант букви E. Пор. номерний текст K13V, що, втім, може бути прочитаний як Київ–13 або як символічне число 13 між ініціалами автовласника.

Допустимі декодування в останньому прикладі показують амбівалентність числових компонентів ВІАН, які можуть мати не тільки притаманний їм абстрактний смисл, позначаючи кількість предметів або їх порядок під час лічби, але й символічний. Так, число 5 у номері АЙБОЛИТЬ 5 (що імітує військовий з порушенням габаритів і кількості символів) може як указувати на наявність цього ж слова у ВІАН, пронумерованих від 1 до 4, так і давати оцінку професійній діяльності самого лікаря, який працює на «відмінно»; номер ОСОБА 1 передбачає фіксацію також ж номера без числа, але може й виступати синонімом до VIP-персони (пор. *борт № 1*

– про літак президента, короля тощо); аналогічно, номер ХАМ 001 натякає на неперевершеність у зухвалості, нахабстві.

Цікаво, що саме числа часто змушують звертатися до інших знакових систем. Так, уже згаданий номер 200 замінює лексему *загиблий*, що як кодове слово військових зараз знайоме кожному. Інший приклад: число 007 – кодове ім'я агента *Нуль-Нуль-Сім* секретної служби Джеймса Бонда (начебто у військовій розвідці, де служив Я. Флемінг, який вигадав його, цілком таємні документи позначались як 00) представлено, принаймні, у п'яти ВІАН: 007, 00 007, 007 MM, FB 007, UA007.

І навпаки – у римській системі числення літери використовуються для позначення цифр. Звернення до цієї системи допомагає з'ясувати причини появи номера ХСVІ – те саме, що в арабській системі 96. У такому написанні число неможливе в офіційних ВІАН, бо має лише два знаки, однак воно приваблює тим, що залишається незмінним, якщо повернути на 180°, та нагадує знак Інь-Ян, який символізує єдність протилежностей, злиття жіночого й чоловічого начал. Як здається, тричі повторене І в номері 3 ІІІ 3 теж можна тлумачити як римське число, тоді отримуємо три трійки, що є символічним у багатьох лінгвокультурах.

Букви виступають умовними позначеннями і в інших кодах. Наприклад, номер C₂H₅OH – це хімічна формула спирту C₂H₅OH. Узвичаєний принцип нумерації моделей технічних виробів, яка часто присвоюється у вигляді буквено-числових комбінацій, бачимо в написі R2D2, що відповідає імені R2-D2 робота-дроїда із «Зоряних війн». Автономер XXS апелює до розмірів одягу чи взуття, означаючи «дуже-дуже малий» (від eXtra eXtra small). Широко у ВІАН представлена назва України у вигляді двозначного коду за стандартами ISO: 777UA, 8888 UA, GSM UA, UA8008, UA777MG; див. також назви інших країн: PL 7000 (Польща), SK 3399 (Словаччина). Нарешті, трапився й не зареєстрований держструктурами номер AL€K\$ – транскрибоване латиницею із заміною двох літер фінансовими символами євро та американського долара ім'я Алекс, у якому позначення грошових одиниць використовуються, можливо, не тільки для індивідуалізації, а ще й для демонстрації приналежності автовласника до кола заможних людей або для притягнення багатства, як це практикується в деяких псевдорелігійних сектах, коли її члени носять певні артефакти, що знаменують бажану мету.

Спостереження за такими ВІАН, як трьохсимвольні І І І, І 7 І (де за рахунок літери І з обох сторін подолана заборона кількості знаків не менше трьох), чи номерні пари 777 – І 777 І, 999 – І 999 І, DEN – І DEN І, ГРИНЯ – І ГРИНЯ І, чи тріада ОЛЕГ – І ОЛЕГ – ПОЛЕГ І й подібними навели на думку, що літера І використовується в невластивий для неї функції. Цю думку підтвердили власники авто з номером IFURYI, які пояснили наявність першого й останнього знаків тим, що англійське слово FURY було вже зайняте й тому їм довелося, щоб зберегти задум у ВІАН натякнути на ім'я персонажа з по-

пулярного мультфільму «Як приборкати дракона» Light Fury «Денна Фурія», додати своєрідну рамочку, яку бачили на інших номерах (Київ, Львівська пл., 2025 р.).

Під таким поглядом у ВІАН типу А 777 А, І 777 І, V 777 V, W 777 W, Y 777 Y, або XII M IX, або 8NATA8, 7RUSIK7 рамочні букви й цифри введені до тексту також з утилітарно-зображувальною метою.

Щоб підтвердити чи спростувати гіпотезу, було проведене анкетування. Воно показало, що в якості найпростішого графічного малюнка можуть розглядатися номери, які складаються із самих літер: WWWWWW, XXXXXX, І І І І І І, – усі вони трактувалися як закреслення, перший – ще як зображення гір і «візерунок, що індивідуалізує, наче татуїровка», а другий – як дорожній знак перехрещення чи новітній сигнал світлофора «грецький хрест» у вигляді плюса або хрестика червоного кольору (усього 10 відповідей з 17; зауважимо, що в деяких анкетах була не одна реакція на ВІАН, а дві-три та що номер з іксами початково не міг означати «грецький хрест», бо був зафіксований три роки тому, а експериментальне впровадження світлофорного сигналу відбулося в кінці 2025-го). Звичайно, в анкетах було й прочитання цих текстів як повторення літер, які: 1) символізують безкінечність, «щось велике/недосяжне» (5 відповідей); 2) виражають особливе (позитивне) відношення автовласника до букви, наприклад, до букви W – «цікава, загадкова буква» (3 відповіді). Крім того, номер з повторюваною літерою W пов'язувався з марками машин BMW і Volkswagen, в назвах яких вона є; номер з X розшифровувався як «містер Ікс»; з І – як латинські цифри, одиниці виміру І або L та як англійський займенник 'я' (кожна з відповідей – з різних п'яти анкет).

Незважаючи на те, що офіційно в автономерах на замовлення передбачене місце для нанесення графічного елемента, номерів з малюнком дуже мало. Це ВІАН з ім'ям відомого літературно-мультиплікаційного персонажа, який літає з допомогою пропелера, що й зображений після вербальної частини KARLSON.

Нещодавно був зареєстрований номер ОЛЯ♥ – це приклад креолізованого тексту в його вузькому сенсі, коли невербальна частина заміщує текст, де графічне зображення серця означає щось на кшталт «улюблений; з любов'ю». До такого типу можна віднести також напис ☺АТОМ☺, що імітує військовий ВІАН, де подвійний знак радіаційного забруднення не стільки ілюструє семантику слова, скільки перетворюється на погрозу для ворогів.

І навпаки, малюнок голови лева після імені ЛЕВІ, чи, скоріше, позивного, бо машина була камуфльована під колір свіжої та вигорілої трави, у цьому написі виступає ілюстрацією, що служить для підсилення оцінного сприйняття слова візуальним образом. Таку ж ілюстративну функцію виконує зображення блискавки у написі AC⚡DC, поєднану, однак, з параграфемною, бо замінює слеш в електротехнічному позначенні AC/DC, де AC та DC

‘змінний та постійний струм’ (від *alternating* і *direct current*). (Не виключено, що автовласник є прихильником однойменного австралійського гурту, заснованого у 1973 р. й популярного досі.)

Повертаючись до концептуального підходу до ВІАН, знову звернемось до номера IFURYI, в якому ім’я улюбленого персонажа Light Fury з лагідною вдачею співвіднесене з білим кольором машини, більше того, сама Денна Фурія у вигляді м’якої іграшки була прикріплена до її кузова. Схожий прийом конструювання такого тексту, ускладнений, проте, ребусним написанням, можна побачити в інсталяції – назві меблевого торговельного центру 4ROOM (Форум) (с. Петропавлівська Борщагівка, Київська обл.). Цей ергонім відсилає як до латинського *forum* ‘торжище, центральна площа’, відомого зараз більше у значенні ‘широкі представницькі збори’, так і до близького за звучанням англійського вислову *for goom* ‘для кімнати’, перша частина якого закодована в інсталяції: замість першого символу в ній використаний перегорнутий стілець (одночасно це апеляція до профілю торговельного центру), що нагадує число чотири – англійською перекладається словом *four*, омофонічним прийменнику *for*.

Звісно, це поки що поодинокі приклади застосування реальних предметів, які стають частиною полікодового тексту. До останнього в науці відносять, крім вербального компонента, ще жести й міміку людини, статичні й динамічні зображення, звукові ефекти та музику [Bearne, Wolstencroft 2007, с. 1–2]. Отже, для теоретичної повноти у цей перелік невербальних компонентів слід додати артефакти та – на перспективу – 3D-зображення.

Висновки. Дослідження показало, що аналіз текстів нового типу, представлених у ВІАН, необхідно розглядати у системі з прив’язкою до культурно-історичних реалій, що відбивають демократичні процеси в українському суспільстві, його загальний освітній (лінгвокультурний) рівень, воєнні події.

Саме це допомогло по-новому підійти до розуміння полікодовості, яка у ВІАН спричинена об’єктивними (регламентаційними, технічними)

факторами, що вступають у протиріччя з потенційним діапазоном виявлення самості номінатора – власника транспортного засобу. Для подолання цього протиріччя автовласник, вибираючи ВІАН, звертається до відбиття ідеї різними кодами, тобто до синонімії в її декількох проявах: 1) еквівалентів слова/вислову в інших мовах та їх субстандартних варіантах (різних мовних кодів); 2) транскрибованих чи транслітерованих написів літерами іншої абетки (різних буквено-графічних кодів); 3) буквено-цифрових замінів, включно з випадками, обумовленими схожістю форми заміщуваного символу й того, що заміщує перший (різних функціонально-графічних кодів); 4) позначень із наукових, технічних, фінансових та под. знакових систем; 5) часткової креолізації словесної складової ВІАН чи включення малюнка, зокрема, декорування «пустими» цифрами чи буквами (поєднання різних вербальних і невербальних кодів).

Пошуки унікального ВІАН залучають номінатора до гри (пор. ребусні написи), зокрема й мовної, де букви й цифри можуть набувати не притаманний їм смисл або взагалі втрачати його, виконуючи не відмічену в лінгвістиці графічно-декоративну та графічно-зображальну функцію. Стає мовною грою і процес декодування ВІАН, яке необхідно здійснювати, як свідчить проведений розгляд, насамперед з урахуванням усього створеного полікодового тексту.

Аналіз ВІАН допоміг уточнити поняття полікодовості у лінгвосеміотичному аспекті, яка стає ознакою певного денотатно-номінативного сегменту та до складу відомих в науці різновидів невербальних компонентів якої додаються артефакти.

Подальше дослідження ВІАН може бути зосереджене на визначенні місця цих власних назв нового різновиду в ономастиконі національної мови та описі їх диференціальних ознак; розробці типів мотивованості ВІАН, що залежать від співвідношення доономастичного значення слова/вислову з відповідними об’єктами; обґрунтуванні комунікативної природи ВІАН; розробці практичних рекомендацій у галузі «штучної» номінації, неймінгу тощо.

Література

1. Андрейчук Н. Застосування терміна *код* в антропокультурній лінгвістиці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2009. № 648. С. 113–117.
2. Бортун К.О. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів міста Вінниці. *The latest approaches to improving philological sciences: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 18–31.
3. Горожанов Ю. Ергоніми відонімного походження в комунікативному просторі міста Луцька: структурно-семантичні особливості. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. С. 61–68.
4. Вільчинська Т.П., Бачинська Г.В., Вербовацька О.С. Назви українських вишиванок: лексико-семантичний аспект та структурний аспекти. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2025. Вип. 2 (213). С. 44–51.
5. Дідур Ю.І. Особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса. 2015. 195 с.
6. ДСТУ 4278:2006 Дорожній транспорт. Знаки номерні транспортних засобів. Загальні вимоги. Правила застосування. Київ: Держспоживстандарт України, 2007. 12 с.
7. ДСТУ 4278:2019 Дорожній транспорт. Знаки номерні транспортних засобів. Загальні вимоги. Правила застосування. К.: ДП «УкрНДНЦ», 2020. 28 с.
8. Зимовець Г.В. Ергоніми та прагмоніми в структурно-семантичному та лінгвопрагматичному аспектах. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2009. Вип. 20. С. 202–206.

9. Зубар Л.С. Власні назви космічних транспортних засобів у творах українських письменників-фантастів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр.* Вінниця, 2012. Вип. 16. С. 220–224.
10. Книш О.І., Книш А.А. Аналіз і прогнозування оптимального вибору ергонімів у м. Суми. *Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти*. Зб. наук. пр. / за заг. ред. Л.М. Горболіс. Вип. 1. Суми, 2010. С. 36–43.
11. Позніхиренко Ю.І. Ергонімія: завдання та функції ергонімів. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 296–300.
12. Сизоненко Н. Нові менюоніми в закладах харчування м. Полтави: мотиви номінацій. *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика*. Полтава: ПДАУ, 2022. С. 79–83.
13. Цілина М.М. Назви житлових комплексів міста Києва: походження, принципи номінації, структура. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75). С. 91–94.
14. Basik S. Names of the Commercial Spacecrafts. *Записки з ономастики : зб. наук. пр.* 2025. Вип. 28. С. 5–21.
15. Bearne E., Wolstencroft H. What are multimodal texts. *Visual approaches to teaching writing*. London: Paul Chapman Publishing, 2007. P. 1–3.
16. Jakobson R. Linguistics and Poetics. *Roman Jakobson. Language in Literature* / ed. K. Pomorska, S. Rudy. Cambridge, London: Belknap Press of Harvard University Press, 1987. P. 62–94.

References

1. Andreychuk N. (2009) Zastosuvannia termina kod v antropokulturnii linhvistytsi [The Use of the Term Code in Anthropocultural Linguistics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*. № 648. S. 113–117 [in Ukrainian].
2. Bortun K.O. (2024) Denotatno-nominatyvna klasyfikatsiia erhonimiv mista Vinnytsi [Denotative-Nominative Classification of Ergonyms of the City of Vinnytsia]. *The latest approaches to improving philological sciences: Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. S. 18–31 [in Ukrainian].
3. Horozhanov Yu. (2014) Erhonimy vidonimnoho pokhodzhennia v komunikatyvnomu prostori mista Lutska: strukturno-semantychni osoblyvosti [Ergonyms of Onymic Origin in the Communicative Space of the City of Lutsk: Structural and Semantic Features]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. S. 61–68 [in Ukrainian].
4. Vilchynska T.P., Bachynska H.V., Verbovetska O.S. (2025) Nazvy ukrainskykh vyshyvank: leksyko-semantychnyi aspekt ta strukturnyi aspekty [Names of Ukrainian Vyshyvankas: Lexical-Semantic and Structural Aspects]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Filolohichni nauky*. Vyp. 2 (213). S. 44–51 [in Ukrainian].
5. Didur Yu.I. (2015) Osoblyvosti funktsionuvannia erhonimiv u movi, movlenni ta mentalnomu leksykoni [Features of the Functioning of Ergonyms in Language, Speech and the Mental Lexicon]. PhD Dissertation: 10.02.15. Odesa. 195 s. [in Ukrainian].
6. DSTU 4278:2006 (2007) Dorozhnii transport. Znaky nomerni transportnykh zasobiv. Zahalni vymohy. Pravyla zastosuvannia [Road Transport. Vehicle Registration Plates. General Requirements. Rules of Application]. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy. 12 s. [in Ukrainian].
7. DSTU 4278:2019 (2020) Dorozhnii transport. Znaky nomerni transportnykh zasobiv. Zahalni vymohy. Pravyla zastosuvannia [Road Transport. Vehicle Registration Plates. General Requirements. Rules of Application]. Kyiv: DP «UkrNDNTs». 28 s. [in Ukrainian].
8. Zymovets H.V. (2009) Erhonimy ta prahmonimy v strukturno-semantychnomu ta linhvoprahmatychnomu aspektakh [Ergonyms and Pragmonyms in Structural-Semantic and Linguopragmatic Aspects]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Vyp. 20. S. 202–206 [in Ukrainian].
9. Zubar L.S. (2012) Vlasni nazvy kosmichnykh transportnykh zasobiv u tvorakh ukrainskykh pysmennykiv-fantastiv [Proper Names of Spacecraft in the Works of Ukrainian Science Fiction Writers]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia. Vyp. 16. S. 220–224 [in Ukrainian].
10. Knysh O.I., Knysh A.A. (2010) Analiz i prohnozuvannia optymalnoho vyboru erhonimiv u m. Sumy [Analysis and Forecasting of the Optimal Choice of Ergonyms in the City of Sumy]. *Filolohichni nauky: synkhronichni ta diakhronichni aspekty*. Sumy. Vyp. 1. S. 36–43 [in Ukrainian].
11. Poznikhirenko Yu.I. (2020) Erhonimiia: zavdannia ta funktsii erhonimiv [Ergonymy: Tasks and Functions of Ergonyms]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 14. T. 1. S. 296–300 [in Ukrainian].
12. Syzonenko N. (2022) Novi menuonimy v zakladakh kharchuvannia m. Poltav: motyvy nominatsii [New Menuonyms in Catering Establishments of Poltava: Motives of Nomination]. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: teoriia ta praktyka*. Poltava: PDAU.S. 79–83 [in Ukrainian].
13. Tsilyna M.M. (2019) Nazvy zhytlovykh kompleksiv mista Kyieva: pokhodzhennia, pryntsyipy nominatsii, struktura [Names of Residential Complexes in Kyiv: Origin, Principles of Nomination, Structure]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohiia»*. Ostroh. Vyp. 7 (75). S. 91–94 [in Ukrainian].

14. Basik S. (2025) Names of the Commercial Spacecrafts. *Zapysky z onomastyky*. Issue 28. P. 5–21 [in English].
15. Bearne E., Wolstencroft H. (2007) What are multimodal texts. Visual approaches to teaching writing. London: Paul Chapman Publishing. P. 1–3 [in English].
16. Jakobson R. (1987) Linguistics and Poetics. *Roman Jakobson. Language in Literature*. Ed. K. Pomorska, S. Rudy. Cambridge, London: Belknap Press of Harvard University Press. P. 62–94 [in English].

INDIVIDUAL LICENSE PLATES WITH A VERBAL COMPONENT IN THE ASPECT OF ENCODING AND DECODING

Abstract. The democratization of Ukrainian society has contributed to the dynamic development of the language, particularly its onomasticon, where a new, as yet unexplored domain has emerged since 2007 – individual plates for vehicles that include a verbal component (VIPV). Having become a widespread phenomenon over the past two years, they attract the interest of road users and deserve the attention of linguists as an innovation that reflects the individual's creative communicative activity, which is actively studied in linguistics. This determines the relevance and novelty of the article, the purpose of which is to reveal the mechanisms of formation VIPV and their interpretation. To achieve this goal, the following tasks were addressed: 1) to identify objective and subjective factors determining the text in VIPV; 2) to describe the types of codes used and their combinations; 3) to substantiate the variability of interpretations of VIPV; 4) to clarify the concept of polycode.

The analysis of more than 1,000 VIPV indicates a strong influence of the objective factor, since the uniqueness of the plate, its dimensions, the limited number of characters, and the requirement of normative vocabulary are regulated by state standards. This forces nominators to look for other ways to express their vision, such as naming the machine after themselves – a plate that may already be taken. Thus, polycode becomes the main feature of this nominative domain, manifested through the involvement of: 1) different linguistic codes (word equivalents in other languages and their substandard varieties, cf. Ukrainian АДВОКАТ and German ADVOKAT); 2) various alphanumeric codes (words transliterated using another alphabet: МАРИЙКА); 3) different functional-graphic codes (assigning numerical values to letters or alphabetic values to numbers: МА11КА 'Марійка'); 4) symbols from scientific, financial, and other systems: C₂H₅OH – chemical formula of alcohol; 5) combinations of verbal and non-verbal codes (through the inclusion of images or decoration with "empty" digits or letters, e. g., ЮЛЕГІ – name *Олег* framed by "І").

The search for a unique text on a plate turns not only into a word game, but into a game in the literal sense (cf. rebus-like inscriptions). The decoding of VIPV also becomes both a linguistic and an ordinary game, which, as demonstrated, must primarily take into account the entire polycode text.

One of the results of the study is the clarifying of the linguistic-semiotic concept of the polycode text, in particular, the inclusion of artifacts among its non-verbal components.

Keywords: polycode, urban language, language of wartime, word game, semiotics, linguoculturology, cognitive science, Ukrainian and general onomastics.

© Дядечко Л.П., 2026 р.; © Аляб'єв Д., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Людмила П. Дядечко – доктор філологічних наук, професор кафедри східнослов'янської філології та інформаційно-прикладних студій Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; eptonim@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7638-7163>

Liudmyla P. Diadechko – Doctor Of Philology, Professor of Department of East Slavic Philology and Information and Applied Studies of the Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine; eptonim@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7638-7163>

Данило Аляб'єв – здобувач вищої освіти 2 курсу 2-го (магістерського) рівня навчання, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна; aliabiev_danylo@knu.ua; <https://orcid.org/0009-0009-1894-0475>

Danylo Aliabiev – 2nd year higher education student of the 2nd (master's) level of study, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine; aliabiev_danylo@knu.ua; <https://orcid.org/0009-0009-1894-0475>

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ МОВНОГО ПОНЕВОЛЕННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА У ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА КРЕМІНЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'272:323.1:316.77

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).165-171](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).165-171)

Кремін Т. Художнє осмислення проблем мовного поневолення та утвердження українського слова у публіцистиці Дмитра Кременя; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У творчості українського письменника Дмитра Кременя тема духовності, відродження і культури постає як сакральний код виживання та утвердження української нації. Закінчивши українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету (1975), йому, популярному закарпатському поету і художнику, автору модерністських поем-симфоній «Коні Адамові», «Меморандум Герштейна», «Сад», «Параноїчна зона “А”», «Опришки на Експо», що мали вийти окремою збіркою «Тан блукаючого вогню» у видавництві «Карпати» (1974), а також публікацій у місцевій та республіканській пресі, вдалося переосмислити роль митця у поневоленому диктатурою суспільстві, деколонізувати свідомість творчого покоління, утвердити українську як мову високої культури та інтелектуального спротиву в умовах тотальних репресій, політики зросійщення, диктатури і пропаганди, системного лінгвіцизму і лінгвоциду, а також адміністративного заохочення суспільства до лінгвокультурної маргінальності. Цей громадянський спротив набув іншої якості, відколи український філолог за т. зв. розподілом опинився у степовій Казанці, що на Миколаївщині, де він спочатку працював учителем української мови та літератури в середній школі №2, а потім – журналістом у провідних виданнях краю.

Його публіцистика 1970–2000-х рр. з питань духовності, культури і мистецтва – це не тільки органічне продовження його поетичного голосу з його «літописною історіософією» (за Ю. Ковалівим). Це – справжній ковток повітря у зросійщених кутках України, де від садочка, школи, громадського простору до родинного спілкування панував дух добровільного яничарства. Серед найпомітніших публікацій кінця 1980-х – початку 2000-х років – його есе «Таємниця саркофага» (1988), «Козак Мамай у сузір'ї манкурта» (1990), «Куди орел несе дельфіна?» (1992), «Тризубом по двоглавному горобцю» (1996), «Планета під вербою» (2004). Окрема увага приділена Шевченківській промові письменника (1999). Саме тому актуальність дослідження – в концептуалізації проблем мовного поневолення та утвердження українського слова у публіцистиці Дмитра Кременя.

Ключові слова: державна мовна політика, деколонізація, зросійщення, лінгвіцизм, лінгвоцид, лінгвокультурна маргінальність.

Формулювання проблеми. Історія нищення української мови має тривалу історію. Експансійна російська політика бере свій початок ще з царських часів і спрямовувала зусилля на заборону послуговуватися нею як у суспільному житті, так і на ліквідацію всього, що з нею було пов'язано. У XX столітті радянська влада тримала аналогічний тоталітарний курс на знищення національної ідентичності, формування нового, штучного типу громадянина, позбавленого свого коріння. Дискримінаційна мовна політика країни визначила російську як єдиний засіб міжнаціонального спілкування, що підтримувалося відповідними партійно-номенклатурними діями. За таких умов українська мова зникла з ужитку, була піддана знеціненню і зневазі, насправді – тотальній забороні та витісненню. Таким чином, лінгвоцид, який знайшов своє катастрофічне втілення на тимчасово окупованих територіях держави під час російсько-української війни, – це комплекс дій, спрямованих на знищення рідної мови поневоленого народу з суспільного вжитку з метою асиміляції групи, що може супроводжуватися як переслідуванням, репресіями за мовною ознакою, так і заохочувальними заходами, які спонукають членів групи до зміни мови спілкування [Річний звіт 2022]. Відповідно лінгвіцизм означає володіння мовою її носіями в обмеженому обсязі,

що може свідчити як про незначний інтелектуальний рівень, так і помітний результат тривалої політики лінгвоциду. Лінгвокультурна маргінальність, яка супроводжує згадані вище явища, уособлює відмову конкретної особи підтримувати зв'язок зі своєю родиною, народом чи країною, причому це може мати свідомий або примусовий характер.

Аналіз досліджень. Художнє осмислення проблем мовного поневолення та утвердження українського слова посідає провідне місце у творчості Дмитра Кременя. Крім кількадесяти поетичних добірок, які виходили протягом 1970–2020-х років в Україні й за кордоном, письменник, підтримуючи стосунки з І. Чендеєм, П. Скунцем, П. Частом, В. Басарабом, а також М. Чендеєм Г. Чубаєм, М. Рябчуком, О. Лишегою, В. Морозовим, В. Івасюком, Р. Безпалковим, формував україноцентричне середовище на півдні України, за що поет і дисидент М. Холодний називав його «постпредом у Північному Причорномор'ї». Переїхавши 1975 року на Миколаївщину, письменник згуртував довкола себе стійке інтелектуальне середовище, а це – В. Бойченко, І. Григурко, Е. Январьов, М. Божаткін, Л. Куліченко, І. Царинний, О. Різників, Г. Могильницька, А. Антонюк, В. Коллар. Згадані діячі культури і мистецтва степового краю гостро реагували на переслідування і репресії інтелігенції, зни-

щення української мови в різних сферах, духовну деградацію суспільства, моральні втрати молоді, провінційність і маргінальність у літературі, інтелектуальну задуху в країні в цілому. На визначених теоретичних проблемах мовного поневолення зосереджували свою увагу Б. Ажнюк, Ф. Бацевич, Н. Гавдида, О. Демська, Л. Масенко, Л. Мацько, Л. Назаревич, В. Христенко, Г. Шумицька, а вперше досліджували їх у публіцистиці Д. Кременя Т. Кремень і Л. Старовойт [Кремень Т., Старовойт Л. 2020].

Мета статті, завдання. Мета – дослідити проблеми мовного поневолення та утвердження українського слова у публіцистиці Дмитра Кременя. Серед основних завдань – продемонструвати прикладний характер таких, помічених письменником, явищ, як лінгвоцид, лінгвіцизм, лінгвокультурна маргінальність, визначити їх рівень небезпеки для національних інтересів, особливо в умовах війни, а також визначити перспективи подібних досліджень.

Методи та методика дослідження. Описовий, лінгвокультурологічний метод, соціолінгвістичний аналіз; формування корпусу текстів, інтерпретація фактів у контексті мовної політики та процесів деколонізації, узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. У своїх публіцистиці Д. Кремень був вірним національним пріоритетам. Крім статей суспільно-гуманітарного спрямування, в яких Д. Кремень розкривав талант учителів, лікарів, бібліотекарів, він, репортер райони, тяжів до осмислення морально-виховних, духовних основ сучасної людини. Відколи в 1980 році письменник очолив утворене СП СРСР обласне літоб'єднання «Джерела», став керівником кореспондентського пункту журналу «Ранок» по Миколаївській області, він розширив діапазон професійних інтересів шляхом детального вивчення гострих гуманітарних проблем сучасності. Серед таких – освітні (витіснення української мови зі шкіл Миколаєва); культурні (спалення Миколаївського українського театру драми і музичної комедії); історичні (нищення курганів, стародавніх поселень, будівництво на місці кладовищ спальних районів, закладів охорони здоров'я, культури чи мистецтва); екологічні (будівництво Південно-Української АЕС, підтоплення козацьких сіл, катастрофа узбережжя Чорного моря); духовні (руйнування культових споруд краю). Узагальнена оцінка побаченого – в серії знакових для його творчості есе: «Таємниця саркофага» (1988), «Козак Мамай у сузір'ї манкурта» (1990), «Куди орел несе дельфіна?» (1992), «Тризубом по двоглавному горобцю» (1996), «Планета під вербою» (2004), а також у Шевченківській промові (1999).

Закидаючи сучасникам їх провінційність і манкуртизм, Д. Кремень, аналізуючи катастрофічні наслідки свідомих втрат суспільством історичної пам'яті, національної самосвідомості та духовності, говорить про те, як люди «перетворились в регіональних носіїв усепланетних болінь, а точніше — на очах людських стаємо провінціалами, адептами гопакошароварківщини, старосвітнього гасла, в якому епіцентром — хата, та й та скраю» [Кремень

2007, с. 520–534]. Про це – в його «Таємниці саркофага. З мемуарів тридцятилітнього» (1988), що, зокрема, перегукується із поемами Т. Шевченка «І мертвим, і живим...», «Розрита могила», популярними тоді романами Р. Іваничука «Мальви» та Ч. Айтматова «І довше віку день триває».

Не менш гострою постала для Д. Кременя критична ситуація щодо стану української мови на півдні та в країні в цілому. Вона була проблемною через відвертий лінгвіцизм, який використовували для легітимізації несправедливого розподілу можливостей між розділеними за мовною ознакою соціальними групами, а також неприховане мововбивство, штучне зниження якості освіченості та культури, замовчування і відверту заборону «ідеологічно шкідливих» письменників та їх творчості, деформовану громадянську позицію інтелігенції, масову покору і відсутність моральних орієнтирів. Тут – не тільки про циркуляри та укази, спалені бібліотеки чи архіви, переписану історію або понівечені кургани, «битих» системою світочів культури: Л. Костенко, І. Чендея, П. Скуня, Б. Нечерду, Г. Тютюнника чи В. Дрозда, а значно глибше. Йшлося про глобальну катастрофу століття, починаючи від надуманих ідеологією «ворогів народу»: «Театр корифеїв», «Розстріляне відродження», дисидентів, «відсидентів», нонконформістів, діячів культури в діаспорі. В «Таємниці саркофага» Д. Кремень так пише про згадані катастрофічні для народу явища: «Мало, хто з дітей письменників хоче вивчати українську мову. Якщо ж брати південь України, то неважко дізнатися, скільки шкіл з рідною мовою навчання в Одесі, Херсоні. В моєму Миколаєві з 54 загальноосвітніх шкіл (а ще ж є вечірні, заочні, музичні, художні тощо) нема жодної української. В усіх діє й «закон» звільнення від вивчення мови за бажанням. Зрештою, що статистика? Мій син Тарас — і той боїться (засміюють) розмовляти на вулиці по-українськи. «З мене хлопчики кепкують: твій батько письменник, а російської не знає, по телевізору (подумати тільки!) говорить, як селяк...» [Кремень 2008, с. 520–534].

Духовне, культурне і мовне поневолення посідає особливе місце в поглядах Д. Кременя щодо майбутнього охопленої «червоним терором» України. Оцінюючи духовну трагедію сучасності, розмірковуючи над її катастрофічними наслідками для майбутнього, письменник зауважує: «Тяжкий спадок епохи замовчування — результат епохи замовчування. Пияцтво, самогеноваріння, наркоманія, порнобізнес, проституція, бандитизм. Хіба цього поряд з іншим негативними й справді вже масштабними явищами, глобальними цими негачіями мало, щоб скинути рожеві окуляри? Коли підросте мій син — що я йому скажу? Не комусь, а мені доведеться йому пояснювати, чому розбили саркофаг в Очакові, чому розграбували археологічні знахідки в Ольвії та на острові Березань, <...>, чому розорали десятки скіфських курганів... Але цей реєстр значно довший.

Дорогий син мені скаже:

— Ну от, таточку, ти жив у добу, коли в нашо-

му рідному місті не було (бо на вічному ремонті) ані краєзнавчого музею (на півмільйонне місто), ні українського театру (на десятки тисяч глядачів), ні філармонії, ні «зеленого театру», ні ТЮГу, ні загальноміської бібліотеки... Що сказати йому тоді?» [Кремін 2008, с. 520–534].

Дмитро Кремін, використовуючи історичні паралелі й реальні факти, біблійні образи і конкретні постаті, вічні теми та сучасну проблематику, осмислює джерела і масштаби мовного поневолення народу. У своєму есе «Козак Мамай у сузір'ї манкурта» (1990) він одним із перших концептуалізував явище духовного поневолення, громадянського безголосья, добровільного яничарства, свідомої відмови від рідного слова заради кар'єри чи вигоди в радянській системі, що відповідає критеріям структурного лінгвіцизму. Перерахувавши основні заборони української мови, починаючи з 1720 року, Дмитро Кремін наводить приклади зросійщення в Україні зі усвідомленої згоди мільйонів покалічених тоталітарною системою громадян. Серед таких фактів – кадрові призначення на керівні посади від органів влади до закладів освіти чи культури осіб, які не розуміли української мови, відкриття російських газет і телеканалів, засилля чужомовного продукту на телеэкранах і в театрах, знищення економіки під виглядом іноземних інвестицій та оптимізації промислового потенціалу. З іншого боку, манкуртизм виявлявся в упередженому ставленні до людей із села, висміюванні їхнього акценту, а також у соціальній ізоляції. Публіцист згадував, як принизливо зустрічали літераторів на урочистостях до днів української мови в регіонах. Зокрема, в Полтаві, зі слів Петра Скуня, всіх попереджали: «Говоріте по-українські, письменники ідуть!». А в колишньому Кіровограді, де проходило аналогічне свято, почувши заклик Дмитра Павличка до уряду України з проханням надати українській мові державного статусу, присутні «бліднули» та «жовкнули».

Лінгвокультурна маргінальність, про яку говорив Дмитро Кремін, мала тоталітарне походження. РФ, успадкувавши від імперії зла маніакальне бажання загарбання всієї України, знищення мови, культури і духовності, аналогічно продовжує чинити геноцид проти нашого народу. З-поміж численних ворожих злочинів останніх чотирьох десятиліть – численні провокації, переслідування, вербування, а також убивства державних діячів, журналістів, громадських активістів: В. Чорновола, В. Гетьмана, В. Бойка, Г. Гонгадзе, а в наші часи – Ю. Поправка, В. Рибак, А. Мирошниченко, І. Фаріон, А. Парубія. Серед резонансних актів вандалізму – пошкодження могил В. Стуса, О. Тихого, Ю. Литвина. Д. Кремін, узагальнюючи масштаби трагедії, говорив так: «Живий привид єшовсько-беріївських часів накладається на сьогоднішню мовби плюралістичну дійсність, і доки між нами ходитимуть ці невловимі провокатори, між народами спалахуватиме то гризня, то різня. Жоден уряд жодної — навіть бананової — країни не потерпів би такого. Ні Народичів. Ні Чорнобиля. Ні побиття скульптур Івана Гончара. Ні паплюження могил Стуса й Олекси Тихого, Юрія

Литвина...» [Кремін 2008, с. 520–534]. Свідоме яничарство – це інший бік індивідуального мовного поневолення, характерне і для сучасної України, яка потерпає від лінгвоциду в тимчасовій окупації з боку прадавнього російського ворога. Останній не полишає мрії щодо «української автономії» «від Білого до Чорного морів», про що майже пів століття тому говорив Д. Кремін у своєму есе «Козак Мамай у сузір'ї Манкурта» (1990), в якому художньо зображено протистояння національної ідентичності та історичного безпам'ятства. Подібні погляди і в його «Куди орел несе дельфіна?» (1992): «Українська автономія «на юге России»? Дати б їй подобу двоголового горобця? Один із моїх зманкуртизованих знайомих на прізвище «Горобець» мову свого батька так і називає: риб'яча. Українська мова — риб'яча. А дельфін — риба? А двоголавий горобець на прапорі Новоросійської автономії — годиться?» [Кремін 2008, с.535–562]. Загалом кажучи, таке гротескне, гостросатиричне бачення сучасності – це відкритий заклик письменника позбутися духовної пустки, повернутися до власного «Я», своїх витоків і духовного відродження. Саме тому він нагадував про важливість історичної пам'яті, духовні скрижалі культури, героїчні сторінки минулого, деколонізацію свідомості, які протистояли очевидному рабству, популізму і національній байдужості: «Важко списувати малознання й незнання на щось квазінаціональне. Чи багато самозакоханих членів СПУ знають про існування київських глаголичних табличок, так блискуче описаних членом-кореспондентом Української АН Василем Німчуком? Закарпатцем, котрий для лексикографічної науки України зробив так багато, й цим – як первосвященники, котрі хрестили Київську Русь, – повертає нам пам'ять про Києво-Могилянську академію, про наш культурний патерналізм і хліборобську вдачу, пам'ять про те, що Максим Березовський учився з Моцартом, що ми – козацькі, опришківські діти, а не робоча, воляча нація рабів, що кулуари та президії не замінять подвижницької роботи воскресання, – треба вийти зі стану заціпеніння, з анабіозу рабства — через культуру, не любити самі гасла...» [Кремін 2008, с. 535–562].

Д. Кремін приділив чималу увагу стану світового українства. Відвідавши польський Білий Бір (1989) у складі офіційної делегації українських митців (В. Панченко, Н. Бічуня, О. Лупій, С. Тельнюк, С. Пушик, Г. Чубач, С. Чернілевський, М. Вінграновський), він наголошував на важливості утвердження української мови, культури і духовності за кордоном. Водночас письменник говорив і про те, що держава нічого не зробила для повернення з-за кордону примусово виселених українців, і ця біда набуває масштабних втрат і в умовах російсько-української війни. «Мир вашим сльозам — і моїм! — які ми зронили в Білому Бору, в українському лісці, де на стенді під програмою й статутом Руху Іванки й Петрики писали: «Ми за Рух». Або він написав таке: «Мати наша, Україно, забери нас звідси до себе!». Я не забуду вчительки Марійки Філь-Мандрик, котра навчила дітей наших земля-

ків рідного слова. Високочала, елегантна, молода пані вчителька зробила на чужинецькому терені в сто разів більше, ніж український міністр освіти з помилкою в прізвисьці в себе вдома, в республіці» [Кремін 2008, с. 535–562]. Голоси закордонних українців – це сила національної єдності, незламності та боротьби, які так потрібні в боротьбі проти ворога.

Д. Кремін розширив проблемно-тематичний спектр публіцистики в роки відновлення Незалежності України. Ставши учасником установчого з'їзду Народного Руху України та його співзасновником, доклавшись до розбудови Товариства української мови імені Т. Шевченка та «Зеленого світу», письменник не боявся відверто говорити про злочини тоталітарного режиму проти України, Голодомор і масові репресії, розглядати проблеми національного відродження, культури, освіти і духовності, аналізувати політичну ситуацію в країні, яка погіршувалася тими, «що за всякої влади — на коні, на персональному авті. Чи простить Україна — і нас, і їх? Отих, що на краденому коні?» [Кремін 2008, с. 584–604]. Про це – в есе «Тризубом по двоглавому горобцю» (1996), в якому письменник відверто говорив про реальні загрози національним інтересам з боку РФ, яка продовжувала експансивну політику щодо України. В цій іронічній метафорі – заклик до протистояння російському імперіалізму, шовінізму та деспотії, відверте висміювання ворога, а також ствердження сили українського духу, який здатен зупинити самозваного «хижака» – «двоголового горобця». Ось чому, на його думку, «ми будемо. Ми будемо такими, якими вже є» [Кремін 2008, с. 584–604].

Особливо помітними стали публікації Д. Креміна 1990-х рр., в яких він, учасник суспільно-політичних процесів, писав про відновлення Незалежності України, всеукраїнський референдум і вибори Президента України. Пригадую той період, коли в нашій квартирі зберігалася агітаційна продукція на підтримку кандидата в президенти В. Чорновола, а також рекомендовані до поширення книги, періодика і брошури політичного, історичного, соціокультурного змісту. Д. Кремін – серед засновників першої офіційної української газети Миколаївщини «Радянське Прибужжя» (1990) (згодом – «Рідне Прибужжя»), в якій він працював оглядачем з питань культури і життєвого середовища (1990–1992), редактором відділу культури і духовного відродження (1992–2002), заступником головного редактора (2002–2011). З того часу, як 5 січня 1991 року вийшов перший номер «РП», була підтримана татова ідея серії публікацій, присвячених проблемам розвитку культури, мистецтва, освіти, науки, церкви. Окрема сторінка публіцистики – матеріали гуманітарного спрямування, присвячені діячам освіти, науки, культури і мистецтва минулого і сучасності: Т. Шевченку, М. Аркасу, «Театру корифеїв», Г. Косинці, М. Кулішу, А. Малишку, М. Вінграновському, О. Сизоненку, Л. Вишеславському, С. Крижанівському, О. Глушку, Л. Куліченку, В. Базилевському, Л. Костенку, В. Стусу, І. Драчу, Ю. Бойка-Блохи-

ну, О. Семенову, М. Бережному, А. Завгородньому, М. Ряснянському, В. Бахтову, О. Приходьку, Ю. Гуменному, М. Тарпану, А. Бедакову, В. Щуру, І. Булавицькому, М. Озерному, А. Антонюку, О. Червоненко, Ф. Зубаничу, П. Скуню, Д. Кешелі, Й. Чернію, Ф. Манайлу, І. Чендею, С. Параджанову. З ініціативи Д. Креміна на сторінках «Рідного Прибужжя» друкувалися відомі українські письменники. Тут, зокрема, вперше вийшли «Чотирнадцять столиць України», повість «Манюня», уривки з роману «Северин Наливайко» М. Вінграновського. Безперечно, на сторінках «РП» дебютував і популярний тижневик «А мова як море», який сприяв вивченню української мови, сприяв розвитку культури, освіти і науки краю. Як і раніше, митець висвітлював широке коло тем, які стосувалися питань духовної пам'яті, декомунізації топонімів, відродження помісної церкви, утвердження державної мови, становленню гуманітарної сфери в цілому. Це вплинуло на те, що на півдні України поступово збільшилась кількість шкіл із українською мовою навчання, започаткували мовні курси, друкувалися «Чорноморія», «Аркасівська вулиця», «Бузький Гард», видавали сучасну та раніше заборонену літературу, відновив свою діяльність Миколаївський театр української драми і музичної комедії.

Есеїстика Д. Креміна – серед наріжних каменів утвердження національної та громадянської ідентичності, бо розв'язувала гуманітарні проблеми держави, включаючи розвиток української мови, культури, духовності, книговидання, книгорозповсюдження, а також свободу слова. Можливо, завдяки цьому на півдні України відбулося чимало знакових подій. Так, протягом 20–22 травня 1994 року Миколаївщина зустріла щорічне (восьме) міжнародне Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій», в якому взяли участь представники українських громад з багатьох країн світу, творчі колективи, українські письменники, в тому числі, з-за кордону. На його відкриття завітав Міністр культури України І. Дзюба, голова НСПУ Ю. Мушкетик. Від миколаївських літераторів виступали В. Бойченко, Д. Кремін, Ю. Миронов, від художників – А. Антонюк. З діаспори тоді приїхали знані майстри слова: Б. Бойчук, М. Ревакович, В. Біляїв (США), О. Мюнцберг (Німеччина), С. Семенюк (Польща). На закритті свята, яке відбулося 22 травня, мали слово Президент України Л. Кравчук, голова Українського фонду культури Б. Олійник.

Удостоєна Шевченківської премії 1999 року книга Д. Креміна «Пектораль» (1997), – справжнє відкриття наприкінці століття (за Ю. Мушкетиком), в якій історична пам'ять протистоїть нестримному плинові часу (за І. Дзюбою). Композиційно вона складається з кількох циклів віршів «Скіфське золото» і «Літанія літ», а також поем-симфоній «Золота ліхтарня» і «Сад». В історіософській поемі «Повість наших літ» автор розглянув проблеми духовної пустки, рабства, зневіри та беззмірності. Важливими для розв'язання проблем національної ідентичності стали вірші «Загублений манускрипт», «Овідій», «Секс-шоп на славній Україні», «Собор

посередині Всесвіту», «Повернення Буй-тура», «Кочубейна», «Камені Мигії», «Україна – в Азії Європа», «Золотий гомін», «Із досьє», «Сага», «Холера в Миколаєві», «Тавро», «Чорнобильська молитва» і «Літопис». «Гадяцький полковник, а чи з Умані» – це твір-застереження, яким поет закликав відкинути імітований патріотизм, згадати героїчне минуле, стати на шлях до державотворення і розбудови майбутнього: «І співати мало: «Ще не вмерла...» / І радіти мало, що не вмерла. / Треба жити, щоб жила вона...» [Кремін 2008, с. 109]. Своєрідним ключем до «Пекторалі», як і до есеїстики Д. Креміня, стала його Шевченківська промова – «камертон гіркої Тарасової музи». В ній він відверто говорить про загрози державності, адже «у манкуртів і яничар вітчизняного розливу марно шукати генів національного державотворення, культурницького прометеїзму, марно шукати й проблиску гідності». Водночас письменник наголошує на перспективах розвитку країни, в якій народжується незламне покоління: «вони народилися і стали людьми не в імперії, не в заляканій Малоросії, а в знищеній, та незнищенній, як дух і матерія, омріяній у найстрашніших часах – Україні». Він вірить, що «крізь кривавий туман всепланетарного бойовища прозираю зачарований берег України, яка воскресне, бо інакше – жити не варт, писати не варт» [Кремін 2008, с. 614–616].

Д. Кремін гостро реагував на непослідовність дій влади в питаннях гуманітарної політики, але покладав надії на можливі зміни. Так, у «Планеті під вербою» (2004) письменник підкреслює, що за понад десятиліття Незалежності про Україну в світі дізналися значно більше, але переважно через катастрофу на Чорнобильській АЕС, політичну корупцію, економічну стагнацію та без'ядерний статус: «Опереткова Україна вмерла, народилася державна Україна – це вже не те безмовне, заспане й засане немовля, котре випручувалося з есесерівських одеж. Уже підліток. Уже – малий Тарас, який не тільки пасе ягнят «дядькам отечества чужого», а й «списує Сковороду». Велика історична мудрість в тому, аби не відступитися від своєї державницької ідеї» [Кремін 2008, с. 605–613]. Письменник наголошував, що наш народ змінився, але йому і надалі нести свій хрест, виборюючи місце на мапі світу, розвиваючи культуру, утверджуючи мову. Бо коли до українців звертаються українською перші особи планети, а серед них, зокрема, – Президент США Б. Клінтон під час візиту до Києва 12 травня 1995 року, це підтверджує цивілізаційний поступ тисячолітньої нації. Д. Кремін, згадуючи той історичний візит, наслідком якого стало підписання трагічного для держави Будапештського меморандуму, іронічно наголошує: «Вже коли нас українськими словами закликає до національної гордості президент США, цитуючи Т. Шевченка, явно проамериканського «елемента» («Чи діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемося!...»), і хай каліченою, а таки українською мовою промовляє англійський посол, то вже не так критично дивишся на рідних, питомих «гнучкошиєнкових», адже будуюмо не Малоросію — Україну.

Буде вона під вербою, і ніхто не затулить очі останньому українцеві, доки ця планета і доки ця верба, а Чумацьким Шляхом, а Волосожаром летять і летять стрімголов наші предки, і під зухвалий марш похідний запорозький ллються не сльози розпачу, а радісні сльози осяяння, звитяги — перемоги в історичному виборі» [Кремін 2008, с. 605–613]. Безперечно, було варто радіти першим успіхам країни, але для національного відродження не вистачало головного: державної стратегії, політичної волі та справжнього лідера. На жаль, дух малоросійства, привид манкуртства, як і мовне поневолення, зберігали свої позиції і надалі. Письменник вважав, що наступним етапом формування нації має стати суспільство шляхетних, гідних і розумних громадян, які, крім усвідомлення своєї суспільної місії, дбають і про розбудову держави: «Але щоб українців був іще й панукраїнцем, а не синком відомої «тьоти Моті з Курська», що сказала як одрізала: «Ви це сурійно чи по-українськи? А-а-а...». Чи не тому для світу ми все ще малі діти, яким «цяцю» в руки, себто копійку на закриття ЧАЕС, і то давати боязно? Хоча українська ракета виносить американські супутники в космос, і видно: ми — не діти...» [Кремін 2008, с. 605–613].

Серед найбільших небезпек для України, які помітив письменник, – це тотальна корупція чи не в усіх сферах суспільного життя, яка, мов пухлина, знищувала країну зсередини, позбавляючи її можливостей для розвитку. Саме тому, за визначенням Д. Креміня, «важко уявити краще життя для мільйонів громадян, коли мільйони доларів і гривень, цими громадянами зароблені, провалюються у «бермудські трикутники» олігархічних рахунків і бездонні кишені свого таки посполитого чиновництва» [Кремін 2008, с. 605–613]. Історія засвідчила, чи мав рацію автор згаданих резонансних есе, коли говорив як про «найсуворіший іспит кожної нації – не тільки в складеному успішно екзамени на державну спроможність», так і про «манкуртів і яничар вітчизняного розливу», в яких марно шукати генів прометеїзму чи гідності. Тим не менш, поет вірить, що Україна-Атлантида «підніметься з дна тоді, коли наші душі встануть з колін, водою Дніпра змиємо із чіл тавра, змахнемо порох і попіл спалених століть України» [Кремін 2008, с. 605–613]. Таким чином, держава обов'язково здобуде, за визначенням автора, своє місце на скрижалях історії, повернеться до витоків, зміцнюватиме духовність і культуру, розвиватиме у країні та світі українську мову, адже нове покоління – справжня українська еліта – прийшла у цей світ із психологією переможців.

Висновки. Публіцистика Д. Креміня, яка перегукується із його поетичною творчістю та громадянською позицією, визначила трагічні масштаби та наслідки мовного поневолення, манкуртизму і знецінення рідного слова. Письменник засуджував знецінювальний характер тоталітарної гуманітарної політики з її радикальним зросійщенням, мовним поневоленням, лінгвіцизмом та лінгвоцидом, які шкодили національним інтересам держави. Характеризуючи лінгвокультурну маргінальність,

автор вдавався до гостросатиричних оцінок та метафоричних порівнянь, не шкодуючи відповідних стилістичних прийомів і художніх форм. Тим не менш, письменник вірив у зміни, адже на його очах зростало покоління шляхетних і сильних духом лю-

дей, для яких Україна стала сенсом життя і найвищою цінністю. Безперечно, публіцистика Д. Кременя відкриває перспективи подальших досліджень, адже до вивчення матеріала його творчості науковці лише приступають.

Література

1. Кремень Д. Козак Мамай у сузір'ї Манкурта. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса: Маяк. 2007. 632 с. С. 535–562.
2. Кремень Д. «Гадяцький полковник, а чи з Умані...» Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса: Маяк. 2007. 632 с. С. 109.
3. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса : Маяк. 2007. 632 с.
4. Кремень Д. Куди орел несе дельфіна? Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса: Маяк. 2007. 632 с. С. 563–583.
5. Кремень Д. Планета під вербою. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса : Маяк. 2007. 632 с. С. 605–614.
6. Кремень Д. Таємниця саркофага. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса : Маяк. 2007. 632 с. С. 520–526.
7. Кремень Д. Тризубом по двоглавному горобцю. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса: Маяк. 2007. 632 с. С. 584–604.
8. Кремень Д. Шевченківська промова Дмитра Кременя. Кремень Д. Вибрані твори / вступ. стаття Ю.І. Коваліва. Одеса: Маяк. 2007. 632 с. С. 614–616.
9. Кремень Т., Старовойт Л. Українська Атлантида Дмитра Кременя: дискурс творчості. Миколаїв: Іліон. 2020. 328 с.
10. Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2022 році (авт. кол.: Кремень Т. та ін.) 2022. 299 с. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 30.03.2026).

References

1. Kremin D. (2007) Kozak Mamai u suziri Mankurta [Cossack Mamai in the constellation Mankurt] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. S. 535–562 [in Ukrainian].
2. Kremin D. (2007) «Hadiatskyi polkovnyk, a chy z Umani...» [“Colonel from Hadyatsky, or from Uman...”] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. S. 109 [in Ukrainian].
3. Kremin D. 2007 Vybrani tvory [Selected works]/ vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. [in Ukrainian].
4. Kremin D. (2007) Kudy orel nese delfina? [Where does the eagle carry the dolphin?] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. S. 563–583 [in Ukrainian].
5. Kremin D. P (2007) laneta pid verboiu [The planet under the willow tree] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 2007. S. 605–614 [in Ukrainian].
6. Kremin D. (2007) Taiemnytsia sarkofaha [The mystery of the sarcophagus] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 2007. S. 520–526 [in Ukrainian].
7. Kremin D. (2007) Tryzubom po dvohlavomu horobtsiu [Trident on the two-headed sparrow] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. S. 584–604 [in Ukrainian].
8. Kremin D. (2007) Shevchenkivska promova Dmytra Kremenia [Shevchenko's speech by Dmytro Kremin] *Kremin D. Vybrani tvory* / vstup. stattia Yu.I. Kovaliva. Odesa: Maiak. 632 s. S. 614–616 [in Ukrainian].
9. Kremin T., Starovoi L. (2020) Ukrainska Atlantyda Dmytra Kremenia: dyskurs tvorchosti [Ukrainian Atlantis by Dmytro Kremin: creative discourse] / Taras Kremin, Liudmyla Starovoi. Mykolaiv: Ilion. 328 s. [in Ukrainian].
10. Richnyi zvit pro stan dotrymannia Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» u 2022 rotsi (2022) [Annual report on the status of compliance with the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” in 2022] (avt. kol.: Kremin T. ta in.). 299 s. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (data zvernennia: 30.03.2026). [in Ukrainian].

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE PROBLEMS OF LINGUISTIC ENSLAVEMENT AND THE ASSERTION OF THE UKRAINIAN WORD IN THE JOURNALISM OF DMYTRO KREMIN

Abstract. In the creative work of the Ukrainian writer Dmytro Kremin, the themes of spirituality, rebirth, and culture emerge as a sacred code for the survival and affirmation of the Ukrainian nation. After graduating from the Ukrainian department of the Faculty of Philology at Uzhhorod State University (1975), Kremin – already a popular Transcarpathian poet, artist, and author of modernist ‘poem-symphonies’ such as *Adam's Horses*, *Gerstein's Memorandum*, *The Garden*, *Paranoid Zone A*, and

Opryshky at the Expo (which were intended for the 1974 collection *The Dance of the Wandering Fire by Karpaty Publishing*) – managed to redefine the role of the artist in a society enslaved by dictatorship. He succeeded in decolonizing the consciousness of a creative generation and establishing Ukrainian as a language of high culture and intellectual resistance amidst total repression, Russification policies, propaganda, systemic linguistic discrimination and linguicide, and the administrative encouragement of socio-cultural marginality.

This civic resistance took on a new quality after the Ukrainian philologist was sent, via the so-called ‘mandatory placement’ system, to the steppe town of Kazanka in the Mykolaiv region. There, he initially worked as a teacher of Ukrainian language and literature at secondary school No. 2, and later as a journalist for the region’s leading publications.

His journalism of the 1970s–2000s on issues of spirituality, culture, and art is more than just an organic extension of his poetic voice with its ‘chronicled historiosophy’ (as noted by Yu. Kovaliv). It was a genuine breath of fresh air in the Russified corners of Ukraine, where a spirit of ‘voluntary janissarism’ prevailed – from kindergartens and schools to public spaces and family communication. Among the most notable publications of the late 1980s and early 2000s are his essays *The Mystery of the Sarcophagus* (1988), *Cossack Mamay in the Constellation of the Mankurt* (1990), *Where is the Eagle Carrying the Dolphin?* (1992), *A Trident Against the Two-Headed Sparrow* (1996), and *Planet Under the Willow* (2004). Special attention is given to the writer’s Shevchenko Prize speech (1999). Thus, the relevance of this study lies in conceptualizing the issues of linguistic enslavement and the affirmation of the Ukrainian word in the journalism of Dmytro Kremin.

Keywords: state language policy, decolonization, russification, linguicism, linguocide, linguocultural marginality.

© Кремінь Т., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Тарас Кремінь – кандидат філологічних наук, професор кафедри української мови, літератури та методики їх навчання Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, Україна; kremintaras@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

Taras Kremin – PhD in Philology, Professor at the Department of Ukrainian Language, Literature, and Methods of Their Teaching, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, Ukraine; kremintaras@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

VERBALIZATION OF THE CONCEPT *HUMAN RIGHTS* IN ANALYTICAL REPORTS OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 81'37:061.2+342.72

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).172-178](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).172-178)

Lytvyenko H. Verbalization of the concept *HUMAN RIGHTS* in analytical reports of non-governmental organizations; кількість бібліографічних джерел – 16; мова англійська.

Abstract. The article examines the verbalization of the concept *HUMAN RIGHTS* in analytical reports of non-governmental organizations which deal with the protection and raising awareness of human rights infringements around the world. The topicality of the research was substantiated by the growing importance of the agenda of such organizations as well as their discursive and argumentative strategies of drawing public's attention to growing concerns. The analysis of previous studies proves that research dedicated to the peculiarities of legal discourse and verbalization of the concepts concerning human activity is highly relevant. However, NGO reporting was rarely addressed, which justified the aim of the research. Through critical discourse and lexical-semantic analysis, the research reveals how lexical choices construct and represent human rights violations, with the ultimate aim of informing the public and promoting advocacy-based agenda.

Drawing on a corpus of NGO texts, released by two prominent organizations Amnesty International and Human Rights Watch, the research identifies core and peripheral lexical means used to construct *HUMAN RIGHTS*. The author analysed lexicographic definitions of two key terms within the research – 'human rights' and 'rights' with the further aim of establishing how they function as anchors in constructing NGOs' rhetoric. Peripheral means included negatively marked lexemes denoting neglect (*inequality, ill-treatment* etc), violations (*crackdown against, persecution, abuse* etc), main groups (victims and perpetrators). Some notable lexical units were analysed, in particular 'draconian', 'apartheid', 'marginalization' which actively function within this discourse to broaden the scope of verbalization of *HUMAN RIGHTS*. The author also pointed out the difference in the representation of the concept within official legal discourse, which is usually neutral and abstract, and NGO reporting which employs emotionally-charged lexis in understanding of *HUMAN RIGHTS*. The summary gives an outline of relevant findings and discusses potential pedagogical expediency of introducing this source material in ESP classes.

Keywords: human rights, discourse analysis, analytical reports, language representation, argumentative strategies.

Problem statement. In the modern globalized world, the problem of respecting human rights on a global scale is becoming particularly urgent in connection with military conflicts, migration crises, political instability and the growth of cases of systemic violations of fundamental freedoms. Hence, the discourse of human rights is constantly transforming, reflecting both socio-political changes and public opinion. Human rights are not only a legal category reflected in international documents or court rulings, but also a complex socio-cultural and axiological phenomenon.

An important role in spreading awareness of current issues related to the infringement of human rights lies within open-access sources, including social media platforms, mass media, and analytical reports produced by international non-governmental organizations (hereinafter – NGOs) such as Amnesty International. Given the contemporary reality marked by digitalization, these channels have become an immediate source of transparency in reporting, impartiality, informing the public and can also shape the way human rights issues are perceived and interpreted.

Consequently, a steady trend in the field of linguistics and translation studies is being observed, namely the study of concepts and the peculiarities of their verbalization in different types of discourse. Particular attention is usually paid to language means that surround the concept and bring its emotive and evalu-

ative components. In light of recent socio-political issues, a vast majority of studies takes into consideration concepts within legal and political discourse. Typically, the source material for such research includes political speeches, newspaper articles or official documents, which provide invaluable insight into how key concepts are framed and interpreted.

Analytical reports, on the other hand, represent a form of institutional discourse in which human rights have a central place. Therefore, the study of the verbalization of the concept *HUMAN RIGHTS* in the analytical reports of NGOs appears both relevant and methodologically justified.

Analysis of the previous research. Despite the significant number of studies devoted to legal discourse, its features, translation peculiarities and critical discourse analysis of texts of international organizations, the issue of verbalization of the concept *HUMAN RIGHTS* as a cognitive structure in analytical reports remains insufficiently systematized. Research by L. Radelytska and M. Dilai on corpus-based approach to the analysis of the verbalization of the concept of *DIGNITY* in Ukrainian and English media discourse [Раделицька, Ділай 2025] is notable in relation to this article since *DIGNITY* forms an integral part of the broader concept of human rights, demonstrating how linguistic means can reveal both conceptual structure and evaluative nuances. Another vital investigation in

the field was carried out by V. Lykina on the verbalization of the concept DEMOCRACY in Anglophone political discourse [Лікіна 2022]

Among other significant contributions, it is necessary to highlight the one by V. Blidchenko-Naiko on specifics of translation rendering of concept JUSTICE / СПРАВЕДЛИВІСТЬ in Ukrainian translations of English international legal discourse [Блідченко-Найко 2022]. Despite the fact that the researcher has mostly focused on treaties and declarations, justice is an integral element of the broader concept of human rights.

A more detailed insight into NGOs' documents, in particular Amnesty International, is given in Wine Tisseur's paper "Amnesty International's Language Strategy Put into Practice: A Case Study of the Translation of Press Releases" [Tisseur 2012]. The paper aimed to illustrate how the strategic use of language and translation plays a vital role in mediating the NGO's message and in contributing to its visibility and success. The author drew on the ideas expressed in a more global research by A.M. Clark "Diplomacy of conscience. Amnesty International and changing human rights norms" [Clark 2001], which is highly relevant in the scope of the research. It has been mentioned that NGOs play a crucial role in shaping global human rights discourse through strategic use of language and advocacy. This perspective provides a valuable framework for analyzing the verbalization of the concept of human rights in analytical reports of NGOs.

The issue under consideration has also been addressed in the work of T. Sikorskyi on the conceptual modeling of "HUMAN RIGHTS" within dimensions of political, legal and business discourses [Сікорський 2014].

Research aim and objectives. The aim of the research is to analyze language means employed in verbalization of the concept HUMAN RIGHTS in analytical reports of NGOs in particular Amnesty International and Human Rights Watch (hereinafter – AI and HRW respectively). The study further seeks to identify key lexical and stylistic means as well as evaluate how language choice contributes to the global understanding of the concept.

Methods and techniques of the study. The research is based on a combination of general scientific and linguistic methods. Given the aims of the article, the primary method was conceptual analysis, since it facilitates understanding of concepts, their components, features, properties. Additional methods included critical discourse analysis (hereinafter – CDA) and lexical-semantic analysis. Elements of CDA are utilized to reveal evaluative and persuasive strategies in representing human rights issues, since it is an approach to studying language that sees it as part of social life and, in the case of this research, how linguistic choices contribute to the description of reality in the context of advocacy. Lexical-semantic analysis is used to identify key thematic groups and recurrent collocations that constitute the key concept.

Source material in this research is the 2025 edition of AI's annual report "The State of the World's Human Rights" (report human rights concerns in 2024) and World Report 2026 (events of 2025) by HRW [Am-

nesty International 2025; Human Rights Watch 2026]. The reports cover key human rights issues across various regions, including countries in Asia, Europe and the Middle East, addressing the protection and violation of fundamental rights in diverse socio-political contexts and legal systems. Key domains in this article were women's rights, rights of minorities and issues concerning human rights defenders.

Presentation of the basic material. A primary notion in research of this kind is "concept". In the field of cognitive linguistics many definitions of "concept" may be found. This research understands it as 'a global mental unit, which represents a quantum of structured knowledge. The content of the concept includes information about objects, their properties, about what a person knows, thinks, assumes, imagines about objects in the world' [Тихоніна 2025, с. 231]. The starting point is the concept RIGHT/RIGHTS as the basic unit constituting broader notion of human rights:

1. 'the fact that a person or animal can expect to be treated in a fair, morally acceptable, or legal way, or to have the things that are necessary for life' [Cambridge Dictionary]
2. 'something to which one has a just claim' [Merriam-Webster Dictionary]
3. '...what you are morally or legally entitled to do or to have' [Collins Online Dictionary]

The concept HUMAN RIGHTS is, in and of itself, not homogeneous. However, it is understood that it constitutes claims belonging to each individual. To clarify, it is useful to consult dictionary definitions:

1. 'the basic rights to fair and moral treatment that every person is believed to have' [Cambridge Dictionary]
2. 'rights (such as freedom from unlawful imprisonment, torture, and execution) regarded as belonging fundamentally to all persons' [Merriam-Webster Dictionary]
3. 'basic rights which many societies believe that all people should have' [Collins Online Dictionary]

Although the wording slightly differs across the sources, the core emphasis is on fundamental entitlements inherent to every person. While some definitions highlight the moral aspect (as *belonging to all, should have*), others foreground the legal nature, which is particularly relevant for the present research, as it reflects the complex nature of the concept under analysis.

In a similar vein, T. Sikorskyi claims that the interpretation of "human rights" today is focused on clarifying the content of the components of terminological concepts: the right to personal freedom, the right to life, equality before the law, the right to choose religion, the right to education, etc., which complement the concept, specify and describe it. Different types of discourse create conditions for the actualization of different components of the conceptual content. However, the researcher also underlines that a complete understanding of the concept is possible only on the basis of an analysis of its functioning in different types of discourse [Сікорський 2014, с. 247].

The discourse under analysis in this research is the analytical reporting of two NGOs, namely AI and

HRW.V. Pylypak highlights that analytical discourse encompasses texts based on a problem, recommendations for its solution, and reasoned justification. Such texts spread ideas, values, beliefs, and influence the further actions of their addressees [Пилипак 2025, с. 202].

AI and HRW are NGOs aimed at monitoring, documenting and publicizing the facts of human rights violations in different countries of the world, all the while they are not promoted or incentivized by any government. Their texts combine legal argumentation, references to national legislation, factual documentation as well as evaluative component and persuasive techniques with the ultimate aim of facilitating the protection of human rights.

It should also be mentioned that although such organizations cannot participate in norm drafting at a level equal to that of states, AI has been an active participant in the norm-drafting process at the UN. It has regularly participated in debates and lobbying over what should be included, or excluded, over nuances of wording, and over the projected and actual implications of how new formal norms may be framed. As the case studies will show, AI became a key actor and commentator in the construction of international norms on human rights [Clark 2001, p. 35].

Being backed by public support and receiving substantial visibility only strengthens the soft power of this medium. Unlike court decisions, legislation, academic discourse and even legal fiction, analytical reports and media coverage spread awareness, shape public opinion, and construct particular narratives around human rights.

As K. Reed convincingly claims: “Arguments framed on legal grounds – where the content of the argument, what it is that the speaker wants the recipient to do, is conditioned on an appeal to a legal reference – outperform those made without a legal frame. This appears especially pronounced when dealing with the most demanding human rights topics” [Reed 2025, p.12]. Consequently, the reports under analysis prove to be methodologically sound a reasonable source for linguistic analysis.

However, when deconstructing discursive strategies of NGOs, it is vital to be mindful of their discursive powers. As Ana Fernández-Aballí points out, NGOs are often criticized for reinforcing rather than transforming existing local and global power inequalities. This creates a significant challenge for such organizations, as it calls into question the extent to which their practices contribute to meaningful social change [Fernández-Aballí 2016, p.364].

Turning now to the main findings, dictionary meanings of HUMAN RIGHTS narrow down to mor-

al and legal frames. The core of the concept is a sensory-visual image, formed on the basis of personal experience. It is therefore extremely specific. The image, which is the basis for the concept, performs the functions of coding for it [Полюжин 2015, с.218]. The analysis of a selected corpus of analytical reports allows for delineation of a core consisting of lexemes and phrases that directly nominate HUMAN RIGHTS: *fundamental rights, access to rights, international human rights obligations, respect for rights, freedoms*. These units perform a nominative function and set the basic framework within which HUMAN RIGHTS appear as a universal value.

On the periphery is the “interpretive field of the concept”, which encompasses the assessments and interpretations of various features of the concept by speakers of the same language. These assessments are reflected, for example, in the use of proverbs and sayings and other collocations, as well as in other expressions that reflect the interpretation of individual conceptual features [Полюжин 2015, с.219]. The periphery of the analysed concept is represented by lexemes that describe the practical context of HUMAN RIGHTS, including specific violations, subjects of protection, institutional responses.

Given the mass-oriented approach of NGOs, their analytical reports tend to present the information in thematically structured clusters, grouping instances of abuse, highlighting certain spheres of violations and emphasising accountability [Amnesty International 2025]. AI systematically addresses the following groups of human rights: healthy environment, right to health, right to education, right to food, rights of refugees, migrants, internally displaced people, arbitrary arrests and detentions and enforced disappearances, media freedom, impunity and the right to truth, justice and reparation.

These groups can be broadly divided into two categories: basic (beyond codified law) and those associated with legal protection and institutional enforcement. These basic findings are consistent with T. Sikorskyi’s research, according to which lexico-semantic field of HUMAN RIGHTS consists of mega field and micro field [Сікорський 2014, с.247].

The conceptual structure may be further extended through several thematic domains located in the periphery. These domains specify the application of human rights to particular social groups and spheres of life. Within the framework of this research the groups including women’s rights, minority rights, and the protection of human rights defenders are taken into consideration. In the table below, the patterns of their verbalization (key lexical units, recurrent collocations, evaluative markers) are illustrated.

Table 1. Lexical markers of HUMAN RIGHTS

Domain	Lexical Markers
Women’s rights	<i>gender equality, reproductive rights, violence against women, gender-based violence, pregnant people’s right to..., gender persecution, gender apartheid</i> [Amnesty International 2025, p.71].
Minority rights	ethnic and minority populations, cultural figures, marginalization, calls for linguistic diversity, religious minorities, stigma and stereotypes, low-income individuals, indigenous persons.
Human rights defenders	<i>human rights defenders and activists, people critical of the authorities, others expressing dissenting views, opposition.</i>

To increase organizations' message, intensifying and emotionally-charged vocabulary is employed, in particular '*gender apartheid*' in regard to infringement of women's rights. According to Cambridge Dictionary, '*apartheid*' is now understood not only as a discriminatory system once present in South Africa, but as a "system of keeping groups of people separate and treating them differently, especially when this results in disadvantage for one group" [Cambridge Dictionary]. Such intertextuality contributes to the agenda by drawing on historically and culturally loaded references.

Alongside this term, the use of '*marginalization*' in regard to minority rights, allows for a broader categorization of affected groups, thereby expanding the semantic field of the concept HUMAN RIGHTS. Dictionary definitions center around this term as "the act of treating someone or something as if they are not important" [Cambridge Dictionary] and "the act of relegating someone or something to the fringes, out of the mainstream" [Collins Online Dictionary]. Recurrent usage of this terms allows NGOs to make a stronger stress on the systemic nature of discrimination.

Consequently, since the primary aim of these reports is to spread awareness and turn public's attention towards current agenda, one of the most verbalized groups is that denoting violations. Following lexical means are recurrently employed: [groups] *have been denied rights, grave human rights violations, ill-treatment, rampant attacks, past abuses, crackdown against, clamp down on human rights, suspend fundamental rights, undermine the rule of law, ignored and circumvented judicial orders, use dehumanizing rhetoric, suppress languages and cultures, groups have been scapegoated, stigmatized human rights defenders* [Amnesty International 2025].

For a discursive analysis of abovementioned verbalizers, it is necessary to contrast their discursive usage with formal definitions. Some of the most recurring terms are *undermine* and *violations*. According to Cambridge Dictionary: '*to make someone less confident, less powerful, or less likely to succeed, or to make something weaker, often gradually*' [Cambridge Dictionary] and '*an action that breaks or acts against something, especially a law, agreement, principle, or something that should be treated with respect*' respectively.

NGOs in question employ these notions alongside intensifiers *significantly, severely, further, persistently (undermine); grave, multiple, numerous, serious, continuing* (violations) to highlight the extent of agenda, raise pragmatic effect, evoke sense of moral support and international reaction.

The usage of the adjective '*dehumanizing*' is particularly significant in the framework of research, as it directly invokes the core principle underlying HUMAN RIGHTS that is its universality. By describing certain practices, actions, rhetoric strategies and policies as dehumanizing, NGOs draw attention to oppressing nature of perpetrators.

Following this line of thought, some of the metaphorical means utilized in the reports are '*crackdown against*' and '*clampdown on*'. However, according to Cambridge Dictionary, '*crackdown*' is defined as 'a

situation in which someone starts to deal with bad or illegal behaviour in a more severe way' [Cambridge Dictionary], highlighting state's enforcing role.

Nonetheless, NGOs re-contextualise this expression to point out oppression and violation in regard to human rights: "Authorities continued the crackdown on freedom of expression, peaceful assembly and association" [Amnesty International 2025, p.360]. HRW uses the epithet '*draconian*' to give a more vivid portrayal of oppression and injustice, given the definition in Cambridge Dictionary 'laws, government actions, etc. are extremely severe, or go further than what is right or necessary' [Human Rights Watch 2026, p. 8; Cambridge Dictionary].

Alongside these lexemes, NGOs often refer to actions of '*scapegoating*' and '*stigmatizing*' to draw attention to dehumanizing strategies. These items contribute to the verbalization of the concept HUMAN RIGHTS by representing not only the fact of rights violations, but also the mechanisms of their discursive construction. In particular, the lexeme '*scapegoating*' is understood as "*the act of blaming a person or group for something bad that has happened or that someone else has done*", while '*stigmatized*' encodes being "... *unfairly regarded by many people as being bad or having something to be ashamed of*" [Cambridge Dictionary; Collins Online Dictionary].

Although these lexemes do not denote the concept directly, they structure the discursive periphery, highlighting social and moral dimensions of HUMAN RIGHTS. The lexeme '*dehumanizing*', in particular, occupies a borderline position between core and periphery, as it both elicits evaluative judgment and relates to the fundamental component of the concept i.e. dignity. Collectively, these lexical items contribute to broader verbalization of HUMAN RIGHTS in NGO discourse.

The next prominent group in the verbalization of HUMAN RIGHTS concept is participants. Following the analysis of AI and HRW reports, two broad groups can be distinguished: perpetrators and victims. The former is expressed through '*authorities*', '*governments*', '*militia and armed groups*', '*forces*', '*states*', whereas the latter: '*human rights defenders*', '*activists*', '*groups*', '*victims*'. Notably, these groups are strongly differentiated through grammatical patterns: reporting of perpetrators' actions tend to occur in active voice constructions, while victims are more frequently realized in passive structures: "Dozens of individuals were subjected to enforced disappearance", "Thousands of refugees and asylum seekers ... were arbitrarily detained and expelled" [Amnesty International 2025, p.154].

On the contrary, grammatical choice to give account of perpetrators' group serves to establish the source of aggression without any ambiguity regarding responsibility: "*Authorities remained highly intolerant towards peaceful gatherings and other peaceful assemblies. Throughout the year, security forces prevented at least three human rights and cultural events from taking place and arrested at least 64 activists who attempted to organize peaceful gatherings*" [Amnesty International 2025, p.75]. In line with previous findings, these ac-

counts are coupled with emotionally-charged lexis with the aim of emphasizing severity of accusations.

Thus, drawing on V. Lykina's approach to the verbalization of the DEMOCRACY concept and previous findings, within the structure of HUMAN RIGHTS concept three levels may be outlined: notional, perceptual and evaluative [Ликіна 2022, с.170]. Notional consists of the terminological core i.e. key nomination ('rights') and the accompanying lexemes. Perceptual is associated with the sensorimotor and social experience of the individual [ibid]. In NGO discourse, it is verbalized through the specification of actors, in particular through the lexemes 'victims', 'defenders', 'individuals', 'communities', 'governments', 'forces', 'states'.

Lastly, the evaluative level of HUMAN RIGHTS concept is manifested in its close connection with basic social values. Building on the results of previous findings, this level is represented through evaluative vocabulary, modal structures and rhetorical strategies that stress the inalienability of human rights and necessitate the need for their protection.

Despite not having any legislative powers, NGOs strongly influence human rights agenda, thus, the reports often include prescriptive measures. These communicative markers are also relevant in understanding HUMAN RIGHTS as a concept which does not function descriptively. AI gives guidelines to perpetrating groups using modal verbs which express necessity and obligation: 'All governments should implement...', 'Governments must end ... discrimination', 'Governments should adopt ... policies' [Amnesty International 2025]. Overall, the discourse of NGO analytical reports performs a number of different functions, such as informing, evaluating, condemning, and calling for action. HUMAN RIGHTS concept actively operates as a set of undivided freedoms which must be protected. Unlike other legal texts, where HUMAN RIGHTS are less verbalized and function within a set legislative frame, NGO reporting places HUMAN RIGHTS at the

centre of evaluative narrative. Where court ruling may refer to infringement, an NGO report the same breach as a 'crackdown'.

Consequently, the verbalization of the HUMAN RIGHTS concept in this context reveals a complex interplay between legal and evaluative language, strategies of persuasion and argumentation with the final aim of promoting organizations' agenda.

Conclusions. As it has been argued before, linguistic analysis of core concepts concerning human activity and society may be considered a promising aspect of research given the challenges of modern times. The article has conducted a linguistic analysis of the concept HUMAN RIGHTS, which has previously remained an under investigated issue in the field of philology.

This study adds to the body of knowledge around verbalization of concepts denoting societal values such as dignity, law, justice and others that receive significant public attention. However, an important novelty is the source material of the investigation, namely analytical reports of NGOs concerning protection and spreading awareness of human rights.

Drawing on previous findings in both domestic and foreign articles dedicated to the topic, this study confirms that the discourse of human rights in NGO rhetoric is public-oriented. The identified language means confirm goals of intensification and accountability. To conclude, the following features of the verbalization of HUMAN RIGHTS can be distinguished: prevalence of negatively marked lexis reflecting violations and oppression, use of intensifiers, interplay between active and passive structures in reporting two acting groups within the concept.

Prospects for further research may involve the integration of analytical human rights discourse into ESP classrooms, with the aim of enhancing students' critical thinking skills, language competence, involve interdisciplinary studies, promote intercultural competence through the analysis of authentic materials.

Література

1. Блідченко-Найко В.В. Особливості перекладацького відтворення концепту JUSTICE/СПРАВЕДЛИВІСТЬ в українських перекладах англomовного міжнародно-правового дискурсу. *International journal of philology | Міжнародний філологічний часопис*. 2022. Т. 13 № 2. С. 33–41.
2. Ликіна В.В. Вербалізація концепту ДЕМОКРАТІЯ у сучасному англomовному політичному дискурсі: когнітивно-риторичний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 035 – Філологія. Київ. 2022. 205 с.
3. Пилипак В. Сучасні аналітичні тексти в українськомовному контенті: жанрова типологія. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 90. Т. 2. С. 200–207.
4. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. №4. С. 214–224.
5. Раделицька Л., Ділай М. Корпусний підхід до аналізу вербалізації концепту ГІДНІСТЬ в українському та англійському медіадискурсі. *Folium*. 2025. № 7. С. 187–193.
6. Сікорський Т.В. Моделювання концептосфери HUMAN RIGHTS. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 244–247.
7. Тихоніна С. Концепт у лінгвістичному просторі: від одиниці мислення до концептосфери. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Т. 3. С. 229–234.
8. Clark A.M. *Diplomacy of Conscience: Amnesty International and Changing Human Rights Norms*. Princeton: Princeton University Press. 2001.
9. Fernández-Aballí A. Advocacy for Whom? Influence for What? Abuse of Discursive Power in International NGO Online Campaigns: The Case of Amnesty International. *American Behavioral Scientist*. 2016. Vol. 60 (3). P. 360–377.

10. Reed K. The Argumentative Power of International Law: Legal Rhetoric, Human Rights, and the Universal Periodic Review. *International Studies Quarterly*. 2025. P. 2–17.
11. Tesseur W. Amnesty International's language strategy put into practice: a case study of the translation of press releases. 2012. P. 1–17.
12. Amnesty International Annual Report The State of the World's Human Rights: April 2025. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/8515/2025/en/>
13. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>
14. Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/>
15. Human Rights Watch World Report 2026 URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2026/01/WR2026%20web_2.pdf
16. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>

References

1. Blidchenko-Naiko V.V. (2022) Osoblyvosti perekladatskoho vidtvorennia kontseptu JUSTICE/SPRAVEDLYVIST v ukrainskykh perekladakh anhlomovnoho mizhnarodno-pravovoho dyskursu [Specifics of Translation Rendering of Concept JUSTICE / СПРАВЕДЛИВІСТЬ in Ukrainian Translations of English International Legal Discourse]. *International journal of philology | Mizhnarodnyi filolohichnyi chasopys*. T. 13. № 2. S. 33–41 [in Ukrainian].
2. Lykina V.V. (2022) Verbalizatsiia kontseptu DEMOKRATIIA u suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi: kohnityvno-rytorychnyi aspekt [Verbalization of the DEMOCRACY Concept in modern English political discourse: Cognitive rhetorical aspect.]. PhD Dissertation: 035. Kyiv. 205 s. [in Ukrainian].
3. Pylypak V. (2025) Suchasni analitychni teksty v ukrainskomovnomu kontenti: zhanrova typolohiia [Modern analytical texts in Ukrainian-language content: genre typology]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp.90. T.2. S. 200–207 [in Ukrainian].
4. Poluzhyn M.M. (2015) Poniattia, kontsept ta yoho struktura [Notion, Concept and Its Structure]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. №4. S. 214–224 [in Ukrainian].
5. Radelytska L., Dilai M. (2025) Korpusnyi pidkhid do analizu verbalizatsii kontseptu HIDNIST v ukrainskomu ta anhliiskomu mediadyskursi [Corpus-based approach to the analysis of the verbalization of the concept of DIGNITY in Ukrainian and English media discourse]. *Folium*. №7. S. 187–193 [in Ukrainian].
6. Sikorskyi T.V. (2014) Do modeliuvannia kontseptosfery “HUMAN RIGHTS” [Modeling the Conceptual Sphere of “HUMAN RIGHTS”]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Hermanska filolohiia*. Vyp. 692–693. S. 244–247 [in Ukrainian].
7. Tykhonyna S. (2025) Kontsept u linhvistychnomu prostori: vid odyntsi myslennia do kontseptosfery [Concept in the linguistic space: from mental unit to conceptsphere]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 86. T.3. S. 229–234 [in Ukrainian].
8. Clark A.M. (2001) *Diplomacy of Conscience: Amnesty International and Changing Human Rights Norms*. Princeton: Princeton University Press [in English].
9. Fernández-Aballí A. (2016) Advocacy for Whom? Influence for What? Abuse of Discursive Power in International NGO Online Campaigns: The Case of Amnesty International. *American Behavioral Scientist*. 60(3). P. 360–377 [in English].
10. Reed K. (2025) The Argumentative Power of International Law: Legal Rhetoric, Human Rights, and the Universal Periodic Review. *International Studies Quarterly*. P. 2–17 [in English].
11. Tesseur W. (2012) Amnesty International's Language Strategy Put into Practice: A Case Study of the Translation of Press Releases. P. 1–17 [in English].
12. Amnesty International Annual Report The State of the World's Human Rights: April 2025. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/8515/2025/en/> [in English].
13. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> [in English].
14. Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> [in English].
15. Human Rights Watch World Report 2026 URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2026/01/WR2026%20web_2.pdf [in English].
16. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> [in English].

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРАВА ЛЮДИНИ В АНАЛІТИЧНИХ ЗВІТАХ ПРАВОЗАХИСНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У статті охарактеризовано вербалізацію поняття ПРАВА ЛЮДИНИ в аналітичних звітах неурядових організацій, що займаються захистом та підвищенням обізнаності суспільства про порушення прав людини у всьому світі. Закцентовано на зростаючій важливості роботи таких організацій, а також їх дискурсивних та аргументативних стратегіях привернення уваги громадськості до зростаючих проблем. На основі аналізу джерельної бази доведено, що наукові підходи, присвячені особливостям правового дискурсу та вербалізації понять, які стосуються людської діяльності, є актуальними. Водночас звітність неурядових організацій рідко ставала об'єктом наукового аналізу, що й зумовило мету цього дослідження. За допомогою критичного дискурс-аналізу та лексико-семантичного аналізу розкрито,

як лексичний вибір конструє та репрезентує порушення прав людини з метою інформування громадськості та просування правозахисної діяльності.

Спираючись на зміст текстів неурядових організацій, опублікованих Amnesty International та Human Rights Watch, авторка визначила основні та периферійні лексичні засоби, які використовуються для розгляду прав людини. Проаналізовано лексикографічні визначення ключових термінів дослідження: «права», «права людини» та окреслено їх роль у риторичі, що використовується неурядовими організаціями. Зосереджено увагу на лексемах, що виражають нехтування (нерівність, жорстоке поводження тощо), порушення (репресії, переслідування, зловживання тощо), основні групи (жертви та правопорушники). Проаналізовано окремі лексичні одиниці, зокрема «драконівський», «апартеїд», «маргіналізація», що активно функціонують у цьому дискурсі, розширюючи сферу вербалізації ПРАВ ЛЮДИНИ. Авторка вказала різницю в репрезентації концепту в офіційному юридичному дискурсі, який, зазвичай, є нейтральним та абстрактним, та у звітах неурядових організацій, що використовують емоційно забарвлену лексику для розуміння прав людини. У висновку узагальнено результати дослідження та окреслено потенційну педагогічну доцільність використання опрацьованих матеріалів на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: права людини, дискурс-аналіз, аналітичні звіти, мовна репрезентація, аргументативні стратегії.

© Литвиненко Г., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Ганна Литвиненко – асистент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; hanna.lytvynenko@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6760-8630>

Hanna Lytvynenko – Assistant at the Department of Applied Linguistics, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; hanna.lytvynenko@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6760-8630>

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УЖГОРОДСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1945–1946 РОКАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 378.4.096(477.87–25) “1945/1946”+80:3782

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).179–188](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).179–188)

Медведь М. Формування науково-педагогічного колективу філологічного факультету Ужгородського державного університету в 1945–1946 роках; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті досліджено підґрунтя створення та відкриття першого закарпатського університету, який за 80-річну історію виріс у найпотужніший освітній заклад вищої освіти Закарпаття, ставши флагманом не лише освіти, а й науки краю. На основі архівних свідчень, використаних у науковій розвідці, досліджено формування науково-педагогічного колективу одного з перших факультетів університету періоду 1945–1946 років. Особливу увагу приділено постаті першого ректора університету Степана Добоша та першого декана філологічного факультету Миколи Яська. Дослідження спирається на фактографічні дані наказових документів перших двох років від часу створення університету до кінця грудня 1946 року. У розвідці використані звіти про роботу Ужгородського державного університету за 1945/1946 рік. За фактами розпорядчих документів встановлено назви кафедр філологічного спрямування та прізвища перших завідувачів кафедр факультету. Спираючись на дослідження кадрового потенціалу перших років Ужгородського університету, авторка засвідчила його викладацький науковий поступ, який із гідністю вписаний в історію найбільшого закарпатського освітянського вишу. Мета статті – проаналізувати кадрове формування викладацького складу філологічного факультету Ужгородського державного університету перших років його існування – 1945 та 1946 рр.

Дослідження є спробою розширити інформацію про перших викладачів-філологів Ужгородського університету, які розпочали співпрацю з університетом у його перші роки після створення. У дослідженні вперше відстежуються відповідні розпорядчі скерування державними освітніми органами, метою яких стало підсилення кадрового складу найзахіднішого університету України.

Методологія дослідження ґрунтується на системних та структурно-функціональних підходах із використанням методів аналізу, синтезу та узагальнення.

Ключові слова: Закарпатський державний університет, Ужгородський державний університет, філологічний факультет Ужгородського державного університету, викладачі-філологи Ужгородського університету, Степан Добош, Микола Ясько.

Формулювання проблеми. Відкриття першого навчального закладу в історії Закарпаття, яким став Ужгородський державний університет, стало доленосною подією для всього краю. У 2025 році найбільший освітній заклад Закарпатської області відсвяткував 80-річчя від часу створення. Філологічний факультет, ровесник свого вузу, пройшов із ним усі етапи становлення. Нині у виші навчається близько 16 тисяч здобувачів фахової вищої освіти, підготовку яких здійснюють понад 1200 викладачів. Формування кадрів на згаданому факультеті розпочалось у травні 1945 року, в складний післявоєнний період, який переживала держава. Становлення кадрового потенціалу філологічного відділення стало нагальною потребою дослідження історичного шляху університету, сторінки якого проливають світло на його минуле.

Аналіз досліджень. Нещодавній 80-річний ювілей зумовив підвищення інтересу до історичного розвитку Ужгородського національного університету, його віхами становлення й ролі представників професорсько-викладацького складу в утвердженні університету та його наукових здобутків. З огляду зміцнення позицій Ужгородського університету найважливішим виявився період перших років його становлення – 1945–1946 років. Основними підтвердженнями цього слугують архівні документи університету та публікації видань до знаменних

дат вишу, в яких згадуються імена очільників філологічного факультету, кафедр та їх викладацький склад. Питання дослідження кадрового становлення Ужгородського університету розглядалися у низці видань, присвячених різним ювілейним датам створення університету: [Ужгородський державний університет 2000], [Ужгородський державний університет: довідник 1961], [Ужгородський державний університет – осередок науки на Закарпатті 2000], [Ужгородський державний університет на порозі III тисячоліття 2005], [Ужгородський державний університет: 70 років на шляху національноосвітнього відродження України 2015], [Ужгородський державний університет – 75 років поступу і зростання 2022]; окремі наукові дослідження [Жулканич 2005], [Галайда 1997], [Ільницький 2020], [Сенько 1997]. [Наукова еліта Закарпаття 2005], [Пойда 2001]; публікації в періодичних виданнях: [Радянський студент: газета 1951], [Ужгородський університет: газета 1992].

Виклад основного матеріалу. Простежуючи витоки 80-річної історії філологічного факультету Ужгородського університету, неможливо оминути саму ідею створення вишу, адже вона неодноразово порушувалася місцевою інтелігенцією, що прагнула мати заклад, який би давав можливість здобувати вищу освіту закарпатській молоді в рідному краї, не їхати по неї в інші держави. Ще сто

років до відкриття університету в Ужгороді такі ідеї неодноразово проголошувались, як от в 1848 р. під час першого слов'янського з'їзду у Празі; в 1849 р. – у зверненні до австрійського імператора та майже сто років потому, у 1939 р. – у зверненні до уряду Чехословацької республіки. Та доля краю розпорядилась по-своєму. Незважаючи на трагічні події Другої світової війни, саме Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною створив умови для прийняття декрету «Про організацію вищих шкіл Закарпатської України». Саме він ухвалив пропозицію створення державного університету і був затверджений 5 грудня 1944 р. Народною Радою Закарпатської України. Майже через рік після цього, 18 жовтня 1945 року, ЦК КП(б)У та уряд Радянської України висунули спільне рішення – відкриття Ужгородського державного університету. Передувала цій події Постанова Центрального Комітету Комуністичної партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України від 19 липня 1945 року, яка утвердила створення Закарпатсько-Українського університету. Згадана постанова передбачала низку пунктів, серед яких і структурне функціонування чотирьох факультетів, і передачу в користування багатьох приміщень міста, і встановлення норм студентського контингенту, і передачу університету безгосподарних бібліотечних фондів, і навіть встановлення стипендії студентам I-го курсу. Також згадана Постанова передбачала створення комісії для проведення роботи по організації Університету. Серед членів комісії був **Степан Васильович Добош**, колишній учасник I з'їзду народних комітетів Закарпатської України. З'їзд ухвалив рішення про приєднання Закарпаття до СРСР (26 листопада 1944 р.). Саме Степану Добошу, який з 7 січня 1945 р. працював уповноваженим у справах шкіл в м. Ужгороді, випала довіра бути першим ректором Ужгородського університету, для чого йому довелося особисто зустрічатися з тодішнім Міністром освіти Павлом Тичиною [Галайда 1997, с. 72]. В історії Ужгородського університету постать Степана Добоша назавжди залишила особливий слід, бо саме перші кроки керівника спрямовують колектив до успіху. Перший очільник вишу мав філологічний фах, який здобув у 1937 році на філософському факультеті Карлового університету (Празький університет, Чехословаччина). Степан Васильович на ректорській посаді перебував зовсім недовго. Напевно й нині багатьох людей цікавить утаємничена причина раптової перерваної ректорської кар'єри, бо ця каденція тривала лише декілька місяців, хоча саме з іменем С. Добоша назавжди пов'язана історія становлення університету. Відповідь на це питання криється в тогочасній сталінській ідеології, яка рясніє доносами та репресіями на представників інтелігенції краю. Саме наклепи відкривали двері для посад та кар'єрних зростань багатьом прислужникам партійного режиму, в якому і Закарпаття не стало винятком. Декілька допитів у Міністерстві державної безпеки «СМЕРШ» та пропозиція здати ректорську печатку й добровільно залишити університет по-

ставили крапку в ректорській каденції Степана Добоша. Це рішення МДБ «СМЕРШ» видається скоріше винятком із правил, бо не зачепило фізичного знищення людини чи його відправку до сибірського Гулагу. Степану Добошу пощастило врятуватись від рук НКВС за кордоном, та смуток за рідним краєм ніколи не полишав його душу. Єдиною ниточкою, за яку трималось його серце на чужині, залишалось служіння науці та освіті. Ще за життя світ побачив низку праць Степана Добоша, одна з яких ось уже 70 років зберігається у фонді Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету. Уродженець закарпатської землі, так прагнув створення університету, в якому через тоталітаризм так і не отримав можливостей реалізувати себе.

Та повернемо свою наукову розвідку до витоків утворення Закарпатсько-Українського університету до «Постанови Секретаріату Центрального Комітету Комуністичної Партії З.У. та Народної Ради Закарпатської України від дня 19 липня 1945 року», в якій пунктом 7 визначалося: «Просити ЦК КП(б)У надіслати кваліфікований проф. викладацький склад до Університету відповідно встановлених фахів в Університеті». Саме цей пункт проливає світло на кадрове формування університетських факультетів, серед яких був і філологічний факультет, який одним із перших розпочав набір студентів на 1945/1946 навчальний рік. Відповідно до Наказу Міністерства вищої освіти СРСР № 1138 від 7 червня 1946 р. контингент студентів склав 180 осіб, із них 60 навчалися на філологічному відділенні. Згідно з Постановою Раднаркому СРСР від 18 лютого 1944 р. № 179 були встановлені посадові оклади викладацькому складу університету.

Уже з 5 листопада 1945 року Наказом по Народному комісаріату Освіти УРСР ректором Закарпатського державного університету був призначений **Курішко Аркадій Михайлович**. «Роль А.М. Курішка в становленні і розвитку університету була пов'язана не лише з особистим внеском у створення його матеріально-технічної бази, але й із тим, що він зумів залучити для роботи в університеті когорту вчених, які значною мірою визначили напрямки розвитку наукових досліджень в університеті на багато десятиліть» [Педагогіка-науковці, 1997, с.15].

Додаток № 1 до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У № 1709 від 18 жовтня 1945 року «Про набір студентів на перший курс Ужгородського університету на 1945/1946 навчальний рік з розподілом по факультетах» передбачав такий контингент:

1. Історичний – 30 осіб
2. Філологічний – 60 осіб
3. Біологічний – 30 осіб
4. Медичний – 60 осіб.

Додаток 2 до цієї ж Постанови щодо «Укомплектування Ужгородського університету Закарпатської України професорсько-викладацьким персоналом» рекомендував Наркомосвіті УРСР для спеціальностей «українська мова» та «українська література» направити по два викладачі, а для спеціальностей «російська мова» та «російська літерату-

ра» по одному викладачу. Для порівняння для спеціальності «військова та фізкультурна підготовка» Наркомосвіти УРСР зобов'язував направити чотирьох викладачів.

Кількість спеціалістів новоствореного університету стрімко зростала. Якщо на початок 1946 року кількість викладачів університету з вищою освітою складала 26 працівників, то за перший квартал 1946 року було прийнято ще 25 викладачів і в кінці цього ж кварталу кількість спеціалістів з вищою освітою вже становила 51 особу [Звіт про роботу університету за 1945–1946 н/р, с. 19].

Особлива увага нашого дослідження звернута на постать **Миколи Григоровича Яська** (19.12.1900 – 31.07.1960). Підставою для приїзду на роботу до Ужгорода стала вказівка або, як часто зустрічається в наказових документах університету, термін «відрядження» Народного комісаріату оборони УРСР (НКО УРСР) від 14.09.1945 р. № 0–9. У розпорядчих документах університету за 1945 р., наказом №1 від 27 листопада 1945 р. по Закарпатському Державному Університету (п. 2) «виконуючим обов'язки проректора по учбовій частині з 10 жовтня 1945 р.» призначався Микола Ясько який на цій посаді перебував до 05 лютого 1946 р. (наказ № 16 від 15 лютого 1946 р.), хоча вже з 14 вересня цього ж року Микола Григорович був призначений завідувачем кафедри української літератури (наказ № 2 від 1 грудня 1946 р.) Про значну довіру йому як проректору засвідчує рішення тодішнього ректора А.М. Курішка про тимчасове виконання Миколою Яськом обов'язків ректора під час місячного відрядження ректора до Києва в термін «з 27 грудня 1945 р. до 23 січня 1946 р.» (наказ № 7 від 27 грудня 1945 р.). На посаду декана філологічного факультету М. Ясько був призначений з 5 лютого 1946 р. «з оплатою 50% від основного окладу» (наказ № 16 від 15 лютого 1946 р.), а з 5 травня 1946 р. він знову став в.о. завідувача кафедри української літератури у зв'язку зі звільненням Василя Лесика «за самовільне залишення роботи в університеті», яке в той час вважалося дезертирством, і про цей факт ректор А. Курішко вимушений був повідомити Міністерство освіти УРСР (наказ № 84 від 20 травня 1946 р.). У липні 1946 р. Миколу Яська відряджають до м. Ворошиловград (теперішнє місто Луганськ) для «вербовки» студентів на навчання (наказ № 113 від 4 липня 1946 р.).

Микола Ясько мав вищу юридичну освіту, закінчив юридичний факультет Київського інституту народного господарства (1921–1925). У 1930 р. М. Ясько закінчив Курси викладачів української мови і літератури у місті Києві, які й поклали початок його філологічній кар'єрі [Сенько 1997, с. 129]. Відповідність згаданих посад потребувала наявності наукового ступеня та вченого звання і тому вже скоро наказ № 74 від 27 квітня 1946 р. «зобов'язав декана Яська захистити дисертацію протягом 1946, 1947 рр. у зв'язку з відсутністю вченого ступеня та наукового звання». Микола Григорович Ясько служинню Ужгородському університету віддав 15 років життя, залишивши про себе добру згадку

в пам'яті тодішніх колег та студентів.

Першим виконувачем обов'язків завідувача кафедри російської літератури з 1 грудня 1945 р. став **Іван Костянтинович Борисов**, підставою призначення якого став наказ заступника НКО УРСР № 4546 за НКО УРСР І.К. Гуленка від 21.11.1945 р. (наказ № 2 від 1 грудня 1945 р.). Через декілька днів, 3-го грудня 1945 р., І.К. Борисова було призначено «виконуючим обов'язків декана філологічного та історичного факультету» (наказ № 3 від 03 грудня 1945 р.). Кафедру російської літератури Іван Борисов очолював до кінця травня 1946 р., до призначення на цю посаду М.С. Воскресенського. Розпорядчі документи за 1946 р. зберегли в собі наказ № 230 від 18 листопада 1946 р., яким І.К. Борисову надавалося «відрядження для підготовки до кандидатського іспиту до м. Львів із 19 до 29 листопада 1946 р.».

Як уже нам відомо з інформації про першого декана філологічного факультету М.Г. Яська, а саме про те, що на посаду декана Микола Григорович був переведений з посади старшого викладача кафедри української літератури (наказ № 16 від 15 лютого 1946 р.), то наступним завідувачем кафедри українського мовознавства та тимчасово виконувачем обов'язків проректора з навчальної частини (наказ № 17 від 7 лютого 1946 р.) призначався кандидат філологічних наук, доцент **Іван Григорович Чередниченко**. Підставою його співпраці з Ужгородським університетом стало розпорядження Наркомату УРСР від 14 січня 1946 р. На згаданій посаді І.Г. Чередниченко перебував до 6 травня 1946 р. (наказ № 78 від 6 травня 1946 р.). Роботу в університеті він розпочав, уже маючи науковий ступінь кандидата філологічних наук і вчене звання доцента, бо в червні 1940 р. він успішно захистив кандидатську дисертацію «Відносна підрядність в системі підрядних речень сучасної російської мови», але в науковому середовищі УжДУ його «зобов'язують прискорити роботу над докторською дисертацією». У майбутньому ВАК затвердив І.Г. Чередниченка у званні професора у 1960 р., хоча захистити дисертаційне дослідження йому вдалося лише в квітні 1963 року [Видатні особистості з українського мовознавства, 2016, с. 164]. У межах нашого дослідження ми виявили, що І.Г. Чередниченко з 20 січня 1946 р. до 8 січня 1947 р. залишався завідувачем кафедри української мови Ужгородського університету, а потім переїздить до м. Львова, де очолює кафедру української мови Львівського університету.

Простежимо крок за кроком формування колективу філологічних кадрів Ужгородського університету з перших місяців його організації. Згідно з дослідженою наказовою документацією «Книга приказов ректора по Ужгородському Государственному Университету за 1945–1946 учебный год. Том 1», який охоплює період з «27 ноября 1945 г. – 27 июня 1946 г.». У ній ми виявили записи про працевлаштування фахівців на філологічний факультет до «Закарпатського Державного Університету» протягом згаданого періоду, а саме травня–грудня 1945 року. У «Книзі приказов ректора ...» віднайдені за-

писи про одинадцятьох викладачів, десять із яких до Ужгородського університету були скеровані Народним комісаріатом оборони УРСР (НКО УРСР).

Спираючись на накази згаданої «Книги приказов ректора...» щодо призначення перших викладачів філологічного факультету, ми виявили прізвище першого викладача згаданого факультету. Наказом № 4 від 19 грудня 1945 р. зафіксовано прізвище **Левицька**, яка з 18 травня 1945 р. була зарахована працівником кафедри української мови. І це викладачка української мови **Мар'яна Дмитрівна Левицька**, яка була направлена до Ужгородського університету за розпорядженням НКО УРСР за № 308 від 14 травня 1945 р.

У червні 1945 р. викладачем УжДУ, а саме викладачем кафедри української мови за наказом НКО УРСР № 1185 від 15 червня 1945 р. до Ужгорода делегується **Марія Костянтинівна Семененко** (наказ № 4 від 19 грудня 1945 р.).

Для підсилення філологічних кадрів до Ужгородського університету за розпорядженням НКО № 718 для викладацької роботи на кафедрі російської мови відряджається **Любов Володимирівна Бабиченко**, яка приступає до роботи з 1 серпня 1945 р. (наказ № 4 від 19 грудня 1945 р.).

У вересні 1945 року за наказом НКО УРСР № 1075 від 15.10.1945 р. до Ужгорода приїздить **Мілетіна Юхимівна Дашкевич**, яка з 12 вересня 1945 р. розпочинає працювати викладачем німецької мови на кафедрі іноземних мов.

Саме з цієї дати на посаді викладачки російської мови розпочинає свою педагогічну діяльність і **Євгенія Андріївна Костенко**, яка теж приїжджає до Ужгорода для роботи в університеті за наказом НКО УРСР № 1141 від 14.06. 1945 р.

Вересень 1945 року став бурхливим початком кадрових поповнень університету. Із вересня викладачем української мови наказом НКО УРСР № 1186 від 12.09.1945 р. до УжДУ делегується **Галина Пантелеймонівна Ситник**.

Із 14 вересня на кафедрі української мови як її завідувач розпочинає працювати майбутній декан філологічного факультету **Микола Григорович Ясько**, який теж приїздить до Ужгородського університету на підставі рекомендації НКО УРСР № 0–9 від 14.09.1945 р. (наказ № 2 від 1 грудня 1945 р.).

Із 18 вересня 1945 р. до Ужгородського університету за відрядженням НКО № 161–720 від 1945 р. на посаду старшого викладача кафедри російської мови призначається **Надія Іванівна Журбіна** (наказ № 4 від 19 грудня 1945 р.).

Із 1 листопада 1945 р. за відношенням УНРЗУ у справах освіти та наказом № 6 від 1 грудня 1945 року старшим викладачем латинської мови та виконувачем обов'язків завідувача кафедри іноземних мов був призначений **Василь Йосипович Сулинчак**. Крім викладацької та управлінської діяльності, Василю Сулинчаку було довірено увійти в склад комісії щодо обліку ушкоджень та руйнувань заподіяних «мадярсько-німецькими захватчиками в час окупації Закарпатської України в 1939–1944

рр.» (наказ № 47 від 20 березня 1946 р.). Цікавим фактом професійної біографії Василя Йосиповича є те, що з 15 червня 1946 р. він на 0.5 ставки виконував обов'язки завідувача відділу літератури іноземними мовами університетської бібліотеки (наказ № 112 від 1 липня 1946 р.).

З 1 грудня 1945 р., відповідно до наказу № 10 від 20 січня 1946 року старшим викладачем української літератури було призначено **Зінаїду Луківну Борисову**, підставою для її переїзду на роботу до Ужгородського університету теж став наказ заступника НКО УРСР Гуленка І.С. У книзі професора Валентини Барчан «Біля джерел: до 60-річчя кафедри української літератури», (Ужгород: «Ліра», 2004) висвітлено процес формування складу кафедри української літератури. Постать Зінаїди Борисової (Пономарьової) у книзі згадується з особливим пошануванням її колишніх студентів за її непересячний викладацький талант. Ознайомитися з виданням можна за покликанням <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/85332>. Книга наказів за 1945/1946 роки засвідчує не лише призначення З. Борисової на викладацьку посаду, а й умови її наукового зростання як талановитого педагога. І це наказ № 74 від 27 квітня 1946 р., в якому йдеться: «зобов'язати викладачів ... Борисову, Ситник, Левицька, Бабиченко, Дашкевич...» та декотрих викладачів інших факультетів «...протягом 1946, 1947, і 1948 рр. скласти кандидатський мінімум і захистити дисертації протягом 1946, 1947 рр. у зв'язку з відсутністю вченого ступеня та наукового звання...» [Книга приказов ректора по Ужгородскому государственному университету за 1945/1946 учебный год, с. 87].

У згаданій нами раніше «Книге приказов...» увагу привернув наказ № 23 від 16 лютого 1946 р., в якому йдеться про розподіл кафедрального навчального навантаження професорсько-викладацького складу філологічного факультету за перший семестр навчання 1946 року, який розпочався 1 лютого. Саме цей розпорядчий документ проливає світло на прізвища як керівників кафедр факультету, так і прізвища викладачів, прикріплених навчальним навантаженням до цих кафедр. І це:

- о кафедра іноземних мов – в.о. завідувача кафедри Сулинчак В.Й., викладачі – Сак Ю.М. та Дашкевич М.Ю.;

- о кафедра мовознавства – завідувач кафедри, доцент Чередниченко І.Г., викладачі – Ситник Г.П., Левицька М.Д., Бабиченко Л.В., Журбіна Н.І., Костенко Є.А.

- о кафедра української літератури – завідувач Ясько М.Г., викладач Борисова З.Л.

- о кафедра російської та загальної літератури – в.о. завідувача кафедри Борисов І.К. Навчання студентів у новоствореному університеті передувала робота приймальної комісії, про її склад та початок роботи в наказових документах університету інформації немає, та ми виявили деякі дані у наказі № 19 від 12 лютого 1946 р. У цьому наказі тодішній ректор Курішко А.М. під своїм головуванням призначає комісію для перевірки документів приймальною комісією особових справ перших вступників

до вишу. До складу комісії призначають деканів факультетів: біологічного та медичного – доцента Рогая І. Г., філологічного – ст. викладача Яська М.Г. та історичного – ст. викладача Борисова І.К., відповідальним секретарем призначають Христенка Г.О. Роботу щодо перевірки зобов'язують закінчити протягом чотирьох днів, до 15 лютого 1946 р.

17 лютого цього ж року з'являється перший наказ № 24 від 17 лютого 1946 р. про зарахування студентів на навчання до університету: на медичний факультет 68 студентів; біологічний – 28 студентів, історичний – 32 студентів та філологічний – 30 студентів. *Авторка статті передбачає неточності в написанні деяких прізвищ чи ініціалів студентів, аргументуючи це поганою якістю рукописних відтворень наказів, ускладнень каліграфії заповнення реквізитів документації, або втрату якості машинописного друку «під копірку», декотрим з яких понад 80 років від часу їх збереження.*

Відповідно пунктом № 4 згаданого наказу студентами першого року навчання на філологічному факультеті стають: Беднорж О., Бигор А., Водолазний А., Гальфед І., Герц А., Голайда Е., Голінка Н., Головнич Ю., Голуб С., Гончарик П., Данко І., Дрога Е., Завадяк Ф., Камюший І., Качій Ю., Коменца Н., Косорда А., Куцин О., Куцин С., Михайлець Н., Мога І., Оберемченко Е., Павук М., Пелладій М., Пагіря І., Потушняк П., Росул О., Русинков А., Рябець М., Цоклан Ф., Штефан [?].

За пів року потому, наказом № 129 від 31 липня 1946 року студентами першого курсу філологічного факультету були зараховані: Преступ Ольга Григорівна, Ліва Палагея Іванівна, Чопей Іван Юрієвич, Купар Михайло Антонович, Шевченко Владлена Дмитрівна, Андреєнко Іраїда Василівна, Ройтельман Вольф Зусевич, Журавльова Олена Федорівна, Григор'єв Олександр Трифонович, Безбородько Галина Михайлівна.

Дещо невелике роз'яснення черпаємо з наказових документів про те, хто ж з викладачів філологічного факультету був у складі приймальної комісії вже влітку 1946 р. У наказі № 139 від 19 серпня 1946 р. згадані прізвища викладачів, яких задля участі в приймальній комісії було відкликано з профвідпустки. І це: Чередниченко І.Г., Борисова З.Л., Журбіна Н.І. та Дашкевич М.Ю. Станом на 20 вересня 1946 р., пунктом 1 наказу № 141 від 20 вересня 1946 р., на підставі екзаменаційних оцінок студентами філологічного факультету були зараховані: Гараксим Людвиг Васильович, Майлах Михайло Степанович, Сімочко Ілонка Іванівна, Татура Олена Петрівна, Шнаковська Валентина Іванівна, Вуката Анна Іванівна, Корнієва Лідія Анатоліївна, Шикла Андрій Юрійович, Капраль Михайло Михайлович, Чумак Василь Герасимович, Кубіній Гаврило Юрієвич, Матлаха (?), Мамчук В.О., Безбородько Галіна Михайлівна, Трюхон О.Ф. Із вересня 1946 за наказом № 155 від 2 вересня 1946 р. студентами другого семестру філологічного факультету було зараховано Григорчук Валентину Миколаївну та Ноздрань Діну Олексіївну. Із 9 вересня 1946 р. студентами філфаку стають Стародубець Микола Степанович

(наказ 160 від 9 вересня 1946 р.), з 15 жовтня – Ростовцев Олег Леонідович.

Наказом № 165 від 11 вересня 1946 р. студентами першого курсу були зараховані ще 46 осіб. І це: Батин Олександр Васильович, Борщик Анастасія Тимофіївна, Варцаба Марія Петрівна, Гараксим Людвиг Васильович, Граб Анна Михайлівна, Кубіній Гаврило Юрієвич, Ліва Палагея Іванівна, Лісовий Пало Миколайович, Решко Маргарита Василівна, Сабов Юрій Степанович, Скіба Юлія Юр'ївна, Сімочко Ілона Іванівна, Чумак Василь, Стародубець Микола Степанович, Параскевич Павло Кіндратович, Тронь Константин Леонтьєвич, Тураній Марта Михайлівна, Чабанюк Василь Никифорович, Шпаківська Валентина Іванівна, Андрієнко Іраїда Василівна, Бусарчіна Раїса Дмитрівна, Безверхо Раїса Дмитрівна, Добров Іван Миколайович, Кобаль Іван Іванович, Корнієва Лідія Артемівна, Кореняко Михайло Миколайович, Лембар Микола Васильович, Престая Ольга Юльївна, Помаз Іван Лукянович, Крячко Марія Марківна, Татура Олена Петрівна, Хілобок Світлана Миколаївна. Шевченко Владлена Дмитрівна, Журавльова Алла Фодірівна, Борисенко Ольга Гаврилівна, Ляшенко Юлія Карпівна, Добра Йосип Петрович, Задворний Іван Федорович, Антонєць Іван Ісакович, Малкаров Магмет Кургович, Демяненко Лідія Федосіївна, Андрущенко Татяна Андріївна, Блітштейн Валентин Миколайович, Сич Василь Філатович, Мушенко Моїсей Моїсейович, Домбровський Віктор Іванович. З 12 вересня навчання на факультеті розпочала Колітко Лариса Степанівна (наказ № 166 від 12 вересня 46 р.). У жовтні до студентських лав факультету приєднується Зінаїда Солодова та Червінський Р.В. Для навчання такої кількості майбутніх філологів, з початку 1946 року зріс і кадровий склад викладачів філологічного факультету Ужгородського державного університету.

Наказ № 6 від 1 грудня 1945 р. свідчить про призначення на посаду проректора з адміністративної роботи «з 15 грудня 1945 р.» **Григорія Олександровича Христенка**. З 1 січня 1946 р. його призначають на посаду бібліографа (наказ № 12 від 28 січня 1946 р.). З лютого 1946 р. Григорія Христенка призначають інспектором навчальної частини та за сумісництвом – викладачем кафедри українського мовознавства (наказ № 17 від 09 лютого 1946 р.).

Серед викладачів філологічного факультету часто згадується **Іван Григорович Чередниченко**, який в січні 1946 року переїжджає до Ужгорода з Полтавського державного педагогічного інституту і до травня цього ж року обіймав посаду проректора з навчальної частини УЖДУ. З січня 1946 року до січня 1947 року він працював завідувачем кафедри української мови університету.

Із 10 лютого 1946 р. викладачем англійської мови, «з місячним окладом 11/2 ставки 1200 крб.» в університеті розпочинає працювати **Володимир Юхимович Курило** (наказ № 28 від 28 лютого 1946 р.), який з 1 вересня 1946 року є т.в.о. завідувача кафедри іноземних мов (наказ № 161 від 9 вересня 1946 р.). Прізвище **Курило В.Ю.** знаходимо

в наказі № 64 від 13 квітня 1946 р., в якому йдеться про «... визначення професорсько-викладацького складу університету учбового навантаження на I семестр до кінця 1945–46 навч. року і місячні оклади з 1-го квітня 1946 року». У списку викладачів кафедри іноземних мов відмічаємо запис «Курило В.В. – ст. викладач, 340 год, 1 ст., 1500 крб.».

Із 25 лютого 1946 р. розпочинає свою співпрацю з УжДУ викладач англійської мови **Микола Іванович Мурані** (наказ № 28 від 28 лютого 1946 р.).

Із 1 квітня 1946 р. в наказі № 65 від 15 квітня 1946 р. згадано про **Василя Васильовича Лесика**, якого призначають старшим викладачем кафедри української літератури. Підстава для роботи в УжДУ став наказ НКО УРСР № 201 від 17 січня 1946. Уже в середині квітня Василя Лесика призначають в.о. завідувача цієї ж кафедри, попередньо звільнивши з цієї посади старшого викладача Яська М.Г. Та невдовзі в житті В. Лесика відбувається якась прикра подія, бо вже з 5 травня 1946 р. завідувач кафедри Лесик В.В. був звільнений з роботи в університеті «за самовільне залишення роботи». З міркувань про те, що якщо ректор А. Курішко навіть повідомляв про це в Міністерство освіти УРСР, під «порушенням дисципліни» приховувалась якась інша причина, яку замовчували, назвавши «дезертирством».

Наказ № 64 від 13 квітня 1946 р. «... про визначення професорсько-викладацького складу та асистентам університету учбове навантаження за I семестр до кінця 1945–46 навч. року і місячні оклади з 1 квітня 1946 року» вперше згадує ще одне ім'я – **Юрій Михайлович Сак**. Згаданий наказ засвідчує навантаження викладача кафедри іноземних мов «Сак Ю.М. – викладач, 310 год, 1 ст., 1050 крб.». В аналогічному наказі № 229 від 16 листопада 1946 р. «Про встановлення штату викладачів на 1946–47 навчальний рік», знову звертаємо увагу на прізвище **Сак Ю.М.**, який в той час займав посаду «ст. викладач», а встановлений оклад за викладання складав «1050 крб.». У майбутньому ім'я мовознавця Юрія Сака стане відоме не лише в Україні, а й всьому світу, хоча вся його наукова діяльність пройде в стінах рідного Ужгородського університету. Тут він понад пів століття займався науковою та педагогічною діяльністю, викладаючи латинську та давньогрецьку мови, вступ до романського мовознавства та інші дисципліни. Юрій Сак залишив після себе велику наукову спадщину – понад 150 наукових праць, серед яких є й унікальне видання «Інкунабули бібліотеки Ужгородського державного університету» (Ужгород, 1974), яка отримало широке наукове визнання і навіть зафіксоване в бібліотечному колекторі Оксфордського університету у Великій Британії.

Наказ № 88 від 27 травня 1946 р. повідомляє, що з 17 травня 1946 року в Ужгородський університет на посаду доцента кафедри російської літератури приїжджає працювати кандидат філологічних наук, доцент **Микола Сергійович Воскресенський**. Підставою для направлення на роботу Воскресенського М.С. став наказ Міністерства освіти

України № 1636. До цього Микола Сергійович працював в Полтавському педагогічному інституті, в якому був першим, після визволення Полтави, деканом мовно-літературного факультету та протягом 1943–1945 рр. очолював кафедру всесвітньої літератури. Згаданий наказ з 27 травня перед призначенням Воскресенського М.С. попередньо звільнив з цієї посади Борисова І.К. У травні цього ж року Воскресенський М.С. увійшов у склад приймальної комісії на 1946–1947 навчальний рік, а з 25 червня «був зарахованим вченим секретарем Університету» (наказ № 108 від 27 червня 1946 р.). До цього вченим секретарем університету, і «по сполученню посади викладача української літератури на 0.5 ставки з 16 лютого 1946 р. за наказом № 42 від 15 березня 1946 р. був призначений **Іван Михайлович Лапа-Лапицький**».

Із 27 липня 1946 року за наказом № 125 від 27 липня 1946 р. «асистентом кафедри іноземних мов на 1/2 ставки з окладом 525 крб. на місяць» розпочинає працювати **Анатолій Миколайович Караванов**, якого ректор уповноважує завідувати друкарнею (в майбутньому університетське видавництво «Говерла»). У наказі зберігся запис «з 29 липня по 10 серпня ц.р. надати відпустку для перевезення сім'ї та відрадження до 19 серпня для вербовки робітників для друкарні».

У вересні 1946 року філологічний факультет УжНУ рясніє новими кадровими призначеннями. З 1 вересня 1946 року викладачем курсу латинської мови (наказ № 124 від 25 липня 1946 р.) був зарахований **Ігнат Андрій Михайлович**, який відповідно до наказу № 210 від 31 жовтня 1946 р. займав посаду старшого викладача латинської мови кафедри класичної мови. Незабаром за наказом № 229 від 16 листопада 1946 року він отримує учбове довантаження «370 годин на заочному відділенні та підготовчих курсах».

Викладачем німецької мови на підготовчих курсах з погодинної оплатою з 1 вересня за сумісництвом зараховують **Лідію Андріївну Владимир** (наказ № 146 від 29 серпня 1946 р.).

Наказом № 149 від 30 серпня 1946 року викладачем української мови був зарахований **Іван Васильович Безуглий**.

З 1 вересня 1946 р. старшим викладачем російської мови та завідувачем кафедри російського мовознавства призначається кандидат педагогічних наук **Михайло Миколайович Іванов**, про що нам повідомляє наказ № 163 від 12 вересня 1946 р. Цікавий факт в наказі щодо цього призначення «тов. Іванова – підстава: телеграфное распоряжение тов. Бутузова». Про перспективність науковця Іванова М.М. свідчить наказ № 245, датований 12 груднем 1946 р., у якому йдеться: «зав. кафедрою російської мови тов. Іванову М.М. надати командировку до м. Москви для придбання необхідної літератури та консультацій по докторській дисертації з 16 грудня 1946 р. по 15 січня 1947 р. З оплатою добових за 15 суток».

З 1 вересня 1946 р. викладачем латинської мови був призначений **Василь Іванович Орос** (наказ № 124 від 25 липня 1946 р.).

Також з цієї дати наказом № 178 від 26 вересня 1946 р. викладачем української мови на підготовчих курсах «з складом як викладачеві середньої школи» був прийнятий **Максименко О.**, який пропрацював в університеті лише до 10 листопада 1946 р. і був звільнений з роботи викладачів підготовчих курсів за власним бажанням (наказ № 241 від 3 грудня 1946 р.).

Із 10 вересня 1946 року «з оплатою на пів ставки, з місячним терміном випробування» за наказом № 161 від 9 вересня 1946 р. викладачем англійської мови призначають **Галину Юхимівну Іванову**, яка успішно проходить випробування і з 1 жовтня 1946 р. залишається працювати на посаді викладача кафедри іноземних мов, що підтверджує наказ № 207 від 26 жовтня 1946 р. та наказ № 229 від 16 листопада 1946 р.

Також з 10 вересня 1946 року «з оплатою на пів ставки асистента, з місячним терміном випробування» за наказом № 161 від 09 вересня 1946 р. викладачем німецької мови призначають **Стефана Стефановича Штефуровського**. Та наказ № 229 від 16 листопада 1946 р. засвідчує, що надалі в університеті він залишається працювати, але лише на погодинній оплаті.

Період перших двох років кадрового становлення філологічного університету доповнюють, на наш погляд, цікаві факти із життя новоствореного вишу. До прикладу, встановлення термінів семестрового навчання та канікул студентів. Я -от наказ № 143 від 23 серпня 1946 р., в якому йдеться «опираючись на відповідність наказу Міністерства Вищої освіти № 238 від 10 липня 1946 року осінній семестр / включаючи екзаменаційну сесію призначити з 1-го вересня по 23 січня», зимові канікули з 24 січня по 8 лютого», ... весняний семестр / включаючи екзаменаційну сесію призначити з 7-го лютого по 30 червня», ... учбові заняття в університеті розпочати з 2 вересня 1946 р. «в понеділок». До цього часу всі студенти, починаючи з 26 серпня, були зобов'язані пройти централізований медогляд в приміщенні гуртожитку по вул. Жовтневій, 46 (тепер вул. Митна), лише після пред'явлення довідки деканам студенти допускались до занять. Пред'явлення довідки було гарантією поселення в гуртожиток, контроль покладався на коменданта гуртожитку.

Не можна оминати і згадки в «Книжці приказов...» ще одного факту. У вересні 1946 року ректор університету А.М. Курішко наказом № 159 від 5 вересня 1946 року вперше оголошує проведення конкурсу на заміщення посад керівників кафедр, професорів та доцентів. Обов'язки покладаються на комісію, головою якої призначають проректора з навчальної та наукової роботи, доцента Рогая І.Г., членами комісії стають доцент Руденко Х.Ю. та доцент, завідувач кафедри російської літератури Воскресенський М.С. Про кадровий поступок філологічного факультету свідчить низка наказових документів, але в нашому дослідженні неодноразово згадується наказ № 229 від 16 листопада 1946 р. щодо встановлення штату та річного навчально-

го навантаження викладачів. Наводимо деякі його фрагменти: «...університет вже має 25 кафедр і серед них 7 кафедр були створені на філологічному факультеті». Або відомості про те, хто очолював кафедри: «кафедра класичної мови – завідувач Сулінчак Василь Йосипович; кафедра іноземних мов – завідувач Курило Володимир Юхимович; кафедра російської мови – завідувач Іванов Михайло Миколайович; кафедра української мови – завідувач Череди́нченко Іван Григорович; кафедра російської літератури – завідувач Воскресенський Микола Сергійович; кафедра західної літератури – завідувач Борисов Іван Костянтинович, кафедра української літератури – завідувач Ясько Микола Григорович».

Доповнюють інформацію про зростання контингенту студентів філологічного відділення в 1946 році вже позовклі від часу аркуші Тому 2 «Книги приказов ректора по Ужгородському государственному университету за 1946 учебный год», в якому, до прикладу, є наказ № 176 від 23 вересня 1946 р., який засвідчує перший прийом студентів на заочне відділення філологічного факультету.

Зазначимо ще один наказ за № 51 від 25 березня 1946 р. про те, що «Тов. Лінтур П.В. з цього числа доручити читання факультативного курсу «Закарпатский фольклор» на 1 к. філологічного та історичного факультетів, згідно поданою ним програмою, на погодинну плату 25 крб. за лекційну годину».

Цікавим фактом є повідомлення про «перевірку грамотності студентів з української мови на 4-й парі лекційних занять в четвер 28/III ц.р. ... Провести диктант доручаю ... на філологічному факультеті (К-43) – Борисовій». Про це йдеться в наказі № 52 від 25 березня 1946 р. Диктант, до речі, проводився на всіх факультетах університету. Тодішній ректор університету Курішко А.М. наказує: «У зв'язку з тим, що перевірений диктант з української мови свідчить про низький стан грамотності студентів університету, зобов'язую кафедру українського мовознавства вжити заходів щодо підвищення грамотності студентів, особливо тих, хто мають оцінку незадовільно; організувати для них додаткові консультації з індивідуальними завданнями» (наказ № 69 від 20 квітня 1946 р.). Є припущення, що в майбутньому такі диктанти вводять в постійну традицію, бо вже 23 жовтня, з метою перевірки грамотності студентів української мови знову видається наказ № 202 від 21 жовтня 1946 р., який зобов'язує «...після III пари провести диктант для філологічного факультету для 1-го семестру та 2 семестру». Аналогічно диктант писали студенти історичного, біологічного, хімічного та медичного факультетів.

Спираючись на хронологічний аналіз наказових документів, звертаємо увагу ще на один документ – наказ № 180 від 27 вересня про те, що «з 10 листопада 1946 року розпочати друкування наукових праць Університету згідно з планом видавництва». Щодо роботи університетської друкарні, яка розпочала діяльність під завідуванням Караванова А.М. з липня 1946 р., то з 18 жовтня цього ж року розпочинають там свою роботу друкарі Ні-

колаєв Д.І. та Козлов А.Г. Наказом № 201-б від 21 жовтня 1946 р. викладача української мови Борисову З.Л. (Пономарьову) призначають «літературним редактором наукових записок Ужгородського Держуніверситету з 15 жовтня 1946 р.».

І наостанок ще один важливий факт – співпраця викладачів-філологів з університетською бібліотекою. Про це збереглися свідчення в розпорядчій документації університету за 1945/1946 рр. Наприклад, згадування про викладачів, «що не мають повного учбового навантаження», зобов'язували працювати в бібліотеці Університету відповідно «завданням зав. бібліотекою т. Шадурова по 4 години щоденно». Як підтвердження цьому видано наказ № 64 від 13 квітня 1946 р., в якому вказано прізвища викладачів філологічного факультету – Кондор Е.Я., Левицька М.Д. які тимчасово працювали в бібліотеці. Або ще один приклад такої співпраці, як от: «з 1 травня до 1 червня «виконувач обов'язків завідувачки спецфонду» (наказ № 76 від 3 травня 1946 р.) було покладено на Грабарь Е.А., яка вже з 1 червня 1946 р. була призначена на 0,5 ставки бібліографа іноземного відділу бібліотеки (наказ № 99 від 12 червня 1946 р.). Доповнюють факти співпраці прізвища і інших викладачів філологічного факультету, як от Христиненко Г.О., якому теж недовго довелося попрацювати бібліографом (наказ №12 від 28 січня 1946 р.), або Сулинчак В.Й., який на 0,5 ставки (наказ № 112 від 1 липня 1946 р.), був зарахований «завідувачем іноземного відділу бібліотеки».

Не залишаємо без уваги ще один важливий факт співпраці викладачів філологічного факультету університету з книгозбірнею вишу протягом

1945–1946 рр. Відповідно до «Положення про бібліотеку вищого учбового закладу», затвердженого ВКВШ 09.03.1938 р., було вперше призначено Бібліотечну раду Ужгородського державного університету – дорадчий орган, створений для узгодження діяльності бібліотеки з навчально-виховною та науково-дослідною роботою університету та надання їй дієвої допомоги у вирішенні актуальних питань бібліотечної діяльності. Головою першої Бібліотечної ради був призначений зав. бібліотекою Є. Шадуров, а серед членів Бібліотечної ради згадані викладачі філологічного факультету – Ясько М. Г, Сулинчак В.Й. та Ярошенко П.Д. (наказ № 74 від 27 квітня 1946 р.).

Висновки. У становленні Ужгородського університету велику роль відіграло перше кадрове формування, яке заклало надійний фундамент майбутніх освітянських на наукових здобутків вишу. Забезпечення філологічного напрямку навчання в Ужгородському державному університеті стало одним із нагальних проблем державного значення, тому більшість викладачів делегувались наказами відповідних управлінських установ держави. З аналізу кадрового формування за період 1945–1946 років виокремлені два етапи кадрового до факультету: протягом 1945 та 1946 років. Відповідно до архівних даних наказової документації університету наведений персональний перелік викладачів, їх посади та дати початку роботи в УжДУ. Спираючись на дослідження кадрового потенціалу, ми засвідчили його викладацький науковий поступ, який із гідністю вписаний в історію найбільшого закарпатського освітянського вишу.

Література

1. Барчан В. Біля джерел: До 60-річчя кафедри української літератури УжНУ. Ужгород: Ліра, 2004. 160 с.
2. Вегеш М. Ужгородський національний університет: історія і сьогодення. Ужгород: Говерла, 2007. 384 с.
3. Видатні особистості з українського мовознавства. Хрестоматія / уклад.: Тетяна Левченко, Тетяна Чубань; за заг. ред. Марини Навальної. Переяслав-Хмельницький: Вид-во «КСД», 2016. 172 с.
4. Галайда І. Січ на ниві народній: до 80-річчя С.В. Добоша. *Дукля*. 1997. №6. С.70–74.
5. Звіт про роботу університету за 1945–1946 н. р. ДАЗО Ф. Р-545. *Ужгородський державний університет*. Оп. 1. Од. зб. 8. 62 арк.
6. Ільницький В.І. Обереги криниці знань: Ужгородський національний університет у долях його сучасників / В.І. Ільницький; рец.: І.І. Вовканич, Ю.М. Бідзіля, В.П. Густі. Ужгород: Говерла, 2020. 208 с.
7. Книга приказов ректора по Ужгородскому государственному университету за 1945–1946 учебный год: начато 27 ноября 1945 г. – окончено 27 июня 1946 г. Т. 1. 117 арк. *Архів Ужгородського національного університету*.
8. Книга приказов ректора по Ужгородскому государственному университету за 1946 учебный год: начато 27 июня 1946 г. – окончено 28 декабря 1946 г. Т. 2. 170 арк. *Архів Ужгородського національного університету*.
9. Наукова еліта Закарпаття. Доктори наук, професори Ужгородського національного університету : довідник / редкол.: М.М. Вегеш, Л.О. Белей, О.Г. Сливка, І.П. Студеняк, В.В. Марина. М-во освіти і науки України, Ужгор. нац. ун-т. Ужгород: Гражда, 2005. 160 с.: іл.
10. Педагоги-науковці / редкол.: В.Ю. Сливка, В.В. Турияниця, І.М. Сенько; упоряд. і передм. В.В. Турияниця; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород. 1997. Част. 1. 133 с.
11. Пойда С., Токар М. Сторінками університетської газети (До 50-річчя газети «Ужгородський університет»); Ужгор. нац. ун-т. Ужгород: Два кольори, 2001. 136 с.
12. Радянський студент: суспільно-політична газета; орган партбюро, ректорату, ком. ЛКСМУ, профкому та місцевому Ужгор. держ. ун-ту. Видається з 1951 року. Ужгород. 1952–1955.
13. Сенько І. Микола Ясько / редкол.: В.Ю. Сливка, В.В. Турияниця, І.М. Сенько ; упоряд. і передм.

В.В. Туряниці; Ужгор. держ. ун-т. Ужгород. 1997. Част. 1. С. 128–132.

14. Сторінки історії Ужгородського національного університету: документи і матеріали / уклад., коментарі та передм. Н.М. Жуланч. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2005. 219 с.

15. Ужгородський державний університет – осередок науки на Закарпатті / Уклад.: Г.С. Солодова.; відпов. за вип. Ю.М. Височанський. Ужгород: Мистецька лінія. 2000. 19 с.

16. Ужгородський державний університет / ред. кол.: В.Ю. Сливка, М.І. Пітюлич, Л.О. Белей, Т.М. Розумик, Т.Т. Дудинський, Ю.М. Сегеда, І.М. Ліхтей, В.М. Вайс, О.Г. Чубарь, В.Ю. Керецман, І.Й. Росола, І.А. Ілько, Г.В. Кун, М.М. Рошко, М.Й. Пілаш, Ю.А. Хоменко. Ужгород: Ужгородський державний університет, 2000. 125 с.

17. Ужгородський державний університет: довідник / за ред.: С. Бевзенко; відпов. за вип. В.Л. Микитась; Ужгород: Ужгородський державний університет, 1961. 39 с.

18. Ужгородський національний університет – 75 років поступу і зростання / ред. рада : В.І. Смоланка (голова) ; І.П. Студеньк (заст. голови), В.І. Ляницький (відп. ред.) та ін. Ужгород: Говерла, 2022. 216 с. ; іл. (Ювілейне вид. до 75-річчя ун-ту).

19. Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття : [альбом-довідник] / редкол.: М.М. Вегеш, О.Г. Сливка, Л.О. Белей [та ін.]. Ужгород : Карпати, Наш рідний край, Вісник Карпат, 2005. 192 с. ; іл.

20. Ужгородський національний університет: 70 років на шляху національно-освітнього відродження України: [ювілейне вид. до 70-річчя ун-ту] / ред. рада: В.І. Смоланка (голова) ; І.П. Студеньк (заст. голови), Л.О. Белей (відп. ред.) та ін. Ужгород; Київ: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 192 с. ; іл.

21. Ужгородський університет: газета ради Ужгор. ун-ту / ред. В. Чумак. Ужгород: Міська друк., 1992. Вип. №11–12. 32 с. (Спец. вип.).

References

1. Barchan V. (2004) *Bilia dzherel: Do 60-richchia kafedry ukrainskoi literatury UzhNU* [Near the sources: To the 60th anniversary of the Department of Ukrainian Literature of UzhNU]. Uzhhorod: Lira. 160 s. [in Ukrainian].
2. Vehesh M. (2007) *Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet: istoriia i sohodennia* [Uzhhorod National University: history and present]. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla». 384 s. [in Ukrainian].
3. Navalno M. (Red), Levchenko T. Chuban T. (Uklad.) (2016) *Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva* [Prominent figures in Ukrainian linguistics]. Pereiaslav-Khmelnytskyi: Vydavnytstvo KSV. 172 s. [in Ukrainian].
4. Halaida I. (1997). *Stiach na nyvi narodnii: do 80-richchia S.V. Dobosha* [The Sower in the People's Field: To the 80th Anniversary of S.V. Dobosh]. Duklia. Vol. 6. S. 70–74 [in Ukrainian].
5. Zvit pro robotu universytetu za 1945–1946 n. r. [Report on the work of the university for 1945–1946 academic year]. DAZO F. R-545. Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet. Op. 1. Od. zb. 8. 62 ark. [in Ukrainian].
6. Ilnytskyi V.I.; Vovkanych I.I.; Bidzilia Yu.M.; Husti, V.P. (Rets.). (2020) Oberehy krynytsi znan: Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet u doliakh yoho suchasnykiv [Charms of the well of knowledge: Uzhhorod National University in the fates of its contemporaries]. Uzhhorod: Hoverla. 208 s. [in Ukrainian].
7. Knyha prykazov rektora po Uzhhorodskomu hosudarstvennomu unyversytetu za 1945–1946 uchebnyi hod: nachato 27 noiabria 1945 h. – okoncheno 27 yunია 1946 h. [Book of orders of the rector of Uzhhorod State University for the 1945–1946 academic year: started on November 27, 1945 - ended on June 27, 1946]. Arkhiv Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. T. 1. 117 ark. [in Russian].
8. Knyha prykazov rektora po Uzhhorodskomu hosudarstvennomu unyversytetu za 1946 uchebnyi hod: nachato 27 yunია 1946 h. – okoncheno 28 dekabria 1946 h. [The book of orders of the rector of the Uzhgorod State University for the 1946 academic year: started on June 27, 1946 – ended on December 28, 1946]. Arkhiv Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. T. 2. 170 ark. [in Russian].
9. Vehesh M.M., Belei L.O., Slyvka O.H., Studeniak I.P., Maryna V.V. (Redkol.) (2005) *Naukova elita Zakarpattia. Doktory nauk, profesory Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific elite of Transcarpathia. Doctors of Sciences, professors of Uzhhorod National University]; dovidnyk. Uzhhorod: Grazhda. 160 s.: il.
10. Slyvka V. Yu., Turianytsia V.V., Senko I.M. (Redkol.); Turianytsia V.V. (Uporiad.) (1997) *Pedahohy-naukovtsi* [Educators-scientists]. Uzhhor. derzh. un-t. Uzhhorod. 1997. Chast. 1. 133 s. [in Ukrainian].
11. Poida S., Tokar M. (2001). *Storinkamy universytetskoi hazety* [Through the pages of the university newspaper]. Uzhhorod. 136 s. [in Ukrainian].
12. *Radianskyi student: suspilno-politychna hazeta* (1951) [Soviet Student: socio-political newspaper]. Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet. Vydaetsia z 1951 roku. Uzhhorod [in Ukrainian].
13. Senko I., Yasko M. (1997) *Pedahohy-naukovtsi* [Educators-scientists]. Uzhhorod. S. 128–132 [in Ukrainian].
14. Zhulkanych N. (uklad., komentari ta peredm.) (2005) *Storinky istorii Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: dokumenty i materialy* [Pages of the history of Uzhhorod National University: documents and materials]. Uzhhorod: Vyd-vo O. Harkushi. 219 s. [in Ukrainian].
15. Solodova H.S. (Uklad.), Vysochanskyi Yu.M. (vidpov. za vyp.) (2000) *Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet – osередok nauky na Zakarpatti* [Uzhhorod State University is a center of science in Transcarpathia].

Uzhhorod: Mystetska liniia. 19 s. [in Ukrainian].

16. Slyvka V. Yu., Pitiulych M.I., Belei L.O., Rozumyk T.M., Dudynskyi T.T., Sehed, Yu.M., ... Khomenko, Yu.A. (Red. kol.). (2000) Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet [Uzhhorod State University]. Uzhhorod: Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet. 125 s. [in Ukrainian].

17. Bevzenko S. (Red.), Mykytas V.L. (vidpov. za vyp.) (1961) Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet [Uzhhorod State University]: dovidnyk. Uzhhorod: Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet. 39 s. [in Ukrainian].

18. Red. rada: Smolanka V.I. (holova); Studeniak I.P. (zast. holovy), Ilnytskyi V.I. (vidp. red.) ta in. (2022) Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet – 75 rokiv postupu i zrostantia [Uzhhorod National University – 75 years of progress and growth]. Uzhhorod: Hoverla. 216 s. [in Ukrainian].

19. (2005) Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet na porozhi III tysiacholittia [Uzhhorod National University on the threshold of the 3rd millennium]. Uzhhorod: Karpaty. 192 s.: il. [in Ukrainian].

20. Belei L.O. (Vidp. red.). (2015) Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet: 70 rokiv na shliakhu natsionalnoosvitnoho vidrodzhennia Ukrainy [Uzhhorod National University: 70 years on the path of national educational revival of Ukraine]: yuvileine vydannia do 70-richchia universytetu. Kyiv: DVNZ «UzhNU». 192 s.; il. [in Ukrainian].

21. Chumak V. (1992) Uzhhorodskiy universytet: hazeta rady Uzhhorodskoho universytetu [Uzhhorod University: newspaper of the Uzhhorod University Council]. Vyp. 11–12 (spetsialnyi vypusk). Uzhhorod. 30 s. [in Ukrainian].

THE FORMATION OF THE ACADEMIC AND TEACHING STAFF OF THE FACULTY OF PHILOLOGY AT UZHGOROD STATE UNIVERSITY IN 1945–1946

Abstract. The article examines the basis for the creation and establishment of the first Transcarpathian university, which over its 80-year history has grown into the most powerful institution of higher education in Transcarpathia, becoming the flagship of both education and science in the region. Based on archival evidence used in the scientific research, the study attempts to research the personnel composition of the Faculty of Philology, one of the first faculties of the University in the period of 1945–1946. Special attention is paid to the figure of the first rector of the University, Stepan Dobosh, and the first dean of the Faculty of Philology, Mykola Yasko. The study is based on factual data from the administrative documents of the first two years after the University's establishment until the end of December 1946. The research used reports on the work of Uzhhorod State University for 1945/1946. Based on the facts contained in the administrative documents, the names of the departments of the philological direction and the names of the first heads of the departments of the faculty were established. The study of the personnel potential of Uzhhorod University during its first years proves its academic and scientific progress, which is worthily inscribed in the history of the largest Transcarpathian educational institution. The purpose of the article is to analyze the formation of the academic staff of the Faculty of Philology of Uzhhorod State University in the first years of the institution's existence, i.e. 1945 and 1946.

The study aims to publish or expand information about the first philological staff of Uzhhorod University, who started working at the University in the first years after its establishment. The study tracks for the first time the relevant administrative instructions of state educational authorities, the purpose of which was to enhance the staff of the westernmost university of Ukraine.

The research methodology is based on systemic and structural functional approaches using methods of analysis, synthesis, and generalization.

Keywords: Transcarpathian State University, Uzhhorod State University, Faculty of Philology of Uzhhorod State University, philology staff of Uzhhorod University, Stepan Dobosh, Mykola Yasko.

© Медведь М., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Марія Медведь – кандидат філологічних наук, директор Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; maria.medved@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

Maria Medved – Candidate of Philology, Director of the Scientific Library of Uzhhorod National University, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.medved@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8275-9026>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 81'42:316.77:37.011.3–051

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).189–195](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).189–195)

Патен І. Комунікативна компетентність учителя-філолога як психолого-педагогічний і психолінгвістичний феномен, кількість бібліографічних джерел – 14, мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано поняття «комунікативна компетентність» учителя-філолога як інтегративний психолого-педагогічний і психолінгвістичний феномен в умовах сучасних трансформацій української освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до професійної підготовки педагога в контексті цифровізації освітнього середовища, реалізації компетентнісного підходу та переосмислення ролі вчителя в умовах Нової української школи. Обґрунтовано, що для вчителя-філолога комунікативна компетентність є базовою складовою професійної діяльності, оскільки забезпечує ефективну педагогічну взаємодію та формування мовної особистості здобувачів освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування комунікативної компетентності вчителя-філолога, визначення її структури та окреслення підходів до формування в умовах цифровізації освіти. Для досягнення мети використано аналіз, синтез, систематизацію, порівняльно-зіставний, структурно-функціональний та інтерпретаційно-аналітичний методи.

Доведено, що комунікативна компетентність учителя-філолога охоплює мовну, мовленнєву, соціолінгвістичну, дискурсивну, стратегічну та психологічну складові. Встановлено, що її психолінгвістичний аспект реалізовано через когнітивно-мовленнєві механізми породження й інтерпретації висловлювання, а психолого-педагогічний – через здатність до емпатійної взаємодії, емоційної саморегуляції та організації діалогічного освітнього середовища. Зосереджено увагу на тому, як цифровізація впливає на трансформацію педагогічної комунікації та необхідності розвитку цифрово-дискурсивного компонента. У межах концепції мультимодальності наголошено на важливості інтеграції вербальних, візуальних та інтерактивних ресурсів у професійній діяльності педагога.

Визначено, що ефективність формування комунікативної компетентності залежить від інтеграції мовленнєвих, когнітивних і рефлексивних механізмів професійної підготовки. Акцентовано на необхідності розвитку мультимодальної грамотності майбутнього вчителя-філолога як важливої умови його професійної адаптації до цифрового освітнього середовища.

Висновок: комунікативна компетентність сучасного вчителя-філолога є динамічною інтегративною системою, розвиток якої потребує впровадження психолінгвістично орієнтованих і цифрових методик професійної підготовки.

Ключові слова: комунікативна компетентність, учитель-філолог, педагогічна комунікація, психолінгвістика, цифрово-дискурсивний компонент.

Формулювання проблеми. Сучасна українська освіта зазнає глибоких змін, зумовлених реалізацією компетентнісного підходу, поширенням інклюзивних практик, цифровізацією освітнього середовища та переосмисленням ролі вчителя в умовах Нової української школи. Відтак особливо актуальним постає питання формування професійної компетентності педагога, невід'ємним складником якої є комунікативна компетентність.

Для вчителя-філолога цей аспект набуває вагомого значення, оскільки його професійна діяльність безпосередньо пов'язана з мовою як основним засобом навчання, виховання й розвитку особистості здобувача освіти. Саме через мовлення педагог організовує освітню взаємодію, реалізує навчальний вплив, формує мовну особистість здобувачів освіти, сприяє розвитку критичного мислення, комунікативної культури та національно-мовної свідомості.

У сучасному освітньому просторі комунікація педагога виходить за межі традиційного вербального спілкування й набуває нових форм, зокрема мультимодальної та цифрово опосередкованої взаємодії. Це вимагає від учителя-філолога не лише високого рівня мовленнєвої культури, а й здатності ефективно організовувати діалогічну взаємодію,

адаптувати мовлення до різних комунікативних ситуацій, урахувати психологічні особливості адресата та оперативно коригувати власну мовленнєву поведінку.

Прикметно, що поняття «комунікативна компетентність» має міждисциплінарний характер, адже інтегрує концептуальні положення педагогіки, психології, лінгвістики та психолінгвістики. У науковому дискурсі його розглядають як важливу складову професійної компетентності вчителя та один із визначальних чинників ефективності освітнього процесу.

Аналіз досліджень. Предметом наукового аналізу як українських (І. Баранець, І. Бойко, О. Семенов, Н. Соняк, Т. Сукаленко, О. Павленко, С. Раджабова, Н. Лупак), так і зарубіжних (M. Balconi, C. Esse, D. Larsen-Freeman, O. Hargie, C. Kiessling, L. van Lier, G. Fabry) науковців є теоретичні й практичні аспекти формування та розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти різних рівнів.

Знаковим етапом розвитку теорії комунікативної компетентності стало її осмислення в міжкультурному вимірі. Такий підхід розширює традиційне розуміння комунікації й акцентує на її соціальному та культурному аспектах. Його теоретичним опер-

тям слугують праці британського прикладного лінгвіста й педагога М. Байрама, який наголошує, що сучасне навчання мови має формувати не лише здатність грамотно й доречно висловлюватися, а й уміння взаємодіяти з представниками інших культур, розуміти їхні цінності, норми й моделі поведінки [Bugar 2013]. Для підготовки вчителя-філолога це є необхідністю розвитку здатності організовувати комунікацію як простір культурного діалогу, що доповнює психолого-педагогічний і психолінгвістичний виміри його професійної компетентності.

Сучасна прикладна лінгвістика тлумачить комунікативну діяльність як динамічну систему, що формується під час взаємодії суб'єктів навчання. Зокрема, Д. Ларсен-Фріман обґрунтувала теорію складних динамічних систем, відповідно до якої мовлення розвивається нелінійно, у взаємодії когнітивних, соціальних і контекстуальних чинників. Натомість Лео ван Лір вивчає мовленнєву діяльність у межах екологічного підходу, акцентуючи на ролі середовища, взаємодії та суб'єктності учасників освітнього процесу. Тож ці науковці досліджують комунікативну компетентність крізь призму динамічних і екологічних підходів до навчання мови, і особливу увагу приділяють взаємодії, контексту та активній ролі суб'єкта навчання. Таке бачення корелює з сучасними педагогічними концепціями, у яких учитель постає не лише транслятором знань, а й організатором комунікативного середовища.

Психологічний вимір комунікативної компетентності ґрунтовно розкрито в дослідженнях Д. Голмана, де підкреслено роль емоційного інтелекту, емпатії та саморегуляції як ключових чинників ефективної міжособистісної взаємодії. Подальший розвиток дослідження про багатовимірність інтелекту простежуємо у праці Р. Дж. Стернберга, який акцентує на інтеграції когнітивних, соціальних і практичних аспектів інтелекту в процесі комунікації. У педагогічній діяльності це означає, що потрібно враховувати не лише мовленнєві, а й психологічні механізми взаємодії.

Психолінгвістичне осмислення цього підходу репрезентовано в дослідженні Дж. В. Пеннебекера [Pennebaker 2018], у якому обґрунтовано положення про те, що функціональні елементи мовлення відображають когнітивні та емоційні процеси особистості, її соціальні ролі й особливості міжособистісної взаємодії. Це підтверджує психолінгвістичну природу комунікативної компетентності вчителя-філолога, яка передбачає здатність не лише продукувати змістовно й комунікативно доцільні висловлювання, а й інтерпретувати приховані психологічні маркери мовлення учасників освітнього процесу, ураховуючи їхній емоційний стан, комунікативні наміри та особливості сприйняття інформації.

Отож сучасні наукові підходи засвідчують багатовимірність комунікативної компетентності, що зумовлює необхідність її аналізу на перетині соціокультурного, когнітивного, психологічного та психолінгвістичного вимірів.

Новітні емпіричні розвідки акцентують на зв'язку комунікативної компетентності вчителя з якістю навчання, рівнем залученості учнів і результатами освітньої діяльності. Так, Я. Тао та Г. Чень, аналізуючи взаємозв'язок між мовленням учителя і досягненнями учнів, використовуючи метааналітичні методи і опираючись на кількісні дані з різних досліджень, довели, що розвиток комунікативних умінь учителя безпосередньо впливає на формування позитивного психологічного клімату в освітньому середовищі та підвищення академічної мотивації учнів [Тао, Чен 2024]. Схожі висновки знаходимо й у працях українських науковців, які стверджують, що комунікативна компетентність учителя визначає характер педагогічної взаємодії, рівень навчальної мотивації учнів і психологічний клімат у класі [Андрощук 2022; Кучай 2024].

Узагальнення результатів сучасних розвідок дає підстави стверджувати, що в умовах цифровізації освіти комунікативна компетентність набуває нових функціональних характеристик і охоплює здатність до ефективної онлайн-взаємодії, управління дискурсом у віртуальному середовищі та використання мультимодальних ресурсів. Науковці наголошують на її інтегративному характері, що поєднує мовленнєві, соціальні, психологічні та педагогічні компоненти, і на необхідності її цілеспрямованого формування в процесі професійної підготовки майбутніх учителів. Окрему увагу приділено розвитку комунікативної компетентності в умовах інклюзивної освіти та цифрової трансформації навчального процесу.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що, зважаючи на значну кількість наукових праць, проблема комунікативної компетентності вчителя-філолога потребує подальшого осмислення саме як інтегративного психолого-педагогічного і психолінгвістичного феномена. Недостатньо розробленими залишаються питання взаємодії мовленнєвих і психологічних механізмів педагогічної комунікації, що й визначає перспективність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті – обґрунтувати комунікативну компетентність учителя-філолога як інтегративний психолого-педагогічний і психолінгвістичний феномен, визначити її структуру та підходи до формування в умовах цифровізації. **Завдання:** проаналізувати наукові підходи до трактування сутності комунікативної компетентності в міждисциплінарному вимірі; схарактеризувати психолого-педагогічні та психолінгвістичні засади формування комунікативної компетентності вчителя-філолога; визначити структурні компоненти комунікативної компетентності вчителя-філолога; з'ясувати вплив цифровізації освітнього середовища на трансформацію змісту комунікативної компетентності.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналіз, синтез, узагальнення й систематизацію наукових джерел – для з'ясування

теоретичних засад дослідження комунікативної компетентності; порівняльно-зіставний метод – для аналізу українських і зарубіжних підходів щодо трактування досліджуваного феномена; структурно-функціональний метод – для визначення компонентного складу комунікативної компетентності вчителя-філолога; інтерпретаційно-аналітичний метод – для осмислення психолінгвістичних і психолого-педагогічних механізмів педагогічної комунікації; прогностичний метод – для окреслення перспектив розвитку комунікативної компетентності в умовах цифровізації освіти. Методологічну основу дослідження становлять компетентнісний, міждисциплінарний, психолінгвістичний та соціо-семіотичний підходи.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність – складне інтегративне утворення, що поєднує мовні, мовленнєві, соціальні, психологічні та педагогічні компоненти. Вона виступає не лише як здатність до ефективного спілкування, а як системна характеристика особистості, що забезпечує успішну реалізацію професійної діяльності в умовах різноманітних комунікативних ситуацій. Поняття комунікативної компетентності сформовано в межах міждисциплінарних досліджень мовлення, соціальної взаємодії та педагогічної комунікації. Його витoki пов'язують із працями Д.Г. Гаймса, який увів поняття «communicative competence» як альтернативу суто граматичному розумінню мовної компетенції. На відміну від структурно-лінгвістичного підходу, дослідник наголошував на необхідності враховувати соціальний контекст мовлення, ситуаційну доцільність висловлювання та здатність мовця адаптувати мовленнєву поведінку до конкретної комунікативної ситуації. Відтак саме ця ідея стала основою сучасного розуміння професійної комунікації педагога.

Науковці також наголошують, що комунікативну компетентність потрібно розглядати як систему внутрішніх ресурсів особистості, що актуалізується в ситуаціях міжособистісної взаємодії та забезпечує ефективність комунікативних дій; підкреслюють, що трансформація неефективних ціннісних орієнтацій і установок є важливою умовою її розвитку. Водночас емпіричні дані засвідчують, що лише когнітивне засвоєння норм спілкування не гарантує формування стійких комунікативних умінь, тоді як урахування неусвідомлюваних психічних детермінант у процесі психокорекційної роботи підвищує ефективність розвитку комунікативної компетентності [Раджабова 2020, с. 132].

У діяльності вчителя-філолога комунікативна компетентність набуває особливого значення, адже його професійна діяльність безпосередньо пов'язана з мовою як об'єктом навчання і засобом педагогічного впливу. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) виокремлює мовно-комунікаційну компетентність першою із загального переліку, вона передбачає вільне володіння вчителем державною мовою, вміння комунікувати усно й письмово, застосовувати прийоми й методи збагачення мовлення здобува-

чів освіти для висловлювання ними думок, почуттів і ставлень, сприяння мовленнєвій творчості здобувачів освіти, комунікувати з учасниками освітнього процесу державною мовою для здійснення професійної діяльності [Бойко 2024, с. 219]. Вчитель-філолог повинен бути зразком мовленнєвої культури, модератором дискурсивної взаємодії та організатором комунікативного простору уроку, а не лише носієм мовних знань. Тож його комунікативна компетентність – інтегративне утворення, яке поєднує лінгвістичний, педагогічний, психологічний та дискурсивний складники.

Психолого-педагогічний аспект комунікативної компетентності визначено здатністю педагога будувати продуктивну взаємодію з учнями, створювати сприятливий емоційний клімат і забезпечувати діалогічний характер освітнього процесу. Ефективність педагогічної комунікації значною мірою залежить від рівня розвитку емпатії, рефлексивності, емоційної саморегуляції та здатності до педагогічного прогнозування. Саме ці характеристики дають змогу вчителю не лише передавати інформацію, а й встановлювати психологічний контакт, що є основою довірливої навчальної взаємодії.

Сучасні українські дослідники конкретизують психологічні передумови розвитку професійної комунікації педагога. Так, Р. Пріма, Д. Пріма та К. Десятник розглядають соціальну компетентність учителя як визначальну основу формування його професійно-комунікативної компетентності. Науковці констатують, що здатність до емпатійної взаємодії, партнерського спілкування та конструктивного розв'язання комунікативних ситуацій забезпечує ефективність педагогічної комунікації [Пріма, Пріма, Десятник 2025].

Важливе емпіричне підтвердження значущості комунікативної компетентності педагога знаходимо в дослідженнях Дж. Гетті. У концепції «видимого навчання» науковець обґрунтовує, що досягнення високих освітніх результатів передусім залежить від ефективного педагогічного зворотного зв'язку, зрозумілої комунікації та здатності вчителя адаптувати мовленнєву взаємодію до потреб учнів. Це дає підстави розглядати комунікативну компетентність учителя-філолога як один із ключових чинників продуктивності освітнього процесу.

Аналізуючи вербальну взаємодію учасників освітнього процесу в психокорекційній практиці, застосовують поняття метамови як прихованого смислового рівня висловлювання, що не завжди збігається з його поверхневою семантикою. Соціокультурні норми часто зумовлюють непряме вираження ставлення комунікатора, що спричиняє формування підтексту та потенційно неоднозначне сприйняття повідомлення. Аналіз педагогічних оцінних висловлювань показує, що мовні маркери можуть змінювати комунікативний акцент і приховувати інтенцію мовця, впливаючи на ефективність взаємодії. У формуванні комунікативної компетентності семантичний аналіз використовують для виявлення неусвідомлюваних стратегій і корекції непродуктивних моделей спілкування. Емпатійне

розуміння є важливим у педагогічній діяльності, однак залежить не лише від свідомих установок, а й від глибинних психічних детермінант, зокрема неусвідомлюваних установок і особистісних травм, що впливають на інтерпретацію поведінки співрозмовника [Раджабова 2020, с. 133]. Для вчителя-філолога це дає змогу усвідомлювати приховані смисли педагогічного дискурсу, прогнозувати комунікативний ефект висловлювань і коригувати власну мовленнєву поведінку відповідно до ситуації.

Для педагога психологічна складова набуває особливої ваги, оскільки урок мови й літератури передбачає активне залучення учнів до обговорення, інтерпретації текстів, висловлення власної позиції. Тому комунікативна компетентність виявляється через здатність педагога стимулювати мовленнєву активність, підтримувати діалог, коректно реагувати на комунікативні труднощі та створювати атмосферу психологічної безпеки. Відтак педагогічна комунікація в цьому випадку виступає як спільне смислотворення.

Сучасні українські дослідники, зокрема Л. Зеленська, акцентують на трансформації професійної ролі педагога. В умовах компетентної освіти вчитель повинен мотивувати й спрямовувати; супроводжувати професійний та особистісний розвиток; індивідуалізувати навчання; організовувати продуктивний діалог. Тому сучасний учитель має бути коучем, ментором, тьютором й фасилітатором, а отже, комунікативна компетентність стає інструментом педагогічного партнерства [Зеленська 2021].

Однак комунікативна компетентність охоплює не лише зовнішню мовленнєву реалізацію, а й внутрішні когнітивні механізми обробки, структурування та інтерпретації мовної інформації. Це дозволяє розглядати її як складне психолінгвістичне утворення [Сукаленко 2021].

Психолінгвістичний підхід уможливорює осмислення комунікативної компетентності як результату функціонування складних когнітивно-мовленнєвих процесів. У професійній діяльності вчителя-філолога це передбачає здатність до оперативного породження висловлювання, добору мовних засобів відповідно до педагогічної мети, прогнозування реакції адресата та коригування власної мовленнєвої поведінки в реальному часі. Такі процеси ґрунтовані на взаємодії мовної пам'яті, мислення, уваги, антиципації та внутрішнього мовлення.

Особливо акцентуємо на здатності педагога до метамовної рефлексії – усвідомлення мовних механізмів власного мовлення та їхнього цілеспрямованого використання в навчальному процесі. Вчитель-філолог має не лише інтуїтивно володіти мовою, а й осмислювати закономірності її функціонування, демонструючи учням механізми породження смислу. Саме психолінгвістичний рівень забезпечує перехід від формального володіння мовою до свідомого професійного використання мовленнєвих стратегій.

Спираючись на модель М. Канейла, структуру комунікативної компетентності розглядаємо як багатокомпонентне утворення, що охоплює мовну,

соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну компетенції. Мовна компетенція охоплює знання норм сучасної української літературної мови; мовленнєва – здатність реалізовувати ці знання в різних видах комунікації; соціолінгвістична – уміння враховувати соціальний контекст взаємодії. Дискурсивна компетенція передбачає здатність будувати зв'язне, логічно організоване висловлювання, тоді як стратегічна забезпечує використання комунікативних стратегій для досягнення педагогічної мети. Психологічний компонент інтегрує емпатію, толерантність, емоційну стійкість і рефлексію. Лише взаємодія всіх зазначених складників формує цілісну професійну комунікативну поведінку педагога.

У подальших дослідженнях структуру комунікативної компетентності було розширено через включення прагматичних і психофізіологічних механізмів мовленнєвої діяльності [Bachman 1990]. Сучасні українські дослідники, зокрема Т. Сукаленко, також наголошують на багатокомпонентній структурі комунікативної компетентності, яка інтегрує мовні, соціальні та стратегічні характеристики мовленнєвої діяльності [Сукаленко 2021].

Якщо психолого-педагогічний і психолінгвістичний виміри визначають внутрішню структуру комунікативної компетентності, то цифровізація освіти істотно трансформує умови її реалізації. Однак потрібно враховувати подвійну природу цифрових технологій: з одного боку, це – технічний інструмент модернізації навчання, а з іншого – соціокультурний феномен, який змінює організацію освітнього середовища, управлінські механізми, тип педагогічної взаємодії та ціннісні орієнтації його учасників. Функціонуючи в мережевому середовищі, цифрові технології забезпечують нові форми подання, обробки, передачі та відтворення інформації, а відтак суттєво розширюють можливості педагогічної комунікації через використання електронної пошти, відеоконференцій, інтерактивних освітніх платформ та інших мережевих інструментів, які уможливають оперативну взаємодію, мультимодальне представлення навчального матеріалу [Іваннікова 2024].

Водночас цифрова трансформація освіти відкриває перспективи персоналізації навчання, підвищення його доступності та якості, але водночас актуалізує низку викликів, пов'язаних із необхідністю формування нових професійних умінь, подоланням цифрової нерівності та мінімізацією ризиків надмірної технологічної залежності. У таких умовах сучасний учитель-філолог дедалі частіше реалізує професійну взаємодію в онлайн-форматах, що потребує володіння навичками організації віртуального дискурсу, адаптації мовленнєвих повідомлень до мультимодального середовища та використання цифрових ресурсів для підтримання інтерактивності освітнього процесу. Це актуалізує розвиток цифрово-комунікативної компетентності як невід'ємного складника його професійної підготовки [Яценко 2025, с. 51].

Прикметно, що такі зміни узгоджуються з концепцією мультимодальності Г. Кресса.

У межах соціосеміотичного підходу дослідник розглядає комунікацію як процес конструювання смислу через взаємодію різних семіотичних модусів – вербального мовлення, візуального образу, звуку, просторової організації та дії. На відміну від традиційного лінгвоцентричного підходу, у якому домінуюча роль належить слову, мультимодальна теорія виходить із того, що кожен модус має власний смислотворчий потенціал, а ефективність комунікації визначається характером їхньої інтеграції. У контексті філологічної освіти це означає, що сучасний учитель-філолог має не лише володіти мовленнєвими засобами впливу, а й уміти інтегрувати текстові, візуальні, аудіальні та інтерактивні ресурси для створення цілісного освітнього повідомлення. Відтак комунікативну компетентність учителя в умовах цифровізації закономірно доповнено цифрово-дискурсивним компонентом, який охоплює здатність організовувати мультимодальну педагогічну взаємодію, адаптувати мовлення до специфіки цифрового середовища та трансформувати традиційні методики мовної комунікації відповідно до нових освітніх практик [Kress 2010].

Формувати комунікативну компетентність майбутнього вчителя-філолога потрібно системно в межах професійної підготовки. Ефективними є практикоорієнтовані форми навчання: моделювання педагогічних ситуацій, дискурсивний аналіз уроків, тренінги з риторики, педагогічного спілкування та рефлексивні практики. Такі форми сприяють інтеграції теоретичних знань із реальним досвідом комунікативної взаємодії.

Література

1. Андрощук І. Комунікативна компетентність як важливий засіб ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. *Молодь і ринок*. 2022. № 3–4(201–202). С. 34–38. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259914>
2. Бойко І. Комунікативна компетентність в контексті сучасних освітніх стандартів та наукових досліджень. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2024. Вип. 22. С. 216–230. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.22.2024.320159>
3. Зеленська Л. Мовно-комунікативна компетентність учителя – коуча, ментора, тьютора, фасилітатора (на прикладі програми «Освітологія»). *Молодь і ринок*. 2021. № 9(195). С. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243885>
4. Іваннікова О. Формування мовно-комунікативних умінь у студентів засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 214. С. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-165-170>
5. Кучай Т. Педагогічна мовно-комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів як здатність до взаємодії з учнями. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2024. Вип. 2(12). С. 100–107. DOI: [10.31499/2706-6258.2\(12\).2024.315021](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(12).2024.315021)
6. Пріма Р., Пріма Д., Десятник К. Соціальна компетентність учителя як детермінанта формування професійно-комунікативної компетентності. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. Вип. 218. С. 12–15. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-12-15>
7. Раджабова С. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя як передумова його професіоналізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2020. Вип. 11. С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2020-11-131-135>
8. Сукаленко Т. Складники комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. *Acta Paedagogica*. 2021. Вип. 5. С. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.18>
9. Яценко С. Цифровізація освітнього процесу закладів освіти як актуальна науково-педагогічна проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2025. Вип. 2(121). С. 41–60. DOI: [https://doi.org/10.35433/pedagogy.2\(121\).2025.4](https://doi.org/10.35433/pedagogy.2(121).2025.4)

Перспективним напрямом є впровадження психолінгвістично орієнтованих методик, що розвивають усвідомлення мовленнєвих стратегій, здатність до самоаналізу й адаптивного використання мовних ресурсів. Це дозволяє формувати педагога нового типу – мовну особистість, здатну до ефективної професійної взаємодії в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що комунікативна компетентність учителя-філолога – інтегративний феномен, що охоплює мовні, мовленнєві, соціальні, психологічні та педагогічні компоненти й забезпечує ефективну професійну взаємодію в освітньому процесі.

Структура комунікативної компетентності поєднує психолого-педагогічний і психолінгвістичний рівні, що виявляється у взаємодії емоційно-комунікативних якостей особистості педагога та когнітивно-мовленнєвих механізмів породження й сприйняття мовлення.

Цифровізація освітнього середовища трансформує зміст і структуру комунікативної компетентності, зумовлюючи її розширення за рахунок цифрово-дискурсивного компонента, що передбачає здатність до мультимодальної комунікації, управління онлайн-взаємодією та інтеграції різних семіотичних ресурсів.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з удосконаленням методик формування комунікативної компетентності майбутніх учителів-філологів засобами психолінгвістично орієнтованих і цифрових освітніх технологій.

10. Byram M. *Teaching communicative and intercultural competence*. Lingua e nuova didattica, 2013. Vol. 42(2). Pp. 34–43.
11. Bachman L. *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford : Oxford University Press, 1990.
12. Kress G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London : Routledge, 2010.
13. Pennebaker J. *The Secret Life of Pronouns: What Our Words Say About Us*. New York: Bloomsbury Press, 2013. 368 p.
14. Tao Y., Chen G. The relationship between teacher talk and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Research Review*. 2024. Vol. 45. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2024.100638>

References

1. Androshchuk I. (2022) Komunikatyvna kompetentnist yak vazhlyvyi zasib efektyvnoi vzaiemodii uchashnykh osvithnoho protsesu [Communicative Competence as an Important Means of Effective Interaction among Participants of the Educational Process]. *Molod i rynok*. No 3–4(201–202). S. 34–38. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259914> [in Ukrainian].
2. Boiko I. (2024) Komunikatyvna kompetentnist v konteksti suchasnykh osvithnykh standartiv ta naukovykh doslidzhen [Communicative Competence in the Context of Modern Educational Standards and Scientific Research]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty*. Vyp. 22. S. 216–230. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.22.2024.320159> [in Ukrainian].
3. Zelenska L. (2021) Movno-komunikatyvna kompetentnist uchytelia – koucha, mentora, tiutora, fasyliatora (na prykladi prohramy «Osvitohiia») [Language and Communicative Competence of a Teacher as a Coach, Mentor, Tutor and Facilitator (on the Example of the “Osvitohiia” Program)]. *Molod i rynok*. № 9(195). S. 16–20. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.243885> [in Ukrainian].
4. Ivannikova O. (2024) Formuvannia movno-komunikatyvnykh umin u studentiv zasobamy tsyfrovnykh tekhnolohii [Formation of Language and Communicative Skills of Students by Means of Digital Technologies]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Vyp. 214. S. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-165-170> [in Ukrainian].
5. Kuchai T. (2024) Pedahohichna movno-komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv yak zdattist do vzaiemodii z uchniamy [Pedagogical Language and Communicative Competence of a Future Primary School Teacher as an Ability to Interact with Students]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*. Vyp. 2(12). S. 100–107. DOI: [10.31499/2706-6258.2\(12\).2024.315021](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(12).2024.315021) [in Ukrainian].
6. Prima R., Prima D., Desiatnyk K. (2025) Sotsialna kompetentnist uchytelia yak determinanta formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti [Teacher's Social Competence as a Determinant of Professional Communicative Competence Formation]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Vyp. 218. S. 12–15. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-218-12-15> [in Ukrainian].
7. Radzhabova S. (2020) Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia yak peredumova yoho profesionalizmu [Communicative Competence of a Future Teacher as a Prerequisite for Professionalism]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Seriya «Psykholohiia». Vyp. 11. S. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2020-11-131-135> [in Ukrainian].
8. Sukalenko T. (2021) Skladnyky komunikatyvnoi kompetentnosti здобувачів вищої освіти [Components of Communicative Competence of Higher Education Students]. *Acta Paedagogica*. Vyp. 5. S. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.18> [in Ukrainian].
9. Yatsenko S. (2025) Tsyfrovizatsiia osvithnoho protsesu zakladiv osvity yak aktualna naukovo-pedahohichna problema [Digitalization of the Educational Process of Educational Institutions as an актуаль Scientific and Pedagogical Problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*. Vyp. 2(121). S. 41–60. DOI: [https://doi.org/10.35433/pedagogy.2\(121\).2025.4](https://doi.org/10.35433/pedagogy.2(121).2025.4) [in Ukrainian].
10. Byram M. (2013) *Teaching communicative and intercultural competence*. Lingua e nuova didattica, 42(2), 34–43 [in English].
11. Bachman L.F. (1990) *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press [in English].
12. Kress G. (2010) *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge [in English].
13. Pennebaker J.W. (2013) *The Secret Life of Pronouns: What Our Words Say About Us*. New York: Bloomsbury Press. 368 p. [in English].
14. Tao Y., Chen G. (2024) The Relationship between Teacher Talk and Students' Academic Achievement: A Meta-analysis. *Educational Research Review*. Vol. 45. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2024.100638> [in English].

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A LANGUAGE AND LITERATURE TEACHER AS A PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND PSYCHOLINGUISTIC PHENOMENON

Abstract. The article analyzes the concept of the *communicative competence* of a language and literature teacher as an integrative psychological, pedagogical and psycholinguistic phenomenon within the context of contemporary transformations

in Ukrainian education. The relevance of the study is determined by the growing demands placed on teachers' professional training in the context of the digitalization of the educational environment, the implementation of the competency-based approach, and the rethinking of the teacher's role within the framework of the New Ukrainian School. It is substantiated that communicative competence constitutes a fundamental component of the professional activity of a language and literature teacher, as it ensures effective pedagogical interaction and facilitates the development of learners' linguistic personality.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the communicative competence of a language and literature teacher, to define its structure, and to outline approaches to its development in the context of the digitalization of education. To achieve this aim, the study employs the methods of analysis, synthesis, systematization, comparative analysis, structural-functional analysis, and interpretative-analytical approach.

It is demonstrated that the communicative competence of a language and literature teacher encompasses linguistic, speech, sociolinguistic, discursive, strategic, and psychological components. It is established that its psycholinguistic aspect is realized through cognitive-speech mechanisms of utterance production and interpretation, while its psychological-pedagogical aspect is manifested through the capacity for empathetic interaction, emotional self-regulation, and the organization of a dialogic educational environment. Particular attention is paid to the impact of digitalization on the transformation of pedagogical communication and the necessity of developing a digital and discursive component. Within the framework of multimodality, emphasis is placed on the importance of integrating verbal, visual, and interactive resources into the professional activity of the teacher.

It is determined that the effectiveness of developing communicative competence depends on the integration of speech, cognitive, and reflective mechanisms within professional training. The study emphasizes the need to foster the multimodal literacy of future language and literature teachers as an essential condition for their professional adaptation to the digital educational environment.

It is concluded that the communicative competence of the contemporary language and literature teacher constitutes a dynamic integrative system, the development of which requires the implementation of psycholinguistically oriented and digital methodologies of professional training.

Keywords: communicative competence, language and literature teacher, pedagogical communication, psycholinguistics, digital and discursive component.

© Патен І., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Ірина Патен – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич, Україна; irynapaten79@gmail.com; orcid.org/0009-0000-6398-9600

Iryna Paten – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine; irynapaten79@gmail.com; orcid.org/0009-0000-6398-9600

ХРОНІКА ДАЛІМИЛА В ОНОМАСТИЧНОМУ
ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.162.3'373.23'01

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).196-202](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).196-202)

Петрица Н.М. Хроніка Далімила в ономастичному та культурно-історичному вимірі; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено аналізу антропонімного матеріалу *Хроніки Далімила*, одного з найдавніших творів, написаних старочеською мовою. На відміну від попередніх збережених пам'яток, створених переважно латинською мовою, ця хроніка фіксує живу народну мовну практику, що робить її особливо цінним джерелом для ономастичних досліджень і реконструкції середньовічних моделей іменування. Метою роботи є з'ясування походження, структурних типів і функціонування власних особових імен, засвідчених у тексті пам'ятки XIV століття, простеження динаміки проникнення й закріплення іншомовних антропонімів у чеському мовному середовищі доби середньовіччя. Хроніка розглядається не лише як історичний чи художній текст, а як репрезентативний лінгвокультурний документ, що відображає реальні моделі ідентифікації особи. У статті застосовано описовий, статистичний і порівняльно-історичний методи аналізу, що дозволило встановити співвідношення автохтонних слов'янських, християнських і германських антропонімів та виявити тенденції їх поширення. Результати дослідження засвідчують домінування слов'янських імен у ранніх хронологічних шарах тексту, поступове зростання частки германських антропонімів унаслідок політичних і культурних контактів із німецьким середовищем, а також відносно повільну інтеграцію християнських імен у систему повсякденного іменування. Особливу увагу приділено явищу антропонімійного дуалізму, що проявляється у паралельному функціонуванні традиційних язичницьких і канонічних імен. Проаналізовано способи адаптації запозичених антропонімів у старочеській мові, серед яких чільне місце посідають асимілятивні запозичення, пов'язані з фонетичною, графічною та словотвірною інтеграцією іншомовних назв. Дослідження демонструє, що антропонімія *Хроніки Далімила* відображає перехідний етап розвитку чеської іменної системи, у якій християнізація співіснує з тривалістю автохтонної традиції іменування. Отримані результати можуть бути використані у студіях зі слов'янської ономастики, історії мови, медієвістики та викладання історико-лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти.

Ключові слова: антропонімія, власна особова назва, старочеська мова, Хроніка Далімила, слов'янські імена, християнські імена, германські імена, запозичення, антропонімічний дуалізм.

Формулювання проблеми. *Хроніка Далімила* належить до найдавніших історико-літературних пам'яток чеської писемності й становить важливе джерело для дослідження формування національної мовної та культурної традиції. Попри значну увагу дослідників до історичних і літературних особливостей твору, антропонімний склад пам'ятки як відображення мовної картини світу раннього чеського середньовіччя досі не отримав комплексного аналізу. Особливо актуальним є вивчення функціонування особових назв у взаємозв'язку з культурно-історичним контекстом їхнього виникнення, семантичної мотивації та ролі у формуванні старочеської мовної культури.

Аналіз досліджень. Проблематика дослідження старочеських писемних пам'яток висвітлена у працях чеських і зарубіжних медієвістів, істориків мови та ономастів, які розглядали історичну достовірність тексту [Šťastný 1991], його літературну традицію [Bláhová 1995, Lehár, Stich 2008] та мовні особливості [Lehár 1976]. Окремі аспекти антропонімії середньовічних джерел аналізувалися в межах історичної ономастики та історії чеської мови. Питання проникнення іншомовних елементів у чеську мову порушувалися у студіях Й. Бенеша, Ф. Цурина, К. Доскочіла, Я. Свободи. Водночас антропонімний матеріал *Хроніки Далімила* здебільшого використовувався дослідниками фрагментарно – переважно як ілюстративний матеріал, без системного опису його структурних, функційних і культурно-семан-

тичних характеристик. Це зумовлює потребу комплексного антропонімного аналізу пам'ятки.

Мета статті, завдання. Метою статті є дослідження антропонімного простору *Хроніки Далімила* в ономастичному та культурно-історичному вимірі з метою з'ясування походження, структури та функціонування старочеських особових імен. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: визначити корпус антропонімів, зафіксованих у пам'ятці; класифікувати особові назви за походженням і структурними типами; проаналізувати семантичну мотивацію антропонімів; встановити зв'язок антропонімної системи з культурно-історичними реаліями доби; окреслити значення пам'ятки для реконструкції старочеської мовної культури. Джерельною базою дослідження слугує старочеська *Хроніка Далімила* («*Kronika tak řečeno Dalimila*») XIV ст., яка є цінним джерелом для реконструкції антропонімійної системи. На відміну від значної частини ранніх історичних пам'яток, текст хроніки написано старочеською мовою, що дозволяє простежити функціонування живих моделей іменування та їхню близькість реальній мовній практиці епохи. Об'єктом дослідження є антропонімійний корпус хроніки, а предметом – походження та структурно-функціональні особливості власних особових назв різної генези.

Методи та методика дослідження. У статті застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: описовий метод – для систематизації

антропонімного матеріалу; історико-лінгвістичний – для встановлення походження та розвитку особових назв; ономастичний аналіз – для визначення структурних і семантичних характеристик антропонімів; контекстуально-інтерпретаційний метод – для з'ясування функціонування імен у тексті; а також елементи культурно-історичного аналізу, що дозволяють розглянути антропонімію як складник старочеської мовної та культурної традиції.

Виклад основного матеріалу. *Хроніка Даліміла* – найдавніша віршована старочеська хроніка, датується початком XIV століття, записи закінчуються 1314 роком, або з доповненнями (найімовірніше, іншого автора) 1325 роком. Хроніка анонімна, то ж за місцем походження відома також як *Болеславська хроніка*. Назва з атрибутом «Даліміл» з'являється лише у XVII столітті: «*Kronika tak řečeno Dalimila*», тобто «*Хроніка так званого Даліміла*».

Хроніка Даліміла виникла, ймовірно, як реакція на бурхливі події 1309 року та подальші конфлікти чеської знаті з Яном Люксембурзьким. Як зазначають Я. Легар та А. Стіх, автор поставив собі за мету «всі чеські діяння в одне пов'язати» – послідовно виклав історію Чехії від приходу легендарного прабатька Чеха до коронації Яна Люксембурзького у 1311 році [Lehár, Stich 2008, с. 53]. Історична пам'ять у його трактуванні постає знаряддям політичної агітації. Проектуючи на минуле конфлікти власної доби, автор закликає до рішучого опору німецьким «гостям» і недвозначно застерігає молодого короля Яна, що якщо він не любитиме чеських панів, йому не залишиться нічого іншого, як покинути країну [Lehár, Stich 2008, с. 53]. То ж, на переконання чеських дослідників, *Хроніка Даліміла* є одночасно історичним твором, політичним маніфестом й епічною поемою. Як історичний твір вона спирається на хроніку Козьми та інші джерела; як політичний маніфест формулює ідеологію шляхетського стану; як епічна поема постає відповідником європейського героїчного епосу, найвищим виявом якого стала давньофранцузька «Пісня про Роланда» кінця XI століття [Lehár, Stich 2008, с. 53].

Хроніка привертає увагу тим, що, на відміну від багатьох інших пам'яток кінця XIII – початку XIV століття, вона написана старочеською, а не латинською мовою. Ідентифікація осіб у тексті закріплена на рівні тогочасних живих форм іменування; а в такому антропонімійному матеріалі, як справедливо наголошують дослідники, відображено найдавніші словотвірні моделі та антропонімні основи.

Саме мовна специфіка пам'ятки та збережений у ній антропонімійний матеріал створюють підстави для докладного аналізу складу власних особових назв і закономірностей їх функціонування у тексті хроніки.

1. До питання транспозиції назви хроніки українською мовою.

Наявність антропоніма в назві хроніки потребує уточнення щодо його коректної передачі українською мовою. У сучасному чеському літературознавстві усталеними є дві назви: *Kronika tak řečeno*

Dalimila або *Dalimilova kronika*. В українських наукових джерелах назва пам'ятки не є унормованою: уживаються як форма *Хроніка Даліміла* [Кровицька 2003, с. 142], так і *Далімілова хроніка*, зокрема в *Літературознавчій енциклопедії* [Літературознавча енциклопедія, 2007].

На нашу думку, обидва варіанти не є досконалими, тому переклад назви хроніки українською мовою вимагає уточнення з погляду її правописної адаптації та синтаксичної організації.

По-перше, чеське ім'я Dalimil доцільно передавати українською не як Даліміл, а як Даліміл. Відповідно до норм українського правопису, слов'янські імена з компонентами -mir- та -mil- в українській мові пишуться через «и». Отже, нормативно вважаємо форму Даліміл.

По-друге, варіант назви *Далімілова хроніка* синтаксично не відповідає українській традиції назвотворення. Коректнішим видається формулювання *Хроніка Даліміла*, оскільки в українській історико-літературній традиції назви середньовічних літописів оформлені як іменникова конструкція з іменем автора в родовому відмінку: *Літопис Самовидця*, *Літопис Граб'янки*, *Літопис Самійла Величка*, *Літопис Красинського* тощо.

З огляду на викладене пропонуємо закріпити в українському науковому дискурсі назву *Хроніка Даліміла*, що відповідає сучасним нормам українського правопису, національній традиції назвотворення та принципам академічного письма.

2. Імена різної генези та динаміка їх фіксації у Хроніці Даліміла.

Найчисленнішу групу антропонімів хроніки становлять автохтонні слов'янські власні особові імена, питома вага яких сягає 65% від загальної кількості однолексемних онімів. У сучасній слов'янській антропонімії імена, що походять із праслов'янської доби, традиційно поділяють на три групи: 1) імена-композиції; 2) відкомполітивні скорочення; 3) деапеллятиви.

У досліджуваній пам'ятці ці різновиди представлені такими пропорціями: імена-композиції становлять 32,6% (Břecislav, Svatopluk, Spytihněv, Soběslav); відкомполітивні скорочення – 34,8% (Božej, Borek, Ctyr, Jaroš, Mutyně, Radka, Svatava, Smil, Sudek, Václav); деапеллятиви – 32,6% (Hrza, Hoda, Hovora, Hrivec, Krok, Mlada, Vracka, Straba, Tetka, Tumna).

Перебування чеських земель у складі Священної Римської імперії та тривале сусідство з германськими племенами істотно вплинули на лексичний склад старочеської мови, зокрема на її ономастичний фонд. Свідченням цього є наявність у *Хроніці Даліміла* значної кількості (близько 20%) антропонімів германського походження, що відображає політичні й господарські контакти давніх чехів з іншими народами та їхніми культурами: Albrecht, Adolf, Bernhart, Depolt, Detmar, Detrich.

Із поширенням християнства на території Богемії поступово утверджуються імена біблійного походження – грецького, латинського та давньоєврейського. Спочатку вони функціонували переваж-

но в монастирському середовищі та вживалися духовенством, а згодом поширилися й серед світської еліти. У *Хроніці Далімили* такі оніми позначають єпископів, священників і святих та становлять приблизно 15% зафіксованих імен: Alexandr, Benedicht, Isaak, Margareta, Mutudej, Prokop.

Водночас антропоніми зазначених груп представлені в пам'ятці нерівномірно. На початкових

етапах оповіді хроніста домінують автохтонні слов'янські власні назви, тоді як у подальших частинах тексту зростає кількість фіксацій германських імен. Отже, статистичний аналіз антропонімічного матеріалу потребує врахування динаміки поширення онімів. З цією метою описані в хроніці події поділено на три хронологічні періоди, що відображають частотність уживання імен різної генези.

Таблиця №1. Динаміка фіксації імен різної генези

Період	Імена слов'янського походження	Імена християнського походження	Імена германського походження
до X ст.	80 %	14 %	6 %
XI–XII ст.	60 %	13 %	27 %
XIII – поч. XIV ст.	56,5 %	17 %	26,5 %

Статистичний аналіз власних особових назв різної генези в діахронії свідчить, що до X століття в хроніці спостерігається явна домінанта імен слов'янського походження. Ці імена використовуються для позначення як представників княжого роду, так і простолюдинів. Водночас християнські імена фіксуються виключно для ідентифікації духовенства та канонізованих святих, що підтверджується такими прикладами: «toho časa českých mnichov šest... Benedicht, Matej, Jan, Kristin, Isaak jim dejiechu, Barnaba s stříbrem poslali bíchů [Kronika 1995, с. 64]; vypimy tu číši na čest Michalu svátému, aby naše duše přinesl k království nebeskému [Kronika 1995, с. 50]; tá zakon svateho Benedichta do Čech přinese [Kronika 1995, с. 54]; ale toho ijeden nevedel, že jeho svaty Jan krstitel slanel» [Kronika 1995, с. 61].

У фіксації подій X століття жодна особа, яка не належала до церковного сану (князь, воєвода чи простолюдин), не ідентифікується хронікою християнським іменем. Водночас численні згадки про звертання до святих, будівництво храмів на їх честь та повідомлення про прийняття князями християнства свідчать про поступове поширення християнської віри, особливо серед представників княжого роду. Незважаючи на це, традиції іменування, очевидно, залишаються в межах дохристиянського слов'янського контексту, що підтверджується такими прикладами: «prvý kostel v Hradci postaví a svátému Klimentu jej oslaví. Druhý sváté Marie na Praze, ot velkých vrat ihned na draze» [Kronika 1995, с. 40]; «Vypimy tu číši na čest Michalu svátému» [Kronika 1995, с. 50]; «Ta zakon svateho Benedichta do Čech přinese a k svátému Jiří mnoho panen snese» [Kronika 1995, с. 54].

Подальші спостереження демонструють, що навіть після хрещення князя літописець продовжує називати його слов'янським іменем, що підтверджує стійкість традицій дохристиянського іменування: «prosi krsta Bořivoj ot Svatopluka krále, ot moravského» [Kronika 1995, с. 40]; «ten u Velhradě krstil Čecha prvního, Bořivoje, kněze českého» [Kronika 1995, с. 40]; «když kněz Bořivoj tak stav svoj změni, svět potupiv, v svátost se promění» [Kronika 1995, с. 40].

На користь існування язичницьких традицій іменування особи в період поширення християнства яскраво промовляє і описаний літописцем обряд хрещення сина князя Болеслава Страхкваса (*Strachkvas*). Після хрещення дитини за наказом князя Болеслава було вбито єпископа, а новонароджений княжич отримав дивне ім'я Страхквас: Ale že Boleslav pro křcenie byl učinil kvas, tomu synu pro příhodu vzdel bíchů *Strachkvas* (А оскільки Болеслав учинив квас (бенкет) з нагоди хрещення, тому синові через цю подію було дано ім'я Страхквас) [Kronika 1995, с. 51]. Зауважимо, що в тексті відсутня згадка про хрещене ім'я Страхкваса, який на схилі літ став монахом, а згодом і єпископом. Логічно, обряд хрещення передбачав і прийняття християнського імені, тому досить незвичною є номінація єпископів та монахів слов'янськими чи германськими іменами: по *Okardu Hrza biskupem* бiehse, по *Hrze ten Sebie* slovieše [Kronika 1995, с. 77] (початок XI ст.); *Strachkvasu mnichu* biskupstva postupiti chtieše [Kronika 1995, с. 54] (початок XI ст.); *prvý biskup mnich*, ten Sasič *Detmar* slovieše, *druhý, svatý Vojtěch*, ten take *mnich* biehse [Kronika 1995, с. 54] (початок XI ст.).

З огляду на те, що процес прийняття християнства у чехів відбувався з 894 року, подібні випадки вищезазначеної номінації служителів культу в XI столітті свідчать про ще досить слабкі позиції християнського іменника у тогочасному чеському соціумі: Ten u Velhradě krstil Čecha prvního, Bořivoje, kněze českého, leta ot narození syna božieho po osmi set po devietidcat čtvrtého [Kronika 1995, с. 40]. Дослідники пов'язують це, передусім, із впливом католицької церкви, котра на теренах Західної Славії була більш лояльною до язичницьких імен, ніж православна церква на східнослов'янських землях [Мароєвић 1984, с.186; Чучка 1992, с.180].

Ідентифікацію християн, зокрема церковнослужителів, автохтонними слов'янськими іменами можна пояснити співіснуванням у носія двох імен. Літописець, очевидно, послугується тим антропонімом, який був більш уживаним або соціально впізнаваним, тобто дохристиянським. У цьому разі йдеться про явище антропонімічного дуалізму. Традиційні язичницькі імена не могли зникнути

з ужитку одномоментно, що зумовлювало період їх паралельного функціонування поряд із канонічними християнськими іменами.

М. Демчук, зокрема, зазначає, що до кінця давньоруського періоду на Русі поряд із церковно-християнськими іменами продовжували побутувати традиційні слов'янські антропоніми [Демчук 1988, с. 17]. С. Пахомова стверджує, що у східних слов'ян масовий перехід до вживання християнських імен розпочався наприкінці X ст., тоді як у західній і південній Славії, що перебувала під впливом Римської церкви, — лише із середини XVI ст. На думку дослідниці, вирішальним чинником цього процесу стали постанови Тридентського собору (1545–1563), які передбачали обов'язкове надання дитині при народженні християнського імені [Пахомова 2012, с. 46].

У XI–XIV століттях слов'янські імена поступово втрачають домінуючі позиції, натомість помітно зростає кількість фіксацій антропонімів германського походження. Це зумовлено передусім посиленням німецького політичного та культурного впливу на території Чеського князівства, вста-

новленням династичних і родинних зв'язків між представниками обох народів і, як наслідок, поширенням серед чехів германських імен: *Knieni Jitka učini biskupem rodiče svého, Okarda, Němce chytřeho* (середина XI ст.) [Kronika 1995, с. 76]; *Kněz čtyři bratry jmíeše: po sobě osvědči kněžstvo Břecislavovi, Moravu Otte a Kunratovi, Jaromira kaza biskupem učiniti* (середина XI ст.) [Kronika 1995, с. 79]; *Pak král je se pychatí a sve bratrie poče netbatí. I jide na Kunrata, bratra svého, chte ho vyhnati z kněžstva moravského* [Kronika 1995, с. 88]; *České a polské kralovstvo držíeše a Ottu, vevodu bavorskeho, sebe miesto poslal bieše* [Kronika 1995, с. 158]; *Co pak Čechy učinichu! Svého vraha sobě za knez zvolichu, Rudolta, vevodu rakuskeho, Albrechtova syna, krále říšského* [Kronika 1995, с. 149].

Що стосується імен християнського походження, показники XI–XII ст. практично не відрізняються від попереднього періоду, тоді як у XIII–XIV ст. спостерігається тенденція до збільшення фіксацій онімів цієї групи. Детальніший статистичний аналіз складу власних особових імен різного походження та ступеня їх поширення подано в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2. Динаміка поширення імен християнських

	до X ст.	XI–XII ст.	XIII–XIV ст.
Світське населення	—	25 %	45,5 %
Представники духовенства	67 %	33,5 %	36,5 %
Імена святих	33 %	33,5 %	13,5 %
Іноземці	—	8 %	4,5 %

До X ст. хрещені імена простолюдинів не зафіксовано; літописець ідентифікує лише єпископів або імена святих. Показники наступних двох періодів мають тенденційний характер і свідчать про стрімке (на 20–25 %) поширення християнських імен серед чехів. Представників духовенства виділено в окрему групу з кількох міркувань. По-перше, серед них не завжди були слов'яни — часто згадували німців, які

мали християнські імена. По-друге, це зумовлено особливостями поширення нової віри: якщо служителі культу були на 100 % християнами і, відповідно, носіями хрещених імен, то серед загального населення ще залишалося багато язичників. Об'єднання цих двох соціальних груп призвело б до спотворених показників та некоректної картини поширення християнських імен на території чеських земель.

Таблиця 3. Динаміка поширення імен германського походження

	до X ст.	XI–XII ст.	XIII–XIV ст.
Світське населення		39 %	48 %
Представники духовенства		16,5 %	—
Імена святих	—	—	—
Іноземці		44,5 %	52 %

Оскільки перший період характеризується надзвичайно малою кількістю фіксацій — по одному імені в кожній категорії, — статистичні підрахунки не проводилися. У XI–XII ст. спостерігається стрімке поширення германських імен серед населення чеських князівств. Ці дані свідчать про поступове закріплення іноземних антропонімів у мовленнєвій практиці чехів, що підтверджується випадками, коли діти однієї родини отримували імена різного походження: *kněz Oldřich s světa snide syn jeho Břecislav na kniežeci stolec vznide* [Kronika 1995, с. 70]; *Pak kral Vratislav snide bratr jeho Kunrat na jeho stolec vnide* [Kronika 1995,

с. 89]; *Mezi Cechy byl jeden jmenovaný, jinoch dobrý a velmi kazany. Detřišek Buckovic to bieše* [Kronika 1995, с. 103]; *kneze Otty bratr, Břecislav* [Kronika 1995, с. 125].

У XIII–XIV ст. германські імена набувають значного поширення серед чехів, становлячи майже половину відповідних фіксацій у *Хроніці Далімила*. Водночас показники в категорії «духовенство» у цей період не зазнають змін: представники церкви ідентифікуються виключно християнськими іменами, що відображає стабільність церковної антропонімійної традиції на фоні активного поширення запозичених імен серед світського населення.

Така трансформація моделей іменування відображає соціокультурні процеси, що супроводжували інтеграцію чеських земель у ширші політичні та економічні мережі Центральної Європи. Поширення германських імен засвідчує тісні контакти з німецькими родинами, зміцнення політичних і династичних зв'язків, а також запозичення елементів зовнішньої культурної моделі. Водночас стійке функціонування християнських імен серед духовенства демонструє поступове, але неперервне укріплення релігійної ідеології та норм церковного іменування, що згодом сформувало двошаровий антропонімний простір: «традиційно-автохтонний» серед світського населення та «канонічно-християнський» у сфері церковного служіння.

3. Типи запозичених антропонімів.

В ономастичній літературі дослідники розрізняють такі способи запозичення ономастичних одиниць: просте запозичення (власне транскрипція чи транслітерація); асимілятивне запозичення (з пристосуванням до морфологічної структури мови-реципієнта); паретимологічне запозичення (з новотворенням на основі первісного іншомовного елементу); переклад іншомовного ономастичного елементу елементом чи сполученням елементів даної мови; перифраза або описова назва замість іншомовного елементу [Білецький 1966, с. 14].

Найчастотнішим у *Хроніці Даліміла* є другий тип запозичень. На переконання Я. Скутіла, імена іншомовного походження закріплювалися у мовленнєвій практиці чехів, пристосовуючись до графічних, фонетичних та словотвірних особливостей чеської мови [Skutil 1992, с.186]. Прикладами асимілятивних запозичень є християнські імена: *Beneda*, *Bena*, *Beneš* < *Benedictus* [Кнаппова 2006, с. 127]; *Elžka* < *Elisabeth* [Кнаппова 2006, с. 335], *Jan* < *Jochánán* [Кнаппова 2006, с. 179]; *Jiří* < *Georgos* [Кнаппова 2006, с.183], *Kozma* < *Kosmas* [Кнаппова 2006, с.193], *Matej* < *Mattijah* [Кнаппова 2006, с.208], *Michal* < *Michaël* [Кнаппова 2006, с.211], *Mutuděj* < *Mehtodios* [Кнаппова 2006, с.211], *Mikulaj* < *Nikolaos* [Кнаппова 2006, с.212], *Řehoř* < *Gregorios* [Кнаппова 2006, с.247], *Scepan* < *Stephanos* [Кнаппова 2006, с. 260]; германські: *Oldřich* < *нім. Uodalrich* [Кнаппова 2006, с. 224], *Bedřich* < *нім. Friedrich* [Кнаппова 2006, с. 126], *Jindřich* < *нім. Heimerich* [Кнаппова 2006, с. 182].

Простих запозичень у *Хроніці Даліміла* порівняно менше, вони простежуються переважно при згадуванні канонізованих святих: *sv. Apolinaris* < *lat. Apollinarius* [Кнаппова 2006, с. 120], *biskup Daniel* < *hebr. Dān`iēl* [Кнаппова 2006, с. 144], *svatý Silvester* < *lat. Silvester* [Кнаппова 2006, с. 252].

Цікавим є спостереження, що серед християнських імен домінують асимілятивні запозичення – 60 % проти 40 % простих форм. Натомість серед германських антропонімів простежується протилежна тенденція: 20 % асимільованих форм проти 80 % неадаптованих. Адаптації зазнавали переважно ті власні особові назви, які закріпилися в мовленнєвій практиці чехів. Антропоніми, що не набули поширення, фіксуються без істотних фонетичних і морфологічних змін. Це підтверджується, зокрема, способом подання у хроніці імен іноземців та святих. Отже, канонічні імена засвоювалися й поширювалися в тогочасному суспільстві інтенсивніше, ніж германські.

Одним зі способів адаптації запозичених імен є їх прями́й переклад. Чеський дослідник Ян Скутіл зазначає, що в давніх писемних пам'ятках перекладалися імена іноземних володарів, напр.: *Georg* → *Jiří*, *Wilhelm* → *Vilem* [Skutil 1992, с. 188]. Проте аналізована пам'ятка не фіксує прикладів такого типу.

Висновки. Аналіз антропонімів *Хроніки Даліміла* засвідчує домінування автохтонних слов'янських власних особових назв у старочеському мовному просторі досліджуваного періоду. Попри поступове поширення християнства та зростання частки канонічних імен у XIII–XIV ст., язичницькі моделі іменування ще тривалий час зберігали провідні позиції. Збільшення кількості германських антропонімів корелює з інтенсифікацією політичних і культурних контактів чеських земель із німецькомовним середовищем. Водночас інтеграція іншомовних імен до старочеського антропонімікону відбувалася поступово та супроводжувалася їх фонетичною й морфологічною адаптацією. Найпродуктивнішим способом виявляється асимілятивне запозичення, що демонструє активне засвоєння чужомовного антропонімного матеріалу на чеському мовному ґрунті. Отримані результати дають підстави розглядати антропонімію *Хроніки Даліміла* як важливе свідчення трансформації іменної системи в умовах християнізації та міжкультурних контактів середньовічної Центральної Європи.

Література

1. Білецький А. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу. Ономастика: 36. статей. за ред. К. Цілуйка. Київ, 1966. С. 3–15.
2. Далімілова хроніка. Літературознавча енциклопедія: у 2т./ авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: «Академія», 2007. Т.1: А–Л.С. 256. URL: <https://archive.org/details/literaturoznachat1/page/256/mode/1up>
3. Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена у побуті українців XIV–XVII ст. Київ, 1988. 172 с.
4. Кровицька О. Українська історична лексикографія у міжслов'янському контексті. Проблеми слов'янознавства, 2003. Вип.53. С.136–144.
5. Мароєвић Р. Словенки антропоними. Ономатолошки прилози. У. Белград, 1984. С.183–195.
6. Пахомова С. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Вид. 2-е. Ужгород, 2012. 344 с.
7. Чучка П. Сліди язичництва в антропонімії українців Карпатського регіону. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ, 1992. С.176–183.

8. Bláhová M. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Díl 3., Historický komentář. Dalimil. Praha: Academia, 1995.
9. Knapková M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? Praha: Academia, 2006. 652 s.
10. Kronika tak řečeno Dalimila. Svazek 1–2. Praha, 1995.
11. Lehár J. Dalimilova kronika a počátky české slovesnosti. *Slovo a slovesnost*. Volume 37 (1976). Č. 3, S. 202–214.
12. Lehár J., Stich A. Zrození české literatury: doba kolem roku 1300. Česká literatura od počátku k dnešku /J. Holý a kol. 2.vyd. Praha: NLD, 2008. S. 50–60.
13. Skutil J. Překlady osobních a místních jmen ve staročeských literárních textech. *Onomastika a škola*. Materialy zo IV celoštátneho onomastického seminara, konaného v Prešove 12–13 septembra 1990. Prešov, 1992. S. 186–189.
14. Šťastný R. Tajemství jména Dalimil. 1.vyd. Praha: Melantrich, 1991. 345 s.

References

1. Biletskyi A. (1966) Osnovy etymologichnykh doslidzhen onomastychnoho material [Fundamentals of etymological research of onomastic material]. *Onomastyka: Zb. statei. za red. Tsiluiko*. Kyiv. S. 3–15 [in Ukrainian].
2. Dalimilova khronika (2007) [Chronicle of Dalimil]. *Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t. / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv*. Kyiv: Akademiia. T. 1: A-L.S. 256. [in Ukrainian]. URL: <https://archive.org/details/literaturoznavchat1/page/256/mode/1up>
3. Demchuk M. (1988) Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena u pobuti ukrainsiv XIV–XVII st. [Slavic autochthonous personal proper names in the everyday life of Ukrainians in the 14th–17th centuries]. Kyiv. 172 s. [in Ukrainian].
4. Krovtytska O. (2003) Ukrainska istorychna leksykohrafiia u mizhslovianskomu konteksti [Ukrainian historical lexicography in the inter-Slavic context]. *Problemy slovianoznavstva*. Vyp. 53. S.136–144 [in Ukrainian].
5. Marojevyh R. (1984) Slovenky antroponnomy [Slavic anthroponymics]. *Onomatoloshky prylozy*.U. Belhrad. S. 183–195 [in Serbian].
6. Pakhomova S. (2012) Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh [The evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages]. Vyd. 2-he. Uzhhorod. 344 s. [in Ukrainian].
7. Chuchka P. (1992) Slidy yazychnytstva v antroponimii ukrainsiv Karpatskoho rehionu [Traces of paganism in the anthroponymy of Ukrainians of the Carpathian region]. *Onomastyka Ukrainy pershoho tysiacholittia nashoi ery*. Kyiv. S.176–183 [in Ukrainian].
8. Bláhová M. (1995) Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota [The Old Bohemian Chronicle of Dalimil in the context of medieval historiography of the Latin cultural circle and its source value]. [Díl] 3, *Historický komentář*. Dalimil. Praha: Academia [in Czech].
9. Knapková M. (2006) Jak se bude vaše dítě jmenovat? [What will your child be named?]. Praha: Academia. 652 s. [in Czech].
10. Kronika tak řečeno Dalimila (1995) [Chronicle of Dalimil]. Svazek 1–2. Praha [in Czech].
11. Lehár J. (1976) Dalimilova kronika a počátky české slovesnosti [Chronicle of Dalimil and the Beginnings of Czech Literature]. *Slovo a slovesnost*. Volume 37. Č. 3. S. 202–214 [in Czech].
12. Lehár J., Stich A. Zrození české literatury: doba kolem roku 1300 [The Birth of Czech Literature: The Period Around 1300]. *Česká literatura od počátku k dnešku* /J. Holý a kol. 2.vyd. Praha: NLD, 2008. S. 50–60 [in Czech].
13. Skutil J. (1992) Překlady osobních a místních jmen ve staročeských literárních textech [Translations of personal and place names in Old Czech literary texts]. *Onomastika a škola*. Materialy zo IV celoštátneho onomastického seminara, konaného v Prešove 12–13. septembra 1990. Prešov. S. 186–189 [in Czech].
14. Šťastný R. (1991) Tajemství jména Dalimil [The secret of the name Dalimil]. 1.vyd. Praha: Melantrich. 345 s. [in Czech].

CHRONICLE OF DALIMIL IN THE ONOMASTIC, CULTURAL AND HISTORICAL DIMENSION

Abstract. The article is devoted to the analysis of the anthroponymic material of the Dalimil Chronicle as one of the oldest historical and literary works written in Old Czech. Unlike previous preserved monuments created mainly in Latin, this chronicle records living folk linguistic practice, which makes it a particularly valuable source for onomastic research and the reconstruction of medieval naming patterns. The aim of the work is to clarify the origin, structural types and functioning of proper names attested in the text of the monument of the 14th century, and to trace the dynamics of the penetration and consolidation of foreign-language anthroponyms in the Czech linguistic environment of the Middle Ages. The chronicle is considered not only as a historical or literary text, but as a representative linguistic and cultural document that reflects real models of personal identification and the coexistence of different naming traditions. The article uses descriptive, statistical and comparative-historical methods of analysis, which allowed us to establish the correlation of autochthonous Slavic, Christian and Germanic anthroponyms and identify trends in their distribution. The results of the study indicate the dominance of Slavic names in the early chronological layers of the text, the gradual increase in the share of Germanic anthroponyms as a result of political and cultural contacts with the Germanic environment, as well as the relatively slow integration of Christian names into

the system of everyday naming. Special attention is paid to the phenomenon of anthroponymic dualism, which is manifested in the parallel functioning of traditional pagan and canonical names. The methods of adaptation of borrowed anthroponyms in the Old Czech language are analyzed, among which assimilative borrowings associated with the phonetic, graphic and word-formation integration of foreign names occupy a prominent place. The study demonstrates that the anthroponymy of the Dalimil Chronicle reflects a transitional stage in the development of the Czech naming system, in which Christianization coexists with the duration of the autochthonous naming tradition. The results obtained can be used in studies of Slavic onomastics, history of language, medieval studies, and teaching of historical and linguistic disciplines in higher education institutions.

Keywords: anthroponymy, proper name, Old Czech, Chronicle Of Dalimil, Slavic names, Christian names, Germanic names, borrowings, anthroponymic dualism.

© Петріца Н., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Наталія Петріца – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petritya – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

THE PRAGMATIC IMPACT OF STRATEGY SELECTION IN THE TRANSLATION OF HUMOUR IN LITERARY TEXTS

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (55)

УДК 81'255.2:821.111

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).203-209](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).203-209)

Tomenchuk M. The Pragmatic Impact of Strategy Selection in the Translation of Humour in Literary Texts; кількість бібліографічних джерел – 16; мова англійська.

Abstract. The subject of the proposed article is the comprehensive study of the pragmatic effect of the choice of strategies for the translation of the comic, based on the fantasy novel “Good Omens” by T. Pratchett and N. Gaiman and its translation into the Ukrainian language. The problem of the adequate translation of the comic is one of the most complex challenges for modern translation studies. Humour, as a linguo-aesthetic concept, is closely related to the cultural and social context and, accordingly, requires not only the adequate translation of the subject-logical content but also the preservation of the emotional and pragmatic potential of the original text. The pragmatic effect, which the recipient of the target text should experience, should be functionally equivalent to the effect experienced by the recipient of the original text. The relevance of the proposed study is defined by the need to study the mechanisms for the choice of translation strategies. The goal of the research is to examine the efficiency of the applied strategies to translate the humour, irony, and satire in the Ukrainian version of the novel. The research applied a variety of methods to examine the problem including continuous sampling, contextual analysis, analysis of the translation, comparative analysis. The article identifies the five primary strategies to translate the comic elements of the novel. These strategies include the full translation of the comic elements, antonymic translation, cultural-situation substitution, expansion of the original phrase, and the addition of the semantic components to the original phrase. The research proves the full translation to be the most effective strategy to translate the comic elements of the novel when the socio-cultural presuppositions of the languages coincide. Cultural-situation substitution is the appropriate strategy to overcome the lacunae between the languages to ensure the complete adaptation of the novel. The article also identifies the antonymic translation as the strategy to preserve the irony when the structural asymmetry is present. The study also focuses on the reproduction of evocative proper names and allusions and proves that it requires a balance between the phonetic form and the pragmatic value of the implicit content. The author concludes that the selected translation strategy influences the pragmatic success of the target text. The strategies cannot be considered absolute and universal; their relevance depends on the type of comic, the amount of cultural markers, and the translator’s goals. The prospects for further research lie in the pragmatics of humour in other genres of literature and the application of the receptive strategy for translation quality assessment.

Keywords: pragmatic effect, translation strategy, translation of humour, comic elements, literary text, translation transformations.

Problem statement. The translation of humour is one of the most complicated tasks in the sphere of literary translation. As an aesthetic category, humor is considered to be dependent on cultural, linguistic, social contexts, etc. Therefore, its reproduction in another language is a particular challenge for the translator. The problem lies in conveying the content of a humorous utterance, as well as in reproducing its emotional, evaluative and pragmatic potential since the recipient of the translated text is supposed to experience the same or a functionally equivalent pragmatic effect similar to the reader of the original text.

The pragmatic approach to considering translation presupposes that the effectiveness of translation decisions is measured by their impact on the target audience. It means that the target text should retain the ability to elicit laughter, an ironic smile, or a satiric reading, depending on the type of humour. The translator’s judicious use of translation strategies is a major factor that determines the pragmatic success or failure of a literary translation.

The fantasy genre, with its unique combination of humour, allusions, wordplay, and cultural references, presents a particularly intriguing case for exploring the pragmatic aspects of translation strategies. The novel “Good Omens” by Terry Pratchett and Neil Gaiman is an example of such a text, where humour is realised at

all levels of linguistic structure and fulfils a key artistic function.

Literature review. The problem of translating humour has attracted the attention of researchers from various academic fields. The theoretical foundation for the study of humour as a linguistic phenomenon is laid out in the works of S. Attardo [Attardo 2017], who developed a general theory of verbal humour (GTVH), which views humour as a system of interrelated cognitive resources. The researcher also addressed the issue of humour translation directly [Attardo 2017], proposing a model based on GTVH.D. Delabastita [Delabastita 2004] studied the specific nature of translating wordplay and developed a classification of translation strategies comprising substitution, repetition, omission, addition and compensation, which became the basis for many subsequent studies in the field of translating humour. D. Chiaro [Chiaro 2010] proposed the following four strategies for translating verbal humour: preserving the original humour unchanged; replacing the original humour with a new example in the target language; replacing it with an idiomatic expression; and ignoring the humour of the original.

Among Ukrainian researchers, A. Kamianets and T. Nekriach [Кам’янець, Некряч 2010], T. Koliasa [Коляса 2021], V. Dudnik [Дуднік 2021] and others have studied various aspects of translating humour.

O. Pidhrushna [Підгрушна 2005] defines the translation of humour as a cultural compromise, emphasising the priority of the pragmatic function of the comic in the original text during translation. O. Yashchuk [Яшук 2012] elaborated a classification of methods for rendering irony including a complete translation with minor lexical and grammatical changes, expansion of the original ironic phrase, antonymic translation, addition of semantic components, and cultural-situational substitution.

The issue of the pragmatic effect of translation strategies is currently a subject of active research in contemporary translation studies. Researchers point out that the choice of translation strategy for humorous elements is mainly determined by the pragmatic aim of preserving or recreating in another culture the same effect as in the original [Sarmi et al. 2025]. Recent studies indicate the complexity of translation, caused by the need to take into account the verbal, cultural and pragmatic dimensions of humour simultaneously [Zochowska 2021].

Despite the considerable amount of research, the practical aspects of choosing strategies for translating humour remain insufficiently studied, which justifies the relevance of this article.

The purpose and objectives of the article. The aim of this article is to study the pragmatic effect of translating strategies for rendering humour in Terry Pratchett and Neil Gaiman's novel "Good Omens" into Ukrainian. To achieve this aim, the following tasks have been put forward: 1) to characterise humour, irony and satire as pragmatic phenomena in a literary text; 2) to identify the main strategies for translating humour; 3) to analyse the pragmatic effect of each strategy; 4) to determine the frequency of using translation strategies for different types of humour.

Research methods and methodology. The study employed the following research methods. The method of continuous sampling was used to compile a corpus of illustrative material. Contextual analysis enabled the study of the semantics of linguistic units in relation to their verbal context. The method of translation analysis was used to identify and classify strategies for reproducing humour in the target text. A comparative analysis of the original and translated texts made it possible to determine the extent to which each strategy preserves the pragmatic potential of the source humorous units. Quantitative analysis enabled the generalisation of the results obtained.

The research material consisted of examples of the creation of comic effect in Terry Pratchett and Neil Gaiman's novel "Good Omens" and its Ukrainian translations by B. Tereshchenko and O. Petik. The choice of this work is due to the fact that it is an example of a multi-layered comic text in the fantasy genre, where humour, irony and satire are realised at all levels of the linguistic structure.

Presentation of the main material. The pragmatic potential of the comic in literary texts. The comic, as an aesthetic category, fulfils a compelling pragmatic function in literary texts. Although the comic has been studied since antiquity, its pragmatic value

has only attracted particular attention from researchers with the development of pragmatic linguistics. From the pragmatic point of view, the comic is, first and foremost, a linguistic effect on the recipient. The communicative-rhetorical approach to the problem of the comic leads to the development of a three-component model of the comic situation, involving the speaker, the victim, and the observer [Attardo 2017, p. 204]. In the case of a literary work, the model is complicated by the fact that the author and the translator function as speakers, and the reader functions as the observer. The pragmatic efficiency of the translation is defined by the degree to which the translated text produces the same effect on the recipient as the original does.

In the novel "Good Omens", the comic is realized in three forms: humour, irony, and satire. Each of these has its own pragmatic potential. Humour is based on surprise and spontaneity and produces a joyful effect on the recipient. Irony, on the contrary, requires active decoding and appeals to the cognitive abilities of the recipient. Satire, combining the comic and the critical, aims to create in the recipient an evaluating attitude towards the object of ridicule.

The main strategies for translating humour and their pragmatic effect. Translating humour is one of the most difficult areas of translation. As Valérie Florentin notes, the concept of untranslatability is most evident precisely in the field of translating comedy [Florentin 2010, p. 8]. M. Veiga argues that translating humour requires a combination of verbal, conceptual and contextual play [Veiga 2009, p. 5]. Therefore, the choice of translation strategy is a creative decision, which directly determines the pragmatic effect of the target text.

Having analysed the Ukrainian translation of the novel, we single out five main strategies for rendering humour: full literal translation, antonymic translation, cultural-situational substitution, expansion of the source phrase, and the addition of semantic components, each of which provides a different pragmatic effect and is appropriate in specific contexts.

The full translation lies in faithful reproduction of all the elements of the source text into the target language. This strategy is effective when the socio-cultural associations of both languages coincide. The pragmatic effect of a full translation is the most predictable: provided the recipient of the target text successfully decodes the humorous context, the comic effect is preserved, for example: *"Nothing about him looked particularly demonic, at least by classical standards. No horns, no wings. Admittedly he was listening to a Best of Queen tape, but no conclusions should be drawn from this because all tapes left in a car for more than about a fortnight metamorphose into Best of Queen albums"* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 6]. - *«З першого погляду ви нізачо не впізнали б у ньому демона. Принаймні у класичному сенсі цього слова – жодних тобі рогів чи крил. Але ж він якраз слухав збірку найкращих пісень гурту Queen, скажете ви – та не поспішайте робити висновки. Залиште будь-яку касету в машині більш ніж на два тижні, і вона сама собою перетвориться на «Найкраще з Queen»* [Пратчетт, Гейман 2018, с. 24].

The comic effect here is based on the incompatibility between what is expected (the image of a demon) and what is actually there (cassettes in the car). The full translation preserves this incongruity and, consequently, the pragmatic effect – evidently because the cultural context (the band “Queen”, cassettes, a car) is equally understandable to both English-speaking and Ukrainian-speaking recipients.

We shall consider another example: *“Most books on witchcraft will tell you that witches work naked. This is because most books on witchcraft are written by men”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 47]. – «Більшість книжок із прикладної магії стверджують, ніби відьми працюють голяка. Та це лише тому, що більшість книжок із прикладної магії писали чоловіки» [Пратчетт, Гейман, 2018, с. 102]. The translator employs a grammatical transformation involving a substitution (the passive voice is replaced by the active), yet the pragmatic effect – an ironic commentary on patriarchal prejudices – is fully preserved.

The antonymic translation method involves replacing the affirmative form with the negative form, or vice versa, or using words and phrases with opposite lexical meanings. The pragmatic effect of antonymic translation is that it allows one to avoid grammatical complications in the target structure and preserve the meaning of the original humour or irony, even when changing the form of expression. Let us consider an example: *“You couldn’t get a decent drink in either of them, for a start”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 11]. – «Зокрема, в жодному з цих місць пристойну випивку годі було й шукати» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 32]. The antonymic translation (“couldn’t get” – «годі було й шукати») helps to preserve the humorous effect created by comparing Heaven and Hell through a familiar human need.

The antonymic strategy is also used when reproducing a satirical statement: *“Two of these were wrong; Heaven is not in England, whatever certain poets may have thought”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 89]. – «Два з цих здогадів хибні: Небеса знаходяться не в Англії, щоб там не стверджували поети» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 181]. Replacing “whatever certain poets may have thought” with «щоб там не стверджували поети» is an antonymic translation that preserves the satirical tone of the original and its intended effect, i.e., an ironic mockery of British pomposity.

Cultural-situational substitution is used when a humorous statement contains elements that are unfamiliar in the target culture, but the humorous effect itself must be preserved. The pragmatic effect of this strategy is that it ensures the functional equivalence of the translated text as the reader receives the same type of comic effect, albeit through a different cultural image. The following example is a good illustration of this: *“Many people, meeting Aziraphale for the first time, formed three impressions: that he was English, that he was intelligent, and that he was gayer than a treeful of monkeys on nitrous oxide”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 89]. – «Більшість людей після першої зустрічі з Азирафаїлом робила три висновки: він англієць,

він дуже розумний і він веселковіший за подвійну веселку» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 181]. The image “gayer than a treeful of monkeys on nitrous oxide” has been replaced with «веселковіший за подвійну веселку». This example shows how culturally contextualised replacement preserves the pragmatic effect (the hyperbolic emphasis on a particular character trait) while adapting a specific cultural image. By 2018, when the translation was published, the expression «веселковіший за подвійну веселку» had already acquired relevant connotations in the context of LGBTQ+ issues, thus, we consider it to be pragmatically even more expressive than a literal translation.

Another example of a cultural-situational substitution is as follows: *“One of the nice things about Time, Crowley always said, was that it was steadily taking him further away from the fourteenth century, the most bloody boring hundred years on God’s, excuse his French, Earth”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 7]. – «Найкраще у плині часу, як любив повторювати Кроулі – це те, що він постійно відносить далі й далі від чотирнадцятого сторіччя, найнудніших ста років на Божій, вибачте за вислів, Землі» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 25]. The phrase “excuse his French”, a common English euphemism for apologising for using a swear word, has been replaced with the neutral «вибачте за вислів». Although the cultural marker is lost, the pragmatic effect, i.e., the character’s ironic politeness in expressing criticism, is preserved.

Expansion of the source phrase is used when the meaning of a humorous word is not immediately apparent to a culture with a different language. This strategy involves unpacking the implicit elements of humour that remain unexpressed in the original text. The pragmatic effect of expansion lies in preserving the humorous potential through its partial explication. Let us consider an example: *“He filled his pipe with tobacco... and wondered reflectively what would happen if you asked a nun where the Gents was. Probably the Pope sent you a sharp note or something”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 12]. – «Він набив люльку тютюном і почав ліниво розмірковувати, чи можна запитувати у черниць про місцезнаходження чоловічого туалету. Певно, тоді сам Папа Римський випише йому догану» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 34]. Although the expansion is minor (the phrase «сам Папа Римський» is already present in the original text), the explication «місцезнаходження чоловічого туалету» instead of “the location of the men’s toilet” removes the cultural ambiguity and makes the humour more accessible to Ukrainian-speaking readers.

Let us consider another example: *“It happened to them at a certain age, wives. Twenty-five blameless years, then suddenly they were going off and doing these robotic exercises in pink socks with the feet cut out and they started blaming you for never having had to work for a living”* [Pratchett, Gaiman 1990, p. 12]. – «З віком це траплялося з усіма жінками. Двадцять п’ять ідеальних подружніх років, і ось її ніби перемикає: натягує на ноги рожеві гетри з відрізними носками і береться за фізичні вправи, що більше нагадують смикання робота. А далі

визвіряється на тебе за те, що їй ні дня за весь час не доводилося заробляти собі на життя» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 35]. The expansion («що більше нагадують смикання робота» instead of “robotic exercises”) clarifies the image and makes the humour more vivid.

The addition of semantic components is used when it is necessary to retain the original lexical and grammatical forms in situations where there is a lack of equivalent forms in the target language. The pragmatic effect of this strategy lies in explaining the cultural context without completely replacing it. This strategy is particularly relevant when rendering allusions and referential texts, for example: “One of them had written it, hadn't he... “Hell is empty, and all the devils are here”” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 19]. – «Недарма ж один із них якось написав: «Спустило пекло, всі чорти отут» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 49]. The translators retain the allusion to William Shakespeare's play “The Tempest”, which serves as a catalogue of Crowley's ironic commentary on human nature. The addition of «недарма» at the beginning reinforces the ironic tone of the quotation.

A comparison of the pragmatic effect of different strategies leads to the conclusion that a full translation is the most reliable way of preserving the pragmatic potential of the original when the cultural presuppositions of the two languages coincide. Cultural-situational substitution is the most effective strategy for preserving the pragmatic effect when the cultural context of the original is inaccessible to the recipient of the translation. Antonymic translation is appropriate for rendering ironic constructions that require grammatical restructuring. Expanding the source phrase and adding semantic components are auxiliary strategies that enhance the accessibility of humour for the recipient of the target text.

Translational transformations as means of realising strategies. The choice of translation strategy is realised through a system of translation transformations – grammatical, lexical and lexico-grammatical. O. Selivanova defines a translation transformation as “a conversion, modification of form, or of both form and content, in particular with the aim of preserving the communicative impact on the recipients of both the original and the translated text” [Селіванова 2012, p. 456]. It is these transformations that ensure the concrete linguistic realisation of the chosen strategy.

Among the grammatical transformations used in the translation of humour, transposition, type of sentence substitution and part-of-speech substitution are the most common. For example, transposition is observed when translating an ironic statement (“major failing in a demon” – «для демона це був неабиякий недолік»), which maintains an ironic contrast between “liking” and “demon”, for example: «He rather liked people. It was major failing in a demon» [Pratchett, Gaiman 1990, p. 19] – «А все через те, що люди йому радше подобалися. Для демона це був неабиякий недолік» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 48]

Lexical transformations include transcription, concretisation, generalisation and modulation. For example, in reproducing humour associated with the

name of a champagne brand, transcription preserves the cultural marker: “In fact, he was currently wondering vaguely who Moey and Chandon were” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 6]. – «Якщо цікаво, то в ту мить він неквапно розмірковував, хто ж такі ці Моєй і Шандон» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 24]. Demon Crowley, who is, by definition, guilty of every sin and one would expect to know a thing or two about alcoholic drinks, is unfamiliar with a well-known champagne producer. The comic effect of the demon's ignorance regarding champagne is preserved.

Lexical-grammatical transformations including compensation, antonymic translation, paraphrasing are used to preserve the pragmatic effect when direct equivalents are lacking. In particular, compensation is used when rendering colloquial language, for instance: “With five billion people in the world you couldn't pick the buggers off one by one any more; you had to spread your effort” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 8]. – «На Землі п'ять мільярдів людей і вже не вдасться потрошку відщипувати по одній душі; треба ставати амбітнішими» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 28]. Instead of the colloquial and ironic “pick the buggers off one by one”, the metaphorical «відщипувати по одній душі» is used, which compensates for the loss of colloquialism through metaphorical imagery.

Syntactic devices play an important role in conveying the pragmatic effect of humour. Parcelling, as a technique involving the deliberate fragmentation of text, is retained in the full translation: “They're abroad all the time. They're everywhere. They always are. That's the whole point” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 6]. – «Вони чинять їх постійно. Вони усюди. І весь час. У тому-то й фішка» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 23]. The rhythmic pattern of the fragmented sentences is reproduced, ensuring that the pragmatic effect is preserved – the comic effect is heightened through rhythmic gradation.

Rhetorical questions, as a syntactic device for creating a comic effect, are also rendered primarily through literal translation. For example, Crowley's lengthy rhetorical monologue is rendered whilst retaining the interrogative form: “What could he tell them? That twenty thousand people got bloody furious? That you could hear the arteries clanging shut all across the city?” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 8] – «Що він міг їм сказати? Що двадцять тисяч людей не на жарт розлютились? Що можна було буквально почути, як зі злості лопаються капіляри в очах мешканців усього міста?» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 27]. The pragmatic effect – conveying the character's emotional state through rhetorical intensification – is preserved.

The translation of evocative names and allusions as specific comic devices. A particular challenge for translators is posed by ‘evocative’ names – proper names with hidden meanings that authors use to achieve a comic effect. The difficulty in translating them lies in the need to preserve simultaneously their phonetic form, cultural associations and comic potential, which are often mutually exclusive tasks.

A telling example is the name of the demon Crawly (later Crowley). In the original, the name is as-

sociated with ‘crawling’, reflecting the character’s ‘serpentine’ nature. In the translation, the translators initially used a functional equivalent, playing on the sound: «Кров-лий». This variant retains the comic effect associated with the character’s nature (bloodshed – an attribute of a demon), but loses the semantic clarity of the original humour. Later, when the character changes his name to Crowley, the transcription «Кроулі» is used, which preserves the sound but neutralises the pragmatic potential of the evocative name. We also see an ironic attitude towards the character in the way the authors present the characters, where they change the character’s name to Crawley, yet retain its association with reptiles, for example: “*Crowley (An Angel who did not so much Fall as Saunter Vaguely Downwards)*” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 3]. – «Кроулі (Янгол, якого не те щоб Скинули, Він радше Сам Плавно Сповз Униз)» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 19].

The name ‘Agnes Nutter’ (Агнеса Оглашенна/Навіжена) was resolved using the method of calquing. The translators chose the variant «Оглашенна», which in the first edition provides a double meaning: ‘a person who behaves foolishly’ and ‘one who has been declared ready to be baptised’. This decision is pragmatically more accurate, as it preserves the comic effect based on the paradox between the witch’s name and the religious subtext: “*The author of the book, one Agnes Nutter, was not surprised by this, but then, it would have taken an awful lot to surprise Agnes Nutter*” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 27]. – «Авторка книги, така собі Агнеса Оглашенна, була зовсім не здивована цьому факту – утім, щиро кажучи, треба було неабияк постаратися, щоб здивувати Агнесу Оглашенну» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 64].

Allusions are another specific comic device in the novel. Translators face the challenge of ensuring that Ukrainian-speaking readers recognise the source of the allusion. The main plot of the novel is a parody of the film “The Omen” (1976), directed by Richard Donner, which is the first film in a series exploring the theme of the Antichrist’s arrival on Earth and the ensuing Apocalypse. Terry Pratchett and Neil Gaiman have retained all the main themes explored by the director. The charm of the authors’ parody lies primarily in their skilful ability to transform the horrors depicted in the film into something comical and ironic. All aspects of the premise have been reimagined and imbued with an emotional, humorous tone, for example: “*Wormwood’s a nice name*”, said the nun, remembering her classics. “*Or Damien. Damien’s very popular*” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 13]. – «Як на мене, Полин звучить дуже гарно, - промовляє черниця, згадуючи класичні тексти. – А ще, Дем’єн. Дем’єн зараз дуже популярне» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 45]. In this context, the authors employ two allusions at once – the film “The Omen” and the passage

“The Star of Wormwood” from the Book of Revelation. Whilst the first allusion requires further explanation from the authors and translators, the name Damien is familiar to a wider readership who are acquainted with the aforementioned film.

A satirical allusion to Einstein’s famous remark, ‘God does not play dice with the universe’, is also reproduced in full: “*God does not play dice with the universe; He plays an ineffable game of His own devising...*” [Pratchett, Gaiman 1990, p. 5] – «Бог не грає в кості зі всесвітом; Він грає у власну гру, яку не можна назвати...» [Пратчетт, Гейман 2018, с. 22]. The pragmatic effect – an ironic reinterpretation of a scientific aphorism within a playful context – is fully preserved, as Einstein’s quote is familiar to Ukrainian-speaking readers.

Conclusions. The choice of translation strategy for humour is a key factor determining the pragmatic effect of the target text. None of the strategies examined is universally optimal, each is effective under specific conditions and depends on the type of humour, the degree of cultural marking in the source text, and the translator’s pragmatic aim.

The predominance of full translation in the rendering of all three types of humour indicates that a significant portion of the humour in the novel is functionally isomorphic in both cultures. This is characteristic of fantasy prose with universal themes, where humour is based on universally human absurd situations rather than on purely culture-specific phenomena. Cultural-situational substitution is the most pragmatically effective strategy in cases of a cultural gap between the source and target texts. It ensures the functional equivalence of the translation, preserving the comic effect whilst altering the cultural image. Neutralising the comic element (especially irony) is the least pragmatically effective strategy, as it leads to a loss of the original’s pragmatic potential. However, in some cases it is unavoidable – in particular, when rendering irony based on unique linguistic phenomena in the source language that have no equivalents in the target language.

Translating meaningful names and allusions requires particular attention to striking a balance between preserving the form and the pragmatic effect. In most cases, translators opt either for transcription (with a loss of pragmatic potential) or calque/functional equivalent (with better preservation of the pragmatic effect, but greater deviation from the original form).

The prospects for further research involve studying the pragmatic effect of strategies for translating humour in other genres and other language pairs, as well as applying a receptive approach (studying the reactions of real readers to translated humour) to verify conclusions regarding the pragmatic effectiveness of various strategies.

Literature

1. Дуднік В. Відтворення іронії в українському перекладі художнього твору (на матеріалі роману роману Олдоса Гакслі «Жовтий Кром»). 2021. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53508/1/%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BA.pdf>
2. Кам’янець А.Б., Некряч Т.Є. Інтертекстуальна іронія і переклад. Київ: Видавець Карпенко В.М., 2010. 176 с.

3. Коляса Т. Особливості відтворення іронії англomовного публіцистичного тексту українською мовою. *Магістерський науковий вісник*. № 36. 2021. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/20602/1/Koliasa.pdf>
4. Підгрушна О.Г. Відтворення англійського гумору в українському художньому перекладі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2005. 227 с.
5. Пратчетт Т., Гейман Н. Добрі передвісники / Переклад Олесь Петік, Бурштина Терещенко. КМ-БУКС, 2018. 472 с.
6. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
7. Ящук О.Л. Особливості перекладу мовних засобів вираження іронії. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. 25. С. 137–138.
8. Attardo S. Humor in Language. 2017. URL: <https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-342.jsessionid=7BADF2BC6936999FFC3422AF171C7899?rkey=pJhXkU&result=4>
9. Attardo S. The Routledge Handbook of Language and Humour. Routledge: New York & London, 2017. 540 p.
10. Chiaro D. Translation, Humor and Media. London: Continuum International Publishing Group, 2010. 288 p.
11. Delabastita D. Wordplay as a translation problem: a linguistic perspective. *Übersetzung, translation, traduction*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2004. P. 600–606
12. Florentin V. L'humour verbal et sa traduction: une étude de la série télévisée Française Kaamelott. Québec: Université Laval. 2010. URL: www.theses.ulaval.ca/2010/27310/27310.pdf
13. Pratchett T., Gaiman N. Good Omens. William Morrow Paperbacks, 1990. 288 p.
14. Sarmi N., Pasopati R., Jelita D., Siadari Y., Agil A., Firzatullah M. The Subtextual Significances of Pragmatic Equivalence in Translating Humor. *Mutiara: Jurnal Ilmiah Multidisiplin Indonesia*. 2025. № 3. P. 1–17.
15. Veiga M. Linguistic mechanisms of humour subtitling. *4th Forum for Linguistic Sharing. Portugal: University of Aveiro*. 2009. URL: <http://www.clunl.edu.pt/resources/docs/Grupos/linguistic%20mechanisms%20of%20humour%20subtitling.pdf>
16. Żochowska M. Translating irony. Translation strategies and techniques used by Polish translators of *Pride and Prejudice*. *Crossroads. A Journal Of English Studies*, 33. 2021. P. 86–104.

References

1. Dudnik V. (2021) Vidtvorennia ironii v ukrainskomu perekladi khudozhnoho tvor (na materialii romanu Oldosa Gaksli «Zhovtyi Krom») [Reproduction of irony in the Ukrainian translation of a literary work (based on the novel “Crome Yellow” by Aldous Huxley)]. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53508/1/%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].
2. Kamianets A.B., Nekriach T. Ye. (2010) Intertekstualna ironiia i pereklad [Intertextual irony and translation]. Kyiv: Vydavets Karpenko V.M. 176 s. [in Ukrainian].
3. Koliasa T. (2021) Osoblyvosti vidtvorennia ironii anhlomovnoho publitsystychnoho tekstu ukrainskoio movoiu [Peculiarities of reproduction of irony of an English journalistic text into Ukrainian]. *Mahisterskyi naukovyi visnyk*. № 36. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/20602/1/Koliasa.pdf> [in Ukrainian].
4. Pidhrushna O.H. (2005) Vidtvorennia anhliskoho humoru v ukrainskomu khudozhnomu perekladi [Reproduction of English humor in Ukrainian literary translation]. Dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.16. Kyiv. 227 s. [in Ukrainian].
5. Pratchett T., Gaiman N. (2018) Dobri peredvisnyky [Good Omens] / per. O. Petik, B. Tereshchenko. КМ-БУКС. 472 s. [in Ukrainian].
6. Selivanova O.O. (2012) Svit svidomosti v movi. Myr soznanyia v yazyke [The world of consciousness in language]. Monohrafichne vydannia. Cherkasy: Yu. Chabanenko. 488 s. [in Ukrainian].
7. Yashchuk O.L. (2012) Osoblyvosti perekladu movnykh zasobiv vyrazhennia ironii [Peculiarities of translation of linguistic means of expressing irony]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”]*. Ser.: Filolohichna. Vyp. 25. S. 137–138 [in Ukrainian].
8. Attardo S. (2017) Humor in Language. URL: <https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-342.jsessionid=7BADF2BC6936999FFC3422AF171C7899?rkey=pJhXkU&result=4> [in English].
9. Attardo S. (2017) The Routledge Handbook of Language and Humour. Routledge: New York & London. 540 p. [in English].
10. Chiaro D. (2010) Translation, Humor and Media. London: Continuum International Publishing Group. 288 p. [in English].
11. Delabastita D. (2004) Wordplay as a translation problem: a linguistic perspective. *Übersetzung, translation, traduction*. Berlin: Mouton de Gruyter. P. 600–606 [in English].
12. Florentin V. (2010) L'humour verbal et sa traduction: une étude de la série télévisée Française Kaamelott. Québec: Université Laval. URL: www.theses.ulaval.ca/2010/27310/27310.pdf [in English].

13. Pratchett T., Gaiman N. (1990) *Good Omens*. William Morrow Paperbacks. 288 p. [in English].
14. Sarmi N., Pasopati R., Jelita D., Siadari Y., Agil A., Firzatullah M. (2025) The Subtextual Significances of Pragmatic Equivalence in Translating Humor. *Mutiara: Jurnal Ilmiah Multidisiplin Indonesia*. № 3. P. 1–17 [in English].
15. Veiga M. (2009) Linguistic mechanisms of humour subtitling. *4th Forum for Linguistic Sharing*. Portugal: University of Aveiro. URL: <http://www.clunl.edu.pt/resources/docs/Grupos/linguistic%20mechanisms%20of%20humour%20subtitling.pdf> [in English].
16. Żochowska M. (2021) Translating irony. Translation strategies and techniques used by Polish translators of *Pride and Prejudice*. *Crossroads. A Journal of English Studies*, 33. P. 86–104 [in English].

ПРАГМАТИЧНИЙ ЕФЕКТ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ ПЕРЕКЛАДУ ГУМОРУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Пропонована стаття присвячена комплексному дослідженню прагматичного ефекту вибору стратегій перекладу гумору в художньому тексті на матеріалі роману жанру фентезі Т. Пратчетта та Н. Геймана «Добрі передвісники» та його українськомовного перекладу. Проблема адекватного відтворення комічного залишається одним із найскладніших викликів у сучасному перекладознавстві. Гумор як лінгвоестетична категорія глибоко вкорінений у культурний і соціальний контексти, тому його переклад вимагає не лише точного відтворення предметно-логічного змісту, але й збереження емоційного та прагматичного потенціалу оригіналу. Реципієнт цільового тексту має відчувати прагматичний вплив, функціонально тотожний реакції читача першотвору. Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення механізмів вибору перекладацьких стратегій для забезпечення такої еквівалентності. Метою розвідки є аналіз ефективності стратегій, що були застосовані для відтворення гумору, іронії та сатири в українському перекладі роману. Під час дослідження було використано комплекс методів: суцільної вибірки, контекстуального, перекладознавчого, порівняльного та кількісного аналізів. У статті схарактеризовано п'ять ключових стратегій перекладу комічного: повний переклад, антонімічний переклад, культурно-ситуативну заміну, розширення вихідного висловлення та додавання семантичних компонентів. Доведено, що повний переклад є найбільш надійним інструментом збереження комічного ефекту за умови збігу соціокультурних пресупозицій обох мов. Натомість культурно-ситуативна заміна виступає найдієвішою стратегією подолання міжкультурних лакун, забезпечуючи повноцінну адаптацію. Антонімічний переклад визнано оптимальним для збереження іронічної тональності у випадках структурної асиметрії. Окрему увагу приділено відтворенню промовистих власних назв та алюзій, що вимагають філігранного балансування між збереженням фонетичної оболонки та прагматичною виразністю імпліцитного змісту. Авторка доходить висновку, що вибір перекладацької стратегії безпосередньо детермінує прагматичну успішність тексту перекладу. Жодна зі стратегій не є абсолютно універсальною, їхня релевантність залежить від природи комічного, густоти культурних маркерів та інтенцій перекладача. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаються у вивченні прагматики гумору в інших літературних жанрах та застосуванні рецептивного підходу до оцінки якості перекладу.

Ключові слова: прагматичний ефект, стратегія перекладу, переклад гумору, комічне, художній текст, перекладацькі трансформації.

© Томенчук М., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marianna.tomenchuk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marianna.tomenchuk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

ЗООЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811.161.2'374(09)»15/16»:81'373+59

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).210-217](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).210-217)

Харківська О. Зоологічна лексика в «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.»; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті здійснено лексико-семантичний та етимологічний аналіз зоологічної лексики, зафіксованої в «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.». Дослідження зосереджене на вивченні назв тварин як важливого складника історичного словникового складу української мови, що відображає особливості природного середовища, господарської діяльності, міжетнічних контактів і мовної картини світу українців. Матеріалом дослідження стали зоолексеми, зафіксовані в опрацьованих випусках словника, укладеного на основі актових книг, літописів, релігійних, художніх і ділових пам'яток XVI – першої половини XVII ст.

У статті виокремлено основні тематичні групи зоологічної лексики: назви свійських і диких тварин, птахів, риб, плазунів, земноводних, комах, міфологічних істот, а також назви молодих тварин і лексеми, мотивовані функційним чи господарським призначенням тварин. Простежено особливості семантики досліджуваних одиниць, їхню словотвірну структуру та функціонування в писемних пам'ятках різних жанрів. Значну увагу приділено походженню зоолексем: установлено, що більшість назв мають праслов'янське або спільноіндоевропейське походження, водночас частина лексики є результатом запозичень із тюркських, латинської, грецької, польської та німецької мов.

Дослідження засвідчує, що зоологічна лексика є важливим джерелом для реконструкції історичного розвитку української мови, а також відображає особливості господарської культури, мисливства, рибальства, тваринництва та народних уявлень про природний світ. Виявлено активне функціонування демінутивних словотвірних моделей, звуко-наслідувальних утворень і метафоричних перенесень у процесі формування назв тварин. Результати дослідження підтверджують необхідність подальшого комплексного вивчення історичної зоологічної лексики на матеріалі українських писемних пам'яток.

Ключові слова: зоологічна лексика, історична лексикологія, староукраїнська мова, Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., зоономени, етимологія, семантика.

Формулювання проблеми. Історична лексикологія української мови належить до пріоритетних напрямів сучасного мовознавства, оскільки дає змогу простежити еволюцію мовної системи, виявити закономірності розвитку словникового складу та реконструювати культурно-історичний контекст певної епохи. Особливу цінність у цьому аспекті становить лексика, пов'язана з номінацією природного світу, зокрема назви тварин, адже вони репрезентують не лише мовні явища, а й особливості світосприйняття, господарської діяльності, міжетнічних контактів і рівень природничих знань суспільства.

Зоологічна лексика української мови XVI – першої половини XVII ст. є однією з найменш досліджених тематичних груп історичної лексики. Попри наявність значної кількості праць з історії української мови, етимології та історичної лексикографії, комплексне вивчення назв тварин на матеріалі писемних пам'яток зазначеного періоду фактично не здійснювалося. Це зумовлює необхідність системного аналізу зоолексеми, зафіксованої у фундаментальному лексикографічному джерелі – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.

Зазначений словник є одним із найважливіших історико-лексикографічних проєктів української науки. Видання виходить у Львові з 1994 року під егідою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. На сьогодні опубліковано вісімнадцять випусків словника, які охоплюють лексичний матеріал від літери «А» до

«М». Реєстр сформовано на основі джерел різних жанрів і стилів: актових книг, літописів, художніх і полемічних творів, релігійних текстів, грамот, судових документів, хронографів, інвентарів, статутів братств, граматик і травників.

Структура словника ґрунтується на диференційному принципі: до реєстру внесено слова, які відрізняються від сучасної української літературної мови за формою, значенням або сферою функціонування. Кожна словникова стаття містить дефініцію, графічні та фонетичні варіанти, етимологічні зауваги, ілюстративний матеріал із точними посиланнями на джерела та фіксацію частотності вживання. Саме тому словник становить надзвичайно цінну базу для дослідження архаїчної зоологічної лексики, її семантики, походження та функціонування.

Аналіз досліджень. Зоологічна лексика стала об'єктом наукових студій у сучасному українському мовознавстві. Дослідники звертають увагу як на системні особливості зоолексем, так і на їхнє функціонування на різних мовних рівнях та територіальних різновидах української мови. Зокрема, В. Шинкарук і С. Харченко досліджували проблему вивчення зоологічної номенклатури в лінгвокогнітивному вимірі [Шинкарук, Харченко 2020]. Автори наголошують на недостатній упорядкованості цієї лексичної групи, зазначаючи, що «ситуація, що склалася із зоологічною термінологією, парадоксальна: зоологічна лексика належить до одного з найдавніших шарів української мови, але ступінь

її опрацьованості, уніфікованості й досі незадовільний» [Шинкарук, Харченко 2020, с. 6].

Історичний аспект дослідження зоологічної лексики представлений у працях В. Карпової, яка на матеріалі пам'яток XIV–XV ст. аналізує українські назви тварин та слова на означення пов'язаних із ними понять [Карпова 1970].

Б. Тимочко досліджує функціонування назв тварин у юридичних документах Молдавського князівства XIV–XV ст. Авторка простежує семантику та походження назв ссавців, риб і комах. Особливу увагу приділено словам, що позначали свійських і диких тварин, об'єкти торгівлі, натуральних податків та господарських повинностей. Б. Тимочко встановлює, що більшість зоономів у молдавсько-українських грамотах мають праслов'янське походження й збереглися в сучасній українській мові майже без змін. У статті проаналізовано назви великої та дрібної рогатої худоби, коней, риб, бджіл, а також окремі слова на позначення хутра чи продуктів тваринного походження. Дослідження демонструє, що зоологічна лексика відображала господарське життя суспільства та мала важливе економічне значення, адже тварини й продукти тваринництва були об'єктами торгівлі, сплати податків і натуральних повинностей. Також у роботі простежено еволюцію окремих назв і їхнє збереження в сучасних українських діалектах [Тимочко 2015].

Окрему увагу в сучасному мовознавстві приділено словотвірним особливостям похідних від зоономів. У статті Л. Костич «Лексико-словотвірна типологія і семантика прикметників-відзоономів в українській мові XIV–XVIII ст.» досліджується процес творення прикметників від назв тварин у староукраїнській мові. Авторка аналізує, як за допомогою суфіксів -ов- / -ев- утворювалися прикметники на зразок *бобровий, вовчий, левовий, журавлиний* тощо, а також простежує їхнє функціонування в писемних пам'ятках XIV–XVIII століть. У праці подано класифікацію таких слів залежно від того, від яких назв тварин вони походять: назв ссавців, птахів, риб, комах, плазунів і земноводних [Костич 2025].

Формування зоологічної лексики на матеріалі писемних пам'яток уже ставало об'єктом наших наукових зацікавлень. Зокрема, у попередніх дослідженнях було простежено особливості функціонування та формування зоолексем у діловій писемності XVII–XVIII століть [Харківська 2025].

Мета статті, завдання. Метою статті є класифікація, лексико-семантичний та етимологічний аналіз зоологічної лексики, зафіксованої у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.». Для реалізації поставленої мети передбачено здійснити добір і систематизацію зоологічної лексики, засвідченої в опрацьованих випусках словника, виокремити та охарактеризувати тематичні групи назв тварин, а також з'ясувати походження досліджуваних лексичних одиниць, визначивши співвідношення питомої та запозиченої лексики. Окрему увагу приділено аналізу семантичних особливостей зоолексем та простеженню змін їхніх значень у зіставленні із сучасною українською мовою.

Методи та методика дослідження. У роботі використано описовий метод для характеристики мовного матеріалу, етимологічний метод для встановлення походження лексем, семантичний аналіз для дослідження значеннєвих змін, а також елементи порівняльно-історичного методу для зіставлення староукраїнських назв із сучасними відповідниками.

Виклад основного матеріалу. Зоологічна лексика, зафіксована у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст., становить важливу частину історичної української лексики, що відображає особливості природного середовища, господарської діяльності та мовної картини світу українців XVI – першої половини XVII ст. Аналіз зібраного матеріалу дозволяє класифікувати лексеми за тематичними групами відповідно до типу тваринного світу, функційного призначення та словотвірних особливостей.

Назви свійських тварин. Однією з найбільш репрезентативних тематичних груп у системі зоологічної лексики є назви свійських тварин. Вони відображають господарське життя українців XVI – першої половини XVII ст., розвиток скотарства, конярства та тваринництва загалом. У межах цієї групи зафіксовано як питомі праслов'янські назви, так і численні запозичення з тюркських, польської, латинської та німецької мов.

До назв дрібної рогатої худоби належать *agneць, агнець*, ч. 'ягня' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1, с. 72]. Ймовірно потрапило в давньоукраїнську мову через книжне запозичення; пор. ще старослов. *agnьць*, що відповідає східнослов'янському *ягня* [ЕСУМ, I, с. 46].

Похідними назвами молодих тварин є *баранець*, ч. 'молодий баран; баранчик' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 19]; *баранокъ*, ч. 'баранець, баранчик, ягня' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 19]; *бараня*, с. 'ягня' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 21].

Основну назву виду репрезентує *баранъ*, *барунъ, боранъ*, ч. 'баран' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 20–21]. Через посередництво інших мов запозичено з татарської; менш імовірним є зв'язок із тур. *balaban* [ЕСУМ, I, с. 137].

До назв великої рогатої худоби належать: *гукало* ч. 'бугай' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 115]; *бугай*, ч. 'некастрований бик' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 83]. Мабуть, давнє запозичення з тюркських мов; пор. тат. *буга*, тур. *boğa* [ЕСУМ, I, с. 275].

Окрему групу становлять назви буйволів: *баволиця*, ж. 'буйволиця' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 7]; *буйволиця*, ж. 'буйволиця' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 92]; *буйволь*, ч. 'буйвіл' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 92]. Лексема *буйволь* походить із латинської мови через посередництво грецької [ЕСУМ, I, с. 283–284].

До господарської зоологічної лексики належать також *воль, воль, вѣль*, ч. 'віл' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 217]; *воликъ*, ч. 'молодий віл' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 201]; *воловня*, ж. 'воловня' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 208]; *воловьс*, с., зб. 'воли' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 209].

Широко представлена й кінська лексика: *бадавґй*, ч. 'кінь турецької породи; румак' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 9]; *бахматъ*, *бахъматъ*, ч. 'бойовий верховий кінь' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 27]; *громакъ*, ч. 'баский верховий кінь' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 94]. Ці лексеми переважно мають тюркське походження й відображають активні степові контакти українців.

До функційних назв зоологічної лексики належать *боронница*, ж. 'тягловий кінь' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 36]; *возникъ*, *возныкъ*, *возъникъ*, *възникъ*, ч. 'запряжений кінь' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 183]; *валахъ*, ч. 'кастрований кінь' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 169].

До назв свійської худоби належать також *быдло*, *бидло*, *быдъло*, с. 'свійські тварини; худоба' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 109]; *быдла*, *быдла*, *битла*, с. 'худобина; тварина' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 110]; *быдлатко*, с. 'худобинка' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 111].

Назви свійських тварин у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. формують одну з найрозвиненіших тематичних груп. У ній поєднуються питомі праслов'янські лексеми та численні запозичення, що відображають господарські контакти й особливості розвитку тваринництва у XVI – першій половині XVII ст.

Назви диких ссавців. Наступну тематичну групу зоологічної лексики у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. становлять назви диких ссавців. Ця підсистема лексики відображає природне середовище України XVI – першої половини XVII ст., мисливську культуру, а також уявлення про фауну, властиві тогочасній мовній свідомості. У межах групи представлені як назви диких звірів лісової та степової зон, так і дрібних хижих та напівводних тварин.

Найбільш репрезентативною є лексика на позначення хижих ссавців родини псових. До цієї підгрупи належить *вовкъ*, *вовъкъ*, *волкъ*, *волькъ*, *вълкъ*, *вълкъ*, ч. 'вовк' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 137]. Споріднене з лит. *vilkas*, лтс. *vilks*, дінд. *vrkah*, ав. *vθhrka*, гот. *wulfs*, англ. *wolf*, нім. *Wolf*, алб. *ul'k*, гр. *λύκος*, лат. *lupus*; іє. *ulkos* 'вовк', що пов'язується з коренем *uel-* 'рвати, тягти', унаслідок чого первісне значення реконструюється як 'той, що роздирає, грабіжник' [ЕСУМ, I, с. 411].

У словнику також засвідчено похідні форми, які відображають словотвірну активність цієї основи: *волчица*, *вълчица*, ж. 'вовчиця' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 217]; *волча*, с. 'вовча, вовченя' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 216]; *волчокъ* ч. 'вовчок' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 217]; *волчище*, ч. 'вовчище' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 217].

До групи хижих тварин належить і *видра*, відра, ж. 'хижий ссавець; видра' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 5, с. 153]. Споріднене з лит. *udra*, лтс. *udris*, прус. *udro*, гот. *otr*, англ. *otter*; реконструюється праіндоєвропейська основа *udr-* зі значенням 'водяна тварина', мотивована способом життя цього виду, тісно пов'язаного з водним середовищем [ЕСУМ, I, с. 371].

Окремо фіксується назва *бообръ*, ч. 'водяний гризун; бобер' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 132]. Споріднене з лит. *bebras*, лат. *fiber*, нім. *Biber* та ін.; праіндоєвропейська форма *bhebhru-* відображає давню редульовану основу, пов'язану з коренем зі значенням 'бурий, коричневий', що співвідноситься з характерним забарвленням тварини [ЕСУМ, I, с. 216]. Ця лексема є типовим прикладом давньої спільноіндоєвропейської зоолексики, збереженої в українській мові.

До диких ссавців належить також *бабакъ*, ч. 'хутро бабака; бабак' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 4]. Запозичення з тюркських мов; пор. тат., башк., каз. *байбак* 'Marmota' [ЕСУМ, I, с. 103]. Ця назва відображає активні тюркські мовні контакти, характерні для східноєвропейського ареалу XVI–XVII ст., зокрема через торговельні та степові комунікації.

До групи мисливської та промислової фауни належить *брехунъ*, ч. 'дворовий собака, дворняга' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 71] та *брешильникъ*, ч. 'гончак' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 71]. Хоч ці лексеми не позначають диких ссавців у прямому значенні, вони функційно пов'язані з мисливською діяльністю та системою взаємодії 'людина – дика природа', що робить їх периферійними елементами відповідного семантичного поля.

Показовою для характеристики диких ссавців є також лексема *волкіна*, ж. 'вовчиця' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 201]. Утворена під впливом латинського терміна *lupinus* або німецького *Wolfsbohne*, що свідчить про взаємодію народної та книжної традиції у формуванні зоономенів і суміжних назв [ЕСУМ, I, с. 411].

Назви диких ссавців у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. формують семантично відносно однорідну групу, що враховує як автохтонні праслов'янські лексеми, так і значну кількість запозичень із тюркських та інших мов. Вони демонструють поєднання давньої індоєвропейської спадщини, активних міжмовних контактів і розвинених механізмів семантичної деривації, зокрема метафоризації та переносного найменування. Ця група відображає як реальну фауну регіону, так і культурно-символічне осмислення дикої природи у свідомості носіїв мови XVI – першої половини XVII ст.

Орнітоніми (назви птахів). Окрему й надзвичайно розгалужену тематичну групу зоологічної лексики в Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. становлять орнітоніми – назви птахів. Ця лексико-семантична підсистема репрезентує багатство орнітофауни XVI – першої половини XVII ст., а також відображає господарську діяльність, природні умови та народні уявлення про світ птахів. У межах цієї групи фіксуються як назви свійських, так і диких птахів, серед яких простежуються праслов'янські успадковані лексеми, звуконаслідувальні утворення та численні запозичення з грецької, польської й латинської мов.

До назв свійських птахів належить *алекторъ*, *алеиторъ*, ч. 'півень' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1,

с. 95]. Лексема має грецьке походження й належить до книжних запозичень, що свідчить про проникнення античної традиції в давньоукраїнську писемність.

Широко представлена група назв на позначення гусей: *гуси, гусы, мн.* 'гуси' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 120]; *гуска, ж.* 'гуска' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 120]; *гусь, ж.* 'гуска, гусак' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 122]. Псл. **gōs* (< іє. *ghans*-) споріднене з двн. *gans*, лат. *anser*, гр. *χην*, лит. *zasis* [ЕСУМ, I, с. 628]. Наявність численних словотвірних форм – *гуся, гуса, с.* 'гуся, гусеня' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 122]; *гусатко, с.* 'гусятко, гусенятко' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 122] – свідчить про активне функціонування демінутивної словотвірної системи.

Окрему підгрупу становлять назви голубів: *голубь, голубь, ч.* 'голуб' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 10]; *голубець, голубець, ч.* 'голубець, голуб' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 9]; *голубиця, голубиця, ж.* 'голубиця, голубка' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 10]; *голуба, с.* 'пташа голуба' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 72]. Етимологічно назва *голуб* пов'язується з індоєвропейським коренем *ghel*- 'жовтий', що пояснюється через давні колірні асоціації в назвах птахів [ЕСУМ, I, с. 555].

Серед назв диких птахів є група орнітонімів болотяної та лісової фауни. До неї належить *алкіонь, алкеонь, галкіонь, ч.* 'зимородок' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1, с. 98], що є грецьким запозиченням книжного характеру.

Назви лелеки представлені кількома варіантами: *боцань, боціань, боцань, ч.* 'чорногуз, лелека' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 41]; *бусоль, бусель, бусюль, ч.* 'бусел, бусол, лелека' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 103]; *бучакь, ч.* 'чорногуз, лелека' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 104]. Лексема *боцян* є запозиченням із польської мови, тоді як *бусол* належить до питомої слов'янської лексики з неясною етимологією [ЕСУМ, I, с. 240; 307]. Наявність кількох паралельних найменувань свідчить про діалектне багатство орнітонімів.

До лісових птахів належать *вдодь, ч.* 'одуд' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 193]; *виволга, ж.* 'назва птаха' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 44]; *глушець, ч.* 'глухий тетерев, глухар' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 226]; *гиль, ч.* 'снігур' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 210]; *гипсь, ч.* 'коршак, шуліка' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 211]; *трогулець, кзрокгулець, ч.* 'крагулець, яструб' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 142].

Окреме місце займають орнітоніми, утворені на звуконаслідувальній основі. До них належать *гайворонь, ч.* 'гайворон' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 182], пов'язаний із праслов'янською основою **ga(j)*- 'каркати, шуміти' [ЕСУМ, I, с. 451–452], а також *горлиця, горлиця, ж.* 'лісовий птах, менший від голуба; дикий голуб' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 30], етимологія якої виводиться зі звуконаслідування пташиного голосу [ЕСУМ, I, с. 568]. Похідними від цієї основи є *горлинка, ж.* 'горличка' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 30] та *горличка, ж.*

'горличка' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 30].

До групи назв крукових птахів належать *ворона, ж.* 'ворона' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 232]; *воронь, ч.* 'хижий птах; ворон' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 233]; *врань, ч.* 'ворон' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 5, с. 11]. Ці лексеми мають спільну праслов'янську основу **vorn-*, споріднену з лит. *varna* та прус. *warne* [ЕСУМ, I, с. 427].

Особливий інтерес становлять назви болотяних птахів: *гупало, ч.* 'нічний болотяний птах з родини чапель; бугай' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 119]; *гупачь, ч.* 'те саме, що гупало' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 119]. Їхнє походження пов'язане зі звуконаслідуванням, що відтворює характерні крики птаха [ЕСУМ, I, с. 621].

До периферійних назв належать *гэль, ч.* 'назва птаха' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 124] та *гнафаль, ч.* 'назва птаха' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 139], які засвідчують вплив книжної традиції та латиномовної наукової номенклатури.

Отже, орнітоніми в Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. є структурно й семантично розгалуженою групою зоологічної лексики. Вони охоплюють назви свійських і диких птахів, демонструють давню праслов'янську основу української орнітолексики, численні міжмовні контакти та активне функціонування звуконаслідувальних моделей. Орнітоніми відображають ще й особливості народного світогляду, господарської культури та способів мовної номінації природного довкілля.

Назви риб. Ще одну тематичну групу зоологічної лексики в Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. становлять назви риб. Ця підсистема репрезентує як прісноводну, так і морську іхтіофауну, відображаючи природно-географічні умови, розвиток рибальства та господарської діяльності населення. Значна частина назв риб належить до питомої слов'янської лексики, однак у цій групі є також запозичення та лексеми з неясною етимологією.

Однією з найдавніших назв риб є *барвена, ж.* 'річкова риба родини корокових; вусач' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 21]. Лексема належить до давнього шару народної іхтіонімії та пов'язана з назвами риб річкової фауни.

До назв промислових риб належить *варунокь, ч.* 'недорослі рибини, які згідно з умовою при вилові необхідно залишати на розплід' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 182–183]. Етимологія слова остаточно не з'ясована; імовірно, воно пов'язане з дієсловом *варити* [ЕСУМ, I, с. 334]. Ця лексема відображає господарсько-правові особливості рибальства та систему регулювання вилову риби і XVI–XVII ст.

Окрему групу становлять назви риб із незовсім визначеною видовою належністю: *ващери, мн.* 'назва риб' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 186]; *великоногь, ч.* 'назва морської риби' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 217]; *великоокь, ч.* 'назва риби' [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 217]. Такі найменування засвідчують народний характер номінації,

у якій важливу роль відігравали зовнішні ознаки риби – форма тіла, очей або плавців.

До прісноводної рибної лексики належить *верезубь, верозубь, ч.* ‘назва риби; верезуб’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 229]. Назва мотивована характерною особливістю будови риби, зокрема формою зубів.

Цікавим є найменування *веретениця, ж.* ‘макрель, скумбрія’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 230]. Назва пов’язується з дієсловом *вертіти(ся)*, що пояснюється характером руху риби у воді [ЕСУМ, I, с. 354]. Отже, в основі номінації лежить спостереження за поведінкою риби.

До назв риб належить і *визь, ч.* ‘тунець’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 56]. Запозичення з польської або чеської мови; п. *wyz*, ч. *yuza* походять від двн. *huso* ‘білуга’ [ЕСУМ, I, с. 372]. Лексема демонструє міжмовні контакти та поширення рибальської термінології в слов’янському середовищі.

Окрему групу становлять назви дрібних риб та риб річкової фауни. До них належить *волоць, ч.* ‘загальна назва риби’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 209]. Етимологічно слово пов’язується з дієсловом *волокти*, однак семантичний розвиток остаточно не з’ясований [ЕСУМ, I, с. 419–420].

До давніх слов’янських іхтіономенів належить *въюнь, ч.* ‘в’юн’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 5, с. 101]. Назва походить від дієслова *вити*, що пояснюється характерною здатністю риби звиватися [ЕСУМ, I, с. 442]. Отже, номінація базується на особливостях руху риби.

У межах групи зафіксовано також вторинні омонімічні назви: *горлиця, ж.* ‘назва риби’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 30]. Такі випадки свідчать про процеси семантичного перенесення в давньоукраїнській лексиці.

Отже, більшість іхтіонімів мотивована зовнішніми ознаками риб, особливостями їхньої поведінки або господарським використанням. Ця група лексики відображає як природні особливості водної фауни, так і важливе місце рибальства в матеріальній культурі українців XVI – першої половини XVII ст.

Назви плазунів, земноводних та міфічних істот. Ще одну тематичну групу зоологічної лексики в Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. становлять назви плазунів, земноводних та міфологічних істот. Ця лексико-семантична підсистема відображає не лише реальний тваринний світ, а й особливості середньовічної книжної традиції, міфологічного мислення та символічного сприйняття небезпечних істот у мовній картині світу українців XVI – першої половини XVII ст.

До назв плазунів належить *аспидь, аспідь, ч.* ‘отруйна змія, гадина, гаспид, аспід’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1, с. 140]. Лексема має грецьке походження й належить до книжних запозичень, що активно функціонували в релігійній та перекладній літературі.

Окрему групу становлять назви ящірок та подібних до них істот: *веретелница, ж.* ‘вид ящірки;

веретільниця’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 230]. Назва мотивована зовнішньою формою та характером руху плазуна, що асоціювався з веретеном.

Найбільш продуктивною в межах цієї підгрупи є лексема *гадь, ч.* ‘гад’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 181] та похідні *гадина, гадіна, ж.* ‘гадюка, гадина’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 180]. Споріднене з лит. *geda* ‘сором’, двн. *quat* ‘бруд’, гол. *kwaad* ‘злий’; іє. *g^uedh-*, *g^uodh-* ‘щось огидне, бридке’ [ЕСУМ, I, с. 449]. Семантика слова демонструє первісне негативно-оцінне сприйняття плазунів у народній мовній свідомості. Хоча ці назви належать до плазунів, вони входять до ширшого семантичного поля ‘дикі небезпечні істоти’, що часто об’єднувалися з дикими ссавцями як носії загрози та ворожості.

Особливе місце в системі зоологічної лексики займають назви міфологічних істот, що потрапили до давньоукраїнської мови переважно через церковно-книжну традицію та античну літературу.

До них належить *базиліскъ, базіліскъ, ч.* ‘василіск, ящірка’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 10]. Назва походить із грецької мови через польське посередництво та позначала фантастичну істоту, яку в середньовічній традиції уявляли як змієподібного чудовиська з убивчим поглядом.

До цієї ж групи належить *гидра, ч.* ‘у старогрецькій міфології – потвора з тілом змії і головами дракона’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 210]. Лексема є прямим грецьким запозиченням і репрезентує античний міфологічний пласт у староукраїнській писемності.

Назви плазунів, земноводних та міфологічних істот у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. поєднують питомі слов’янські найменування та книжні запозичення грецького походження. Значна частина цих лексем має виразне негативне семантичне забарвлення, що відображає традиційне сприйняття плазунів як небезпечних або ворожих істот. Водночас назви міфологічних створінь демонструють вплив античної та християнської культурної традиції на формування давньоукраїнської зоологічної номенклатури.

Назви комах та дрібних істот. Ці лексеми репрезентують як реальних представників ентомофауни, так і паразитичних організмів, відомих у повсякденному житті українців XVI – першої половини XVII ст.

До цієї групи можна віднести лексему *вошь, ж.* ‘воша’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 251], яка, попри ентомологічний характер, демонструє давню індоевропейську спадковість і входить до ширшого комплексу назв дрібних ‘шкідливих’ істот, що функціонально співвідносилися з дикими формами життя.

До цієї групи належить також *акриды, акріды, акрыды мн.* ‘рід істівної саранчі’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1, с. 85]. Лексема має книжне походження та пов’язана з біблійною традицією.

Назви паразитичних комах представлені лексемою *блоха, ж.* ‘блоха’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 120]. Споріднене з лит. *blusa*, лат. *pulex*,

нім. *Floh* та ін.; належить до давнього індоєвропейського шару лексики [ЕСУМ, I, с. 211–212].

Окрему групу становлять найменування шкідливих комах: *вовчокъ*, ч. ‘капустянка, личинка хруща, довгоносик’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 139]; *волчокъ*, ч. ‘вовчок’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 217]. Назва мотивована переносом ознак вовка як хижої та шкідливої істоти на комаху, що нищить рослини. Хоча вона належить до ентомологічної лексики, її мотивація безпосередньо пов’язана з назвою вовк і переносним значенням ‘шкідник, що нищить’, що демонструє механізм метафоричного перенесення в зоологічній номінації.

Назви внутрішніх паразитів представлені лексею *глиста*, ж. ‘черв’як, глист’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 6, с. 219]. Слово споріднене з лексемами на позначення слизу, клейкої речовини та пов’язане з характеристикою зовнішнього вигляду паразита [ЕСУМ, I, с. 525].

До ентомологічної лексики належить також *гусениця*, *гусенниця*, ж. ‘личинка метелика; гусениця, гусінь’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 120]. Назва функціонувала як загальне найменування личинок комах.

Діалектне походження має *гуджуль*, *кгуджуль*, ч. ‘гужуль; вид жука’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 148], що відображає локальні особливості народної ентомологічної номенклатури.

Більшість назв комах та дрібних істот мають праслов’янське або індоєвропейське походження, а їхня семантика часто ґрунтується на зовнішніх ознаках, шкідливості або особливостях поведінки комах.

Лексика на позначення молодих тварин. В окрему групу зоологічної лексики ми виокремили назви молодих тварин. Ці лексеми демонструють активність демінутивних та суфіксальних словотвірних моделей у староукраїнській мові, а також відображають особливості народної номінації у сфері тваринництва та побутового мовлення.

До цієї підгрупи належать *агнець*, *азнець*, ч. ‘ягня’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 1, с. 72]; *баранець*, ч. ‘молодий баран; баранчик’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 19]; *баранокъ* ч. ‘баранець, баранчик, ягня’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 19]; *бараня*, с. ‘ягня’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 2, с. 21].

Назви молодих свиней представлені лексемами *веприкъ*, ч. ‘веприк, поросля’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 228] та *вепря*, с. ‘поросля’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 228]. Вони утворені від основи *вепр-* і демонструють словотвірну варіативність у межах одного семантичного поля.

До орнітологічної групи належать *голопуць*, ч. ‘безпере пташеня’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 6]; *голопула*, с. ‘те саме, що *голопуць*’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 6]; *голуба*, с. ‘пташа голуба’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 72]; *гуся*, *гуса*, с. ‘гуся, гусеня’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 122]; *гусатко*, с. ‘гусятко, гусенятко’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 7, с. 122].

До назв молодих свійських тварин належить також *воликъ*, ч. ‘молодий віл’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 201].

Лексика на позначення молодих тварин демонструє продуктивність суфіксів суб’єктивної оцінки та зменшувально-пестливих форм у староукраїнській мові. Більшість лексем цієї групи утворена від назв дорослих тварин за допомогою суфіксів *-ик-*, *-ок-*, *-ат-*, *-атк-* та інших, що є характерною рисою словотвірної традиції.

Назви тварин за функцією або господарським призначенням. У системі зоологічної лексики важливе місце займають назви тварин, мотивовані їхнім функціональним або господарським призначенням. Такі лексеми відображають практичний характер взаємодії людини з тваринним світом та розвиток господарської культури українців.

До цієї групи належить *боронниця*, ж. ‘тягловий кінь’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 36]. Назва безпосередньо пов’язана з використанням коня для обробки землі та роботи з бороною.

Подібну функцію виконує *возникъ*, *возникъ*, *възникъ*, ч. ‘запряжений кінь’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 4, с. 183], що репрезентує господарське використання коня як транспортної сили.

До спеціалізованих господарських зоолексем належить *валахъ*, ч. ‘кастрований кінь’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 169]. Лексема є запозиченням із німецької мови та відображає розвиток спеціалізованої термінології конярства.

Окремий інтерес становить *варунокъ*, ч. ‘недорослі рибини, які необхідно залишати на розплід’ [СУМ XVI–XVII ст., Вип. 3, с. 182–183]. Ця назва демонструє існування господарських та правових норм рибальства в XVI–XVII ст.

Висновки. Проведене дослідження зоологічної лексики, зафіксованої в Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст., дає змогу стверджувати про її особливу роль у формуванні історичного лексичного складу української мови й водночас розкрити широкий спектр культурно-історичних процесів, що відбувалися в українському суспільстві зазначеного періоду.

Зоологічна лексика, як одна з найдавніших тематичних груп лексики, не лише відображає природне середовище, а є індикатором соціальних, господарських та культурних взаємодій. Назви тварин мають переважно праслов’янське або спільноіндоєвропейське походження. Наприклад, назва *вовкъ* – одна з базових, споріднена з англ. *wolf*, нім. *Wolf* – походить від кореня, що означає ‘рвати’, що наголошує на сприйнятті вовка як хижака. Водночас, такі лексеми, як *баволиця* чи *буйволь*, запозичені із латини через грецьку або безпосередньо, демонструють культурне та мовне взаємодіяння з різними народами.

Досліджувана лексика структурована на підгрупи, що охоплюють назви свійських і диких тварин, птахів, риб, плазунів, земноводних, комах та міфічних істот. Кожна з цих категорій відображає не лише фауністичну реальність, а й способи, якими ті чи інші тварини інтегрувалися у світогляд, господарську практику й релігійні уявлення.

Свійські тварини характеризуються як питомо слов’янськими назвами – *баранъ*, *вилъ*, так і

запозиченнями, наприклад, *бахматъ* – тюркського походження, що свідчить про вплив степових сусідів. Лексема *воловна* вказує на виокремлення рідковживаних назв у господарському дискурсі. Така лексика відображає розвиток скотарства, вівчарства, конярства, що були важливими складовими економіки й культури українців XVI–XVII ст. Назви диких ссавців мають у своєму складі культові та символічні тварини: *вовк*, *видра*, *бобр*, *бабак*. Вони часто відображають як практичне значення – об'єкти мисливства, так і символічне, наприклад, *вовк* у міфології і фольклорі. Похідні слова *вовчиця*, *волчок* демонструють активний словотвір, натомість метафоричне перенесення, як у випадку слова *вовчок* для позначення личинок шкідників, ілюструє живу народну номінацію.

Окремо слід відзначити орнітоніми – назви птахів, які є однією з найбільш розгалужених груп. Тут поєднані слова з праслов'янським корінням (*голубъ*, *ворона*, *гайворонъ*) та запозичення з грецької (*алекторъ*) й інших мов. Звуконаслідувальні слова, наприклад, *гулало* (болотяний птах, якого також називають «нічним чаплем»), відображають характерні риси птахів і надають колориту мовній картині світу. Різноманітність синонімів для *лелеки* – *боцанъ*, *бусоль*, *бучакъ* – свідчить про діалектне багатство й життєву присутність цієї птиці в свідомості населення.

Назви риб віддзеркалюють розвиток рибальства та природні умови. Серед прадавніх назв – *барвена* (вусач), *в'юнь* (в'юн). Доповнюють картину терміни *варунокъ* – недорослі риби, яких треба було залишати для збереження популяції, що свідчить про системність у народному господарстві та положення правових норм. Запозичення *визъ* з польської чи чеської говорять про міжмовний об-

мін термінологією.

У підгрупі плазунів, земноводних і міфічних істот, простежується вплив християнської та античної культурних традицій, зокрема через такі слова як *аспидъ* (отруйна змія), *базиліскъ* (міфічна ящірка), *гидра*. Семантика слів із негативним забарвленням (*гадъ*, *гадина*) відображає народне ставлення до плазунів як носіїв загрози.

Комахи та дрібні істоти представлені переважно праслов'янськими назвами, які часто розглядаються в контексті шкоди і паразитизму. Наприклад, *блоха* – давнє індоєвропейське слово, *воишь* – слово з глибокими коренями у слов'янських мовах. Особливо цікаві процеси словотвору й метафоричні зв'язки, як у словах *вовчок* (личинка шкідника), які позначають комах через уявлення про їхню хижість.

Виділена група назв молодих тварин (*агнець*, *баранецъ*, *веприкъ*, *голубъ*) є яскравим прикладом народних словотвірних моделей зменшувально-пестливих суфіксів (*-икъ*, *-окъ*, *-атъ*, *-аткъ*). Ця продуктивність свідчить про живість та образність мовної традиції, а також про актуальне в побуті сприйняття молодняка через м'які, лагідні форми.

Назви тварин за функційним або господарським призначенням (*боронница*, *возникъ*, *валахъ*, *варунокъ*) відображають реалії господарської діяльності, розвиток спеціалізованої термінології сільськогосподарського й скотарського виробництва, а також наявність формалізованих господарських норм у житті тогочасного суспільства.

Отже, результати дослідження показують важливість системного підходу до вивчення історичної зоологічної лексики, яка й досі залишається недостатньо опрацьованою. Для формування цілісної картини розвитку зоолексики доцільно дослідити її функціонування в писемних пам'ятках починаючи від XI століття й дотепер.

Література

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ, 1982–2012.
2. Карпова В.Л. Назви тварин та слова на означення пов'язаних з ними понять у мові пам'яток XIV–XV ст. *Питання історії української мови*. Київ: Наукова думка, 1970. С. 26–52.
3. Костич Л. Лексико-словотвірна типологія і семантика прикметників-відзоонімів в українській мові XIV–XVIII ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 88, том 1. С. 252–259. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/88-1-35>
4. СУМ XVI–XVII ст. – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1977–2022 (Випуск 1–18).
5. Тимочко Б. Зоологічна лексика в молдавсько-українських грамотах XIV–XV століть. *Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2015. Вип. 26. С. 102–108.
6. Харківська О. До історії вивчення української зоологічної лексики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 1(51). С. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\).144-149](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51).144-149)
7. Харківська О. Зоологічна лексика в діловій писемності XVII–XVIII ст.: лексико-етимологічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2025. Вип. 2(54). С. 85–90. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).85-90](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).85-90)
8. Шинкарук В.Д., Харченко С.В. Перспективні напрями вивчення зоологічної номенклатури: лінгвокогнітивний вимір. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. Вип. 11, № 1. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.31548/philolog2020.01.006>

References

1. ESUM – Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 7 t. Kyiv [in Ukrainian].

2. Karpova V.L. (1970) Nazvy tvaryn ta slova na oznachennia poviazanykh z nymy poniat u movi pamiatok XIV–XV st. [Names of animals and words for related concepts in the language of monuments of the 14th – 15th centuries]. *Pytannia istorii ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka. S. 26–52 [in Ukrainian].
3. Kostych L. (2025) Leksyko-slovotvirna typolohiia i semantyka prykmetnykiv-vidzoonimiv v ukrainskii movi XIV–XVIII st. [Lexical and word-formation typology and semantics of adjectives-vidzoonyms in the Ukrainian language of the 14th–18th centuries]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 88, tom 1. S. 252–259. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/88-1-35>.
4. SUM XVI–XVII st. – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1977–2022) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century] / NAN Ukrainy. In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv (Vypusk 1–18) [in Ukrainian].
5. Tymochko B. (2015) Zoolohichna leksyka v moldavsko-ukrainskykh hramotakh XIV–XV st. [Zoological vocabulary in Moldavian-Ukrainian letters of the 14th–15th centuries]. *Volyn-Zhytomyrshchyna: Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. Vyp. 26. S. 102–108 [in Ukrainian].
6. Kharkivska O. (2024) Do istorii vyvchennia ukrainskoi zoolohichnoi leksyky [On the history of studying Ukrainian zoological vocabulary]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 1 (51). S. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51)) [in Ukrainian].
7. Kharkivska O. (2025) Zoolohichna leksyka v dilovii pysemnosti XVII–XVIII st.: leksyko-etymolohichniy analiz [Zoological vocabulary in business writing of the 17th–18th centuries: lexical and etymological analysis]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 2(54). S. 85–90. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).85-90](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).85-90) [in Ukrainian].
8. Shynkaruk V.D., Kharchenko S.V. (2020) [Promising directions of studying zoological nomenclature: linguocognitive dimension]. *Perspektyvni napriamy vyvchennia zoolohichnoi nomenklatury: linhvokohnityvnyi vymir. Mizhnarodnyi filolohichniy chasopys*. Vyp. 11, № 1. S. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.31548/philolog2020.01.006> [in Ukrainian].

ZOOLOGICAL VOCABULARY IN THE “DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 16TH – FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY”

Abstract. The article presents a systematization, lexical-semantic and etymological analysis of zoological vocabulary recorded in the “Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th century.” The study focuses on the study of animal names as an important component of the historical vocabulary of the Ukrainian language, reflecting the peculiarities of the natural environment, economic activity, interethnic contacts and the linguistic picture of the world of Ukrainians. The material for the study was zoolexemes recorded in the revised editions of the dictionary compiled on the basis of act books, chronicles, religious, artistic and business monuments of the 16th – first half of the 17th century.

The work identifies the main thematic groups of zoological vocabulary: names of domestic and wild animals, birds, fish, reptiles, amphibians, insects, mythological creatures, as well as names of young animals and lexemes motivated by the functional or economic purpose of animals. The features of the semantics of the studied units, their word-formation structure and functioning in written monuments of various genres were traced. Considerable attention was paid to the origin of zoolexemes: it was established that the majority of names have a Proto-Slavic or common Indo-European origin, while part of the vocabulary is the result of borrowings from Turkic, Latin, Greek, Polish and German languages.

The study shows that zoological vocabulary is an important source for the reconstruction of the historical development of the Ukrainian language, and also reflects the features of economic culture, hunting, fishing, animal husbandry and folk ideas about the natural world. The active functioning of diminutive word-formation models, onomatopoeic formations and metaphorical transfers in the process of forming animal names was revealed. The results of the study confirm the need for further comprehensive study of historical zoological vocabulary on the material of Ukrainian written monuments.

Keywords: zoological vocabulary, historical lexicology, Old Ukrainian language, Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th centuries, zoonyms, etymology, semantics.

© Харьківська О., 2026 р.

Олеся Харьківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

«РОЗДІЛИЛИ УКРАЇНУ ПОМІЖ ВОРОГІВ...»: З ІСТОРІЇ ВЗАЄМОДІЇ В. ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО ІЗ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЮ ЦЕНЗУРОЮ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 070.13(477.87)"19":821.161.2-1 Гренджа-Донський DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).218–223](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).218–223)

Шаркань В. «Розділили Україну поміж ворогів...»: з історії взаємодії В. Гренджі-Донського із чехословацькою цензурою; кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено історію цензурних заборон щодо творів українського письменника й журналіста В. Гренджі-Донського в період Першої Чехословацької Республіки. Актуальність дослідження зумовлена тим, що питання цензури україномовної преси на Закарпатті у 20–30-х роках XX століття залишається вивченим переважно на основі мемуарної літератури, щоденникових записів та публікацій у пресі, тоді як офіційні архівні джерела здебільшого залишалися поза увагою. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі архівних документів окреслити цензурну історію вірша В. Гренджі-Донського «Розділили Україну поміж ворогів...» у контексті взаємодії письменника з чехословацькою цензурою в кінці 20-х рр. XX ст. З'ясовано, що у міжвоєнній Чехословаччині діяв жорсткий механізм контролю за періодичними виданнями. Встановлено, що конфіскація вірша у жовтневому (№ 10) та листопадовому (№ 11) випусках часопису за 1928 рік збіглася зі святкуванням десятиліття Чехословацької Республіки. Цензори трактували поезію як прямий політичний маніфест і публічне підбурювання, що порушувало закон про охорону республіки. Текстологічний аналіз кримінальної справи виявив, що категоричність звинувачень була підсилена некоректним перекладом вірша чеською мовою: українське слово «ворогів» переклали як «vrahu» (вбивці), що радикалізувало текст. На основі аналізу документів з'ясовано, що безпрецедентний вирок ужгородського трибуналу – три місяці тюрми для В. Гренджі-Донського та два місяці для редактора І. Мешка – був спричинений не стільки змістом поезії, скільки недотриманням судового рішення: повторну публікацію конфіскованого вірша в наступному номері сприймали як навмисне порушення громадського спокою. Поєднання несприятливого політичного контексту, ігнорування заборон і помилка в перекладі призвели до суду над авторами й до ліквідації журналу поліційною дирекцією.

Ключові слова: цензура преси, Чехословацька Республіка, Підкарпатська Русь, журнал «Наша Земля», Василь Гренджа-Донський.

Постановка проблеми. Питання цензури преси на Закарпатті в період Першої Чехословацької Республіки вивчене поверхово. У працях радянського часу писали здебільшого про цензуру комуністичних видань. П. Лісовий твердив, що «наступ офіційних властей і цензури став особливо помітним після того, коли місцеві комуністичні видання почали друкуватися українською літературною мовою і зміцнився їх зв'язок з пресою Радянської України» [Лісовий 1982, с. 70]. Це відбулося 1926 року – після того, як, відповідно до рішення комуністичного Інтернаціоналу, крайову організацію компартії Підкарпатської Русі підпорядкували українській секції Комінтерну [Ліхтей 1993, с. 207]. Саме в цей період постала ініціатива щодо видання часопису «Українська земля». Н. Ференц зауважує, що тепер важко сказати, де саме з'явилася така ідея – в радянській Україні чи в комуністичній партії Чехословаччини; над програмою журналу «Українська земля» влітку 1926 року в Перечині працювала спеціальна комісія, однак, як слушно пише дослідниця, на території Чехословаччини тоді не могло бути й мови про видання часопису під такою назвою, – попри те, що газету «Русская земля» успішно видавали [Ференц 2024, с. 239]. За Чехословаччини слово «український» у Підкарпатській Русі, як згадував Ф. Тіхий, «було тяжко проклято» [Тіхий 1992, с. 13], тож часопис почав виходити під назвою «Наша Земля» з лютого 1927 року – в несприятливий час із погляду цензурного, і через безкомпромісну позицію та критику вже

з перших номерів «нервував» владу [Вегеш 1995, с. 9]. Редактором журналу став В. Гренджа-Донський, а «закулісними» редакторами й коректорами погодилися бути галичани А. Дівнич і О. Бадан [Ференц 2024, с. 239]. Згідно з вимогами поліції, для видання журналу необхідно було внести грошову заставу («кавцію») у розмірі 10000 чехословацьких крон; редактор вніс її 15 травня 1927 р. [Земський уряд 1928–1931, арк. 6].

Зі спогадів і щоденникових записів В. Гренджі-Донського вимальовується досить детальна картина щодо цензурних заборон його творчості, апогеєм яких стала історія з віршем «Розділили Україну поміж ворогів...». У щоденнику автор присвятив йому окремий допис під промовистою назвою «За один вірш три місяці тюрми». Письменник зазначав, що за публікацію цього твору, у якому він написав про поділ українських земель між Польщею, Румунією та Чехословаччиною («її підперли штиками з обидвох боків Карпат»), ужгородський трибунал засудив його до тримісячного ув'язнення. У щоденниковому записі від 20 вересня 1930 р. В. Гренджа-Донський так підсумував цей процес: «Сьогодні судив Україну чеський суд» [Гренджа-Донський 1988, с. 86]. Як згадував поет, попри всі зусилля адвоката Ю. Брацайка, суд виніс обвинувальний вирок для нього і для колишнього відповідального редактора журналу І. Мешка, якого за вміщення цієї поезії в журналі засудили на два місяці тюрми. Цей інцидент ледь не коштував

В. Гренджі-Донському посади в Підкарпатському банку, де він працював, оскільки директор запропонував звільнити його; зрештою, йому заборонили надалі підписувати журнал своїм іменем [Гренджа-Донський 1988, с. 86].

Аналіз досліджень. Вірш «Розділили Україну поміж ворогів...», зокрема й історія його заборони, розглянуто в низці наукових розвідок. Б. Романенчук у передмові до першого тому творів В. Гренджі-Донського підкреслював, що поетові забороняли виступати публічно з бунтарськими віршами, чеська поліція називала його «русинським бунтарем» і конфіскувала вірші в газетах і журналах, а за поезію «Розділили Україну» автора засудили на три місяці тюрми [Романенчук Б. 1981, с. XVII]. У примітках до тому 3. Гренджа-Донська вказала, що крім зазначеного вірша чеська цензура конфіскувала ще два, назви яких на той час доньці поета не були відомі [Гренджа-Донський 1981, с. 433]. У дванадцятому томі йдеться про те, що цензура конфіскувала цей твір двічі – з № 10 (с. 15) і № 11 (с. 6) за 1928 р. [Гренджа-Донський 1992, с. 320].

Літературознавці оцінюють вірш «Розділили Україну...» як яскравий приклад громадянської лірики митця. М. Козак зауважувала, що в цій поезії зникає притаманний авторові м'який ліризм, натомість з'являється громадянський пафос, публіцистичність, схвильованість тону [Козак 1995, с. 36]. В. Шетеля, досліджуючи суспільно-виховний потенціал лірики поета, окреслив також і цензурну історію вірша – на основі публікації в «Нашій Землі» й щоденникових записів В. Гренджі-Донського [Шетеля 2015, с. 148]. Н. Ребрик писала про те, що досліджуваний вірш – це «поезія про світлу мрію поета – бачити Закарпаття в складі єдиної соборної України», за що його засудили на три місяці тюрми [Ребрик 2017, с. 113].

Дослідниця М. Фоллріхова у розвідці про редакторську працю В. Гренджі-Донського наводить важливу, на нашу думку, деталь: під час підготовки до друку в 11 номері другого річника часопису «Наша Земля» (від 25 листопада 1928 року, с. 6) вірш «Розділили Україну поміж ворогів...» мав підзаголовок «Пісня буковинця» [Follrichová 2012, с. 50]. Авторка також зазначає, що конфіскація випусків завдавала часопису значних фінансових втрат, оскільки редакція була змушена заново набирати текст і передруковувати тираж, через що доводилося звертатися до читачів із проханнями про фінансову допомогу [Follrichová 2012, с. 45].

З огляду літератури можемо зробити підсумок, що про факт конфіскації вірша «Розділили Україну поміж ворогів...» чеською цензурою зі сторінок журналу «Наша Земля» й подальше засудження В. Гренджі-Донського до трьох місяців ув'язнення дослідники писали переважно на основі спогадів і щоденникових записів письменника, а також публікацій у самому журналі. Опрацювання архівних документів дасть можливість доповнити інформацію про причини й механізм цензурних заборон щодо творів В. Гренджі-Донського в кінці 20-х рр. XX ст.

Мета статті – на основі архівних документів описати взаємодію В. Гренджі-Донського з чехословацькою цензурою в кінці 20-х рр. XX ст. (на прикладі історії вірша «Розділили Україну поміж ворогів...»).

Наше дослідження базується на документах, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області в м. Берегово: листування ужгородської крайової прокуратури із судом про заборону розповсюдження окремих номерів журналу «Наша Земля» за 1928 рік [Ужгородська крайова прокуратура 1928], про покарання редактора газети «Наша Земля» І. Мешка за вміщення в газеті конфіскованої статті автора В. Гренджі-Донського [Ужгородська крайова прокуратура 1929]; листування земського уряду Підкарпатської Русі про видання й закриття журналу «Наша Земля» [Земський уряд 1928–1931], а також розпорядження й циркуляри Міністерства юстиції Чехословаччини про порядок установлення цензури над періодикою [Ужгородська крайова прокуратура 1923–1924].

Методи дослідження. У дослідженні застосовано метод архівних пошуків для опрацювання документації чехословацького періоду; порівняльно-історичний метод – для зіставлення архівних джерел із мемуарами й відтворення перебігу цензурних переслідувань, текстологічний аналіз – для вивчення тексту документів і виявлення розбіжностей між оригіналом твору і його офіційним перекладом.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнній Чехословаччині діяв чітко налагоджений централізований механізм цензури: Міністерство юстиції через систему крайових прокуратур і місцевої поліції контролювало інформаційний простір, вилучало фрагменти публікацій і нерідко навіть вдавалося до конфіскації цілих накладів видань. Під пильним наглядом поліції перебували насамперед видання національних меншин і політичних опонентів уряду [Ужгородська крайова прокуратура 1923–1924, арк. 3], серйозну увагу приділяли комуністичній пресі, яка була особливо радикальною і в якій було найбільше проявів «антидержавної» риторики. Оскільки журнал «Наша Земля» мав радянське спрямування [Габор 2003, с. 328] і нерідко вміщував критичні публікації, то цензори були уважні до нього. У цьому часописі було заборонено кілька поетичних творів В. Гренджі-Донського. Донька поета писала, що конфіскація вірша в той час була «новиною на Закарпатті, бо поезій раніше ніколи не забороняли»; крім «Розділили Україну...», з «Нашої Землі» конфіскували ще три вірші, серед яких «Оце мій рідний край» (№ 4 за 1928 р.) і два, назви яких 3. Гренджа-Донська не змогла дізнатися (в № 10 за 1927 р., с. 7, а також № 10 за 1928 р., с. 15) [Гренджа-Донський 1988, с. 88–89]. Однак у дванадцятому томі, як ми вже зазначили вище, 3. Гренджа-Донська таки вказала, що тут був саме вірш «Розділили Україну...».

Твердження 3. Гренджі-Донської про винятковість ситуації із заборонами віршів цілком слушне, у чому переконуємося з публікацій в інших виданнях: у серпні 1925 р. в комуністичній «Карпатській прав-

ді» опублікували схожий за ідеями вірш автора К. Біжик «Пісня робітників і селян Західної України»:

*Наші сусіди, пани сусіди
нині торжествують.
Нас безборонних, нас безборонних
нищать і рабують:
Одні в Прикарпатській нашій Україні,
Другі в Буковині, треті в Галичині
На Холмщині і Волині.
Зате нам нині, зате нам нині
сумная година,
Купаєсь в крові, купаєсь в крові
бідная людина:
Тут людей вбивають, вішають-стріляють,
Але забувають (чи може не знають),
Що кінець собі зближають <...>*

[Біжик 1925, с. 2].

Хоч цей вірш навіть гостріший за «Розділили Україну...», однак цензура його пропустила.

Чим зумовлена така пильна увага саме до твору В. Гренджі-Донського і чому автора навіть засудили до тюремного ув'язнення? Відповідь на ці питання знаходимо в документах прокуратури, що стосуються конфіскації жовтневого й листопадового чисел «Нашої Землі» за 1928 р.

Як свідчать матеріали кримінальної справи, порушеної Ужгородською крайовою прокуратурою [Ужгородська крайова прокуратура 1928], поезію В. Гренджі-Донського слідчі розглядали в контексті ширшої антиурядової кампанії на сторінках часопису. Випуски журналу в жовтні й листопаді збіглися в часі з офіційним святкуванням 10-ліття створення Чехословацької Республіки. Натомість у «Нашій Землі» надрукували низку матеріалів, у яких відкрито критикували владу, неодноразово називали її «колоніальним режимом», писали про масове соціальне й національне безправ'я українців тощо. В архівних примірниках десятого номера часопису, що слугували речовими доказами для суду, цензори виділили червоним олівцем (така практика в цензурі преси того часу була звичною) десятки гострих критичних фрагментів, пронумерувавши їх римськими цифрами. Поруч із забороненими висловлюваннями публікацій політичного спрямування опинився й вірш «Розділили Україну поміж ворогів...» (цензор його позначив номером XVIII) [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 1–17]. На відміну від публіцистичних статей, з яких вилучали тільки окремі абзаци чи фрази, про твір В. Гренджі-Донського прокуратура вказала, що склад злочину містить «весь вірш»; щодо більшості конфіскованих фрагментів було зазначено, що автори публічно грубо зневажають республіку й чехословацький народ так, що це може поставити під загрозу загальний мир у республіці; крім того, йшлося про те, що автори публічно підбурюють проти Чехословацької держави та її самостійності [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 100 (зв.)].

Відзначимо один цікавий факт, який привернув нашу увагу в кримінальній справі: офіційний переклад поезії В. Гренджі-Донського чеською мовою, підготовлений для Міністерства юстиції, був

зроблений некоректно. І це, очевидно, також стало однією з причин такої суворой кваліфікації «злочину»: перекладач ще більше радикалізував зміст, адже назву й ключові рядки, які використані як рефрен у вірші, було перекладено як «Rozdělili Ukrajinu mezi **vrahy**» (тобто «Розділили Україну між **вбивцями**», а не «ворогами») [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 6–7].

Історія із заборонаю не завершилася конфіскацією тільки одного (жовтневого) випуску. В. Гренджа-Донський продемонстрував наполегливість (чи, з погляду влади, зухвалість) і вже в наступному (листопадовому) номері знову опублікував вірш «Розділили Україну поміж ворогів...», однак для підкреслення, що йдеться не про Чехословаччину, додав підзаголовок: «Пісня буковинця». Проте цензори були безкомпромісними: на збереженому в архіві примірнику одинадцятого номера знову бачимо офіційний штамп про конфіскацію на підставі закону про захист республіки [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 109], а вірш знову викреслений включно з назвою [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 112 (зв.)]. Цього разу крайова прокуратура в Ужгороді, окрім повторно надрукованого вірша, викреслила також матеріали про арешт редактора «Карпатської правди» і висловлювання про чеський імперіалізм [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 111 (зв.)]. У судовому діловодстві й надалі фігурував неправильний переклад: «Rozdělili Ukrajinu mezi **vrahy**» [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 107–108].

3 грудня 1928 р. суд постановив заборонити подальше розповсюдження номера «Нашої Землі» й знищити всі конфісковані примірники [Ужгородська крайова прокуратура 1928, арк. 120]. Однак до частини адресатів журнал таки надіслали, у чому можемо переконатися з примірника на вебсайті Національної бібліотеки Чеської Республіки: тут зберігається часопис із опублікованим віршем В. Гренджі-Донського [Гренджа-Донський 1928].

Рішенням про конфіскацію тиражу справа не завершилася, адже влада вирішила суворо покарати винуватців за зухвалість. Ужгородська крайова прокуратура 27 травня 1929 р. підготувала офіційний обвинувальний акт. Звинувачення висунули двом особам: відповідальному редакторові часопису «Наша Земля» І. Мешку¹ та авторові твору – банківському урядовцю В. Гренджі-Донському. Згідно з документом, прокуратура інкримінувала їм зумисне оприлюднення друкованого матеріалу, який раніше вже був обтяжений кримінальним вироком (конфіскацією). Такі дії правоохоронці кваліфікували як «порушення громадського спокою» на підставі § 14 ч. 1 та § 5 закону про охорону республіки від 19 березня 1923 р. [Ужгородська крайова прокуратура 1929, арк. 3].

В обвинувальному акті також зафіксовано лінію захисту обох фігурантів під час слідства.

¹ І. Мешко офіційно перебрав на себе функції відповідального редактора журналу з третього номера часопису за 1928 р. [Земський уряд 1928–1931, арк. 3]. Саме на його каденцію припали найгостріші цензурні конфлікти восени 1928 р.

В. Гренджа-Донський визнав свою провину, а І. Мешко переконував, що на момент виходу номера він не знав про конфіскацію того ж вірша в попередньому випуску журналу. Прокуратура категорично відкинула такі аргументи редактора, назвавши їх «простою відмовкою». Слідчий наголосив, що «абсолютно неймовірно», щоб відповідальний редактор невеликого часопису, який виходить лише раз на місяць, міг не знати про факт конфіскації номера свого ж видання. «З огляду на викладене і враховуючи зізнання обвинуваченого Гренджі-Донського, факт вчинення обома обвинуваченими дій, що містять склад кримінального правопорушення, зазначеного в обвинувальному акті, доведено, відтак обидва вони обвинувачені правомірно», – підсумовано в документі [Ужгородська крайова прокуратура 1929, арк. 3 (зв.)].

Ужгородська поліційна дирекція 28 січня 1929 р. заборонила видання часопису «Наша Земля» [Земський уряд 1928–1931, арк. 11]. Однак через пів року відбулася цікава спроба відновити журнал: у червні 1929 р. Давід Пфеффер – відомий в Ужгороді функціонер комуністичної партії та адміністратор газети «Карпатська правда» – повідомив владу, що викупив права на часопис у В. Гренджі-Донського й планує відновити його випуск. Проте поліція відхилила цю заявку, оцінивши її як спробу комуністів зробити з «Нашої Землі» заміну «Карпатській правді», вихід якої на той час був зупинений [Земський уряд 1928–1931, арк. 12]. Разом із правами на журнал до Д. Пфеффера перейшло й право власності на грошову заставу – 10000 крон. Оскільки часопис остаточно ліквідували, Д. Пфеффер через свого адвоката розпочав процес повернення цих коштів. Після тривалих бюрократичних перевірок правомірності передачі прав улітку 1931 р. – через

понад два роки після заборони «Нашої Землі» – заставу офіційно повернули новому власнику.

Висновки. На основі аналізу архівних документів можемо твердити, що безпрецедентно суворе покарання В. Гренджі-Донського (три місяці ув'язнення) було зумовлене не стільки самим змістом вірша «Розділили Україну поміж ворогів...» чи спробою його вперше опублікувати в журналі «Наша Земля», скільки відкритим недотриманням рішення суду. Звинувачення базувалося на свідомому повторному оприлюдненні матеріалу, який влада вже конфіскувала в попередньому номері часопису, що було кваліфіковано як зухвале порушення громадського спокою та закону про охорону республіки.

Вирішальну роль у цензурному переслідуванні відіграв несприятливий суспільно-політичний контекст, оскільки публікація вірша збіглася в часі з офіційним святкуванням десятиліття з часу створення Чехословацької Республіки. На тлі інших публіцистичних матеріалів журналу «Наша Земля», які гостро критикували владу, цензори сприйняли твір В. Гренджі-Донського не як абстрактний художній образ чи поетичну мрію про соборність, а як політичний маніфест і зазіхання на цілісність держави. Про це свідчить і той факт, що схожі або навіть гостріші за змістом поезії інших авторів (наприклад, К. Біжик), цензура раніше пропускала.

Категоричність звинувачень щодо В. Гренджі-Донського була підсилена некоректним офіційним перекладом вірша чеською мовою: переклад слова «ворогів» як «vrahy» (вбивці) суттєво радикалізував текст в очах чеських чиновників, які могли не володіти українською мовою. Поєднання проаналізованих чинників у результаті призвело не тільки до тюремних вироків, а й до заборони журналу «Наша Земля».

Література

- Біжик К. Пісня робітників і селян Західної України. *Карпатская правда*. 1925. 2 серп. (№ 26). С. 2.
- Вегеш М. М., Турияница В. В. У вінок шани і визнання. Ужгород : Ужгородський державний університет, 1995. 36 с.
- Габор В. В. Українські часописи Ужгорода (1867–1944): історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2003. 564 с.
- Гренджа-Донський В. Розділили Україну поміж ворогів... (Пісня буковинця). *Наша Земля*. 1928. № 11. С. 6. URL: <http://kramerus.nkp.cz/kramerus/handle/ABA001/32597936> (дата звернення: 17.04.2026).
- Гренджа-Донський В. Твори. Т. 1. Шляхом терновим: Поезії. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон : Карпатський Союз, Інк., 1981. XXVI+456 с.
- Гренджа-Донський В. Твори. Т. 10. Спогади. Листи. Зібрала, впорядкувала і доповнила Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон : Карпатський Союз, Інк., 1988. VII+518 с.
- Гренджа-Донський В. Твори. Т. 12. Додаткові твори. Бібліографія. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон : Карпатський Союз, Інк., 1992. X+434 с.
- Земський уряд Підкарпатської Русі в Ужгороді. Переписка з Ужгородською поліційною дирекцією про видавництво і закриття журналу «Наша земля» (1928–1931). *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 21, оп. 3, спр. 78.
- Козак М. Ю. Жанрово-стильові особливості лірики В. Гренджі-Донського 20–30 рр. *Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1897–1974) (16 грудня 1994 року, м. Ужгород)*. Ужгород, 1995. С. 35–36.
- Лісовий П. М. Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років. Львів : Видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1982. 142 с.
- Ліхтей І. М. Українськомовна періодична преса на Закарпатті доби Чехословаччини (1919–1939). *Carpatica – Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Півден-*

но-Східної Європи. 1993. № 2. С. 204–209.

12. Ребрик Н. Літературна творчість В. Гренджі-Донського як явище новітньої закарпатоукраїнської літератури. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2017. № 9. С. 111–117.

13. Романенчук Б. Василь Гренджа-Донський (23.4.1897 – 25.11.1974). *Твори. Т. 1. Шляхом терновим: Поезії. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська*. Вашингтон : Карпатський Союз, Інк., 1981. С. XI–XXVI.

14. Тіхий Ф. Ужгород 1923: Спогади / переклад з чеської Л. Мольнар; передмова Л. Белея. Перечин : Фірма «Ріка», 1992. 47 с. (Серія «До джерел»).

15. Ужгородська крайова прокуратура. Листування з Ужгородським крайовим судом про заборону розповсюдження окремих номерів журналу «Наша Земля» за 1928 рік. *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 31/11с, оп. 3, спр. 117.

16. Ужгородська крайова прокуратура. Листування з Ужгородським крайовим судом про покарання редактора газети «Наша Земля» Мешка Івана за вміщення в газеті конфіскованої статті автора Гренджі-Донського (1929). *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 31/11с, оп. 3, спр. 118.

17. Ужгородська крайова прокуратура. Розпорядження і циркуляри Міністерства юстиції Чехословаччини про порядок встановлення цензури над періодичною пресою (1923–1924). *Державний архів Закарпатської області*. Ф. 31/11с, оп. 4, спр. 25.

18. Ференц Н. Літературна критика в журналі «Наша земля». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. № 2 (52). С. 239–247. DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).239-247.

19. Шетеля В. Суспільно-виховний потенціал лірики В. Гренджі-Донського 20–30-х рр. (на матеріалі журналів «Пчілка» та «Наша земля»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2015. № 20. С. 145–151.

20. Follrichová M. Василь Гренджа-Донський – редактор і співробітник журналу «Наша земля» (1927 – 1928). *Žurnalistika, médiá, spoločnosť* #2. ред. Miloš Horváth. Bratislava : STIMUL, 2012. С. 30–53. ISBN 978-80-8127-061-1.

References

1. Bizhyk K. (1925) Pisnia robotnykiv i selian Zakhidnoi Ukrainy [Song of the Workers and Peasants of Western Ukraine]. *Karpatskaia pravda*. 2 serp. (№ 26). S. 2 [in Ukrainian].

2. Vehesh M.M., Turianytsia V.V. (1995) U vinok shany i vyznannia [In the Wreath of Honor and Recognition]. Uzhhorod: Uzhhorodskyi derzhavnyi universytet. 36 s. [in Ukrainian].

3. Habor V.V. (2003) Ukrainski chasopysy Uzhhoroda (1867–1944): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Ukrainian Periodicals of Uzhhorod (1867–1944): A Historical and Bibliographic Study]. Lviv. 564 s. [in Ukrainian].

4. Grendzha-Donskyi V. (1928) Rozdilyly Ukrainu pomizh vorohiv... (Pisnia bukovyntsia) [They Divided Ukraine Among Enemies... (Song of the Bukovynian)]. *Nasha Zemlia*. № 11. S. 6. URL: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/32597936> [in Ukrainian].

5. Grendzha-Donskyi V. (1981) Tvory. T. 1. Shliakhom ternovym: Poezii [Works. Vol. 1. The Thorny Path: Poetry]. Zibrala i vporiadkuvala Zirka Grendzha-Donska. Vashynhton: Karpatskyi Soiuz, Ink. XXVI+456 s. [in Ukrainian].

6. Grendzha-Donskyi V. (1988) Tvory. T. 10. Spohady. Lysty [Works. Vol. 10. Memoirs. Letters]. Zibrala, vporiadkuvala i dopovnila Zirka Grendzha-Donska. Vashynhton: Karpatskyi Soiuz, Ink. VII+518 s. [in Ukrainian].

7. Grendzha-Donskyi V. (1992) Tvory. T. 12. Dodatkovy tvory. Bibliohrafiia [Works. Vol. 12. Additional Works. Bibliography]. Zibrala i vporiadkuvala Zirka Grendzha-Donska. Vashynhton: Karpatskyi Soiuz, Ink. X+434 s. [in Ukrainian].

8. Zemskyi uriad Pidkarpatskoi Rusi v Uzhhorodi (1928, 1931). Perepyska z Uzhhorodskoiu politsiinoiu dyreksiieiu pro vydavnytstvo i zakryttia zhurnalu «Nasha zemlia» (1928–1931) [Correspondence with the Uzhhorod Police Directorate regarding the Publication and Closure of the «Nasha Zemlia» Magazine (1928–1931)]. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. F. 21, op. 3, spr. 78 [in Ukrainian].

9. Kozak M.Yu. (1995) Zhanrovo-stylovi osoblyvosti liryky V. Grendzhi-Donskoho 20–30 rr. [Genre and Stylistic Features of V. Grendzha-Donskyi's Lyrics of the 1920s and 1930s]. Tezy dopovidei ta povidomlen pershoi naukovoï konferentsii... Uzhhorod. S. 35–36 [in Ukrainian].

10. Lisovyi P.M. (1982) Komunistychna presa Zakarpattia 20–30-kh rokiv [Communist Press of Transcarpathia in the 1920s and 1930s]. Lviv: Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho ob'iednannia «Vyshcha shkola». 142 s. [in Ukrainian].

11. Likhitei I.M. (1993) Ukrainskomovna periodychna presa na Zakarpatti doby Chekhoslovachchyny (1919–1939) [Ukrainian-Language Periodical Press in Transcarpathia During the Czechoslovak Era (1919–1939)]. *Carpatica – Karpatyka*. № 2. S. 204–209 [in Ukrainian].

12. Rebyk N. (2017) Literaturna tvorchist V. Grendzhi-Donskoho yak yavyshche novitnoi zakarpatoukrainskoi literatury [Literary Creativity of V. Grendzha-Donskyi as a Phenomenon of the Modern Transcarpathian-Ukrainian Literature]. *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv*. № 9. S. 111–117 [in Ukrainian].

13. Romanenchuk B. (1981) Vasyl Grendzha-Donskyi (23.4.1897 – 25.11.1974) [Vasyl Grendzha-Donskyi

(23.4.1897 – 25.11.1974)]. Tvory. T. 1. Shliakhom ternovym: Poezii. Vashynhton: Karpatskyi Soiuz, Ink. S. XI–XXVI [in Ukrainian].

14. Tikhyi F. (1992) Uzhhorod 1923: Spohady [Uzhhorod 1923: Memoirs]. Perechyn: Firma «Rika». 47 s. [in Ukrainian].

15. Uzhhorodska kraiova prokuratura (1928). Lystuvannia z Uzhhorodskym kraiovym sudom pro zaboronu rozpovsiudzhennia okremykh nomeriv zhurnalu «Nasha Zemlia» za 1928 rik [Correspondence with the Uzhhorod Regional Court regarding the Ban on the Distribution of Certain Issues of the «Nasha Zemlia» Magazine for 1928]. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. F. 31/11s, op. 3, spr. 117 [in Ukrainian].

16. Uzhhorodska kraiova prokuratura (1929). Lystuvannia z Uzhhorodskym kraiovym sudom pro pokarannia redaktora hazety «Nasha Zemlia» Meshka Ivana za vmishennia v hazeti konfiskovanoi statti avtora Grendzhi-Donskoho [Correspondence with the Uzhhorod Regional Court regarding the Punishment of the Editor of the «Nasha Zemlia» Newspaper Ivan Meshko for Including a Confiscated Article by the Author Grendzha-Donskyi]. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. F. 31/11s, op. 3, spr. 118 [in Ukrainian].

17. Uzhhorodska kraiova prokuratura (1923–1924). Rozporiadzhennia i tsyrkuliary Ministerstva yustytzii Chekhoslovachchyny pro poriadok vstanovlennia tsenzury nad periodychnoyu presoju [Orders and Circulars of the Ministry of Justice of Czechoslovakia on the Procedure for Establishing Censorship over the Periodical Press]. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti. F. 31/11s, op. 4, spr. 25 [in Ukrainian].

18. Ferents N. (2024) Literaturna krytyka v zhurnali «Nasha zemlia» [Literary Criticism in the «Nasha Zemlia» Magazine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia*. Vyp. 2 (52). S. 239–247. DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).239-247 [in Ukrainian].

19. Shetelia V. (2015) Suspilno-vykhovnyi potentsial liryky V. Grendzhi-Donskoho 20–30-kh rr. (na materialy zhurnaliv «Pchilka» ta «Nasha zemlia») [Socio-Educational Potential of V. Grendzha-Donskyi's Lyrics of the 1920s and 1930s (Based on the Material of «Pchilka» and «Nasha Zemlia» Magazines)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. № 20. S. 145–151 [in Ukrainian].

20. Follrichová M. (2012) Vasyl Grendzha-Donskyi – redaktor i spivrobotnyk zhurnalu «Nasha zemlia» (1927 – 1928) [Vasyl Grendzha-Donskyi - Editor and Contributor to the «Nasha Zemlia» Magazine (1927–1928)]. *Žurnalistika, médiá, spoločnosť* #2. Bratislava: STIMUL. S. 30–53 [in Ukrainian].

«THEY DIVIDED UKRAINE AMONG ENEMIES...»: FROM THE HISTORY OF V. GRENZHA-DONSKYI'S INTERACTION WITH CZECHOSLOVAK CENSORSHIP

Abstract. The article investigates the history of censorship bans on the works of the Ukrainian writer and journalist V. Grendzha-Donskyi during the First Czechoslovak Republic. The relevance of the study is due to the fact that the issue of censorship of the Ukrainian-language press in Transcarpathia in the 1920s and 1930s remains studied primarily on the basis of memoirs, diaries, and press publications, while official archival sources have largely remained overlooked. The purpose of the paper is to outline the censorship history of V. Grendzha-Donskyi's poem «They divided Ukraine among enemies...» based on archival documents in the context of the writer's interaction with Czechoslovak censorship in the late 1920s. It has been found out that a strict mechanism of control over periodicals operated in interwar Czechoslovakia. It is established that the confiscation of the poem in the October (No. 10) and November (No. 11) issues of the magazine in 1928 coincided with the celebration of the tenth anniversary of the Czechoslovak Republic. The censors interpreted the poetry as a direct political manifesto and public incitement, which violated the law on the protection of the republic. Textual analysis of the criminal case revealed that the categorical nature of the accusations was reinforced by an incorrect translation of the poem into Czech: the Ukrainian word «enemies» was translated as «vrah» (murderers), which artificially radicalized the text. Based on the analysis of the documents, it was found that the unprecedented sentence of the Uzhhorod tribunal – three months in prison for V. Grendzha-Donskyi and two months for the editor I. Meshko – was caused not so much by the content of the poem itself as by the non-compliance with the court decision: the republication of the confiscated poem in the next issue was perceived as an intentional breach of the peace. The complex combination of an unfavorable political context, disregard for prohibitions, and a translation error led to the trial of the authors and the liquidation of the magazine by the police directorate.

Keywords: press censorship, Czechoslovak Republic, Subcarpathian Rus, «Nasha Zemlia» magazine, Vasyl Grendzha-Donskyi.

© Шаркань В., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Василь Шаркань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, директор НДІ історичного й ареального мовознавства ім. В.В. Німчука Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; vasyi.sharkan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

Vasyl Sharkan – Candidate of Philology, Associate Professor in the Department of Journalism, Director of the V. Nimchuk Research Institute of Historical and Areal Linguistics at Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; vasyi.sharkan@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

АРХІТЕКТОНІКА ПРОМОВ ІСТОРИЧНИХ ОСІБ У ТВОРІ Т. ЛІВІЯ «ІСТОРІЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(56)

УДК 811.124'38:94(37)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.\(56\).224-231](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.2.(56).224-231)

Швед Е. Архітектоніка промов історичних осіб у творі Т. Лівія «Історія»: кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. Останні десятиліття характеризуються посиленням уваги науковців до проблем лінгвостилістики, що черпає свої витoki з античної риторики. Метою аналізу у запропонованій статті є комплексне дослідження специфіки архітектоніки промов історичних персоналій, їх композиції, що теж є предметом стилістики. Предмет дослідження – промови історичних осіб, які відомий римський історіограф та ритор за покликанням вводить у свій фундаментальний твір «*Ab urbe condita*». Самі промови є цінним історичним джерелом та зразками античного ораторського мистецтва. Актуальність дослідження полягає у тому, що у вітчизняній науці тематика архітектоніки промов досліджена ще не в достатній мірі; промови першої декади твору у цьому плані ще не були піддані системному аналізу. У статті розглянуто мистецтво проектування промов Т. Лівієм. Дослідження засвідчує, що серед промов переважають дорадчі, у яких мова йде про перемир'я, захист вітчизни, війну, зрівняння у правах патриціїв та плебеїв. У тексті першої декади твору дві судові промови: звинувачувальна (*accusatio*) та промова на захист (*defensio*). Автор добре усвідомлює важливу роль у мистецтві переконання зачинів промов, тому будує їх відповідно до теорії Цицерона, що передбачає: налаштування слухачів на прихильність, виклад фактів та повідомлення суті справи. Дослідження дало можливість простежити еволюцію майстерності побудови зачинів, – якщо зачини перших книг містять лише якийсь один елемент вступу, то починаючи з промов кінця третьої книги автор дотримується уже двох, а то й трьох ціцеронівських вимог. Лівій добре усвідомлює, що промова не матиме успіху, якщо мовець не завоює прихильності аудиторії, розпочинає промови з того, що близьке та зрозуміле слухачам. Як засвідчує спостереження, найзначніша частка аргументів припадає на основну частину промови (*argumentatio*), яка в свою чергу поділяється на дві підчастини: пояснення та переконання. Лівій добре усвідомлює важливість логізованого підходу, – словесна досконалість неможлива без досконалості думки. Цей підхід у промовах проявився в умілому застосуванні законів формальної та діалектичної логіки. Завершальні частини промов (*conclusio*) містять короткий перелік основних тез промов, патетичну частину, що є найчастіше зверненням до богів та висновком, розрахований на здобуття прихильності аудиторії. У статті подано схему побудови дорадчої промови (*suasio*) у творі, а також схему архітектоніки звинувачувальної промови (*accusatio*) та промови на захист (*defensio*). Дослідження засвідчило, що промови першої декади завдяки умілій композиції у поєднанні з відповідними мовно-стилістичними засобами постають перед читачами як художній твір та є добре підпорядковані основній меті риторики – мистецтву аргументації.

Ключові слова: риторика, лінгвостилістика, Давній Рим, Тіт Лівій, «Історія», архітектоніка промов.

Формулювання проблеми. Відомий римський історик Тіт Лівій жив у період початку «золотого віку» римської держави. Епоха правління Октавіана Августа характерна завершенням періоду громадянських воєн та встановленням тривалого миру. Август сприяв активній забудові Риму, розквіту культури та літератури. Та це була лише зовнішня сторона його правління, встановлення принципату привело до становища у країні, коли формально зберігалась республіка, та фактично влада зосереджувалась у руках імператора, що призвело до викорінення демократичних свобод. Саме в цей час довелося жити Тіту Лівію – історіографу, наділеному талантом оратора. Оскільки описувати сучасні події було ризиковано, Лівій увесь свій дар ритора зосередив на минулих подіях. Історіографія цього періоду характерна стилістичною майстерністю, уміло укладеними промовами. Сам автор народився у м. Падуї, походив із благородного роду та отримав хорошу освіту оратора. Його масштабна історична праця «*Ab urbe condita*» («Від заснування міста») охоплює 745 років та подає історію Риму від легендарних часів до його сучасності. Робота, над якою автор працював більше 40 років, складається із 142 книг. Прагнучи урізноманітнити опис

подій, Лівій вводить у текст твору значну кількість літературно опрацьованих промов історичних персоналій. Ці промови написані за всіма правилами та канонами античної риторики, наділені чіткою композицією, аргументацією та стилістичною різноманітністю. Саме у них у найбільш значній мірі розкрився ораторський дар автора.

Цінність та важливість досліджуваного матеріалу зумовлена двома аспектами – науковим, – вони є джерелом історії та ідеології, відображають політичні конфлікти та риторичним, – є зразками римського красномовства, наділені класичною структурою ораторського виступу та використанням різноманітних стилістичних фігур.

Аналіз досліджень. Протягом століть дослідники розуміли, що цінним матеріалом у плані дослідження досягнень античної риторики є твір Т. Лівія «*Ab urbe condita*» чи скорочено в українському перекладі «Історія», що наповнений великою кількістю промов історичних осіб, які укладені автором з винятковою риторичною майстерністю. Ще античні дослідники такі як Тацит, Сенека, Квінтіліан захоплювались мовою Лівія, підкреслювали майстерність їх композиції. Дослідженню цих проблем присвятили свої праці такі науковці: Г. Бернгарді,

Т. Бурк, В. Кроль, М. Шанц, Р. Фолькман, В. Вакернагель [Бернгарді 1850; Бурк 1967; Кроль 1940; Шанц 1914, Фолькман 1885; Вакернагель 1888]. Вищенаведені праці присвячені в основному дослідженню архітекτονіки та лінгвостилістики усіх промов твору, за винятком першої декади. Лише окремі помітки стосовно риторичної майстерності побудови промов першої декади наводить науковець Т. Бурк [Бурк 1967] і Л. Кюнаст [Кюнаст 1871]. Проблема лінгвостилістики промов першої декади отримала часткове висвітлення у праці Е. Швед, О. Дацьо, О. Яцків [Швед, Дацьо, Яцків 2024].

Внесок Т. Лівія у риторичну науку та питання архітекτονіки промов першої декади системно ще не досліджувалися.

Мета статті, завдання. Виходячи з цих міркувань, ми поставили за мету дослідити специфіку лінгвостилістики та риторики промов першої декади «Історії», зокрема, архітекτονіку промов історичних персоналій як фактора аргументації та джерела характеристики історичних діячів. Актуальність дослідження полягає у тому, що у науковій літературі відсутнє комплексне наукове вивчення цієї проблеми. Матеріалом дослідження слугують промови історичних осіб (консулів, полководців, народних трибунів) першої декади твору Т. Лівія «Ab urbe condita», що у сумі складають 914 Вайсенборнівських рядків [Вайсенборн 1876; Вайсенборн 1910].

Методи та методика дослідження. Методологічна основа дослідження базується на методи диференційного, дистрибутивного аналізу, у роботі застосовані когнітивні підходи, використана компонента та контекстна методика лінгвістичного аналізу із застосуванням описового методу, що базується на прийомах класифікації та систематики, статистики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження архітекτονіки промов, їх композиції теж є предметом стилістики. Від звука через зв'язкові ступені аж до абзацу, строфи, більших частин літературно-художнього цілого – уся ця багатоманітність мовних побудов складає структурні одиниці і єдності складної словесно-художньої композиції. Як відомо, композиція та архітектоніка якнайтісніше пов'язані з цільовою установкою мовця. У попередньому нашому дослідженні ми зупинилися на аналізі стилістичної зовнішньої форми промов, тобто мовного оформлення [Швед, Дацьо, Яцків 2025].

Стаття присвячена системному дослідженню мистецтва проектування промов Т. Лівієм. Як відомо, вивчення лінгвостилістики промов без аналізу композиційно-стилістичної структури тексту є неповним. Такий екстралінгвістичний компонент стилю як композиція цілого є теж свого роду лінгвостилістичним засобом, саме цей фактор лежить в основі побудови промови.

Серед досліджуваних промов переважають дорадчі (suasio), завданням яких є переконати прийняти чи відхилити якісь рішення залежно від мети чи ситуації. Мова у таких промовах першої декади

йде про перемир'я, захист вітчизни, війну, зрівняння у правах патриціїв та плебеїв. Є дві промови, що мають за мету відрадити: це – промова Камілла проти переселення римлян у Веї та промова Аппія Клавдія проти прийняття законів Ліцінія і Секстія.

Крім дорадчих промов, Лівій вводить у текст твору першої декади дві судові промови, – звинувачувальну (accusatio) та промову на захист (defensio).

Ще античні дослідники підкреслювали важливу роль у риториці умілого розташування матеріалу, звертали увагу не тільки на ясність та чіткість викладу, але й на особливу послідовність його подачі, – щоб істотне і важливе само впадало у вічі, захоплювало увагу, а не вигідні аспекти затушовувались та згладжувались.

У німецького дослідника В. Вакернагеля знаходимо майстерний синтез та пояснення всього вчення античних про архітекτονіку промов [Вакернагель 1888, с. 367–403]. У дослідженні ми використали термінологію, запропоновану цим вченим.

Особлива роль у вченні Ціцерона належить зачинам, як елементам архітекτονіки промов. Відповідно до вчення Ціцерона зачин повинен налаштовувати слухача на доброзичливість, уважність та бажання зрозуміти суть виступу. Тобто, зачин можемо умовно розділити на три частини:

1. Captatio benevolentiae, – Налаштування на прихильність.
2. Narratio facti, – Виклад фактів.
3. Expositio, – Зав'язка, змалювання суті.

Вступ промови повинен зробити слухача прихильним, коротко окреслити суть та запелювати до розуму слухача. Дослідження принципів побудови зачинів чотирнадцяти промов, починаючи з II книги та закінчуючи X-ою, дало можливість прослідкувати еволюцію їх майстерності. Зачини перших книг твору містять найчастіше лише якийсь один елемент вступу, що вимагається теорією Ціцерона. Так, до прикладу, зачин промови консула П. Валерія до квіритів /III, 17, 2/ та консула Л. Кв. Цінцінната /III, 19, 6/ містить лише narrati facti, – коротко окреслює основну думку, – промова починається одразу із викладу суті справи. Дещо нетрадиційний зачин, співзвучний із зачином ціцеронівських «Катілінарій» маємо у промові М. Мн. Капітолійського до квіритів: «quo usque tandem ignorabitis vires vestras...» /VI, 18, 5/, – доки врешті-решт не будете усвідомлювати свою силу...

Починаючи з промов кінця III книги, у побудові зачинів автор «Історії» дотримується вже двох, а то й трьох ціцеронівських вимог. Ось зразок такого зачину: *Etsi mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum tamen cum pudore summo in conspectum vestrum processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule ad moenia Urbis Romae inpune armatos venisse!* /III, 67, 1/, – Хоч я і не визнаю за собою жодної провини, однак, стоячи тут перед вами, згораю від сорому. Відтепер і ви знаєте, і нащадкам вашим буде відомо, що екви і вольски, слабші від яких можуть бути хіба що одні герніки, у четверте консульство Тита Квінкція із зброєю

в руках, безкарно наблизились до стін Риму! У цьому зачині вже маємо *captatio benevolentiae*, – делікатний натяк на скромність налаштовує слухачів прихильно до мовця. У другій частині дуже цікаво передано *narratio facti*, яке ставить за мету зробити слухача уважним (*attentum*). Це досягається тим, що Лівій вводить таку форму речення, яка створює враження ніби те, що може статись, вже сталося.

Справа, про яку іде мова у зачині промови Г. Канулея до громадян /IV, 3, 2–5/, близька слухачам, стосується їх інтересів і тому відразу ж викликає прихильність та увагу; у вступі подана також основна ідея. Лівій добре усвідомлює чення античних про те, що промова не буде мати успіху, якщо мовець не завоює симпатію аудиторії і це повинно статись якнайшвидше, – розпочинає промови з того, що близько та зрозуміле слухачам, привертає увагу приємними для них речами. Зачин промови А. Клавдія до плебей побудований дуже вміло: починається із приємної для слухачів справи, – мови про призначення плати воїнам. Мовець підкреслює своє задоволення з приводу цієї події і разом з тим намагається викликати обурення, стверджуючи, що трибуни проти оплати служби солдат. У такий спосіб досягається прихильність, увага та розуміння воїнів. А зачин промови П. Семпронія до народу /IX, 34, 1–5/ є чи не найкращим зразком уміння викликати прихильність до оратора. Усі чотири речення зачину містять перелічення всіх справ, у здійсненні яких найбільш зацікавлені плебей, – оратор починає мову з того, що цікавить, хвилює маси, а це в свою чергу викликає емоційне ставлення до справи. Як свідчать наведені зразки, Лівія повністю можна віднести до істориків, що є «корисні» для оратора. Щодо структури, то превалюють зачини двох чи трьох речень. Самі ж зачини побудовані симетрично до розміру промови, до прикладу, промова П. Семпронія – велика за об'ємом, має зачин із чотирьох речень, а М. Мн. Капітолійського до патриціїв – лише з одного речення. Початковим реченням промов є найчастіше підрядне умовне чи наслідкове.

Головна частина промови (*disputatio*) розгортає та аргументує основну думку. Вона тісно переплетена з засобами логіки та психології промов. Хоча зачини та кінцівки відіграють немалу роль у аргументації, проте найзначніша частина аргументів припадає на основну частину промови, яка так і називається *argumentatio* чи *disputatio* і ділиться на дві підчастини: пояснення та переконання. Оскільки основним у ораторському мистецтві є вміння переконати, то зрозумілою є важлива роль у промовах раціонального начала, логіки викладу думок. На важливості логізованого підходу у риторичі неодноразово наголошував Арістотель. Словесна досконалість не можлива без досконалості думки. Якими б майстерними та переконливими не були мовні засоби експресії, якщо у промові відсутній чіткий, послідовний, логічний виклад думки, вона навряд чи досягне своєї мети.

Логізований підхід у промовах Лівія проявився в умілому застосуванні законів формальної

та діалектичної логіки, способів аргументації, найрізноманітніших засобів переконання. Самі промови є відображенням діалектичної логіки, – боротьби плебей за свої права. Оратори глибоко обізнані з предметом розмови, виклад матеріалу йде від простого до складного, від відомого до невідомого, думка подається у тісному зв'язку з життєвими обставинами. Мовці Лівія дотримуються важливого положення діалектичної логіки: істинності та конкретності; принцип конкретності базується на врахуванні інтересів аудиторії. Успіху ораторів сприяє і дотримання законів формальної логіки. Першочергову роль у мистецтві переконання відіграє закон тотожності, що вимагає чіткості думки, вказує на те, що протягом усієї промови слід мати на увазі саме цей конкретний предмет думки, тобто допомагає виділити смислове ядро промови. Майстерність побудови полягає перш за все у тому, як мовець зумів розташувати всі побічні аргументи навколо основної думки. Про що б мовець не говорив у промовах, він завжди має на увазі їх лейтмотив. Ось, до прикладу основна думка промови Камілла до громадян про не переселення у Веї повторюється у найрізноманітніших формулюваннях, спіралеподібно рухаючись по всій промові:

1. ...*quippe in sua sede maneret patria* /V, 51, 2/, – ... щоб батьківщина залишалася там, де була.

2. ...*si una cum Gallis urbem Romam relicturi fuimus* /V, 52, 12/, – ... якщо ми збираємося покинути місто Рим разом з галлами.

3. ...*hic omnes propitii manentibus vobis dei* /V, 54, 7/, – ... тут всі боги, готові помагати, якщо ви тут залишитесь.

Таке уміле спіралеподібне розташування основного тезису спостерігаємо в усіх промовах, а особливо у промовах IV–X книг «Історії». Це сприяє не лише чіткості викладу промов, але й апелює до свідомості слухачів, допомагає зосередитись на основній думці виступу.

Умовою застосування закону виключення третього є наявність категоричної альтернативної ситуації. Саме така ситуація склалась у промові М. Мн. Капітолійського: *Audendum est aliquid universis and omnia singulis patienda* /VI, 18, 7/, – Всім вам разом необхідно наважитись на щось, чи ви кожен окремо змушені будете це все терпіти. Аналогічний зразок можемо навести з промови Ап. Клавдія до плебей: *Aut non suspici bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani* /V, 4, 9/, – Або не слід було взагалі розпочинати війну, або вести її згідно з гідністю римського народу. Як свідчать вище наведені зразки, таке застосування закону допомагає виявити протиріччя, знайти правильне вирішення проблеми.

В узусі Лівія й інші закони формальної логіки, зокрема, закон достатньої підстави, – усі положення промов обґрунтовуються за допомогою точних даних, фактів із життя самих слухачів.

Серед умовиводів, тобто форм мислення, в яких із одного чи кількох істинних суджень – засновків на основі певних правил виводу отримуємо нове судження–висновок, переважають індуктив-

ні. Пояснити це можна, очевидно, тим, що спосіб аргументації індукцією простіший, доступніший широкому загалу, змушує мислити аудиторію в унісон з мовцем та самій робити відповідні висновки. У досліджуваних промовою категоричні судження, як правило, не висувуються, а найчастіше доводяться. Класичним зразком у цьому плані може слугувати уривок із промови консула П. Валерія, логіка якого базується на індукції: *Juppiter optimus maximus, Juno regina et Minervaa ... obsidentur. Castra servorum publicos vestros penates tenent. Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce, supra fotum curiamque. Non quidquid patrum plebisque est omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum?* /III, 17, 3–5/, – Юпітер всеблагий, всемогутній, Юнона цариця, Мінерва оточені. Військові табори і ваші території захоплені. Стільки ворогів не тільки в середині міста, але й у храмі, на форумі і курії. То ж чи не слід патріціям та плебеям, усім озброєним взятись до зброї, звільнити і принести мир у це найсвятіше місто?

Як ілюструє цей приклад, є чіткий доказ, логіка якого базується на індукції, – оратор за допомогою простого перелічення причин приводить слухачів до висновку, що виражається риторичним питанням. Проблема логізації промов є дуже обширною та передбачає окремий детальний аналіз, що стане в перспективі тематикою подальших наших досліджень.

У цій статті розглянемо результати вивчення специфіки заключних частин промов завершень.

Заключна частина (*conclusio*) згідно з теорією Цицерона, повинна відображати щирість почуттів, могутність пафосу. Демосфен же надавав перевагу кінцівкам у стриманих, спокійних тонах. Як ж кінцівки промов у Лівія, чи відповідають вони за будовою трюхелементній структурі *conclusio* у Цицерона, яка є обернено пропорційною до структури зачину? Як відомо, завершальна частина повинна містити:

- 1) короткий перелік основних тез промови (*recapitulatio*);
- 2) патетичну частину;
- 3) завершення – висновок, розраховане на прихильність аудиторії.

Лівію властиве введення у завершення звертань, вигуків, зокрема, звертань до богів, маючи на меті викликати цим емоційне ставлення до сказаного. Наведемо кілька зразків таких завершень:

1. *Quod cum ita sit, quae malum! ratio est expertis alia experiri, cum iam virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii foro ... hic Vestae ignes, hic ancilla caelo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dei* /V, 54, 6–7/, – Таким чином, коли такий стан справ, що перешкоджає! Сам розсудок підказує, коли така є ваша мужність, коли ви вже стільки всього здолали, невже у цьому місці доля не буде прихильною до вас? Тут Капітолій, де колись була знайдена люд-

ська голова, це місце керівне у всіх справах держави ... тут вогні Вести, тут щити, скинені з неба, тут всі боги сприятимуть вам, якщо ви залишитесь їм вірними. Це закінчення промови Камілла містить повтор основної думки, звернення до богів сприяє патетиці, що у значній мірі передає щирість почуттів мовця.

2. *Romule pater, ... iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuis ingressus exercitus est. Primus ergo consul quantum mortalis deo possum, te ac tua vestigia sequar!* /III, 17, 6/, – Батьку Ромуле ... повели нам іти тим же шляхом, яким ти, вождь, йшов і вів своє військо. А я, консул, першим піду слідом за тобою, якщо я, смертний, зможу іти по стопах бога! Звернення до Ромула надає цій кінцівці емоційності, пафосу, а остання фраза повинна викликати прихильне ставлення до оратора. Чим більше заглиблюємось у структуру *conclusio*, тим більше захоплюємось майстерністю їх побудови. Характерним для завершень промов є те, що висновок у них виділяється так званими підсумковими словами: *Quarum rerum* /III, 68, 12/, – тому; *itaque* /IV, 5, 6/, – таким чином, *omnium rerum causa* /VI, 41, 12/, – з огляду на все це і т. п. Кінцівки промов, подібно до зачинів, переважно складаються з двох чи трьох речень. Наведемо приклад побудованої за всіма правилами риторики заключної частини промови А.К. Красса до громадян. Аналіз засвідчує, що нема майже жодного засобу експресії чи стилістичного прийому, який би не був застосований автором у цій промові. Однак дослідники, характеризуючи промови першої декади у Лівія, подають як взірць риторичної майстерності тільки промову Камілла. Як засвідчує дослідження, промова А. Клавдія, якщо мова йде про риторичну майстерність побудови, нічим не уступає промові Камілла проти переселення римлян у Веї. Ось зразок *conclusio* цієї промови: ... *tanta dulcedo est alienis fortunis praedandi, nec in mentem venit altera lege solitudines vastas in agros fieri pellendo finibus dominos, altera fidem obrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa, vobis antiquandas censeo istas rogationes: Quod faxitis, deos velim fortunare* /VI, 41, 11–12/, – Як приємно розграбувати чуже майно, і в голову не приходить, що один закон створить широкі пустині на полях, проганяючи власників, а інший – підірве довіру, на якій базується будь-яка спільнота людей. З огляду на все це я вважаю, що вам слід відхилити ці всі пропозиції. Нехай боги сприяють у всіх ваших починаннях. Вищенаведена кінцівка найповніше відповідає нормам класичної риторики, – тут і короткий синтез основних тез промов, що має за мету викликати емоційне ставлення до справи, і висновок підкреслений підсумковими словами, і звернення до богів.

Звернемо увагу на саму структуру промов. Дослідження засвідчує, що архітектоніка промов першої декади, як правило, чітка, відшліфована, а їх зміст відповідає формі. З метою ілюстрації спробуємо укласти схему будови дорадчої промови у Лівія, до прикладу, схема будови промови Гая Канулея до плебеїв /IV, 3–5/.

A. *Exordium* /гл. 3, реч. 2–3/.

Патриції зневажають нас і не хочуть прийняти наші законопроекти.

B. *Disputatio* /гл. 3, реч. 4–17; гл. 4, реч. 1–12; гл. 5, реч. 1–4/.

(*Argumentatio*)

I. Ми повинні зрівнятися з патриціями у правах /гл. 3, реч. 4–17/:

1) ми домагаємось права на шлюби /реч. 4/;

2) домагаємось права консульства /реч. 5/;

3) вони ставляться до нас, як до рабів чи вільновідпущених /реч. 6–7/.

II. Хіба призначення плебея консулом – злочин? /гл. 3, реч. 8–17/:

1) консули були наступниками царів /реч. 9/;

2) обурюйтесь проти плебейських консулів, коли наші предки не нехтували царями – прибульцями /реч. 10–13/;

3) ми прийняли Клавдіїв рід в число громадян /реч. 14–17/.

III. Дайте нам право на шлюби /гл. IV, реч. 1–12/:

1) невже не слід ввести нової посади, якщо вона раніше не вводилась /реч. 1–4/;

2) заборона права шлюбів – найбільша образа /реч. 5–9/;

3) домовтись, щоб шлюби укладались за приватною згодою /реч. 9–12/.

IV. Необхідно затвердити законопроекти /гл. V, реч. 1–6/:

1) кому належить верховна влада? /реч. 1–2/;

2) ми не прагнемо боротьби з вами /реч. 3–4/.

C. *Conclusio* /гл. 5, реч. 5–6/.

Якщо приймете ці закони, ми готові йти на будь-які війни.

Як засвідчив аналіз, схеми будови судових промов у Лівія, – звинувачувальної та на захист, відповідають усім канонам античності, можуть служити зразками ораторського судового красномовства. Спершу наведемо схему будови звинувачувальної промови диктатора А.К. Косса проти М. Мн. Капітолійського /IV, 15, 4–6/.

На п'яте та шосте речення промови нижче вказуємо декілька разів, зважаючи на його поділ на декілька різних за змістом колонів.

genus iudiciale (accusatio)

A. *Exordium* /гл. 15, реч. 4/.

Ми всі переконані у твоїй вині /реч. 4/.

B. *Disputatio* /гл. 15, реч. 5–5a/:

1) ти хочеш погасити борги гальськими скарбами /реч. 5/;

2) забори скарби з рук патриціїв /реч. 5a/;

3) ти дбаєш лише про власну вигоду /реч. 6/;

4) донос твій неправдивий /реч. 6a/;

5) звільни боржників від боргів /реч. 6b/.

C. *Conclusio* /гл. 15, реч. 6c/.

Якщо ти цього не зробиш, я накажу закувати тебе у кайдани.

Як засвідчує вищенаведений зразок, основними рисами звинувачувальної промови є чітка структура, категоричність тону, пріоритетний характер у часі щодо промови-спростування, наявність не-

гативної характеристики підсудної особи, що повинна викликати гнів та обурення.

Нижче наведемо схему будови промови – відповіді на захист Марка Манлія Капітолійського /VI, 15, 9–13/.

Defensio

A. *Exordium* /гл. 15, реч. 9/.

Ви заздрісні, що мене оточує юрба.

B. *Disputatio*. (*Confutatio*) /гл. 15, реч. 9–13/:

1) я всяко сприяю громадянам /реч. 9/;

2) пожертвуйте хоч дечим із ваших капіталів /реч. 10/;

3) я врятував Капітолій і Храм /реч. 11/;

4) ви приховуєте гальські Скарби /реч. 12/;

5) ви дієте хитрістю та обманом /реч. 12/.

C. *Conclusio* /гл. 15, реч. 13/.

Отже, не я винен у всьому, а ви.

Ця промова перш за все підкреслює позитивні риси звинуваченого, його заслуги і робить акцент на недоліках звинувачувача. Промова на захист є, фактично, аналізом – відповіддю на промову – звинувачення. Слід звернути увагу на пропорційність побудови промов, – кожне речення промови на захист є немовби відповіддю на відповідне речення промови – звинувачення. Мистецька архітектоніка промови у поєднанні з переконливою і вмілою побудовою контраргументів забезпечують результат – звинувачення А.К. Красса, а в його особі всіх патриціїв та оправдання М. Мн. Капітолійського. Дослідження засвідчило, що промови першої декади чи звинувачувальні, чи на захист постають перед читачем як художній твір. Цьому сприяє не тільки чітка композиція промов, але й відповідні художні засоби та риторичні фігури, якими вони уміло наповнені.

Висновки. Отже, аналіз структури промов історичних діячів першої декади твору Тіта Лівія «Історія» засвідчує таке: композиція промов як екстралінгвальний компонент є теж аргументативним засобом. Серед досліджуваних промов переважають дорадчі (*suasio*), у яких найчастіше йде мова про перемир'я, захист вітчизни, війну, зрівняння у правах патриціїв та плебейів.

Крім дорадчих промов, Лівій вводить у текст твору першої декади дві судові промови, – звинувачувальну (*accusatio*) та промову на захист (*defensio*).

Дослідження засвідчило, що зачини промов відповідають трьом ціцеронівським вимогам: налаштовують на прихильність слухача, містять виклад фактів та коротке окреслення суті справи. Прослідковуємо еволюцію майстерності побудови зачинів: якщо зачини промов перших книг містять лише якийсь один елемент, то, починаючи з промов III книги у побудові зачинів автор дотримується вже двох, а то й трьох ціцеронівських вимог. Лівій знаходить свій особливий підхід до *narratio facti*, – часто вводить таку форму речення, яка створює враження ніби те, що може статись, вже сталося, чим намагається привернути увагу читача (*attentuum*). Зачини промов починаються з тем, близьких слухачам, стосуються їх інтересів, чим відразу ж викликають їх прихильність та увагу. Початковим реченням промов є найчастіше підрядне умовне чи наслідкове.

Головну частину промов (*disputatio*) автор тісно переплітає із засобами логіки та психології. Оскільки основна частина містить найвагомішу частку аргументів, то саме у ній автор «Історії» надає особливої ваги раціональному фактору, логіці викладу думок. Лівій добре усвідомлює те, що якими б майстерними та переконливими не були засоби експресії, якщо у промові відсутній чіткий, послідовний, логічний виклад думок, вона навряд чи досягне своєї мети. Логізований підхід у промовах Лівія проявився в умілому застосуванні законів формальної та діалектичної логіки, способів аргументації. Виклад матеріалу йде від простого до складного, від відомого до невідомого, думка подається у тісному зв'язку з життєвими обставинами. Успіху ораторів сприяє і дотримання законів формальної логіки, зокрема, закону тотожності, що вимагає чіткості думки, тобто виділяє смислове ядро промови. Автор уміло розташовує усі побічні аргументи навколо основної думки. Таке уміле спіралеподібне розташування основного тезису спостерігаємо в усіх промовах, а особливо у промовах IV–X книг. В узусі автора закон виключення третього, наявність категоричної альтернативної ситуації чітко окреслена мовцями і закон достатньої підстави, – усі положення промов обґрунтовуються за допомогою точних даних, фактів із життя самих слухачів. Серед умовиводів превалюють індуктивні. Пояснюється це, очевидно, тим, що спосіб аргументації індукцією простіший, доступніший широкому загалу, що змушує мислити аудиторію в унісон з мовцем.

Будова завершення промов твору (*conclusio*) є обернено пропорційною до структури зачину.

У Лівія вона містить короткий перелік основних тез, патетичну частину, що найчастіше передбачає звернення до богів та завершення – висновок, що розрахований на прихильність аудиторії. Найчастіше заключні частини будуються за всіма канонами античного ораторського мистецтва. Характерним для кінцівки промов є те, що висновок у них виділяється так званими підсумковими словами.

Укладені схеми дорадчої, звинувачувальної промови та промови на захист, представлені у статті, засвідчують неабиякий ораторський хист Лівія.

Отже, проведене дослідження засвідчило, що архітектоніка промов відповідає всім канонам античної риторики, структура промов чітка, а зміст відповідає формі, у результаті чого промови стають схожими на невеликі художні твори. Архітектоніка промов у поєднанні з численними мовностилістичними засобами характеризують і самих мовців та опосередковано – автора твору. Перед читачем постає образ полум'яного патріота, прихильника офіційної римської системи цінностей: доблесті (*virtus*), обов'язку (*pietas*) та свободи (*libertas*). Промови історичних діячів (консулів, народних трибунів, полководців) у тексті першої декади є вершиною риторичного таланту автора. Про це свідчить і чітка їх композиція, і психологізм і майстерно підібрані автором мовностилістичні засоби.

Усе це служить вагомим засобом переконання, сприяє дослідженню стилю як естетичної категорії, що поєднує в собі усі елементи твору.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в системному дослідженні прийомів логізації промов історичних персоналій твору.

Література

1. Гриценко П. Ідіолект і текст. *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка*: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження професора С.Я. Єрмоленко. Київ: НАНУ Ін-т укр. мови, 2007. С. 84–92.
2. Гуменяк В. Поняття стиль і дискурс в інтерпретаційних парадигмах сучасної лінгвістичної думки. *Лінгвістичні дослідження*. Зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-у ім. Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2020. Вип. 52. С. 148–159.
3. Єрмоленко С. Лінгвостилістика: основні поняття, напрямки й методи дослідження. *Мовознавство*, 2005 № 3–4. С. 112–125.
4. Зубков М. Норми й культура українського мовлення. – 5-те вид. доп. і змін. Криві: Вид-во «Магура», 2025. 512 с.
5. Кононенко В. Мова у контексті культури: монографія. Київ, Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
6. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови: Підручник. 3-є вид. перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
7. Содомора А. Наодинці зі словом. 2-ге видання, доповнене. Львів: Літопис, 2022. 408 с.
8. Шевченко Л., Шульнова Л. Стилістика української літературної мови: функціональна діагностика тексту: навчальний посібник. Вид-е. Київ: ВПУ «Київський університет», 2012. Київ. 388 с.
9. Швед Е., Дацьо О., Яцків О. Лінгвостилістичні функції складного синтаксичного цілого та конструкцій з однорідними побудовами у Т. Лівія. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 71. Том 3. С. 183–189.
10. Швед Е., Дацьо О., Яцків О. Словопорядок як ознака ідіостилу Т. Лівія. Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. № 1(27). С. 262–274.
11. Bernhardt G. Grundriss der Römischen Literatur. Halle, 1850. S. 542–545.
12. Burck E. Wege zum Livius. Darmstadt, 1967. 544 s.
13. Kroll W. Rhetorik: Realencyclopädie der Altertumswissenschaft von Pauly-Wissowa. Berlin, 1940. Bd. 7. S. 1039–1138.
14. Schanz M. Geschichte der Römischen Literatur. München, 1914. 573 s.

15. Titi Livi. *Ab urbe condita libri*. Erklärt von W. Weissenborn, M. Müller. lib. I–VI. Lipsiae: Teubner, 1910. 396 s.
16. Titi Livi. *Ab urbe condita libri*. Erklärt von W. Weissenborn. Bd. III. Buch. VI–X. Berlin: Weidmann, 1876. 220 s.
17. Volkmann R. *Rhetorik der Griechen und Römer*. Teubner, Leipzig, 1885. 580 s.
18. Wackernagel W. (1888) *Poetik, Rhetorik und Stilistik*. Halle: Eduard Anton, 1888. 597 s.

References

1. Hrytsenko P. (2007) *Idiolekt i tekst*. [Idiolect and Text] *Linhvostylistyka: ob'yeht – styl, meta – otsinka: Zbirnyk naukovykh prats, prysviachenyi 70-richchui vid dnia narodzhennia profesora S. Ya. Yermolenko*. Kyiv: NANU In-t ukr. movy, S. 84–92 [in Ukrainian].
2. Humeniak V. (2020) *Poniattia styl i dyskurs v interpretatsiinykh paradyhmakh suchasnoi linhvistychnoi dumky*. [The Concepts of Style and Discourse in Interpretative Paradigms of Contemporary Linguistic Thought] *Linhvistychni doslidzhennia. Zb. nauk. prats Kharkivskoho nats. ped. un-u im. H.S. Skovorody*. Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody, Vyp. 52. S. 148–159 [in Ukrainian].
3. Yermolenko S. (2005) *Linhvostylistyka: osnovni poniattia, napriamky y metody doslidzhennia*. [Linguostylistics: Key Concepts, Directions, and Research Methods] *Movoznavstvo*. № 3–4. S. 112–125 [in Ukrainian].
4. Zubkov M. (2025) *Normy i kultura ukrainskoho movlennia*. [Norms and the Culture of Ukrainian Speech] – 5-te vyd. dop. i zmin. *Krykhivtsi: Vyd-vo «Mahura»*, 512 s. [in Ukrainian].
5. Kononenko V. (2008) *Mova u konteksti kultury: monohrafiia*. [Language in the Context of Culture] Kyiv, Ivano-Frankivsk, 390 s. [in Ukrainian].
6. Ponomariv O. (2000) *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy*: [Stylistics of the Modern Ukrainian Language] *Pidruchnyk*. 3-ye vyd. pererob. i dopovn. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 248 s. [in Ukrainian].
7. Sodomora A. (2022) *Naodyntsi zi slovom*. [Alone with the Word] 2-he vydannia, dopovnene. Lviv: Litopys, 408 s. [in Ukrainian].
8. Shevchenko L., Shulinova L. (2012) *Stylistyka ukrainskoi literaturnoi movy: funktsionalna diahnostyka tekstu: navchalnyi posibnyk*. [Stylistics of the Ukrainian Literary Language: Functional Diagnostics of the Text] *Vyd-e*. Kyiv: VPU «Kyivskyi universytet», Kyiv. 388 s. [in Ukrainian].
9. Shved E., Datso O., Yatskiv O. (2024) *Linhvostylistychni funktsii skladnoho syntaksychnoho tsiloho ta konstruktivnykh z odnorodnykh pobudovamy u T. Livii*. [Linguostylistic Functions of the Complex Syntactic Whole and Constructions with Homogeneous Structures in Livy] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka»*, Vyp. 71. Tom 3. S. 183–189 [in Ukrainian].
10. Shved E., Datso O., Yatskiv O. (2025) *Slovoporiadok yak oznaka idiosyliu T. Livii*. [Word Order as a Marker of Livy's Idiolect] *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii: zbirnyk naukovykh prats. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka»*, № 1(27). S. 262–274 [in Ukrainian].
11. Bernhardt G. (1850) *Grundriss der Römischen Literatur*. Halle, S. 542–545 [in German].
12. Burck E. (1967) *Wege zum Livius*. Darmstadt, 544 s. [in German].
13. Kroll W. (1940) *Rhetorik: Realencyclopädie der Altertumswissenschaft von Paulys-Wissowa*. Berlin, Bd. 7. S. 1039–1138 [in German].
14. Schanz M. (1914) *Geschichte der Römischen Literatur*. München, 573 s. [in German].
15. Titi Livi. (1910) *Ab urbe condita libri*. Erklärt von W. Weissenborn, M. Müller. lib. I–VI. Lipsiae: Teubner, 396 s. [in Latin].
16. Titi Livi. (1876) *Ab urbe condita libri*. Erklärt von W. Weissenborn. Bd. III. Buch. VI–X. Berlin: Weidmann, 220 s. [in Latin].
17. Volkmann R. (1885) *Rhetorik der Griechen und Römer*. Teubner, Leipzig, 580 s. [in German].
18. Wackernagel W. (1888) *Poetik, Rhetorik und Stilistik*. Halle: Eduard Anton, 597 s. [in German].

THE ARCHITECTONICS OF HISTORICAL FIGURES' SPEECHES IN TITUS LIVY'S "HISTORY"

Abstract. The last decades have been marked by an intensified scholarly interest in the issues of linguostylistics, a discipline rooted in ancient rhetoric. The purpose of the present article is to provide a comprehensive study of the specific architectonics and compositional structure of speeches delivered by historical figures, which also constitute a subject of stylistic analysis. The object of the research is the speeches of historical personalities incorporated by the renowned Roman historiographer and rhetor by vocation, Titus Livius, into his fundamental work *Ab urbe condita*. These speeches represent valuable historical sources as well as exemplary specimens of ancient oratorical art.

The relevance of this study lies in the fact that, within national scholarship, the architectonics of speeches has not yet been sufficiently explored; in particular, the speeches of the first decade of the work have not previously been subjected to systematic analysis from this perspective. The article examines Livy's art of constructing speeches. The research demonstrates that deliberative speeches predominate, addressing issues such as truces, the defense of the fatherland, war, and the equalization of rights between patricians and plebeians. The text of the first decade also contains two judicial speeches: an accusatory speech (*accusatio*) and a speech for the defense (*defensio*).

Livy clearly recognizes the crucial role of the exordium in the art of persuasion and constructs his openings in accordance with Cicero's rhetorical theory, which prescribes securing the goodwill of the audience, presenting the facts, and outlining the

essence of the case. The study makes it possible to trace the evolution of his mastery in composing introductions: whereas the exordia of the earlier books contain only a single introductory element, beginning with the speeches at the end of Book III the author adheres to two or even three Ciceronian requirements. Livy understands that a speech cannot succeed unless the speaker gains the audience's favor; therefore, he begins with ideas that are familiar and comprehensible to his listeners.

The analysis shows that the largest proportion of arguments is concentrated in the main body of the speech (*argumentatio*), which is subdivided into two parts: explanation and persuasion. Livy is fully aware of the importance of a logical approach, since verbal excellence is impossible without excellence of thought. This approach is manifested in his skillful application of the principles of formal and dialectical logic. The concluding parts of the speeches (*conclusio*) include a brief summary of the principal theses, a pathetic appeal—most often addressed to the gods—and a final statement designed to secure the audience's support.

The article presents a structural scheme of the deliberative speech (*suasio*) in the work, as well as the architectonic models of the accusatory speech (*accusatio*) and the speech for the defense (*defensio*). The study demonstrates that, owing to their skillful composition combined with appropriate linguistic and stylistic devices, the speeches of the first decade appear to the reader as works of art and are consistently subordinated to the primary aim of rhetoric – the art of argumentation.

Keywords: rhetoric, linguostylistics, Ancient Rome, Titus Livy, architectonics of speeches.

© Швед Е., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Емілія Швед – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та зарубіжної літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; emilija.shwed@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9477-7579>

Emilia Shved – Candidate of Philology, Associate Professor of the Romance Languages and Foreign Literature Department, Uzhhorod National University; Uzhhorod, Ukraine; emilija.shwed@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9477-7579>

Юлія ЮСИП-ЯКИМОВИЧ
Оксана ТИМКО-ДІТКО

ДИВЕРГЕНТНІ ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ (ХРОНОЛОГІЧНО АСИМЕТРИЧНІ: НАЙРАНІШИЙ ТА НАЙПІЗНІШИЙ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 811. 16' 34' 01–045.74

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).232–241](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).232–241)

Юсип-Якимович Ю., Тимко-Дітко О. Дивергентні фонетичні процеси в праслов'янській мові (хронологічно асиметричні: найраніший та найпізніший), кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються механізми фонетичної дивергенції в пізньопраслов'янський період, що заклали структурні основи для формування сучасних слов'янських мовних груп. Автори аналізують дивергенцію як багатоплановий діяхронічний процес, що включає фонологізацію варіантів усередині системи. Дослідження зосереджене на двох хронологічно асиметричних вузлах: йотації дентальних приголосних (*tj, *dj) як одному з найдавніших етапів розпаду (VII–VIII ст.) та еволюції сполук із плавними (*tort, *tolt, *tert, *telt) як одному з фінальних етапів праслов'янської фонетичної еволюції (IX–X ст.). Центральна частина дослідження присвячена рефлексам *dj. На основі аналізу архаїчних українських говорів, зокрема карпатоукраїнського ареалу (лемківських та бойківських говірок), автори обґрунтовують архаїчність африкати [dʒ] як первинного рефлексу *dj. У дослідженні спростовується традиційна гіпотеза про пізні або вторинне походження цього звуку в українській мові. Натомість доводиться, що [dʒ] був універсальним рефлексом у протоукраїнських діалектах, який згодом зазнав спрощення до [ʒ] під впливом східних і північних центрів. Цей висновок окреслює вагомий ізоглос, що пов'язує Карпатський регіон із ширшим паннонським та балканським лінгвістичним контекстом. У другій частині розвідки розглядається пізніший дивергентний вузол: доля дифтонгічних сполук із сонантами. Автори встановлюють, що ключовим чинником диференціації стала концентрація складової ваги. У південно- та західнослов'янських діалектах акцент на голосному призвів до метатези (*trat, *trot), тоді як у східнослов'янських діалектах концентрація ваги на сонанті спричинила виникнення повноголосся. Результати підтверджують, що дивергентні процеси були універсальними та тривали навіть після формального розпаду праслов'янської спільноти. Дослідження підкреслює, що українська мова, особливо її західні діалекти, є унікальним репозиторієм загальнослов'янських архаїзмів, які відображають різні вектори ранньої слов'янської дивергенції.

Ключові слова: праслов'янська мова, фонетична дивергенція, йотація, дентальні приголосні, метатеза плавних, повноголосся, рефлекс, африкати, діяхронічна фонологія, українські діалекти.

Формулювання проблеми.* Проблема розпаду праслов'янської мовної єдності залишається однією з найбільш дискусійних у сучасній славистиці. Фонетична дивергенція як основний механізм цього процесу не була одномоментним актом, а становила собою складну ієрархію звукових змін, розгорнутих у часі та просторі. Традиційні дослідження, започатковані ще класиками порівняльного-історичного мовознавства (А. Шлейхером, А. Мейє), а згодом розвинуті у фундаментальних працях Ю. Шевельова, заклали міцний підґрунтя для розуміння окремих звукозмін. Однак питання *хронологічної асиметрії* цих процесів — від найраніших проявів до фінальних етапів — потребує додаткового переосмислення у світлі нових діалектологічних даних.

Аналіз досліджень. Протягом тривалого часу праслов'янська мова була єдиною. Саме цим пояснюється високий ступінь близькості між слов'янськими мовами. Однак в останні тисячоліття історії праслов'янської мови в ній виникає ряд *діалектів*, на основі яких надалі сформувалися окремі слов'янські мови. Історію праслов'янської мови поділяють на 3 періоди: ранній (III — I тис. до н.е.),

середній (I тис. до н.е. — III–V ст. н.е.) і пізній (V–VI ст. н.е.). Упродовж цього часу праслов'янська мова зазнала глибоких перетворень, зокрема у фонетиці.

У середній період (I тис. до н.е. — III–V ст. н.е.) з'являється тенденція до автономності складу в межах слова. З нею пов'язане виникнення законів відкритого складу та складового сингармонізму. Закон відкритого складу зумовив такі важливі фонетичні зміни: занепад приголосних у кінці слова, розвиток протетичних приголосних, переміщення меж складів, спрощення, асимілятивні та дисимілятивні зміни у групах приголосних, монофтонгізацію *дифтонгів*, утворення *носових голосних* та складотворчих сонантів. Одним з виявів закону відкритого складу стала *асиміляція* приголосних перед *j* (приголосний *j* часто виступав на початку складу як іменний та дієслівний суфікс). Це привело до виникнення у праслов'янській мові палатальних приголосних і дефонологізації. Відповідно до закону складового сингармонізму голосні й приголосні в складі сполучалися за принципом їх однорідності з погляду передньої і непередньої *артикуляції*. Внаслідок цього приголосні в позиції перед голосними переднього ряду ставали палаталізованими. Результатом загального процесу пом'якшення приголосних стала перша *палаталізація* задньоязикових *g, k, x*, які перейшли у палатальні шиплячі *dʒ* (пізніше *ž*), *č*, *š* (*žērōs, čī, soušīlī* — укр. *жар, чи,*

*This paper was written as part of the institutional research project [Croatian-Ukrainian contrastive research] at the University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences; funded by the European Union – NextGenerationEU

сушити).

У пізній період (V–VI ст. н.е.) праслов'янської мови після монофтонгізації дифтонгів відбулися друга і третя палаталізації задньоязикових приголосних. Їх наслідком стали м'які свистячі — палаталізовані *dz'* (пізніше *z'*), *c'*, *s'* (друга палаталізація) та палатальні *dz'* (пізніше *z'*), *c'*, *s'* (третя палаталізація), пор. *mūs'ě*, *ǫv'ьc'ā*, укр. *мусі* (від муха), вівця.

За даними глотохронології праслов'янська мова розпалася близько 130–600 рр. н. е. на низку окремих діалектів, які зазнавали взаємовпливу. Вони поклали початок сучасним слов'янським мовам. Проте Ф. Славський відносить період розпаду праслов'янської до V–VI століть н. е.: саме тоді, як наслідок германського міграційного періоду, почалася міграція і слов'янських племен. У VI столітті слов'яни, пересуваючись на південь, перетнули Карпати й Судети, заселили Східні Альпи і проникли на Балканський півострів, слов'янізація якого тривала й у VII ст. [Sławski 1998; Birnbaum 1975, с.21].

Умови для слов'янської експансії в середині I тисячоліття н. е. створили плондрування європейських земель кочовими народами Сходу: гунами, булгарами, аварами, а також падіння імперії гунів. Виходячи з історичних даних, можна припустити, що в середині I тисячоліття н. е. і закінчується період єдиної праслов'янської мови. Л. Мошинський пов'язує його з часом освоєння слов'янами Балкан і формуванням західної, південної і східної груп слов'янських мов [Sławski 1998].

У пізній період історії праслов'янської мови (V–VI ст. н.е.) відбулися дивергентні фонетичні процеси. Це явища, що призвели до розпаду єдиної прамови та до формування окремих слов'янських мовних груп. Основна фаза цих процесів припадає на період з V–VI по IX століття н. е.

Основними дивергентними процесами були:

А). Йотація (палаталізація) приголосних (dj, tj): різні результати йотації *dj*, *tj* у слов'янських діалектах — це один із найяскравіших маркерів розходження. Західнослов'янські мови об'єднали результати йотації з результатами другої та третьої палаталізацій. Східнослов'янські мали відмінні результати від палаталізацій, що вказує на пізнішу йотацію. Південнослов'янські мови продемонстрували найбільше розмаїття результатів йотації, що свідчить про триваліший період її розвитку.

Б). Диференціація за групою ort, olt:

Сполучення голосних *o*, *e* з плавними *r*, *l* змінилися під дією закону відкритого складу. Ці зміни почалися ще у праслов'янську епоху, а завершувалися вже на етапі розвитку окремих слов'янських мов (тобто після занепаду редукованих). Тому у всіх трьох слов'янських мовних групах — різні результати. Як вважають учені, спочатку зазнали розпаду дифтонгічні групи **ort*, **olt* на початку слова. В них характер зміни залежав від інтонації. Якщо наголос був висхідним, то в усіх слов'янських мовах результат однаковий: *[*o]* ставав довгим і переходив в *[*a]*, а склад відкривався за рахунок метатези приголосних. Отже: **órt > *ōrt > *rat: *órdlo — рало;*

**ólt > *ōlt > *lat: *olnъji — ланин.*

Якщо інтонація була спадною, процес розпаду цих груп відбувався неоднаково в різних слов'янських діалектах. У південній групі мов і майбутніх словацькій та чеській мовах відбулись такі ж зміни, як і при висхідній інтонації: **ort > *rat*, **olt > *lat*. А на території сучасних східних і західних (за винятком словацької) мов, де ці зміни були непослідовні, розвиток груп **ort*, **olt* пішов таким шляхом: **ort > *rat*, **olt > *lot: *oldii > ладин*, болг. ладия, пол. łódź.

*В). Різними були рефлексії сполук голосних з плавними *tort, *tolt, *tert, *telt. (метатеза плавних): у східнослов'янських мовах розвинулось повноголосся: сполуки torot, teret, tolol, telet (напр., ворона, берег, голова).*

У південнослов'янських мовах відбулась метатеза з подовженням: trat, tret, tlat, tlēt (напр., vran a, brěg, glava). Західнослов'янські мови (польська) розвинули метатезу без подовження: trot, tret, tlot, tlet (напр., wrona, brzeg, głowa).

Г). Спрощення груп tl, dl у східних та південних діалектах (пор. укр. вила, мило, шило); разом зі збереженням цих груп у західних (пор. пол. widły, mydło, szydło).

*Г). Результати другої палаталізації у сполученнях *kv, *gv, *xv.*

Відображенням другої палаталізації була зміна [g], [k], [x] у сполученнях [gv], [kv], [xv]. При монофтонгізації дифтонгів пом'якшений [v] більше впливав на [g], [k], [x] і призводив до зміни задньоязикових перед голосними [ī], [ě] дифтонгічного походження на [z'], [c'], [s'], напр.: прасл.: **gvōjzdā > *dzvězda > *zvězda > д.-рус. звѣзда, *kvōjīōs > *cvěť > д.-рус. цвѣтъ, *v/svōj > *v/xvōj > *vъlsvi > д.-рус. вълсви*. Це явище засвідчено в східних та південних слов'янських мовах, але у східнослов'янських воно є суперечливим, бо в них трапляються [gv], [kv] і [zv], [cv] (з [xv] — лише слова «волхв» і «лихва»), а робити певні висновки важко, бо слів з такими сполученнями виявлено мало (*kwit — цвіт; kwitenъ — цвітенъ*). Дані говорів засвідчують, що форми на [gv], [kv] були більш поширені в північній та східній частинах України, а форми на [zv], [cv] — у південно-західних говірках. Існує навіть гіпотеза, що палаталізація сполучень **kv*, **gv*, **xv* східнослов'янським мовам була так само невласлива, як і західнослов'янським, а лексеми *цвіт* і *звізда* є церковнослов'янськими.

У західнослов'янських мовах первісні [g], [k] не палаталізувались і збереглися до сьогодні (напр. пол. *gwiazda*, *kwiat*, чеськ. *hvězda*, *květ*). У цілому число слів з сполученнями **kv*, **gv*, **xv* перед [ī], [ě] було в праслов'янській обмеженим: **kvěť*, **kviliti* («квилити»), **gvězda*, а також граматичні форми слів **vъlxv* і **lixva* (лихва).

*Д). Результати третьої палаталізації: у східних та південних слов'ян звук *x після палаталізації перейшов у [c] (напр., vъsь), тоді як у західних — у [š] (напр., všě).*

Е). Розвиток редукованих голосних (єрів):

Зникнення або збереження слабких єрів та їх

вплив на сусідні голосні (наприклад, *повноголосся oro, olo* тощо в східнослов'янських, проти *ra, la* в південнослов'янських) є ще одним важливим дивергентним процесом, що формував специфіку мов.

Є). *Втрата носових голосних (юсів)*: цей процес завершив розпад прамови. У більшості слов'янських мов носові голосні перейшли в чисті голосні (напр., в українській [ɛ] > [я], [ɔ] > [y]), проте в польській мові вони збереглися до сьогодні.

Наведені вище дивергентні фонетичні процеси в праслов'янській мові засвідчують розходження фонетичних рис у пізніх праслов'янських діалектах, що призвели до формування майбутніх слов'янських мов і розмежовували західно-, східно- та південнослов'янські групи ще до остаточно-го розпаду праслов'янської спільноти.

Метою статті та завданням є обґрунтування універсального характеру дивергенції через аналіз асиметричних процесів *tj, *dj та змін плавних у сполуках *tort, *tolt, *tert, *telt.

Отже, об'єктом нашого дослідження є два діаметрально протилежні за хронологією дивергентні вузли: йотація дентальних приголосних *tj, *dj як один із перших маркерів розщеплення прамови (VII–VIII ст.) та метатеза плавних у сполуках *tort, *tolt, *tert, *telt, що стала *завершальним етапом праслов'янської фонетичної еволюції (IX–X ст.)*.

Особлива увага приділяється верифікації теоретичних моделей на матеріалі архаїчних українських говірок Карпатського ареалу, які в контексті паннонських ізоглос дозволяють по-новому реконструювати динаміку слов'янського глоттогенезу.

Методи та методики дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання класичного порівняльно-історичного методу та засад *структурно-діахронічної фонології*. Дивергенція розглядається нами у двох взаємопов'язаних аспектах:

Глоттогонічний аспект: Аналіз позамовних чинників (Велике переселення народів III–V ст., міграція слов'ян на Балкани у VI–VII ст.), які створили передумови для територіальної ізоляції діалектів та подальшого розщеплення прамови.

Структурно-діахронічний аспект: Дослідження внутрішньої логіки мовної системи, де дивергенція виступає як процес фонологізації варіантних контрастів.

Особлива увага приділяється законам *відкритого складу та складового сингармонізму*. Ми розглядаємо їх не лише як універсальні тенденції пізньої праслов'янської епохи, а як каталізатори, що в різних діалектних зонах призвели до неоднакових результатів. Зокрема, аналізується вплив йотації на дефонологізацію та виникнення нових палатальних рядів.

Основним джерелом для верифікації теоретичних моделей слугують дані *української діалектології*, зокрема архаїчні ізоглоси Карпатського регіону (лемківські та бойківські говірки). Вибір цього матеріалу зумовлений його унікальною здатністю зберігати релікти найраніших дивергентних процесів, які в більшості інших слов'янських мов

були нівельовані пізнішими спрощеннями. Порівняльний аналіз проводиться із залученням південнослов'янського (хорватського та словенського) мовного континууму, що дозволяє виявити спільні вектори розвитку в межах колишнього паннонського лінгвістичного ареалу.

У статті ми фокусуємось на аналізі ключових вузлів дивергенції, зокрема на йотації та метатезі плавних. Це процеси *хронологічно асиметричні*. Ці дивергентні явища мали різну тривалість та інтенсивність. Йотація денталів (*tj, *dj) виступає найранішим дивергентним процесом, який вже у VII–VIII ст. чітко розмежував майбутні слов'янські групи. Рефлекси *dj, *tj розглядаємо як *діахронічний процес*, оскільки саме ці сполуки *першими дали різні результати* в трьох утворених групах слов'янських мов та їх діалектах.

Натомість зміна сполук плавних з голосними (*tort, *tolt, *tert, *telt) стала одним із завершальних етапів праслов'янської фонетичної історії, що сформував специфічні риси повноголосся східних слов'ян та метатези західних і південних.

Виклад основного матеріалу. *Найраніший вузол: йотація дентальних (*tj, *dj)*

Йотація дентальних приголосних виступає одним із найдавніших дивергентних процесів (VII–VIII ст.), результати якого стали фундаментальною базою для розмежування слов'янських мовних груп. На відміну від західнослов'янського ареалу, де результати йотації збіглися з наслідками другої та третьої палаталізацій, східно- та південнослов'янські діалекти продемонстрували значну варіативність рефлексів.

Рефлекси *tj, *dj наявні в угорських запозиченнях з давньопаннонського пізньопраслов'янського діалекту.

Як відомо, українські (в більшості своїй карпатоукраїнські) ізоглоси знаходять свої продовження на Балканах, причому можна упевнено припускати, що подібні ізоглоси колись проходили по території, зайнятій слов'яномовним населенням на території сучасних Угорщини та Румунії в пізній античності і в ранньому Середньовіччі. Одні з них досягали Балкан, інші закінчувалися в паннонських діалектах і в слов'янських діалектах на території Румунії.

Уже починаючи з VI ст., праслов'янська мова пройшла крізь низку звукозмін, що призвели до постання й поширення палаталізованих приголосних. У доісторичну епоху розвитку фонетичної системи праслов'янської мови відбувся один із найдавніших і найважливіших процесів: вплив *j на голосні та приголосні залежно від їх позиції. Постконсонантний *j рано зник у праслов'янській мові шляхом взаємної асиміляції з попереднім приголосним. Це зумовило в праслов'янській системі консонантизму глибокі зміни, низку пом'якшених приголосних і нові чергування [Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2017, с. 64].

Зміни приголосних *tj, *dj належать до перехідних у слов'янських мовах.

Чеський мовознавець А. Лампрехт вважає, що зміна *tj, *dj розпочалась біля 650 р. на сло-

в'янському заході, а закінчилася на сході та півдні біля 750–775 року (схематично 675-750 ± 5 років) [Lamprecht 1987, с. 52]. Ю.Шевельов цією датою вважає VIII ст.

Звук [j], асимілюючи попередні [d], [t], закономірно викликав їх пом'якшення, а м'які [d'], [t'] унаслідок подальшої асиміляції ними [j], подовжились [d':], [t':]. При асиміляції передньоязикових місць артикуляції язика пересувалося назад, до місця утворення *j. При такому артикуляційному пересуванні приголосні ставали м'якими. Потім відбувалася асиміляція *j до попереднього пом'якшеного приголосного, і у ранній праслов'янській мові виникли довгі м'які приголосні [d':], [t':]. На цьому й обмежується їх однаковий розвиток у всіх діалектах праслов'янської мови. Далі почали діяти дивергентні процеси, результатом яких стали різні рефлекси [*dj], [*tj] у слов'янських мовах та їх діалектах, що сприяло їх віддаленню та стало однією з підстав поділу слов'янських мов на три групи.

Перший цілком дивергентний процес відбувся таким чином: проривні [d'], [t'] втратили довготу пізніше, ніж інші довгі приголосні, що розвинулись аналогічним шляхом. Втрачаючи довготу, вони виділяли фрикативний компонент, різний у різних праслов'янських діалектах: [z'], [s'] або [ž], [š], а саме [d' :] – [*d^z] – [d'z']; [t' :] – [*t^s] – [t's'] або [d' :] – [*d^z] – [d'ž] та [t' :] – [*t^s] – [t's'].

Рефлекси *tj

Первинні спільнослов'янські рефлекси після йотації дентального *t у всіх слов'янських мовах однакові *tj > *t'.

Фонема *t могла опинитися у трьох позиціях:

а) *t + *j > *tj > *t' (*swētjā > *svět'a);

б) *kti, *ktī, *gti, *gtī > *ktj, *gtj > *t' (*nokti, *pektej > *notjь, *pektjī > *not'ь, *pet'і);

в) *t за щільним *s у групі *stj > *št' (*gustjерь > *gušt'ерь) [Lukežić 2012: 41].

Рефлекси йотації *t, які розвинулись з цих позицій, по-різному представлені у слов'янських мовних групах:

○ західнослов'янські: t' > t^s' > t's' = c' > c (пол. *świeca*);

○ східнослов'янські: t' > t^s' > t's' = блр., укр. *č* (укр. *свіча*);

○ південнослов'янські:

– ст. сл і болгарська: t' > t^s' > t's' > št's' = šč' > š't' (болг. *свеишта*);

– хорватське штокавське наріччя: t' > t^s' > t's' = č (срп. *svijeća*);

– хорватське чакавське наріччя: t' > t' (срп. *svit'a*);

– словенська: t' > t's' > tš' = č' > č (сл. *svěč'a*);

– македонська: č > k (мак. *свека*).

Рівень відмінностей різний: у західно- і східнослов'янських мовах – один рефлекс на рівні мовної групи; у південнослов'янських мовах – різні рефлекси – навіть на рівні окремих діалектів.

Первинний архаїчний рефлекс, спільнослов'янський глухий палатальний *t' (<*tj), зберігся до

сьогодні лише у хорватському чакавському наріччі у всіх трьох категоріях: *svit'a* – *svet'a* – *svet'a* – *sjet'a*; *not', pet', mot'*; *gušt'er, ognjišt'e* [Lukežić 2012, с.41]. В інших слов'янських говорах розвинулися нові рефлекси первинного *t' (<*tj). У західнослов'янських мовах розвиток праслов'янського t' пройшов три стадії: 1) розвинувся щільний призвук за t' = š, 2) щільність зміцнилась і 3) звук перейшов до повної щільності s на третій стадії стабілізувалась африката [Bošković 2000, с. 105]:

а, б) *t' > c (пол. *świeca*; *noc, moc*; ч. *svíce; noc, moc*);

в) *št' > št (ч. *ještěřice*), *št' > šč (пол. *jašz-czurka*).

Одночасно з кінцевим етапом другої та початковим етапом третьої палаталізації задньопіднебінних сполука *tj перетворилася на č'. Виникнення č' на місці *tj у протоукраїнських діалектах – це спільна риса з іншими слов'янськими діалектами, поширеними на північ і на північний схід від України (проторосійськими та протобілоруськими), на відміну від західних і південних (протопольських, протословацьких і протоболгарських), що мали тут відповідно c' і št наприклад: укр. *мачуха*, білор. *мачаха*; пол., словац. *tacocha*, ч. *tacecha*, болг. *мачеха*.

На південно-східній слов'янській території з'явилися три секундарні рефлекси, які до сьогодні збережені у нинішніх східнослов'янських і двох західно- і південнослов'янських мовах (словенській мові та кайкавському наріччі хорватської мови) як єдиний рефлекс t' > č у вигляді *t' > č, *št' > šč (укр. *свічка, ніч, піч, поміч, помічник*, словен. *svěča; poč, peči, moči, tōlči*; *gušcer, ognjišče, iščete*, хорватській кайкавській: *sveča, poč, peči, toči/tleči, moči, gušcer, ognjišče, iščete*). Цей рефлекс – новотвір, спільний для східнослов'янських і західно-південнослов'янських мов (для словенської мови і хорватського кайкавського наріччя) [Lukežić 2012, с.42]. Сьогоднішнім східно- та південнослов'янським мовам властивий рефлекс *t' > št у вигляді: *t' > št, *št' > št (старослов'янська: *свешта, ноштъ, моштин, пештин, тлештин*, болгарська: *свешта, ношт, пешт, гуштер, огниште, шитете*).

У старослов'янській і болгарській мовах розвиток t' пройшов через розвиток короткого щільного елемента після t' = š, розвиток такого самого щільного призвуку перед t' продовжувався через зміцнення щільності в обох елементах і привів до їхнього переходу до повної щільної фонемі š [Bošković 2000, с.106].

У македонській мові збільшення напруження щільності і посунання місця артикуляції назад у середню частину піднебіння дало k: *свека* [Bošković 2000, с.104].

Особливість розвитку праслов'янського *tj у хорватському штокавському наріччі у порівнянні з іншими слов'янськими мовами – це поява якісно нового звука. У інших слов'янських мовах рефлекси перейшли до звуків, які вже існували у фонетичній системі цих мов.

Рефлекси *dj

сполука звуків *žd* стала прийнятною в питомих словах (*жьдати* - *ждати* (Іп. літоп. 1149)). Найдавніші пам'ятки з *ж* написані в XI ст. й походять із Київської землі. Як зазначає Ю.Шевельов, перехід **dj > dž* стався у VIII ст. Можна припустити, що за цей проміжок часу (понад два сторіччя) *dž* перейшов у *ž*. Діалектні дані свідчать, що звук *dž* поступався місцем звукові *ž*, який поширювався саме зі сходу. Звідси впливало б, що відступ *dž* на Київщині почався ще в доісторичні часи, тобто в IX–X ст. [Шевельов 2002, с. 92].

Ю. Шевельов запропонував таку приблизну хронологію:

1. VIII ст.: *dj > dž* в усіх протоукраїнських діалектах.

2. IX–X ст.: *dž > ž* київсько-поліських діалектах, окрім дієслів четвертого класу.

3. З X ст.: ступеневе розповсюдження переходу *dž > ž*, за винятком дієслів четвертого класу, в напрямку на захід аж до межі поширення бойківських і лемківських говірок.

4. Кінець XVI ст.: запровадження буквосполук *дж* на письмі [Шевельов 2002, с.88].

На західно-південнослов'янській території з'явилися новотвори, які охоплюють кілька мовних континуумів, як і інновації, які охопили лише хорватське штокавське наріччя. Тут з'являються відмінні рефлексі на рівні діалектів: рефлекс **d' > j* (*meja, tuji*), зокрема, присутній у словенській мові і у трьох хорватських наріччях; **žd' > žj* (*možjeni/možjani, dažja/dežja/dožja/dežja*) вживається у словенській мові і двох хорватських наріччях (кайкавському та чакавському); **d' > đ* на всій території штокавського наріччя (*međa, tuđi*); **žd' > žđ* – у західних говорах штокавського наріччя (*moždani, zviždat*), що вважається західноштокавським новотвором [Mihaljević 2002, с.43 – 44].

Центральним питанням нашої розвідки є генезис та хронологія рефлексів сполук **dj*. В українській лінгвістичній традиції тривалий час домінувала думка про вторинність африкати [dž] (О. Потебня, Й. Дзендзелівський). Проте наш аналіз діалектного матеріалу, зокрема лемківських та бойківських говірок, дає підстави для перегляду цієї концепції.

Ми підтримуємо гіпотезу Ю. Шевельова про те, що саме [dž] був первісним і універсальним рефлексом **dj* для всіх протоукраїнських діалектів. Сучасний стан, де домінує фрикативний [ž] (*межа, саж*), є результатом пізнішого спрощення африкати, яке поширювалося зі сходу на захід.

Порівняльний контекст (Паннонія — Балкани). Архаїчність [dž] підтверджується порівнянням із південнослов'янськими даними:

1. *Карпатоукраїнський ареал*: збереження [dž] у всіх позиціях (*уроджай, їджа, меджа*) у найзахідніших говірках.

2. *Хорватський контекст*: наявність архаїчного рефлексу [d'ž']>[d] у штокавському наріччі та збереження палатального [d'] у чакавських говорах (о. Ластово).

Це засвідчує, що українські південно-західні ізогlossen є частиною давнього паннонського мовно-

го континууму. Таким чином, африката [dž] в українській мові не є новотвором XVI ст., а є реліктом найдавнішого етапу дивергенції, що пов'язує український генезис із загальнослов'янським південним вектором розвитку.

Проведений аналіз засвідчує, що рефлексі йотації денталів *d* і *t* дали різноманітні рефлексі у різних слов'янських діалектах.

Результати йотації у нинішніх західнослов'янських мовах збігаються в часі з результатами другої і третьої палаталізації, і тому є припущення, що йотація розпочалась саме на цій території [Mihaljević 2002, с.172]; це підтверджує думку чеського мовознавця А. Лампрехта.

Виходить, що в нинішніх східнослов'янських мовах ця зміна відбулась пізніше, бо результати йотації різні. Аналіз продемонстрував, що найбільші відмінності у рефлексах йотації у сьогоднішніх південнослов'янських мовах, різні рефлексі тут присутні саме на рівні окремих діалектів, отже, йотація тут почалась найпізніше. Таким чином, рефлексія **dj, *tj*, насправді, є *першим найвагомішим дивергентним процесом* у пізній праслов'янській мові. Зміни цих сполук через різні обставини дали різні результати та спричинилися до витворення трьох груп слов'янських мов: східно-, західно- та південнослов'янських, а в діалектах південнослов'янських мов не завершилися до сьогодні.

Найпізніший вузол: Доля дифтонгічних сполук із сонорними (**tort, *tolt, *tert, *telt*). До найпізнішого дивергентного фонетичного процесу, який дав найчисельніший репертуар звукозмін належать рефлексі сполук **tort, *tolt, *tert, *telt*. Праслов'янські сполучення **or, *ol, *er, *el*, успадковані з мови праіндоевропейської, суперечили принципу висхідної звучності, оскільки більш звучний складовий голосний передував менш звучному плавному приголосному. Праслов'янські сполучення **or, *ol, *er, *el* нагадували собою дифтонгоїди (другий компонент – сонорний приголосний) протримались найдовше. Основний фактор, який визначив відмінності у змінах цих сполук, – на якому звукові – сонорному чи голосному концентрувалась довгота.

Праслов'янські сполучення **or, *ol, *er, *el* в середині слова здебільшого знаходилися перед наступним приголосним і рідше перед голосним звуком. У першій позиції вони закривали склад, у другій розчленовувалися при складоподілі. Внаслідок тенденцій до висхідної звучності складів давні закриті склади перетворювалися у відкриті за рахунок зникнення приголосного звука в кінці складу. Виняток у цьому випадку становили **r, *l*, які не зникали з вимови. З цієї причини сполучення **or, *ol, *er, *el* змінювалися у відкриті склади особливим чином.

Південні діалекти праслов'янської мови (а також територіально близькі до них діалекти-предки чеської та словацької мов)

У південних діалектах праслов'янської мови (а також і в територіально близьких до них діалек-

тах-предках чеської та словацької мов) сполучення *or, *ol, *er, *el зазнавали подовження голосного звука і пересування плавних *r, *l до наступного складу, де вони розвивали побічну складотворчість, яка згодом зникла і зумовила метатезу сполучень:

*tort > *tō-rt > *trat: *gord > **градъ**;

*tolt > *tō-lt > *tlat (ō > a): *goldъ > **гладъ**;

*tert > *tērt > *tērt > *trēt (ē > ě(ѣ)): *bersa > **брѣза**;

*telt > *tēlt > *tēlt > *tlēt: *melko > **млѣко**.

У східних і західно-північних діалектах праслов'янської мови довгота переходила з голосних *o та *e на плавні *r, *l і в зв'язку з цим перетворювала їх у складотвірні *r, *l. Складотвірність плавних тут теж зникла, і після таких *r, *l розвивався голосний звук неповного утворення, акустично подібний до голосного, що знаходився перед *r, *l. Дальша доля цих сполучень у східних слов'ян була відмінною від західно-північних.

Доля сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt у східних слов'ян

Дальша доля цих сполучень у східних слов'ян була відмінною від західно-північних.

У східних слов'ян другий (секундарний) голосний поступово прояснювався і став таким, як і той, що містився перед *r, *l:

*tort > *tor̥t > tor̥t > *torot: *vorna > **врана**, укр. ворона;

*tolt > *tol̥t > tol̥t > *tolot: *solma > **слама**, укр. солома;

*tert > *ter̥t > *ter̥t > *teret: *berg > **брѣгъ**, укр. берег;

*telt > *tel̥t > *tol̥t > *tolot (e > o перед l): *melko > **млѣко**, укр. молоко [Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2017, с. 72].

Доля сполучень *tort, *tolt, *tert, *telt у предків західно-північних слов'ян:

У предків західно-північних слов'ян другий голосний після *r, *l посилювався, а давній, що стояв перед плавним, поступово затемнювався і зник:

*tort > *tor̥t > *tor̥t > *torot > *t̥rot > *trot:

*gord > grod;

*tolt > *tol̥t > *tol̥t > *tolot > *t̥lot > *tlot:

*zolto > zloto;

*tert > *ter̥t > *ter̥t > *ter̥t > *t̥ret > *tret: *berg > breg;

*telt > *tel̥t > *tel̥t > *telet > *tlet (у поляків):

*melko > mleko;

*telt > *tol̥t > *tol̥t > *tolot > *t̥lot > *tlot (у поморських і полабських слов'ян e > o перед l): melko > mloko [Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2017, с. 73].

Отже, сполучення *or, *ol, *er, *el у середині слова перед наступним приголосним здавна представлені в слов'янських мовах такими фонетичними результатами:

→ у південних та західно-південних ra, la, re, le (ст.-слов. pa, la, **рѣ**, **лѣ**);

→ у північно-західних ro, lo, re, le;

→ у східних oro, olo, ere, зрідка ele.

Таблиця 1. Зміни сполук *tort, *tolt, *tert, *telt

Праслов'янські сполуки	Південнослов'янські сполуки	Східнослов'янські сполуки	Західнослов'янські сполуки
*tort *borda	*trat брада (ст.сл.)	*torot борода (укр.)	*trot broda (пол.)
*tolt *zolto	*tlat злато (ст. сл.)	*tolot золото (укр.)	*tlot zloto (пол.)
*tert *berg	*trēt брѣгъ (ст. сл.)	*teret берег (укр.)	*tret břeh (чес.)
*telt *melti	*tlēt млѣти (ст. сл.)	telet → *tolot → *tolot молоти (укр.)	tlat mleć (пол.)

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що праслов'янська дивергенція не була лінійним процесом, фонологічна система прамови розпалася не одночасно, а через серію структурних змін. На нашу думку, особливе місце в цій еволюції посідає ареал, що охоплював територію сучасної Угорщини, Румунії та Карпатського регіону України, оскільки карпатоукраїнські ізоглови не є ізольованими локальними явищами; вони - залишки потужного паннонського діалектного масиву. Збереження аффрикати [dz̥] у бойківських та лемківських говірках — це не «вторинне новоутворення», а живий архаїзм, що генетично пов'язує протоукраїнські діалекти з південнослов'янським світом. Це дозволяє нам переглянути традиційну схему розпаду прамови та припустити існування тривалих кон-

тактних зон між Сходом і Півднем слов'янства вже після міграцій VII ст.

Спростування пізньої появи [dž]. Наша позиція суперечить поглядам О. Потебні про винятково пізні виникнення аффрикати. Якщо припустити, що [dž] виник лише у XVI ст., ми не зможемо пояснити його системну присутність у найдавніших пластах лексики та його територіальну відповідність південнослов'янським рефлексам. Ми стверджуємо: [dž] — це первинна фонологічна відповідь на йотацію *dj у південно-західному праслов'янському масиві, яка була втрачена в центрі (Київ), але законсервована в Карпатському регіоні.

Таким чином, українська мова виступає не просто як частина східнослов'янської групи, а як унікальний депозитарій загальнослов'янських арха-

ізмів, що відображають різні вектори дивергенції.

У результаті комплексного аналізу дивергентних процесів у пізній праслов'янській мові ми дійшли висновків, що *природа дивергенції була двоаспектною*. Розпад праслов'янської мовної єдності відбувався як наслідок взаємодії екстралінгвальних чинників (велике переселення народів, розпад соціокультурних масивів, контакти з іншомовними племенами) та іманентних законів мовної системи. Дивергенція постає не лише як процес розщеплення мови-основи, а й як структурно-діахронічна трансформація, де колишні варіанти фонем закріплюються як самостійні інваріантні одиниці. Аналіз підтверджує, що дивергентні явища мали різну тривалість та інтенсивність. Йотація денталів (*tj, *dj) виступає найранішим дивергентним процесом, який вже у VII–VIII ст. чітко розмежував майбутні слов'янські групи. Натомість зміна сполук плавних з голосними (*tort, *tolt, *tert, *telt) стала одним із завершальних етапів праслов'янської фонетичної історії, що сформував специфічні риси повноголосся східних слов'ян та метатези західних і південних.

Дивергенція праслов'янської мовної системи була асиметричним процесом, що розгортався протягом кількох століть. Встановлено, що йотація дентальних (*tj, *dj) та метатеза плавних у сполуках *tort, *tolt, *tert, *telt позначають відповідно початковий (архаїчний) та фінальний етапи розпаду прамовної єдності. Рефлекси йотації є найяскравішим маркером мовної автономізації. Особливу цінність мають дані українських діалектів (зокрема лемківських та бойківських), які зберігають архаїчну африкату [dž]. Це дозволяє спростувати гіпотезу про вторинність цього звука в українській мові та стверджувати, що [dž] був первісним рефлексом *dj для всього протоукраїнського ареалу, а його перехід у [ž] відбувався поступово під впливом київсько-поліських центрів. Засвідчено, що у південнослов'янських мовах йотація

денталів характеризується найбільшим розмаїттям рефлексів навіть на рівні піддіалектів (штокавське, чакавське, кайкавське наріччя), що підтверджує тривалу консервацію палатальних звуків та пізнішу стабілізацію їхніх фонологічних систем порівняно із західнослов'янським ареалом.

Отже, африката [dž] є первинним рефлексом *dj для протоукраїнських діалектів. Її збереження в сучасному карпатоукраїнському ареалі (лемківські, бойківські говірки) свідчить про високу архаїчність цих говірок та їхню роль як депозитарію праслов'янських фонетичних моделей.

Паннонський зв'язок: Порівняльний аналіз підтверджує існування давнього лінгвістичного містка між Карпатським регіоном та Паннонією. Рефлекси йотації в українських південно-західних діалектах виявляють глибинну спорідненість із південнослов'янським (зокрема хорватським) ареалом, що дозволяє уточнити напрямки міграційних та мовних потоків у ранньому середньовіччі. Дослідження підтверджує, що більшість дивергентних процесів (метатеза плавних, утворення носових, палаталізації) були генетично пов'язані з тенденцією до висхідної звучності - *законом відкритого складу*, а ключовим механізмом диференціації на фінальному етапі дивергенції стала концентрація енергії складу: метатеза плавних на Заході та Півдні проти повноголосся на Сході слов'янства була зумовлена різною акцентологічною вагою голосного та сонорного компонентів.

Таким чином, фонетична дивергенція пізньої праслов'янської епохи заклала той структурний фундамент, на якому в подальшому сформувалася неповторна ідіоматика кожної слов'янської мови, зберігши при цьому сліди прамовної спорідненості. Результати дослідження мають значення для подальшої реконструкції слов'янської діахронічної фонології та уточнення місця української мови в системі слов'янських міжмовних зв'язків.

Література

1. Атлас української мови: в 3 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні [та ін.]; редкол.: І.Г. Матвіяс (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1984–2001.
2. Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. 1. Фонетика. Ужгород, 1965.
3. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. Київ, 2008.
4. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів про семю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. Прага, 1927.
5. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002.
6. Birnbaum H. *The Proto-Slavic language: Achievements and problems of its reconstruction*. 1975.
7. Бошковић Р. Основи упоредне граматике словенских језика : фонетика, морфологија, грађење речи. Београд, 2000.
8. Kempgen S. Isačenko's Typologie der slavischen Sprachen aus heutiger Sicht. *Slavistische Linguistik* / ed. by U.K. Hartenstein, H. Jachnow. München, 1990/1991. P. 146–163. URL: http://kodeks.uni-bamberg.de/slavling/downloads/SK_Isachenkos_Typologie.pdf (дата звернення: 30.03.2026).
9. Lamprecht A. *Praslovanština*. Brno, 1987.
10. Lukežić I. *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. 1. Fonologija. Zagreb, 2012.
11. Mihaljević M. *Slavenska poredbena gramatika*. 1. dio. Zagreb, 2002.
12. Sławski F. *Pracjczyna Słowian*. In *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 9: Językoznawstwo*. Warszawa: Energeia. 1998.
13. Timko Đitko O., Jusyp Jakymovič J. *Historijska gramatika ukrajinskog jezika*. 1. Zagreb: Izdavač Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu FF press, 2017. 182 c.

References

1. Atlas ukraïnskoi movy: v 3 t. [Atlas of the Ukrainian Language: in 3 vols.] (1984–2001). Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Birnbaum H. (1975). The Proto-Slavic language: Achievements and problems of its reconstruction [in English].
3. Dzendzelivskiy Yo. O. (1965) Konspekt lektzii z kursu ukraïnskoi dialektolohii. Ch. 1. Fonetyka [Lecture notes on the course of Ukrainian dialectology. Part 1. Phonetics]. Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Luchyk V.V. (2008) Vstup do slov'ianskoi filolohii [Introduction to Slavic philology]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Sławski F. (1998) Praojczyzna Słowian [The Ancestral Homeland of the Slavs]. In *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 9: Językoznawstwo*. Warszawa: Energeia [in Polish].
6. Smal-Stotskyi S. (1927) Rozvytok pohliadiv pro semiu slov'ianskykh mov i yikh vzaiimne sporidnennia [Development of views on the family of Slavic languages and their mutual kinship]. Prague [in Ukrainian].
7. Shevelov Yu. (2002) Istorychna fonolohiia ukraïnskoi movy [A historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Bošković R. (2000) Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika, fonetika, morfologija, građenje reči [Basics of comparative grammar of Slavic languages: phonetics, morphology, word formation]. Belgrade [in Serbian].
9. Kempgen S. (1990/1991) Isačenko's Typologie der slavischen Sprachen aus heutiger Sicht. In U.K. Hartenstein & H. Jachnow (Eds.), *Slavistische Linguistik* (pp. 146–163). München. http://kodeks.uni-bamberg.de/slavling/downloads/SK_Isachenkos_Typologie.pdf [in German].
10. Lamprecht A. (1987) *Praslovanština* [Proto-Slavic]. Brno [in Czech].
11. Lukežić I. (2012) Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. fonologija [Common history of Croatian dialects, 1. phonology]. Zagreb [in Croatian].
12. Mihačević M. (2002) Slavenska poredbená gramatika, 1. dio [Slavic comparative grammar, Part 1]. Zagreb [in Croatian].
13. Timko Dіtko O., & Jusyp Jakymovič J. (2017) Historijska gramatika ukraïnskog jezika, 1 [Historical grammar of the Ukrainian language, 1]. FF press [in Croatian and Ukrainian].

DIVERGENT PHONETIC PROCESSES IN THE PROTO-SLAVIC LANGUAGE: CHRONOLOGICALLY ASYMMETRIC STAGES (THE EARLIEST AND THE LATEST)

Abstract. The article explores the mechanisms of phonetic divergence in the late Proto-Slavic period, which established the structural foundations for the formation of modern Slavic language groups. The authors analyze divergence as a multi-layered diachronic process involving the phonologization of variants within the system. The research focuses on two chronologically asymmetric focal points: the yotation of dental consonants (*tj, *dj) as one of the earliest stages of disintegration (7th–8th centuries), and the evolution of liquid diphthongs (*tort, *tolt, *tert, *telt) as one of the final stages of Proto-Slavic phonetic evolution (9th–10th centuries).

A central part of the study is dedicated to the reflexion of *dj . Based on an analysis of archaic Ukrainian dialects, particularly the Carpatho-Ukrainian area (Lemko and Boyko dialects), the authors substantiate the archaicity of the affricate [dž] as the original reflex of *dj . The study refutes the traditional hypothesis of the late or secondary origin of this sound in Ukrainian. Instead, it is argued that [dž] was a universal reflex in Proto-Ukrainian dialects, which later underwent simplification to [ž] under the influence of eastern and northern centers. This finding highlights a significant isogloss linking the Carpathian region with the broader Pannonian and Balkan linguistic contexts.

The second part of the research examines the latest divergent node: the fate of diphthongal combinations with sonants. The authors establish that the key differentiation factor was the concentration of syllable weight. In South and West Slavic dialects, the focus on the vowel led to metathesis (*trat, *trot), whereas in East Slavic dialects, the concentration of weight on the sonant resulted in pleophony (povnoholossia).

The findings confirm that divergent processes were universal and continued even after the formal collapse of the Proto-Slavic community. The study emphasizes that the Ukrainian language, especially its western dialects, serves as a unique repository of common Slavic archaisms that reflect different vectors of early Slavic divergence.

Keywords: Proto-Slavic language, phonetic divergence, jotation, dental consonants, liquid metathesis, pleophony, reflexes, affricates, diachronic phonology, Ukrainian dialects.

© Юсип-Якимович Ю., 2026 р.; ©Тимко-Дітко О., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026
Дата публікації: 31.05.2026

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; e-mail: julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Jusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Slovak Philology Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Оксана Тимко-Дітко – PhDr., професор Загребського університету, філософського факультету, східнослов'янського відділення, кафедри української мови і літератури, Загреб, Хорватія;

Oksana Tymko-Ditko – PhDr., Professor, University of Zagreb, Faculty of Philosophy, East Slavic Department, Department of Ukrainian Language and Literature, Zagreb, Croatia; e-mail: okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

РЕЦЕНЗІЇ

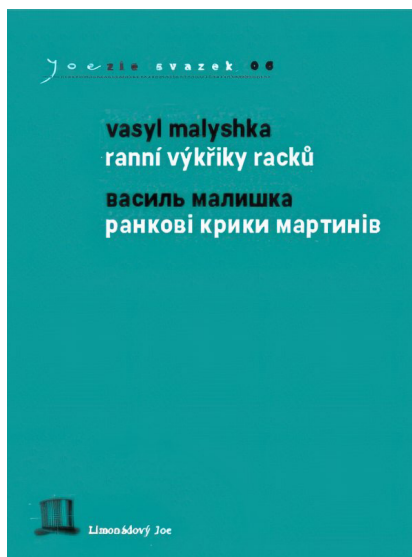
ЗА СЬОМОЮ ПЕЧАТТЮ*

Сучасного читача-закарпатця важко здивувати якісною поезією, адже після творчості Петра Скунця, Дмитра Креміня, Василя Густі, Мар'яни Нейметі планка художнього мислення в поєднанні з інтелектуальним рівнем митця піднята настільки високо, що пересічному авторові простіше пройти під нею, аніж поставити биття свого серця врівень, а чи вище від знаних поетичних зразків. Тому кожен новий поет, новий текст приймається літературознавцями настільки прискіпливо, що подекуди здається: розмову про нинішній літературний процес заблоковано. Однак і прозові, і поетичні простори сьогодні освоюються тихим талантом, що засвідчують книги Анни Фельцан, Василя Лавера, Віктора Новграді-Лецо, Василя Малишки.

Ці ймення, що належать поколінням міленіумів та зумерів, добре знані в письменницьких колах, а вихід творів вказаних літераторів очікується з цікавістю і сподіванням.

Василь Малишка, поет, котрий вабив нестандартністю мислеобразів ще зі шкільних років, цього разу прилинув збіркою-білінгвою «Ранкові крики мартинів» / *«Ranni výkřiky racků»* і глибокою світоглядною системою, що мурується на тисячолітніх здобутках мистецтва й філософії та розумінні, що людина сьогодні – та сама біблійна персона зі всіма вадами, звятками й сценаріями життя. Прага, де поет здобуває вищу освіту (вивчає сценарну майстерність та драматургію на факультеті кіно і телебачення Празької академії виконавських мистецтв), почала відкривати свої багаті духовні схрони митцеві, а мелодія мови спонукує його до написання творів чеською. Тож маємо зразок автопереспіву лірики українською та чеською мовами. У творчому переліку поета це шоста книжка.

Нова збірка В. Малишки сприймається вдало скомпонованим стоп-кадром, над яким витає час, час як свідок створення людства, його поведир і управитель, а тому кадр відсвічує не лише мент життя, а прозирає крізь історію віків. Тож до відомих слів В. Симоненка: «не можна рідну матір вибирати» та «вибрати не можна тільки Батьківщину» хочеться доточити – вибрати не можна також час,

у якому народжуємося і живемо. Птах мартин своїм пронизливим криком та тисячолітньою звичкою тулитися біля водойм і жител, крилатим образом не лише зшиває секунди, хвилини, роки, а мовби шле часовий сигнал у небо про те, що людство існує і народжуються новий день, покоління, інтенції.

Тридцять п'ять віршів збірки «Ранкові крики мартинів» / *«Ranni výkřiky racků»*, поезій-фрагментів одного вселенського кадру, являють читачеві ландшафт і пейзаж міста, людей, будинки, вихоплений, наче з вікна, інтер'єр, асоціативні звернення до відомих кінострічок, книг, митців, подій, занурення в осо-

бистісний простір ліричного героя. Цікаво, універсальність загального стоп-кадру така, що, наводячи увагу-курсор на вірш, наче оживляєш у ньому дію, як у грі, поглиблюючи загальне враження від збірки. І до відомих узагальнень: «світ як театр», «книга як світ» тепер хочеться додати – «кадр як світ».

Універсальності художнього погляду В. Малишки допомагають, насамперед, інтертекстуальні апеляції до кінострічок І. Бергмана «Сунична галявина», «Сьома печать». Гра в шахи лицаря Блока зі Смертю («Сьома печать») екстраполюється геніальним режисером на гру і виклики, які приймає усе людство споконвіків. Ліричний герой Василя Малишки з дорослішанням теж поринає в таку систему буття, а мистецькі витвори І. Бергмана, думається, стали ключем до деяких доріг протагоніста. Розуміння правил гри може стати сильною стороною героя або його слабкістю. Параболічність життя: вийти з певної точки, пройти злету й падіння і знову повернутися до помежів'я тільки в іншому пункті – даність, яка «підтягує» до єдиної планки всіх людей, даруючи їм рівність: *«Займався речами, які незабаром втраять значення./ Я не знав правил цієї гри./ Коли підписував договір./ Але і не розривав його./ коли в ній опинився/ надовго»*.

Зрозуміло, коли йдеться про універсальність, то художник повинен оперувати системою символів. Василь Малишка добре відчуває знакову мову. Тож лицар, меч, шахи постають учасниками й сьогоденного життя, коли: *«перевертається пісочний годинник, але пісок застиг на ньому», «попіл осипається на поверхні цієї кімнати,/ сиплеться й*

* Рец. на: Малишка В. / *Malyshka V. Ранкові крики мартинів / Ranni výkřiky racků. Praha, 2025. 96 s.*

сиплеться, як сніг на голову», «час – це кіт Шредингера в коробці, / схапануджений, з шерстинками навсбіч, переляканий кіт». Ліричний герой вже розпочав свою партію в шахи з тою, про яку *«говорять пошепки, про яку не говорять позаочі, / до якої бояться говорити»*, і доведеться пройти повну програму життя, вчасно натискаючи кнопку шахового годинника. Чотири пори року наповнюють тексти поета (хоча, за баченням редактора збірки, природна циклічність розгортається в послідовності: осінь, зима, літо, весна). Чотири пори, здається, вплинули й на дизайн книжки: весна і літо розлили свіжість своїх щедрот частиною сторінок й обкладинкою видання, тож друк українських текстів здійснено на зеленому фоні білим, мов сонячні зайчики, шрифтом; а осінь і зима відбилися на білих сторінках зі звичним чорним шрифтом, відведених чеськомовному переспіву.

Проте *«фігурки чекають на перший хід»!* Ходи ліричного героя схожі на рух лицаря: йому суджено вийти з дому і помандрувати в інші землі; мечем захищати переконання; по-новому збагнути рідність батьківської землі; плекати культ Прекрасної дами і мати віру, яка є світоглядно-творча. Залишилося знайти коня. Думається, це буде кінь із кінофільму *«Туринський кінь»* (2011), якого врятував Ніцше від жорстокого господаря, після чого філософ зник з очей спільноти.

Згадки у збірці прямо чи опосередковано імен: Чеслава Мілоша, Рюноске Акутагави, Бели Тарра, Франца Кафки малюють мистецьке лицарське братство ХХ віку, що проклало дороги в наше тисячоліття, спираючись на здобутки лицарства минулого. Головне, правильно *«підв'язатися»* на шлях і розуміти, що: *«найважливіші історії досі недорозказані»*. Ліричний герой починає зі своєї порожнечі, зі знімання маски, бо тільки так народжується щирість і благословення духа на творчість: *«знаю: віра завжди була зі мною. Вона стукала у вікна, / шепотіла на вухо, приходила формою слів і людей, / які несподівано приходили в життя, але ніколи не стукала в двері»*, і констатація – *«час настільки непередбачуваний: той, хто засинає старцем, прокинується новонародженим»*.

Думки про рідний дім, батьків, Вітчизну, місце новонародження втікають незбагненим потічком у порядок денний нових завдань. З одного боку – це рух до джерел, які стають візитівкою кожного правдивого митця: *«Дивлюсь на завтрашній день / із байдужістю, властивою / прекрасним літнім дням... / Прогулянка ледь помітною / стежкою безкрайньої зеленої луки з батьком, / із старими його вудіцями / сіткою свіжовивленої риби»*. А з іншого – випробування на вибір, міць і розуміння реалій: *«Я був поетом і вояком у затяжній війні, / болото ліпилося на мій мундир, долоні та чоботи... / Я був на столітній війні, й на війні сучасній, / усе тримав у своїх руках, / усе, чим можна було вбити ворога. / І коли війна прийшла до нашого дому, смерть, загроза / загибелі, раптом усе стало зрозуміло»*. Розуміння необхідності вчасно витягти меч із піхов прийшло до ліричного героя в час недолі рідної землі: *«Ма-*

ріуполь, як джміль над лівим вухом». Яким буде меч ліричного героя? Напевно, мечем співця, котрий складає славу і записує історію людей на ще одному витку часу. Він мов птах мартин, що перебуває біля людей і водойм, розповідаючи небу про екзистенцію людства.

Мистецтво горнеться до протагоніста спочатку камінцями, які виловив із річки, *«колись у її хвилях мочив ноги американський поет»*, далі каменем, в який *«бергманівський лицар»* прийде *«покласти меч»* (алюзія на короля Артура), а згодом трансформується в Сізіфовий камінь: *«Обнімаєш міцно той камінь і штовхаєш далі»*. Ліричний герой відчуває причетність до загальної творчої енергії землі. Його співпричастя з вічними історичними трагедіями і феєрією світового мистецтва закладає довіру до поетичних текстів і відчуття співстраждання. А водночас осягається сила і природа таланту Василя Малишки: об'єднувати поняття «далеко» і «близько», «я» і «вони» – в «тут» і «разом». Поетові роздуми відчуються органічними й затишними серед імен і творів, запрошених у кадр.

Переплетення тем (бо ж світ цілісний) – теж цікава риса письменника. Найчастіше – це образ Прекрасної дами, що відлунує у творах про рідну землю: *«Розмовляю з Батьківщиною вечорами та рано вранці, / гадаю, може мені довіритись... / Повертаюся до кварталів, у яких починалася наша дружба, до кварталів, у яких не мала жодного продовження... / Твій біль відчуваю, і проживаю, і несу / як свій, бо він і є мій»*. А частіше – це постійна пунктирна думка, яка допомагає ліричному героєві складати докупі події, настрої, бо ж: *«Хто ранив твоє одиноке серце? / Хто одного холодного ранку / приніс погані новини, розбив / статуетку золотого kota коло порога твого будинку?»*. Образ жінки слушно вписується в тексти, де герой проходить новий щабель пізнання. Це не дивно, бо саме жінка стоїть біля Древа пізнання, хоч *«Попереду – пастки мої й жінки, / й велика книга жде своєї миті»*. Шляхетність висловлювань, прихований паралелізм, метафоричність, а також уміння поета змовчати в потрібний момент надають глибину цим творам. Письму В. Малишки також властивий пуант, який мовби осяє поетичний твір. І знову меч: *«Любов, листи і тиша з України. / Серпнева спека, відблиск у мечі. Найбільші виклики у моєму житті»*.

Цей лицарський шлях, у супроводі ранкового крику мартина, доповнюється образом святого Михайла, сказати б, провідником, що *«на коні ходить затьмареним небом»*. Своєю силою і світлом він збирає небайдужих. Тому й запрошує його ліричний герой: *«Приходьте, Михайле, пригощу сіллю й вином, / чим хата багата. Допоки ще на горі / ви є, сяють зорі, є надія рухатись далі»*. Архангел не лише повідомляє про збір, він дає надію на перемогу, лицарство ж має змогу підтримати його у битві за людство. Цією поезією в тілі збірки остаточно об'єднуються три складові софійності: віра, надія, любов.

Поезія Василя Малишки – згусток енергії, за-

снованої не лише на символіці чи значенні окремого слова, тропів, але й на знакових іменах, подіях, творах, локусах, на тому, що залишило слід у сучасному культурному просторі й нині стало вже символом епохи «двох хрестів» (П. Скунць), шляху, який здолало людство до символічного повноліття – ХХІ віку. Тому образи, якими оперує митець, мають приди тяглості й читач сприймає не зриму їхню тінь, а внутрішню значимість, що означає: вічний лицар, вічний меч, вічна війна, вічний камінь, вічна жінка у вічному мистецтві, і водночас відчувається присутність у поезії персоналій, котрі активізують, прощовхують, шліфують ці образи тисячоліттями. Ким вони є для нас? Енергією пошуку, енергією творення ідеалу, енергією любові?.. Енергією, що тисне на

нас, а ми давимо на неї... Даністю, від якої можна б відштовхнутися, щоб творити інші вічні образи, які заховалися, ніби в казці за сімома замками. Або за сьомою печаттю. *«Невже я зможу/ жити цим життям і надалі/ так само чесно і вірно?»*

Проте в повнолітті тисячоріччя варто залишити «запах свіжих булочок» і те, що купив: *«квітку у ґрунті, молоко, гранатовий плід»*. Якими вічними образами ми увійдемо в нове тисячоліття? Про це книжка Василя Малишки, поета, що випромінює любов і щирість, художнє розкрилля і відкритість до джерел часу.

Олександра Ігнатівич,

член Національної спілки письменників України;
<https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

СИМВОЛ НЕЗЛАМНОСТІ НА ТЛІ ЕПОХИ: ПАНОРАМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄТЕКСТУ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ*

У часи доленосних випробувань для української державності звернення до постатей, які формували фундамент нашої ідентичності, набуває особливої ваги. Колективна монографія «Людмила Старицька-Черняхівська на тлі епохи: трагічна і героїчна постать нашої історії, грані таланту, родинне коло», підготована фахівцями Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України у співпраці з провідними науковцями закладів вищої освіти, є не просто академічним виданням. Це потужний інтелектуальний маніфест, що підсумовує десятиліття дослідницьких пошуків і водночас розкриває нові горизонти у вивченні національного письменства.

Особливого етичного та духовного змісту книжці надає той факт, що вона присвячена світлій пам'яті Ольги Камінчук – талановитій докторки філологічних наук, чий внесок у дослідження класичної української літератури залишається вагомим орієнтиром і для сучасних вчених-гуманітаріїв. Це видання постає як живий зв'язок між покоління-

ми науковців, символізуючи тяглість інтелектуальної традиції та глибоку шану до передчасно перерваного життєвого і творчого шляху літературознавці. Водночас монографія є ґрунтовною науковою реституцією спадщини Людмили-Старицької-Черняхівської, чия героїчна й трагічна постать постає у всій повноті свого багатогранного таланту – як незламна хранителька національного духу й спадкоємиця славного роду Старицьких.

Колективна монографія Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України «Людмила Старицька-Черняхівська на тлі епохи: трагічна і героїчна постать нашої історії, грані таланту, родинне коло» – підсумок ро-

боти понад 20 авторів: власне науковців Інституту літератури та викладачів багатьох закладів вищої освіти України. До наукової спільноти Києва доєдналися дослідники творчості Людмили Старицької-Черняхівської та її оточення з Луцька, Черкас, Запоріжжя, Івано-Франківська, Вінниці.

Завдяки науково-дослідницькій літературознавчій глибині авторських розділів колективна монографія є важливим етапом у вивченні, дослідженні та поверненні в царину української науки й культури проскрибованої за радянських часів постаті Людмили Михайлівни Старицької-Черняхівської, талановитой письменниці, перекладачки,

* Рец. на: Людмила Старицька-Черняхівська на тлі епохи: трагічна і героїчна постать нашої історії, грані таланту, родинне коло / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України: М. Жулинський, Л. Мороз, М. Бондар та ін. / Наукова редактура, передмова, післямова, упорядкування, підбір ілюстративного матеріалу та відповідальна за випуск Н. Левчик-Камінчук. Київ: Фоліант, 2024. 458 с.

театрознавиці, літературознавиці, громадсько-культурної й політичної діячки, доньки й співавторки класика української літератури Михайла Старицького. Показово, що монографія охоплює цілу, досі малодосліджену й маловивчену епоху літературно-мистецького, соціокультурного, націєтворчого, державотворчого життя України, де присутні такі імена, як Іван Франко, Михайло Старицький, Олена Пчілка, Леся Українка, Микола Вороний, Сергій Єфремов, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Дмитро Донцов, Ілько Борщак, Наталія Полонська-Василенко та багато інших відомих діячів.

У місткій, всеохопній передмові «Повернення. Людмила Старицька-Черняхівська: донька, мисткиня, громадянка» наукової редакторки, упорядниці, співавторки і спонсорки рецензованої колективної монографії Надії Левчик-Камінчук розставлені основні акценти наукового бачення багатогранної постаті Л. Старицької-Черняхівської. Вона зазначає, що імпульсом для створення колективної праці та її змістовим осердям став інтелектуальний дискурс Всеукраїнської наукової конференції до 155-річчя Людмили Старицької-Черняхівської «Трагічна постать українського національного відродження: грані таланту, родинне коло», яка відбулася в Інституті літератури очно 26 вересня 2023 року. Саме в назві цієї наукової студії було рельєфно втілено стратегічну візію директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Миколи Жулинського, першого в 90-х роках минулого століття дослідника й популяризатора спадщини письменниці.

Ця стратегічна лінія на консолідацію зусиль провідних наукових центрів України навколо повернення проскрибованих імен знайшла свій яскравий вияв у багаторічній плідній співпраці між Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та Ужгородським національним університетом. Потужним інтелектуальним містком між двома інституціями була світлої пам'яті докторка філологічних наук, професорка кафедри української літератури УжНУ Лідія Голомб. Її внесок у розвиток спільних наукових ініціатив мав системний характер: від безпосередньої авторської участі у фундаментальних проєктах Інституту до конструктивної роботи в межах редакційних колегій із розробки планів-проєктів академічних видань історії української літератури. Високий фаховий рівень та беззаперечний науковий авторитет Лідії Григорівни зумовлювали її постійне залучення до роботи спеціалізованих вчених рад. Сталі наукові контакти професорки з академічним середовищем Києва не лише збагачували вітчизняне літературознавство, а й сприяли зміцненню єдиного наукового простору України.

Саме така модель міжінституційної солідарності, яку свого часу так послідовно вибудовувала професорка Лідія Голомб, знайшла своє нове втілення й на сторінках рецензованого видання. Гідна продовження співпраці науковців ЗВО України з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка в рецензованій монографії представлена, зокрема, фаховими, глибокими розділами Сергія Романова – д. філол. н.,

завідувача кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк), Володимира Поліщука – д. філол. н., завідувача кафедри української літератури і компаративістики Навчально-наукового інституту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси), Тетяни Ткаченко – д. філол. наук, завідувачки кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін Київського інституту бізнесу і технологій, Зінаїди Зайцевої – д. істор. н. Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Любові Процюк – к. філол. н. Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ) та інших. Широкий тематичний спектр монографії дозволяє комплексно реконструювати постать Людмили Старицької-Черняхівської в розмаїтті її іпостасей: від державницької діяльності в період українських визвольних змагань 1917–1921 років до інтимних вимірів родинної історії. Дослідники не лише уточнюють факти біографії (зокрема, у питанні датування народження патріарха родини – Михайла Старицького), а й заглиблюються у складні естетичні та філософські проблеми. Зокрема, у фокусі науковців опинилася драматургічна спадщина мисткині, її інтелектуальна взаємодія в колі співробітників Михайла Грушевського, а також рецепція феномену родини Старицьких у літературознавчих розвідках діаспори. Особливий інтерес викликає аналіз генераційної колізії «батьки-діти» в динаміці літературного процесу крізь призму творчих діалогів Людмили Старицької-Черняхівської та Лесі Українки.

Така багатовекторність аналізу неминує підводити до осмислення тягlosti родинної трагедії, у якій особиста доля мисткині стає невіддільною від мартирологу її найближчих. Символічно, що книжка вийшла друком у 2025 році до 125-річчя від дня народження доньки Людмили Старицької-Черняхівської Вероніки Черняхівської – також талановитої письменниці, перекладачки, безневинно розстріляної у 1938 році й повністю реабілітованої у 1989 році.

Заслугує на схвалення широке залучення архівних матеріалів (невідомих і маловідомих) про творчість, життя й діяльність Людмили Старицької-Черняхівської. Це й публікація нарисів (авторське – «вражіння») письменниці «Пішки з Києва», й документи на підтвердження участі Л. Старицької в «Конгресі Союзу для виборчих прав жінки у Женеві» в 1920 році, текст звернення Л. Старицької-Черняхівської «До жінок всього світу», маловідомі публікації про життя і творчість в діаспоріанській пресі, надані відомим дослідником архівних джерел, академіком Ростиславом Радишевським. Цікаво, що одна зі співавторок монографії Наталія Єржиківська на цих архівних матеріалах вже побудувала чотири статті – як своєрідний коментар до них, що значно розширило і прояснило тло розмови.

Завершуючи огляд цього фундаментального видання, варто наголосити, що поява такої праці в умовах повномасштабної війни є справжнім науко-

вим подвигом. Завдяки невичерпній енергії та меценатській підтримці Надії Левчик-Камінчук наукова спільнота отримала взірць видання, у якому високий академізм поєднується з вишуканою естетикою оформлення. Використання у візуальному ряді фотостудій Ольги Камінчук додає книжці особливої ліричної тональності, роблячи її не лише джерелом знань, а й об'єктом мистецької вартості.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що монографія «Людмила Старицька-Черняхівська на тлі епохи: трагічна і героїчна постать нашої історії, грані таланту, родинне коло» маркує триумф історичної справедливості й остаточне повернення імені мисткині з ідеологічного небуття. Це видання репрезентує масштабний науковий синтез, що об'єднав зусилля академічних інституцій та університетських центрів. Сучасний інструментарій, наявність цифрових ідентифікаторів та ґрунтовний

архівний апарат роблять книжку незамінною для нових поколінь філологів та істориків. Рецензована праця – гідна шана великому роду Старицьких та світлій пам'яті тих дослідників, хто самовіддано служив українському слову, і вона, безперечно, стане потужним стимулом для подальших дискусій та відкриттів у царині українського модернізму.

Оксана Кузьма

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української літератури Ужгородського
національного університету, Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma

Candidate of Philology, Associate Professor of the
Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National
University, Uzhhorod, Ukraine;
<https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Ю В І Л Е Й

ДОЛЯ, ОБРАНА СЕРЦЕМ: ЮВІЛЕЙНЕ СЛОВО ПРО НАДІЮ ФЕРЕНЦ

Величною віхою життєвого шляху постає вісімдесятирічний ювілей – час, коли обрана колись Доля розквітає мудрістю, а кожен пройдений етап підтверджує вірність своєму покликанню. Нині цей шлях постає як взірць високого служіння Слову та науці. У такій гармонії прожитого та пережитого викристалізовується образ Надії Станіславівни Ференц – кандидатки філологічних наук, доцентки кафедри української літератури УжНУ, членкині Національної спілки письменників України. Її шлях – це свідомий вибір Долі-обраниці, у якій філологія стала не просто фахом, а простором особистої свободи та тихої, але справжньої відданості мистецтву слова. За цими

роками – не лише відлік часу, а й щоденна праця думки й серця, спрямована на формування себе та інших: уважна, послідовна, часто непомітна, але завжди вагома, як і сам вибір, зроблений одного разу й на все життя.

Надія Ференц народилася 20 квітня 1946 року в місті Рогатин на Івано-Франківщині. Упродовж 1953–1964 років навчалася в Рогатинській середній школі № 1, де вже тоді виразно окреслилася її внутрішня схильність до слова. Із-поміж усіх предметів найбільше любила літературу, писала вірші та відвідувала літературний гурток. У школі Надія Станіславівна була неодноразовим переможцем у конкурсах на кращий твір, за що її нагороджували книжками й передплатою газети «Літературна Україна».

Саме зацікавлення літературою привело її на філологічний факультет Ужгородського університету, який вона закінчила в 1969 році. Студентські роки Надії Ференц позначились активною участю в науковому та культурному житті університету: відвідувала літературознавчий гурток, систематично виступала на студентських конференціях. Паралельно формувалася її критична оптика: вона писала відгуки та рецензії, переважно на твори письменників Закарпаття, які публікувалися в газеті «Радянський студент» та обласній періодиці.

Після закінчення університету рік працювала у Волосянківській середній школі на посаді організатора позакласної та позашкільної роботи, а згодом – методистом бюро пропаганди Закарпатської обласної організації Українського товариства охо-

Я вибрала Долю собі сама.

І що зі мною не станеться, –
у мене жодних претензій нема
до Долі – моєї обраниці.

Ліна Костенко

рони пам'ятників історії та культури. В університет повернулася в 1972 році, вже маючи складений кандидатський мінімум.

Викладацьку діяльність Надія Станіславівна розпочала 1972 року на кафедрі теорії і зарубіжної літератури рідного університету. У 1981 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Соціальний, етнічний і естетичний аспекти теми праці в українській радянській поезії».

Із 1988 року й до нині працює на кафедрі української літератури.

Стиль викладання Надії Ференц вирізняється винятковою точністю мовного добору та інтелектуальною виваженістю вислову. Матеріал подається з бездоганною логікою організації тексту, що забезпечує його легке сприйняття й концептуальну цілісність. Вражає також винятковий інтелектуальний ресурс Надії Станіславівни, адже вона відтворює текст лекційного заняття напам'ять, без жодних допоміжних засобів. Її лекції звучать легко й природно, ніби продумана до найменшого відтінку розмова зі слухачем. Це інтелектуальне полотно Надія Станіславівна майстерно доповнює влучними заувагами та тонким гумором, який миттєво оживлює атмосферу в аудиторії. Її здатність перетворювати складні теоретичні постулати на живі й зрозумілі образи робить кожну зустріч із нею справжнім уроком філологічної майстерності.

Розробка низки фундаментальних навчальних курсів є результатом науково-освітніх напрацювань доцентки – це, зокрема, «Історія античної літератури, літератури середніх віків і епохи Відродження», «Теорія літератури і основи естетики», «Вступ до літературознавства», «Сучасні методологічні засади літературознавства», а також – вибіркового освітніх компонентів «Сучасна українська поезія Закарпаття», «Літературне джерелознавство і евристика», «Теорія і практика драми» та ін.

Серед науково-методичних здобутків ювілярки особливе місце посідають підручник «Основи

літературознавства» та навчальний посібник «Теорія літератури і основи естетики». Ці ґрунтовні й продумані праці давно стали надійними орієнтирами для здобувачів освіти та викладачів всієї України, засвідчуючи їхню широку затребуваність і довіру до авторки.

Окремої уваги заслуговують навчально-методичні посібники, видані вченою в останні роки: «Основи літературознавства» (Ужгород, 2019, 2020), «Теорія літератури та основи естетики» (2021) та «Сучасні методологічні засади літературознавства» (2021). Ці видання стали закономірним підсумком багаторічної викладацької практики Надії Станіславівни, акумулювавши в собі передові методики викладання теоретико-літературних дисциплін. Завдяки чіткій структурованості та насиченості актуальним науковим інструментарієм, посібники формують надійний методологічний фундамент для фахової підготовки сучасного вчителя-словесника й науковця.

Наукові праці літературознавиці вирізняються глибиною проникнення в художній текст. У її дослідницькому погляді перебуває український літературний процес, передусім письменство Закарпаття, його дух і багатоголосся. Статті та рецензії літературознавиці часто з'являлися на сторінках обласних газет «Молодь Закарпаття», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», всеукраїнських журналів «Жовтень», «Дзвін», «Дніпро», а також публікувалися у збірниках творів молодих авторів «Сонячний годинник», «Калиновий спів», «Дзвінке джерело». Н. Ференц є авторкою численних статей, у яких розкривається творчість беззаперечно обдарованих письменників та науковців рідного вже для неї краю. Слушно підкреслює Евеліна Балла, що «толерантність у ставленні до творчих людей, уміння проникнути в художній світ та мистецьке єство письменника, здатність висловлюватися містко і просто забезпечили Надії Ференц почесне місце серед найбільш відомих критиків краю, зумовили дружні стосунки із закарпатською літературною та журналістською елітою» [Балла 2006, с. 156].

Важливим вектором професійних зацікавлень Надії Станіславівни є й сучасна крайова українська література, зокрема твори, що традиційно належать до «жіночого» дискурсу. Згадаємо працю «Художній світ Христини Керити: Літературно-критичний нарис», у якій науковиця майстерно демонструє багатогранність поетичного таланту поетеси, акцентуючи на його пейзажно-настрійній, інтимній та філософській константах. За цю розвідку авторка отримала обласну премію імені Федора Потушняка в номінації «Літературна критика та літературознавство».

У доробку Надії Станіславівни стали знаковими збірники літературно-критичних статей «Поезія і поети Закарпаття» (2003) та «Поетичні горизонти Закарпаття» (2006), за які її нагороджено Всеукраїнською премією імені Зореслава. У рецензії на збірник «Поезія і поети Закарпаття» В. Барчан відгукується про талант Н. Ференц в царині літературної критики, зауважуючи, що науковиця «виконує одне

з першорядних завдань критика: звернути увагу читача на певне явище в мистецтві, пояснити його і тим наблизити до розуміння й сприйняття. Особливо важливим у творчому зростанні молодих авторів є момент входження їх у суспільну свідомість, що здійснюється і через посередництво критика. (...) Н. Ференц – критик об'єктивний і доброзичливий» [Барчан 2004, с. 131].

У науково-видавничій діяльності Надія Ференц також утвердилася як компетентна упорядниця книжкових видань «Особистість у вимірі часу» (2017), «Епістолярій Юрія Балеги» (2018), «Література Закарпаття в рецепції Юрія Балеги» (2021), «Епістолярій Юрія Балеги. Книга 2» (2023), виявляючи ретельність у роботі з текстами, уважність до джерел і здатність вибудовувати змістову та структурну цілісність публікацій. Ця подвижницька праця є не лише вагомим внеском у літературознавство, а й виявом глибокої любові та відданості пам'яті свого чоловіка – Юрія Балеги, доцента кафедри української літератури, знаного науковця, громадського діяча, письменника. Ставши берегинею його творчого спадку, Надія Станіславівна з особливою трепетністю й відповідальністю повертає його інтелектуальне надбання новим поколінням, перетворюючи архівні матеріали на живі сторінки нашої історії.

Окремою важливою віхою її діяльності стала участь у підготовці видання до 80-річчя заснування кафедри української літератури. Надія Станіславівна взяла на себе значну частину роботи зі створення портретів фундаторів кафедри – своїх учителів та наставників. Завдяки її зусиллям сухі біографічні довідки перетворилися на живі образи: вона відновила безліч людських деталей, що характеризували науковців минулих поколінь не лише як фахівців, а й як особистостей. Таке прагнення зберегти тяглість традиції є свідченням її рідкісного вміння бути вдячною та глибокого усвідомлення важливості живої пам'яті в академічній спільноті.

Дослідниця вирізняється надзвичайною плідністю наукової діяльності: її творчий здобуток складають численні праці, що відчутно збагатили інтерпретаційне поле української літератури та літературної критики. Свідченням цього є виданий бібліографічний покажчик публікацій Надії Ференц, котрий налічує близько п'ятисот позицій, підкреслюючи масштаб її наукового впливу, системність та глибину інтелектуального пошуку. Погоджуємося з думкою О. Чижмар, висловленою у вступній статті до видання, що Надія Станіславівна – «талановита дослідниця сучасного літературного процесу. Вона посідає особливе місце в літературі Закарпаття та України» [Чижмар 2021, с. 8].

Н. Ференц вправно орудує словом, що стає прикрасою думки: її речення звучать гармонійно і ритмічно, випромінюючи витончену естетику, точність та вишуканість конструкцій. Вражає працьовитість науковиці, життєва енергія, сумлінність та відповідальність. Немов відлунням звучать рядки Христини Керити: «*Стоять дуби такі сакраментальні*», які символізують непохитну стійкість, ве-

лич і тривалість інтелектуальної традиції кафедри, співтворцем якої є і Надія Ференц. Якби можна було повернути колесо життя назад, то Надія Станіславівна, впевнені, знову вибрала б українську філологію, адже літературознавство стало її справжнім покликанням.

Особливого шарму Надії Станіславівні додає її витончене почуття гумору, яке завжди оживляє робочу атмосферу на кафедрі. Колеги щиро цінують її особливий хист – вміння влучно та натхненно привітати зі святами власними віршованими рядками. У цей непростий для країни час науковиця виявляє непохитну громадянську стійкість і патріотизм, повсякчас вболіваючи за долю України та зміцнюючи її інтелектуальний фронт. Душевна щедрість ювілярки виявляється і в її зворушливій турботі про навколишній світ, зокрема в особливій любові до тварин, які завжди знаходять у її сер-

ці тепло та прихисток. Такий гармонійний сплав високого інтелекту та щирої людяності робить по-стать Надії Ференц справжнім взірцем для наслідування.

Колектив кафедри української літератури щиро вітає Вас, шановна Надіє Станіславівно, із цим поважним та красивим ювілеєм! Ваша енергія та вишукане почуття гумору – це той «секретний інгредієнт», що десятиліттями живить оптимізмом наші кафедральні будні, перетворюючи навіть найсуворіші наукові дискусії на свято інтелекту. Бажаємо Вам, щоб «філологічне здоров'я» було міцним, творче натхнення – невичерпним, а життєвий сюжет і надалі писався лише яскравими барвами, даруючи нові історії для натхнення та приводи для щирої радості. Многая літа Вам у повному розквіті сил, наукового злету та гармонії під вільним українським небом!

Література

1. Балла Е. Надії Ференц – до прекрасного ювілею мудрості і зрілості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 13. 2006. С. 156–157.
2. Барчан В. Постаті і силуети. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 9. 2004. С. 129–131.
3. Чижмар О. Надія Ференц як літературознавець і критик. *У царині художнього слова: Бібліографічний показчик праць Надії Ференц*. Ужгород, 2021. С. 5–9.

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Марина Куштан – аспірантка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, асистент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

Maryna Kushtan – Postgraduate Student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, assistant of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; marina.kushtan0@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-6198-0619>

ПАМ'ЯТЬ

ОРГАНІЗАТОР І БУДІВНИЧИЙ КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одним із фундаторів кафедри української літератури Ужгородського університету був професор Петро Петрович Пономарьов. Він народився 2 грудня 1906 року у місті Бердичів, що на Житомирщині. У 1927 році П. Пономарьов закінчив Бердичівський педагогічний технікум і почав учителювати у селах Житомирщини. Він, росіянин за національністю, вирішив пов'язати свою долю з українською літературою і в 1933 році став студентом філологічного факультету Київського університету. У 1937 році завершив навчання, став аспірантом кафедри української літератури. З 1940-го року почав працювати викладачем української літератури водночас у Київському університеті і Київському педагогічному інституті. Був заступником директора цього інституту і завідувачем кафедрою української літератури. Коли почалася Друга світова війна і наблизився фронт, він виїхав у Ростовську область (станція Костянтинівка), там потрапив у німецьку окупацію. Після окупації повернувся до Києва, 3 січня 1944 року по 1946 рік П. Пономарьов працював на посаді заступника директора Київського педінституту і завідувачем кафедри. У 1946 році захистив кандидатську дисертацію. Темою дисертації стала драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня».

У 1947 році Петро Петрович Пономарьов перейшов на роботу в Київський університет, у вересні 1949 році його звільнили за те, що перебував на окупованій фашистами території, але ж перебував не із своєї вини. Безжальний сталінсько-брежнєвський прес П. Пономарьов відчував упродовж усього свого життя. Наркомат освіти УРСР рекомендував йому, так би мовити, спокутувати свою вину працею у новоствореному Ужгородському університеті під наглядом партійних органів та НКВС, яку розпочав у лютому 1950 року.

З вересня 1950 року П. Пономарьов став виконувати обов'язки завідувача кафедри української літератури, а з 1952 по 1966 рік його обирали завідувачем цієї ж кафедри.

Молодій кафедрі української літератури Ужгородського університету, якій не вистачало високок-

*Пономарьов Петро Петрович
завідувач кафедри
1952 – 1966*

валіфікованих кадрів, поталанило. Петро Петрович мав великий досвід викладацької роботи і ґрунтовну наукову підготовку. За словами його колишнього аспіранта Юрія Балеги, Петро Петрович Пономарьов – «це ціла епоха в історії кафедри української літератури».

П. Пономарьов вважав, що кожен, хто хоче відбутися як викладач, має прочитати різні курси. Він сам читав історію української давньої літератури, літератури XIX – початку XX століття, історію української літературної критики. З 1952 по 1966 рік завідував кафедрою української літератури.

П. Пономарьов турбувався про виховання наукових кадрів. З його ініціативи при кафедрі

української літератури було відкрито аспірантуру. Він умів знаходити здібних студентів, готував їх до наукової роботи. З вдячністю згадував Петра Петровича відомий україніст із світовим іменем, карпатознавець Олекса Мишанич. Він орієнтував здібного, допитливого студента на дослідження української літератури кінця XIX – поч. XX століття. Вчив дотримуватися принципів і методик наукової істини і не піддаватися ідеологічним спокусам. До речі, дипломна робота Олекси Мишанича, виконана під керівництвом П. Пономарьова, стала візитною карткою у велику науку при його вступі в аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Шевченка Академії наук України.

Нам, тодішнім студентам-третьоккурсникам, Петро Петрович розповідав, що у свій час звернув увагу на студентку Лідію Марченко (після одруження Голомб), яка тонко відчувала поетичне слово й уміла розкрити його глибину і красу. Він був науковим керівником її кандидатської дисертації на тему «Поетична творчість Івана Франка початку XX століття». Зворушливі відгуки про П. Пономарьова, який умів прищеплювати любов до літератури та відкривати таємниці художньої творчості, я чула від професора В. Марка і доцента Ю. Балеги.

Початок наукової роботи П. Пономарьова пов'язаний із вивченням творчості Лесі Українки. Шедевр світової літератури «Лісова пісня» при-

свячена його кандидатська дисертація. Ґрунтовним науковим дослідженням ученого стала його стаття «Фольклорні джерела «Лісової пісні», опублікована у четвертому томі посібника «Матеріали до вивчення історії української літератури» (Київ, 1961 р.). П. Пономарьов розглядає драму-феєрію «Лісова пісня» у контексті української і європейської драми кінця XIX–XX століть. Він порівнює «Лісову пісню» з такими відомими творами як «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Золотий кінь» Я. Райніса, «Над Дніпром» О. Олесея. Досліджуючи фольклорні джерела «Лісової пісні», вчений узяв до уваги фольклорний матеріал, який мала знати Леся Українка, пісні, записані нею, публікації П. Чубинського, М. Максимовича, В. Гнатюка. Він прослідкував процес роботи над образами драми-феєрії, порівняв рукописні і друковані варіанти твору.

Об'єктом наукових зацікавлень П. Пономарьова був і літературно-критичний доробок Лесі Українки, зокрема її публікації про творчість Ольги Кобилянської. Леся Українка називала О. Кобилянську майстром пейзажу, але зауважувала, що її повість «Царівна» розтягнута, а окремі образи невикінчені. За словами П. Пономарьова, критикуючи, Леся Українка завжди зберігала доброзичливість і дружній тон. Розмірковуючи над наміром О. Кобилянської перекласти роман «Земля» на німецьку мову, зазначила, що чужою мовою буде важко передати «народний колорит твору».

Окремою сторінкою у науковому доробку П. Пономарьова є літературно-критична спадщина українських письменників XIX–XX століть. На особливу увагу заслуговує його багатосторінкова стаття «Іван Франко про специфіку художньої літератури». У статті йде мова про тлумачення письменником тенденційності та ідейності, які, стверджує науковець, нерозривно зв'язані з питанням специфіки художньої літератури. Заслугою І. Франка П. Пономарьов вважає те, що при висвітленні проблем естетики він використовує дані психології. А завдання, які ставив І. Франко перед літературною критикою, на думку П. Пономарьова «актуально звучать і в наші дні. Він наголошує, що Франко вимагав від критики показувати, «чи тенденція автора органічно впливає з твору, дати естетичну оцінку твору і проаналізувати чи твір має художню вартість, чи ні». Дослідник акцентує увагу на вимогах І. Франка до особи критика, щоб виконати своє завдання, він повинен бути освіченим, мати розвинене естетичне почуття, ґрунтовну освіту, відчувати специфіку художнього твору.

Викликає інтерес і стаття П. Пономарьова «Іван Франко про оцінку його творчості в журналі «Зоря» за 1896–1897 роки». У журналі з'явилися публікації В. Щурата з критикою вірша «Каменярі», сатиричних творів і збірки «Зів'яле листя». Критик дорікав поету за агітаційність, риторичність, натуралістичність, збірку «Зів'яле листя» назвав песимістичною. Такі оцінки своїх творів І. Франко пояснював особистою заздрістю критика.

У полі зору П. Пономарьова була літературно-критична діяльність Михайла Коцюбинського, Бориса Грінченка, Миколи Вороного, Гната Хотке-

вича, Павла Грабовського, Лесі Українки. Публікації П. Пономарьова про українську літературну критику часто з'являлися у журналі «Радянське літературознавство», республіканському міжвідомчому збірнику «Українське літературознавство», а також у наукових збірниках Ужгородського університету.

У 1965 році вчений опублікував конспект лекцій «Українська літературна критика кінця XIX – початку XX століть». У конспекті значна увага приділена боротьбі проти вульгарно-соціологічної критики й проблемам новаторства, аналізуються літературно-критичні статті І. Франка, Лесі Українки і П. Грабовського, поданий список рекомендованої літератури.

У 1968 році Петро Петрович захистив докторську дисертацію на тему «Українська літературна критика кінця XIX – початку XX століття». Це найскладніший період у розвитку української критики і найменш досліджений. П. Пономарьов опрацював сотні газет, журналів кінця XIX – початку XX століття, зібрав відповідний матеріал із передмов до книжок, неопубліковану рукописну спадщину Г. Хоткевича та М. Вороного.

У полі зору дослідника проблеми реалізму, традицій і новаторства в українській літературній критиці 1895 – 1905 років, публіцистика і критика на сторінках журналів «Народ», «Життя і слово», «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник» П. Пономарьов значну увагу приділив статтям Франка, опублікованим у журналі «Літературно-науковий вісник». Він писав, що статті Франка відзначаються багатством фактичного матеріалу, високим ідейно-теоретичним рівнем і талановито обґрунтованими висновками.

П. Пономарьов позитивно оцінив опубліковані у «Літературно-науковому віснику» статті О. Маковея, Т. Бордуляка, О. Кобилянської і П. Грабовського та підкреслював, що вони відзначаються глибоким аналізом індивідуального стилю письменників. Значну увагу літературознавець приділив статтям І. Франка та П. Грабовського про творчість Т. Шевченка, в яких порушуються питання ідейності, специфіки художньої творчості, літературних впливів і традицій.

Увагу літературознавця привернули і статті І. Франка, Лесі Українки про зарубіжну літературу. Вони, стверджує Пономарьов, обґрунтували положення, що нове у мистецтві з'являється під впливом нових явищ життя, але може успішно розвиватися лише тоді, коли творчо засвоюються прогресивні традиції мистецтва минулого. Не оминув П. Пономарьов цікавої полеміки М. Вороного та І. Франка про шляхи розвитку української літератури.

Не всі думки П. Пономарьова, висловлені в дисертації та окремих публікаціях, витримали випробування часом. У радянський час несвободи літературознавець був змушений оцінювати літературний процес, творчість письменників і критиків із позицій класовості і партійності. Це привело до необ'єктивних, упереджених висновків про місце М. Грушевського, С. Єфремова в історії літературознавства.

У 1970 році П. Пономарьов підготував підручник з історії української літературної критики, але добитися включення його у видавничі плани не зміг. З часом він і не міг бути опублікованим, бо з методологічного погляду застаріли, відійшли в минуле марксистсько-ленінська ідеологія, принципи класовості і партійності літератури, якими змушені були керуватися історики літератури і літературні критики.

П. Пономарьова як досвідченого науковця залучали до написання підручників. Він один із співавторів підручника «Історія української літератури (кінець XIX – початок XX століття)». Київ, 1978). У розділі підручника «Поезія» П. Пономарьов представив таких відомих поетів як І. Франко, Леся Українка, М. Старицький, М. Чернявський, П. Копельгородський, С. Яричевський, В. Щурат, А. Кримський, В. Самійленко, О. Олесь, Микола Вороний.

П. Пономарьов – автор вступних статей до книг: Ольги Кобилянської – «Земля» (1975), «Земля» (1981), «Твори» (1983), виданих у видавництві «Карпати». Стаття «Видатна українська письменниця-гуманістка» – це глибоке дослідження малої прози, повісті «Земля», роману «Апостол черні» Ольги Кобилянської. Видання завершують примітки і словник, який підготувала Л. Голомб.

П. Пономарьов пропагував творчість українських письменників у періодичних виданнях. На сторінках газети «Закарпатська правда» опублікував статті до ювілеїв Г. Сковороди, Панаса Мирного, І. Манжури, М. Гоголя, Лесі Українки, О. Кобилянської.

Про авторитет П. Пономарьова як ученого свідчить те, що упродовж багатьох років він був членом спеціалізованої ради по захисту дисертацій в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка Академії наук України.

Петро Петрович був кваліфікованим, принциповим і вимогливим викладачем. Мене дивувало, що він добре знав українську літературу різних періодів, починаючи від давньої і закінчуючи сучасною. Пам'ятаю його як академкерівника нашої студентської групи. Він цікавився не лише успішністю, відвідуванням, але й соціальними умовами студентів, завжди готовий був надати матеріальну допомогу. Здібним студентам рекомендував теми для наукових досліджень, радив продовжувати навчання. Не любив двічників і порушників трудової дисципліни, але ніколи їх не принижував.

З вересня 1977 по червень 1979 рік П. Пономарьов працював на посаді професора-консультанта кафедри української літератури. Його земне життя завершилося 9 липня 1984 року. Він продовжує жити у своїх учнях, статтях і книгах.

Минає час, але зостаються у пам'яті зворушливі, вдячні спомини. Ось як згадує Петра Петровича, професор Валентина Статеева: «Його лекції були не тільки велеінформативними, спонукали до роздумів, заставляли працювати з першоджерелами, мислити (соромно було перед професором, коли чогось не знала)».

Найбільше вразив її вчинок Петра Петровича під час захисту кандидатської дисертації у березні 1982 року. Захист відбувся на філологічному факультеті нашого університету. Уранці (в день захисту) їй зателефонував науковий керівник, професор Й.О. Дзендзелівський, повідомив, що несподівано напередодні захисту виїхав з Ужгорода один із членів спеціалізованої ради, тому їй захист під знаком запитання: невідомо, чи збереться кворум. До останньої хвилини кворум не передбачався. І ось за кілька хвилин до захисту з'явився професор Петро Петрович Пономарьов. Кворум був забезпечений, захист відбувся завдяки йому. Щоб оцінити вчинок професора, треба знати, що на той час він перебував на пенсії, хворів, тому не з'являвся на попередні захисти дисертацій. І яким було здивування Валентини Іванівни, коли довідалася згодом у відділі аспірантури, що він зателефонував туди, уточнив дату, місце і час захисту. Після захисту Петро Петрович привітав її і вручив квіти. Таке не забувається. «Професор П. Пономарьов, як і його дружина Зінаїда Луківна, підсумовує Валентина Статеева, – належать до тих особистостей, які справили значний вплив на мою долю. Вони – мої учителі». І мої також.

Своїм учителем вважають Петра Петровича Пономарьова сотні випускників філологічного факультету Ужгородського університету, яких він учив, підтримував, залучав до наукової роботи.

Надія Ференц – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

Nadia Ferenc – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

ГАЛЕРЕЯ

Професор Юрій Ковалів (Київ) зі студентами й викладачами кафедри української літератури після прочитаної лекції (1992 р.)

Колектив кафедри української літератури (1990-і роки)

Учасники Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження проф. Л.Г. Голомб (2018 р.)

Кафедра української літератури Ужгородського університету» (2012 р.)

Проф. О.М. Тиховська зі студентами в Ужгородському скансені проводять Гаївки

Учасники конференції «Українське письменство та фольклор у культурних взаємозв'язках: до 80-річчя кафедри української літератури Ужгородського національного університету» (2026 р.)

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Amir Adriana. Postkoloniálne čítanie Bodnarovej Prózy <i>Horal/Верховинець</i> : Stereotypy, Triedny Boj a K.onštrukcia „Iného“	5
Балла Евеліна, Барань Єлизавета. Угорський переклад новели Олеся Гончара «Пізнє прозріння»: контекстуальні та ідіостильові аспекти	11
Барчан Валентина. Володимир Бирчак у світлі студій закарпатських дослідників	19
Ігнатович Олександра. Українське красне письменство Закарпаття в осмисленні крайового літературознавства 1920–1944 років	28
Кузьма Оксана. Психологічні механізми міфопоетичної регресії в збірці «Афини» Власти Власенко	36
Куштан Марина. Поетика комічного в малій прозі Корнелія Ірода	42
Ліхтей Тетяна. Доробок Іллі Галайди в українсько-словацькому літературному дискурсі	50
Пилипчук Святослав. «Смуча година б'є»: війна і люди в оповіданні Марка Черемшини «Поменник»	56
Піхманець Роман. Тарас Шевченко в рецепції Івана Франка: маловідомі сторінки	63
Тиховська Оксана. Концепт «дзеркало» в оповіданнях Корнелія Ірода (збірка «Від сьогодні до завтра»)	70
Урись Тетяна. Художні моделі тілесності в поезії збірки «Вірші з бійниці» Максима Кривцова	77
Федорів Уляна. Топос міста в сучасній українській поезії (з) війни	83
Хороб Степан. Володимир Бирчак як історик літератури	91

МОВОЗНАВСТВО

Бабій Ірина. Авторські неологізми як елемент формування ідіостилу письменника	98
Баньйо Вероніка. Концептуалізація зла в ретродетективному дискурсі Б. Коломійчука: лінгвофілософські модули	105
Боднарюк Іван, Кушнерик Володимир. Семантична багатозначність і полісемія німецької військової фахової лексики	115
Буднікова Леся. Словотвірні особливості відприкметникових назв осіб у словацькій та українській мовах	121
Гаврилів Оксана, Гук Зареслава. Урбанні жартівливі стилі комунікації: лексико-семантичні, комунікативно-прагматичні та розмовно-аналітичні особливості на прикладі <i>Wiener Schmäh</i>	128
Галас Алла. Вставлені компоненти як засіб текстотворення та стилістичного маркування в романі М. Гримич «Вугледар – 2099»	137
Грещук Валентина. Застосування інтерактивних технологій під час вивчення гуцульської діалектної лексики у коломийках на заняттях із дисциплін мовно-літературної освітньої галузі	149
Дядечко Людмила П., Аляб'єв Данило. Індивідуальні автономери з вербальним компонентом в аспекті кодування й декодування	157
Кремінь Тарас. Художнє осмислення проблем мовного поневолення та утвердження українського слова у публіцистиці Дмитра Кременя	165

Литвиненко Ганна. Вербалізація концепту ПРАВА ЛЮДИНИ в аналітичних звітах правозахисних неурядових організацій.....	172
Медведь Марія. Формування науково-педагогічного колективу філологічного факультету Ужгородського державного університету в 1945–1946 роках	179
Патен Ірина. Комунікативна компетентність учителя-філолога як психолого-педагогічний і психолінгвістичний феномен	189
Петріца Наталія. <i>Хроніка</i> Далімила в ономастичному та культурно-історичному вимірі	196
Томенчук Мар'яна. Прагматичний ефект вибору стратегій перекладу гумору в художньому тексті.....	203
Харківська Олеся. Зоологічна лексика в «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.»	210
Шаркань Василь. «Розділили Україну поміж ворогів...»: з історії взаємодії В. Гренджі-Донського із чехословацькою цензурою	218
Швед Емілія. Архітектоніка промов історичних осіб у творі Т. Лівія «Історія»	224
Юсип-Якимович Юлія, Тимко-Дітко Оксана. Дивергентні фонетичні процеси в праслов'янській мові (хронологічно асиметричні: найраніший та найпізніший).....	232

РЕЦЕНЗІЇ

Ігнатович Олександра. За сьомою печаттю	242
Кузьма Оксана. Символ незламності на тлі епохи: панорамне дослідження життєтексту Людмили Старицької-Черняхівської.....	244

ЮВІЛЕЙ

Кузьма Оксана, Куштан Марина. Доля, обрана серцем: ювілейне слово про Надію Ференц.....	247
--	-----

ПАМ'ЯТЬ

Ференц Надія. Організатор і будівничий кафедри української літератури.....	250
---	-----

CONTENTS

LITERARY AND FOLKLORE STUDIES

Amir Adriana. A Postcolonial Reading of Bodnar's <i>The Highlander</i> : Stereotypes, Class Struggle, and the Construction of the „Other“	5
Balla Evelina, Baran Yelyzaveta. Hungarian Translation of Oles Honchar's Short Story „Late <i>Insight</i> ”: Contextual and Idiostylistic Aspects	11
Barchan Valentyna. Volodymyr Birchak in the Context of Studies by Transcarpathian Researchers.....	19
Ihnatovych Oleksandra. Ukrainian Writers of Zakarpattia in the Context of Regional Literary Studies in 1920–1944.....	28
Kuzma Oksana. The Psychological Mechanisms of Mythopoetic Regression in Vlasta Vlasenko's Collection „Afyny”	36
Kushtan Maryna. The Poetics of the Comic in the Short Prose of Corneliy Irod.....	42
Likhtei Tetiana. The Work of Illia Halaida in the Ukrainian-Slovak Literary Discourse.....	50
Pylypchuk Sviatoslav. „The Hour of Sorrow Strikes”: War and People in Marko Cheremshyna's Short Story „The Memorial Book”	56
Pikhmanets Roman. Taras Shevchenko in the Reception of Ivan Franko: Little-Known Pages.....	63
Tykhovska Oksana. The ‘Mirror’ Concept in the Stories of Cornelius Irod (Collection of Works ‘From Today to Tomorrow’).....	70
Urys Tetiana. Artistic Models of Corporeality in the Poetry Collection „Virshi z Biinytsi” by Maksym Kryvtsov.....	77
Fedoriv Ulyana. The Topos of the City in Contemporary Ukrainian War Poetry	83
Khorob Stepan. Volodymyr Birchak as a Literary Historian	91

LINGUISTICS

Babiy Iryna. Author's Neologisms as an Element of Forming a Writer's Idiosyncrasy.....	98
Banyoi Veronika. Conceptualization of Evil in B. Kolomiichuk's Retro-Detective Discourse: Linguo-Philosophical Modes	105
Bodnariuk Ivan, Kushneryk Volodymyr. Semantic Ambiguity and Polysemy of German Military Technical Vocabulary Research	115
Budnikova Lesia. Word-formation Features of Denominal Adjective-Derived Personal Nouns in the Slovak and Ukrainian Languages	121
Havryliv Oksana, Zareslava Huk. Urban Humorous Communication Styles: Lexico-Semantic, Communicative-Pragmatic, and Conversational-Analytical Features Based on the Example of Wiener Schmähe.....	128
Halas Alla. Inserted Components as a Means of Text Generation and Stylistic Marking in Maryna Hrymch's Novel „Vuhledar – 2099”	137
Greshchuk Valentyna. Application of Interactive Technologies in the Study of Hutsul Dialectal Lexis in Kolomyiaky in Classes of the Language and Literature Educational Field	149
Diadechko Liudmyla P., Aliabiev Danylo. Individual License Plates with a Verbal Component in the Aspect of Encoding and Decoding.....	157
Kremin Taras. Artistic Interpretation of the Problems of Linguistic Enslavement and the Assertion of the Ukrainian Word in the Journalism of Dmytro Kremin	165

Lytvynenko Hanna. Verbalization of the Concept HUMAN RIGHTS in Analytical Reports of Non-Governmental Organizations	172
Medved Maria. The Formation of the Academic and Teaching Staff of the Faculty of Philology at Uzhhorod State University in 1945–1946.....	179
Paten Iryna. Communicative Competence of a Language and Literature Teacher as a Psychological, Pedagogical and Psycholinguistic phenomenon.....	189
Petritsa Natalia. Chronicle of Dalimil in the Onomastic and Cultural-Historical Dimension.....	196
Tomenchuk Maryana. The Pragmatic Impact of Strategy Selection in the Translation of Humour in Literary Texts	203
Kharkivska Olesya. Zoological Vocabulary in the “Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Century”.....	210
Sharkan Vasyl. «They Divided Ukraine among Enemies...»: from the History of V. Grendzha-Donskyi’s Interaction with Czechoslovak Censorship.....	218
Shved Emilia. The Architectonics of Historical Figures’ Speeches in Titus Livy’s “History”.....	224
Yusyp-Yakymovych Yulia, Tymko-Ditko Oksana. Divergent Phonetic Processes in the Proto-Slavic Language: Chronologically Asymmetric Stages (The Earliest and the Latest)	232

REVIEWS

Ihnatovych Oleksandra. Behind the Seventh Seal.....	242
Kuzma Oksana. A Symbol of Resilience Against the Backdrop of an Era: a Panoramic Study of Lyudmyla Starytska-Chernyakhivska’s Life Story.....	244

ANNIVERSARY

Kuzma Oksana, Kushtan Maryna. A Path Chosen by the Heart: an Anniversary Tribute to Nadia Ferenc	247
---	-----

MEMORY

Ferenc Nadia. Founder and Builder of the Department of Ukrainian Literature	250
--	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

**ВИПУСК 2(56)
2026**

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Макетування та верстання
Василя Путрашика

Н 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [Н. Венжинович (голов. ред.), Ю. Бідзіля (голова редакц. ради, відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2026. Вип. 2(56). 259 с.

ISSN 2663–6840(Print)
УДК 800(066)+070

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840.2026.2.\(56\)](https://doi.org/10.24144/2663–6840.2026.2.(56))

Підписано до друку 28.05.2026. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 30,79. Зам. № 29.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш. Петефі, 34/1
Тел.: 61–23–51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com